

DUNAKESZI TÖRTÉNETE I.
A kezdetektől 1910-ig

DUNAKESZI TÖRTÉNETE I.

A kezdetektől 1910-ig

Főszerkesztő: Kerekes Dóra

Dunakeszi
Dunakeszi Város Önkormányzata
2017.

A szerkesztésben részt vállaltak: Hála József és Máté György
Közreműködtek: Csonka Mária, Szakáll Lászlóné és Lőrincz Róbert

HU ISBN 978-615-80823-1-0

Az 1526 és 1711 között fejezetet Tringli István lektorálta.
Az 1711 és 1850 közötti fejezetet Soós István lektorálta.

A kiadásért felel: Dunakeszi Város Önkormányzata
Borítóterv: Másmédia és Marketing Kft.
Tördelte: Herczeg Csilla / NetOffice Plusz Kft.
Nyomta a Szalprint Kft.

Kedves Olvasó!

Úgy vélem, hogy sosem árt tudni, kik vagyunk és honnan jöttünk. Kik taposták azt a földet, amelyen nap, mint nap mi is járunk; kik és milyen nyomot hagytak városunkon az idők során. Érdekes, érdemes és hasznos megismernünk azt a számtalan, sokszor rejtett történetet, amelyek bemutatják elődeink dicsőségét: a soha le nem győzött kikötőerődöt, az első magyarországi vasútmegállót, a paradicsomtermesztés meghonosítását, vagy kiváló versenylovaink eredményeit, amelyek a lóversenyek Mekkájává tették Dunakeszit. Ezeket az értékeket azok őrizték meg számunkra, akik átélték a régmúlt korok eseményeit.

A megismerésen kívül pedig a mi felelősségünk az is, hogy tovább örökítsük a ránk hagyományozott tudást, kiegészítve azzal a tapasztalattal, amelyet mi szerzünk, hiszen hajlamosak vagyunk elfeledkezni arról, hogy egyszer mi magunk is a történelem részeivé válunk.

Dunakeszi monográfiájának vezérelvét, megalkotásának motivációját leginkább gróf Széchenyi István, a legnagyobb magyar szavaival tudnám leírni: *„Tiszteld a múltat, hogy érthesd a jelent, és munkálkodhass a jövőn.”* Ez a mi célunk. Tisztelni őseinket, tanulni az ő tapasztalataikból, hiszen ebből a távlatból már számos olyan összefüggést tárhatunk fel a múltunkban, ami segítséget nyújt jelenünk alakításában, fejlesztésében, valamint a következő generáció felkészítésében örökségük átvételére.

Dunakeszi idén 40 éve nyerte el a városi rangot. Ennek apropóján született meg ez a könyv is, amely több ezer éven vezet át minket. Kötetbe foglalt büszkeség ez, amellyel elődeink, szüleink, nagyszüleink munkája előtt hajtunk fejet, hiszen ők kezdték el azt az építkezést, amelynek köszönhetően *Dunakeszi, A Mi Városunk* azzá a településsé vált, amelyet otthonunknak nevezve őrünk szívünkben.

Dióssi Csaba

Dunakeszi Város Polgármestere

Lectori salutem!

„A történelem az idők tanúja, az igazság világossága, az emlékezet élete, az élet tanítómestere, a múlt idők hírnöke.” (Cicero)

Dunakeszi település, illetve a területen az emberi megtelepedés története az őskorig nyúlik vissza, ami jelzi, hogy városunk olyan helyen fekszik, ahol régidőtől fogva érdemes volt élni. Jelen munkával hatalmas hiányt pótolunk, hiszen Dunakeszinek – Pest megye egyik legnagyobb városának – mindeddig nem volt átfogó, a történetét, a múltját, a fejlődését folyamatában és részleteiben egyaránt bemutató településtörténeti monográfiája.

Céljaink szerint olvasmányosan, de a tudományos igényeket is szem előtt tartva készült el a kétkötetes munka, amely képekkel, ábrákkal, diagramokkal, táblázatokkal segíti az Olvasót a könnyebb értelmezésben. Természetesen arra is gondoltunk, hogy lesznek, akik egy-egy téma iránt mélyebben érdeklődnek, számukra nyújthat támpontot a kép- és a bőséges irodalomjegyzék. A könnyebb kereshetőség érdekében annotált mutató is készült. Szerzőinkről pedig rövid életrajzot közlünk.

Dunakeszi történetének bemutatása érdekében a terület régészeti feltárásában dolgozó régészeket, az egyes korszakok avatott történészeit, továbbá helytörténeti kutatókat is felkért a munkálatokat megálmodó, és koordináló Csonka Mária, nyugdíjas könyvtárigazgató asszony. Munkáját – és a szerzőket – a kutatási anyagok biztosításával, illetve tanácsaival, meglátásaival hatékonyan segítette Szakáll Lászlóné, Lujzi néni, a Révész István Helytörténeti Gyűjtemény vezetője; valamint szerzőink közül Csoma Attila és Lőrincz Róbert. Elképzeléseikhez Dunakeszi Polgármesteri Hivatala nyújtott támogatást, ami által a 2014-ben megkezdett munkálatok eredményeképpen jelen kötetet a kezében tarthatja az Olvasó.

A kötet szerkesztése során kronológiai rendet alakítottunk ki, amely folyamatában próbálja bemutatni 40 éves városunk történelmét. A tanulmányok és közlemények számos közgyűjtemény irat- és képi anyagát magukban foglalják. Szerzőink a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltárában, az MNL Pest Megyei Levéltárában, a Magyar Nemzeti Múzeumban, az Országos Széchényi Könyvtárban, Budapest Főváros Levéltárában, az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltárban, a váci Tragor Ignác Múzeumban, a dunakeszi Révész István Helytörténeti Gyűjteményben, a Gödöllői Városi Múzeum Levéltárában és a váci Püspöki és Káptalani Levéltárban is kutattak, amely közgyűjtemények munkatársainak ezúton is köszönetet mondunk segítségükért.

Bár a kötetek elkészültek, a munka nem ért véget. Számos olyan terület maradt, ahol a ma és a holnap kutatói további adatokat tárhatnak fel, kiegészíthetik, módosíthatják jelenlegi ismereteinket. Ehhez Olvasóink

is hozzájárulhatnak, ha családjuk és városunk történetéről rendelkeznek információkkal, és ezeket megosztják velünk. Lapozgassák a köteteket, fedezzék fel újra vagy ismerjék meg városunk múltját és jelenét! Járják végig a már ismert utcákat, tereket, dűlőket más szemmel! Reméljük, hogy jelen monográfia lapjai lehetővé teszik Önök számára ezt a kis időutazást...

Kerekes Dóra
főszerkesztő

Tartalomjegyzék

Dunakeszi és környezetének természeti viszonyai (Thamóné Bozsó Edit)	11
Általános jellemzők	11
Földtani felépítés és fejlődéstörténet	14
Hasznosítható ásványi nyersanyagok	34
Természet- és környezetvédelmi helyzet	37
Dunakeszi területének őstörténete	47
Újkőkorszak (Horváth László András)	47
Rézkor	50
<i>Rézkori lelőhelyek Dunakeszin (Horváth László András)</i>	50
<i>Késő rézkori maradványok Dunakeszin (Kővári Klára)</i>	52
Bronzkor	59
<i>Korai bronzkor (Endródi Anna)</i>	59
<i>Középső bronzkor (Kővári Klára)</i>	62
<i>Késő bronzkor (Szilas Gábor)</i>	67
A dunakeszi térség az ókorban	83
A kelták emlékei (Horváth M. Attila)	83
Dunakeszi a római császárok idején (Kulcsár Valéria-Korom Anita)	87
Rómaiak Dunakeszin (Mráv Zsolt)	100
Dunakeszi története a honfoglalástól a középkor végéig (Haraszti Szabó Péter)	121
Dunakeszi térsége a honfoglalás idején	122
Dunakeszi és birtokosai a középkorban	131
Alag falu és birtokosai a középkorban	140
Keszi és Alag falvak gazdasági jelentősége és lakosa	147
Dunakeszi története 1526 és 1711 között (Kerekes Dóra)	155
Dunakeszi az Oszmán Birodalomban	156
Dunakeszi és környékének magyar birtokosai a kora újkorban	170
A megyei birtokrendszer a 16. században	170
Dunakeszi és birtokosai a 17. században	173
Igazgatás	180
Dunakeszi 1686 és 1703 között	201
Dunakeszi a Rákóczi-szabadságharc idején (1703–1711)	206
Dunakeszi története 1711–1849 (Szádóczki Bálint)	211
Dunakeszi birtokosai és társadalma (1711–1747)	211
Dunakeszi és Alag a Grassalkovich-uradalomban	220
Népesedés és társadalmi tagolódás	235
Dunakeszi közigazgatása a 18. században és a 19. század első felében	249

Egyházi viszonyok	255
A reformkori Dunakeszi	271
Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc	276
Dunakeszi története 1850 és 1910 között	285
Bevezetés (Kerekes Dóra)	285
Dunakeszi és Alag 1850 és 1910 között (Kerekes Dóra)	289
Alag és a Magyar Lovaregylet.....	294
<i>Bevezetés (Száráz György)</i>	294
<i>Az első alagi versenyek (Száráz György)</i>	297
<i>A millenniumi versenytér megnyitása (Száráz György)</i>	301
<i>Alag kiépülése (Száráz György)</i>	303
<i>Angol kolónia Alagon (Hesp József)</i>	309
<i>Irodalmárok, művészek, tudósok Alagról (Száráz György)</i>	314
Dunakeszi közigazgatása (1850-1910) (Lőrincz Róbert).....	316
Dunakeszi és Alag gazdaság- és társadalomtörténete	338
<i>Dunakeszi és Alag demográfiája és társadalmi tagozódása (1850–1910)</i> <i>(Bisztrai Tibor)</i>	338
<i>Paradicsomtermesztés Dunakeszin (Hála József)</i>	345
Dunakeszi és Alag egyházi élete 1850 és 1910 között	351
<i>Révész István tevékenysége (Kollár Albin)</i>	351
<i>A lovaregyleti kápolna Alagon (Száráz György)</i>	354
Művelődés és oktatás 1712–1910 (Kollár Albin).....	357
Dunakeszi és Alag néprajza (Csukovits Anita).....	369
Bevezetés	369
A település társadalma	371
Hagyományos gazdálkodás	374
Népi építészet és lakáskultúra	378
Népi táplálkozás.....	385
A mindennapi élet	390
A hagyományos viselet.....	393
A jeles napokhoz kapcsolódó szokások és hiedelmek.....	404
Az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó szokások és hiedelmek	418
Temetkezési szokások.....	432
Néphit – A népi gyógyászat emlékei	435
A népi vallásosság emlékei	438
Irodalomjegyzék	445
Ábrák jegyzéke	483
Mutató.....	492
Szerzőink.....	525

DUNAKESZI ÉS KÖRNYEZETÉNEK TERMÉSZETI VISZONYAI

Általános jellemzők

Földrajzi elhelyezkedés. Dunakeszi város a Duna bal partján, Budapesttől mintegy 15 km-re északra helyezkedik el. Földrajzi koordinátái: északi szélesség 47°38' és keleti hosszúság 19°8'. Dunakeszi az Alföld Dunamenti-síkság tájegységéhez tartozik, azon belül nagy része a Pesti-hordalékkúpsíkság, kisebb része a Vác–Pesti-Duna-völgy kistájak területén található. A Dunamenti-síkságot nyugatról a Budai- és a Pilisi-hegyek, északnyugatról a Visegrádi-hegység, északról a Börzsöny, északkeletről a Kosdi- és Nézsza-Csóvári-dombság, keletről a Gödöllői-dombság veszi körül.¹ Dunakeszi Budapesttel, Fóttal, Göddel, és a Szentendrei-szigeten a Szigetmonostorhoz tartozó Horánnal határos. Földrajzi helyzetéből adódóan a „főváros, illetve Pest északi kapuja” és egyben a „Dunakanyar kapuja” is.

Domborzat. Dunakeszi területének nagy része 100 és 160 m közötti tengerszint feletti magasságon helyezkedik el. A Duna mentén, a Vác–Pesti-Duna-völgyhöz tartozó terület a legalacsonyabb, amely enyhén hullámos felszínű síkság.² Itt az alacsony- és a magasártér átlagosan 3, illetve 6 m-rel magasabb a Duna 0 pontjánál, és a felszíni formák döntő többségét a folyóvíz romboló (eróziós) és építő, felhalmozó (akkumulációs) tevékenysége alakította ki. A Pesti-hordalékkúpsíksághoz tartozó terület magasabb helyzetű, a Duna I. és II. hordalékteraszain alakult ki, kelet felé lépcsőzetesen emelkedik a magasabb teraszok irányába. A nagyjából észak–déli irányú teraszív felszíne a Dunába torkolló kis vízfolyások, a lejtőmozgások és a szél felszínformáló hatása miatt völgyekkel tagolt síksággá alakult.

Vízrajz. A Duna, amely a Volga után Európa második leghosszabb és legbővizűbb folyója, Dunakeszi nyugati határát alkotja. A Szentendrei-szigetnél két ágra szakadt Duna nagy-dunai medrének szélessége Dunakeszinél 500-600 m, vízmélysége a parttól 50-100 m távolságban meghaladja a 2,5 métert.³ Pontosabb adatok a közelben Budapestnél ismertek, ahol a legnagyobb vízmélység 3 és 10 m közötti, és a vízmélység növekedésével növekvő vízsebesség átlagosan 0,5 m/s, de árvízkor a 2,5 m/s értéket is elérheti. A Duna vízállása, illetve a medrében lefolyó vízmennyiség a csapadékviszonyoknak megfelelően változik. Az Alpokban lehulló csapadék és a hóolvadás miatt évente két árvíz jelentkezik, az egyik a tavaszi jeges árvíz, a másik a kora nyári zöldár. Az árvizek elleni

¹ MAROSI–SOMOGYI, 1990.

² DÖVÉNYI, 2010.

³ RÉCSEY, é. n.

védelmet a folyó mentén épült gátak és a hajózást is elősegítő korábbi mederkostrások biztosítják. A Duna jelenlegi ártere Dunakeszinél kb. 101-102 m tengerszint feletti magasságban van.

Dunakeszi és környezete területén a felszín kelet–nyugati irányú lejtése miatt a kisebb vízfolyások a Gödöllői-dombság felől a Duna völgye felé haladnak. A város déli határánál folyik a Mogyoródi-patak, amely dél felől a Csömöri-patak, észak felől a csatornává alakított Óceán-árok vizét összegyűjtve Újpestnél torkollik a Szilas-patakba, utóbbi végül a Dunába ömlik. A Duna-part menti sávban a folyót több kelet–nyugati irányú rövid kisvízfolyás, vízkiszivárgás éri el, amelyek közül csak a legnagyobbaknak van nevük: a város északi határában a Malom-árokban folyik a Nagycsurgó és a révátkeléstől kissé északra található a Kiscsurgó. Ilyen vízkiszivárgások lépnek ki például a 2-es főúttól a Duna felé eső részen, az ún. Vizes kertek területén is.

Az állóvizeket a Szabadságligettől, azaz Dunakeszi-Alsótól nyugatra elhelyezkedő kis lápi tavacskák, valamint a tőzeg- és kavicsbányászat során létrejött mesterséges tavak képviselik (Tőzegtavak, Kavicsbánya-tó, Barrakuda-tó). Jelenleg a Tőzegtavakat a MÁV Sporthorgász Egyesület, a Kavicsbánya-tavat és a Barrakuda-tavat a Dunamenti Sporthorgász Egyesület használja és kezeli.

A talajvízszint a Duna mentén a felszín közelében, 1 m mélység felett húzódik. Kelet felé a felszín emelkedése miatt egyre mélyebb a helyzete. Így a Dunától 100-200 méterre 1-4 m, 600-700 méterre 4-8 m, majd tovább növekszik, és a legmagasabban fekvő helyeken a 30 métert is meghaladja.⁴ A talajvíz keletről nyugat felé áramlik, átlagos áramlási sebessége 200 m/év.⁵ A felszín alatt változó mélységben, a vízzáró rétegek alatt rétegvíztestek húzódnak, amelyekből 40-50 m mély artézi kutakkal hozzák felszínre a vizet.

Éghajlat. Dunakeszi éghajlata mérsékelt meleg–száraz.⁶ Az évi középhőmérséklet 9-10°C között változik, az évi átlagos csapadékmennyiség 500-550 mm, a napfénytartam kb. 1920-1940 óra/év az 1971 és 2000 között mért adatok alapján. Az uralkodó szélirány északnyugatias, de a déli és az észak-északkeleti szelek sem ritkák. Az átlagos szélsébség 2-2,5 m/s, ami más hazai területekhez képest kis érték. Ritkán fordul elő 6 m/s-nál nagyobb sebességű, erős szél. A párolgás mértéke meghaladja a csapadék mennyiségét. A Duna közelsége miatt a levegő páratartalma viszonylag nagy, ezért gyakori a ködképződés.⁷

⁴ TÓTH–HORVÁTH, 2003.

⁵ MÉSZÁROS, 2010.

⁶ *Magyarország éghajlata.* Országos Meteorológiai Szolgálat, http://www.met.hu/eghajlat/magyarorszag_eghajlata (A letöltés ideje: 2015. augusztus 8.)

⁷ MAROSI–SOMOGYI, 1990. 1.

Talajok. A terület talajtani adottságait az éghajlat mellett nagyrészt a felszín közelében elhelyezkedő talajképző kőzetek határozzák meg, amelyeket főként futóhomok, és folyóvízi homokos, kavicsos alluviális üledékek alkotnak. Ezért Dunakeszi területén a humuszos homoktalaj a legelterjedtebb. Ennek vízelnyelő és vízvezető képessége igen nagy, illetve nagy, vízraktározó képessége gyenge, vagy közepes, szervesanyag-készlete mindössze 50-100 tonna/hektár, vagy annál kevesebb, ami miatt gyenge a termőképessége. Nagy területet borít réti öntéstalaj is, elsősorban a Duna menti sávban. Helyenként kissé termékenyebb, gyengén savanyú barna erdőtalaj, barnaföld és agyagbemosódásos barna erdőtalaj is képződött. A tőzegtavak környékén réti és lápos réti talajok alakultak ki. A talajok vastagsága általában meghaladja az egy métert.⁸

Növény- és állatvilág. Dunakeszinek a Pesti-hordalékkúpsíkságon található területein a nyílt homokpuszta-gyepek, homoki sztyepprétek, homoki tölgyesek és nyáras-borókások képezik a potenciális vegetációt, ezeknek azonban már csak kis töredékei maradtak fenn.⁹ Helyükre főként fehér akácot (*Robinia pseudoacacia*) és erdei fenyőt (*Pinus sylvestris*) telepítettek. Homokpuszta-gyepeket csupán a repülőtéren és a lóversenypálya területén találhatunk. A homoki gyepek jellemző alkotói a magyar csenkesz (*Festuca vaginata*), a rákosi csenkesz (*Festuca wagneri*), a homoki árvalányhaj (*Stipa borysthena*), a báránypirosító (*Alkanna tinctoria*), a homoki nőszirm (*Iris arenaria*), a homoki fátyolvirág (*Gypsophila fastigiata* subsp. *arenaria*), a homoki kikerics (*Colchicum arenarium*), a csikófark (*Ephedra distachya*) és a szártalan csüdfű (*Astragalus exscapus*). A mélyebb és nedves térszíneken az eredeti zombékosok, rétlápok, kékperjés rétek, mocsárrétek, fűzlápok, erédas mocsarak is nagyrészt eltűntek és csak kis foltokban maradtak fenn a tőzegtavak környékén. Jellemző növényeik a lápi-, barna- és zombéksás (*Carex davalliana*, *C. hostiana*, *C. elata*), a keskenylevelű és széleslevelű gyapjúsás (*Eriophorum angustifolium*, *E. latifolium*), a szibériai nőszirm (*Iris sibirica*), a kornistárnics (*Gentiana pneumonanthe*), a kormos csáté (*Schoenus nigricans*), a fehér zászpa (*Veratrum album*), a tőzgepáfrány (*Thelypteris palustris*), a kiséfűszékű aszat (*Cirsium brachycephalum*) és a mocsári gólyahír (*Caltha palustris*).

A Vác–Pesti-Duna-völgyhöz tartozó területen a potenciális növényzet az erdőssztyepp.¹⁰ A Duna partján vízhez kötött élőhelyek alakultak ki. Ma már az ártéren az eredeti bokorfűzeseknek, puhafa- és keményfaligeteknek csak kisebb maradványait találhatjuk meg. A Duna és a Mogyoródi-patak mentén fűz-nyár ligeterdők (*Salicetum albaefragilis*)

⁸ Magyarország 1:100 000-es AGROTOPO térképei. Bp., MTA Agrártudományi Kutatóközpont Talajtani és Agrokémiai Intézet, 1991. <http://mta-taki.hu/hu/keptar/agrotopo> (A letöltés ideje: 2015. augusztus 8.)

⁹ MAROSI–SOMOGYI, 1990. 2.

¹⁰ MAROSI–SOMOGYI, 1990. 2.

találhatók, a Duna-part egy részére feketenyár-fákat (*Populus nigra*) telepítettek. A fűz-nyár ligeterdőkben nyári tőzike (*Leucojum aestivum*), ligeti csillagvirág (*Scilla vindobonensis*), ligeti szőlő (*Vitis sylvestris*) a jellemző növények. A ligeterdők szegélyén az ártéri kaszálók, a mocsár-, illetve láprétek is tele vannak szibériai nőszirommal (*Iris sibirica*) és kígyónyelvvel (*Ophioglossum vulgatum*). A futóhomokos részeken alföldi homoki növényzet telepedett meg. A nyílt homokpuszta gyepeken magyar csenkesz (*Festuca vaginata*), rákosi csenkesz (*Festuca wagneri*), csikófark (*Ephedra distachya*), homoki nőszirom (*Iris arenaria*) és homoki kikerics (*Colchicum arenarium*) él. A zárt homoki sztyeppréteken homoki árvalányhaj (*Stipa borysthena*) és a szártalan csüdfű (*Astragalus excapus*) jelenik meg.

A növénytermesztés terén a 19. század végén megkezdődött paradicsomtermesztést kell kiemelni, amelynek kedvezett a homokos talaj és a magas napsütéses órák száma.¹¹ Emellett egyéb zöldségek, többféle gabonanövény és gyümölcs, főként barack és szőlő termesztése is folyt a területen, mára azonban már sok a parlagon maradt termőföld.

A terület állatvilágát tekintve a Dunában kerekesféreg, evezőslábú- és ágascsapú rákok, vízipogarak, vízipoloskák, rovarlárvák, piócák, kagylók és csigák mellett számos halfaj is él.¹² Közöttük gyakoribb a szélhajtó küsz, a keszeg, a kárász, és a szivárványos ökle, de többek között balin, compó és csuka is akad. (1967-ben a Duna alföldi szakaszán ötvenháromféle halfajt tartottak számon.) Nyáron a dunavirág (*Polymitarcis virgo*) kérészfaj imágóinak tömeges rajzása is megfigyelhető. A vízimadarak közül a sirály, és télen a récefajok a legjellemzőbbek. A ligeterdők és rétek is sokféle állatnak nyújtanak lakhelyet, a különböző rovarok és madarak mellett például gyíkoknak, rókáknak, őzeknek, vadnyulaknak, ürgéknek és egereknek.¹³ A madarak közül pacsirta, fogoly, fűrj, balkáni gerle és szarka is előfordul.¹⁴

A természetes növényzet és állatvilág elterjedését a tájhasználat határozza meg. Jelenleg Dunakeszi területének csupán 12%-a gyepes, 5%-a erdő, illetve fásított, 7%-a kevés fával rendelkező zöldterület, 20%-a szántó, 1%-a gyümölcsös és 15%-án állattartással foglalkoznak.¹⁵

Földtani felépítés és fejlődéstörténet

Dunakeszi és környéke geológiai viszonyainak megismerése a 18. század végén, 19. század elején kezdődött, amit a főváros közelsége is elősegített. A település neve is szerepel Korabinszky János Mátyás tanár,

¹¹ Ld. *Paradicsomtermesztés Dunakeszin c. fejezet*.

¹² PÉCSI, 1967.

¹³ FORRÓ, 2005.

¹⁴ A védett Dunakeszi láp- és tőzegtavak, valamint az alagi repülőtér és lóversenypálya élővilágának bemutatására természetvédelemről szóló részben kerül sor.

¹⁵ MÉSZÁROS, 2010. 5.

könyvkereskedő és térképész, a bányákat és ásvány-előfordulásokat is jelző, 1791-ben készült térképén, továbbá Magyarország első geológiai térképén, amelyet Robert Townson angol természettudós, utazó készített 1797-ben, majd a későbbi földtani térképeken is. Így a lengyel Stanisław Staszic katolikus pap, filozófus és geológus 1815-ben, a francia François Sulpice Beudant geológus 1822-ben, az osztrák Wilhelm Karl, Ritter von Haidinger geológus és mineralógus 1845-ben, honfitársa, Franz, Ritter von Hauer geológus 1871-ben, Böckh János geológus és munkatársai 1896-ban, valamint Lóczy Lajos és Papp Károly 1922-ben kiadott geológiai térképein is.¹⁶

1. kép: Dunakeszi és környéke Korabinszky térképén, 1791.

A szűkebb területre vonatkozó geológiai tanulmányok közül először 1885-ben jelent meg Szabó József közleménye Göd és Dunakeszi forrásvizeinek geológiai viszonyairól.¹⁷ Schafarzik Ferenc és Vendl Aladár *Geológiai kirándulások Budapest környékén*¹⁸ című, 1929-ben kiadott könyve is tartalmaz Dunakeszire vonatkozó adatokat. A terület földtani felépítéséről, a felszíni megfigyelések mellett, a különböző céllal lemélyített fúrások nyújtottak sok értékes információt. Dunakeszi területén a fúrások zöme víznyerésre irányult, közöttük a legelső, 1897-ben

¹⁶ KORABINSZKY, 1791.; TOWNSON, 1797.; STASZIC, 1815.; BEUDANT, 1822.; HAIDINGER, 1845.; HAUER, 1867–1871.; BÖCKH–KOCH, 1896.; LÓCZY–PAPP, 1922.

¹⁷ SZABÓ, 1885. 130–132.; SZABÓ, 1887. 1–44.

¹⁸ SCHAFARZIK–VENDL, 1929.

a lovaregylet területén létesült, amit 1914-ben a Dunakeszi–Alag vasútállomáson, 1916 során a Duna-parton, 1918–1919-ben a konzervgyárnál fúrt kutak követtek. 1955-ben földtani térképezés, 1977-ben kavicskutatás, 1980-ban földtani és építésföldtani térképezés-, 1983-tól homok- és kavicskutatás, 1986-ban tőzeg- és lápföldkutatás céljából is mélyültek fúrások. Dunakeszi területén több mint 150 db fúrást tart számon a Magyar Állami Földtani, Geofizikai és Bányászati Adattár. A fúrások zöme nem érte el a 30 méteres mélységet. A legmélyebbek is csak 130, 171 és 303 m mélyek, míg a környező települések közül például Budapesten és Mogyoródon 2000 m, Veresegyházon 1400 m, Váccon 1100 m, Gödön 800 m mélységig hatoltak a fúrások.¹⁹ Dunakeszin a három legmélyebb fúrásban a kőzetek fizikai tulajdonságait vizsgáló geofizikai (karotázs) méréseket is végeztek. A rendszeres terepi térképezési munkák eredményeként a területet is érintő geológiai térképek, azokhoz kapcsolódó térképmagyarázók és egyéb publikációk készültek, például 1940-ben id. Noszky Jenő, 1949-ben Szentes Ferenc, 1955-ben Rónai András, 1956-ban Balogh Kálmán és 1958-ban ismét Szentes Ferenc vezetésével.²⁰ Ugyancsak 1958-ban Dunakeszi környékéről hidrogeológiai áttekintés is készült.²¹ A terület legrészletesebben a Jámbor Áron és munkatársai által készített, és a Magyar Állami Földtani Intézet kiadásában 1966-ban megjelent 1:200 000-es méretarányú L-34-II. Budapest jelű földtani térképlapon és a hozzá tartozó térképmagyarázó kötetben szerepel.²² A későbbi, 1:500 000-es földtani térképek, amelyek 1984-ben Fülöp József, 2010-ben Haas János, 2014-ben Gyalog László vezetésével készültek, és szintén a Magyar Állami Földtani Intézet kiadványai, az adott ismeretességi szinten mutatják be a különböző földtani képződmények elterjedését.²³ A földtani térképek és tanulmányok²⁴ alapján kirajzolódik Dunakeszi területének geológiai felépítése és földtörténeti fejlődése, ami szorosan összefügg a szomszédos és a távolabbi területek fejlődésével, sőt, az Alpok és a Kárpátok kialakulásával is. A távolabbi kitekintés azért is szükséges, mert Dunakeszi területén kevés idős képződmény bukkan a felszínre, és a fúrások is csak csekély mélységig hatoltak le, így a felszín alatt húzódó kőzetekre csak a környező területek mélyebb fúrásai alapján lehet következtetni.

Dunakeszi és környéke aljzattérképét az 2. kép, a geológiai képződmények felszíni elterjedését a 3. kép mutatja be. A szűkebb környezet földtani térképe a 4. képen, míg a földtani felépítés egy nyugat-délnyugat–kelet-északkelet irányú szelvény mentén az 5. képen látható.

¹⁹ TÓTH–HORVÁTH, 2003.

²⁰ NOSZKY, 1940.; SZENTES, 1952. 11–16.; RÓNAI, 1955.; BALOGH–ERDÉLYI, 1956.; SZENTES, 1958.

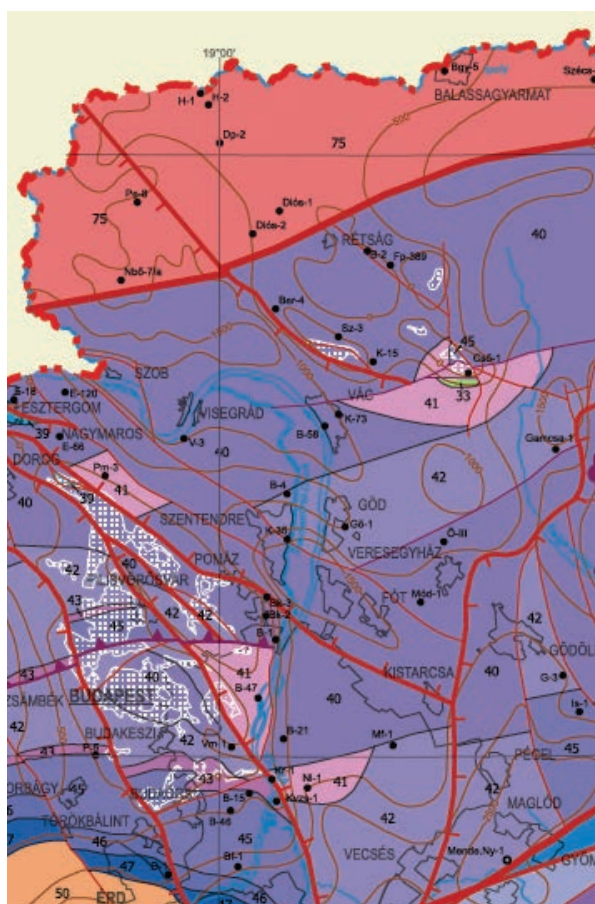
²¹ ERHARDT, 1958.

²² JÁMBOR–MOLDVAY, 1966.

²³ FÜLÖP, 1984.; HAAS–BUDAI, 2010.; GYALOG, 2013.

²⁴ CSÁSZÁR, 1997.; BÉRCZI–JÁMBOR, 1998.; BUDAI–KONRÁD, 2011.; HAAS, 2012.

A tágabb terület legidősebb, mintegy 300-350 millió éves kőzeteit mélyfúrásokkal érték el Balassagyarmatnál 600 m mélyen és a Börzsöny hegységben (Hont, Drégelypalánk, Diósjenő, Perőcsény, Nagybörzsöny) 170 és 1230 m közötti mélység alatt. Ezeket olyan metamorf kőzetek alkotják, mint a gneisz, a csillámpala és a zöldpala, amelyek különböző üledékek és vulkanitok átalakulásával keletkeztek nagy mélységbe kerülve, nagy nyomáson és magas hőmérsékleten.²⁵ Az ún. Vepori egységbe tartoznak, mivel hasonló képződmények a Nyugati-Kárpátok Vepor-hegységében fordulnak elő. Ezek az idős kőzetek a mélyben egy nyugat-délnyugat-kelet-északkelet irányban futó tektonikus határ, a Diósjenői-vonal mentén érintkeznek a tőlük délre húzódó fiatalabb (felső-triász-alsó-jura) karbonátos képződményekkel, amelyek a Dunántúli-középhegységi-egységbe tartoznak (2. kép).

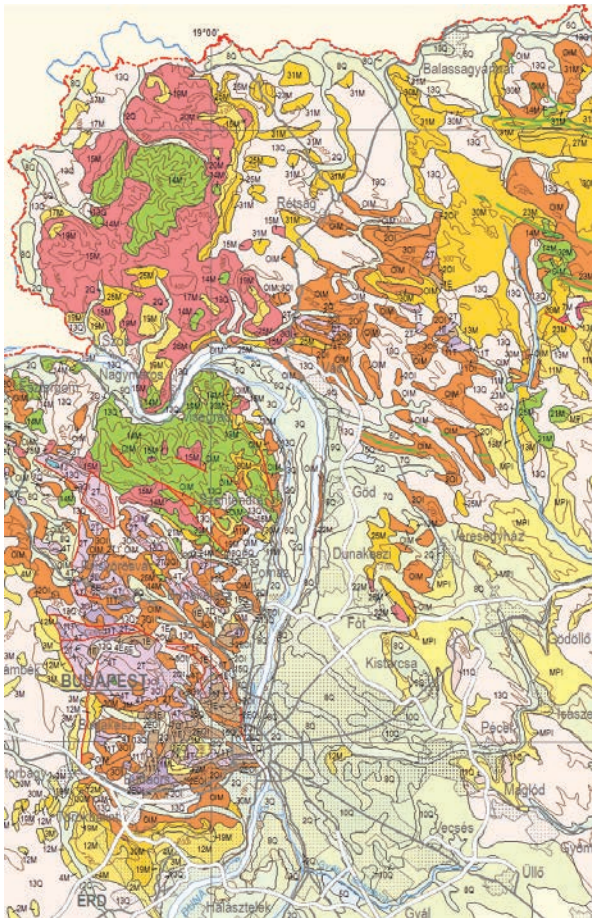

Jelmagyarázat: 33: senon (felső-kréta) medence fáciesű mészkő és márga; 39: jura-alsó-kréta pelágikus mészkő, tűzköves mészkő, radiolarit; 40: felső-triász-alsó-jura platform fáciesű mészkő; 41: nori-rhaeti (felső-triász) és legalsó jura medence fáciesű tűzköves mészkő, dolomit; 42: karni-nori (felső-triász) platform fáciesű dolomit; 43: karni (felső-triász) medence fáciesű márga és mészkő; 45: ladin-karni (középső-felső-triász) platform fáciesű dolomit; 46: anisusi (középső-triász) sekélytengeri mészkő és dolomit; 47: alsó-triász sekélytengeri, finom sziliciklasztos és karbonátos összlet; 50: felső-perm sekélytengeri karbonátos és evaporitos összlet; 75: közepes fokú polimetamorf komplexum (gneisz, csillámpala, amfibolit, zöldpala, fillonit) • Gö-1: mélyfúrás neve és száma

2. kép: Dunakeszi és környéke aljattérképe

²⁵ FÜLÖP, 1989.; FÜLÖP, 1990.

Dunakeszin és tágabb környezetében a felszín alatt többnyire 600–1600 m mélységben olyan karbonátos kőzetek találhatóak, amelyeket a Dunántúli-középhegységben a felszínen is láthatunk. Legközelebb a Budai-hegységben (például a Gellért-hegyen, Sas-hegyen, Mátyás-hegyen, Szabadság-hegyen), a Pilisben, Váctól északra a Naszályban, a Csövéri-rögökben és a Romhányi-rögben bukkannak felszínre (3. kép). Anyaguk a földtörténeti középkorban a késő-triász idején, mintegy 235-200 millió éve, a hajdani Tethys-óceán selfjének sekély vízében mészsizapként rakódott le, ami később mészkővé és dolomittá alakult át. A Tethys-óceán az eurázsiai és az afrikai kontinensek között, az Egyenlítő mentén, kelet-nyugati irányban húzódó óriási méretű óceán volt, amely nagyjából 245 millió éve, a paleozoikum végén alakult ki a kontinensek vándorlása és ütközése hatására. Akkoriban a Dunántúli-középhegység a későbbi Déli-Alpok szomszédságában helyezkedett el.

Jelmagyarázat: 2Q: holocén folyóvízi üledékek; 3Q: holocén folyóvízi homok, kavics; 5Q: holocén mocsári üledékek; 6Q: pleisztocén-holocén futóhomok; 7Q: pleisztocén-holocén lejtőképződmények; 8Q: felső-pleisztocén folyóvízi-eolikus homok; 9Q: középső-felső-pleisztocén folyóvízi üledékek; 10Q: alsó-középső-pleisztocén folyóvízi üledékek; 11Q: alsó- és középső-pleisztocén vörösagyag, tarkaagyag; 13Q: pleisztocén lösz, homokos lösz, löszös homok, paleotalaj; 15Q: pliocén-pleisztocén édesvízi mészkő; MPI: miocén-pliocén folyóvízi-tavi-mocsári homok, agyag, lignit; 1M: felső-miocén tavi mészkő, mészmárga; 2M: felső-miocén tavi agyag, aleurit, homok, szenes agyag, lignit; 3M: felső-miocén tavi agyagmárga, homok, aleurit, tarkaagyag; 4M: felső-miocén litorális homok, kavics, kovás homokkő; 7M: középső-felső-miocén riolit, dácit, tufa, tufit, agglomerátum; 10M: középső-felső-miocén vörösagyag, bauxitos agyag; 11M: középső-miocén szárazföldi-

3. kép: A geológiai képződmények felszíni elterjedése Dunakeszin és környékén ²⁶

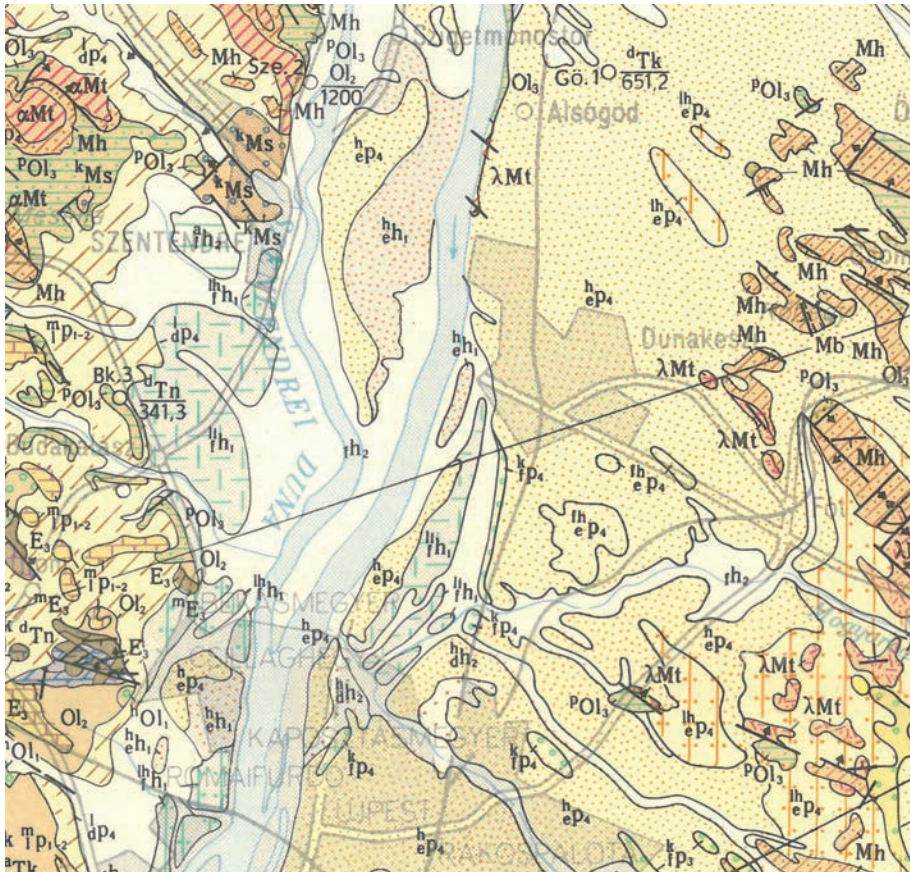
²⁶ GYALOG, 2013. 35.

folyóvízi–sekélytengeri agyag, aleurit, homok, kavics; 12M: középső-miocén sekélytengeri–csökkent sós vízi durvamészke, homok, kavics; 13M: középső-miocén sekélytengeri agyag–agyagmárga; zöld vonal: középső-miocén andezittelér; 14M: középső-miocén andezit, piroklasztit, andezittelér; 16M: középső-miocén összesült riolituffa, riolit, perlités riolit; 18M: középső-miocén csökkent sós vízi barnakőszén, molluszkás márga; 19M: középső-miocén sekélytengeri, biogén mészkő, konglomerátum; 20M: középső-miocén tengerparti–folyóvízi kavics, homokkő, aleurolit, márga; 21M: alsó–középső-miocén piroxénandezit, -piroklasztit, riolit- és dácituffa, gránátos amfibolandezit; 22M: alsó–középső-miocén dácituffa, riolituffa, riolit; 24M: alsó-miocén andezit (láva, szubvulkáni), -piroklasztit, tuft; 25M: tengerparti homok–homokkő, kavics–konglomerátum; 26M: alsó-miocén folyóvízi, tengerparti kavics–konglomerátum, homok; 29M: alsó-miocén riolit–riodácit ártufa; 30M: alsó-miocén folyóvízi–mocsári, sekélytengeri agyag, aleurit, homok–homokkő, kavics–konglomerátum; 01M: oligocén–miocén nyílttengeri–csökkent sós vízi–tavi agyag, agyagmárga, aleurit, homokkő, konglomerátum; 10I: oligocén szárazföldi–folyóvízi–tavi agyag, homok–homokkő, kavics–konglomerátum; 20I: oligocén nyílttengeri agyag, aleurit, agyagmárga; 30I: oligocén tengerparti homokkő, konglomerátum; 2E0I: eocén–oligocén nyílttengeri márga; 1E: eocén sekélytengeri biogén mészkő, mészmárga; 4E: eocén sekélytengeri molluszkás márga, aleurit, homokkő; 6E: eocén bauxit, bauxitos agyag; 1J: jura nyílttengeri mészkő, márga, radiolarit; 1T: felső-triász nyílttengeri mészkő, dolomitos mészkő, dolomit; 2T: felső-triász platform mészkő; 3T: felső-triász nyílttengeri bitumenes dolomit, mészkő, márga; 4T: felső-triász platform dolomit, zátonymészke; 5T: felső-triász nyílttengeri márga, mészkő, agyag-, aleurolit-, homokkőpala; 12T: középső–felső-triász nyílttengeri mészkő, tűzköves mészkő, agyagpala, tufa

A késő-triász idején olyan lehetett ez a terület, mint ma Közép-Amerikában a Bahamák. A hatalmas, több ezer négyzetkilométer nagyságú, közel sík karbonátos felszíneket trópusi sekélytenger borította, helyenként szigetekkel tarkítva. Ezeken az ún. karbonátplatformokon a tenger vizének karbonátját vázukba beépítő algák, szivacsok, korallak, mohaállatok, puhatestűek és tüskésbőrűek éltek. A mészkiválasztásnak kedvező körülmények miatt a puhatestűek nagyobb és vastagabb vázat tudtak építeni, ezért a platformok lagúnaiban nagytermetű *Megalodus* kagylók jelentek meg. A szerves és a szervesetlen karbonátkiválás vastag mészkő- és dolomitrétegek képződéséhez vezetett. A mészvázu élőlények mellett kovavázú szivacsok, radioláriák és kovaalgák is megtelepedtek a sekély vízben, és nagy tömegben elhalt vázaikból kemény tűzkőgumók keletkeztek a mészkőben.

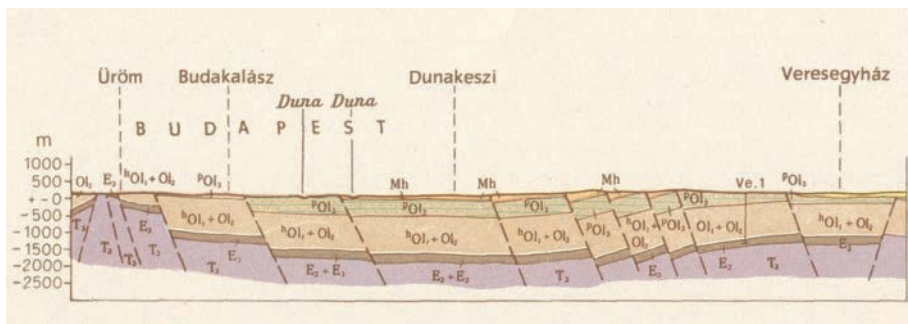
A sekélytengeri karbonátplatformok gyakran az árapályöv fölé kerültek, majd karsztosodás és talajképződés indult meg rajtuk. Később, a tengerszint emelkedésével árapályövi algaszőnyeg (sztromatolit), végül árapályöv alatti karbonát képződött. Mindezek többszöri ismétlődésével ciklikusan váltakozó igen vékony rétegekből álló (lofer-ciklusos) mészkő- és dolomitrétegsorok jöttek létre. Közülük a legjellegzetesebbek a Földolomit és a Dachsteini Mészke formációk. Ezeket a karbonátokat építő és díszítőkként több helyen bányásszák (pl. Budakeszi, Budaörs, Csóvár, Naszály), míg a mélyben kiváló minőségű karsztvizet tárolnak és szolgáltatnak például a budapesti fürdők számára. Gödön a termálfürdő 55°C-os vizét is felső-triász mészkőből nyerik. Az egykori karbonátplatformok között mélyebb, elzárt medencék is kialakultak, ahol a szerves anyagok gyors lebomlása elmaradt, ezért bitumenes mészkő vagy dolomit képződött. Ilyen kőzeteket a Pilisben Esztergom, Visegrád és Szentendre környékén, valamint a Csóvári-rögökben találhatunk.

A mélyfúrások tanúsága szerint a felső-triász karbonátközetek vastagsága Budapestnél legalább 630, Mogyoródnál több mint 750, Csóvárnál több mint 1200 m. Gödnél 651 m mélyen érte el egy fúrás a dolomitot. Dunakeszi alatt is valószínűleg több száz méter vastag Fődolomit és Dachsteini Mészkö húzódik jelentős mélységben.

4. kép: Dunakeszi és közvetlen környezete földtani térképe

Jelmagyarázat: h_2 : új-holocén friss öntés; $^a h_2$: új-holocén öntésagyag, rétiagyag; $^h h_2$: új-holocén áthordott, lemosott homok; $^{lh} h_1$: ó-holocén lösziszap, átmosott lösz; $^{lh} h_1$: ó-holocén iszapos, löszös homok; $^h h_1$: ó-holocén futóhomok; $^h e p_4$: felső-pleisztocén folyóvízi kavics (II.a. és II.b. terasz); $^{lh} p_4$: felső-pleisztocén homokos lösz; $^{th} p_4$: felső-pleisztocén löszös homok; $^h p_4$: felső-pleisztocén futóhomok; $^l p_4$: felső-pleisztocén lejtőlösz, barnaföld; $^m p_{1-2}$: alsó-pleisztocén édesvízi mészkő; $^k Ms$: miocén (szarmata) szárazföldi kavics, homok; $^a Mt$: miocén (badeni) bazaltos vagy felsőandezit; $^l Mt$: miocén (badeni) középső riolitufa; Mh : miocén (kárpáti) üledékek; Mb : miocén (ottnangi) nagypectenés homok, szárazföldi kavics és tarkaagyag; Ol_3 : felső-oligocén pectunculuszos homok, homokkő, agyag; Ol_2 : oligocén foraminiferás agyagmárga; $^h Ol_1$: alsó-oligocén hárshegyi homokkő, halpikkelyes és tűzálló agyag; $^m E_3$: felső-eocén bryozoás és budai márga; E_3 : felső-eocén nummuliteszes-lithothamniumos mészkő; $^d Tk$: felső-triász dachsteini mészkő; $^d Tk$: felső-triász dolomit

5. kép: A terület földtani felépítése

Jelmagyarázat: T₃: felső-triász képződmények (mészke, dolomit), E₂: középső-eocén képződmények, E₃: felső-eocén képződmények (pl. Szépvölgyi Mészke), ^hO₁: alsó-oligocén Hárshgyei Homokkő, O₂: középső-oligocén képződmények (foraminiferás ágyag), ^pO₁: felső-oligocén (pectunculuszos homok, homokkő, agyag, Törökbálinti Homokkő), Mh: középső-miocén (kárpatí) képződmények, Ve.1: Veregyház-1. számú fúrás.

A jura időszak elején, mintegy 208 millió évvel ezelőtt, a nagy kiterjedésű felső-triász karbonátplatform fokozatosan feldarabolódott, amit az Atlanti-óceán kezdődő felnyílását kísérő szerkezeti mozgások okoztak. Ekkor a Csővári-rögök területén egy ideig még folytatódott a bitumenes, helyenként kovás mészke és dolomit képződése. Másutt nyíltvízi, mélytengeri medencék alakultak ki, amelyekben főként kovavázú, lebegő életmódot folytató plankton egysejtűek (*radioláriák*) éltek. Ezek vázából vékonyréteges ún. radiolarit és tűzköves radiolarit, a mésziszapához keveredve pedig kovás mészke, majd vörös, agyagos, tűzköves mészke képződött. Ilyen jura korú kőzetek Esztergom környékén bukkannak felszínre.

Később, az alsó-kréta időszak során (kb. 135-125 millió éve) agyagos-meszes üledék (márga) és homokrétegek rakódtak le néhány tíz méter vastagságban, jelezve, hogy több törmelékanyag érkezett a mélytengeri medencébe. A középső-krétában, a mintegy 112-97 millió éve lezajlott ausztriai hegységképződési (orogén) fázis kompressziós aktivitásának eredményeként a Dunántúli-középhegység területén gyűrődések, felboltozódások, pikkelyes szerkezetek alakultak ki. A középhegység nagy része a késő-kréta elején kiemelkedett, és a felszíne jelentős mértékben lepusztult. Ilyen terület volt Dunakeszi és tágabb környezete is, amely aztán több millió éven át, egészen a középső-eocénig lepusztuló szárazulat lehetett. A felszínre került kőzetek anyaga mállásnak indult, felaprózódott, a keletkező törmelékanyagot pedig a felszíni vizek és a szél elhordta (denudálódás). Távollabb, a Bakonyban a 85 millió éve lerakódott folyóvízi-ártéri üledékek sokféle gerinces állat maradványait, közöttük a hamarosan kihalt dinoszauruszok csontjait és fogait is betemették, és szerencsésen megőrizték.²⁷

Ahol felső-triász karbonátok kerültek a felszínre, ott erőteljes karsztosodás indult meg. A karsztos töbrökben az alumíniumgyártás alapanya-

²⁷ ŐSI-BUTLER-WEISHAMPEL, 2010. 466-468.

gául szolgáló bauxit halmozódott fel, például Nézsza mellett a kora-eocén idején, és – gazdaságilag nem jelentős mennyiségben – a Naszályban, a Romhányi-rögben, Páty és Szendehely környékén, valamint a Pilis egyes részein is. Az eocén közepén, mintegy 50 millió évvel ezelőtt, a földkérget alkotó lemezek mozgása miatt vetők és oldaleltolódások keletkeztek. Ezek mentén a süllyedés, illetve kiemelkedés nyomán létrejött egy északkelet–délnyugati irányban elnyúlt félárok, az ún. magyarországi Paleogén-medence. A medence partvonalát félszigetek és elmocsarasodott öblök tagolták, ahol változatos üledékképződés folyt. A Paleogén-medencét délnyugat felől három nagy lépésben öntötte el a tenger. A középső-eocén elején a tengerelöntés a Zalai-medencétől a Bakony délnyugati részén át Solymárig, illetve Esztergomig haladt. A sekélytengerben az ott élt csigák, kagylók, tengeri sünök, vörösalgák (*Lithothamnium*) és a likacsosházúakhoz (*Foraminifera*, illetve *likacsoshéjúakhoz*) tartozó nagyforaminiferák (*Nummulites*, *Alveolina*, *Assilina*) vázából biogén mészkő keletkezett. A következő tengerelöntés (transzgresszió) a Pilis és a Budai-hegység előteréig húzódott. Itt kisebb sekély részmedencék sorakoztak előbb édesvízi, majd csökkentsósvízi kőszénlápokkal. Nagyobb, bányászatra érdemes széntelepek is képződtek, például a Tatabányai-, a Dorog–Esztergomi-medencében, és kisebb telepek, például Nagykovácsi és Pilisszentiván környékén. A folyók mentén kavics és homok, a tavakban homok, agyag, mészmárga rakódott le, és helyenként édesvízi mészkő-kiválás is folyt. A sekély tengerben megtelepedett sokféle korall, kagyló és csiga meszes vázelemeit az állatok elpusztulása után a vízmozgás összemosta, vagyis ún. lumasella keletkezett. A továbbmélyülő meleg, szubtrópusi–trópusi tengerben jellegzetes nagyméretű likacsosházúak (*Operculina*, *Nummulites*, *Discocyclus*, *Actinocyclus*, *Assilina*) szaporodtak el. Ezt követően, ahol sok törmelékanyag érkezett a medencébe, például Dorognál és a Pilisben, ott sekélytengeri homok, meszes homokkő települt a márgarétegek közé. A mai Esztergom környékén sekély öblökben kőszénlápok alakultak ki.

A késő-eocénben újabb tektonikus kiemelkedés zajlott, ami részleges lepusztulást okozott. Ezután a harmadik tengerelöntés északkelet felé már a Bükkig terjedt, és így már Dunakeszi területét is elérte. A szárazföld fokozatos elöntését jelzi, hogy Kosdnál előbb édesvízi, majd csökkent sósvízi törmelékes üledékek rakódtak le. A tengerszint emelkedésének köszönhető, hogy a karbonátos kőzetek felett gazdag sekélytengeri élővilág telepedett meg kagylókkal, csigákkal, tengeri sünökkel, bryozoákkal és nagyforaminiferákkal (*Discocyclus*). Az ekkor lerakódott üledékekből képződött nummuliteszes–lithothamniumos ún. Szépvölgyi Mészkő a felszínen is megtalálható például a Budai-hegységben, a Naszályban, a Csővári-rögökben és a Romhányi-rögben. Ilyen kőzeteket Veresegyház, Órbottyán, Mogyoród, Vác és Szentendre területén 860 és 1400 m alatti mélységben harántoltak a fúrások 16–88 m vastagságban, ezért bizonyára Dunakeszi területe alatt is megtalálhatók (5. kép).

A tenger további mélyülésével kialakult nyílttengerbe a szárazföld felől egyre nagyobb mennyiségű finomszemcsés agyagos-karbonátos üledék érkezett, és jellemzővé vált a mohaállatok (*Bryozoa*) elterjedése. Az így képződött Budai Márga (bryozoás márga) nagy területen, a felszínen is előfordul a Budai-hegységben. Valószínűleg Dunakeszi alatt is megtalálható, mivel egyes veresegyházi, mogyoródi, őrbottyáni és budapesti fúrások is elérték 300-1460 m mélységben és nagyrészt 10 és 170 m közötti vastagságban.

A kontinensek vándorlása (lemeztektonikai események) hatására a Tethys-óceán nyugati része bezáródott és a lemezek ütközési zónája felett fellépő hatalmas erők hatására az Alpi-hegységrendszer kiemelkedése megkezdődött. Ekkor a Dunántúli-középhegység területének nagy része szárazföldre vált, ahol lepusztulás zajlott (infraoligocén denudáció), így a mai Budai-hegység és a Pilis, valamint a Börzsöny területén is. Ugyanakkor az Alpok északi előterében egy kelet-nyugati irányú elnyúlt, több részmedencére tagolódott tenger jött létre, az ún. Paratethys. A kora-oligocén elején, 37 millió éve, a Paratethysben a tengerfenék a keverő áramlatok hiányában szellőzetlenné, oxigénhiányossá, az iszaplakó élőlények számára élehetlenné vált. A behordott finomszemű törmelékanyagból vékonyréteges, lemezes, gyakran a halpikkelyeket is megőrző, ún. Tardi Agyag rakódott le, amely a terület nagy része alatt megtalálható 1-99 m vastagságban. Ez az agyag magas szervesanyag-tartalommal rendelkezik, mivel az elhalt élőlények leülepedő maradványai a tengerfenéken az oxigénhiány miatt nem bomlottak le. Később a szerves anyagokból a rájuk rakódott vastag üledék hatására megfelelő mélységbe kerülve földgáz és kőolaj is képződött. Amikor a tengerszint megemelkedése miatt a Paratethys összeköttetésbe került a világtengerrel, az erőteljesen süllyedő normálsós vizű tengermedencében vastag agyag, az ún. Kiscelli Agyag rakódott le, helyenként finomszemű homokból álló rétegek közbetelepülésével. Ezek az oligocén agyagok a közelben Gödtől keletre, Váctól keletre és északra a felszínen is előfordulnak. A Kiscelli Agyag vastagsága a gödi fúrásokban 570-640 m, Mogyoródnál több mint 964 m, Veresegyháznál 900-1100 m. A környező területekhez hasonlóan valószínűleg Dunakeszi alatt is előfordulnak ezek az agyagok.

A Paratethys part menti sekélytengeri sávjában főként kvarcit- és kvarcsezemcsékből álló homok halmozódott fel, amely később az ún. Hárshegyi Homokkővé cementálódott. Ilyen homokkal borított tengerpart húzódtott a Pilis és a Börzsöny egyes területein és környezetében, így Dunakeszinél is. A jelenlegi felszínen is megtalálható, többek között a Budai-hegységben, a Pilisben, a Naszályban és a Csóvári-rögben. Ez a kemény homokkő az építőiparban lábazati kőként, régebben pedig malomkőként került felhasználásra. A váci, gödi és veresegyházi fúrások néhány métertől 82 méterig terjedő vastagságban harántolták.

Az oligocén közepétől (kb. 31 millió éve) a tengerben finomhomok, kőzetliszt és agyag váltakozásából álló rétegsor, ún. slír rakódott le főként a terület keleti részén, míg a sekélytenger hullámverési övének közelében

és a lagúnáiban jellegzetes kagyló- és csigafaunát tartalmazó ún. Törökbálinti Homok (pectunculuszos homok) képződött néhány méter és néhány száz méter közötti vastagságban. Dunakeszi alatt is minden bizonnyal megtalálható ez a kőzet, mivel a közeli fúrások (Budapest, Veresegyház, Mogyoród, Órbottyán, Csomád, Göd, Sződliget, Sződ, Vác) néhány tíz métertől 780 méterig terjedő vastagságban harántolták, és több helyen a felszínre is bukkan. Gödnél a Duna partján egy keskeny sávban láthatók késő-oligocén finomszemű kőzetek. Az egykori tengerparton, a mai Pilis területén és attól nyugatra, a lagúnák és part menti tavak üledékeiből tarkaanyag, a megtelepedett lápnövényekből barnakőszén képződött. A szárazföldön folyóvízi kavics és homok, tavi és mocsári agyag váltakozásából álló vastag törmelék rakódott le. Dunakeszi környezetében csak egyetlen helyen, Csóvárnál képződött hasonló szárazföldi üledék, mégpedig kerámiai alapanyagként szolgáló kaolinos agyaggal. Akkoriban a Börzsöny területe a tengerpart közelében helyezkedett el. Erre utal, hogy ott néhány tíz méter vastag folyóvízi homok- és mocsári barnakőszénrétegek között tengerparton lerakódott üledékek fordulnak elő.

24 millió évvel ezelőtt, a miocén kor kezdetén, újabb jelentős változások történtek. A lemeztektonikai mozgások hatására az európai kontinens litoszféra lemeze az afrikai kontinens lemeze alá tolódott. Az alátolódási, vagy alábukási zóna (szubdukciós zóna) felett megindult a Kárpátok takarós képződményeinek felgyűródése, a földkéreg megvastagodása, és a Kárpátok hegységeinek kiemelkedése. A Dunántúli-középhegység fokozatosan eltávolodott a Déli-Alpoktól és megközelítőleg a jelenlegi helyére került. A szubdukció során az afrikai lemez megnyúlt, felmelegedett, elvékonyodott, és árkok nyíltak fel rajta. Majd a lemez fokozatosan lehült, sűrűségének növekedése miatt süllyedni kezdett, és kialakult rajta a Paratethys-tengernek egy olyan részmedencéje, amit Kárpát- vagy Pannon-medenceként emlegetünk. Ezt a Kárpátok által körülvētt medencét mély részmedencék, illetve tengerágak, és az azokat elválasztó magas vonulatok tagolták. Az egyre emelkedő Alpokból és Kárpátokból folyamatosan érkező hatalmas mennyiségű finomszemcsés törmelék fokozatosan feltöltötte a részmedencéket és befedte a medencebéli magaslatokat.

A szubdukciót intenzív vulkáni működés kísérte a Kárpátok belső íve mentén, mivel az alábukó lemez a mélyben felmelegedett, majd megolvadt, és a kőzetolvadék (magma) a felszín felé keresett utat magának. Ez a folyamat a kora- és a középső-miocénben főként savanyú (riolit) és neutrális (andezit, dácit), a késő-miocénben és a pliocénben főként bázisos (bazalt) vulkanizmust eredményezett. A robbanásos vulkánkitörések alkalmával a finomszemű vulkáni törmelékanyag, azaz vulkáni tufa gyakran igen messzire eljutott. Így jellegzetes, nagy távolságon át jól követhető tufaszintek rakódtak le („alsó-, középső- és felső-riolittufa”), amelyek a miocén üledékek rétegtani tagolását is segítik.

A miocén elején Dunakeszi és környéke területét még nagyrészt tenger borította, amelybe fokozatosan egyre durvább szemcseméretű anyagot hordtak a folyók. A mai Börzsöny vidékén és a Pilis keleti szélén hú-

zódó tengerparton a hullámverési öv közelében homok, agyagos homok, csillámos, gyakran glaukonitos homok rakódott le (Pétervásárai Homokkő, Budafoki Homok).

Egyes területeken a szárazföldet biotitos, horzsaköves, összesült (ignimbritesedett) riolit-riodácit ártufa („alsó riolittufa”) borította el, amely például egy budapesti fúrásban 11,5 m vastagságot ér el.

A tengerparton kialakult mocsarak üledékeiből a közelben szenes kőzetek, míg távolabb, Salgótarjánnál jelentős kőszéntelepek képződtek. Akkoriban Dunakeszinél is tengerparti csökkentsósvízi (brakkvízi), illetve sekélytengeri környezet lehetett, míg a Börzsöny területének északnyugati része és a Romhányi-rög szárazföld volt.

A medence kapcsolata 18 millió évvel ezelőtt (a kárpáti emelet elején) beszűkült a nyílttenger felé, ezért csökkent a tenger vizének sótartalma, ami jellegzetes Chlamys-os, a térségre jellemző (endemikus) csökkentsósvízi puhatestű-fauna (molluszka) elterjedését vonta maga után. Ezek az ún. egyházasgergei tengerparti homok- és kavicsrétegek a Börzsöny és Budapest térségében 10-70 m vastag rétegeket alkotnak. A nyílttengerben finomszemcsés slír üledékek rakódtak le, míg a sekélytengeri zátonyoknál, ahol gazdag bryozoa- és Balanus-fauna élt, kavicsos homok, mészkonkréciós homok, gipszes agyag képződött (Fóti Formáció). Ilyen kőzetek a közelben Fóton, Csomádon, Gödtől és Budapesttől keletre a felszínre is kibukkannak, ezért valószínűleg Dunakeszi alatt is megtalálhatók.

A tektonikai mozgások 16,5 millió éve (a kárpáti és a badeni emelet határán) árokképződést és rövid vulkáni működést okoztak, amit jelen-

6. kép: A Duna partján felszínre bukkoló miocén, a „középső riolittufa” szintbe sorolt riolittufite rétegek

tős területet érintő tufaszórás, az ún. „középső riolittufa” kísért. Ez a tufaanyag a felszínen is megtalálható, Dunakeszi északi részén (4. kép: λMt, 6. kép), és Gödnél a Duna partján, valamint Fóton, Csomád területén és Budapest északkeleti részén (Rákosszentmihálynál). A Pesti-síkságon a tufa 1-25 m vastag, délkelet felé kivékonyodik. Egyes dunakeszi fúrásokban 7-15 m mélyen is megtalálták erősen bontott, agyagosodott (bentonitosodott) formában.

Ipolytarnócnál a tufaszórás temette be és őrizte meg az egykori folyó partján a vízhez tartó állatok, közöttük ősrorszarvú, őz-, szarvasfélék, ragadozók és madarak lábnyomait az iszapban.²⁸

Mintegy 15 millió éve (a badeni kor közepén) az európai lemez egyre mélyebb alábukásának következtében intenzív tenger alatti, ún. szigetív

²⁸ Ipolytarnóci Ősmaradványok Természetvédelmi Terület. http://osmaradvanyok.hu/index.php?p=hu_home (A letöltés ideje: 2015. december 19.)

típusú andezit-vulkanizmus zajlott. Ekkor keletkeztek a Kárpátok belső íve mentén a Visegrádi-hegység, a Börzsöny, a Cserhát és a Mátra jelentős méretű rétegvulkánjai (sztratovulkánok), amelyek andezit és dácit láva-kiömlések és vulkáni törmelékszórások anyagából felépülő rétegek váltakozásából állnak. A láva egy része a felszín alatt rekedt andezittelérek vagy dácitból álló szubvulkáni dómok formájában (pl. Nagybörzsöny, Csódi-hegy). Helyenként a vulkanitokhoz ércesedések is kapcsolódtak, amelyeket korábban bányásztak, például arany-, ezüst- és ólomércet Nagybörzsönyben, vasércet Szokolyán. A fúrási adatok alapján a vulkáni kőzetek vastagsága Visegrádnál eléri a 456 métert, Nagybörzsönyben pedig meghaladja a 798 métert. Vácnál a felszín alatt 8-14 m mélyen található ilyen kőzetek. Az andezitet több helyen bányászták, illetve bányásszák elsősorban út- és vasútépítési célra (pl. Szob, Szokolya, Márianosztra, Ipolydamásd, Nógrádkövesd, Dunabogdány).

Mintegy 14 millió éve (a késő-badeni idején) a tengerszint megemelkedett, és a tagolt partvidéket igen változatos, normálsósvízi magas diverzitású élővilág hódította meg, zátonyokat képezve. A sokféle kagyló (*Pecten- és Cardium-félék*), csiga (*Turritella, Corbula, Aporhais, Gibbula* stb.), kis- és nagyforaminifera (*Heterostegina*), tengeri sün (*Clypeaster*), bryozoa és vörösalga elhalása után azok mészváza is jelentősen hozzájárult a keletkező lithothamniumos mészkő anyagához. Ilyen mészkő a felszínen is előfordul Budapest középső és keleti részén, valamint a Pilisben és a Börzsönyben, vastagsága az utóbbi helyen eléri a 70 métert. Ebben az időben a tenger mélyebb részein finomszemcsés agyagos-karbonátos (agyagmárga, mészmárga) üledékek rakódtak le, amelyekben szép foraminiferák, valamint *Turritella* és *Corbula* csigavázak őrződtek meg (Szilágyi Agyagmárga). Ilyen üledékek a Börzsöny, a Pilis és a Budai-hegység területén is előfordulnak, Dunakeszihez legközelebb Mogyoródon harántolták a fúrások 40 m alatti mélységben, 110 m vastagságban. A part menti lefűződő és kiszáradó öblökben, lagúnákban helyenként, például Budajenőnél a tengervíz elpárolgása során sókőzetek (evaporit, itt: gipsz és anhidrit) váltak ki.

Később, a tenger csökkent sótartalmú partszegélyén az elpusztult kagylók, csigák, foraminiferák (*Miliolina-félék*) vázaiból, és a hullámvázás hatására erősen mozgatott tengervízből kivált koncentrikus héjas felépítésű karbonátszemcsékből, az ún. ooidokból mészhomokkő és biogén mészkő képződött. Eközben újabb vulkáni tufaszórás, a „felső riolituffa” anyaga is elérte a területet, a Budai-hegységben helyenként 0,5-1,2 m vastag réteget képezve. Dunakeszi alatt valószínűleg hiányoznak ezek a tengeri karbonátos és agyagos üledékek, mivel – mai ismereteink szerint – ez a terület akkoriban szárazföld volt.

Egyes dunakeszi fúrásokban 10 és 58 m közötti mélységben jelentek meg a miocén (szarmata és badeni) kőzetek. Ezeket szürke, zöldesszürke agyag, homokos agyag, kőzetliszt, homok és ritkán agyagmárga alkotja. A Vízmű-1. számú kútban a miocén rétegek vastagsága meghaladja a 260

métert.²⁹ Helyenként miocén tufa, illetve tufás agyag is előfordul, például az Auchan bevásárlóközpont AD-2. és AD-4. jelű figyelőkútjában 10,5 és 12,1 m alatti mélységben.³⁰

Nagyjából 12 millió éve a késő-miocén elején a Kárpát-medence termikusan süllyedő területté vált. Ekkor a Paratethys-tenger középső medencéje teljesen elkülönült, elzáródott, és létrejött a Pannon-tó, amely kb. 9,5 millió éve szinte az egész Kárpát-medencét kitöltötte.³¹ A tó folyamatosan süllyedő részeiben, például a Békési-medencében a vízmélység több mint ezer méter is lehetett. Az Alpok és a Kárpátok irányából a tóba ömlő nagy folyók édesvize felhígította a tengervizet, így annak sótartalma fokozatosan csökkent. Az elszigeteltség miatt a tóban gazdag, csak erre a területre jellemző (endemikus) állatközösség élt jellegzetes kagylókkal (pl. *Congeria*- és a *Lymnocardium*-félék) és csigákkal (pl. *Melanopsis*- és a *Viviparus*-félék). A tó partján a folyók nagy deltatorkolatai északnyugat és északkelet felől fokozatosan nyomultak előre a tó belseje felé. Dunakeszi és környéke az északnyugat felől érkező nagy folyó deltájának közelében helyezkedett el, ahol homokos-agyagos-karbonátos üledékek rakódtak le. A deltától távolabb, a tó hullámverési öve alatti régióba eljutó finomabb szemcseméretű törmelékéből főként márga és agyagmárga képződött.

A Pannon-tó deltasíkságain a mainál melegebb klímán jelentős kiterjedésű part menti mocsarak alakultak ki az Északi-középhegység déli előterében, az Alpokalján, valamint kismértékben a Dunántúli-középhegység déli előterében is. Az elhalt növénymaradványok tömegéből földes-fás barnakőszén-, azaz lignittelepek keletkeztek, amelyeket tarkaagyag- és homokrétegek választanak el egymástól. Dunakeszi közelében ilyen lignittelepes, legalább 90 m vastag képződményt Erdőkertesnél értek el a fúrások a felszín alatt 6-33 m alatti mélységben. Távolabb, a Bükk hegység déli előterében, a bükkábrányi lignitbányában hatalmas, 30-40 m magas mocsárciprus (*Taxodium*) erdő eredeti anyagukban és eredeti, álló helyzetükben megőrződött fatörzsmaradványai tanúskodnak a 8 millió évvel ezelőtti tájról.

A folyók által szállított hatalmas mennyiségű törmelékanyag miatt a folyódelták előrenyomulásával a Pannon-tó fokozatosan zsugorodott, feltöltődött. A már feltöltött részeket folyók hálózták be, néhol kisebb tavak, mocsarak is visszamaradtak, vagy újak képződtek, és a szárazra került területeken megindult a talajosodás. Homok, kőzetliszt, tarkaagyag és agyagmárga sűrű váltakozásából álló rétegsor keletkezett, amelyben vékony barnakőszénrétegek és az egykori talajok (paleotalajok) eltemetett rétegei is megtalálhatók. Ilyen képződmények a közelben Budapesten (Rákoskeresztúr), Veresegyházon, Erdőkertesén és Mogyoródon vannak

²⁹ *Vízföldtani napló K-47 (Dunakeszi Vízmű-1.sz. kút)*, Bp., VITUKI, 1980. (MÁFGBA)

³⁰ *Vízföldtani napló K-79 (Dunakeszi AUCHAN Bevásárlóközpont AD-2 jelű figyelőkút)*, Bp., VITUKI, 2001. (MÁFGBA); *Vízföldtani napló K-80 (Dunakeszi AUCHAN Bevásárlóközpont AD-4 jelű figyelőkút)*, Bp., VITUKI, 2001. (MÁFGBA)

³¹ MAGYAR-GEARY-MÜLLER, 1999. NR. 3. 151-167.

a felszínen, vastagságuk a fúrási adatok szerint elérheti a 150 métert. A Pannon-tó üledékei valószínűleg hiányoznak Dunakeszi alatt, mivel a terület akkor már szárazföld lehetett.

A Pannon-tó magyarországi része 5,2 millió évvel ezelőtt (a pliocén elejére) már nagyrészt feltöltődött, és a helyén lankás domborzatú szárazföld alakult ki, így Dunakeszi területén is. A változóan csapadékos, szubtrópusi éghajlaton elsősorban tarka- és vörösagyagból álló szárazföldi üledékek képződtek. Ezek borítják a felszín egy részét például Veresegyház, Gödöllő és Kistarcsa környékén. Egyes helyeken a magas karbonáttartalmú vizekből édesvízi mészkő vált ki (pl. Kistarcsa, Nagytarcsa, Kerepes, Rákoscsaba, Mogyoród térségében).

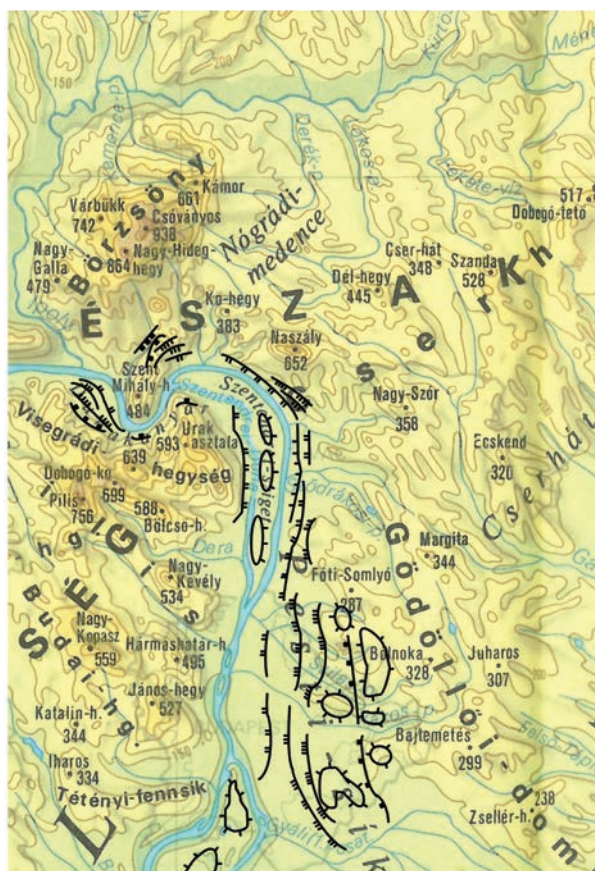
A 2,6 millió éve kezdődött pleisztocén során a klíma ciklikusan változott, hol lehűlt, hol felmelegedett, és a nagyobb lehűlések, jégkorszakok (glaciális) beköszöntéséhez vezettek. A jégkorszakokban a Kárpát-medence hűvös, száraz, szeles, időszakosan fagyott (periglaciális) terület volt. A melegebb interglaciális szakaszokat a maihoz hasonló, vagy kissé melegebb éghajlat jellemezte. A hegységekben az aprózódásnak és kémiai mállásnak indult kőzetekből a hegyoldalakon lecsúszva, lemosódva a hegylábak felé kivastagodó agyagos lejtőtörmelék képződött, míg a lapos hegytetőkön helyenként kötenger, a vulkáni kőzetek felszínén pedig fekete nyiroktalaj alakult ki. A meredekebb völgyek patakjai, és a hirtelen lezúduló esők vizét elvezető időszakos vízfolyások a völgyek alsó végén a szállított hordalékukat lerakva törmelékkúpokat építettek.

A karbonátos kőzetekből álló hegységek, így a Budai-hegység pereme mentén is karsztforrások léptek ki a felszínre. Vízükből a kőzetekből kioldott karbonátanyag édesvízi mészkő formájában vált ki, helyenként nagy vastagságban. Az édesvízi mészkő gyakran képződött sásra és nádra rakódva (pl. a Szabadság-hegyen), és megőrizte a behulló maradványokat, például mamutfogakat a budai Várhegyen, és az ősember kőeszközeit Vértesszőlősön. A Duna irányába tartó karsztforrások kilépési helyének tengerszint feletti magasságát a Duna vízszintje határozta meg. A hegységek kiemelkedése és közben a Duna fokozatos bevágódása miatt az egyre fiatalabb édesvízimészkő-rétegek egyre alacsonyabb szinten képződtek. Ezeket az építő- és díszítőkként is hasznosítható mészköveket bányászák is (pl. Budakalászon).

A pleisztocén hideg szakaiban az erős szelek elhordták a laza üledékeket és a fagyok miatt fellazult kőzetfelszínnek anyagát, több helyen (a Dunántúli- és a Gödöllői-dombságon) hosszú, egyenes, északnyugatias völgyeket kialakítva. A szelek a Duna és más vízfolyások árteréről is sok üledéket fújtak ki és szállítottak kisebb-nagyobb távolságra. A szögletes, éles, fényes folyóvízi homokszemcsékből hosszabb szállítás után gömbölyített, csiszolt, matt felszínű szemcsékből álló futóhomok rakódott le. A kisebb, porszerű kőzetlisztszemcséket messzebbre vitte a szél, és a kiüledő porból vastag lösz képződött. A lösszel borított felszíneken az enyhébb éghajlatú időszakokban megindult a talajosodás. A löszösszlet vastagsága Nagymaros, Nógrádverőce, Vác, Galgamácsa, Basaharc, Mende

környékén néhány métertől 8-10, esetleg 20 méterig terjed, a Gödöllői-dombságon eléri a 35 métert. A lösz összetében néhány, maximum 6-7 őstalaj (paleotalaj) szint is megjelenik. Dunakeszi északkeleti, keleti és délkeleti határában kisebb-nagyobb területet felső-pleisztocén homokos lösz, löszös homok fed (4. kép: $l^h_e p_4, f^h_e p_4$).

A pleisztocén során – a klímaváltozásnak megfelelően – időnként megnőtt a folyók vízhozama, energiája, hordalékszállító képessége, és az emelkedő területeken egyre mélyebbre vágódtak be. Völgyeik két oldalán több szintben folyóvízi teraszok alakultak ki. A kutatók még jelenleg is vitatják, hogy a Duna mikor vágta át a Visegrádi-szorost, de a legelfogadottabb vélemény szerint a pleisztocén elején, vagy azt kissé megelőzve, a késő-pliocénben történhetett ez az esemény.³² Az viszont bizonyos, hogy a Duna Visegrádtól nem déli, hanem délkeleti irányba, Szeged felé tartott, és a mai észak–déli irányú medrét csak valószínűleg az utolsó eljegesedést (Würm) megelőző melegebb időszak végén,³³ vagy az utolsó 11.600 év során³⁴ foglalta el. A Duna a jelenleg is fokozatosan emelkedő Pilis és Börzsöny hegység között, valamint délebbre a Pesti-síkságon haladva öt teraszt alakított ki (7. kép).

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7.

7. kép: A teraszok elhelyezkedése a terület domborzati térképén ábrázolva

Jelmagyarázat: 1: II.a terasz, 2: II.b terasz, 3: III. terasz, 4: IV. terasz, 5: V. terasz, 6: VI. terasz; 7: VII. terasz

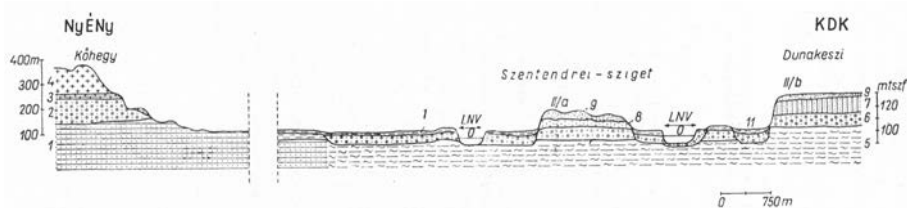
³² PÉCSI, 1959.; URBANCSEK, 1960. 398–403.; BORSY, 1989. 211–224.

³³ URBANCSEK, 1960. 47.

³⁴ SOMOGYI, 1961. 25–50.; RÓNAI, 1985.

a felszínen is megtalálható, majd dél felé egyre mélyebben helyezkedik el. A IV. számú alsó-pleisztocén teraszt 1-1,5 m vastag kavics és az azon lerakódott 3-4 m homok alkotja, amely felett édesvízi mészkő-kiválás is előfordul. A kavicsok anyaga főként kvarc és kvarcit, kisebb részük a Dunakanyarból származó andezit, de a Gerecséből behordott mészkő is akad közöttük. Ez a terasz a közelben Fót, Vác és Budapest környékén fordul elő a felszínen.

A III. számú középső-pleisztocén folyóvízi kavicsteraszcsoport vékonyabb a többinél, és csak egy keskeny sávot alkot az idősebb és fiatalabb teraszok között. A felső-pleisztocén során képződött II.b és II.a teraszok kavicsrétege Váctól déli irányban egészen a Duna–Tisza közti hátság nyugati pereméig húzódik. Vác, Göd, Dunakeszi és Budapest is részben ezekre a teraszokra épült. Vácnál a II.a terasz 8-10 m, a II.b terasz 10 m vastag kavicsból áll, nagyobb homoktartalommal kiegészülve. A terasz kavicsrétegéből a hideg klímát bizonyító gyapjas mamut (*Elephas primigenius*) csontmaradványai is előkerültek Vácnál és Budapestnél. Dunakeszi nagy része a II.b teraszon fekszik, amelynek nyugati peremét a Duna menti magaspart képezi (8. kép).

8. kép: Szelvény a pomázi Kőhegy és Dunakeszi között

Jelmagyarázat: 1: felső-oligocén homokos agyag; 2: alsó-miocén homok és kavics; 3: miocén (kárpáti) bryozoás mészkő; 4: amfibolandezittufa; 5: miocén (felső-mediterrán=badeni) agyagmárga; 6: terasz kavics és homok; 7: homokos lösz; 8: folyami homok; 9: futóhomok; 10: homokos iszap; 11: öntésiszap

Ez a teraszlépcső jól megfigyelhető, amikor Budapest felől Dunakeszi lakott területére érkeve kissé megemelkedik a 2-es út szintje, és a Városháza épülete már a II.b teraszon helyezkedik el. A Duna mentén a teraszban 7-9 m vastag vízadó kavicsréteg települ, amely a parttól távolodva kelet felé fokozatosan egyre magasabb helyzetben található. Alatta a vízzáró rétegeket idősebb (oligocén, illetve miocén) agyag, északabbra pedig homok alkotja.³⁵ A felső-pleisztocén kavics Dunakeszi területének déli részén egy keskeny észak–déli irányú sávban fordul elő a felszínen (4. kép: k_p , 9. kép). A Pesti-síkságon a Duna-teraszok kavics- és homokanyagán számos vizsgálat készült.³⁶

³⁵ SCHAFARZIK-VENDL, 1929. 24.; TÓTH-HORVÁTH, 2003. 4.; JÓSA-VARGA, 1971.

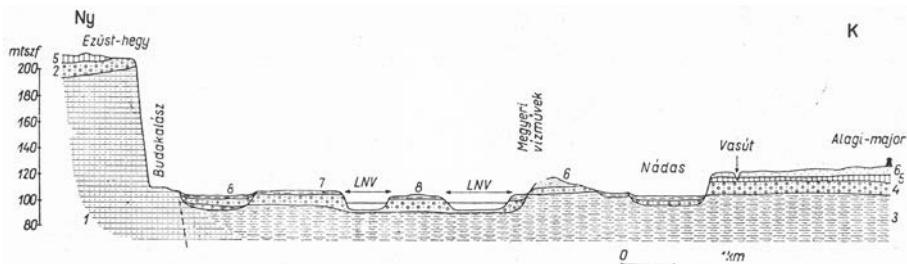
³⁶ HALAVÁTS, 1898. 291-299.; PÉCSINÉ DONÁTH, 1958. 57-75.; BURJÁN, 2000. 61-74.; BURJÁN, 2001. 40-42.; BURJÁN, 2002. 161-173.; BURJÁN, 2003. 171-185.

9. kép: A Tőzegtavak mellett felszínre bukkanó pleisztocén kavics

Ahol a szél hosszú időn át megmozgatta a folyóvízi homokot, ott futóhomokká alakult, ahol csak rövidebb ideig tartott a szél hatása, ott a folyóvízi homok nem vált igazi futóhomokká, hanem ún. fluvioeolikus homok képződött. A teraszok felszínén nagy területeket borít a késő-pleisztocénban képződött dűnehomok, illetve futóhomok a Szentendrei-szigeten, Rákospalotán, Kispesten, a Csepel-szigeten és Dunakeszi nagy részét is ez a képződmény fedi (4. kép: ^hp₄, 8. kép, 10. kép).

A város északkeleti határában, a Tetétlen-II. homokbányában (11a-b kép) a futóhomok- és folyóvízihomok-rétegek kora is ismert. A homok földpát- és kvarc-szemcséin végzett ún. luminesz-

10. kép: Szelvény Budakalász és Dunakeszi között

Jelmagyarázat: 1: felső-oligocén homok, homokos agyag; 2: alsó-miocén homok és kavics; 3: miocén (badeni) agyagmárga és márga; 4: homokos kavics; 5: lösz, homokos lösz; 6: futóhomok; 7: homokos iszap; 8: öntésiszap.

cens (hideg fényű) kormeghatározás segítségével sikerült megállapítani, hogy a felszín alatt jelenleg 1,9-7,4 m mélyen található üledékek 11-14 ezer évvel ezelőtt rakódtak le.³⁷

A pleisztocén végén a Duna ismét bevágódott, sok helyen elhagyva a korábbi medrét, és a lefűződött folyóágak állóvízéből iszap rakódott le. Ilyen elhagyott mederágot Dunakeszin a II.b. terasztól a Duna felé eső alacsonyabb térszínen, például a Székesdűlő területén találhatunk (ami a 10. képen nádasként szerepel).

³⁷ THAMÓ-BOZSÓ-CSILLAG, 2015. 65.

11a–b. kép: A Dunakeszi Tetétlen-II. homokbánya egyik fala

Jelmagyarázat: A folyóvízi homokban vékony kavicsrétegek (jobb oldali kép bal oldala), a futóhomokban növények gyökerei körüli mészkiválás (jobb oldali kép jobb oldala) fordul elő

A földtörténet utolsó 11.600 évében, a holocénben, már a maihoz hasonló volt a klíma és a növényzet. A száraz időszakokban képződött futóhomok fél méterestől néhány méteres dűnék formájában halmozódott fel elsősorban a Duna közelében, a folyóval párhuzamosan (4. kép ^h_e ^h₁). A Duna által lerakott üledékekből létrejött a folyó szintje felett kb. 5-6 m magasan húzódó ún. magas ártér, ami az I. teraszhoz felel meg. Áradások alkalmával a Duna iszapot, löszös iszapot és homokot terített szét az ön-

12. kép: A Tőzegtavak mellett a pleisztocén kavicsra települt löszös homok és homokos lösz

tésterületén, medrében pedig apró kavicsokat is szállított. A dunai kavicsok között gyakori a fehér kvarcit, kvarcitpala, csillámpala, gneisz, valamint gránit, amfibolit, andezit és mészkő is előfordul, a homokot főként kvarc alkotja, amely mellett karbonátszemcsék, földpát, csillámok, gránát, amfibol, piroxén, klorit, rutil, cirkon, magnetit, ilmenit, staurolit, kianit és turmalin is akad.³⁸ Ezek a kőzetek és ásványok nagyrészt a Duna felső folyásáról származnak (Alpok, Cseh-masszívum, Nyugati-Kárpátok), részben pedig a Dunakanyar menti vulkáni és mészkőhegységek vidékéről.

Az ó-holocén során lösziszap és átmosott lösz is képződött (4. kép: ^{lt}_r ^h₁), amelyek a Tőzegtavaknál is megfigyelhetők (12. kép). Az elhagyott folyómedrekben elszaporodtak a lápi vízinövények, és humuszos iszap, lápi tőzeges föld (kotu)

³⁸ MAURITZ, 1958. 119–135.; MOLNÁR, 1964. 347–355.

és tőzeg keletkezett, mint például Soroksár, Dunaharaszti, Alsónémedi, Ócsa, Budapest (Városligeti-tó), Fót és Dunakeszi (Tőzegtavak és láp, illetve Óceán-árok) területén is. A Duna és a patakok mentén a folyóvizek új-holocén áradásai öntésüledékeket terítettek szét (4. kép: h₂, 13. kép) és kialakult az alacsony ártér. A holocén során alakultak ki a jelenlegi felszínt borító és a mezőgazdaság szempontjából kiemelten fontos talajok is.

13. kép: A Duna partját borító kavics és a partfalat alkotó fiatal öntésüledékek

Dunakeszinél a fúrások tanúsága szerint helyenként néhány métertől 58 m mélységig húzódnak a negyedidőszaki rétegek. Alsó részükön leggyakrabban folyóvízi homokos kavics, vagy kavicsos homok található 3 és 14 m közötti vastagságban. Feljebb általában 1-13 m vastag folyóvízi homok és futóhomok települ, ritkán a homok alatt agyagos kőzetliszt is előfordul. Végül 1,5-2 m vastag löszös homok, illetve lösz, majd holocén talajréteg zárja a rétegsort.

Mérnökgeológiai viszonyok. Mérnökgeológiai szempontból, például az épületek alapozása tekintetében, Dunakeszi területe kedvező adottságú, kivéve az ártéri üledékekkel és mocsári képződményekkel fedett részeket, ahol a magas talajvízszint is gondot okoz.³⁹ A mérnökgeológiai problémák esetében segítséget jelenthet a geofizikai módszerek alkalmazása, mint ahogy a Dunakeszi MÁV-állomásnál a vágányok közötti megsüllyedés okának kiderítése céljából végzett ún. földradar mérések.⁴⁰ Egyes geofizikai kutatási módszerek a felszín alatti kőzetek helyzetéről és jellemzőiről is fontos információkat szolgáltatnak. Így a gravitációs mérések alapján a város az ún. dunakeszi gravitációs depressziónak⁴¹ nevezett területen helyezkedik el, ahol északnyugat–délkeleti irányú negatív anomália is jelentkezik.⁴² Ugyanilyen irányú vetőket is sikerült kimutatni a Szentendrei-sziget környékén, a Dunán haladó hajóról végzett vízi szeizmikus mérések segítségével. A vetők mentén a Duna-meder alatt is eltérő kőzetek érintkeznek.⁴³ Ez az irány a felszín morfológiájában és a part menti patakok folyásirányában is észlehető. A révátkelőtől kissé északra, a Szürkő-sziget és a Dunakeszi part között vetőkkel szabdalt, jól rétegzett, puha agyagos képződmények alkotják a felszínt, ezért a Duna itt mélyebb medret tudott magának kialakítani, míg Gödnél az ellenállóbb

³⁹ HORECZKY, 1991.; ZSILÁK, 1991.

⁴⁰ PATTANTYÚS-ÁBRAHÁM, 2003.

⁴¹ PÁVAI VAJNA, 1941. 399–438.

⁴² CSÁSZÁR, 2000.

⁴³ OLÁH-FODOR, 2014. 359–380.

oligocén rétegeket a folyó nehezen tudja erodálni, ami a hajózást is megnehezíti a gödi gázlónál.

Hasznosítható ásványi nyersanyagok

Víz kutatás és -kitermelés. Elsősorban annak érdekében, hogy a főváros lakosságának egészséges ivóvíz-ellátása biztosított legyen, 1893-ban parti szűrésű kutakból álló vízmű létrehozására került sor a Duna mentén.⁴⁴ Káposztásmegyernél 4, a Palotai-szigeten 8, Dunakeszi területén 23, szemben, a Szentendrei-szigeten 11 kutat mélyítettek, amelyek tiszta és bőséges mennyiségű ivóvizet adtak. A szigeteken létesített kutak vize három, a Duna-medre alatt kiépített betonfalú alagúton keresztül jutott el a keleti partra. A legészakabbra fekvő alagutat Dunakeszinél, a II. áttemelőtelepnél építették. Az akkori vizsgálatok szerint a kutak vize háromnegyed részben a Duna vizéből, egynegyed részben Fót és Dunakeszi irányából a Duna felé folyó talajvízből állt. Ezeket a vizeket a Duna által lerakott, nagyjából 7 m vastag kavicsos, homokos üledékeken áthaladva, természetes úton megtisztulva, szivattyúzták ki a kutakból. Hamarosan, 1897-ben, a folyótól távol egy 50 és egy 39 m mély víz kutató fúrást létesítettek a Magyar Lovaregylet területén. 1914-ben a Dunakeszi–Alag MÁV-állomás egy vízkúttá kiképzett 171 m mély fúrást létesíttek, amely jelenleg is működik. 1916 során mélyült a MÁV Járműjavító 4 db 14 m mély parti szűrésű kútja, majd 1918–1919-ben a konzervgyár három kútja. 1941-ben a MÁV Járműjavító Vállalat területén újabb 2 víz kutat fúrtak. Az 1960-as évektől a növekvő vízigény kielégítésére egyre több kút létesült az üzemek, az ipari, mezőgazdasági és egyéb létesítmények területén. A kertés házakban élő lakosság is sok kutat ásatott, fúratott. A kutak legtöbbje 20 méternél kisebb mélységű, de az alagi fúrások között 40-50 m mélyek is vannak. Legmélyebbek a vízmű 1980-ban mélyült 1. számú kútja (303 m), a már említett Dunakeszi–Alag MÁV-állomás kútja (171 m), és a Sweet Point Édesipari Magánvállalkozás 1996-ban, valamint a Clearwater Kft. 2004-ben fúrt egyaránt 130 m mély kútjai.

A Dunakeszi Vízmű kútsorai és Szob között a Duna-parti sávjának vízföldtani adottságait az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet vizsgálta geoelektromos szondázás segítségével.⁴⁵ A mérések alapján megállapították a porózus, és ezért jó vízvezető képességű, vízáadó kavicsos réteg vastagságát és felszín alatti helyzetét. A Duna bal partján, Budapesttől Szobig a MÉLYÉPTERV is végzett vizsgálatokat, és a Vízgazdálkodási Kutató Intézet (VITUKI) figyelő kutakat létesített.⁴⁶

A Duna Menti Regionális Vízművek kezelésében álló Duna Balpart I., II., és Dunakeszi Vízművek az ország legnagyobb ivóvízbázisa, amely a

⁴⁴ SCHAFARZIK–VENDL, 1929. 52.

⁴⁵ JÓSA–VARGA, 1971. 52.

⁴⁶ JÓSA, 1990.

főváros és a környékbeli települések (több mint 30 település) vízellátását szolgálja.⁴⁷

A vízkutak esetében a vízbázis védelme érdekében belső és külső védőövezetet, hidrológiai védőtestet jelöltek ki a felszín alatti vizek helyzete és mozgása alapján.⁴⁸ A védőövezetek területét óvni kell a vizeket szennyező, károsító anyagoktól, többek között a hulladékoktól, a szennyvíztől és a műtrágyától.

A vízbázis háttérben tervezett és már megvalósult beruházások (M0 autópálya, Dunakeszi ipari park) hatásvizsgálatainak megalapozásához 2003-ban integrált hidrológiai és hidrogeokémiai értékelés készült.⁴⁹ A területen a talajvízáramlás irányait hidrológiai modellezés segítségével határozták meg. A hidrogeokémiai vizsgálatok eredményei alapján megállapították, hogy a vízmű parti szűrésű kútjaiból elsősorban (87-90%-ban) a Duna szűrt vizét termelik ki, és hogy a háttérterületekről a Duna felé folyó talajvíz időnként magas nitrát- és kloridtartalmát a kutak megfelelően kiszűrik. A védőterületek meghatározására és biztonságba helyezésére diagnosztikai vizsgálat is készült 2003 és 2009 között.

Dunakeszin a Duna Menti Regionális Vízmű Zrt. által szolgáltatott víz jó minőségű ivóvíz, amely megfelel az ivóvízminőségre vonatkozó magyar és európai uniós jogszabályok előírásainak. A vízminőséget rendszeresen ellenőrzi fizikai, kémiai, biológiai, illetve bakteriológiai és toxikológiai vizsgálatok segítségével.⁵⁰

Homok- és kavicsbányászat. Dunakeszi területén a geológiai adottságoknak köszönhetően több homok- és kavicsbánya létesült. Homokkitermelés elsősorban a település északkeleti részén, a Tetétlen-dűlőn, Fót határában a Lapos-dűlőn, illetve a Dunakeszi-Fót műúttól északra, Dunakeszi-Alsótól (Szabadságligettől) nyugatra és Rákospalota közelében folyt, és a Tetétlen-dűlőn jelenleg is folyik. A dunakeszi bányák homokja tisztítás és osztályozás nélkül közvetlenül felhasználható építőipari célokra vakoló és falazó homokként. Innen főként a helyi és a budapesti építkezésekre szállítottak, így az 1970-es években a budapesti metróvonalak építéséhez is,⁵¹ de római betoncserep is készült belőle.⁵² Kavicsot Szabadságligettől nyugatra bányásztak, és korábban a Dunameder kotrásával is jelentős mennyiségű kavicsot termeltek ki.

Egyes homok- és kavicsbányák megnyitása előtt földtani kutatás, majd az eredmények alapján földtani jelentés és készletszámítás készült.⁵³ A

⁴⁷ VERES, 2007.

⁴⁸ *Határozat a MÁV Járműjavító vízkutak védelme érdekében*, Közép-Duna-völgyi Vízügyi Igazgatóság, 1988. (MÁFGBA)

⁴⁹ TÓTH-HORVÁTH, 2003. 4.

⁵⁰ *Dunakeszi városi vízmű*, SMARAGD-GSH Kft., <http://www.smaragd.hu/hu/dunakeszi-balpart-vizbazis> (A letöltés ideje: 2015. szeptember 5.)

⁵¹ NAGYVÁRADI-ZOLTÁN, 1975.

⁵² HAHN, 1986.

⁵³ *Kutatási engedély-kérelem Dunakeszi 024/1 hrsz., Nyersanyag 4200 homok*, MERÁN 97 Kft., 2000. (MÁFGBA)

kutatások során 10-20 m mélységű fúrások lemélyítésére, kutatógödrök létesítésére és homokminták vizsgálatára került sor. Például a Lapos-dűlő homokja a Központi Bányászati Fejlesztési Intézet kőzetmechanikai laborjának vizsgálatai szerint $2,67 \text{ g/cm}^3$ sűrűségű, és nagyrészt 0,2-0,6 mm szemcseméretű.⁵⁴ A Tetétlen-dűlőn a homokelőforduláson mélyített fúrások anyagán mérnökgeológiai vizsgálat is készült.⁵⁵ A homokkutatás során néha geofizikai méréseket is alkalmaztak, például elektromos vertikális szondázást a Tetétlen-dűlőn.⁵⁶ Az eredmények szerint a homokbányákban a felszínt borító 0,5-3,5 m vastag talajréteg alatt 7 és 36 m közötti vastagságú a kitermelésre érdemes nyersanyag. A sárga színű, keresztarétegzett folyóvízi és részben szél által átmozgatott homokban aprókavics rétegek-lencsék találhatóak. A homok közép- vagy finomszemű, helyenként jól osztályozott, másutt osztályozatlan, kőzetlisztes, de csak kevés agyagot és aprókavicsot tartalmaz.⁵⁷ Ásványi összetételét tekintve túlnyomórészt kvarcból áll, kevés földpáttal és csillámmal kiegészülve. Közepesen tömöríthető, ezért feltöltésre csak közepesen alkalmas. Alatta barnássárga agyagos, kőzetlisztes homok települ, amely rosszabb minőségű, ezért nem jó vakolóanyag.

Az 1990-es évek elejére a Tetétlen I. homokbánya kimerült és személerakónak használták.⁵⁸ A Hegyrejáró-dűlő homok-kavics ikerbánya (Szabadságligettől nyugatra) szintén kimerült, és horgásztavakat alakítottak ki a helyén. A Dunakeszi I. és Dunakeszi II/a. homokbányák termelése ugyancsak befejeződött, és a Fővárosi Közterület-fenntartó Zrt. kezelésében hulladéklerakóként működött. Az üzemelő bányák közül a Tetétlen II. homokbánya készlete 1,2 millió m^3 , a Dunakeszi II/b. homokbányáé 0,5 millió m^3 kitermelhető homok volt. Ebből a két bányából 1990-ben 60.000, illetve 87.000 m^3 homokot termeltek ki évente. A környező területeken további 1,3 millió m^3 homokvagyonot állapítottak meg. A Dunakeszi és Budapest közigazgatási területén található Rákospalota Újmajor-dűlői kavicsbánya 0,7 millió m^3 közlekedéscélra alkalmas kavicskészlettel rendelkezett. Később a közel 2 millió m^3 kitermelhető homokkészletű Dunakeszi III. homokbánya is megnyílt a Tetétlen-dűlőn, a Dunakeszi-Fót műúttól északra.⁵⁹

A Duna 1660 és 1673 folyamkilométer közötti, a BUVIZIG kezelésében állt medrében 1991-ben 1,7 millió m^3 betonkavicskészletet tartottak nyilván, ami azonban elsősorban vízbázisvédelmi okok miatt nem termelhető ki.⁶⁰

⁵⁴ SÁFÁR, 1982.

⁵⁵ HAHN, 1981.

⁵⁶ FÁBIÁNCSICS-LINGAUER-KISS, 1986.

⁵⁷ HAHN, 1981. 70., 73.

⁵⁸ HORECZKY, 1991. 57.

⁵⁹ HORVÁTH, 1997.

⁶⁰ HORECZKY, 1991. 57.

Tőzeg- és lápföldkitermelés. Dunakeszi területén tőzegkitermelés is folyt, főként az 1950–1960-as években. Az Óceán-árok közelében, a Duna elhagyott ősmédrében mocsaras pangó vizű süllyedék maradt hátra, amelyben tőzeg és fekete lápföld alakult ki. A kitermelt tőzeg helyét tavak foglalták el. (Először a felső 0,8-1 m tőzeget fejtették, majd a horgászszövetség mélyebbre kotortatta a tavakat.) Az 1980-as évek elején tőzeg- és lápföldkutatást végeztek itt, és a vasúttól keletre eső sávban is. A lemélyített fúrások és a felszíni megfigyelések adatai alapján 3-5 m vastag, jó és vegyes minőségű tőzeg, valamint fekete lápföld található mintegy 4000 m² területen. A tőzeg felső része gyenge minőségű, főként kotuból áll. A tőzegvagyont kb. 3200 m³-re, a lápföldkészletet legalább 12.600 m³-re becsülték.⁶¹ A fúrások a tőzeg alatt agyagos-iszapos üledékeket, és azok alatt teraszkavicot harántoltak. A begyűjtött tőzeg- és feketelápföld-minták laboratóriumi vizsgálata szerint ezek a 18-46 súlyszázalék szerves anyagot tartalmazó képződmények kedvező vízfelvevő (51-120 súlyszázalék), szűrő- és párolgást csökkentő képességgel rendelkeznek. Ezért, elsősorban a tőzeg, kommunális szennyvíz tisztítására is felhasználható.

A geotermikus energia hasznosítása. Dunakeszin a földkérgéből nyert energiával, azaz geotermikus energiával fűtött társasház is épült 2008-ban.⁶² Az épület garázsszintjéről 70 cm átmérőjű, 15 m mélyre lenyúló betoncölöpben hosszú élettartamú csőrendszer található. A csövekben fagyálló folyadék kering, amely a mélyben felmelegszik, majd hőszivattyúk segítségével tovább melegszik 40-45°C-ra, és végül a lakóhelyiségek mennyezetén kiépített fűtési rendszeren át biztosítja a fűtést. A rendszer nyáron hűtési üzemmódban működik, fordított áramlási iránnyal.

Természet- és környezetvédelmi helyzet

Természetvédelmi területek

Dunakeszin a természet megőrzése szempontjából kiemelt jelentőségű az a 181,64 hektár, amely az Európai Unió természetmegőrzési és madárvédelmi hálózatának részeként Natura 2000 területnek minősül.⁶³ Ez a város területének 5,85%-át teszi ki. Idetartozik a Duna medre és ártere a parti erdősávval, amelynek védelméről a város önkormányzata gondoskodik. Emellett a vizes területek jellegükből adódóan automatikusan or-

⁶¹ DÖMSÖDI-DÓDA-CSERMENDY, 1986.

⁶² *Társasház geotermikus energiával.* 5-Let Kft. http://www.5-let.hu/frontend-files/uploads/files/geotermikus_t%C3%A1rsash%C3%A1z.pdf (A letöltés ideje: 2015. december 11.)

⁶³ BARANYAI-FÁBIÁN, 2014.

szágos jelentőségű „Ex lege” védett területek.⁶⁴ Idetartozik az Óceán-árok déli lápterülete a Dunakeszi-tőzegtavakkal, és a Duna közelében megjelenő források. Helyi jelentőségű védett terület a Nemzeti Lóverseny Kft. alagi telepének kül- és belterülete, amelyen a természeti és művi értékek egyaránt védelmet élveznek. Az Országos Ökológiai Hálózat magterületéhez tartozik az Óceán-árok lápja, az alagi repülőtér és lóversenypálya, míg ökológiai folyosót alkotnak a Duna menti puhafás ligeterdő-maradványok, a város nyugati szélétől induló és a fővárosi ivóvízkutak védművéig tartó csatorna mentén a kisebb mocsarak, fűzliget-maradványok, a Duna víztere, a Mogyoródi-patak melletti és az Óceán-árok menti nádasok, kisebb gyepfoltok és a lápterület egy része. A Mechanikai Laboratórium kezelésében lévő 060 helyrajzi számú terület értékes élőhelyei, növény- és állatvilága révén szintén természetvédelmi oltalmat kapott.⁶⁵

A védett területek közül a dunakeszi láp és a Tőzegtavak élővilágát Kriska György biológus, egyetemi oktató (ELTE) részletes leírásából ismerjük.⁶⁶ Ezt a nedves területet gazdag növény- és állatvilág népesíti be, közöttük védett fajok is. A sekély vizű tavakban csillárkamoszatokból (*Chara sp.*) álló hínáros, valamint fonalas zöldmosszatok és forrasmoha (*Fontinalaceae*), a vízpart közelében közönséges nád (*Phragmites australis*), bodnározó vagy széleslevelű gyékény (*Typha latifolia*), helyenként tőzgepáfrány (*Lastrea thelypteris*, *Thelypteris palustris*) alkotja a növényzetet. A víziállatok között közönséges vízcicsiga (*Bithynia tentaculata*), éles csiga (*Planorbis planorbis*), nagy tányércsiga (*Planorbarius corneus*), karcsú csiga (*Stagnicola palustris*) és nagy mocsárcsiga (*Limnaea stagnalis*) bújik meg. A vízben vízi bolhák (*Daphnia sp.*), evezőlábú rákok (*Copepoda*), bolharákok (*Gammarus sp.*), közönséges víziászka (*Asellus aquaticus*), csiborok (*Hydrophilidae*) és csíkbogarak (*Dytiscidae*) és mocsári szegélynövényzeten színpompás sásbogarak (*Donaciinae*) élnek. A két szárnyú rovarok (*Diptera*) lárvai tömegesen fordulnak elő a növényzetben. A vízfelszín közelében gyakoriak a csípőszúnyog (*Culex sp.*) lárvái, a hanyattúszó poloskák (*Notonecta sp.*), a molnárpoloskák (*Gerris sp.*), a partipoloskák (*Saldidae sp.*) és vízi ugróvillások (*Podura aquatica*). A vízben úszó faleveleken közönséges hidra (*Hydra vulgaris*), a tóba hullott korhadó ágakon, fatörzseken édesvízi szivacsok (*Demospongiae*) és mohaállatok (*Bryozoa*) telepedtek meg. A gerinces állatok közül naphal (*Eupomotis aureus*), keszegfélék, pettyes gőte (*Triturus vulgaris*), kecskebéka (*Rana esculenta*), vízisikló (*Natrix natrix*) és mocsári teknős (*Emys orbicularis*) is él a tóban. Ide jár petézni a környéken élő barna- (*Bufo bufo*) és zöldvarangy (*Bufo viridis*) is.

A tavak partját bokorfüzesek és fűz-nyár ligeterdők övezik. A bokorfüzesek között akad fehér fűz (*Salix alba*), csigolyafűz (*Salix purpurea*),

⁶⁴ 1996. évi LIII. törvény a természet védelméről, http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99600053.TV (A letöltés ideje: 2015. december 7.)

⁶⁵ VERES, 2007.

⁶⁶ KRISKA, 1999.; KRISKA, 2001.

mandulalevelű fűz (*Salix triandra*), valamint kevés hamvas fűz (*Salix cinerea*) és törékeny fűz (*Salix fragilis*) is. A fehér (*Populus alba*) és a fekete nyárfák (*Populus nigra*) 20-30 m-es magasságot is elérhetnek. A cserjéket kányabangita (*Viburnum opulus*), veresgyűrű som (*Cornus sanguinea*) és kutyabenge (*Rhamnus frangula*) képviseli. A fűzfák közötti nedvesebb területeken réti füzény (*Lythrum salicaria*), sédkender (*Eupatorium cannabinum*), az Észak-Amerikából behurcolt kanadai aranyvessző (*Solidago canadensis*), fekete nadálytő (*Symphytum officinale*), mocsári gólyahír (*Caltha palustris*) és különböző sásfajok jelennek meg. A fűzfákra ebszőlő csucsor (*Solanum dulcamara*) fut fel. A magas szervesanyag-tartalmú eutrof partszegélyen herelég (*Eristalis nemorum*, *Eristalis tenax*), a Ptychoptera és az árvaszúnyog (*Chironomida sp.*) lárvái élnek. A közönséges szitakötő (*Sympetrum vulgatum*) és a laposhasú acsa (*Libellula depressa*) lárvái iszaplakó férgerekre és árvaszúnyoglárvákra vadásznak. A lápos terület ötven madárfajnak is állandó vagy időszakos otthont ad, közöttük a szürke gémmek (*Ardea cinerea*), a tőkés récének (*Anas platyrhynchos*), a kis vöcsöknek (*Tachybaptus ruficollis*) és a színpompás jégmadárnak (*Alcedo atthis ispida*) is.

A Tőzegtavak vizének 1990-ben elvégzett kémiai, bakteriológiai, toxikusnehézfém- és mikroelem-vizsgálata fenolt és baktériumszennyezettséget mutatott ki. Az előbbi ipari jellegű tevékenységből, az utóbbi fekáli szennyvízből származhat.⁶⁷ A védettség ellenére 1998-ban az M0 körgyűrű építése során a terület nagy részén a növényzetet kivágták, felégették, és a tavak nagy részét földdel töltötték fel. Később, 2003-ban az Auchan bevásárlóközponthoz vezető út Káposztásmegyer melletti körforgalmának kiépítése során lecsapolás és feltöltés veszélyeztette a lápot, de a terület természeti állapotáról és veszélyeztetettségéről készült szakvélemény megmentette.⁶⁸ A Levegő Munkacsoport pert is indított a lép védelmében, és az Magyar Tudományos Akadémia állásfoglalásai szerint

„a Dunakeszi lép olyan környezettörténeti maradvány, amely nemcsak természetvédelmi, hanem várostörténeti szempontból is muzeális érték”.⁶⁹

A Levegő Munkacsoport, amely korábban az Óceán-árok szennyvízelvezető csatornájának tőzeglápra való beletérését is megakadályozta, azt is elérte, hogy az aszfaltút mentén drótkerítés épüljön a terület védelmére. Sajnos, azóta a kerítést megrongálták, és az út téli sózása során keletkező sólé is szennyezi a lép vizét a megfelelő vízelvezetés hiányá-

⁶⁷ JÓSA, 1990. 65.

⁶⁸ ÁNGYÁN-BARCZI, 2003.

⁶⁹ A Dunakeszi lép védelmében: A Magyar Tudományos Akadémia Biológiai Tudományok Osztályának állásfoglalása. 2010. http://mta.hu/mta_hirei/a-dunakeszi-lap-vedelmeben-91751/ (A letöltés ideje: 2015. október 11.); Állásfoglalás a dunakeszi lép védelme érdekében: Az MTA Biológiai Tudományok Osztályának állásfoglalása a dunakeszi lép megőrzéséért. 2010. http://mta.hu/viii_osztaly_hirei/allasfoglalas-a-dunakeszi-lap-vedelme-erdekeben-129135/ (A letöltés ideje: 2015. október 11.)

14. kép: A Tőzegtavak hétvégi házakkal sűrűn beépített része

ban. 2010-ben az Auchan bevásárlóközpont parkoló-bővítési tervei ismét veszélyeztették a tőzeglápot. A terület védelmében a Dunakeszi Tőzegtó Környezetvédelmi Alapítvány is sokat tett. A láp körüli vitákkal a napi nyomtatott és internetes sajtó is sokat foglalkozott, közöttük az *Élet és Tudomány* és a *National Geographic Online* is.⁷⁰ Sajnos a lápot és a tőzegtavakat nemcsak a feltöltés és beépítés, hanem a

szennyezés is veszélyezteti, mert a hétvégi házak szennyvízelvezetése nem megoldott (14. kép).

A Dunakeszi Alagi Versenyló Tréningtelep, illetve a Dunakeszi repülőtér helyi jelentőségű védett természeti terület,⁷¹ és egyben a Nemzeti Ökológiai Hálózat magterületének része. Védettségét elsősorban az ősgyepnek és az itt élő eurázsiai *Spermophilus citellus* ürgefajnak köszönheti. A lóversenypálya és a repülőtér területén tipikus növénytársulás a homoki szárazlegelő (*Cynodonti-Festucetum pseudovinae*), amely nyílt évelő homokpusztagyep (*Festucetum vaginatae*) leromlása során keletkezett. Kisebb foltokban zárt homokpusztarét (*Astragalo-Festucetum rupicolae*) is megmaradt itt. A terület jellegzetes növényfajai a báránypirosító (*Alkanna tinctoria*), fenyérfű (*Andropogon ischaemum*), barázdált csenkesz (*Festuca rupicola*), sovány csenkesz (*Festuca pseudovina*), mezei cickafark (*Achillea collina*), homoki pimpó (*Potentilla arenaria*), csillagpázsit (*Cynodon dactylon*), keskenylevelű sás (*Carex stenophylla*), törpe sás (*Carex supina*), farkas kutyatej (*Euphorbia cyparissias*), lédzsás útifű (*Plantago lanceolata*), kunkorgó árvalányhaj (*Stipa capillata*), keskenylevelű kakukkfű (*Thymus serpyllum*), ezüstöshölgymál (*Hyeracium pilosella*), bürökgémorr (*Erodium cicutarium*), egynyári perje (*Poa annua*), mezei iringó (*Eryngium campestre*), vajszínű ördög szem (*Scabiosa ohroleuca*), tejeltő galaj (*Galium verum*), közönséges galaj (*Galium mollugo*), csabaíre vérfű (*Sanguisorba minor*), szúrós bogáncs (*Carduus acanthoides*), szöszös ökörfarkkóró (*Verbascum phlomoides*), hasznos földitömjén (*Pimpinella saxifraga*), csomós ebír (*Dactylis glomerata*), homokviola (*Syrenia cana*) és hamuka (*Berteroa incana*).

Az állatok közül itt él az eurázsiai rövid fűvű puszták, sztyeppék jellegzetes rágcsálója, az ürge, amelynek Magyarországon van az egyik legnyugatibbra eső előfordulása. Néhány évtizede még annyira elterjedt volt,

⁷⁰ KRISKA, 2010. 454–456.; KRISKA-SARKADI, 2010. 660.; KRISKA-TENKI-SARKADI, é. n.

⁷¹ *Dunakeszi repülőtér: Helyi jelentőségű védett terület*, <http://docplayer.hu/152508-Dunakeszi-repuloter-helyi-jelentosegu-vedett-terulet-altalanos-informaciok.html> (A letöltés ideje: 2015. október 2.)

hogy kártevőként irtották. A legeltetési állattartás visszaszorulásával, a legelők megszűnésével drasztikusan csökkent az élőhelye, ezért 1982-ben védetté, majd 2012-ben fokozottan védetté nyilvánították, eszmei értéke 250.000 forint. Az ürge ragadozó madarakat is vonz a területre, mivel táplálékot jelent számukra. Időnként másutt fészkelő egerészölyv, barna rétihéja, ritkábban parlagi sas, kerecsensólyom és pusztai ölyv is vadászik itt. Az ürge mellett a védett, vagy fokozottan védett állatfajok közül vakondok (*Talpa europaea*), zöld gyík (*Lacerta viridis*), fűrgye (*Lacerta agilis*), zöld varangy (*Bufo viridis*), szongáriai cselőpók (*Lycosa singoriensis*), sisakos sáska (*Acrida hungarica*), mogyorós pele (*Muscardinus avellanarius*) és magyar futrinka (*Carabus hungaricus*) is él a területen. Az ősgyep megbontása körül legutóbb 2014 szeptemberében alakult ki vita.⁷²

Környezeti állapot és környezetvédelem

Dunakeszi levegőjét illetően, mivel rendszeres levegőszennyezettség-mérés nincs a városban, csak a legközelebbi budapesti és váci mérőállomások adatai állnak rendelkezésre. Az Országos Meteorológiai Szolgálat 2013. évi összefoglalója szerint a térség levegőjének minősége megfelelő (Budapest), illetve jó (Vác). Az egyes szennyező anyagok közül a levegő kén-dioxid-, szén-monoxid- és benzoltartalma kiváló, az ózon és a nitrogén-oxidok tekintetében jó, a szálló por mennyisége szempontjából jó, illetve megfelelő, nitrogén-dioxid-tartalma pedig megfelelő minősítést kapott.⁷³ Légszennyezést elsősorban az ipari tevékenységek, valamint a közúti forgalom okoznak, de egyes háztartási tevékenységek is légszennyezők, például az avar- és kerti égetés.⁷⁴ Helyenként a szeméttároláshoz és az állattartáshoz kapcsolódó kellemetlen szaghatás is fellép. A szennyező tevékenységeket az önkormányzat rendeletei szabályozzák.

A vizek közül a Duna vízminőségét Dunakeszihez legközelebb Budapestnél rendszeresen vizsgálja a Közép-Duna-völgyi Környezetvédelmi, Természetvédelmi és Vízügyi Felügyelőség. A mérési adatok szerint a Duna vize oxigénháztartás, tápanyagháztartás, kémhatás (pH), szerves és szervesetlen mikro-szennyezők szempontjából tűrhető minőségű, a mikrobiológiai paraméterek alapján viszont szennyezett, amit elsősorban a folyóba vezetett szennyvizek okoznak.⁷⁵ Mivel ezek az adatok Budapest

⁷² *Egynapos sportrendezvény miatt bontják a dunakeszi ősgyepet?!* <http://termesztvedo.network.hu/blog/termesztvedok-hirei/a-dunakeszi-osgyep> (A letöltés ideje: 2015. október 11.)

⁷³ *2013. évi összesítő értékelés hazánk levegőminőségéről az automata mérőhálózat adatai alapján.* Országos Meteorológiai Szolgálat, 2014. http://levegominoseg.hu/Media/Default/Ertekeles/docs/2013_automata_ertekeles_web.pdf (A letöltés ideje: 2015. november 2.)

⁷⁴ VERES, 2007. 83.

⁷⁵ VERES, 2007. 83.

területére vonatkoznak, ahol jelentős szennyeződés éri a folyót, ezért Dunakeszinél még jó minőségű a Duna vize.⁷⁶

A kisebb vízfolyások minőségéről nincs mérési adat, de valószínűleg szennyezettek. A legrosszabb vízminősége az Óceán-árokknak van, mivel a Dunakeszi regionális szennyvíztelep tisztított szennyvize ide kerül, ami a vízhozam nagy részét teszi ki a száraz nyári időszakokban. A vízfolyások szennyező forrásai között vannak a kereskedelmi, logisztikai és ipari célú ingatlanokról a vízfolyásokba vezetett csapadékvizek, a térburkolatokról elvezetett kőolajszármazékokat tartalmazó csapadékvizek és a nitrát-szennyezést okozó mezőgazdasági kemizálás is.

Ritkán a bányák környezeti hatásának vizsgálatára is sor került. Így a Dunakeszi III. homokbánya esetében megállapították, hogy bár időszakosan (elsősorban a szállítás során) zajterhelés lép fel, és a homok kiszállító út mentén 50-50 m-es sávban ülepedő por tapasztalható, de a bánya hatása a környezetre elviselhető, károsan és tartósan nem terheli azt.⁷⁷ Később a bánya tájrendezési terve is elkészült.⁷⁸

Dunakeszi területén több homokbánya haszonanyagának kitermelése után, a rekultiváció során, a bányák helyén hulladéklerakó létesült, ami környezetvédelmi problémákat okoz. Ezért a hulladék-elhelyezés megkezdése előtt hatásvizsgálat, illetve környezetföldtani, mérnökgeológiai, esetleg hidrogeológiai vizsgálatok szükségesek. A Dunakeszi II. felhagyott homokbánya esetében az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet munkatársai végeztek horizontális ellenállás szelvényezést és vertikális elektromos szondázást. A mérési eredmények alapján meghatározott paraméterek szerint a volt bánya alatt vízzáró iszapos-agyagos kőzetek helyezkednek el, és a talajvíz csak jóval mélyebben található.⁷⁹ A Fővárosi Közterület-fenntartó Vállalat kezelésében álló lerakó üzemelése 1996-ban kezdődött meg. A hulladéklerakó Dunakeszi és Fót teljes, valamint a főváros kisebb részének hulladékát, és a Fővárosi Hulladékhasznosító Mű salakját is fogadja. A lerakó területe 12 hektár, kapacitása kb. 3 millió m³, a hulladékdomb tervezett magassága 50 m. A hulladéklerakó tér műszaki védelemét 30 cm vastag Consolid szigetelő réteg,⁸⁰ geotextília, és 2 mm vastag HPDE szigetelő lemez biztosítja. A hulladéklerakót csurgalékvíz gyűjtő-szivárgó rendszerrel, szivárgó paplannal, HDPE szigetelésű csurgalékvíz-aknával és ellenőrző aknával is ellátták. A lerakó működését monitoringrendszer ellenőrzi, amely a talajvizek és levegő minőségét, továbbá a zaj szintjét

⁷⁶ *Dunakeszi városi vízmű*, 68.

⁷⁷ HORVÁTH, 1997. 77.

⁷⁸ HORVÁTH, 2003.

⁷⁹ JÓSA, 1989.

⁸⁰ A Consolid talajstabilizáló technológia során a talaj felső részéhez egy speciális folyadékot és egy porszerű anyagot kevernek, majd tömörítéssel teherbíró, stabil, vízzáró felületet hoznak létre. A geotextília textilipari eljárásokkal készült nagy szakítószilárdsággal és jó vegyszerállósággal rendelkező geoműanyag, amely nem bomlik le a földben. A HDPE lemezek nagy sűrűségű polietilénből készülnek, és körütekintő beépítés esetén tökéletes vízzáróságot biztosítanak.

ellenőrzi.⁸¹ Ezt a hulladéklerakót 1997-ben működés közben is ellenőrizték környezetföldtani szempontból. Elsősorban az 50.000 m² területen alkalmazott Consolid szigetelő rendszer alkalmasságát és a lerakó környezetet terhelő hatását vizsgálták.⁸² A hulladéklerakó környezeti hatásának vizsgálatához rendszeresen vízmintákat vettek 13 db 28-64 m mély figyelőkútból, és a hulladék leszivárgó vizéből. A vízminták kémhatását, oldottanyag-tartalmát és kémiai összetételét elemezték. A vizsgálati eredmények alapján megállapították, hogy a hulladéklerakó nem szennyezi a talajvizet, bár a vizek nitrát- és cinktartalma időnként túllépte a megengedett értéket. 2000-tól a hulladékból képződő depóniagázokat gázgyűjtő kutakkal szívják el és fáklyázással ártalmatlanítják. A gázfáklya kibocsátását is rendszeresen ellenőrzik.

Nagy gondot jelent azonban az illegális szemétkerakás. A hulladéklerakók ugyanis csak ott nem okoznak talajvízszennyezést, ahol vízzáró környezetben vannak. A vizet jól vezető homokkal fedett felszíneken, ahogy Dunakeszin is, a lerakott hulladékból leszivárgó szennyezett vizek rövid idő alatt bejutnak a talajvízbe. A vízzáró béléssel ellátott hulladéklerakókban, ha a vízzárás nem megfelelő, illetve hézagos, akkor a hulladékból kioldódó szennyező anyagok előbb-utóbb ugyanúgy eljutnak a talajvízbe – ami Dunakeszi esetében egyben az ivóvízbázis is –, majd a parti szűrési kutakon át a város és a főváros lakóinak vízcsapjaihoz. Ezért Dunakeszin a megfelelő hulladék-elhelyezés kiemelten fontos, elsősorban az országos jelentőségű vízbázis védelme érdekében. A városban néhány éve szelektív hulladék-gyűjtés is folyik.

1990-ben az Óceán-árok mentén elhelyezkedő Dunakeszi törmeléklerakó környezeti hatásvizsgálata⁸³ is szükségessé vált, mivel a törmelékanyag a vízelvezetést megváltoztatva elzárta az árkot, és az is felmerült, hogy a törmelékből nemkívánatos anyagok jutnak a közeli horgásztavakba, vízszennyezést okozva. A mérnökgeológiai és hidrogeológiai megismeréshez mérnökgeofizikai szondázást végeztek és vízmintákat gyűjtöttek kémiai, bakteriológiai és toxikus nehézfém, illetve mikroelem állapotfelmérés céljából. A vizsgálatok eredményei alapján a törmeléklerakás környezetszennyező hatása nem volt kimutatható. Ugyanakkor kiderült, hogy a horgásztavak vizét szennyezik az illegális szemétkerakók, a bányászati hulladékok nehézfém- és a kavicsbányászat során a gépekből a vízbe jutó nehézzolajok. Ezeken kívül a lakosság fekál típusú szennyezést okoz a Tőzegtavak vize esetében. Ezeken a területeken az ivóvíz

⁸¹ *Dunakeszi II. számú hulladéklerakó*, Fővárosi Közterület-fenntartó Zrt., http://www.fkf.hu/portal/page/portal/fkfzrt/vallalatrol/letesitmeny/dk_lerako, (A letöltés ideje: 2015. december 12.); *Határozat: A Dunakeszi 2. számú nem veszélyes hulladék-lerakóra vonatkozó egységes környezethasználati engedély*, Közép-Dunavölgyi Környezetvédelmi, Természetvédelmi és Vízügyi Felügyelőség 2011, <http://kdvktf.zoldhatosag.hu/dokumentumok/hirek/2752/601/6023-32.pdf> (A letöltés ideje: 2015. december 19.); SIDÓ-KISKOVÁCS, 1997. 122-123.

⁸² KUTI-VATAI-BENKŐ, 1997.; MILE-BAKONYI, 1997.

⁸³ JÓSA, 1989. 65.

nagy vas-, mangán-, klorid-, szulfát- és ólomsótartalmú, nagy keménységű, de nehézfém szennyeződést nem tartalmaz.

Dunakeszi, Mogyoród és Csomád területén szennyeződés-érzékenységi vizsgálat is készült.⁸⁴

A város és a környező települések (Fót, Mogyoród, Göd, Csomád) szennyvizét a Dunakeszi Szennyvíztisztító Telep gyűjti be. A növekvő igénybevétel miatt 2009–2011 során a Duna Menti Regionális Vízmű Zrt. bővítette a tisztító kapacitását, és a meglévő művek rekonstrukcióját is elvégezte egy, a Környezet és Energia Operatív Program keretében elnyert európai uniós forrás segítségével. A fejlesztés nyomán napi 10.000 m³ szennyvíz tisztítható meg, és a kibocsátott tisztított szennyvíz megfelel az elvárt határértéknek.⁸⁵ Ennek ellenére problémát okoz, hogy a tisztított szennyvizet az Óceán-árokba vezetik, és hogy a kertekben még mindig sok működő, vagy már használaton kívüli emésztő található, amely szennyezi a talajvizet.

Dunakeszi környezeti állapotának Mészáros Szilvia (Budapesti Corvinus Egyetem) vizsgálatai és értékelése alapján számos szennyezőforrással kell számolni. Ilyenek a mezőgazdasági hasznosítású területeken a növényvédőszeres és műtrágyák használata, valamint a száraz időszakokban a por, a felhagyott szántóföldeken a gyomnövények, elsősorban az allergiát kiváltó parlagfű elszaporodása, az állattartó telepek közelében pedig a talajvízszennyezés és a bűzhatás. A nitrogéntartalmú műtrágyák a talajt és a talajvizet szennyezve, a parti szűrésű vízmű kutak vizébe jutva, az ivóvíz nitráttartalmának növekedését okozzák. Az ipari területeken a káros anyagok (benzol és egyéb szénhidrogének, valamint aceton) kibocsátása, a nagy gépjárműforgalom, a légszennyezés, illetve a porterhelés jelent problémát. A közlekedési útvonalak mentén légszennyezés (nitrogén-dioxid, nitrogén-oxidok, szén-monoxid, kén-dioxid), zaj- és rezgés hatás jelentkezik, az utakra kerülő olajszármazékok és a téli útszórás talajszennyezést okoz. A hulladéklerakók a légszennyezés és zaj mellett potenciális veszélyforrást jelentenek a talajvízre és a talajra. A szennyvíztisztító telep környezetében szintén talajvíz- és talajszennyeződés, időnként pedig szaghatás léphet fel. A lakott területeken a még meglévő emésztők a talajvíz nitrátosodását okozzák, az avarégetés légszennyező hatású, az illegális hulladéklerakók a talajt és a talajvizet szennyezik.⁸⁶

Ugyanakkor pozitív hatású, hogy a városra és annak egyes területeire vonatkozó rendezési tervek környezetvédelmi javaslatokat is tartalmaznak a talaj, a vízbázis és a levegőtisztaság védelmében, a zaj- és rezgésvédelemről, valamint a hulladékok kezeléséről.⁸⁷

⁸⁴ FÜLE, 1994. 353–361.

⁸⁵ *Dunakeszi szennyvíztisztító telep*, <http://www.dmrvt.hu/hu/dunakeszi-szennyviztisztito-telep> (A letöltés ideje: 2015. november 2.)

⁸⁶ MÉSZÁROS, 2010. 5.

⁸⁷ ZAJOVICS–KOVÁCS, 2005.

Dunakeszi települési környezetvédelmi programmal (2004) és hatályos helyi hulladékgazdálkodási tervvel (2006) is rendelkezik. Ezekon felül 2007-ben elkészült a kistérség környezetvédelmi programja és hulladékgazdálkodási terve is.⁸⁸ A természetes élőhelyek védelmével és a környezeti állapot javításával nemcsak saját magunknak, hanem a jövő generációk számára is élhetőbbé és szerethetőbbé tehetjük városunkat.⁸⁹

⁸⁸ VERES, 2007. 83.

⁸⁹ Köszönetemet szeretném kifejezni Mészáros Szilviának, aki a diplomamunkáját digitális változatban is a rendelkezésemre bocsátotta, Thamó Emesének hasznos észrevételeiért és dr. Jámbor Áronnak, aki értékes tanácsokkal látott el és lektorálta a kéziratot.

DUNAKESZI TERÜLETÉNEK ŐSTÖRTÉNETE

ÚJKŐKOR

A Dunakeszin létesítendő üzletközpont és parkolók területén, az 1996., 2000. és 2004. években folytatott régészeti munkálatok során mintegy 13 hektáros területet kutattak át a Budapesti Történeti Múzeum munkatársai. A feltárt terület 500 méterre húzódik a Dunától. A feltárások során újkőkori, rézkori telepjelenségek, kora bronzkori telepjelenségek és sírok, késő bronzkori és késő vaskori telepobjektumok kerültek a felszínre.¹

Az őskőkor évszázazreideihez képest rendkívül gyors ütemben, mindössze néhány ezer év alatt alakult ki az emberi történelem egyik legfontosabb kultúrája, amely elsősorban és legfőképpen a termelő gazdálkodást hozta el magával. Az átalakulást egy átfogó klímaváltozás előzte meg az ún. atlantikum időszakában, amely periódus a korábbinál melegebb és csapadékosabb is volt, megteremtve ezzel az új életmód fe tételeit.

A legújabb, az emberi maradványokon végzett DNS-vizsgálatok szerint az újonnan érkezők aránya a 25%-ot is elérhette, és gyakran nem teljes családok, hanem inkább csak férfiak érkezhettek, és terjesztették el Európa nagy területén a neolitikus életmód ismeretét. A női mintákon ugyanis sokkal nagyobb arányú az ősi, még az őskőkorhoz köthető jelleg, mint a férficsontokéin. Mindez azonban semmit sem változtat azon a tényen, hogy a Kárpát-medencében és a kontinens belső vidékein nem egy önálló, hanem a déli irányból, a Balkánon át érkező bevándorlók által hozott és terjesztett, ún. másodlagos neolitizáció zajlott. Ez lényegesen gyorsabb és egyenesebb vonalú volt a Közel-Kelet, sokszor zsákutcáktól sem mentes, több ezer évet felölelő fejlődési modelljénél.²

Az áttérés nem mindenhol történt gyorsan, volt, ahol ez négy-ötezer esztendő is felölelt, mint pl. a Közel-Keleten és Mezopotámia északi részén. Magyarországra, mai tudásunk szerint, „készen érkezett” bevándorlók hozták magukkal a másutt már ismert termelési gyakorlatot, míg Európa más vidékeire innen jutott el, kulturális innovációk formájában.

Az újkőkor kifejlődése, gazdálkodásának átalakulása tehát lépcsőzetesen történt a világ különböző pontjain. Kezdetei a Közel-Keleten a Kr. e. 10-9. évezredbe nyúlnak vissza, míg a Kárpát-medencében ez a Kr. e. 7. évezredben kezdődött. Hosszú időn, több száz éven keresztül pedig itt húzódott ennek a szakaszos fejlődésnek az egyik „lépcsője”, amikor is a Kárpát-medence déli felében már az új gazdálkodást folytatták az oda érkező új lakosok, a korábban is ott élt, eredetileg még középső kőkori

¹ HORVÁTH-SZILAS, 2001. 115–127.; HORVÁTH-SZILAS, 2003. 5–17.; HORVÁTH-SZILAS, 2004. 209–218.; KOROM-REMÉNYI, 2005. 197–210.

² <http://magyarostortenet.gportal.hu/gindex.php?pg=27084352> (A letöltés ideje: 2015. november 3.)

civilizációt képviselő őslakossággal egyetemben. A terület északi része, nem is beszélve Közép- és Nyugat-Európáról, még teljes mértékben zsákmányoló életmódú, vagyis mezolitikus volt.

A betelepedés egyik bizonyítéka, a fent említett embertani vizsgálati eredményeken túl, hogy a mai Magyarország területén olyan háziasított állat- és növényfajok, elsősorban gabonafélék és kiskérődzők (juh/kecske) is megjelentek ettől az időtől kezdve, amelyek itt nem, csak tőlünk délre voltak őshonosak. Az új gazdálkodási forma jelentősen megnövelte egy terület eltartó képességét, ami – többek között – a népesség számának ugrásszerű emelkedését is magával hozta. A tudomány tehát joggal nevezi ezt a folyamatot a neolitikus forradalomnak.³

Az ismert újkőkori lelőhelyek száma Dunakeszi területén alacsony. A várostól délnyugatra fekvő Kopolyán egy, a Duna árteréből kiemelkedő, alacsony dombon régészeti terepbejárás alkalmával az újkőkor középső szakaszába tartozó, ún. kottafejes kerámia műveltségének apró kerámiatárgyait sikerült begyűjteni.⁴ Ugyancsak a Duna árteréből emelkedik ki a Révdűlő, amelynek déli lejtőjén, egy szűk, néhány száz négyzetméternyi területen kerültek elő neolitikus töredékek.⁵ Dunakeszi belterületétől nyugatra, az Új-szőlők nevű határrészben egy, a Dunára lejtő homokdombon ugyancsak a középső szakaszhoz tartozó edénytöredéket talált Szőke Béla Miklós 1982-ben.⁶ A neolitikus település kimutatható felülete itt is meglehetősen csekély, mintegy 40x60 méter csupán.

Ennél jelentősebb újkőkori településnyomokat sikerült Dunakeszi déli határában, a Hegyrejáró-dűlőben regisztrálni, ahol Gyombola Gábor 1985-ben egy 100 x 500 méteres felületen számos, a középső neolitikum során készült edény darabkát gyűjtötte be.⁷ A dombot azóta elbányászták, feltárás nem történt, így közelebbit nem tudunk mondani erről a településről sem.

Az újkőkor legjelentősebb lelőhelye a városban, a Budapest és Dunakeszi közigazgatási határán futó M0 autópályától közvetlenül északra, egy észak-északkelet-dél-délnyugat irányban hosszan elnyúló dombháton, a Székesdűlőn található, amelyet keletről az Óceán-árok mocsaras ártere határol. Az említett autópályaszakaszon 1996-ban a Budapesti Történeti Múzeum régészei végeztek régészeti feltárást. Már akkor világossá vált, hogy e morfológiailag jól körülhatárolható területen intenzív őskori megtelepedéssel számolhatunk. Schweitzer Ferenc geológus már az első ásatás idején vizsgálta ősvízrajzi szempontból a területet, amelynek során megállapította, hogy a dombhát a Duna felső-pleisztocén II.a terasz-sorának tagja, amelyet később keleti irányból egy újabb Duna-ág (a mai Óceán-árok elődje) leválasztott a környező területekről, kialakítván a jó

³ T. BÍRÓ, 2003. 99.

⁴ TORMA, 75.

⁵ TORMA, 1993. 78. 5/6. lelőhely.

⁶ TORMA, 1993. 78. 5/12. lelőhely.

⁷ TORMA, 1993. 78. 5/15. lelőhely.

megtelepedést biztosító teraszszigetet. Az első ásatást 2000-ben követte a második, amikor is az Auchan bevásárlóközpont építését megelőzően egy hatalmas, több hektárnyi felületen sikerült az ún. vonaldíszes kerámia kultúrájának települését feltárni. Ennek a kornak a leletei a feltárási terület középső és északi részében kerültek elő. Közel ötven gödör sorolható ehhez a korszakhoz. A cölöplyukakból származó cserépanyag alapján a 42. háznak nevezett épület is nagy valószínűséggel ebben a korban épült. Ez egy cölöpvázás hosszúház, amelynek sajnos teljes alakja az erózió és a humuszolás következtében már nem volt meghatározható.

Az újkőkori leletek harmadik csoportja felszíni cseréphalmokból származott. Ezek gyakori jelenségei voltak annak a térségnek, amelyen a telepobjektumok is előkerültek. Itt a többnyire homokos talajon – sok esetben barna foltos – elszíneződéseket tapasztaltunk, amelyek kisebb-nagyobb mennyiségű leletet, legtöbbször kerámiát szolgáltattak.

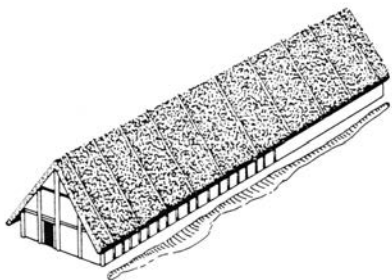
Az így képződött településnyomok nem voltak összefüggők, azok valószínűleg egymástól kisebb vagy nagyobb távolságra álló házak helyeit fogják körül. A neolitikus telep jól illeszkedik az 1996-ban Endrődi Anna által lelőhelyünk déli részében feltárt másik teleprészlethez, ahol két újkőkori ház cölöplyukait, illetve a házakat kísérő hosszú árkokat sikerült feltárni.

1. kép: Neolitikus házak alaprajza az 1996-os ásatásból

Az egyik ház alapvetően azonos jelleget mutatott az európai vonaldíszes műveltség eddig megismert házaival, méreteiben és szerkezetében egyaránt. Ezek funkcionális épületek, sokban hasonlítanak az újabb korok parasztházaira, ami nem véletlen, hiszen alapvetően ugyanazt a paraszti kultúrát szolgálták.

A másik itt feltárt épület az elsőtől közvetlenül nyugatra találtak az ásatók, több szempontból is eltért ettől, az etalonnak nevezhető típustól. A két épület között, fizikai közelségük ellenére, semmiféle kapcsolat nem állt fent. A ház két oldalán itt is objektumok sora húzódott. A gyengébb felépítése, a szerkezet viszonylagos rendezetlensége azonban megengedi a feltételezést, hogy itt egy, az általánostól eltérő és nagy valószínűség-

2. kép: Neolitikus ház rekonstruált rajza

gel más, talán speciális funkcióval bíró házzal állunk szemben a kultúrán belül.⁸

A település leleteinek kora az újkőkoron belül nagy szóródást mutat. A legtöbb edénytöredék a dunántúli vonaldíszes kultúra legidősebb, Bicske–Biñainak nevezett⁹ fázisából

3. kép: Neolitikus agyag szoborfej az 1777-es objektumból

4. kép: Neolitikus agyag szoborfej a 2170-es objektumból

származott, a korszak középső és késői szakaszát, a kottafejes és zselizi kerámiát lényegesen kevesebb lelet képviselte. A gödrök többsége hulladéktárolásra szolgált, ettől eddig csak három biztosan eltérő esetet figyeltünk meg. Az 1777. objektumban több, közel teljes edény töredékei mellett egy kis, eredetileg talán egy edény szélére applikált idoltöredéke feküdt.

A másik, a 2170. gödörben egy csaknem ép órlókö mellett találtunk hasonló leletet, azzal a különbséggel, hogy ez a tárgy egy önálló szobor töredéke lehetett.

A harmadik, a szokásostól ugyancsak eltérő újkőkori objektum a 900. gödör volt, amelyben egy, a korai dunántúli vonaldíszes kultúrára utaló díszítéssel ellátott kis bögrén kívül egy vastag falú, lapos tál töredéke feküdt, amelyre emberi láb alakú applikációt erősítettek.

Dunakeszi területéről nem ismerjük a késői neolitikum megtelepedéseit, az ún. lengyeli kultúra korai szakaszának időszakát. Hogy ez egy újabb, egy lényegesen csapadékosabb klíma beköszöntének tudható-e be, amelynek során a Dunához közel fekvő város területe az elmocsarasodás következtében kevésbé volt alkalmas az emberi megtelepedésre, vagy más okot kell keressünk a jelenség mögött, ma még megválaszolatlan kérdése az őskorkutatásnak.

Rézkor

Rézkori lelőhelyek Dunakeszin

Az időszámításunk előtti 5. évezredben drasztikus változás következett be Európa időjárásában. Az atlantikumnak nevezett klímaperiódus földművelésre kiválóan alkalmas korszaka után a hűvösebb, szubboreális időszak lépett, amely alapvetően átalakította mind a környezetet, mind pedig a gazdálkodást. Ennek következtében a kultúra is nagy változáson

⁸ HORVÁTH, 2002. 1–40.; HORVÁTH, 2004b 87–93.; HORVÁTH, 2006. 8–23.

⁹ KALICZ, 1980. 97–122.; PAVÚK, 1980. 7–90.

ment keresztül. A természeti viszonyok átalakulásával a gazdálkodás súlypontja a földművelésről az állattenyésztésre tevődött át. Az ideológiában nagy valószínűséggel ekkor jelennek meg az időjáráshoz kapcsolódó, és elsősorban csapadékot hozó, ún. viharistenek is, amelyek az indoeurópai mitológiában a harmadik istengenerációt jelentették. Jelentős fejlődés következett be a termelőeszközök terén is. Ekkortól használták az első ekéket, hasznosították az állatok, elsőként a szarvasmarha vonóerejét, ami forradalmasította a közlekedést és a szállítást, továbbá megjelentek az első, már jelentős fémeszközök és fegyverek, balták, török és csákányok formájában. Alapvetően kultúrtörténeti jelentősége van az első aranytárgyak készítésének a rézkor folyamán, amelyek már ekkor is ékszerek formáját öltötték. A kor ugyancsak jelentős, de negatív vonása, a klímaváltozás miatt bekövetkező népmozgások, amelyek jelentősen átrajzolták a korábbi kulturális térképeket és nagy valószínűséggel sok pusztítást okozó háborúkkal jártak együtt.

Magyarországban több ezer rézkori lelőhelyről van tudomásunk, amelyek egyenletesen oszlanak el az országban. Dunakeszi területén ezek közül hatot ismerünk eddig. A rézkor korai periódusának leletei, amelyek a lengyeli kultúra végső fázisához köthetők, nem jelentkeznek területünkön. A város délnyugati részen elterülő Kopolya határrészben talált sárgásbarna színű edénytöredékek, egy kissé összeszűkülő szájú edény darabkái, már a rézkor középső fázisára utalnak. A település pontos méretét nem sikerült meghatározni.¹⁰ A másik, csupán felszíni leletek alapján azonosított dunakeszi lelőhely a Hegyrejárá-dűlőben van, ahol a késői leletek kerültek elő a terepbejárások során.¹¹ A Nadas elnevezésű lelőhelyen, a Székesdűlőtől keletre, a 2000. évben végzett feltárás során ugyancsak a késő rézkori badeni kultúra néhány agyagból készült orsógombját és több-kevesebb leletet tartalmazó hulladékgyűjtőt tárták fel a Budapesti Történeti Múzeum régészei. Az egyik legfontosabb, régészeti feltárással igazolt rézkori lelőhely a Székesdűlőn van, a Dunától keletre, 500 méterre, az Óceán-árok partján. A településen körülbelül húsz objektumban találtunk a rézkor valamely szakaszára datálható leleteket. Eddig két gödörben fedeztünk fel olyan edénytöredékeket, amelyek az Észak-Magyarországon és Szlovákia nyugati felében honos, a középső rézkorba sorolható ún. ludancei kultúrára utalnak. Az idesorolható leletek száma igen alacsony, ami esetünkben arra utal, hogy jelentősebb szerepe ennek a kultúrának a dunakeszi őskori telepen nem lehetett.

Ezzel szemben körülbelül tizenöt objektum rejtette a középső és késő rézkor közvetlen átmenetének leleteit. Ez a korszak feltehetően újabb, nagy népmozgásokkal járt, amelyeknek során kisebb-nagyobb népcsoportok érkeztek ide, és hozták magukkal egy új kor kultúráját, déli irányból. Házat vagy más épületet eddigi adataink szerint nem sorolhatunk eh-

¹⁰ MRT 75.

¹¹ MRT 78.

hez a periódushoz Dunakeszin, leletei kivétel nélkül gödrökből, illetve egy esetben gödörben lévő tüzelőhelyről származtak. A rövid, hengeres nyakú bögrék és korsók, az erősen kihajló peremű tálak, a szubkután fülek és a kónikus orsógombok egyértelműen a protobolerázinak nevezett rézkori fázisba¹² sorolják ezeket az objektumokat. Az idetartozó gödrök betöltése is alapvetően különbözött a többi korszakéitól. A kultúra más lelőhelyein tett megfigyeléseknek megfelelően, a gödrökben barnás színű és laza töltelékföld volt, időnként jelentős mennyiségű állatcsonttal, hamuval és faszénnel. Ez utóbbihoz kapcsolódik, hogy a 2000. objektum legalján vöröses, paticsos réteget találtunk, amelyhez a helyben végzett égetésből származó korom és hamu társult. A 2000. objektum egyik mellékgödörében, valamint az 1949. objektumban olyan leleteket, kannelúrázott edények töredékeit, illetve egy díszített, szájjal lefelé fordított tálat találtunk, amelyek arra utalnak, hogy a telep folyamatosan tovább élt a klasszikus bolerázi időszak elejéig. Erre már több más lelőhelyen, így például a Békés megyei Kétegyházán is volt példa. A telepek közel egy időbeli felhagyásának és újak létesítésének okát talán klimatikus, talán történeti tényezőkben kell keresnünk. A dunakeszi protobolerázi telep újabb fontos állomása lehet a középső és késő rézkor átmenetének kutatásában.

Mintegy ötszáz méterre nyugatra található a következő rézkori lelőhely. A Nádas elnevezésű határrészben a késő rézkori badeni kultúrához tartozó gödröket tártak fel a régészek, nagyon szerény leletanyaggal. A kiásott objektumok között sem házak, sem tűzhelyek nem voltak, úgyhogy az is elképzelhető, hogy itt nem is beszélhetünk hagyományos értelemben vett faluról.

A badeni kultúra további két lelőhelyét az Alagi-majornál és a Fatelepen a váci múzeum szakemberei tárták fel. Ezekről a következő fejezetben olvashatunk részletesen.

A késői rézkor és a kora bronzkor átmenete Dunakeszin éppoly ismeretlen, mint az ország más területein. A megoldás későbbi, jól feldolgozott leletanyagoktól várható majd.

Késő rézkori maradványok Dunakeszin

A Kr. e. 4. évezred közepén kezdődő egységesedési folyamat eredményeként nagy kulturális tömb alakult ki a Kárpát-medence nagy részén és környező területein. A helyi középső rézkori lakosság, valamint újabb, déli és keleti irányból érkező népcsoportok összeolvadásából jött létre a badeni kultúra. Nevét egy ausztriai lelőhelyéről kapta, de a magyar szakirodalomban használatos a péceli kultúra elnevezés is. Pécelen került elő ugyanis a 19. század végén a korszak jellegzetes edénye, az ún. kétosztatú tál.

A badeni műveltség lelőhelyei igen nagy számban ismertek Magyarországon, túlnyomó többségük település. Jellemzően patakok, vízfolyá-

¹² KALICZ, 1991. 347–387.; KALICZ, 2001. 385–435.; HORVÁTH, 1990b 81–100.

sok melletti domboldalakon elhelyezkedő nyílt falvak, de előfordulnak földművekkel védettek is. Vác–Szék-hegyen három árokból álló rendszer övezte a telepnek helyet adó dombtetőt, ahol a kultúra korai szakaszában (bolerázi időszak) éltek. A Nógrád megyei Szurdokpüspökiben két párhuzamos árok vette körbe a klasszikus badeni kultúra időszakában lakott területet. Egyelőre kevés adatunk van a badeni falvakban álló házokról. Valószínűnek látszik, hogy ezeket nem a földbe mélyítették, hanem a felszínre építették, ezért nyomaik, maradványaik régészeti módszerekkel kevésbé megfoghatók. Legutóbb Szurdokpüspökiben az erődített badeni településen sikerült feltárni két cölöpszerkezetes házat.¹³ A településekhez tartozó temetőkből többféle rítus figyelhető meg. A korai, bolerázi időszakban a halottakat elhamvasztották, a hamvakat sírgödör ásása nélkül a földre helyezték, melléjük edényeket, egyéb tárgyakat raktak, majd az egészet kövekkel borították be. Ilyen temetőt tártak fel a Komárom-Esztergom megyei Pilismarót–Basaharcon. Más esetekben a hamvakat urnába szórták. A kultúra klasszikus időszakában a csontvázas temetkezés a jellemző. Az elhunytakat ún. zsugorított pózban helyezték a sírba, oldalra fektetve, felhúzott lábakkal, arc elé hajlított karokkal. A halott mellé a túlvilági útra agyagedényeket, használati tárgyakat (főleg kő- és csonteszközöket) raktak. A sírokból előkerült ékszerek, így a kagylóból, dentaliumból, márványból, nagyon ritkán rézből készült gyöngyök, kagylóhéjból kivágott lemezek, átfúrt tengeri kagylók a halottak viseletéhez tartoztak. A klasszikus időszak két nagy temetőjét tárták fel Pest megyében, Budakalászon és Alsónémediben.

A badeni kultúra népének életében a földművelés mellett fontos szerepe volt a nagyállattartásnak, elsősorban a szarvasmarha tartásának. A szarvasmarha jelentőségét az előkerült állatcsontanyag vizsgálata mellett egyéb tényezők is bizonyítják. Így elsősorban a temetőkből emberrel együtt, áldozati állatként eltemetett szarvasmarhák (Alsónémedi, Budakalász), valamint a településeken feltárt rituális szarvasmarha-temetkezések. Utóbbi esetekben gyakran megfigyelhető, hogy az áldozati gödörbe fektetett, letaglózott állat fejét hátracsavarták, a csontokon égsnyomok vannak, a gödör földje is égett, hamus, az állatra vagy alája mellékletként edényeket helyeztek. Mindez egy szertartás, rituális tevékenység képét idézi fel. A szarvasmarhát nemcsak haszonállatként tartották, de szerepe lehetett a közlekedésben is. Az agyagból formázott, miniatűr kocsimodellek között vannak olyanok is, amelyek egyik oldalára állatfejeket (valószínűleg marhafejeket) illesztettek. A kocsimodellek unikális darabok, bizonyítják, hogy a késő rézkorban már ismerték és használták ezt a közlekedési eszközt. Csupán tucatnyi példányuk került elő, közülük kettő Pest megyében (Budakalász, Szigetszentmárton).

Gazdag és sokszínű kerámiajával ellentétben meglepő módon radiális változás figyelhető meg a badeni kultúra fémművességében. A java rézkorra olyannyira jellemző, súlyos, tömör eszközök és fegyverek (csá-

¹³ SZILÁGYI–FÜZESI, 2014. 405–412.

kányok, balták) eltűnnek, helyettük csupán ritkán előforduló, kisméretű réztárgyakkal (gyöngyökkel, egyszerű huzalgyűrűkkel, nagyon elvétve kis törökkel) találkozunk.

Dunakeszin a badeni kultúra első ismert leletei a 19. század végén kerültek elő. 1886–1889 között hozták napvilágra a belterület délnyugati szélénél található Kopolya-dűlőben a bronzkori vatyai kultúra urnatemetőjét. Ennek leletei között találunk egy jellegzetes badeni edényt, ill. egy másiknak a töredékét: egy letört fülű mericét és egy kétosztású tál díszített gombját. Előkerülési körülményeiről sajnos semmit nem tudunk, de nyilvánvalóan a bronzkori sírok ásásakor bolygatták meg az itt levő korábbi, késő rézkori települést.¹⁴ A Kopolya – ez a Duna egykori árteréből kiemelkedő alacsony domb – ugyanis mindig nagyon kedvező feltételeket kínált a megtelepedésre. A felszíni nyomok alapján az őskor több időszakában (újkökor, rézkor, bronzkor), a római korban és a népvándorlás korban is laktak itt, sőt, a középső bronzkorban ide temetkezett a vatyai kultúra egyik népcsoportja.¹⁵ A Kopolyán megtelepült késő rézkori emberek nyomai később is napvilágra bukkantak. 1941-ben a Magyar Nemzeti Múzeumból Nemeskéri János gyűjtött itt cserepeket, amelyek között badeni töredékek is vannak.¹⁶ Uray György dunakeszi tanár az 1960-as évek végén végzett kisebb „ásatása” alkalmával talált, badeni kultúras leleteket ajándékozott 1986-ban a váci múzeumnak.¹⁷

A Pest megyei régészeti topográfia munkálatai során, a város déli határában fekvő Hegyrejáró-dűlőben végzett terepbejáráskor, perem alatti bordadíszes és rücskös felület kiképzésű fazekak darabjait, valamint egy egkarcolt hálómintával díszített oldalt sikerült gyűjteni. A felszínre került leletek a badeni kultúra települését jelzik.¹⁸

Az elmúlt évtizedekben nagyobb lélegzetű ásatások segítségével sikerült feltárni a kultúra egy-egy településének részletét. 1995-ben kezdődtek a tervezett M2-es gyorsforgalmi út második, Dunakeszit és Gödöt elkerülő szakaszához kapcsolódó régészeti feltárások. A város határának délkeleti sarkában fekvő Alagi-majornál régóta ismert, fontos régészeti lelőhely található, az út nyomvonalától északra helyezkedik el a középkori templomrom és körülötte a középkori Alag falu,

5. kép: Korsó feltárás közben
(Dunakeszi-Alag)

¹⁴ NAGY, 1904. 132. V. t. felső sor, bal szélső edény és V. t. felső sor, balról a 3. töredék. A leleteket az MNM Őskori Gyűjteményében őrzik, ltsz.: 37.1951.1, 2.

¹⁵ TORMA, 1993. 75–78. 5/3. lelőhely.

¹⁶ MNM Adattára 64.D.II. A leletek: MNM Cserépgyűjtemény ltsz.: 4/1941.

¹⁷ TIM Adattára 1380/86. A cserepek ltsz.: 86.16.1–12.

¹⁸ Miklós Zsuzsa terepbejárása 1977-ben. VTM ltsz.: 76.97.7–8., 91.23.3.; TORMA, 1993. 80. 5/15. lelőhely

6. kép: A restaurált korsó
(Dunakeszi-Alag)

nem kerültek elő, valószínű, hogy itt sem földbe mélyített, hanem földfelszíni házakban laktak, amelyek maradványait ásatással már nemigen lehet megtalálni. Épületek meglétére utalnak azonban a paticsdarabok, azaz a házfal tapasztására használt, kiégett agyagtöredékek. A kibontott objektumok többsége korabeli „szemétködör”, amelyekbe a háztartások hulladékát, összetört agyagedényeket, törött kő- és csonteszközöket, az elfogyasztott élelem maradványait (álatcsontokat) dobálták.

Így elsőrendű forrást jelentenek az itt élő közösség életének rekonstruálásához. Kirajzolódik előtünk, hogy milyen edényeket használtak: kisebb-nagyobb méretű, szépen díszített bögrék és korsók, fazekak, tálak jelentik a fő edénytípusokat.

de ugyaninnen rézkori, kelta és szarmata leletek is előkerültek.¹⁹ Az 1995-ben húzott gépi kutatóárkok azt mutatták, hogy a lelőhely a megépítendő útra is kiterjed. A következő év tavaszán Kulcsár Valéria vezetésével elvégzett kutatás igen gazdag, több korszakra kiterjedő leletanyagot eredményezett.²⁰ Nagy kiterjedésű település létezett itt a badeni kultúra ún. klaszszikus időszakában is. Háznyomok a késő rézkori falu feltárt részén

7. kép: Korsó (Dunakeszi-Alag)

8. kép: Edények az alagi badeni településről (Dunakeszi-Alag)

9. kép: Korsó (Dunakeszi-Alag)

¹⁹ TORMA, 1993. 81–84. 5/17. lelőhely

²⁰ TIM Adattára 1994/98.

10. kép: Fazék (Dunakeszi–Alag)

11. kép: Fazék (Dunakeszi–Alag)

12. kép: Belső díszes tál
(Dunakeszi–Alag)

13. kép: Pohár
(Dunakeszi–Alag)

14. kép: Halbárka alakú edény
(Dunakeszi–Alag)

Több példányban került elő a badeni kerámiaművesség két „vezérlelete”. Az ún. kétoasztású tál bel-sejét egy osztófal egyharmad-két-harmad részre tagolja.

15. kép: Kétoasztású tál
(Dunakeszi–Alag)

A mindössze 0,2- 0,3 dl űrtartalmú, kisméretű mericéket magasra felhúzott fülük alapján nyilván felakasztva helyezték el a házakban.

Az egyik gödörben nyolc darab ilyen, töredékes merice volt. Említésre méltó egy nyeles agyagkanál is. Agyagból készültek az orsógombok és a talán szövés-fonáshoz kapcsolódó „spulnik” is.

16. kép: Mericék (Dunakeszi–Alag)

18. kép: Összeroskadt hombáredény feltárás közben (Dunakeszi–Alag)

20. kép: Áldozati gödörbe temetett szarvasmarha ásatási fotója (Dunakeszi–Alag)

Ezekben a hombárokban nagy valószínűséggel gabonát tároltak. Az egyik kerek, hengeres oldalú gödör teljes marhavázat rejtett. A nyilván áldozati céllal eltemetett állat a szarvasmarha kiemelkedő fontosságát bizonyítja a dunakeszi település lakóinak életében is.

Egy másik gödörben kiskérődző (juh vagy kecske) váza volt.

Bár a badeni kultúra népe a falvaitól elkülönülő temetőikben helyezte el halottaikat, ettől eltérő esetekkel is találkozunk. Előfordul, hogy valami-

Több olyan vermet is sikerült feltárni, amelyekben hatalmas hombáredények összeroppanat darabjai feküdtek.

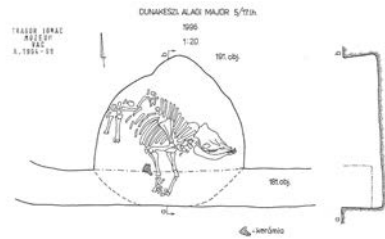

17. kép: Orsógomb és „spulni” (Dunakeszi–Alag)

19. kép: Hombáredény restaurálás után (Dunakeszi–Alag)

Restaurálásuk után derült ki, hogy van közöttük 90 cm magas edény is.

21. kép: Rajz az áldozati gödörőről (Dunakeszi–Alag)

22. kép: Gödörbe temetett, részleges zsugorítású halott (Dunakeszi-Alag)

lyen különleges ok miatt (a halott megbüntetése? járvány?) nem szabályos sírba, hanem a településen temettek el valakit. Dunakeszin az egyik gödör alján emberi csontváz feküdt, részben zsugorított helyzetben: lábait felhúzták és térdben behajlították, karjai a test mellett voltak, de az alkarokat behajlították.

2000 tavaszán a belterület déli szélénél, a 2. sz. főút melletti Fatelep bővítése kapcsán földmunkák kezdődtek, munkagéppel távolították el a 40-100 cm vastag felső humuszcseréteget. A terület a Kopolya-domb közelében van, amely környezetével együtt hivatalosan nyilvántartott, és a város rendezési tervében is szereplő fontos régészeti lelőhelynek számít, a Fatelep a lelőhely déli részén található. A munkálatokról azonban nem értesítették a területileg illetékes váci múzeumot, annak képviselői véletlenül vették észre a lelőhely megbolygatását, amelyet a lehumusztolt felületen heverő edénytöredékek és állatcsontok, továbbá a jól kirajzolódó, régészeti objektumokat jelző sötét foltok mutattak. A júniusban kezdődő leletmentés eredményeként több korszak emlékei mellett sikerült feltárni a badeni kultúra településének részletét is.²¹ Az ehhez tartozó hulladékgyödrökből nagyszámú leletet sikerült kiemelni, elsősorban öszszetört agyagedények töredékeit, amelyek jól reprezentálják a korszak kerámiaművességét. A kétosztású tálakhoz; perem alatti rátett, benyomkodott, egysoros bordával díszített fazekakhoz; pontsordíszes, tölcséres nyakú tálakhoz; kannelúrozott bögrékhez, korsókhoz tartozó darabok alapján egyértelműen megállapítható, hogy a badeni kultúra ún. klasszikus időszakában folyt itt az élet. Több gödörből kerültek elő folyamikagyló-héjak, amelyek nyilván a közeli Dunából származnak, és az étkezés részei voltak. A 44. számú kerek, hengeres oldalú gödörnek szinte pontosan a közepén, a betöltés felső részében egy csomóban rengeteg kagylóhéj feküdt, amelyek között páros, még szét nem nyitott darabok is megfigyelhetők voltak.

A badeni kultúra leleteit eredményezte az a feltárás is, amelyet a Dunakeszi és Budapest határán fekvő Nádás-dűlőben az Auchan bevásárlóközpont vezető leajtó nyomvonalán 2000-ben végzett a Budapesti Történelmi Múzeum. Ennek során egy gödörből két nagyméretű, díszített agyag orsógomb került elő.²²

²¹ A feltárás Kővári Klára vezetésével folyt. A dokumentáció: TIM Adattára 2273/2002.; KŐVÁRI, 2003. 129.

²² HORVÁTH, 2003a 129-130.

Bronzkor

Budapest és környéke kiemelkedő jelentősége, rendkívül kedvező földrajzi helyzetének, a Duna központi szerepének köszönhetően, a bronzkorban is (Kr. e. 2700/2600–900/800) fokozottan érvényre jutott.

Korai bronzkor

23. kép: Kora bronzkori tárolóverem amforával

Az első kora bronzkori településeket, a Magyarország középső területein is kialakult makói kultúra létesítette, főleg a Duna mentén és a Dunába torkolló patakok völgyeiben, kis településekkel és magányos sírokkal. A főváros térségében egyedülálló jelentőségű a fordított haranghoz hasonlatos, különleges, tűzpiros edényeiről elnevezett harangedényes népesség, a Harangedény–Csepel csoport (Kr. e. 2500–2000/1900) megjelenése. A Spanyolország területéről kiinduló, a Rajna, majd a Duna völ-

gyén keresztül követhető útvonaluk végső állomása, egyben keleti határa Budapest vidéke volt. Településeiket elsősorban a Duna keskeny parti sávján találjuk. Dunakeszi–Székesdűlő lelőhelyen telepobjektumai (gödörök) kerültek elő.

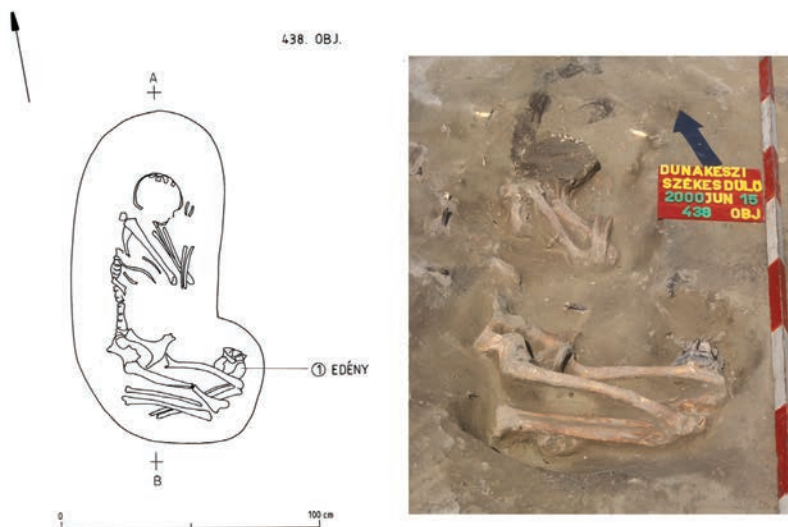
A kerámiatípusok, díszített peremű T-profilú és lábakon álló tálak, plasztikus díszű korsók párhuzamait a kultúra közép-európai területeinek ún. kísérőkerámiái között találjuk meg a kora bronzkor két időszakájában. Harangedények azonban nem kerültek elő, a kultúra életének végén ezek a kerámiák fokozatosan eltűntek. Jellegzetes leletük a harangedények mellett a réztőr, a kő nyílhegy és a nyilazásnál használt csuklóvédő lemez, a kúpos csontgomb és a díszített csontcsüngő. A gazdálkodásban fő szerepet játszott az állattartás, amelyben a ló tenyésztése az összes háziállatát felülmúlta.²³

A harangedények megjelenésével egy időben a Dráva–Száva vidékéről kisebb népcsoportok húzódtak a Duna és Tisza mentén észak felé és alapvető szerepet játszottak a Kárpát-medence középső részét elfoglaló nagyrévi kultúra kialakulásában, amely Dunakeszi–Székesdűlő egykoron patakok és mocsár által övezett területén élt (Kr. e. 3. évezred közepe–2. évezred első harmada). A talajtani és malakofauna, valamint az archaeobotanikai vizsgálatok alapján megállapítható volt, hogy ezen a részen

²³ CSIPPÁN, 2007. 86.

„sekély vízi növényzetben gazdag, mocsaras, időnként vízzel borított területek voltak, amelyek fokozatos feltöltődés során alakultak humuszban gazdag réti talajjára”²⁴

A lelőhely közelében, a nagyvadak csontjainak tanúsága szerint, ligetes és zárt erdők terülhettek el.²⁵ Az életmódra jellemző volt a kisebb mozgással együtt járó vegyes állattartás és a gabonatermesztés. A kultúra népességének temetkezési szokására jellemző a szórthamvas, urnás és zsugorított csontvázas temetkezés.

24. kép: A 438. számú, kora bronzkori nő, zsugorított csontvázas sírja

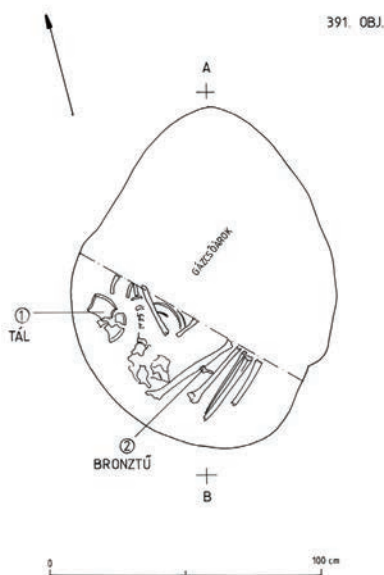
Dunakeszi-Székesdűlőben, az Auchan bevásárlóközpont tervezett területén a fenti rítusú temetkezéseket tártuk fel egy csoportban. A zsugorított csontvázas temetkezésekre jellemző, hogy a halottakat „alvó helyzetben” oldalukra, általában bal oldalra fektették, és észak–déli irányban tájolták. A túlvilágra szánt, valószínűleg élelmet tartalmazó edényeket és ékszereket a halottak mellé helyezték.

A nagyrévi kultúra népességének csekély számú telepobjektumát (elsősorban hulladékgödreit) is feltártuk a területen, amelyek a kultúra népességének epizódszerű megtelepedésének tanúi. Kiemelkedő jelentőségű és egyedülálló a magyarországi kutatásban a 391. számú, kerámia mellékletes, zsugorított csontvázas sír, amelyben egy, a napot szimbolizáló aranykorong, valamint bronztű került elő, amelyek a déli, távoli népekkel fenntartott kereskedelmi kapcsolatok emlékei.

Dunakeszi-Székesdűlőn hét, a kora nagyrévi kultúra körébe tartozó sír került elő egy csoportban: három urnás-hamvasztásos és négy zsugo-

²⁴ KOROM-REMÉNYI, 2005. 199.

²⁵ CSIPPÁN, 2007. 87.

25. kép: A 391. számú, kora bronzkori zsugorított csontvázás sír

rített csontvázás sír, a csontvázak bal oldalukra vannak fektetve, erősen zsugorítottak, és észak–déli tájolásúak voltak. Kiemelkedő jelentőségű a 391. számmal jelzett, zsugorított csontvázás (az újkorban bolygatott) sír, amelyben egy, a bal oldalára fektetett, az antropológiai vizsgálatok szerint 35-55 éves gracilis nő hiányos és töredékes maradványai voltak. A

26. kép: Kora bronzkori arany korong

medence mögött egy kis tálka, míg a combcsont előtt egy bronztű és egy átfűrt, poncolt technikával díszített – az ékszerészi gyakorlatban 19 karátnak megfelelő – aranykorong volt mellékletként elhelyezve, amelyet korábban, elsősorban a nyugat-európai hasonló leletek alapján napkorongként interpretáltunk. A radiokarbon vizsgálatok alapján a Kr. e. 2010–1910 (cal BC) között készült.²⁶

A régészeti leletanyag és a temetkezési rítus szoros kapcsolatot mutat a Maros- és Tisza-vidék népcsoportjai között, egyúttal északi előfordulása fontos támpontot adhat a migrációs és kereskedelmi kapcsolatokhoz.

²⁶ ENDRÓDI-PÁSZTOR, 2006. 7–25.

A Harangedény–Csepel csoport népe a kora bronzkor végén a nagyrévi kultúrába békésen integrálódott, ez az új korszak a bronzkor középső fázisába vezet.

Középső bronzkor

A bronzkor középső szakasza békés, virágzó évszázadokat jelent a Kárpát-medence történetében. Egyik meghatározó műveltsége a vatyai kultúra, amely a kora bronzkori nagyrévi kultúra népének és a kelet felé terjeszkedő kispostagi kultúra csoportjainak összeolvadásából alakult ki a korszak elején. Településterülete az ország középső részére terjedt ki, a Dunántúlon Tolna megye mezőföldi részére, Fejér és Pest megyére, míg a Dunától keletre a Duna–Tisza közét szállta meg. Névadó lelőhelye a mai Újlengyel községhez (Pest megye) tartozó Vatyapuszta, ahol a 20. század első éveiben több száz síros temetőjét ásta ki Kada Elek kecskeméti polgármester.

A kultúra nyílt településein kívül megtalálhatók földvárak is, amelyek erősített, árokkal-sáncokkal védett lakóhelyek voltak.²⁷ Egy részük ún. tell település (lakódomb), ahol a hosszú időn keresztül egy helyben lakás következében egymás fölött több méter vastag kultúrreteg alakult ki. Az egyik legjobban kutatott közülük Százhalombatta határában a Duna fölé emelkedő Földvár. A feltárások során oszlopszerkezetes, tapasztott falú és padlójú házak maradványai kerültek itt elő.

A vatyai földvárak központi szerepet töltöttek be, és egyben fémművescentrumok voltak. A középső bronzkor a bronzművesség virágkorát jelentette a Kárpát-medencében. A vatyai kultúrában is tömegesen jelentek meg ekkor a bronzból készült ékszerek és ruhadíszítő tárgyak (különböző formájú tűk, csüngők, karperecek, pitykék, spirálcsovecskek, hajkarikák, poncolt díszű lemezek), használati eszközök (balták, vésők, sarlók) és fegyverek (lándzsacsúcsok, török, karvédő tekercesek). A kultúra elterjedési területén érlelőhelyek nincsenek, a fémgazdaság magyarázatát a korszakban fellendülő, a korábnál fejlettebb mezőgazdaságban kereshetjük, amely lehetővé tette termékfelesleg előállítását is. Az élelmiszer, főleg a gabona lehetett az a termék, amelyért cserébe hozzájutottak a nyersanyaghoz, illetve a kész tárgyakhoz.²⁸ A vatyai kultúra utolsó szakaszában, az ún. koszideri korszakban elrejtett, bronztárgyakat tartalmazó kincs- és raktárleletek nagy számban kerültek elő Pest megyében is.

A vatyai kultúra legészakibb előfordulása a Duna bal partja mellett, Vácon van. Ettől délre, éppen Dunakeszin került elő a 19. század végén

²⁷ A vatyai kultúra Pest megyei lelőhelyeit összefoglalóan ismerteti BONDÁR, 2007. 102–110.

²⁸ REMÉNYI, 2003. 51–64.

egyik nagy sírszámú urnatemetője. A város délnyugati szélénél található Kopolya-tető²⁹ a Duna melletti ártér fölé emelkedő domb, ahol

„homokhordás közben lépten-nyomon találtak a falu lakosai kisebb-nagyobb edényeket, de szokás szerint összetörték, kincset keresvén bennük.”³⁰

A leletek azonban felkeltették Kund Pál helyi földbirtokos figyelmét, aki Révész István dunakeszi plébánossal és Offenbach István régiségkereskedővel együtt 1886–1889 között a temető számos sírját ásatta ki. 1889-ben a Magyar Nemzeti Múzeumból Pósta Béla régiségtári őr is részt vett a munkában, amelybe a váci múzeum is bekapcsolódott. 1890-ben a Váczi Múzeum és Régészeti Bizottság gyűlésén ugyanis Csávolszky József elnök arról számolt be, hogy a Dunakeszin végzett ásatások eredménnyel jártak, *„ott igen szép urnák kerültek napfényre”*.³¹

A sajtó is hírt adott az 1889-es leletekről. A *Váczi Közlönyben* olvashatjuk:

„A dunakeszi ásatások szép eredményre vezettek. Nevezetesen egy érdekes őskori temetőt fedeztek fel, hol jelentékeny szám sirt, s azokban urnákat találtak. [...] az orsz. múzeum is kiküldötte egyik tisztviselőjét, ki a régiségeket szakértő vizsgálat tárgyává teszi, s a leletek egy részét valószínűleg a múzeum számára szerzi meg. [...] A nemrég felfedezett dunakeszi urna temető ásatását Offenbach István odavaló kereskedő dicséretre méltó buzgósággal és anyagi áldozattal folytatja, mely szép eredménnyel jutalmazza fáradságát. Legujabban is 15 uj urna került felszínre, melyeket Offenbach a nemzeti múzeumnak ajándékozott. – A mostani leletnek kiváló fontossága abban rejlik, hogy az urnákban bronzeszközöket találtak s azokból az urna temető korára biztosabb következtetést lehet vonni.”³²

Az 1891 szeptemberében Vácon rendezett *„régészeti és műkiállítás”* egyik termében többek között Dunakeszin kiásott *„hamuvedreket és urnákat”* is megtekinthettek a látogatók.³³

A temetőből származó leletanyag a három ásatóé lett, majd tőlük a tárgyak egy része múzeumba jutott. Offenbach István 1889-ben több alkalommal ajándékozott, illetve adott el edényeket és néhány bronztárgyat

²⁹ A 'kopolya, kopolyás' sekély vízfű, mocsaras hely, határrész neve, tehát semmi köze a koponyához Dunakeszi esetében sem. Annál is inkább, mivel a bronzkori temetőben nem csontvázas, hanem hamvasztásos sírok voltak.

³⁰ NAGY, 1904. 129.

³¹ A Váczi Múzeum és Régészeti Bizottság 1887. november 4-én alakult meg a Váczi Múzeum Egyesület elődjeként, elnöke Csávolszky József kanonok lett. Ld. *A Váczi Múzeum Egyesület első jegyzőkönyvei 1887–1907* (A TIM történeti dokumentációs gyűjteménye, ltsz.: 79.290.1.)

³² *Váczi Közlöny*, 1889. máj. 19. 3. és [E-s]: *Ásatások Dunakeszin*. In: *Váczi Közlöny*, 1889. júl. 14. 3.

³³ [L.]: *A régészeti kiállítás*. In: *Váczi Hírlap*, 1891. szept. 20.

a Nemzeti Múzeumnak. Révész István a váci és a kassai múzeumnak adományozott leleteket.³⁴ 1893-ban arról írtak, hogy Kund Pál

„urnákból és másféle [...] edényekből rendkívül gazdag gyűjteményt szerzett össze [...] mely több száz darabra rúg”.³⁵

Ezekből később 51 tárgyat Kund Elemér (az ásató Kund Pál fia) a váci múzeumnak adott.³⁶ A gyűjtemény nagyobb részét azonban csak 1951-ben ajánlotta fel a Nemzeti Múzeumnak.³⁷

Jelentős számú tárgy kerülhetett magánszemélyekhez is, ezek azonban időközben sajnos elkallódtak. Semmit nem tudunk például annak a 40 darab edénynek a sorsáról, amelyeket a rákospalotai nevelőintézet tulajdonosa szerzett meg Offenbach Istvántól.³⁸

A Kopolya leleteinek szétszóródására érdemes megemlíteni még két adatot. 1924-ben a Magyar Nemzeti Múzeum egy innen származó füles bögrét adott el a New York-i Természettudományi Múzeumnak. Az edény szerencsére megvan, a múzeum Magyar Régészeti Gyűjteményében őrzik.³⁹ 1955-ben a győri Xántus János Múzeum adott át a váci múzeumnak egy dunakeszi lelőhelyű, nyilván a Kopolyán talált, égett csontokat tartalmazó bronzkori urnát.⁴⁰

A Kopolyán levő bronzkori temető kiásása nem tekinthető szakszerű feltárásnak, az ásatók célja csak az edények és a többi lelet kiemelése lehetett. Nem szakemberek végezték, így feljegyzések, rajzok, leírások nagy valószínűséggel nem készültek. A Pósta Béla közreműködésével folytatott 1889. évi szezonról sem maradt ránk semmilyen dokumentáció, mindössze annyit tudunk, hogy ő még ugyanebben az évben az Országos Régészeti és Embertani Társulat ülésén felolvasást tartott *„a dunakeszi urnatemető régiségeiről, be is mutatván azokat”*.⁴¹ A legtöbb információt Nagy Géza 1904-ben megjelent tanulmányából kaphatjuk, amelyben részletesebben foglalkozik – nyilván az ásatók közléseire is támaszkodva – a dunakeszi temetővel.⁴² Leírása alapján a síroknál a vatyai kultúrára jellemző rítus figyelhető meg: az elhunytakat elhamvasztották, majd az égett csontokat nagyméretű „hamvvederbe” (urnába) szórták, amelybe

³⁴ NAGY, 1904. 129.

³⁵ BOROVSZKY, 1893. 263–264.

³⁶ SZARKA, 1932. 13.

³⁷ A tragikus sorsú Kund Elemér tervszerűen tovább gyarapította édesapja gyűjteményét, amelynek rendkívül kvalitásos, hazai és külföldi darabokból álló régészeti részét jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum, az itáliai antik műtárgyakat a Szépművészeti Múzeum, a néprajzi tárgyakat a Néprajzi Múzeum őrzi. PALLOS–KEMENCZEI, 2002. 38–39.; KAPOSY, é. n.

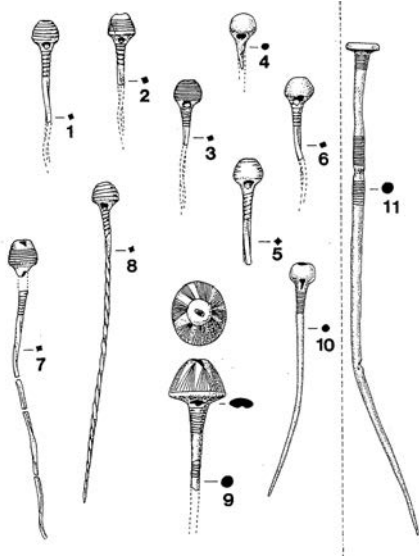
³⁸ NAGY, 1904. 129.

³⁹ FOLTINY, 1969. 30. (Pl. 7, Fig. 12.)

⁴⁰ A TIM Irattára 42/955. ikt. szám. Az edény ma már sajnos nem azonosítható a múzeum régészeti gyűjteményében.

⁴¹ SZENDREI, 1889. 439.

⁴² NAGY, 1904. 129–137.

27. kép: Bronz tűk a vatyai kultúra temetőjéből
(Dunakeszi-Kopolya)

egy-két kis bögrét is raktak, végül az urnát szájával lefelé fordított nagy tállal takarták le. Az urna mellé is helyeztek kisebb-nagyobb edényeket. Nagy Géza szerint 3-4 edény mindegyik sírban volt, de előfordult az is, hogy egy-egy urnafészekhez tíz edény tartozott. Az urnákba a hamvakon kívül ritkábban bronz ékszereket, főleg tűket, továbbá spirálcsővecskéket, poncolt díszű lemeztöredékeket is tettek. Egy edény tele volt a Földközi-tengerben élő csigákkal.

Ásatási dokumentáció hiányában a temető sírjainak számát nagyon nehéz megbecsülni, erre vonatkozóan eltérő vélemények vannak. Patay Pál úgy gondolja, hogy 500-nál is több sír került elő, míg a régészeti topográfia szerint

28-29. kép: Válogatás a vatyai urnatemető edényeiből (Dunakeszi-Kopolya)

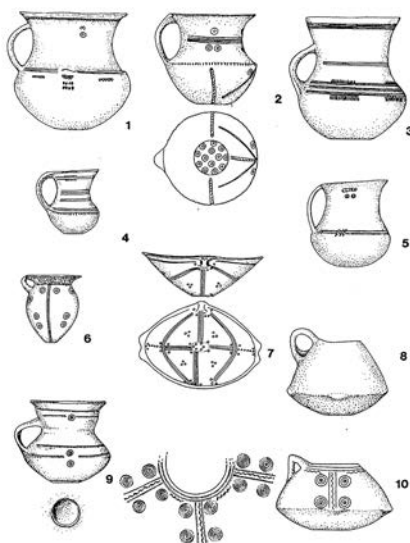
az urnák száma alapján száz körüli sírról lehet szó.⁴³ Nem tudunk semmit a sírok elhelyezkedéséről, egymáshoz való viszonyáról sem. A meg-

⁴³ PATAY, 1958. I. 24.; TORMA, 1993. 77.

maradt gazdag leletanyag viszont lehetővé teszi a temető kultúrájának belüli időrendjének megállapítását. A tölcséres nyakú, öblükön körbefutó, benyomkodott bordával, a vállon girland mintával, alsó részükön bekarcolt vonalcsoportokkal díszített nagy urnák (Nagy Géza szerint a legnagyobb urna 57 cm magas volt!); mély tálak; kis füles bögrék; ansa lunatás (hold-sarló alakú) füllel készített korsók; megnyúlt testű, kicsücskösödő peremű fazekak alapján a temetőt a vatyai kultúra késői periódusában használták.⁴⁴

A vatyai kultúra és a környező más népcsoportok közötti kapcsolatot mutatja az „import” edények feltűnése, így például az észak-dunántúli mészbetétes edények kultúrájához tartozó edények is előfordulnak a leletek között.

Az 1880-as évek után a Kopolyán már csak szórványosan, véletlenül kerültek elő a temetőből származó leletek. 1941-ben a Nemzeti Múzeumból Nemeskéri János járt a helyszínen. Bronzkori cserepek és edények előkerüléséről tudósít, és megemlíti, hogy a helybeli tanító lakásán további, ugyaninnen származó edényeket látott.⁴⁵ 1957-ben a váci múzeumból Cifka Péterné szállt ki Dunakeszire. Jelentése szerint a Köztársaság úti általános iskola igazgatója „három kisebb bronzkori edényt” adott át neki, amelyek 1952-ben a Kopolya-tetőn mélyszántáskor bukkantak elő. Az ugyanekkor talált nagyméretű urnát a tanári szobában őrizték, ezt a nagysága miatt nem tudta elvinni, az iskolában maradt.⁴⁶ 1957-ben földmunkák során akadtak a vatyai kultúra urnájára, mély táljára és edénytöredékekre, a leletek egy helyi lakoshoz kerültek.⁴⁷ Végül 1986-ban Uray György dunakeszi tanár ajándékozott a váci múzeumnak vatyai kultúrácserepeket.⁴⁸ Sajnálatos módon napjainkra a temető fel nem tárt része is nagyrészt megsemmisülhetett. A területen helyszínelő Kőszegi Frigyes

30. kép: Az észak-dunántúli mészbetétes kerámia import edényei a temetőből (Dunakeszi-Kopolya)

⁴⁴ Kovács, 1989. 45–72.

⁴⁵ MNM Adattár 64.D.II. Tévesen Koponya-dombról ír. A leletek: MNM Cserépgyűjtemény 4/1941.

⁴⁶ TIM Adattár 573. Az átadott edények leltári száma: 57.3.1–3. Megjegyzendő, hogy a jelentéssel ellentétben az egyik edény valójában egy újkőkori csótalp (57.3.3.), a másik pedig egy római kori kvád csésze (57.3.1.).

⁴⁷ MNM Adattár 196.D.III. (Kőszegi Frigyes jelentése)

⁴⁸ TIM Adattár 1380/86. A cserepek: 86.16.1–15.

1957-ben azt tapasztalta, hogy akkorra a dombot már majdnem teljesen elhordták.⁴⁹

A Kopolyára temetkező vatyai közösség települése a közelben volt. 2000-ben a Fatelep bővítésével kapcsolatos feltárás során vatyai edénytöredékek is előkerültek. A kisszámú lelet arra utal, hogy itt a település kevésbé intenzív részével számolhatunk.

A vatyai, és egyben a Kárpát-medencei középső bronzkori kultúrák virágzása Kr. e. 1400 körül ért véget. A hanyatlásban a belső gazdasági és társadalmi tényezőkön, valamint a klimatikus viszonyok változásán (hűvösebbé, csapadékosabbá váló éghajlat) kívül nagy szerepet játszott az észak, északnyugat felől több hullámban érkező halomsíros kultúra népe.

Késő bronzkor

A Dunakeszi község területén korábban megtelepedő őskori népcsoportok közül a legtöbb információval a késő bronzkor első felében, a Kr. e. 1500–1250 k. élt ún. halomsíros kultúráról rendelkezünk.

A Kelet-Franciaország, Németország, Csehország, Morvaország, Ausztria és a Kárpát-medence központi területein megjelenő, de régióként eltérő karakterű csoportokból álló halomsíros komplexum jellegzetes anyagi kultúrával, települési szokásokkal rendelkezett, és viszonylag egységes temetkezési rítust alkalmazott. E több százezer négyzetkilométernyi területen megmutatkozó rokonságot a kultúra régiókat átfogó gazdasági és egyben kommunikációs hálózatot fenntartó érdek közössége hozta létre. A kultúra elnevezését a temetkezési rítus egy speciális változata után kapta, amely során a halott sírja fölé földből felhordott, több esetben kő, illetve faszekerettel megerősített halmot emeltek, esetleg abba temették az elhunytat. E szokás ugyanakkor elsősorban a központi területekre volt jellemző: Cseh- és Németországgal, valamint Ausztriával⁵⁰ ellentétben a Kárpát-medencében már kevésbé volt elterjedt,⁵¹ itt inkább nagy kiterjedésű sík temetők létesültek.⁵²

A kultúra kialakulásának folyamata, annak mozgatórugói az ismeretanyag bővülésével napjainkban már egyre jobban körvonalazhatók. A változást elindító tényezők között elsőként a település területén korábban kimutatható középső bronzkori kultúrák, csoportok közötti hatalmi, gazdasági súlypont-áthelyeződés említhető meg, amely elsősorban a korábbinál nagyobb területek közötti információáramlást tett lehetővé, és csak kisebb mértékben mutathatók ki közöttük tényleges migrációs folyamatok.⁵³

⁴⁹ MNM Adattár 196.D.III.

⁵⁰ EISNER, 1933.; WILLVONSEDER, 1937.

⁵¹ CSÁNYI, 1980. 153–165.

⁵² KOVÁCS, 1975.; TROGMAYER, 1975.

⁵³ SZABÓ, 1999. 62–65.

Figyelemre méltók ugyanakkor a 2. évezred közepén kimutatható klimatikus változások. A szubboreális klímaperiódus késői fázisában (Kr. e. 1500–800 k.) mérséklődött az éghajlat kontinentális jellege, amelynek következtében lehűléssel és növekvő csapadékmennyiséggel jár, de alapvetően szélsőségektől mentes időjárás volt jellemző. Ennek eredményeképpen megemelkedett a folyók, tavak, valamint a talajvíz átlagos szintje, és ekkortól figyelhető meg a hűvös és csapadéktűrő fafajták, a ritkásabb aljnövényzettel rendelkező bükk, gyertyán előretörése, valamint az égeres, kőrises láperdők, folyó menti tölgyes-szules ligeterdők megjelenése. Mindezen változások a korábbitól eltérően az állattenyésztő-földművelő életmódnak kedveztek.⁵⁴ Egyszersmind ebben az időszakban mutatható ki az emberi aktivitáshoz kötődő erdőirtás intenzitásának növekedése is, amelynek következtében, főként az ember által lakott környezetben, első ízben megjelent a kultúrtáj.

A változások következményeként nagyjából egy időben felbomlanak a középső bronzkor időszakában még létező, régészetileg lehatárolható, zárt kulturális keretek. Ekkor képződnek a Kárpát-medence területén a kora bronzkortól induló, csaknem folyamatos megtelepedés során kialakuló, többrétegű, ún. tell települések utolsó, legfelső települési szintjei. Ez idő tájt hantolták el az e telepekhez is tartozó nagy sírszámú temetők légkésőbbi sírjait, ugyanakkor e temetkezéseknél a korábban meglévő szigorú szabályok lazulásának jelei már megmutatkoztak. Ekkor került föld alá – többnyire rituális okokból, egyben társadalmi viszonyok változását jelezve – az a nagy mennyiségű bronz- és aranytárgy-együttes, amelyek egész kincshorizontot képviselnek a bronzkori fémművesség történetében. Mindezen változásokkal párhuzamosan a nyugat-európai és délnyugat-szlovákiai területekről új népcsoportok beszűremlése is megfigyelhető. A korszakot hívja a régészettudomány egyik legjelentősebb, kelet-dunántúli lelőhelye után (Dunaújváros) koszideri időszagnak.⁵⁵

A halomsíros leletanyag nagy tömegű megjelenése azonban csak ezt követően, az ún. posztkoszideri időszaktól figyelhető meg, amikor végérvényesen megszűnik az élet a tell telepeken, illetve elhagyják azok temetőit is. Ez, és az ezt követő klasszikus periódus (Reinecke BB2-C, Kr. e. 1500–1300 k.) leletanyaga nehezen választható szét, ugyanakkor az időszak leletanyaga alapján a kultúra területi alapon két nagyobb körre bontható. Az egyik az alsó-ausztriai, dél-morva, nyugat-szlovákiai kapcsolatrendszerrel rendelkező Közép-Duna-vidéki,⁵⁶ a másik a délnyugat-szlovákiai területekkel rokon, az Alföldön regionális csoportokra (tápéi, rákóczipfalvai, hajdúbogosi) bomló Kárpát-medencei halomsíros kultúra.⁵⁷

Anyagi kultúrájának jellegzetes tárgyai a fazekasművesség termékei (csücskös peremű tálak, ívelt bordákkal díszített edények, tojásdad testű

⁵⁴ GYULAI, 1996. 177–179.

⁵⁵ BÓNA, 1959. 211–243.

⁵⁶ ILON, 1999. 239–276.; Balatonmagyaród, Balatonboglár: HORVÁTH, 1994. 219–235.

⁵⁷ TOČIK, 1964.; KOVÁCS, 1975.; KEMENCZEI, 1968. 159–187.; KOVÁCS, 1966. 159–202.

fazekak, hengeres, vagy csonkakúpos nyakú, hasán lévő fülekkel ellátott nagyméretű edények), bronzipara a védő- és támadófegyverzet jelentőségét bizonyítja (hosszútőrök, nyélkorongos csákányok, nyélnyújtványos, vagy markolatlemezesszerű kardok, nyílhegyek, lándzsahegyek). A viseleti tárgyak közé tartoznak a díszített lemezkarperecek, gyűrűk, félhold és szív alakú csüngők, félgömb és kúp alakú füles, vagy átfürt pitykék, kampos végű bronzövek, szeg- vagy pecsétfejű tűk stb.

A halomsíros kultúra életének utolsó szakaszában (Reinecke BD-HA1, Kr. e. 1300–1200 k.) újabb jelentős történeti–gazdasági–társadalmi változások zajlanak szerte Európában. Bizonyos kutatók egy, a Kárpát-medencébe nyugati irányból történő erőteljes beáramlással, az urnamezős kultúra térhódításával számolnak, míg mások a helyi halomsíros alapokon történő fejlődésben látják a változások okait.⁵⁸ Ezt az időszakot a kutatók többsége a késő halomsíros-kora urnamezős névvel illeti, amely mindenképpen utal a tárgyi anyagban egyértelműen megmutatózó folyamatosságra. Ugyanakkor nemcsak a kor kerámia- és bronzanyagában, de a települési szokásokban és a temetkezési viszonyokban is tetten érhető egyfajta homogenizálódás, amely egyszerre tradicionális és újszerű fazekasságával, a bronzművesség ugrásszerű fejlődésével (a Dunántúlon az ún. kurdi horizont tárgytípusainak megjelenése), a hamvasztásos rítus egyeduralmává válásával, erődített magaslati települések megjelenésével jár. E korszakban teremtődnek meg az urnamezős kultúra gazdasági-társadalomtörténeti alapjai, ezt egyelőre kisebb, regionális, de egymással a tárgyi anyagban egyértelműen szoros vonásokat felmutató csoportok szűkebb-tágabb kapcsolatrendszere mutatja. Ekkorra tehető a Bakony magasabb tengerszint feletti magasságú zónájának intenzív betelepülése. E népesség kőgyűrűs, kőpakolásos halmok alá temetkező, a délnyugat-szlovákiai területekkel szoros kapcsolatot ápoló vezető rétege, szárnyas baltával, karddal, törrel, lándzsával temetkező harcos férfiakból és gazdag ékszermellékkel, hullámos szárú tüllel rendelkező nőkből áll.⁵⁹ Az Alföldön kimutatható hasonló irányú folyamatok a pre-Gáva időszakra datálhatók, e fejlődés egy fázissal később a Gáva kultúrkomplexum kialakulásába torkollik.⁶⁰

Dunakeszi város közigazgatási határain belüli területén, a tervszerű topográfiai kutatásoknak köszönhetően, jó néhány, erre a periódusra datálható késő bronzkori lelőhelyet tartunk nyilván, amelyek egy része szórványlelet, vagy terepbejárásból származó töredék.

Dunakeszi–Kopolyáról, az ismert középső bronzkori temető területéről síkozott peremtöredékek és egy HA-B időszakra datálható tokos balta,⁶¹ a Dunasorról egy BV periódusba tartozó tokos balta ismert.⁶²

⁵⁸ Bevándorlás: PATEK, 1968.; helyi fejlődés: PETRES, 1960. 17–42.; KŐSZEGI, 1988.; KEMENCZEI, 1990. 207.

⁵⁹ JANKOVITS, 1992a 3–81.; JANKOVITS, 1992b 261–343.

⁶⁰ SZABÓ, 2004. 81–113.

⁶¹ TORMA, 1993. 77. 5/3 lh.

⁶² TORMA, 1993. 85. 5/20 lh.

Az Óceán-árokknak a településtől délre elhelyezkedő szakaszán ugyanakkor intenzív megtelepedés nyomai körvonalazódnak. A bal parti részen, a Hegyrejáró-dűlőből BD időszakra keltezhető grafitos töredék és turbántekercses tálperem,⁶³ a Székesdűlő nyugati szélén lévő Parlag nevű dűlőrésről pedig síkozott peremtöredékek és kannelúrázott válltöredékek ismertek.⁶⁴ A 2000-ben a Székesdűlő központi, legmagasabb részén meginduló feltárásokig azonban az Óceán-árok jobb parti zónája nem volt nyilvántartott őskori régészeti lelőhely.

Területünkől nyugatra, a Duna jobb parti régiójában és főként a főváros területén is egyre nagyobb számban kerülnek elő az erre az időszakra datálható településrészletek.⁶⁵ E helyütt csak a III. kerület Flórián téri leletgyűjtést emelnénk ki, amelynek státuszszimbólumként is használt, egyedi kigyószárú túje régióknak a Bakony-vidéki csoporttal fennálló szoros kapcsolatát reprezentálja.⁶⁶

31. kép: A lelőhely ábrázolása az első katonai felmérés térképén

A 2000. év nyarán a Budapesti Történeti Múzeum Ős- és Népvándorlaskori Osztálya az Auchan bevásárlóközpont és parkolójának építését megelőző munkálatok során mintegy 65.000 m²-nyi területen több egyéb periódus emlékanyaga mellett a korszak egyik, talán legjelentősebb településének feltárását végezte el.⁶⁷ A lelőhely a Duna folyó mai medrétől keleti irányban mintegy 500 méterre, egy felső-pleisztocén eredetű, észak-északkelet–dél-délnyugati irány-

ban 1250 m hosszán, mintegy 250 m szélességben elnyúló dombháton létesült, ami az első katonai felmérés térképén is kiválóan látszik.

A 19. század második felében Csórszakai-dűlő néven ismert⁶⁸ magaslat a Duna II.a. teraszának maradványa, amelyet később keleti irányból a Duna egyik mellékága választott le a környező területekről, kialakítván a jó megtelepedést biztosító teraszszigetet. E folyó – a mai Óceán-árok elődje – Dunakeszi város felett ágazott ki keleti irányban a főfolyamból és valahol az újpesti vasúti híd magasságában torkollott ismét bele, mi-

⁶³ TORMA, 1993. 80. 5/20 lh.

⁶⁴ TORMA, 1993. 85. 5/20 lh.

⁶⁵ V. VADÁSZ, 1992. 224.; budapesti lelőhelyek: Gellért-hegy, II. Ganz utca, III. Pusztadombi út, III. Bokor utca, III. Bojtár utca, III. Békásmegyery-Vízművek, Flórián tér, XI. Sopron út, XXII. Harbor Park.

⁶⁶ KŐSZEGI, 1996. 175–181.

⁶⁷ HORVÁTH-SZILAS, 2001.; HORVÁTH-SZILAS, 2003. 5–17.; HORVÁTH-SZILAS, 2004. 209–218.

⁶⁸ Magyar Királyság (1869–1877) (1:25.000), http://mapire.eu/hu/map/hkf_25e (A leltetés ideje: 2015. december 28.)

után balról a Mogyoródi-patak vizét is befogadta.⁶⁹ Múlt századi, elláposodó állapotában Falusi-tó, majd Nádas néven is ismert medre mára már teljesen feltöltődött, néhol zombékos, nádasos részek tarkítják.

A késő bronzkori település a geomorfológiai adottságokhoz igazodva a dombhát kiemelkedő részén helyezkedik el. Keleti és nyugati irányban a teraszszigetet határoló, fentebb említett mélyebb területek határolják. Déli irányban a lassan süllyedő térszínen az M0 autópáttól délre, a Székes-Nádasnál, a Homoktövis-lakópark és az Aquaworld Resort üdülőközpont területén ért véget,⁷⁰ északi határa a mai körforgalomtól délre húzódott.⁷¹ A homokos dombhát kisebb mélyedésekkel, belső oldalágakkal tagolt, amelyek ártéri mélyedések, gátak elmozdulása révén keletkeztek.⁷²

A késő bronzkori település mintegy 1200 régészeti objektuma alapvetően tároló- és hulladékgyűjtő, agyaggyerő gödörkomplexumok, valamint cölöpvázás épületek és a település szélén ásott kutak maradványai voltak. A komplex környezetrekonstrukció megvalósításához a településen előkerült régészeti leletek vizsgálatán kívül elvégeztük a település állatcsontanyagának vizsgálatát, a bronzkori kutak faanyagának faj-, dendrokronológiai analízisét és C14-es kormeghatározását, valamint az egyik kút betöltésének archaeobotanikai vizsgálatát is.

32. kép: A késő bronzkori település kiterjedése Dunakeszi területén

33. kép: Ívelt oldalú cölöpvázás épület feltárás közben (Dunakeszi–Székesdűlő)

Cölöpházak. A Dunakeszi–Székesdűlőn ismertté vált épületmaradványok szerkezete, tájolása az akkori helyi, Duna menti klimatikus viszonyokra és a korszak farmszerű gazdálkodási módjára

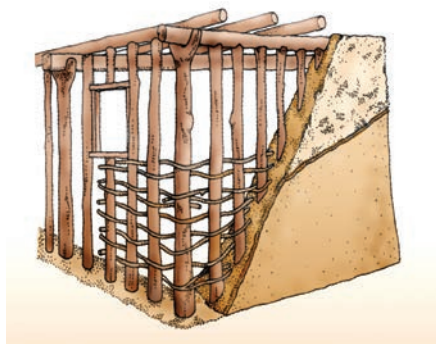
⁶⁹ TORMA, 1993. 75.

⁷⁰ Horváth M. Attila próbafeltárása 2002-ben. HORVÁTH, 2003. 129–130.

⁷¹ Reményi László 2004. évi feltárása. KOROM–REMÉNYI, 2005. 205.

⁷² KOROM–REMÉNYI, 2005. 199.

utalnak. A település feltárt részén mintegy 60, az uralkodó szélirány-
nak megfelelően egységesen észak-északnyugat–dél-délkeleti tájolású
cölöpszerkezetes építményt dokumentáltunk. Mindezekből mára azon-
ban csupán a tetőszerkezetet tartó függőleges oszlopok helyei marad-
tak meg (cölöplyukak), így ezekből következtethetünk az egykori épü-
letek formájára.

34. kép: Paticsfal szerkezeti vázlatja

ták be, amit törekkkel, pelyvával soványított agyaggal tapasztottak be, ugyanakkor nem kizárt a deszkafal alkalmazása sem.

Az építmények relatív, illetve abszolút kora régészeti és természettu-
dományos módszerekkel határozható meg, ám e jelenségek feltárásuk sor-
rán – lelőhely-szituációtól függően – ritkán szolgáltatnak e vizsgálatokra
alkalmas tárgyi és szerves leletanyagot. Régészeti módszerekkel a korra
az esetlegesen a cölöplyukakból előkerült kisszámú, vagy az egyértelmű-

35. kép: A Dunakeszin előkerült ívelt
oldalú épület rekonstrukciója a
Százhalombattai Régészeti Parkban

Az épületek alapozását többek
között a talajviszonyok, a nedves-
ségtartalom és az ezzel összefüg-
gésben lévő talajvízszint, valamint
a lakosság életmódja, annak mobi-
litása befolyásolta.⁷³ Az épületek
különböző felmenő részeinek ki-
alakítása, így a tetőzet dőlésszö-
ge, annak héjazata, az épület fal-
szövege elsősorban az időjárási
körülmények függvénye.⁷⁴ Utóbbi
legnagyobb valószínűséggel ún.
paticsfal volt, amelynél az osz-
lopok közét vesszőfonattal fon-

en az épületekhez köthető egyéb
objektumok nagyobb mennyisé-
gű leletanyaga, illetve az épületek
egymáshoz, valamint egyéb, pon-
tosabban keltezhető objektumhoz
való viszonya alapján tudunk kö-
vetkeztetni.

A cölöpvázás építmények közül
legnagyobb számban az egysze-
rűbb szerkezetű két cölöpsoros,
3-3, 4-4 (4-5 x 2,5 méter), illetve
7-7 (3,5 x 12 méter) cölöplyuk-
ból álló, valószínűleg gazdasági

⁷³ Eszerint földbe vájt, cölöpvázás földfelszíni (cölöpalapos, alapárkos, gerendatalpas vál-
tozatok) és cölöpökön álló épületeket ismerünk az őskor különböző periódusaiból.

⁷⁴ Régióinkban a tetőzet 60-120 fok között mozoghat, ideális esetben 90 fokos szöget
zár be. Héjazatát tekintve a nád-, sás-, kéreg- vagy szalmaborítás a legelterjedtebb.
A falszövet fában gazdagabb időszakban és területen a boronafal, fában szegé-
nyebb területen a paticsfal, sárfal.

rendeltetésű (csűr, tárolóhelyiség, istálló) építmények fordulnak elő a telepen. Lakóépületek maradványai lehetnek a kb. harmadannyi, három párhuzamos cölöpsorral rendelkező, 16-23, 5,5 x 7,5 méter alapterületű struktúrák, amelyeket a három cölöpsor alapján ágasfás-szelemenes tetőszerkezettel rendelkező épülettípusként rekonstruálhatunk. Ezen belül is elkülöníthető egy, az északnyugati végénél félkörívben záródó változat, amely térben és időben is helyi jellegzetességnek tekinthető a közép-európai késő bronzkor favázás építészetében.

Településszerkezeti, építészettörténeti szempontból a településünkkel rokon lelőhelyek közé sorolhatjuk a Börcs–Paphomlok-dűlői, a Balatonmagyaród–Hídvépusztai, az alsólakosi/Donji Lakos-i (Szlovénia) és az Óföldséak–Gencsháti stb. településeket,⁷⁵ amelyek alapján a késő halomsíros-kora urnamezős, valamint az idősebb urnamezős időszakban egy települési struktúrában is megmutatkozó egységes kép kezd kibontakozni.

36. kép: Deszkaszerkezetes rováskút bontás közben (Dunakeszi–Székesdűlő)

Kutak. A feltárás talán legnagyobb jelentőségű leletegyüttese a település vízellátását biztosító három kút, amelyek magas szintű ácsmesterségbeli tudást igényelő, fából kialakított bélése – a magas talajvízszintnek és az oxigéntől elzárt környezetnek köszönhetően – csaknem teljes épségben megőrződött. E kutakat hidrogeológiai szempontok által meghatározott helyeken, azaz általában nem a telepek központi, a környezetből kiemelkedő magasabb részein, hanem annak alacsonyabb, perifériális,

az egykori Duna-mellékág akkorra már részben feltöltődött, magasabb talajvízszinttel rendelkező, mocsaras, térszíni zónáiban létesítették.

Két kút (568., 2339. obj.) négyzetes aknáját hasított tölgyfadeszkákkal bélelték, amelyeket trapéz és négyzetes csapolásokkal, némely esetben a szélesebb deszkát átlukasztva rögzítették egymáshoz. Az 568-as kútánál ily módon 11 deszkasort lehetett dokumentálni, az akna szélén pedig több, a kút felépítményére utaló cölöplyuk nyoma is megfigyelhető volt.

Fenekéről egy, a víz kiemelésére szolgáló teljesen ép fekete, polírozott felületű, pereme alatt négyoldalt 3-3 helyen átlukasztott, kétfülű edény került elő.

⁷⁵ Börcs–Paphomok-dűlő: FIGLER, 1996. 11–12.; Balatonmagyaród–Hídvépuszta: HORVÁTH, 1994. 219–235.; Alsólakos/Donji Lakos: DULAR–ŠAVEL–HVALA, 2002.; Óföldséak–Gencshát: Az ELTE Régészettudományi Intézetének feltárásai az M43-autótút Csongrád megyei szakaszán. <http://regeszet.elte.hu/m43> (A letöltés ideje: 2017. február 12.)

37. kép: Bodonkút bontás közben
(Dunakeszi–Székesdűlő)

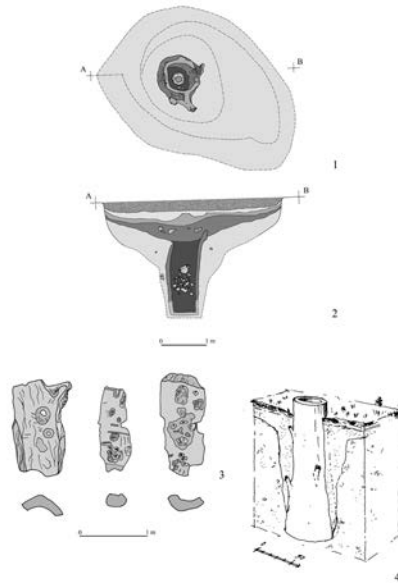
különíteni, ám mivel sem hazánkból, sem a környező területekről nem ismerünk összefüggő szil-kronológiát, pontos kora e módszerrel jelenleg még nem állapítható meg. A fa anyagából vett minták radiokarbonos vizsgálata a kút építési idejét Kr. e. 1420–1260 közé helyezi.⁷⁷

Építését néprajzi párhuzamok alapján rekonstruálhatjuk. E szerint a túlnyomórészt idős fát a kivágása után az ágazásnál levágták, a törzset pedig többnyire kettévágták. Belsejét égetéssel és szerszámok segítségével gondosan kivájták, felületét simára faragták. Az ehhez használt eszközök vágásnyomai a dunakeszi példányokon is jól láthatók. Ezt követően a faalkatrészeket leeresztették a kiásott gödörbe és egymáshoz erősítették azokat, a gödör fala és a kút bélése közé pedig statikai okokból földet tömködtek vissza. Mindez Székesdűlőn jól dokumentálható volt, és e földrétegbe a környező területek telepnyaga is belekerült, datálva a kút készítésének idejét.

A kisebb faelemekből összeállított (deszka-, kasszerkezet) kutakkal szemben esetünkben a rendelkezésre álló fatörzs magasságától erősen függött a kútakna mélysége. Mégis problematikus lehet a törzs egykori magasságának meghatározása, ugyanis állapotát a mindenkor talajvízszint ingadozásai nagy-

A legkülönlegesebb típus azonban egy, a néprajzi párhuzamokból jól ismert ún. bodonkút (bödön) volt, amely kezdetlegesebb, ugyanakkor szerkezetéből kifolyólag viszonylag ritka kútfajta. A Dunakeszin feltárt bodonkút kiváló állapotban megmaradt 70 cm átmérőjű gyűrűjét egy idős szilfa (*Ulmus sp.*) törzséből vájták ki.⁷⁶

A kútgyűrű dendrokronológiai vizsgálatát Grynaeus András végezte el, aki 54 évgyűrűt tudott el-

38. kép: A bodonkút rajza és rekonstrukciója (Dunakeszi–Székesdűlő)

⁷⁶ Dr. Babos Károly (ELTE Növényrendszertani Tanszék) meghatározása.

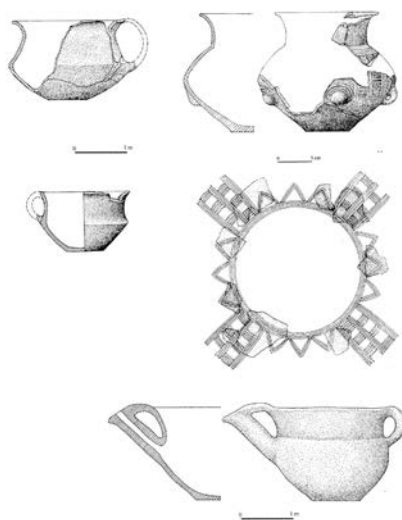
⁷⁷ A vizsgálatokat az ATOMKI (Debrecen) végezte.

ban befolyásolták. Ennek ellenére a Dunakeszin feltárt fatörzs a dokumentált 180 cm-nél nem sokkal lehetett hosszabb, mivel felső szétnyíló része már az ágazat indulására utal. A kút kávája esetünkben gyakorlatilag a fatörzs kiálló része volt, amely épen maradt példányoknál 60-120 cm magas lehetett,⁷⁸ és valamilyen szerves anyaggal fedhették le. A székesdűlői kút pereme valószínűsíthetően az egykori járószint alatt helyezkedett el, így a használatához annak lépcsős megközelítését is ki kellett építeni. Talán ennek maradványa lehet a megmaradt munkagödör szokatlanul nagy, csaknem 4 m-esre kiszélesedő szája.

A kutat feliszapolódása után a telep lakói hulladékgyűjtőként használhatták, ugyanakkor rituális

40. kép: Szájukkal lefelé fordított edények egy áldozati gödör betöltésében (Dunakeszi–Székesdűlő)

39. kép: A bodonkút betöltéséből előkeült leletanyag részlete (Dunakeszi–Székesdűlő)

cselekmények színtereként is szolgálhatott.⁷⁹ Betöltéséből többek között egy bekarcolt, mészbetétes díszítésű füles edény, egy kiöntőcsöves bögre és kettőskónikus testű füles csészék kerültek napvilágra.⁸⁰

E kúttípus legkorábbi példányai Európa területén már a neolitikumból ismertek,⁸¹ de a bronzkor időszakából is több emléket ismerünk (St. Moritz/Svájc, Berlin–Lichterfeld/Németország⁸²), néhány éve pedig egy, az avar korból származó bodonkutat is feltártak.⁸³

A telep lakói a takarmányt, a gabonát és egyéb élelmet a földfelszínen álló csűrökben, valamint az épületek tetőterében tárolhatták, de megfigyelhettünk gödrökbe

⁷⁸ GÖNCZI, 1905. 8–9.

⁷⁹ SEBŐK–FARAGÓ, 2013. 29–79.

⁸⁰ SZILAS, 2002. 291–303.

⁸¹ KIRÁLY–TÓTH, 2015. 213–225.

⁸² ZÜRCHER, 1973. 52–64.; MÜLLER, 1964.

⁸³ GALLINA, 2002. 79–80.

helyezett hatalmas, plasztikus bordákkal és fogóbütykökkel ellátott terménytároló hombárok is. A telepen folytatott rituális cselekményekre utal az 1709-es, méhkas alakú objektum, amelybe talán építési áldozatként három, szájával lefelé fordított ép edényt helyeztek.

Minden bizonnyal a település szélét jelezhette az az alig 10-20 cm mély, 20-30 cm széles, több mint 300 méter hosszan követhető árok, amely északnyugati ívénél egy bejárattal is rendelkezik. A dombhát közepén keresztirányban futó kettős árokrendszer kora azonban bizonytalan.

41. kép: Késő bronzkori bekarcolt díszű hombáredény (Dunakeszi–Székesdűlő)

nyek, bütykös peremű, bordadíszes hombárok, gömbös, illetve kettőskónikus füles bögrék, csücskös peremű tálak.

43. kép: Késő bronzkori, mészbetéttel kitöltött, bekarcolt díszű, fekete, fényezett felületű edény (Dunakeszi–Székesdűlő)

Leletanyag. A település kerámiaművességének termékei között megtalálhatók a tradicionális, a halomsíros kultúra klasszikus időszakára (Reinecke BB2-C) jellemző kihajló peremű, bekarcolt díszű tárolóedények, hengeres nyakú, ívelt vállú, urnaszerű edé-

42. kép: Késő bronzkori kétfülű tárolóedény (Dunakeszi–Székesdűlő)

Az edények felületét több esetben gazdagon, bekarcolt sraffozott háromszögekkel, zászlódíszszel, bekarcolt vonalkötegekkel, inkrusztációval (mészbetéttel) díszítették.

Ugyanakkor megjelennek benne a Bakony vidéki halomsírok, a németbányai tell telep anyagával fémjelezhető késő halomsíros-kora urnamezős időszak (Reinecke BD első fele) kerámiatípusai is, így a talpas poharak, árkolt hasú edények, kónikus csészék.

A bodonkút betöltésének zárt leletanyaga jól reprezentálja a település fennállásának időszakát. Építési, használati idejéhez, majd hulla-

dékgödörként funkcionáló fázisához, valamint későbbi természetes feltöltődéséhez kötődő töredékek alapján korát a Reinecke BD periódus elejére tehetjük. A település leletanyagával összhangban a kút betöltésének anyagában a halomsíros eredetű stílusjegyek mellett tehát már a korai urnamezős formák is tetten érhetők.

A fordított csonkakúpos hasú, kihajló peremű, öblén lefelé álló füllel rendelkező urnaszerű edény helyi, Kárpát-medencei eredetű, már a halomsíros kultúra legkorábbi leletegyütteseiben megtalálható. Az edény vállán található árkolt bütykök és bekarcolt V alakú díszítés helyi, középső bronzkori eredetű, de igazából a koszideri időszakban, majd a klasszikus nagy alföldi halomsíros temetők idején válik népszerűvé. Ezzel szemben a vízszintesen bekarcolt vonalakkal kitöltött szalagok a cseh–oberpfalzi halomsíros körben gyakoriak, ahol általában hengeres nyakú edények vállát, talpas tálak hasát díszítik.⁸⁴ A díszítésmód a Kárpát-medencében – ha jóval ritkábban is, de – szintén előfordul (Tápé, Tiszafüred⁸⁵).

A kút használatával közvetlen összefüggésben talált kiöntőcsöves bögrék igen fontos keltező értékkel bírnak, ugyanis a halomsíros kultúra teljes időtartama alatt használatban voltak, és – bár kissé átalakult formában – az idősebb urnamezős kultúra idején is ismerték azokat. A Reinecke B2-C korú sírokból előkerült példányai⁸⁶ minden jel szerint libációsi rítussal (áldozati ivás az istenek és a halottak tiszteletére) összefüggésben kerültek a halottak mellé. A legszorosabb formai kapcsolatot ugyanakkor a németbányai telep Reinecke BD első felére keltezhető leletkörnyezetből előkerült és rekonstruált bögréje mellett⁸⁷ a fázis morva területen található névadó lelőhelyén, a blučinai temető egyik sírjában⁸⁸ talált hasonló edénnyel mutatja.

Az ívelt hasú, széles, de rövid, tölcésesedő nyakú, hasvonalán füllel ellátott, már a mélytálformához közelítő darab leginkább a Dunántúl Reinecke BD korú anyagában van jelen,⁸⁹ de megtalálható a Dráva mellékén és morva területeken is. Hasonló módon jellemezhetőek a kettőskónikus füles csészék, amelyek már Reinecke BC környezetből ismertek,⁹⁰ de számuk a késő halomsíros periódus alatt nő meg.⁹¹ A kónikus nyakú, vállon ülő füllel rendelkező edény ritka a halomsíros leletanyagban, megléte az északkeleti irányból szomszédos pilinyi kultúra hatásának tudható be.

⁸⁴ ČUJANOVA-JÍLKOVÁ, 1970. Taf. 3/15,16, 14/19, 15/10.

⁸⁵ TÁPÉ: TROGMAYER, 1975. Taf. 10. (106. sír); Tiszafüred: KOVÁCS, 1975. Taf. 17. (172. sír)

⁸⁶ TÁPÉ: TROGMAYER, 1975. Taf. 41. (458. sír); Százhalombatta: POROSZLAI, 1993. 9–22. (9. kép)

⁸⁷ ILON, 1996. Taf. 10/4.

⁸⁸ TIHELKA, 1969. XLI/1.

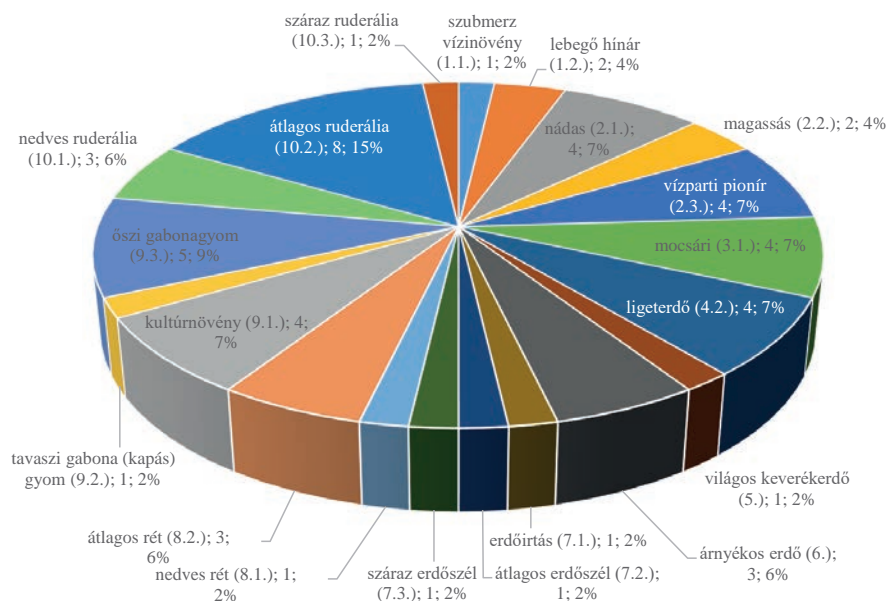
⁸⁹ Cszerszegtomaj: KŐSZEGI, 1988. Tab. 2/9.; Koroncó–Bábota: KŐSZEGI, 1988. 5/1.; Isztimér: KUSTÁR, 2000. Taf. 10/10.

⁹⁰ TÁPÉ: TROGMAYER, 1975. Taf. 28. (Grab 320.), Taf. 56. (Grab 675.), Kiskőrös: KŐSZEGI, 1964. 3–15. (Tab. 1/3.)

⁹¹ KUSTÁR, 2000. 2/3, 11, 12.

A lelőhely megmunkált csonteszközei⁹² közül említést érdemel egy szarvasmarha-lábközépcsontból készített vakaró töredéke, valamint egy átfúrt jobb oldali kiskérődző-sípcsont. Ugyanezen korszakból való egy szintén átfúrt kiskérődző-orsócsont, amelyen kopásnyomokat nem lehetett megfigyelni, azaz esetenként használhatták, és valószínűleg nehezként funkcionálhatott. Egy kiskérődző bal oldali sípcsontjából készített, bőrmegmunkálásra használt csontárról a felületen és a fogó végén látható kopásnyomok és kifényesedés alapján megállapítható, hogy hosszú ideig volt használatban. Félkész terméknek tarthatjuk azt a gímszarvas agancsának vendégágából faragott üreges hengert, amelyet valószínűleg tégelyként használhattak.

Archeobotanikai eredmények.⁹³ Igen fontos klíma- és vegetáció-történeti adatokat szerezhettünk a Gyulai Ferenc által végzett archeobotanikai vizsgálatok során. A Dunakeszi–Székesdűlőn feltárt késő bronzkori bodonkút növénymaradványainak meghatározása a kút betöltésének különböző szintjeiből vett, mindösszesen 44 kg-nyi minta szitasorozaton keresztüli kiiszapolása során nyert szerves anyagok (mag- és termésmaradványok) vizsgálatán alapult. E maradványokat a kút – szerencsés módon – nedves, oxigéntől mentes környezete igen jó állapotban őrizte meg, aminek köszönhetően 46 különböző faj elkülönítése történt-

1. diagram: A növényfajok ökológiai csoportosítása
(készítette: Gyulai Ferenc)

⁹² Csippán Péter kutatásai.

⁹³ GYULAI, 2002. 305–311.

hetett meg. Így Székesdülő a Kárpát-medence természetes flóraalkotó fajokban egyik leggazdagabb őskori lelőhelyének számít, ahol a gabonafélék és gyomnövények mellett igen magas az egykori természeti környezetből származó fajok száma is.

Az itt megtalált gabonafélék faji összetételükben és arányaikban beleillenek a korszak Kárpát-medencei leletgyűjtéseinek eddigi eredményeibe. Legnagyobb számban a köles maradványai kerültek elő, de számottevő mennyiségben találjuk meg benne az árpa, valamint a pelyvás búzák (tönke és alakor) szemterméseit is. Fontos megfigyelés, hogy valamennyi vizsgált maradvány már tisztított, azaz felhasználásra előkészített állapotban volt. A különböző ún. gabonagyom-társulások fajai elsősorban őszi vetésű gazdanövényre utalnak, amelyek magas növésűek, így azokat kb. kétharmad magasságában arathatták. E munkafolyamatot a korszak bronz leletgyűjtéseiből is jól ismert nyélnyújtványos sarlókkal végezhették. Mindezen információk letelepült, növénytermesztéssel is foglalkozó lakosság meglétére utalnak.

A dokumentált fajok döntő többsége azonban nem termesztett volt, ezek az egykori környezet és klíma rekonstruálására alkalmasak. Egy részük, mint például a vadalma (*Malus silvestris*), hamvas szeder (*Rubus caesius*), mogyoró (*Corylus avellana*), húsos som (*Cornus mas*), fekete vagy fürtös bodza (*Sambucus nigra/racemosa*), ligeti szőlő (*Vitis vinifera subsp. silvestris*) fogyasztásra is alkalmas volt. Ugyanakkor előfordulnak bennük különböző fűszernövények (pl. szurokfű [*Origanum vulgare*] és gyógynövények is, mint az orvosi füstike [*Fumaria officinalis*], az orvosi pemetefű [*Marrubium vulgare*], nagy csalán [*Urtica dioica*]), amelyek rendeltetésszerű használata is elképzelhető. A hallucinogén anyagokat is tartalmazó fajok, pl. a bolondító beléndeket vagy a csábítófűt (*Hyoscyamus niger*) stb. akár droként, vagy méregként is felhasználhatták.

A kút betöltésében talált növénymaradványok egy másik része a késő bronzkori településhez közeli, nagy kiterjedésű nyílt vizes, nádasos, lápi, valamint legeltetésre alkalmas réti környezetre utal. A leletanyagban magas számban megjelenő ún. ruderális vagy taposásos gyomnövénytársulásokból származó fajok pedig a késő bronzkori település életterének nagyságáról árulkodnak.

A kút betöltésének különböző szintjeiből vett minták mennyiségi és minőségi elemzése, valamint az objektum régészeti-rétegtani vizsgálata a víznyerő hely élettörténetéről árulkodik. A kút aljából, -240 cm-ről vett mintában még alig néhány növényfajt találtunk (gabonafélék, gyűjtögetett növények) viszonylag kevés régészeti leletanyaggal, a kút használati idejéből. A -200 cm mélyről vett mintában növekvő számú termesztett és vad haszonnövények a település fénykorával függhetnek össze. A -160 cm-ről származó mintában ugyan tovább növekedett a haszonnövények száma, de már feltűnnek egyes mocsári növények is, ami egy nedvesebb periódus következménye lehet. Itt nő meg számottevően a régészeti leletanyag mennyisége is, amely a kút rendeltetésszerű használatának lezárására utalhat. Innentől szemétdörként funkcionált, de elképzelhető,

hogy e tárgyi anyag rituális okokból került a kútaknába. A -120 cm-ről származó mintában már alig találni kultúrnövény maradványát, szemben a nyílt vízi fajokkal és a leletanyag mennyisége is erősen csökken. Ekkorra tehető a telep életének megszűnése, amely egyéb tényezők mellett a csapadékosabb időjárás következménye is lehet. A -100 cm-ről vett mintában már alig vannak maradványok, a benne lévő régészeti leletek már másodlagosan kerülhettek oda.⁹⁴

Archeozoológiai vizsgálatok. A késő bronzkori halomsíros időszak csontanyagának értelmezését Csippán Péter végezte el. A 88 objektumból regisztrált 1394 töredék fontos tendenciákat mutat az őskori állattartási és étkezési szokásokat illetően. A vizsgált anyagban – a korábbi korszakokhoz hasonlóan – egyértelműen a szarvasmarha és kiskérődző dominancia figyelhető meg. A legszembetűnőbb jelenség ugyanakkor a sertéscsontok gyakoriságának növekedése, arányainak változása egyértelmű a szarvasmarháéhoz és a kiskérődzőkéhez képest, ami minden bizonnyal a szubboréális időszak hűvösebb és csapadékosabb időjárásával függhet össze.

A vadfauna tekintetében a legváltozatosabb és legnagyobb számú csonttöredéket a lelőhely késő bronzkori leletanyaga tartalmazta, bizonyítva ezzel a vadászat és a halászat fokozódó jelentőségét a tárgyalt időszakban.

1. táblázat: A késő bronzkori állatcsontok faj szerinti eloszlása (készítette: Csippán Péter)

Faj	Töredékszám	%
Szarvasmarha (<i>Bos taurus</i> L.)	383	50,0
Juh (<i>Ovis aries</i> L.) v. kecske (<i>Capra hircus</i> L.)	164	21,4
Sertés (<i>Sus scrofa</i> dom. L.)	83	10,83
Ló (<i>Equus caballus</i> L.)	19	2,48
Kutya (<i>Canis familiaris</i> L.)	3	0,39
Háziállatok:	652	
Őstulok (<i>Bos primigenius</i> Boj.)	6	0,78
Gímszarvas (<i>Cervus elaphus</i> L.)	19	2,48
Európai őz (<i>Capreolus capreolus</i> L.)	9	1,17
Vaddisznó (<i>Sus scrofa</i> L.)	9	1,17
Farkas (<i>Canis lupus</i> L.)	1	0,13
Mocsári teknős (<i>Emys orbicularis</i> L.)	8	1,04
Hal (<i>Pisces</i> sp.)	2	0,26

⁹⁴ GYULAI, 2002. 305–311.

Folyami kagyló (<i>Unio</i> sp.)	5	0,65
Tányércsiga (<i>Planorbarius corneus</i> L.)	43	5,61
Mocsári csiga (<i>Limnaea stagnalis</i> L.)	1	0,13
Csiga (<i>Gastropoda</i> sp.)	9	1,17
Vadállatok:	115	
Meghatározott töredékek:	766	100
Nem meghatározott töredékek:	630	
Összesen:	1394	

+ 2 db ember (*Homo sapiens sapiens*) csont-, és 3 db gímszarvasagancs töredék is előkerült.

A vadászott állatok maradványainak élőhelyek szempontjából történő vizsgálata támpontot nyújthat a település makrokörnyezetének paleoökológiai rekonstrukciójához. Ezek alapján a Dunakeszi-Székesdűlőn feltárt őskori település gödreiből előkerült vaddisznó, gímszarvas, európai őz, farkas és őstulok csontjainak relatív nagy száma ligetes és zárt erdők közelségét mutatja. Bár ezen fajok némelyike elég nagy alkalmazkodóképességgel bír, együttes jelenlétük meghatározó. A késő bronzkor időszakában legnagyobb számban vadászott többhasznú (hús/agancs/csont/bőr), de elsősorban húsvadnak számító, csordában élő gímszarvas elejtése messze megelőzte más vadállatfajokét.

44. kép:
Hőtől deformálódott,
ívelt oldalú lándzsahegy
késő bronzkori
hamvasztásos sírból
(Dunakeszi-Székesdűlő)

A késő bronzkori település vízközelségére ezzel párhuzamosan a lelőhelyen talált nagyszámú folyamikagyló-héj és a halcsontok utalnak, a későbbiekben erősen mocsarasodó környezetet pedig a sok mocsári teknős és a kétféle vízcsigafaj maradványai jelzik. A mocsári teknős mellett fontos bizonyítéka ennek a tányércsiga (*Planorbarius corneus* L.) jelenléte is, amelynek 43 példánya egyetlen késő bronzkori objektumból került elő. A nagyszámú kagyló-héj és vízcsigaház mindenképpen ezen állatok nagymértékű fogyasztását igazolja. Ez azonban éles ellentétben áll az egyes objektumokban talált mocsáriteknős-páncél-, humerus-, csigolya- és lapockamaradványokkal, amelyek az égés-, vágás-, vagy egyéb feldolgozásnyomok teljes hiánya miatt inkább „tafonómiai nyereségként”, azaz másodlagosan bekerült, a rétegben áttelelő egyed(ek) csontjaiként, semmint ételmaradványként értelmezhetők.

Temető. A késő halomsíros településhez tartozó temető feltételezhetően attól északra létesült. A 2004-ben végzett feltárás során a dombhát északi harmadában szórthamvas rítusú sír került elő, amelyben egy hőtől deformálódott lándzsahegy, egy nyélnyújtványos tőr és egy karperec töredéke feküdt.⁹⁵

Mindent egybevetve: a fentebb bemutatott település a Reinecke BC-D átmeneti időszakban Közép-Európa-szerte homogenizálódó emlékművel jellemezhető késő halomsíros időszakból származik, amely a telep Dunához való közelsége folytán az átlagosnál kiterjedtebb kapcsolatrendszerrel rendelkezett. A korszak végén a Dunakeszi–Székesdűlői település eddig nem ismert okból elnéptelenedik, az urnamezős fejlődés következő fázisát, a Dél-Németországtól a Tisza vonaláig, Lengyelországtól Horvátorszáig, illetve Itáliáig terjedő, egységes urnamezős (vagy urnasíros) kultúra időszakát már nem éri meg.

⁹⁵ KOROM-REMÉNYI, 2005. 204.

A DUNAKESZI TÉRSÉG AZ ÓKORBAN

A kelták emlékei Dunakeszin

A „történeti kelták” régészetileg azonosított kultúrája időben a Kr. e. 8. századtól, helyileg a Közép-Franciaországtól Csehorszáig terjedő területen jelent meg, és kora (Hallstatt-kultúra), valamint késő vaskori (La Tène-kultúra) korszakra osztható. Az utóbbi az igazi kelta kultúra időszaka, Kr. e. 450 táján bontakozott ki, és eleinte az említett területet fedte le.

A Kr. e. 4. század elején kezdődtek a nagy vándorlások. A nyugat-európai eredetű kelták nagy létszámú és harcias népe győzelmeit elsősorban vasból készült fegyvereinek köszönhette. Szétrajárásuk már korán, a Kr. e. 600-as évek elején, az Ibériai-félsziget irányában kezdődött. A Kr. e. 4. század első negyedében pedig Itália ellen vezettek hadjáratot és Rómát is kirabolták. A század folyamán a kelta törzsek több hullámban a hódították meg Magyarország nyugati területét is. A 4. és a 3. század fordulójára gyakorlatilag az egész Kárpát-medencét birtokba vették, majd a Balkán elleni sorozatos támadásaik során a delphoi szentélyt is feldúlták. A balkáni hadjáratok befejeződése után, a Kr. e. 3. század közepe táján alakult ki az a kultúrkör, amit keleti kelta „koiné” néven is nevez a tudomány. Gazdag régészeti emlékanyaguk fejlett kézműves tevékenységre (fémművéség, ötvös- és kerámia munkák), és nagy mesterségbeli tudásra, valamint széles körű kereskedelmi kapcsolatokra utal. A Kr. e. 2. századtól kezdve pedig – görög előképek alapján készült – ezüsből vert érmék nyomán a pénzforgalom közép-európai elterjesztése is az nevükhöz fűződik.

A Kárpát-medencében a kelta hódítók nem üzték el az itt talált lakosokat; a pesti oldal szkíta kori őslakosságának késő vaskori továbbéléséről többek között a rákospalota-újmajori település is tanúskodik. Ennek ellenére Budapest környezetében a megtelepülésre utaló lelőhelyek száma a kelta hódítás korai időszakából nagyon csekély, és azokat is nagyrészt szórványleletek jelzik. Csupán Békásmegyerről ismerünk egy szórványos korai településrészletet.

A Kr. e. 1. században viszont a főváros területe és közvetlen környéke különösen sűrűn lakott volt. A kelták történetének néhány lényeges eseményét, az egyes törzsek neveit és szokásainak vázlatos leírását az ókori, latin és görög nyelvű írott források őrizték meg számunkra. Ezek alapján a Duna jobb parti sávja, valamint a mai Pest, Fejér és Tolna megye nagy része az eraviszkusz törzs településterületéhez tartozott. A törzs fontosabb települései is a Duna jobb partján alakultak ki: Budapest területén Békásmegyertől Nagytétényig szinte mindenütt megtalálhatók lakóhelyeik, ez utóbbi helyen temetkezéseik is előkerültek. A központi település kétségtelenül a Gellért-hegyen és annak környezetében jött létre. A lágymányosi fazekastelep és a tabáni nagy kiterjedésű települések egészen a római korig működtek a Gellért-hegy legmagasabb részén, a déli és az északi oldal lejtőin létesült, sánccal megerősített erődítése védelmében, amelyet a térség egyik első „városias” településének tekinthetünk.

Ez a település (*oppidum*) – amely a törzs politikai, gazdasági, kereskedelmi és vallási életének a centruma is volt – a környező lakosság számára elsősorban menedékhelyként (*refugium*) működött. A sziklás lejtőn kialakított teraszokon és a környékbeli területeken épültek meg a házaik, a bronzöntő- és a fazekasműhelyeik, valamint a hozzájuk tartozó edényégető kemencéik is.

A lakóházak ebben a korszakban általában négyszög alaprajzúak voltak, vesszőfonatos vázú és kívül-belül agyaggal tapasztott falaikat többnyire tölgyfából készült faoszlopok tartották. Az egyes házakban talált kézi malmok, sütőkemencék és agyagból tapasztott tűzhelyek alapján ítélve, a gabona őrlését és az ételek elkészítését a házban végezhették. A telepeken talált állatcsont-maradványokból háziállatok (ló, sertés, szarvasmarha, juh és kecske) tartására, és a vadászat fontos szerepére is következtethetünk.

A Gellért-hegyi virágzó törzsi központ élete a Kr. u. 1. század elején, a római hódítás következtében szűnt meg, de vallási szerepét egykori lakói és utódaik Pannonia provincia megszervezése után is még sokáig megőrizték. A kelta (eraviszkusz) őslakosság a római uralom alatt a Gellért-hegy és a Várhegy lábánál, a Duna menti sík területeken folytatta tovább életét, fokozatosan romanizálódva, átvéve a római kultúrjavakat és szokásokat.

A Budapest térségében élt kelták temetkezéseiről jóval kevesebb információval rendelkezünk. A korszak temetőinek helyét egészen az utóbbi időkig nem ismertük. 2004-ben azonban Csepel-szigetről került elő egy csontvázas és hamvasztásos sírokból álló temető, amely teljes egészében feltárt, és az ott előkerült leletanyag alapján Kr. e. 4–3. századra datálható. Ez utóbbi lelőhely típusa és leletei sok rokon vonást mutatnak a Dunakanyar korábban már ismert leleteivel (Kosd, Vác–Kavicsbánya, Szob, Pilismarót–Basaharc).¹

Amint azt korábban már bemutattuk, a korszak jelentősebb leleteit Budapest körzetében, korábban főként a Duna jobb partján, a budai oldalon tárták fel. A Duna túlsó partjáról, a pesti oldalról többnyire csak kis kiterjedésű, tanyaszerű települések régészeti nyomait ismerjük. Az eddig közölt leletek azt mutatják, hogy noha kisebb lélekszámú népmozgások érintették a patakok völgyét és a dunai átkelőhelyek előterét, sem a La Tène kor korai időszakában, sem a kései kelta korban jelentősebb számú letelepült lakosság nem tartózkodott ezen a területen. A leletek többsége szórványként, ismeretlen lelőhelyről vagy magányos sírból származik. Mindesetre a Rákos előnevű helyekről bekerült leletek a Rákos-patak folyása mentén végbement népmozgásról tudósítanak, főleg az Kr. e. 2. század időszakában.² Az újabb ásatások azonban néhány, főként falusias

¹ Ajánlott irodalom: <http://www.btm.hu/old/varmuzeum/Allando/oskor/kelta.html>; BÓNIS, 1969; SZABÓ, 2005. HORVÁTH M. 2005. 177–185.; HORVÁTH M.–ENDRŐDI–MARÁZ, 2007. 216–232.; SZABÓ–BORHY, 2015..

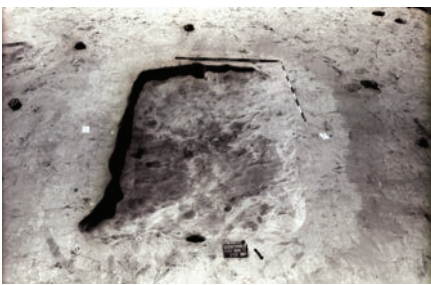
² PETŐ, 1999. 381–387.

jellegű település nyomait is felfedték a pesti oldalon, például a Soroksár–Rétek dűlőn és Csepel-szigeten is, ahol vas- és bronzművességre utaló leleteket is sikerült feltárni.³

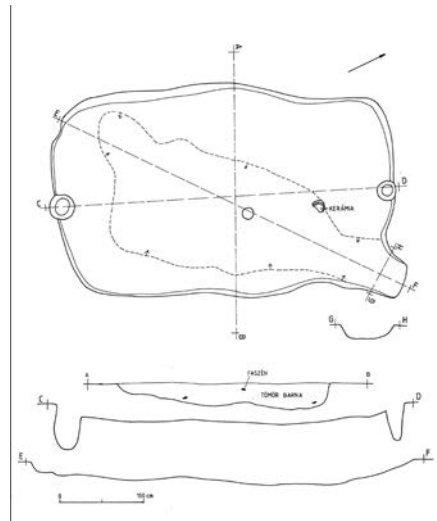
Dunakeszi–Székesdűlő környezetében korábban nem ismertünk kelta lelőhelyeket, mindössze a káposztásmegyeri II/A. sz. lakótelep építése során előkerült településrészletről, illetve egy, a IV. kerületből szórványlelekként a Magyar Nemzeti Múzeumba került ezüst érméről voltak ismereteink. Éppen ezért ért bennünket meglepetésként a Dunakeszi–Székesdűlő lelőhely északi részén, a sekély árok által jelölt kerítéssel „lezárt” későbronzkori településtől viszonylag jól elkülönülten előkerült, a késő vaskori keltákhoz kapcsolható szórványos településrészlet, amely feltehetőleg a korábban már ismertetett, laza szerkezetű, tanyarendszerű lakóhely lehetett. A Székesdűlőn előkerült három, a korábbi korok házáitól jelentősen eltérő, földbe mélyített, megközelítőleg négyszög alaprajzú épület maradványa a síkvidéki területek kelta falvaiból már ismert, egyszerű, nyeregtetővel fedett gödörház volt. Az erózió és a mezőgazdasági földmunkák következtében a földbe mélyített objektumok csupán sekély „gödör” aljként jelentkeztek, sem oldalsó cölöplyukak, sem tapasztás maradványok nem utaltak arra, hogy valaha felmenő falai lehettek.

Közülük talán a 2133-as objektumszámú ház volt a legérdekesebb. A megközelítőleg téglalap alakú, észak-északkelet, illetve dél-délnyugati tájolású, valószínűleg felmenő falak nélküli, sátortetős ház tetőszerkezetét három, a ház hossz tengelyébe beásott oszlop tartotta, bejárata az északkeleti sarokban volt. Betöltésében tűzhelyre utaló nyomokat nem találtunk. Az objektum bontásakor előkerült nagymennyiségű égett, hamus, faszenes, salakos anyagokból azonban arra lehet következtetni, hogy a ház leégett.

A területen feltárt másik, viszonylag értékelhető állapotban

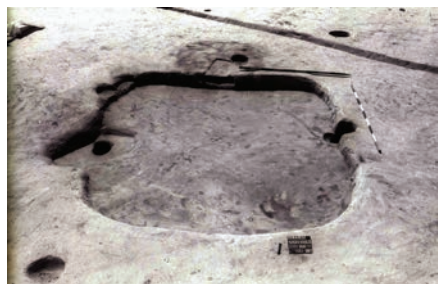

1. kép: A 2133. sz. kelta ház fotója

2. kép: A 2133. sz. kelta ház dokumentációs rajza és metszetei

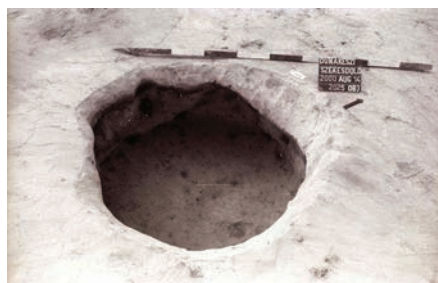
³ H. HANNY, 1992. 241–276.

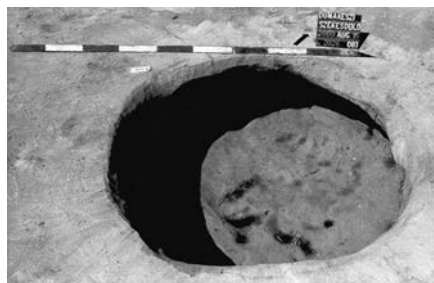
3. kép: A 1549. sz. kelta ház

4. kép: A 2571. sz. kelta ház

5. kép: A 2025. sz. méhkas alakú
kelta tároló gödör

6. kép: A 2026. sz. méhkas alakú
kelta tároló gödör

megmaradt, sekélyen a földbe mélyülő, közel kelet–nyugati tájolású, négyzet alakú építményének (1549. objektum), tetőszerkezetét azonban mindössze két oszlop tartotta. Padlója sík volt, tüzelőhelyre utaló nyomokat ebben sem találtunk. Bejárata a valószínűleg a keleti szelemmentartó oszlop mellett lehetett, és feltételezhetően tároló helységként használhatták.

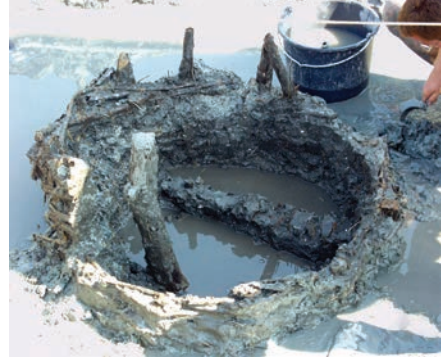
A harmadik veremház (2571. objektum) kialakítása hasonló: a cölöplyukak tájolása itt is kelet–nyugati volt, alaprajza azonban eltért a korábbitól. Déli oldalán sekély félköríves beásást regisztráltunk, amely bejáratként is szolgálhatott. A területen további két, feltételezhetően tároló- vagy agyagkitermelő

gödörként használt, méhkas alakú objektumot (2025., 2026.) is feltártunk. (3. kép)

A lelőhelyen előkerült egyéb őskori és népvándorlás kori korszakok objektumainak leletgazdagságához képest a kelta település részlet-objektumai viszonylag szegényesnek mondhatók, amit a belőlük előkerült minimális leletanyag is jelez. Az objektumoként előkerülő egy-két jelentéktelen, bemutatásra sem alkalmas edénytöredék mindössze az objektumok korának behatárolását tette lehetővé.

Hasonló dilemmával álltunk szemben a dombhát keleti szélén húzódó mélyedésben előkerült két kút esetében is. Mivel értékelhető vaskori leletanyag nem került elő belőlük, csupán a C14-es vizsgálatok alapján valószínűsíthetjük, hogy azokat a Kr. e. 1. században, a kelta település lakói használhatták. Vázukat függőlegesen levert többnyire kerek átmetszetű,

felezett, vagy negyedelt, alul kihegyezett karók alkották, bélésüket a karók között kosárfonással kialakított vesszőkötegekből kialakított kas képezte. A 2110. kút bontása során beomolva valamiféle kútház-felépítményre, kiemelő szerkezetre utaló faragott, ácsolt deszkákat, gerendákat és egy ágasfát találtunk.

7–11. kép: A 2110. sz. kelta kút bontása és felszedése

Dunakeszi a római császárok idején

Az 1. évezred kezdetén, a római császárcor beköszöntével az egész Kárpát-medence etnikai képe is radikálisan megváltozott, beleértve Dunakeszit és környékét is. Előzőleg legalább négy évszázadon keresztül a kelták törzsei népesítették be régiókat.

A kelták jelentették azt a törzslakosságot, amelyet a Kr. u. 1. században új népek vetettek a hatalmuk alá, illetve olvasztottak magukba.⁴ Többé-kevésbé ugyanezekben az évtizedekben a Dunántúl római uralom alá került, a Duna–Tisza közére pedig a jazigok törzse költözött be, míg a Kárpát-medence északi részét egy germán törzscsoport, a szvébek (markomannok és kvádok) szállták meg.

A Dunától nyugatra tehát létrejött Pannonia tartomány, és ezzel hosszú évszázadokra egy városi civilizáció, egy jól szervezett állam vetette meg itt a lábát – közigazgatással, katonasággal, urbanizációval, kereskedelemmel. Ugyanakkor az Alföldre egy, az iráni nyelvcsaládhoz tartozó, a szkítákéhoz hasonló nyelvet beszélő nomád népcsoport érkezett, amely a hatalmas területen élő szarmata törzsek egyike volt. A szarmaták régészeti nyomait a Kr. e. 6. századtól tudjuk kimutatni a Dél-Urál környékén található őshazájukban, ahonnan a 4. századtól fokozatosan terjeszkedtek nyugati irányba. Valamikor a Kr. e. 3–2. század folyamán lépték át a Don, majd a Dnyeper vonalát és hódították meg az addig a szkíták birtokában lévő kelet-európai füves pusztákat. Ezzel átvették a szkíták szerepét a Fekete-tenger északi partvidékén virágzó görög gyarmatvárosokkal fenntartott kereskedelmi és időnként katonai kapcsolatokban. Az ókori történetírók és földrajztudósok közlésein túl erre a szarmata arisztokrácia sírjaiban fellelhető görög, majd később római luxustárgyak hívják fel a figyelmet. A Kr. e. 1.–Kr. u. 1. évezred fordulója táján a szarmaták az Uráltól egészen a Kárpátok külső vonaláig terjedő területet, vagyis az európai sztjeppeövezet egészét ellenőrzésük alatt tartották.

Mint a sztjeppei nomádok általában, a szarmaták is kitűnő lovasíjászok voltak, és mint ilyeneket, gyakran hívták meg őket zsoldoskodni a különböző, belső harcaikat vívó szomszédos államok uralkodói, de barbár uralkodók⁵ is. Ez utóbbiak közé tartozott Vannius, a Közép-Duna-vidéken ugyancsak az ezredforduló környékén megtelepedő, germán nyelvet beszélő kvádok királya (Kr. u. 19–50), aki az ellene fellázadt alárendelt népeit próbálta külső erő segítségével megregulálni. Tacitustól tudjuk, hogy

„Vannius, kit még Drusus Caesar állított a suebusok élére, távozni kényszerült királyságából. [...] Ő maga csak gyalogsággal rendelkezett, lovassága a szarmata jazigokból került ki, így nem mérkőzhetett meg az ellenség sokaságával: ezért úgy határozott, hogy erősségekben védekezik s a háborút elhúzza. De a jazigok, kik az ostromot nem bírták és a közeli síkságon kószáltak, elkerülhetetlenné tették az összecsapást, mivel a lugiusok és a hermundurok ott törtek be.”

(Annal. XII. 29–30.)

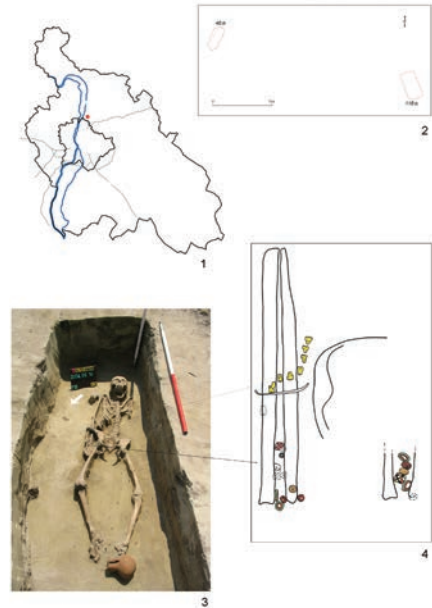
⁴ Megjegyzendő, hogy ebben az időszakban a régészeti leletek alapján bizonyítható kelta jelenlét mellett az írott források a Tiszáig bizonyosan, de talán egészen a Dunáig a dákok hatalmi szférájáról szólnak.

⁵ Itt és a továbbiakban a barbár szót nem pejoratív értelemben használjuk, hanem a Római Birodalom határain kívül élő népeket értjük alattuk ugyanúgy, mint a korabeli írott források.

Mivel arról is értesülünk a római történetírótól, hogy Vannius Kr. u. 50-ben megbukott, ebből arra következtethetünk, hogy legkésőbb ebben az évben a jazigoknak már a Kárpát-medencében kellett lenniük. Sajnos azonban – ahogy az gyakran előfordul – a régészeti leletek nem egészen feleltethetők meg a történeti források adatainak. A Duna–Tisza közén elterjedt első alföldi jazig-szarmata leletek ugyanis legkorábban az 1. század végére keltezhetők, és ami még meglepőbb, nem harcos férfiak sírjai képviselik a leletek legkorábbi rétegét, hanem aranyviseletbe öltöztetett nők és gyermekek. Ennek az *aranyhorizont*nak nevezett csoportnak a jelenleg ismert egyik legészakibb lelete Dunakeszin került elő.

A város területéről kevés császárkori temetkezést ismerünk, közülük a legkorábbi a Dunakeszi–Székesdűlőn 2004-ben feltárt, gazdag leletanyaggal eltemetett szarmata jazig női sír (12. kép 1. ábra). Az Auchan bevásárlóközponttól északra található Buy-Way építését megelőző ásatás során neolitik, kora és késő bronzkori telepjelenségek között két sírt tártak fel.⁶ Az archeobotanikai vizsgálatok alapján a terület a mai viszonyokhoz hasonlóan mocsaras lehetett, így csak a magasabb homokhátak voltak alkalmasak az emberi megtelepedésre.⁷

Az őskori teleprészleten belül egy dombháton helyezkedett el a két sír, egymástól 15 méterre (12. kép 2. ábra). A mellékletek alapján eltérő társadalmi helyzetű embereket temettek el: egy aranyflitterekkel díszített ruházatú előkelő nőt értékes ékszereivel, míg a másik halottat mindössze egy apró gyönggyel helyezték a sírba.⁸ Az elhunytakat háton fekve, nyújtott testhelyzetben találták. Mindkét sír bolygatatlan volt, így elég érdekes az a tény, hogy a gazdag női sír teljes bal keze és az alsó bordák is hiányoztak (12. kép 3. ábra). Az antropológiai vizsgálatok ritka ered-

12. kép: A Dunakeszi–Székesdűlőn előkerült jazig-szarmata lelet

1. a lelőhely elhelyezkedése;
2. a két szarmata sír elhelyezkedése;
- 3–4. a 118. sz. sír fotója és részletrajza

⁶ A több mint 6 hektáron feltárt 665 objektum közül csak ez a két jelenség köthető a szarmatákhoz. Köszönettel tartozunk az ásatást vezető Reményi Lászlónak a sír publikálási lehetőségéért. KOROM-REMÉNYI, 2005. 197–210.

⁷ KOROM-REMÉNYI, 2005. 199.

⁸ A melléklet nélküli váz elveszett, így az elhunyt neme és kora nem határozható meg.

ménnyel zárultak: a 30-35 éves nőn halála előtt – feltehetően sérülés miatt – amputációt hajtottak végre.⁹

13. kép: A 118. sz. szarmata sír leletei (Dunakeszi–Székesdűlő)

el (13. kép 6. ábra), ennek párhuzamát számos magyarországi korai szarmata anyagban megtalálhatjuk.¹⁰ A jobb csukló környékén több rétegben millefiori- és borostyángyöngyöket találtunk (13. kép 4. és 5. ábra). Az asszony lábfejéhez egy egyfülű, korongolt, vörösre festett korsót helyeztek, jobb válla mellé használati eszközeit, orsóját (amelyből mi a gombot észleljük) és tükrét (13. kép 10. ábra).

Mint a korábbiakban már utaltunk rá, a Kárpát-medencébe bevándorló első jazig népcsoport emlékyagát a szakirodalom csak *aranyhorizont*-nak nevezi, szembeállítva a Kr. u. 1. század–2. század elejére datálható bolygatatlan sírok gazdagságát a későbbi századok – zömében kirabolt – szerényebb síranyagával. Az ismert korai sírok többsége női temetkezés. Csak töredékük került elő hiteles körülmények közül,¹¹ ezért is fontos a Dunakeszi határában dokumentált lelőhely. A sírban talált aranytárgyaknak jól ismert párhuzamai vannak a hazai anyagban, de nem mondható el ugyanez a bevándorlási előzménynek tartott Fekete-tenger északi vidékéről. A ruházatot ékítő aranyflitterek, a gyöngykészlet, a sima tükrök,

Az előkelő származású asszony ruhájának nyakkivágását vékony aranylemezből préselt kerek (13. kép 1. ábra), a ruhaujját pedig három szög alakú flitterek díszítették (12. kép 4. ábra és 2. kép 2. ábra).

A nyak környékén karneol- (13. kép 7. ábra), borostyán-, üveg- (13. kép 9. ábra) és hegyikristály-gyöngyökből álló nyakláncok kerültek elő. Az egyik közepén két aranyfóliás gyöngy között granulációkkal díszített aranylunula (félhold alakú csüngő) függött (13. kép 3. és 8. ábra). Egy másik, hosszabb nyakláncnak volt a része a mellkason kibontott fajansz oroszlángyöngy. A koponya alatt a nyaklánc összefogására szolgáló, zárt bronzkarika mellett egy granulációkkal díszített aranyfülbevaló helyezkedett

⁹ A vizsgálatot Bernert Zsolt és Buzár Ágota végezte el (Magyar Természettudományi Múzeum, Embertani Tár). Meghatározásukat köszönjük!

¹⁰ KŐHEGYI, 1984. 267–355.

¹¹ Ásatás során tártak fel Füzesabony–Kastély-dűlőn 7 sírt: FARKAS, 2000. 15–50.; Mezőcsát–Hörccsögösön 5 sírt: VADAY, 1982/1983. 166–188., 382–391.; Tápiószelc–Szumrák-dűlőn 2 sírt: KŐHEGYI, 1984. 301–303., továbbá Újszilvás–Gólyajárás férfisírját: TARI, 1994. 259–261.

a karperec, a fajanszoroszlán a Kubán-vidéken és a Fekete-tenger északi partvidékén szintén megtalálható a Kr. u. 1–2. századi emléanyagban. A granulációkkal díszített fülbevalók és a hasonló mintázatú aranylunulák viszont igen kis számban ismertek az említett keleti területekről.¹² A sírt az ékszergarnitúra összetétele alapján az 1. század végére datálhatjuk.

A másik sírról az egyetlen gyöngy alapján biztonsággal nem jelenthető ki, hogy az aranyleletes női sír kortársa, de a sírban talált fehér kis kásagyöngy a szarmaták jellegzetes gyöngytípusa. Az mindenesetre elgondolkodtató, hogy a nagy áruházakat megelőző hatalmas területek feltárása során sem további szarmata temetkezések, sem telepobjektumok nem kerültek elő. A két sír összetartozását megerősíti egy füzesabonyi párhuzam is. Az *aranyleletes horizon*hoz tartozó hétsíros temetőben egy arany ékszerekkel eltemetett halott szomszédságában egy gyöngymellékletes, rendellenes helyzetben eltemetett váz feküdt.¹³ Feltehetően mindkét esetben ugyanazt a rítust figyelhetjük meg: az előkelő nőt a szolgálójával együtt temették el, hogy a túlvilágon tovább szolgálhassa őt.

A dunakeszi két temetkezés fontos adatokkal egészíti ki az eddig ismert jazig leletanyagot.¹⁴ A sztyeppei bevándorlók első nemzedékei, akiknek a halottaikat a székesdülői sírok rejtették, még nagyállattartó nomádok voltak. Új hazájuk, a Duna–Tisza köze (később az Alföld szinte teljes területe) más földrajzi-éghajlati feltételekkel rendelkezett, mint az őket kibocsátó füves pusztá vidéke. Mint a késő rézkor óta a legtöbb keletről bevándorló nagyállattartó nép, a szarmaták is néhány generáción belül életmódot váltottak. Az állattenyésztés mellett földműveléssel kezdtek el foglalkozni, letelepedett falvakban éltek, amelyek nyomait a 2. századtól megtaláljuk, az idő előrehaladtával egyre sűrűbben. Dunakeszi területén terepbejárásból több császárkori barbár falu helyét sikerült azonosítani, amelyek lakossága szarmata (talán ilyen a Hegyrejáró-dülői – 5/5. – lelőhely) vagy kevert szarmata–germán volt. Ilyen település létezhetett a Kopolya (5/3. lelőhely) és az Új-szőlők (5/7. lelőhely) területén. A kopolyai település egy részét Kővári Klára 2000-ben feltárta és valószínűleg a temetőjét, illetve annak részletét is sikerült megtalálnia 2001-ben a 322. út építését megelőzően, amikor a szarmaták jellegzetes temetkezési szokását reprezentáló néhány sír került elő. A négy temetkezésből hármat körárok keretelt. Ez a temetkezési forma általános az alföldi szarmatáknál, valamikor a 2. században indult el és egészen a hun korig fennmaradt. A dunakeszi körárkos temetőrészlet az egyik sírban lelt Gallienus-érme alapján (253–260) nem lehetett korábbi a 3. század második felénél.¹⁵

¹² A kora szarmata kérdéskör problematikájával és a leletanyag elemzésével legutóbb Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria foglalkozott: ISTVÁNOVITS–KULCSÁR, 2006. 203–237.; A keleti párhuzamokhoz: SIMONENKO–MARČENKO–LIMBERIS, 2008.

¹³ FARKAS, 2000.

¹⁴ A sír teljes publikálása folyamatban van. A fotókat Tóth Csilla, a tárgyrajzokat Kangyal Orsolya készítette, munkájukat köszönjük.

¹⁵ KŐVÁRI–TETTAMANTI, 2003. 158–159. A rövid jelentésben nem szereplő információkat Kővári Klárának köszönjük!

Visszatérve a kevert germán–szarmata falvakhoz, ennek a település-típusnak jellegzetes képviselőjét tárták fel Alagi-majornál 1995–1996-ban az M2 út építését megelőzően. A falu a régészeti nyilvántartásban három számon szerepel, mivel az előzetes terepbejárás alapján úgy tűnt, hogy három lelőhellyel számolhatunk ezen a területen (Dunakeszi–Alagi-major 5/1., 2. és 17. lelőhely a terület hivatalos neve).¹⁶

Sajnos annak ellenére, hogy meglehetősen nagy felületen folytak a feltárások, a teljes szarmata falut nem sikerült megtalálni, hiszen a kutatót felszín alakját és kiterjedését nem a tudományos érdeklődés, hanem a tervezett út szélessége határozta meg. Így a legalább három hektárra becsült településnek csak egy része került napvilágra, és nehéz következtetéseket levonni arra nézve, hogyan nézett ki a szerkezete, milyen rendszert követtek a házak, és azt sem tudjuk megmondani, hogy egy adott pillanatban mekkora volt a falu kiterjedése.

Annyi állapítható meg, hogy az alagi-majori szarmaták többé-kevésbé a más hasonló korú ásátásokon megismert módon éltek. Házaik félig földbe mélyített épületek voltak, amelyek – legalábbis az esetek túlnyomó részében – az épületek tengelyében elhelyezkedő cölöplyukak tanúsága szerint ágasfás-szelemenes szerkezetű tetővel rendelkeztek. A feltárásokon rendszeresen előkerülő paticsdarabok (áglenyomatos agyagfal maradványa) alapján a felmenő falak sövényből készültek, ezt agyaggal tapasztották be. Némelyik házhoz kemence vagy tűzhely kapcsolódott, de a legtöbb helyen nem találtak sütő–főző–fűtő alkalmatosságot. Az épületek formája és mérete különbözik (a legkisebb: 2,5 x 2 m, a legnagyobb: 7,5 x 4,5 m), a legtöbb téglalap alapú, de akad közöttük a négyzeteshez közeli is. Nem egységes a házak tájolása sem. Az 5/17. lelőhelyen többségük tendenciájában az északkelet–délnyugati irányt követi, de akadnak eltérők is. Házsorokat nem sikerült megfigyelniük a feltáróknak, de annyi kiszűrhető az épületek elhelyezkedéséből, hogy kisebb – 2-3 épületből álló – csoportokat alkottak, amelyek meglehetősen lazán helyezkedtek el, egymástól viszonylag távol.

A közöttük lévő felületet változó sűrűséggel gödrök töltötték ki. Ezeknek a jelentős része ún. méhkas alakot követett, az általános vélekedés szerint termény tárolására szolgáltak, majd amikor erre alkalmatlanná váltak (pl. elférgesedtek), másodlagosan szemetesvermeknek használták őket. A régészek szempontjából ez nagy szerencse, mivel ebből a bizonyos szemétből (edénytöredékek, állatcsontok, törött hétköznapi eszközök, esetleg ékszerek) tudjuk megfejtetni, hogyan éltek a kor emberei: milyen edényeket, szerszámokat használtak, milyen állatokat tartottak és fogyasztottak. Ha fogyatékosan is, de ezekből a cserepekből-csontokból rekonstruálható egy adott régészeti korszakban élt emberek gazdasága és hétköznapi élete. Az Alagi-majornál előkerült több száz tárolóverem egy-

¹⁶ A település északi részét (5/1. lh.) 1995-ben Simon László és Kulcsár Gabriella tárta fel, a déli részét 1996-ban Kulcsár Valéria (munkatársak: Kővári Klára, Alekszandr Szimonyenko).

ben arra is bizonyították, hogy a település lakossága intenzíven foglalkozott földműveléssel, ezért volt szükség ilyen nagy mennyiségű tárolóhelyre. Ez a legtöbb szarmata településre jellemző.

Jellegzetes telepobjektum, amelyből Alagon több is előkerült, a füstölő. A húsok, gyümölcsök tartósítását (füstölés, aszalás) egy igen egyszerű, de szellemes alkalmatossággal oldották meg. Két, egymástól 1-2 méternyi távolságra lévő gödröt egy föld alatt kivájt járattal, csatornával kötötték össze. Az egyik gödör szolgált tűzrakóhelyként, innen a viszonylag hosszú, de kis átmérőjű folyosón gomolygott át a füst a szomszédos gödörbe, ahol a füstölendő/aszalendő termékeket helyezték el.

Több olyan jelenséget sikerült rögzítenünk a lelőhelyen, amelyek valószínűleg a szarmaták hitvilágával hozhatók összefüggésbe. Ide tartozik például az a kör alaprajzú, enyhén méhkasos gödör (138. objektum), amelynek a betöltésében kb. 10 cm mélységben egy gyermekváz feküdt a bal oldalán. Tájékozása pontosan észak-déli volt. A gyerek tetemére egy kutyát helyeztek természetellenesen kifordított fejjel. Egy másik, kölyökkutya váza a gyerek fejétől 10 cm-re került elő.

14. kép: A szarmata telepen előkerült 138. sz. gödör, gyerek és kölyökkutya váza

A gödör betöltésében tipikus szarmata telepanyag (azaz szemét) volt: szürke, korongolt kerámiatöredékek, patics, kő és kavics, valamint egy római érme – ez utóbbi nem tartozik a gyakori leletek közé. A gyerek- és kutyavázak valószínűleg valamilyen kultusszal összefüggő cselekmény jegyében kerültek egy másodlagosan hulladékveremnek használt tárológödörbe. Legalább ilyen rejtélyes az ugyancsak enyhén méhkas alakú gödörben (198. objektum) feltárt nyolc kutyacsontváz, amelyek több rétegben feküdtek egymáson. Ilyen esetben nehéz eldönteni, hogy rituális cselekedet nyomát fedeztük-e fel vagy valamilyen betegségben elhullott állatok temetőjéről van szó. Későbbi paleopatológiai vizsgálatok még fényt deríthetnek erre a kérdésre.

Az alagi barbár teleppel kapcsolatban két lényeges dolgról nem esett még szó, mégpedig arról, milyen régészeti leletek kerültek itt napvilágra, és mire engednek ezek következtetni. Az egyik fontos kérdés: hogyan keltezhetjük a települést, a másik: milyen etnikai-kulturális hatásokra utal a leletanyag?

Nos, a keltezés problémájára azok a római importtárgyak adnak választ, amelyeket igen nagy számban találtak meg a feltárók. Itt kell röviden visszatérnünk arra a kérdésre, hogyan is alakult a Kárpát-medencei barbárok – szarmaták és germánok – kapcsolata római szomszédjaikkal. Feszült viszonyról beszélhetünk, amelyben háborús és békés periódusok váltották egymást. A szarmaták és a velük szomszédos kvádok rendszeresen betörték a szomszédos Pannoniába, és aligha tévedünk nagyot, ha

feltételezzük, hogy ezeknek a portyázásoknak, hadjáratoknak a kiindulópontja egyes esetekben éppen Dunakeszi területe lehetett, hiszen ezen a vidéken terült el a két szövetséges nép határvidéke, itt tudták egyesíteni csapataikat, és területüktől csak a Duna, a Római Birodalom határvonala (*limes*) választotta el a provinciát. Már a Kr. u. 1. század végén értesülünk komolyabb összecsapásokról, amelyeket a szarmata-germán egyesült csapatok Domitianus római császár (81–96) seregeivel vívtak. A szarmata jazigok ekkor, mint korábban említettük, a Duna–Tisza között népesítették be. A 2. század első éveitől komoly változásokat hoztak a szállásterületük kiterjedésébe. Ekkor, 106-ban Traianus (98–118) legyőzte a dákok erdélyi királyságát, amely – ahogyan arra már utaltunk – egészen a Tiszáig ellenőrzése alatt tartotta a Kápat-medence keleti felét. Erdélyben rövid idő alatt létrejött a római közigazgatás (Dacia provincia), a Tiszántúlon viszont pillanatnyi hatalmi vákuum képződött. Ezt használták ki a Duna–Tisza közti szarmaták, akik nem sokkal az új hatalmi helyzet kialakulása után lassan elkezdtek átszivárogni a Tisza bal partjára. A régészeti leletek alapján azt látjuk, hogy mintegy száz évvel később már az egész Alföld szarmata kézre került. A rómaiakkal fenntartott kapcsolat viszonylag stabilnak mondható egészen 168-ig, amikor legalább egy tucat barbár nép koalíciója rohanta le Pannoniát, majd Daciát és Moesiát. Megkezdődött a nagy markomann–szarmata háború, amely mintegy két évtizedig folyt változó sikerrel, és a rómaiak győzelmével végződött. A

15. kép: Válogatás a szarmata telep szürke, korongolt kerámiáiból (Dunakeszi–Alagi-major)

római–barbár kereskedelem nyomait már a háború előtti időre keltezhető lelőhelyeken is érzékeljük, de korántsem volt olyan intenzív, mint – paradox módon – a germánok, szarmaták és szövetségeseik korszakos veresége után. Érdekes módon a nagy háborút követő békes periódus jelentette a két világ közötti csere felélénkülését, a római áru hirtelen beáramlását az Alföldre.

Az egyik legjellegzetesebb római importfajta a *terra sigillata*. Ez a római luxuskerámia arról nevezetes, hogy fémesen csillogó vörös bevonattal látták el, és egyes típusait pecsételt vagy domborműves növényi, állati és emberi alakokkal, mitológiai jelenetekkel díszítették. Római Birodalom-szerte kedvelt volt, számos helyen gyártották. A műhelyekről, a mesterekről meg lehetőségen sokat tudunk, szeren-

16–17. kép: Válogatás a szarmata telep szürke, korongolt kerámiáiból
(Dunakeszi–Alagi-major)

csés esetben egy-egy darabról felismerhető az előállítási ideje, helye, sőt, még a készítő személye is. Szépségükön túl tehát a *terra sigillata* edények azért rendkívül fontosak számunkra, mert hozzásegítenek egy-egy császárkori lelőhely korának meghatározásához. Az alagi-majori település északi része (5/1. lelőhely) *terra sigillata* anyagának (123 db) átvizsgálása alapján Gabler Dénes megállapította, hogy Dunakeszi területére a 2. század második felétől a 3. század első harmadáig a Rajna menti *sigillata* műhelyekben (Rheinzabern, Westerndorf és Pfaffenhofen) gyártott edények érkeztek.¹⁷ Úgy tűnik, hogy az egykori falunak ez a része lehet az idősebb, és északi irányból terjeszkedett dél felé. Erre abból lehet következtetni, hogy az 5/17., vagyis délebbi lelőhelyen későbbre datálható római tárgyak kerültek elő, közöttük két érme. Az egyiket Septimius Severus (193–211), a másikat talán Gallienus császár uralkodása idején verték, vagyis valamikor a 3. század elején, illetve második felében kerülhettek el a Barbaricumba. A 3. század végére és talán a 4. századra mutat a telepen igen nagy számban előforduló szürke, szemcsés fazéktípus – valószínűleg szarmata fazekasok terméke.

Az alagi-majori lelőhely etnikai képe rendkívül vegyes. Az uralkodó leletek tipikusan szarmaták. Mint a telepleletek esetében általában, itt is főként kerámiáról beszélünk. Ezen belül is uralkodó szerepet játszik a tipikus szarmata szürke (redukciós égetéssel készült) fazekasáru. A leggyakrabban előforduló formák között az asztali edényeket képviselik a különböző tálak, kisebb számban korsók, poharak. A tálak mellett igen

¹⁷ GABLER, 2002. 97.

18–19. kép: Válogatás a szarmata telep szemcsés, korongolt kerámiáiból
(Dunakeszi–Alagi-major)

elterjedtek a tároló funkciót betöltő hombárok. A késő szarmata kor (3. sz. második fele–4. sz.) jellegzetes termékei az előbb említett ún. szemcsés, korongolt fazekak, amelyek sajátossága, hogy peremüket erősen profiláltan alakítják ki, fedőhornyot képezve. Ez utóbbi azt a célt szolgálta, hogy a fazekak tetejére kerülő fedők pontosan illeszkedjenek az edényekre. Formájukban és anyagukban hasonló edényeket állítottak elő a Duna túlsó partján, a római provinciában, de a 2000-es évek első felében, az M0 gyűrű építését megelőző üllői ásatások óta tudjuk, hogy szarmata földön is készítettek hasonlókat, méghozzá erre specializálódott fazekasműhelyekben.¹⁸

A szürke, korongolt, jó kidolgozású edények mellett számos korong nélkül készített, jóval igénytelenebb kerámiát – fazekakat, bögréket, szűrőedényeket – is találtak az Alagi-majornál lévő telepobjektumokban. Ezekről azonban nehéz megmondani a „nacionáljukat”, hiszen mind a szarmaták, mind a germánok használtak ilyen jellegű konyhai eszközöket.

Itt kell rátérnünk arra a körülményre, amely jellegzetessé teszi a lelőhelyet. Ez pedig az, hogy a nagy mennyiségű szarmata és római kerámián túl igen jelentős számban került elő kvád jellegű fazekasáru is. Ezek közé tartozik pl. egy grafitallal simított behúzott peremű tál, egy vékony falú, bikónikus tálka és egy bekarcolt hálómintával díszített kis fazék. Ezek párhuzamait a „klasszikus” kvád területről ismerjük Nyugat- és Közép-Szlovákiából, van azonban egy sokkal közelebbi rokon telepünk, ahol hasonló formájú tárgyakat találtak egy feltárás alkalmával. A Vác, Csörö-

¹⁸ KULCSÁR–MÉRAI, 2011. 61–80.

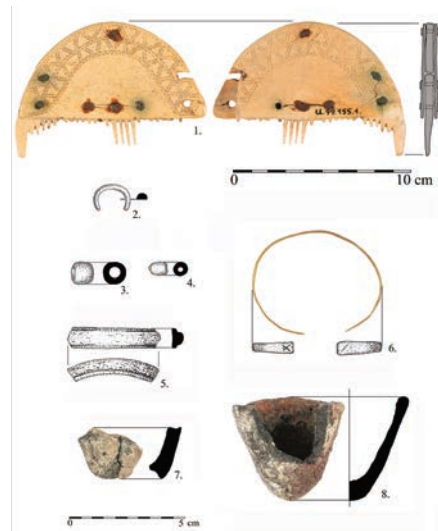

20. kép: Válogatás a szarmata telepen előkerült germán kerámiából (Dunakeszi–Alagi-major)

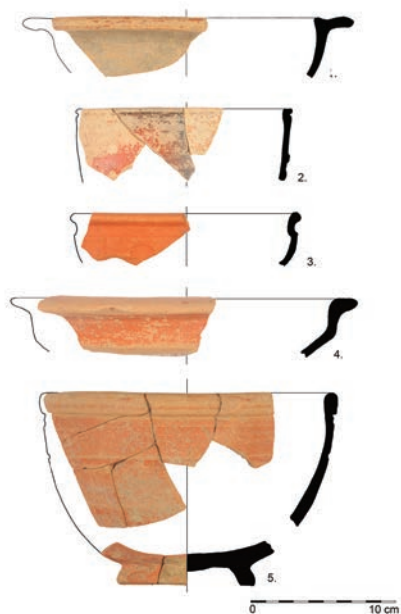

21. kép: Válogatás a szarmata telep kézzel formált kerámiájából (Dunakeszi–Alagi-major)

gi-réten ugyancsak az M2 út építését megelőző régészeti munkák során előkerült településrészlet nagyon sok szempontból emlékeztet az alagira. Elsősorban a leletanyag összetételére gondolunk, amelyen belül csaknem azonos arányban képviseltetik magukat a római, a szarmata és a kvád tárgyak. Mindkét esetben egy erős provinciális hatás alatt lévő, igen kevert, szarmata-germán népesség képe bontakozik ki előttünk. Ez nem is meglepő annak fényében, hogy a „hármasthatár” vidékén járunk, ahol a Duna választotta el a barbárokat a római Pannonia provinciától, és valahol Vác, illetve Dunakeszi környékén húzódott a határ a kvádok és a szarmaták között. A két barbár nép között természetesen nem olyan éles határra kell gondolnunk, mint a határozott körvonalakkal rendelkező államok esetében. Éppen a szóban forgó terület erre a legjobb

22. kép: Válogatás a szarmata telep „kisleleteiből” (Dunakeszi–Alagi-major)

23. kép: Válogatás a szarmata telepen előkerült római import kerámiából (Dunakeszi–Alagi-major)

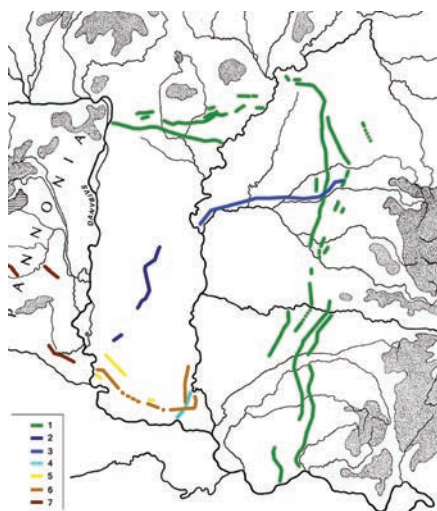
nagy számban fordultak elő az alagi-majori lelőhelyen. A már említett *terra sigillata* töredékeken kívül bőségesen kerültek elő vörös festésű, téglaszínű edények, ún. barbotinos tálak, amforák, mázas edények töredékei, de nemcsak kerámiáról beszélhetünk, hiszen szerepel a leletanyagban üvegkarperec, fibula és más ún. „kislelet” is.

A régészeti szakirodalomban sokáig az a vélekedés uralkodott, hogy a szarmata–germán határt a Csörsz-árok jelölte. Az M2 út építését megelőző munkák során ennek a híres védmű(?)rendszernek is megtalálták egy részét.

Mielőtt erre részletesebben ráterénénk, vegyük számba, mit is lehet tudni a Csörsz-áokról! Hatal-

példa, hiszen a régészeti leletek azt mutatják, hogy nagyjából a Vác és Dunakeszi közötti sávban a kvádok és a szarmaták mozaikszerűen, illetve keveredetten éltek, egyes falvak népessége vegyes lehetett, vagy legalábbis nagyon szoros kapcsolatban állhattak itt a szarmaták és a germánok. Erre a keveredésre utalnak a fent felsorolt germán edénytípusok vagy például egy ugyancsak Alagról előkerült ívelt hátú, több részből álló csontfésű, amelynek mintája a Közép-Európában általánosan elterjedt, beütögetett vonalakkal álló farkasfog motívum. A tárgy párhuzamait főként a szomszédos germán területekről ismerjük.¹⁹

Térjünk vissza a római importtárgyakra, amelyek rendkívül

24. kép: Alföldi sáncrendszerek

1. Csörsz-árok; 2. Kunsági sánc;

3. Körös-völgyi sánc; 4. „Nagy római sánc”;

5. a Cziráky Gyula által rekonstruált sánc-szakaszok; 6. „Kis római sánc”; 7. Dunántúli sáncok

¹⁹ PINTYE, 2009. 165–195. (13. kép 2.)

mas területet, kb. 60.000 km²-t ölel körbe ez a sáncárokrendszer, amely éppen Dunakeszi magasságában indul el a Dunától keleti irányban Ároktó felé, majd átlépve a Tiszát, Újfehértónál fordul le déli irányba, hogy végigfutva a Tiszántúlon részben magyar, részben román területen, végül a szerbiai Kostolacnál (ókori nevén Viminacium) torkollik a Duna alsó, déli ágába. Azért beszélünk rendszerről, mert nem egy, hanem kettő, helyenként három, sőt, négy párhuzamos ároksánc halad egymás mellett, időnként meg-megszakadva. A különböző szakaszok nem egyformán jól követhetők, de ehhez hozzá kell tennünk, hogy a sánc csak kevés helyen észlelhető, főként ott, ahol megmentette valami a szétszántástól (ilyen viszonylag hosszú szakasz látható ma is Gödöllő térségében a valkói erdőben, ahol a fák megóvták a sáncot a mezőgazdasági munkák által okozott pusztulástól). A nyomvonal hossza 520-550 km, a teljes rendszerből mintegy 1260 km ismert. Az árkok 2-4 m mélyek, 5-9 m szélesek és északra, illetve keletre helyezkednek el a sánctól, amely 2,5-3,5 m magas lehetett.

Különböző megfontolások alapján, amelyek közül a leglényegesebb, hogy a Csörsz a szarmata szállásterületet veszi körbe, a régészeti-történeti szakirodalomban általános vélekedés szerint a védművet a 3. század végén vagy a 4. században emelheték római irányítással a szarmaták, és áttételesen a birodalmat védte az ebben az időszakban egyre aktívabbá váló keletről érkező törzsektől – a nagy népvándorlások előzményeinek koráról beszélünk! Ma már nem ennyire egyértelmű a Csörsz-árok megítélése. Nem világos például, mi volt a szerepe a szarmaták országának északi határán, hiszen itt a velük szövetséges kvádok éltek, akik – mint láthattuk, éppen Dunakeszi-Vác térségében – erősen keveredtek a szarmatákkal. Az újabb kutatások alapján azt is tudjuk, hogy a védmű északkeleti vonalából a szarmata lelőhelyek erősen „kilógnak”.

A sáncárokrendszer funkciójával kapcsolatban számos feltételezés született. A védelmi vonalon kívül gondoltak arra, hogy árvízvédelmi rendszernek és/vagy útnak használták a sáncot. A kérdést valószínűleg még sokáig nem lehet eldönteni.²⁰ Mindenesetre minden egyes ásatási adat közelebb vihet a megfejtéshez. Egy ezek közül Dunakesziről ismert.

Az Alagi-majornál, de közigazgatásilag már Fót területén került elő a Csörsz-árok eddig csak feltételezett szakasza. Ezen a helyen a rendszer három párhuzamos árokból áll. A legszélesebb árok legnagyobb szélessége 470 cm, legnagyobb mélysége (a jelentkezőstől) 180 cm. A mellette lévő kisebb árok, amely helyenként megszakad, közvetlenül a nagy árok mellett, illetve helyenként azt vágva fut. Legnagyobb szélessége 320 cm, legnagyobb mélysége 160 cm. Az utóbbtól 6 m-re délre, azzal párhuzamosan fut egy harmadik árok, amelynek legnagyobb szélessége 300 cm, mélysége 100 cm. Mindhárom objektumban császárkori (szarmata és kvád?) cserepek kerültek elő, igen kis számban. Az árokrendszer az ásatástól keleti irányban 250 m hosszán látható légi fotón. Az ásatástól

²⁰ ISTVÁNOVITS-KULCSÁR, 2014. 73–83.

nyugatra nyomon lehetett követni talajfúrásokkal és az ásatási szelvénytől 170 m-re, közvetlenül az Alagi-majorba vezető műút mellett nyitott kutatóárokban. A légi fotó halványan megmutatta az árok vonalának folytatását kelet felé.

Valamikor, talán a 380-as években az Alföldet meghódították a hunok és szövetséges népeik. Az 5. század első évtizedeiben a hatalmuk alá kerültek a szomszédos római tartományok is. Térségünk etnikai-politikai térképe újra gyökeresen megváltozott. A Duna–Tisza közén valószínűleg még sokáig éltek tovább a szarmaták, a Tiszántúl területén a 6. században egy germán nép, a gepidák királysága jött létre, amely majd 568 után egy újabb keletről érkező sztyepei népnek, az avaroknak hódolt be. Ezekből a korszakokból azonban vajmi kevés emlékkal rendelkezünk Dunakeszi területéről. Terepbejárásokból és megelőző ásatásokból ismertté váltak ugyan kisebb településnyomok – valószínűleg a népvándorlás kor késői szakaszából, nem sokkal a magyar honfoglalást megelőző időből –, ezek azonban annyira szórványosak, hogy egyelőre nem alkalmasak a korszak komolyabb felvázolására. A jövő kutatásai világíthatják majd meg jobban a késő császárkor utáni idők emlékeit és azok összefüggéseit.

Rómaiak Dunakeszin

25. kép: Az erőd Duna árterében fekvő leszakadt faldarabjai egy régi családi fotón

egy kikötőerőd állt. Az erődítmény a pannoni tartományok védelmi rendszerének láncszemeként rövid időre a Római Birodalom történetét meghatározó eseménysorozatnak és egy eltervezett, de teljességében soha meg nem valósult stratégiai tervnek volt a része. A kiserőd Dunakeszi legkorábbi kőépítménye,

A Római Birodalom egykori határfolyójának, a Dunának bal partján fekvő Dunakeszin a római korban

26. kép: A talapzatra emelt és konser-
vált faltömb felett elhelyezett emlék-
tábla

amelynek falai meglepő épségben vészelték át az évszázadokat.

A Dunántúl északkeleti részében élő, Augustus császársága (Kr. e. 27.–Kr. u. 14.) alatt függő viszonyba került őslakos törzsek területét a Római Birodalom hadserege a Kr. u. 30-as, 40-es években szállta meg. A Dunakanyar körzetében a folyó melletti első állandó katonai táborok csak valamivel az 1. század közepe előtt épültek fel Solvában (Esztergom) és Aquincum közelében (Budapest–Víziváros). Az 1. század második felében, majd a 2. század elején a két tábor között egyre sűrűbb lett a Duna mentén állomásozó helyőrségek láncolata: felépült Cirpi (Dunabogdány), majd Ulcisia (Szentendre) segédcsapattábor. A Dunakanyar stratégiai jelentősége azonban a 4. században értékelődött fel igazán.

28. kép: Ahogy egykor a Csörsz-árók kinézhetett (Rekonstrukció a debreceni Nagyerdőben)

27. kép: A Dunakanyar védelmi rendszere I. Valentinianus császár uralkodása alatt

I. (Nagy) Konstantin (306–337) vagy legkésőbb fia, II. Constantius (337–361) császár uralkodása alatt elkészült a fentebb már említett, a néphagyományban Csörsz-, vagy Ördög-áróknak nevezett, az Alföldön lakó szarmaták szállásterületét észak és kelet felől határoló sáncrendszer.²¹

A sáncokat jól látható határvoznak szánták, amelynek ereje nem az árkának mélységében vagy a földtöltésének magasságában rejlett, hanem abban, hogy sérthetlenségét a Római Birodalom garantálta. Aki azt ellenséges szándékkal átlépte, számíthatott arra, hogy nemcsak a szarmatákkal, hanem Rómával is konfliktusba kerül. 332-ben megtapasztalhatták ezt a gótok, akik fölött – fia révén – Nagy Konstantin császár a szarmaták földjén aratott diadalt.²² A sánc legkorábbi vonala Dunakeszinél, a településtől délre érte el a Dunát, itt húzódott ekkor a két szomszédos barbár törzs, a germán

²¹ A Csörsz-árókhoz: GARAM–PATAY–SOPRONI, 2003.

²² Kovács, 2012. 91–92.

29. kép: Az „erődépítő” I. Valentinianus császár képe egy arany pénzérmén

kvádok királyságának és a velük mindenben összetartó szarmaták uralmi területének az aktuális határa.

A sánc kiépítése a Dunakanyar határvédelmének megerősítését is maga után vonta.²³ A régi erődöket a falsíkokból messze előreugró U alakú oldal- és legyező alakú sarkotornyokkal korszerűsítették, a magaslatok tetején vagy a védelem más fontos pontjain pedig új erődök épültek.²⁴ A legjelentősebbeket ezek közül Visegrádon tarták fel, a Sibrik-dombon és a Gizella-major területén.²⁵ A Dunakanyar és környéke a pannoniai születésű katonatisztból lett császár, az utókor által egyszerűen csak „erődépítőnek” nevezett I. Valentinianus (364–375) idején került ismét – és ezúttal utoljára – a birodalmi külpolitika homlokterébe.

A császár, aki küldetésének tekintette a Római Birodalom határainak erősítését, nagyszabású tervet dolgozott ki a könnyen sebezhető Dunakanyar és ezáltal a provincia hatékonyabb védelme érdekében. Ennek előkészületeként az építőkülönítmények a Dunakanyar jobb partján, Esztergom és Szentendre között egymással versengve sorban húzták fel az új erődítményeket, amelyeket aztán terjedelmes építési feliratokkal láttak el. A munkálatok eredményeképpen a Dunakanyar a Római Birodalom legjobban erősített határszakaszainak egyike lett.²⁶ A császár tervei azonban nem álltak meg a birodalom határain, hanem messze tekintve a Szentendrei-szigetet és annak előterében a barbárok földjeit is be akarta vonni a provincia védelmi rendszerébe. I. Valentinianus stratégiai célja az alföldi sánc belső vonalának előretolása, és a Duna túlsó partján, a két sánc közé eső területen egy közvetlen római katonai ellenőrzés alatt álló zóna kialakítása volt.²⁷ Ezt a katonai területet koholt jogcímmel hivatkozva a kvád királyság szarmatákkal szomszédos vidékéről kívánták kiharcolni.

A terület kisajátításával a császár nemcsak a sánc új vonalát akarta közvetlen római katonai megszállás alá vonni, hanem legfontosabb célja a megbízhatatlan szövetségesei, a kvádok és a szarmaták elválasztása, kapcsolataik római ellenőrzés alá helyezése volt. A 373-ban meginduló vállalkozás lebonyolítását a provincia akkori katonai parancsnoka, egy

²³ A Dunakanyar késő római védelmi rendszeréhez: SOPRONI, 1978.; BORHY, 2011. 29–46.

²⁴ TÓTH, 2009. 31–61.

²⁵ GRÓF–GRÓH, 2007.

²⁶ SOPRONI, 1978. 200–207.

²⁷ MRÁV, 2005. 114–121.

germán származású tehetséges római tiszt (*dux Valeriae*), Frigeridus kapta feladatául.²⁸

Egy erőd, amely sohasem épült fel

Ammianus Marcellinus, a késő római korban élő katonatisztból lett történetíró részletesen leírta I. Valentinianus terveinek – a birodalom történetét is befolyásoló – tragikus következményeit. A császár 373-ban egy erőd építését rendelte el a Dunakanyar előterében, a tervezett katonai zóna területén, a „*kvádoknak – szinte római jog szerint – már magának tulajdonított földjein*”.²⁹ A kvádok erősen tiltakoztak a szövetségi szerződést semmibe vevő erődépítkezés és a királyságukat megcsonkító, egyoldalú földkisajátítások ellen. A tiltakozás miatt a körültekintő és óvatos Frigeridus – nem akarván tovább élezni a helyzetet – a megkezdett építkezést átmenetileg leállította. A császár erődépítkezések irányába tanúsított érzékenységét kihasználva azonban a földije, a befolyásos Maximinus elérte, hogy a szerinte túlzottan óvatos Frigeridust leváltásuk posztjáról és helyette az ő saját fiát, Marcellianust (Zosimos történetíró szerint Celestiust) bízzák meg az építkezés befejezésével. Marcellianus megérkezése után rögtön parancsot adott a leállított munkák folytatására. Az ifjú *dux Valeriae* ezzel egy időben meghívta a kvádok királyát, Gabiniust egy tárgyalással egybekötött lakomára. Azt remélte, hogy érveléssel, vagy ha másképpen nem megy, akkor fenyegetéssel rászorítja a királyt a tervezett erőd eltűrésére. Az egymással szöges ellentétben lévő álláspontok közeledésére azonban nem sok remény volt, hiszen a Rómával szövetséges Gabinius nem egyeztetett bele királysága önkényes megcsonkításába, Marcellianusnak pedig karrierje érdekében mindenféleképpen meg kellett valósítania küldetése célját. A konfliktus ezáltal elkerülhetetlen és tárgyalásokkal áthidalhatatlan volt. Marcellianus ráadásul a békés megoldásra már nem látván esélyt, a sikertelen tárgyalás után távozó kvád királyt – a vendégbarátság szentségét megsértve – orvul megölette. Ez a tett a királyuk meggyilkolásán feldühödött kvádok és a hozzájuk csatlakozott szarmaták együttes támadását váltotta ki 374 nyarán. A fegyveres konfliktus a kvádok szemében szálkát jelentő erődépítkezés felszámolásával kezdődhetett. A kvádok és szövetségeseik ezután lerohanták a pannoniai tartományokat és akadálytalanul pusztították a vidéket. Támadásuk azonban nem maradhatott büntetlen, mivel a betörést a haragos császár a következő évben egy általa személyesen vezetett büntetőhadjárattal torolta meg, amelynek egyik helyszíne éppen az erődépítésre kiszemelt vidék volt. A legyőzött és békéért könyörgő kvád követek azonban továbbra sem akarták elismerni az erődépítés és a római területi igények jogosságát. A hirtelen haragú és az erődhez továbbra is ragaszkodó császár erre szidal-

²⁸ LŐRINCZ, 1976. 101–104.; LŐRINCZ, 1985. 232–234.

²⁹ MRÁV, 1999. 89–111.

mazni kezdte őket és annyira megdühödött, hogy elérte a hirtelen haragú emberek végzete, gutaütést kapott és hamarosan meghalt.³⁰

Ritka alkalom a római kort kutató régészetben, amikor egy történetíró által megörökített sorsfordító történeti esemény helyszínét sikerül azonosítani, és így a régészettudomány módszereinek segítségével lehetőség nyílik a vonatkozó történeti adatok ellenőrzésére, kiegészítésére. Ez történt a Dunakeszi mellett fekvő Göd közelében, egy 1960-as években felfedezett nagy kiterjedésű rommezőn. A közelmúltban ugyanis itt kerültek elő annak az erődnek a maradványai, amely oly sok bonyodalmat, többek között egy tehetséges tiszt, Frigeridus hivatalvesztését, udvari intrikát, királygyilkosságot, háborút és átételelesen a császár halálát okozta.

Az erődről a legtöbbet sokáig az 1950-es években készült légi felvételekből tudhattunk meg. Ezen a fotókon jól felismerhetők egy ovális formájú, fal síkjába illeszkedő kör alakú oldaltornyokkal erősített, 450 x 300 méter nagyságú erődítmény „falai”.

30. kép: A Göd melletti Bócsa-Újtelep közelében fekvő nagyméretű ovális erőd egy légi felvételen

Az erőd 2000-ben megkezdődött régészeti kutatása több meglepetést is hozott. Ahol ugyanis minimálisan 2-3 méter vastag fallal épült kerek toronynak kellett volna lennie, ott csak a torony külső falsíkjának vonalába rakott 30 cm széles kősort találtunk és ott, ahol az ovális ívét követő, ugyancsak 2-3 méter vastag erőd falnak kellett volna futnia, csak két egymástól majdnem 3 méter távolságra húzódó kövekkel és téglatöredékekkel kirakott sávot leltünk.

A jelenség azzal magyarázható, hogy a tervezett erőd sohasem épült fel, az építkezés megakadt a tornyok és a falak kitűzésekor.³¹

31. kép: Göd-Bócsa-Újtelep, az alaprajzi kitűzés fázisában megakadt erőd kerek tornyának és kijelölt falainak régészeti kutatása, 2001

³⁰ SZEPESY, 1993. 545–548., 566–572.; BOEFT, 2013. 224–246.

³¹ A gödi erőd régészeti kutatásához: MRÁV, 2004a 83–114.; MRÁV, 2005. 114–121.; MRÁV, 2015. 13–20.

Az objektum nagyságából adódó, várhatóan hosszabb ideig elhúzódó munkálatok miatt szükségesnek tartották, hogy az erőd hadmérnökök által kitűzött alaprajzát a felszínen rögzítsék (elkerülendő az újbóli ki-mérésből következő pontatlanságokat), 30 cm szélességben lerakott kövekkel és téglatöredékekkel tartósan megjelöljék. Az építkezés meg-kezdésére és az alapárkok kijelölt vonalbeli kiásására csak a falvonulatok kitűzését és rögzítését követően került volna sor. Eddig a fázisig azonban az építkezés menete sehol sem jutott el, a munkálatok a rögzített alapraj-zi kitűzés stádiumában megakadtak, és már sohasem folytatódtak. A Göd közelében feltárás alatt lévő késő római erőd a Római Birodalom terüle-tén az első olyan ismertté vált római épület, amely a falak kitűzésének ál-lapotában tanulmányozható. A gödi erődöt az előretolt új katonai terület központi támaszpontjának szánták. Innen látták volna el a sánc új vona-lát felügyelő katonai őrhelyeket helyőrséggel és utánpótlással. (Soproni Sándornak egy ilyen – valószínűleg ugyancsak félkész állapotban maradt – állomáshelyet sikerült Hatvan közelében megtalálnia és feltárnia.) A gödi erőd maradványai azonban arról tanúskodnak, hogy az erőd végül sohasem épült fel. I. Valentinianus halála miatt a nagyszabású terve is csak torzó maradt.³²

Római kikötőerőd Dunakeszin

32. kép: Egy átkelő védelmére egymás-sal szemben felépült szigetmonostor-horányi és dunakeszi kikötőerődök

A valentinianusi stratégiai terv első lépéseként kerülhetett sor a Duna partján, a gödi erődötől mind-össze néhány kilométerre talál-ható folyami átkelő mindkét olda-lának megerősítésére. Az átkelő jobb parti erődje, a Szentendrei-szigeten fekvő Szigetmonostor, a horányi révnél,³³ míg ellenerődje a mai Dunakeszi belterületén, a Duna sor 28–30. számú telkeken épült fel, pontosan egymással szemben.

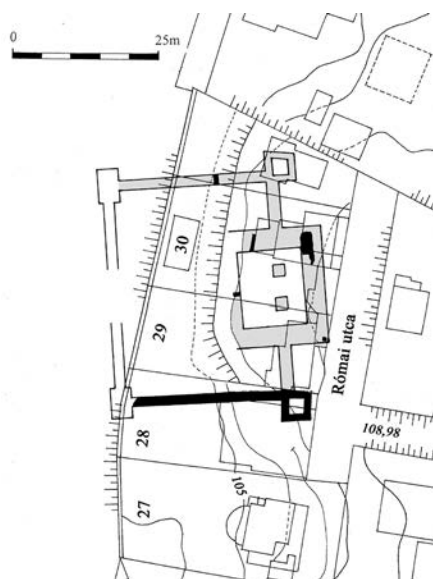
Hogy milyen jól választották ki a két erőd pozícióját, jól mutatja az a tény, hogy ugyanott ma is egy régóta használt révátkelő működik. Az építkezés célja a közeli gödi ob-jektum munkálataihoz, majd fenntartásához szükséges gyakori és gyors átkelések, kikötések biztosítása, és a határforgalom felügyelete lehetett. A Duna bal parti kikötőerődök előretolt helyőrségekként is funkcionáltak, amelyek a legkorábban jelezhették az ellenséges szándékú csapatmozgá-

³² MRÁV, 2004a 93–96.; MRÁV, 2005. 116–117.

³³ TORMA, 1993. 295–296. (korábbi irodalommal); MARÓTI, 2003. 261–296.

sokat.³⁴ Emellett arra törekedtek, hogy a folyó mindkét partján és a szigetek felépült kikötő- és őrhelyek láncolatával a Dunát ellenőrzésük alá vonják, hogy az teljes egészében „római” vízi út legyen. A Duna bal partjára épült erődökkel Róma az állandó katonai jelenlétét is demonstrálta, „megcsonkítva a barbárok határvidékét”.

Arra, hogy a dunakeszi kiserőd összefügg a gödi építkezéssel, illetve vele egy időben készült, azokból a katonai bélyeges téglákból következtethetünk, amelyek mindkét lelőhelyen nagy számban kerültek elő. A Valentinianus császár uralkodási idejére keltezhető téglabélyegeket³⁵ ugyanazokat a tiszteket (*magistri figlinarum*), például Bonust, Maxentiust, Saturninust és Ursicinust nevezik meg, akik a tég-

34. kép: A dunakeszi kikötőerőd alaprajza és környezete a 2002–2009. között zajlott ásatások eredményei alapján
(feketével jelölve a feltárt, sötétszürkével a kiegészített falak)

33. kép: Baltis istennőnek szentelt, másodlagosan beépített római oltárkö a dunakeszi kikötőerőd falából

lák gyártásáért voltak felelősek. A bélyegeken találkozunk Frigeridus parancsnok nevével is, ami kétségtelenné teszi az erődök, és a történeti forrásokból ismert végzetes esemény kapcsolatát. A kiemelt jelentőségű építkezési program számára több provincia csapatait és erőforrásait is igénybe vették. Az építőkövek egy részét a Visegrádi-hegységből gyűjtötték, arról a helyről, ahonnan a gödi építkezés kövei is származtak. A tetőtéglákat helyben, valahol Valeria provinciában, a falazótéglákat pedig a távoli Vindobona (a mai Bécs) téglavetőiben égették, és onnan hajóval szállították az építkezések helyszí-

³⁴ BERTÓK, 1997. 165–172.

³⁵ MRÁV, 2003a 33–50.

nére. Az építkezés nagy kőigénye miatt a provinciából begyűjtött korábbi faragott és feliratos kőemlékeket is felhasználtak. Így kerülhetett elő az erőd falaiból a szíriai Baltis istennőnek szentelt pogány oltárkö³⁶ és egy őslakos kelta család sírkövének töredéke.³⁷

Míg a tragikus események végül megakadályozták a gödi erőd felépítését, a horányi és a dunakeszi kiserődök kisebb méretüknél és korábban megkezdett munkálataiknál fogva előbb-utóbb elkészültek, és egy ideig helyőrséget is kaptak.

A Dunakeszin 2002 óta zajló régészeti ásatások alapján viszonylag pontos képet alkothatunk arról, hogyan is nézhetett ki ez a kiserőd, amely alaprajzát tekintve a késő római kikötőerődök típusát képviseli.

Ezeknek a szimmetrikus alaprajzi elrendezésű erődítményeknek a központját egy nagyméretű, többemeletes központi torony alkotta, amelyeket a partoldal tetejére, lehetőség szerint a környék legmagasabb pontjára építettek. Így történt ez Dunakeszin is, ahol a központi tornyot egy parton fekvő természetes kiemelkedésen találjuk. A torony rövidebb oldalaiából két, ellentétes irányba egy-egy szárnyfal indul. Az átlagosan 8-12 m hosszú szárnyfalak végén vékonyabb falú és kisebb négyzet alaprajzú saroktoronyokat építettek. A saroktoronyokból, egy zárt belső udvart képezve, két hosszabb fal fut egészen a Duna víztükréig. Ez a típuserőd nem ismeretlen számunkra, mivel I. Valentinianus uralkodása alatt több is épült belőlük a Rajna-vidéken és a Kelet-Dunántúlon, az egykori folyó menti Valeria provincia határvidékén. A legtöbbet mégis a Dunakanyarból ismerjük: Szobról (Szob–Hidegrét), Verőcéről (Verőce–Dunamező-dűlő), Tahitótfaluból (Bolhavár), amelyek alaprajzilag azonos típust képviselnek a dunakeszi erőddel, hiszen ugyanannak a koncepciónak a keretében, közel azonos időben épülhettek.

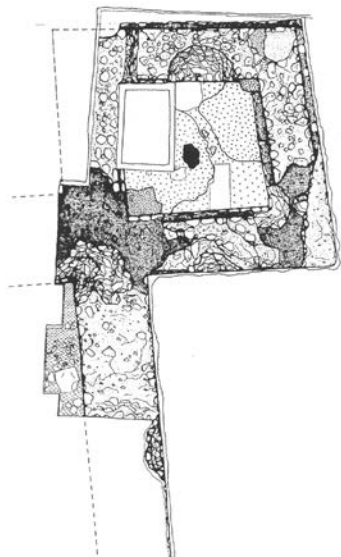
Az 50,5 x 43 m alapterületű dunakeszi kiserődöt nyugat felől a Duna, északról egy mély patakmeder, keletről és délről pedig az erőd árka határolta, de ezt még nem sikerült megtalálnunk. Elképzelhető, hogy a Rév utca Duna partra, a horányi révhez vezető szakasza a kiserőd déli árkának mélyedésében fut. A kikötőerődök árokkal való védelmét bizonyítja a szobi építmény előterében feltárt árokszakasz és a Mainztól délre, a Rajna jobb partján Trebur–Astheimnél fekvő kikötőerőd árka is, amelyet a közelmúltban geofizikai kutatások

35. kép: A feltárt délkeleti saroktorony

³⁶ Az oltár felirata: *Balti | Aug(ustae) sac(rum) | Catonius | [- - -]CIO[- - -]*. MNM RR 30/1899. Kovács, 2006. 228. Nr. 226. (korábbi irodalommal)

³⁷ TIM Ltsz.: 76.82.1.

36. kép: A Dunához lefutó déli erődfal és a délkeleti saroktorony rajza

segítségével sikerült felfedezni.³⁸ Teljesen feltárhattuk viszont a magas partoldal tetejére épült délkeleti saroktoronyt, amelynek alaprajza nem szabályos négyzet, hanem 5,36 x 5,7 m nagyságú, trapéz alakú.

A torony 1,3 méter vastag felmenő falát az alapozási kiugrástól

37. kép: A déli erődfal és a saroktorony

80 cm magasságig igen alaposan és szilárdan megépítették. Ebben a magasságban a habarcs elkenésével vízszintes felületet alakítottak ki. Erre a vízszintes felületre húzták fel a 40 cm-rel vékonyabb, sokkal rosszabb minőségű, málékony kövekből, gyenge habarccsal falazott toronyfalat. Mind a fal belső, mind a külső síkján egy 20-20 cm széles peremet hagytak. Ebből a toronyból indult ki észak felé, a központi toronyig a közel 2 méter vastag szárnyfal. A saroktoronyból a Duna felé kiinduló hosszú egyenes déli falat 1,6 méter vastagságúra építették.

38. kép: Az erődfal falazási módja
A szabálytalanul rakott kövek között a fugákat habarccsal kenték ki

saroktorony falainak vékonyabbra építését. Az északi fal belső tövében egy tetőtéglákkal kirakott körüljárót is kialakítottak. A falazási techniká-

A fal felmenő része helyenként közel 1,5 méter magasságig megőrződött, amely látványos és rendkívül ritka a gyakran alapozásig vagy teljesen kibányászott hazai római romok sorában. Szembetűnő, hogy a délitől 42 méterre húzódó északi fal felmenő része csak 1,3 méter vastag, 30 cm-rel keskenyebb, mint az alapozás és a déli fal. Ezt a kívülről nem látszó „spórolást” építőanyag vagy idő hiányával magyarázhatjuk, csakúgy, mint a délkeleti

³⁸ HEISING, 2012. 151–166.

39. kép: A feltárás során kibontott déli erődfal

A kiserőd legimpozánsabb építészeti egységéről, a központi toronyról kevés információval rendelkezünk. Fölötte ma két lakóház áll, amelyek nagyrészt elfedik a tornyot, megnehezítve annak régészeti kutatását. A torony leírásánál ezért elsősorban Rómer Flóris 1877-es ásatásának rövid beszámolójára vagyunk kénytelenek hagyatkozni, amelyben az akkor még beépítetlen területen fekvő torony részben feltárt északi falát is ismertette. Rómer a járószintnél alig magasabb felmenő falakon kívülről fehér vakolatot látott, amelyen a fugákat sötétvörös festéssel emelték ki.³⁹ Ezt a megfigyelést a 2009-ben zajlott ásatás megerősítette. Részben a torony északi falának omladékából, részben annak falkiszedéséből ugyanis számos olyan vakolattöredéket gyűjtöttünk, amelyeken fehér alapon, keskeny vörös vonalak futottak. Néhány töredéken a vonalak derékszögben találkoznak.

40. kép: A központi torony külső falának vakolattöredéke kváderköves burkolatot imitáló vörös sávok festéssel

³⁹ „A falak a padlat fölé csak kevésbé emelkedtek, és helyel-közzel fehér alapon sötétveres húzásokkal voltak ékesítve.” RÓMER, 1877. 44.

Ezek alapján kijelenthetjük, hogy a központi torony falait kívülről vakolták, és erre a vakolatra kváderköveket festettek fel úgy, hogy azok kontúrvonalait vörös festésű sávokkal hangsúlyozták. Ugyanezt a vakolatfestést figyelte meg Nagy Mihály a dunakeszi kikötőerőddel közel egykorú és azonos típusú szobi kikötőerőd központi tornyán is.⁴⁰ Ez az architektonikus hatást keltő falfestési mód gyakori a római építészetben, amelyet nemcsak a késő római kor katonai építményein alkalmaztak előszeretettel, hanem példái a kora császárkorból is nagy számban ismertek. Kültéri vakolása és kváderkövekből rakott falazást imitáló festése csak a központi toronynak volt, mivel ilyen díszítőfestést sem a déli, sem az északi zárófalon nem találtunk. Rómer megtalálta a torony padlójának maradványait is, annak „*padlati homokon fekvő nagy tégláit és az ezeket fődő kőragasz-öntvényt*”. A leírás alapján a padlót az elegyengetett parti fövenyre egymás mellé fektetett nagy, feltehetőleg másfél láb méretű (átlagosan 45 x 30 x 7 cm nagyságú) falazótéglákkal (*sesquipedales*) alapozták, majd erre öntött habarccspadlót terítettek.⁴¹

Újabb adatokat köszönhetünk Soproni Sándornak, aki 1985-ben helyszíni szemlét tartva az erődben, felfedezte, hogy a Duna sor 30. számú ház pincéje embermagas római falakat rejt.⁴² A falszakasz helyzete alapján a maradványok a központi torony északkeleti belső sarkával, pontosabban annak alapozásával azonosíthatók. Az alapfalat a ház egykori tulajdonosa, egy keskeny pinceátjárót kialakítva, teljesen áttörte. Ennek köszönhetően tudtuk térképre vetíteni a falmaradványt és sikerült lemérni a központi torony alapfalának vastagságát, amely meghaladhatta a 3,5 métert. (Ugyanilyen vastagságú falai voltak a dunafalvai, és csak valamivel vékonyabb a verőcei és a szobi kikötőerődök központi tornyainak.) A torony felmenő fala ennél valamivel keskenyebb lehetett. A falat nem azért kellett szélsőségesen vastagra építeni, mert arra számítottak, hogy az ellenség azt esetleg áttöri. Az alföldi szarmaták és a kvádok ugyanis

41. kép: A központi torony délkeleti külső sarka

ismerték az ehhez szükséges ostromtechnikát. A falak vastagra építésére azért volt szükség, hogy a védelem hatékonyságának növelése érdekében azokat minél magasabbra tudják felhúzni. Mai ismereteink alapján a központi toronynak a külső mérete megközelítette a 22 x 17,5 métert. 2009-ben lehetőségünk nyílt a központi torony korlátozott kutatására, bár végleges eredményt ez sem hozott. Ennek során a Római utcában, a Dunasor

⁴⁰ NAGY, 1991. 30.; TORMA, 1993. 328–329.

⁴¹ RÓMER, 1887. 44.

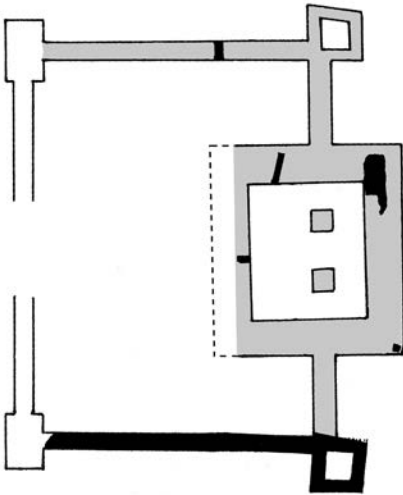
⁴² MNM Adattára, 231/1985. XIII.

29. számú ház előtt megtaláltuk a központi torony délkeleti sarkát.

Az alapfal mentén 10 cm átmérőjű, egymás mellé leütött karók sorát, pontosabban a közük folyt habarcsban lenyomatukat sikerült azonosítanunk. A Dunasor 30. alatti telek kertjében a torony északi falának csak a kiszédését tárhatuk fel, amely alapján a falnak itt legalább 2,2 m vastagnak kellett lennie. A nyugati fal is előkerült,

42. kép: A kikötőerőd központi tornyának nyugati fala

43. kép: A dunakeszi kikötőerőd rekonstruált alaprajza

de vastagsága csak 1,45 méter, alapozását pedig több kősor magasságáig kötőanyag nélkül egymásra dobott nagyobb méretű kövek alkották.

Mindezek alapján elképzelhető, hogy a kikötőerőd munkálatait is félbeszakították a 374–375. évek háborús eseményei, és az építkezés befejezésére csak valamikor ez után került sor, már vékonyabb és sokkal rosszabb minőségű falakkal. A torony kutatása során az is bizonyossá vált, hogy – a verőceihez hasonlóan – a dunakeszi kikötőerőd központi tornyának pozíciója a szárnyfalak vonalához viszonyítva aszimmetrikusan helyezkedett el. A torony valószínűleg többemeletes építmény volt, amely a sarok-

tornyoknál legalább egy emelettel magasabbra nyúlt.

Sajnos kevés régészeti adat áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy képet alkothassunk a kikötőerődök Duna felé eső látványáról. A folyó mederváltozásai ugyanis általában a központi tornyokig elpusztították a vízhez közel eső, erózióknak jobban kitett falszakaszokat. Adatok híján sokáig úgy gondolták, hogy a kiserődök a mederig lefutó falak között teljesen nyitottak voltak, a hajók pedig a két fal által közrefogott, védett partszakaszon kötöttek ki.⁴³ A képet ma már másképpen látjuk. A probléma kulcsa a dunafalvai kikötőerőd, amelynek egy évszázaddal ezelőtt még megvoltak a Duna felé eső falai. Bár azóta ezeket a falakat is teljesen elmosta a folyó, régi leírásoknak és rajzoknak köszönhetően tudjuk, hogy a

⁴³ Legutóbb: HEISING, 2012. 159–161.

44. kép: Ahogy egykor a dunakeszi kikötőerőd kinézhetett délkelet felől

Dunához lefutó falak végpontjánál egy-egy torony épült és azokat – a folyó felé lezárva az erőd belsejét – fallal kötötték össze.⁴⁴ Ugyanezt a jelenséget figyelték meg a Bács-Szentantál (ma Bač, Szerbia);⁴⁵ a Szentendre–Dera-patak⁴⁶ vagy a Mannheim-Neckarau kikötőerődjeinél is.⁴⁷ Az időszakosan vízben álló alsó tornyokat, legalább az első emeletek magasságáig tömör falazással építették, hogy ellenálljanak

45. kép: Ahogy egykor a dunakeszi kikötőerőd kinézhetett északnyugat felől

a folyó pusztításának. Az egyik alsó torony alapozása alá sűrűn leütött cölöpök maradványait Verőcén is megtalálták. Ugyanígy kell elképzelnünk a dunakeszi kiserődöt. Az erőd kapuja bizonyára a dunai front közepén kapott helyet, amely egy Dunába nyúló fakonstrukciójú mólóra nyílt, elképzelésem szerint valahogy úgy, ahogy azt a rekonstrukciós rajzok mutatják.

⁴⁴ MÓCSY, 1958. 89–104.

⁴⁵ MÓCSY, 1969. 71–79.

⁴⁶ SOPRONI, 1978. 71–72.

⁴⁷ GROPENGEßER, 1937. 117.

Talán ennek a kikötőnek a szerkezetéhez tartozhatott egy hegyénél erősen megvasalt facölöp, amelyet az erőd előtt a Duna-parton találtunk. A folyásirányból kövekkel védett móló akkor még nem volt annyira kitéve a Duna szabályozása miatt kialakult és ma már megszokott nagy vízállás-ingadozásoknak és árvizeknek. A mólóhoz köthették ki azokat az evezős folyami hadihajókat (*lusoriae*), amelyekkel a helyőrség őrzéskorát tartott. Az erődben szolgálatot teljesítő katonák minimális létszámát ezért egy hadihajó legénységében, 25-30 katonában határozhatjuk meg, de a falak között egy időben 50 főnél aligha tartózkodhattak többen.

Az előkerült leletek

Az ásás során talált leletek az erődben élők mindennapi életéről tanúskodnak. A déli zárófal belső oldalának tövében, az erőd végső omladékrétege alatt egy vastag humuszréteg halmozódott fel. Ez az erőd fennállása során képződött réteg nagyszámú állatcsontot tartalmazott (egy részük

46. kép: Az erőd területéről előkerült leletek, különböző méretarányban

1-2. téglabélyegek; 3. csontfésű töredékei;
4. mázaskerámia-korsó perem- és fültöredéke;
5. játéktábla (tégla bekarcolt négyzethálójával)

égett csontszilánk), amelyek elfogyasztott, és/vagy ipari célra leölt állatok (szarvasmarha, juh, ló, kutya, gímszarvas, házi tyúk, vadmadár, hal és hörcsög) csontjai lehettek.⁴⁸ A réteg tele volt a kor háztartási hulladékaival is, eltörött kerámiaedények töredékeivel és olyan használati tárgyakkal, amelyek tönkrementek és már semmire sem voltak jók.

Kiváló példáját adja ennek egy díszített csontfésű, amelyet – miután eltörött és funkciójának megfelelően nem lehetett tovább használni – egyszerűen kidobtak. Az erődben tehát a hulladékkezelés legkényelmesebb módját választották: a belsejében a falak tövébe hordták a szemetet vagy a mellvéden keresztül egyszerűen kihajították. Dunafalván a kikötőerőd előterében évtizedek alatt ugyancsak vastag, humusszal kevert szemétrétegek képződtek, amelyek tele voltak a régész számára kincsésbányát jelentő leletanyaggal.

⁴⁸ Vörös István meghatározása, amelyért ezúton mondok neki köszönetet.

A kis felületről előkerült több mint 80 érem mellett edénytöredékek, használhatatlanná vált viseleti tárgyak, vasszegek és *militaria*-leletek tömegét találtuk. Érdekes a női és a gyermek viseleti tárgyak, ékszerek magas száma, amely azt bizonyítja, hogy a katonákkal családtagjaik is beköltöztek az erődbe. Így magyarázható a Dunakeszin előkerült csontfésű is. A jelenség nem szokatlan, mivel civilek jelenléte minden késő római határerődben kimutatható. Ebből a szemétretegeből származik egy tetőtégla töredéke is, amelybe egy táblajáték kellékeként négyzethálót karcoltak. Dunafalván és Dunakeszin egyaránt sok olyan fém-, főleg könnyen megmunkálható ólomtöredéket, öntési hulladékot gyűjtöttünk, amelyek az erődben zajló fémműves tevékenységről tanúskodnak. A Rómer Flóris által Dunakeszin talált ólomlemez sem az erőd tetőzetéhez tartozott, hanem egy feldolgozásra előkészített nyersanyagtömb volt, amelyről szükség szerint hasíthattak le kisebb-nagyobb darabokat. Erre utalnak a lemezen látható durva darabolásnyomok. Az előkerült nyílhegy talán az erődöt ért egyik támadás dokumentuma. A Verőcén talált elszenesedett gabonamagvakból tudjuk, hogy a kikötőerődökben sok élelmiszert tároltak, amellyel akár kereskedhettek is. Béke idején az átkelőknél épült erődítmények a határkereskedelem fontos helyszínei lehettek, ahol élénk áruforgalom zajlott. Legjobb példa erre a verőcei erőd, ahol egy mérlegsúly mellett távolsági kereskedelemből származó borostyánrögök is előkerültek. A leletek tehát azt mutatják, hogy a kikötőerődök fennállása alatt a helyőrség katonái ipari és kereskedelmi tevékenységet folytattak, és családjukkal együtt élve vigyázták a birodalom határának biztonságát. A kikötőerőd legjelentősebb, keltező értékű leletcsoportját adják a katonai téglabélyegek, amelyekből eddig a táblázatban bemutatott típusok kerültek elő.

1. sz. táblázat: Katonai téglabélyegek a dunakeszi kikötőerődéből

téglabélyeg	darabszám
OF AR BONO MAG	3 db
OF ARN MAXENTI A VIN	5 db
OF ARN MAXENTI ARP	3 db
OF ARN VRSICINI MG	1 db
LEG X G MAG SATVRNINVS	2 db
LEG X GG VRCICINI CENT	3 db
LEG X GG VIATORINI	1 db
TERENTIANVS TRB	2 db
LVPICINI TRB	4 db
AP IOVINI	1 db
FRIGERIDVS V P DVX	8 db
Bizonytalan	5 db
Összesen:	38 db

A felsorolt bélyegtípusok és azok statisztikája jól tükrözi a kikötőerőd építésének idejét. A falazótéglakon előforduló ún. OF ARN csoport és a Vindobonában (Bécs) állomásozó *legio X Gemina* késői, tisztneves téglabélyegeit a gödi erődbeli nagyszámú előfordulásuk alapján lehetett I. Valentinianus császár uralkodásának idejére keltezni.⁴⁹ Egy [LEG X G MAG SAT]VRNINVS bélyeget hordozó téglatöredék a dunakeszi délkeleti saroktorony alapfalába beépítve került elő, amely önmagában is bizonyítja a kikötőerőd Valentinianus kori építését.⁵⁰ A tetőtéglák (*tegulae* és *imbrices*) bélyegein szereplő Lupicinus és Terentianus katonai tribunosok valeriai tevékenysége 369 és 373 közé,⁵¹ Frigeridus dukátusa pedig 371 és 373 közé tehető. Nagy jelentősége van a *legio X Gemina*ban szolgáló Viatorinust megnevező téglabélyegnek, amely egy eddig ismeretlen tisztet nevez meg és egy ritka típust képvisel. 2009-ben egy téglába, még annak kiégetése előtt bekarcolt feliratot találtunk, amelynek szövege – perverz tartalma miatt – nem tűr nyomdafestéket.⁵²

Visszavonulás – a kikötőerőd vége

A dunakeszi és más kikötőerődök leletei alapján rekonstruálhatjuk a Dunakanyar bal parti erődítményeinek későbbi sorsát. Úgy tűnik, hogy e kiserődök végzetét nem véres ostrom és tűzvésszel kísért barbár pusztítás okozta, hanem a Római Birodalom hanyatlása, határvédelmének fokozatos gyöngülése. A 4. század végén az általános újonchiány következtében nem jutott már elég katona a jobb parti határerődök védelmére sem, ezért a megmaradt erők koncentrációja céljából kivonhatták a feleslegesnek ítélt és állandó veszélynek kitett előretolt erődítmények – minden bizonnyal amúgy is erősen megcsappant – helyőrségét. Az erődöket elhagyó katonák nem kaptak parancsot a létesítmények felgyújtására, elpusztítására, csak a teljes kiürítésre. Valószínűleg még reménykedtek abban, hogy távollétük pusztán átmeneti állapot lesz, és egyszer még visszatérhetnek. Ez a leletek alapján talán meg is történhetett. A békés felhagyás árulkodó jelei a belső helyiségek tisztasága és leletszegénysége. Rómer Flóris sem talált a torony belsejében bélyeges téglakon és egy ólomlemezén kívül semmit. A dunakeszi kikötőerőd délkeleti saroktoronyának belsejét is teljesen „kisöpörték”, minden használható tárgyat és berendezést elvittek. Harcok okozta felfordulásnak, pánikszerű menekülésnek semmi nyomát nem találtuk. A saroktorony tetőzete a kiürítés után egy darabig még bizonyosan épségben a helyén maradt. A padlójára esett, törött tetőtéglák tömegéből álló vastag omladék rétegben nem találtunk szándékos pusztításra utaló elszenesedett gerendákat, megégett tetőcserepeket, ezért feltételezhető, hogy a tető a gerendázat előregedése

⁴⁹ MRÁV, 2003a 33–50.

⁵⁰ MRÁV, 2003a 40.

⁵¹ LŐRINCZ, 2008. 485–486.

⁵² MRÁV, 2004b 205–206. 47.a, 51. kép

47. kép: A délkeleti saroktorony padlóján talált nagyméretű tárolóedény töredéke

után idővel magától omlott össze. Az erőd felhagyása és a tetőzet beomlása között azonban nem volt mindig üres a torony. A padlón fekvő leletek arra utalnak, hogy valakik egy éjszakára menedéket keresve meghúzódtak az üres torony mélyében. A padló közepe ugyanis egy kisebb tűztől feketére égett. A tűzhely körül szétdobált állatcsontokat és egy összetörött nagyméretű tárolóedény töredékeit találtuk, maradványait az itt elköltött lakomának. Vörös István archaeozoológus meghatározása alapján a csontok sertésbordák voltak. A tűzhely kis foltja és a kevés lelet miatt ez a társaság nem tartózkodott sokáig a toronyban, hanem hamar továbbállt.

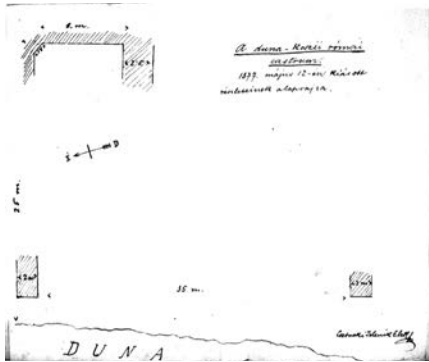
A dunakeszi kikötőerőd felépítésük után egy, legfeljebb két évtizedig lehettek használatban, majd tervszerűen felhagyták őket. Mindaz a hatalmas erőfeszítés, amellyel I. Valentinianus császár a Duna bal partján előretolt erődítmények sorát létesítette, hosszú távon végül is hiábavalónak bizonyult. A nagyszabású valentinianusi határvédelmi stratégia meghiúsulásával az új erődök nem tölthették be teljesen azt az összekötő szerepet, amelyre eredetileg felépültek. Konceptió híján az erődök ugyan ideig-óráig még szerepet kaptak a provincia határvédelmében, azonban a barbaricum katonai vállalkozások végleges elmaradásával, a szövetségi rendszerek felbomlásával feleslegessé, a barbár földre magányosan előretolt helyzetük miatt pedig kiszolgáltatottá váltak. A rendelkezésre álló erők sem voltak már elegendők megtartásukra. Feladásuk ezért törvényszerűen következett be, amelyben kezdeti tünetét láthatjuk az egyre inkább defenzívába szoruló római határvédelem hanyatlásának, majd teljes felbomlásának.

A dunakeszi kikötőerőd felfedezésének és feltárásának története

A dunakeszi erőd kiürítése után lassú pusztulásnak indult, vastag falainak romjai azonban még sokáig álltak. A népvándorlás korban a Kárpát-medencét lakó népek az erőd dűledező falai közé már nem húzódtak be. A falak végső pusztulását egyrészt az időjárás és a Duna eróziója okozta, alámosva, majd elsodorva a folyóhoz közelebb eső falszakaszokat. (Így kerültek az ártérbe a ma is látható leszakadt faldarabok.) A pusztulást másrészt a helyben és a környéken élők is elősegítették, akik számára az erőd falai csak könnyen elérhető építőanyag-forrást jelentettek. A falak szisztematikus bontása valószínűleg már a középkorban megkezdődött,

de csak az újkorban öltött nagyobb méreteket. Rómer Flóris is megemlítette, hogy a vidék gazdái a falakra ráásva rendszeresen hordták el a kiserőd kőanyagát. Rómer szerint a pusztítás olyan mértékű volt, hogy az okozott károk az erőd északi részének felmérését is lehetetlenné tették. A közelmúlt régészeti ásatásainak tanúbizonysága alapján nemcsak a falakat szedték ki, hanem az omladékot is átforgatták, hogy abból minden építkezésre alkalmas követ kinyerjenek. Amit hátrahagytak, az egy apró kövekből, habarcs-törmeléből álló vastag fehér réteg, amely a központi torony északi falán kívül 2 méter magasságban borítja az egykori felszínt. A rombolások ellenére Rómer idejében a falak sok helyen még közel 2 méter magasságban álltak. A helyi hagyomány ezekben a romokban sokáig egy török kori építményt sejtett. Érdekes párhuzam, hogy a verőcei kikötőerődöt ugyancsak „török hídfőnek” tartották a falubeliek.⁵³ Az egymással szemben fekvő két monumentális rom később is sokakban keltette azt a képzetet, hogy egykor itt egy kőhíd állt.

Az erőd maradványairól az első ismert híradás 1826 májusában született, amikor a Duna térképészeti felmérése során a Dunakeszi és Horány közötti folyószakaszt is felmérték. A térképszelvényhez készült leírás szerint

48. kép: Rómer Flóris egynapos dunakeszi ásatásának alaprajza, 1877

„Horány alatt vagon egy igen erősen épült kőfal, és éppen olyan vagon a túlsó Duna parton is.” A mérnök szerint a falak „talán még a rómaiak idejében épült kőhídnak maradványai” vagy a „Duna védelmére épített ágyúhelyek” lehetnek.⁵⁴ A kikötőerődöt a régészeti szakirodalomban elsőként Friedrich Kenner említette meg, aki – hivatkozva J. Glatteknak az építészeti emlékek feltárására és megőrzésére szakosodott bécsi lapnak (*Mittheilungen der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Bau-*

denkmale) írt beszámolójára – 1863-ban leírta, hogy Dunakeszinél és azzal szemben a szigeten egy-egy római jellegű hídfőállás romjai fekszenek.⁵⁵ Valószínűleg ez az adat inspirálta Rómer Flórist, hogy 1864-ben bejárja a lelőhelyet és leírja az építmény felszínén látható nyomait.⁵⁶ Az első régészeti kutatást 1877. május 12-én ugyancsak ő végezte el hallgatóival, miután Forster György csendbiztos egy felirat előkerüléséről és az erődöt érintő „ásásokról” tájékoztatta őt. Rómer ásatásáról az *Archaeologiai Köz-*

⁵³ HORVÁTH A., 1930. 2.

⁵⁴ Ezúton köszönöm Szávost-Vass Dánielnek, hogy erre az adatra felhívta a figyelmemet.

⁵⁵ KENNER, 1863. 285.

⁵⁶ RÓMER, 1864. 57.

lemények 1877-es számában megjelent beszámolón kívül egy rövid, eddig közöletlen leírás és egy rajz is tudósít:

„Lefelé haladván a Dunán Dunakeszinél a horányi révnél két szemközt álló erődítéssel találkozunk. A baloldali Dunakeszi fölött 6 lábnyi [= kb. 1,89 m] fallal bír, melynek egy részét a Duna lefelé sodrotta. Az építmény hossza 23 öl [= kb. 43,6 m], belső világosság 21 öl [= kb. 39,8 m], a még fennálló falak csak 1 ölnyiek [= kb. 1,89 m]. Mögötte a dombon falak alapjai tűnnek fel és amennyire az árkokból és az azokban talált mészsavakból, vastag téglából és kőragaszából ítélni lehet, itt alkalmasint 23 vagy 24 ölnyi váracskák állhatott. A talált cserepek ER... talán FRIGERIDUS és ...VINI.... bélyegűek, amely utolsóhoz egy hasonló t.i. VIIN a Balhavárban is fordult elő.”⁵⁷

Rómer kutatásainak köszönhetően a Dunakeszit 1910-ben ismertető Reiszig Ede már római hídfőként írta le az építményt, de fantáziájától elragadtatván abban „Traján hídjának romjait” látta.⁵⁸ Nagy Lajos régész 1929-ben járt a kiserőd területén, ahol egy bélyeges téglát talált. 1935-ben ásatást is végzett itt, de ennek során „csak egyes falak irányát” tudta megállapítani.⁵⁹ Viszont számos bélyeges téglát gyűjtött a lelőhelyen, amelyek a Budapesti Történeti Múzeum Aquincumi Múzeumába kerültek és ott ma is megtalálhatók.⁶⁰

Az erőd pusztítása a 20. században sem állt le. Területének házakal való beépítése idején bontották el az északkeleti saroktorony falait, amelynek kövei részben a mai támfalba kerültek. A tulajdonosok pincészás során lépten-nyomon vastag római falakba ütköztek, amelyeket legalább két helyen kisebb-nagyobb sikerrel megkíséreltek áttörni.

2002-ben a Dunasor 28. sz. alatt, egy magánház építése során bukkantak véletlenszerűen újra napvilágra a rég elfeledett falak, amelyek régészeti kutatását jelentőségénél fogva a Magyar Nemzeti Múzeum végzi. Az erőd déli részének a falai meglepő épségben maradtak, amelynek jelentősége a többi kikötőerőd mostoha sorsával összevetve válik nyilvánvalóvá. Az ismert kikötőerődök a Duna mederváltozása miatt víz alá kerültek (Bölcske), jó részüket elmosta a Duna (Verőce, Dunafalva), az 1930-as években a Dunába robbantották (Szob) vagy köveit építőanyagként elhurcolták.

2002-ben a délkeleti saroktoronyt és a déli zárófal egy szakaszát kuttattuk.⁶¹ 2003-ban a kikötőerőd déli záró falának műemléki helyreállítása kapcsán, annak északi oldalán egy szondaárokban feltártuk az erődfal belső oldalán képződött rétegsort. Az omladék alatt kibontottunk egy fél méter vastag humuszos, törmelékkel kevert réteget, amely leletekben na-

⁵⁷ RÓMER, é. n. 18.

⁵⁸ REISZIG, 1910. 57.

⁵⁹ NAGY, 1937. 271.

⁶⁰ Köszönöm Havas Zoltánnak (BTM Aquincumi Múzeum), hogy lehetővé tette a Nagy Lajos által begyűjtött téglák és azok bélyegeinek felvételét.

⁶¹ MRÁV, 2004b 205–206.; MRÁV, 2003b 171–173.

gyon gazdagnak bizonyult.⁶² 2005-ben a Dunasor 28. számú ház kertjének rendezése kapcsán lehetőség nyílt arra, hogy befejezzük a kikötőerőd déli falának a régészeti kutatását. Ennek során két, 5 x 5 méteres szelvény révén feltártuk a fal kertbe eső szakaszát, és egy újabb szelvényvel sikerült megtalálni azt a pontot is, ahol a déli zárófalat a Duna elmosta.⁶³

2007-ben a Dunasor 30. számú ház telkén egy kutatóárokkal átmetesztük a kikötőerőd Dunához lefutó északi falát, a ház pincéjében pedig felmértük a központi torony északkeleti sarkának maradványait.⁶⁴ 2009-ben a kutatások a központi toronyra fókuszáltak. A Római utcában, a Dunasor 29. számú ház előtt egy 2 x 2 méter alapterületű szelvényben, 3 méter mélyen, közvetlenül a kerítésfal alapozása alatt előkerült a központi torony délkeleti sarka. A Dunasor 30. sz. telek kertjében pedig sikerült átmetsteni a torony északi és nyugati falait, a feltárt felületek azonban nem tették lehetővé a torony alaprajzának végleges tisztázását.⁶⁵

A kiserőd régészeti kutatása még nem tekinthető lezártnak. Nem ismerjük a védőárok és a központi torony pontos méretét, elhelyezkedését, mert azok az adatok, amelyeket a régészeti ásatások eddig eredményeztek, sok tekintetben ellentmondásosak. A gyermeküdülő (Dunasor 32.) területén Soproni Sándor által látott, római korinak vélt faltető – talán egy másik leomlott faltömb maradványa – ugyancsak tisztázásra vár.

A kikötőerőd jelene és jövője

49. kép: A déli erőd fal és a délkeleti saroktorony műemléki helyreállítás után a Dunasor 28. sz. ház alagsorában

rejtött egy látványos régészeti kiállítás, amely megnyitása óta több tízezer látogatót fogadott.⁶⁷

A Dunasor 28. számú ház tulajdonosa, Hirschberg Attila – hazai viszonylatban szokatlan és éppen ezért példaadó módon – nem érezte tehernek a római romokat, hanem vállalva a többletköltségeket, az előkerült falakat és saroktoronyot házában alagsorában és kertjében helyreállította és a nagyközönség számára is látogathatóvá tette.⁶⁶

2009-ben a római falak mellett a tulajdonos és a Magyar Nemzeti Múzeum együttműködésében lét-

⁶² MRÁV, 2004c 203–204.

⁶³ MRÁV, 2006. 229.

⁶⁴ MRÁV, 2008. 208–209.

⁶⁵ MRÁV, 2010. 196.

⁶⁶ A tulajdonos példaértékű hozzáállásával foglalkozó jelentősebb sajtócikkek: FERCH, 2005. KOVÁCS, 2007. 22–23.

⁶⁷ A kiállítás bejelentkezéssel megtekinthető. Információ: www.dunakeszierodfortlet.org; www.hirschberg.hu.

50. kép: A kikötőerőd történetét és leleteit bemutató kiállítás

tárlat mellett kulturális rendezvények, időszaki kiállítások is időről időre helyet kapnak, sőt, a Dunakeszi Késő Római Kikötőerőd Alapítvány programokkal, fiataloknak szóló versenyekkel igyekszik népszerűsíteni a római kor világát.⁶⁸

A hajóval, kerékpárral és autóval könnyen megközelíthető kikötőerőd további turisztikai hasznosítását a világörökségi programba való bekapcsolása is elősegíti. Az erődítmény közeljövőben várható világörökségi címe – a környék világörökségre várományos helyszíneivel (Göd, Szigetmonostor, Verőce, Vác) karöltve – nagy lehetőséget kínál Dunakeszi városa számára.

A kiállításon eredeti tárgyak és másolatok mutatják be a Dunakanyar katonai jelentőségét, védelmi rendszerét és magát a dunakeszi kikötőerődöt. Ezekből megismerhetjük a tragikus sorsú építető császár, I. Valentinianus személyét, továbbá a római katonák viseletét, fegyverzetét, és megtudhatjuk, hogyan éltek, milyen tárgyakat használtak az erőd falai között a késői birodalom e vészterhes évtizedeiben. A kiállítóterben az állandó

⁶⁸ Az Alapítvány székhelye: 2121 Dunakeszi, Dunasor 28., és számlaszáma: 10402018-50526574-82871008.

DUNAKESZI TÖRTÉNETE A HONFOGLALÁSTÓL A KÖZÉPKOR VÉGÉIG

Dunakeszi középkori történetének az alakulásába számos tényező beleszült, így azok a környezeti adottságok, amelyek az évszázadok távlatából is kiolvashatók a forrásokból, vagy éppen az a kedvező fekvés, amelyet a település a szűkebb régión belül elfoglalt. A kezdetben igen nagy kiterjedésű uradalom – amely tulajdonképpen a mai Budapest északi részétől egészen Vácig nyúlt – életében azonban döntő tényezőnek számított az is, hogy mely birtokos kezén volt éppen a terület. E tényezők határozták meg azokat a társadalomszervezési és gazdálkodási formákat, amelyek mentén a település lakói az életüket élték és szervezték a magyar középkor mintegy fél évezrede alatt.

Dunakeszinek már a kezdetektől a Duna képezte nyugati, természetes határát, ami számos gazdasági lehetőséget rejtett magában, a település maga azonban a Duna és a keletről határos Gödöllői-dombság közé északra benyúló Pesti-síkságon alakult ki. E területi adottságok, valamint a korábbi évszázadokból többé-kevésbé még megtalálható római kori romok szintén lakhatásra alkalmassá tették a területet. Mindezt a későbbiek során a magyarság is korán felfedezte, hiszen ők mindenekelőtt a síkvidéki, dombos, vagy víz közeli területeket kedvelték. Mindezzel azonban nem voltak egyedül, hiszen a térség nem volt lakatlan, amikor a honfoglalók birtokba vették. A síkvidéki területek a mezőgazdaságra, míg a dombos, erdős területek a fakitermelésre tették alkalmassá a falut és szűkebb régióját, és e kettősségből a falu a későbbiekben szépen profitált.

A korabeli Dunakeszi, valamint a mai határai között fekvő, egykor azonban önálló települések, például Alag életére is nagy hatással volt, hogy a megye két gazdasági központja között, a Pestet és Vácot összekötő nagy út mentén feküdtek. A 14. században Alagnál a Budára tartó utat említették egy határjárás során, míg a térségben Alag és Sikátor között az ún. „kun utat” említik egy alkalommal a 15. században,¹ amely nyilvánvalóan a Kiskunsággal kötötte össze a területet, mivel ugyanezt az utat említik Dabas mellett már 1386-ban.² Amennyire a térség fejlődésére pozitív hatással bírhatott az ország központjának számító Buda, és a vele szoros kapcsolatban álló Pest közelsége, épp annyira a gátja is lehetett annak. Elsősorban azért, mivel gazdasági központként működött, így a környező települések fejlődésének mértéke a központ érdekei vagy adottságai függvényében változhatott.

Hasonló kettősségre kell felhívni a figyelmet Pest megye, így Dunakeszi középkori birtokstruktúrájának és birtokosainak ismertetésénél is. A megyében túlnyomó többségben voltak a kis és középbirtokos nemesi családok a középkorban, igazi bárói vagy arisztokrata család alig tudott

¹ MNL OL DL 15344.

² BÁRTFAI SZABÓ, 1938. 97.

gyökeret verni Pest megyében.³ Dunakeszi birtokosainak a megyei (és az országos) nemességben elfoglalt helye a település sorsára is döntő hatással lehetett. Elsősorban azon keresztül, hogy mekkora birtokállománnyal, és – ebből következően – mekkora politikai súllyal bíró család kezén volt Dunakeszi adott időben, továbbá az is, vajon birtokaik központjának, vagy csak egy újabb megszerzett birtoknak tekintették a sok közül, illetve, hogy hova illesztették be birtokaik sorába.

E tényezők vizsgálata segíthet jobban megérteni Dunakeszi és lakosainak életét a középkorban, és ugyanezt kell tennünk azokkal a településekkel is, amelyek ma kisebb- vagy nagyobbbrészt a város mai határai között találhatóak – így elsősorban Alag falu története érdemel figyelmet a továbbiakban.

Dunakeszi térsége a honfoglalás idején

A 9. század végi magyar honfoglalás tulajdonképpen egy hosszabb folyamat lezárását jelentette. Kristó Gyula monografikusan is foglalkozott a magyar nemzet és a magyar államalakulatok kialakulásának a kérdésével. A folyamat kiindulópontjaként egy olyan szervezeti formára sikerült rámutatnia, amikor a magyar törzsek felett még nem állt egyetlen vezető személyiség, csupán saját törzsfőik vezetése alatt éltek mindennapjaikat. A következő lépcsőfokon, Levedi törzsfőnök nagyjából 830 körül megszervezte a „Hétmagyarnak” nevezett törzsszövetséget a három finnugor (Megyer, Kürt-Gyarmat, Nyék) és a négy török (Keszi, Tarján, Jenő, Kér) eredetű törzsből. A törzsszövetség 840 körül kazár fennhatóság alá került, és fejlődésének következő lépcsőfokára, vagyis a fejedelemség intézményének a kialakulására 850 körül, minden bizonyítással kazár mintára került sor. A kazárok fennhatóságát 860/870 körül rázta le magáról a hét magyar törzs, amelyek ekkoriban már többször jártak a Kárpát-medencében, és ismerték annak politikai viszonyait is. A magyarság beköltözését a Kárpátok közé a besenyők és a bolgárok támadásai indították el a század végén, ám máig sem ismerjük pontosan hogyan is zajlott le ez a magyarság és a környező népek számára is döntő fontosságú esemény.⁴ A korabeli írott források szűkösek, ezért többnyire egykorú német, arab, bizánci vagy szláv évkönyvek és krónikák alapján lehet erre kísérletet tenni.⁵

A hazai források közül Béla király névtelen jegyzője, Anonymus (kb. 12. század vége–13. század eleje) volt az első, aki megkísérelte felvázolni a honfoglalást, ám az események után háromszáz évvel mindössze saját

³ TRINGLI, 2001. 134–135.

⁴ KRISTÓ, 1995a 121–128.

⁵ Egy válogatást tartalmaz a témára vonatkozóan GYÖRFFY, 1975.; illetve KRISTÓ, 1995b.

kora viszonyainak a visszavetítését láthatjuk művében,⁶ még ha bizonyos információit ő is egy feltehetően korábban összeállított magyar történetből vehette. Annyi bizonyos, hogy a Duna vonalát, így Dunakeszi térségét is még az első hullámban érték el a honfoglalók, vagyis nagyjából a 890-es évek második felében. Anonymus elmondása szerint Árpád fejedelem (?845–907) Zovárdot, Kadocsát és Hubát a nógrádi, gömöri részek, valamint a csehek ellen küldte, akik e hadjárat során érthették el a Dunakanyar vidékét.⁷ A honfoglalás második szakaszában, a Dunántúl elfoglalása előtt Anonymus szerint Árpád fejedelem és előkelői a Megyeri-révnél keltek át a Dunán, majd a folyó jobb partján táborot ütöttek egészen Budafelhézsig, és ekkor jutottak el Óbudáig is. A honfoglalás e szakaszának nagyjából 900 körülre tehető idejére tehát a bal partot a magyarság már birtokba vette. Más kérdés azonban, hogy ezt a frissen megszerzett területet be is lakták-e már ekkor, vagy csak a későbbi évtizedekben telepedtek meg Dunakeszi közelében nagyobb számban a magyarok. E kérdés eldöntésében a helynevek elemzése, valamint a régészeti leletek nagy segítséget nyújthatnak.

A törzsi eredetű helynevek és a régészeti leletanyag tanúsága

A forrásokban először a 13. században feltűnő Keszi település nevéből elhamarkodott lenne azt a következtetést levonni, hogy a magyar törzsszövetség Keszi törzsének tagjai szállták volna meg a honfoglalást követően a területet, noha Györffy György szerint már a honfoglalás idején megtelepedett itt a megyében később is birtokos Maglód nemzetség.⁸ Mindenekelőtt azonban azt kell áttekinteni, hogy ki lehet-e mutatni régészetiileg, hogy a honfoglalás után közvetlenül a Duna bal partjának ezt a részét megszállták-e a honfoglaló magyarok, és ha igen, mikor.

Dunakeszi jelenlegi határai között számos korábban itt élt kultúra nyomait tárták már fel a régészek, ám a rómaiak után a népvándorláskorról jóval töredékesebbek a térségre vonatkozó ismereteink. Dunakeszi területéről ismeretlen körülmények között került a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe egy honfoglalás kori öntött csüngős bronzveret az 1960-as évek elején. Alagpuszta ismeretlen részéről szintén honfoglalás kori vagy kora Árpád-kori ékszerlelet került a Nemzeti Múzeumba egy főtí lakostól 1901-ben. Talán ezekkel lehetnek összefüggésben azok a leletek, amelyek Fót–Alagpuszta lelőhelyen kerültek a felszínre az 1970-es és 1980-as években. Ezek az ásatások egy honfoglalás kori csontvázas és egy lovastemetkezés nyomait hozták felszínre.⁹ A szakirodalom alapján ezek a temetkezések az adott terület rövid ideig tartó, ideiglenes és vi-

⁶ ZSOLDOS, 1997. 14.

⁷ ANONYMUS, 1999. 30–31.

⁸ TETTAMANTI, 2001. 13.

⁹ MRT 9 1993. 86.; <http://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/3705>

szonylag kis létszámú megszállásával magyarázhatók, ahol a honfoglalók nem tudtak tartósan megtelepedni. Külön érdekes, hogy az ilyen ún. „magányos” temetkezések igen nagy része a Duna–Tisza között mutatható ki.¹⁰

Dunakeszi mai területéről tehát nem kerültek elő olyan leletek, amelyek a honfoglalók korai megtelepedésére vallának. A tartós megtelepedésre valló régészeti leletek hiányában erre egyedül a település neve lehetne a bizonyíték. A kutatók egy része korábban a törzsnévi (vagy a törzsek, vagy pedig a hozzájuk köthető vezérek) eredetű helynevekből igyekezett a honfoglaló törzsek szállásait lokalizálni, ám e helynevek adott esetben egymástól nagyon messze, idegen környezetben is előfordulhatnak, ahogy egy másik területen pedig éppenséggel teljesen keverten fordulnak elő ilyen helynevek. Kniezsa István a Szent István halálának ezredik évfordulójára készült kötetben vizsgálta meg a 11. századi Magyarország nemzetiségi viszonyait, de összegyűjtötte a törzsnévi eredetű helyneveket is. E szerint a Kárpát-medencében negyven Keszi elő- vagy utótagú helység volt a középkorban, míg ehhez további hetet sikerült hozzáadni az elkövetkező évtizedek kutatásai során.¹¹ Dunakeszi tágabb régiójában, a Dunától keletre és az Ipolytól délre még két ilyen lehet találni, Karancskeszit és Szirák(keszit), mindkettőt Nógrádban. Ezzel szemben például az Ipolytól északra jelentősen sűrűbben lehet Keszi helyneveket találni, így Hont megyében. Dunakeszi nevéből nem lehet arra következtetni, hogy a Keszi törzsbeliék szállták meg a területet rögtön a honfoglalás után, ellenben a nagyszámú felvidéki, pl. honti, komáromi, nyitrai helynévből kiindulva valószínűbb, hogy a Keszi törzs bizonyos csoportjai már elég korán megtelepedhettek ezeken az északabbra fekvő területeken.

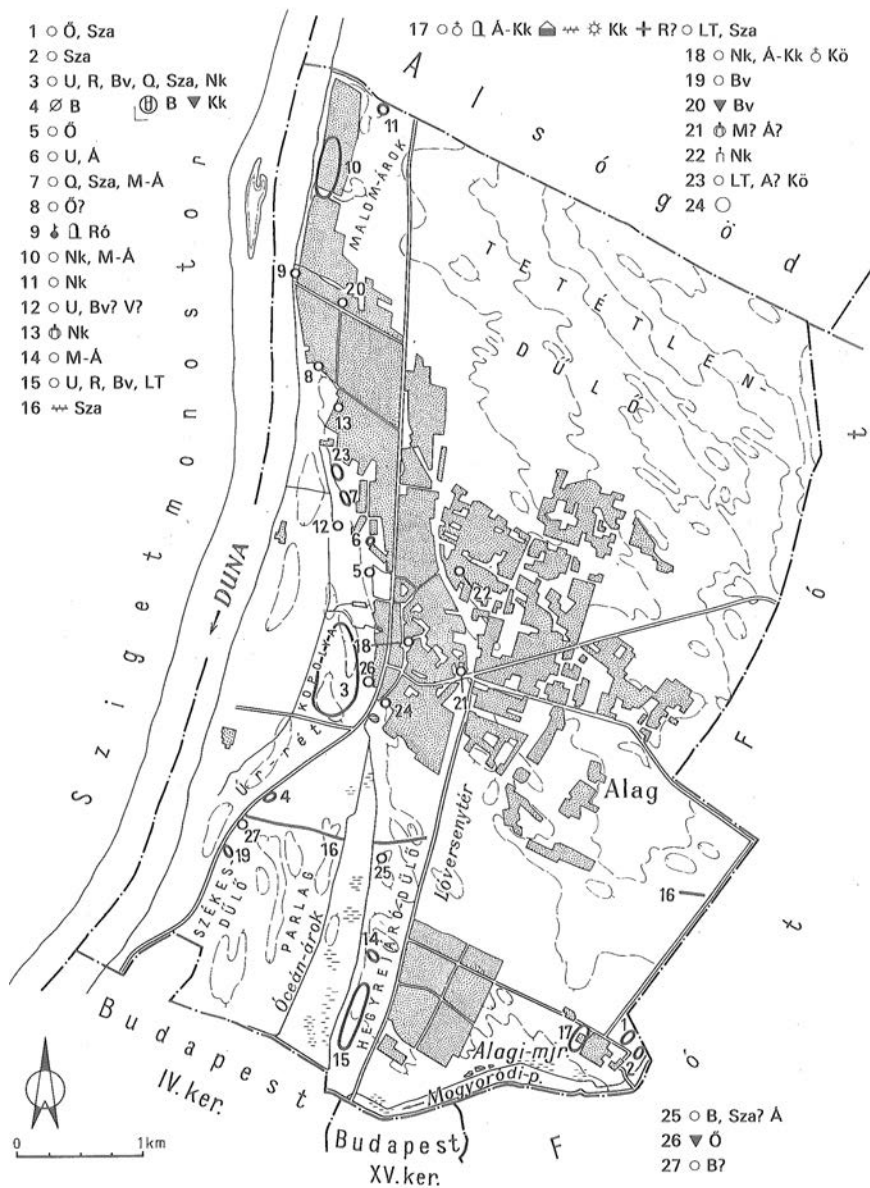
A név ellenben árulkodó. Györffy György Szent Istvánnak a törzsi szervezet erőszakos megszüntetésére irányuló telepítő politikájára gyanakodott az ilyen, környezetüktől elűtő helynevek esetén.¹² Ám Kristó szerint a törzsek tagjai saját akaratukból is dönthettek úgy, hogy leválnak a törzsről és elvándorolnak a korábbi szállásterületről, de ez esetben sem szükséges több száz kilométeres vándorlásra gondolni, akár csak 10 kilométerrel is arrébb költözhetnek. A törzsi szervezet bomlása az ezredforduló körül már egy létező folyamat volt, amely elősegíthette a korábbi társadalmi egység elenyészését. Mivel azonban ezeket a vándorlókat még törzsi alapon különböztették meg az új szállás régebbi lakosai saját maguktól, így ilyen helynevek csak legkésőbb a 11. század végéig keletkezhetnek, amikor a folyamat lényegében befejezettnek volt tekinthető.¹³ Más szóval Dunakeszi létrejötté valamikor a 10–11. század fordulója (a törzsi szervezet bomlásának feltehető kezdete) és a település első em-

¹⁰ BENDE–LŐRINCZY–TÜRK, 2002. 357–358.

¹¹ KNEZSA, 1938. 459–460; GYÖRFFY, 1997. 224–225.

¹² GYÖRFFY, 1959. 27., 29.

¹³ KRISTÓ, 1995a 273–274.

1. kép: Dunakeszi régészeti topográfiája

lítése, 1255 közé tehető. Ebből az időből pedig már vannak olyan régészeti leletek, amelyek helyben lakó, és kézműves tevékenységet is folytató lakosságra vallanak. Dunakeszi-Hegyregjáró-dűlő lelőhelyen 10. vagy 11. századra keltezhető cseréptöredékek kerültek elő, míg Dunakeszi-Révdűlőnél 12-13. századi fazéktöredékek. Egy kora Árpád-kori temető meglétére engednek következtetni a Könyves Kálmán utcában talált csontleletek (és az egyiken talált gyűrű), amelyek első ízben az 1940-es

években kerültek elő a vasúti töltésből, majd az 1980-as években egy 50 x 50 méteres, már legyalult területen újabb csontleleteket találtak.¹⁴

Ezek az adatok tehát valószínűvé teszik, hogy Dunakeszi mai területe már nagyjából két, két és fél évszázaddal azelőtt is lakott volt, hogy IV. Béla király (1235–1270) oklevele 1255-ben először tett említést a Pest megyei Kezu földről. A falut valószínűleg az Ipolytól északra lévő Keszi törzsbeliokről levált töredékek alapították, hacsak nem a már eleve itt talált egyéb néptöredékekkel közösen voltak a mai város alapító atyái.

A korai Árpád-kor népei Dunakeszin

Dunakeszi térségében a honfoglalók gyér lakosságot minden bizonnyal találtak a 9. században. A Duna–Tisza közéne ez az északi területe a népvándorlás korában több népnek is otthont adott, noha elsősorban ennek az időszaknak is csak a végéről vannak régészeti adataink. Dunakeszin, a Diófa utcában, az 1960-as években került elő egy késő avar korra datálható melléklet nélküli csontváz. Dunakeszi–Malomárok lelőhelyen, nagy területen szétszórva szintén késő avar kori leletek, kerámiatöredékek kerültek elő, akár csak a Szondy utcában, az 1980-as évek elején, itt azonban egy csontváz mellett.¹⁵ E leletek tehát arra mutatnak, hogy az avar uralom idején a területet belakták e belső-ázsiai nép kései leszármazottai. Az avarok uralma a Kárpát-medencében a 6–8. századok közé tehető, és közismert, hogy itteni birodalmukat I. (Nagy) Károly frank király (768–814) 9. század eleji hadjárata döntötte meg.¹⁶

Az avarok bizonyos része valóban megélte a magyarok bejövetelét a Kárpát-medencébe, főként a Tiszántúlon, valamint a Dunántúl és a Felvidék bizonyos részein. A régészeti leletek azonban nem nyújtanak biztos támpontot arra, hogy az avarok valóban találkozhattak Árpád magyarjaival, amikor azok a 9. század végén elérték a Dunát a mai Budapesttől északra. Az embertani leletek ugyanis épp az ellenkezőjét bizonyítják ebben a térségben. Éry Kinga kutatásai nyomán tudjuk, hogy a Duna–Tisza közéne ezt az északi részét valamikor a 9. század folyamán a korábban itt lakó, és embertani jegyeik alapján jól azonosítható népcsoportok elhagyták, legalábbis régészetileg már nem lehet őket kimutatni, sőt, a helyükbe egy, a honfoglaló magyaroktól elütő sajátosságokat mutató, europid jellegű népcsoport nyomult be. Dunakeszi és a Pesti-síkság, valamint a Gödöllői-dombság területe a 9. században a pufferzóna szerepét tölthette be a bolgárok és frankok uralta területek között, és – az avarok hatalmának leáldozását kihasználva – e területre gyér számú lakosság, minden bizonnyal szlávok nyomultak.¹⁷

¹⁴ MRT 9 1993. 78–80., 85.

¹⁵ MRT 9 1993. 79–80.

¹⁶ BÓNA, 1994. 68–69.

¹⁷ ÉRY, 1994. 218.

A kora Árpád-kori viszonyokat tekintve valószínűsíthető, hogy Dunakeszi kezdetben a magyar–szláv nyelvhatár mentén feküdt.¹⁸ A település a síkság és a dombság találkozásánál alakult ki, és tudjuk, hogy eleink inkább előbbi preferálták, míg a szlávság inkább az erdős, hegyvidéki területeken telepedett meg. E kezdeti gyér lakosságra utal az a néhány szláv eredetű helynév a területen, amely a mai napig is használatos, mint Isaszeg, Bernecebaráti, Verőce települések, a Börzsöny és a Cserhát hegy-ségek,¹⁹ vagy épp a Kемence-patak, amely nevében a szláv Kamenica, köves jelzöt hordja. A nagyszámú finnugor, török vagy német eredetű helynév között ezek korábban itt élt, de igen rövid idő alatt a magyarságba olvadt szláv lakosságra vallanak. Az Ipolytól délre viszonylag nagyobb számú szláv lakosság élt, ám a Cserhát déli lankáit hamar megszálló magyarsággal keveredve e lakosság felszívódott a magyarságba, legkésőbb a 11. század folyamán.

Dunakeszit tehát az avarok távozása után gyér szláv lakosságú terület vette körül, de a 10–11. század folyamán letelepedő magyarság e töredékeket hamar magába olvasztotta, amiben talán nagyobb szerepe lehetett azoknak a Keszi törzsbelieknek is, akik az Ipolytól délre költözve a település alapítói lettek.

A világi közigazgatás kiépülése a régióban

Dunakeszi falu, amely a kezdeti időkben mindössze néhány családból állhatott, nem a korábbi törzsi beosztású rendszerben kezdhette meg életét. A magyar világi közigazgatás megszervezése és kiépítése I. (Szent) István király (1000/1001–1038) vívmánya volt. A rendszer alapja a király által kinevezett ispán vára és a hozzá tartozó királyi birtokok szervezete volt. Ezek a várispánságok alkották a gerincét és a tulajdonképpeni kereteit a vármegyéknek, vagyis kettős szervezettel állunk szemben. A megye szó maga is határt jelent, tehát azokat a területeket, amelyek a várispánsági központokhoz tartoztak, és ezek körülhatárolásával és más várispánságoktól való elhatárolásával alakultak ki a vármegyék. Voltak azonban kakukktójásai a rendszernek, olyan várispánságok, amelyek soha nem fejlődtek vármegyévé. Ilyen volt a leghíresebb, Szolgagyőr is, amelyről a típust is elnevezték.²⁰ Szolgagyőrnek egyébként tekintélyes birtokai voltak Pest megyében, ám érdekes módon a középkori Pest megye kialakulása és kezdeti időszaka teljesen homályban vész.

Pest megye első említése abban az oklevélben van, amelyben IV. Béla király – többek között – Keszi birtokot is eladományozta, 1255-ben.²¹ Pest vármegye korai történetére és kialakulására Kristó alapvetően két lehe-

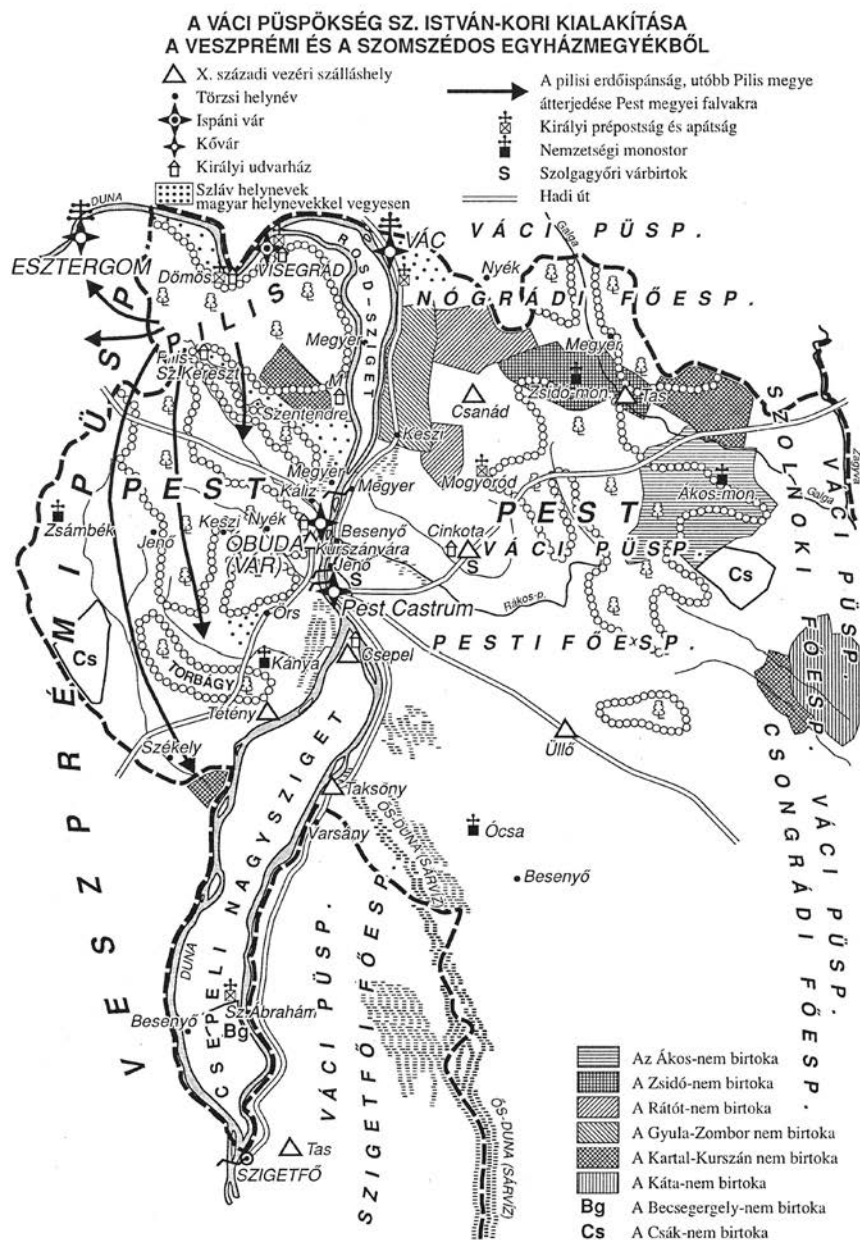
¹⁸ KNIEZSA, 1938. 405–406.

¹⁹ KNIEZSA, 1938. 406.

²⁰ TRINGLI, 2009. 491–496.

²¹ RA 1/2. 1029. sz.

tőséget látott. Az egyik szerint Pestet Nógrád vármegye részeiből szervezték meg, amely nem példa nélküli a magyar középkorban. Ugyanakkor elképzelhetőnek tartotta azt is, hogy Pest már a 11. században is létezett, de a várispánság bomlásával birtokait Szolgagyőr kapta meg. Elméletét

2. kép: Pest megye a 13. században

arra alapozta, hogy a Duna túl partján lévő Visegrád megyéről is csak egy alkalommal, 1009-ből értesülünk, és ha ez nem lenne, akkor Visegrád megyéről sem tudnánk.²² Zsoldos Attila ugyanakkor Visegrád vármegye részeinek tartja Pest és Pilis megyét, valamint a Csepel-szigetet is a korai Árpád-korban.²³ Akármelyik lehetőség is a helytálló az mindenestre biztos, hogy pesti várnépekről vagy várjobbágyokról nem hallunk még ebben az időben.

Az 1255-ben feltűnő Pest királyi vármegye mindazonáltal két emberöltő alatt eltűnt, és átadta helyét a nemesi megyének, ám tisztikáról ekkor sem tudunk meg sokkal többet. A 15. század folyamán a megyei nemesség egyenesen odáig ment, hogy Pest ispánját nem ismerik, sőt szerintük nem is volt neki soha.²⁴ Ez a sajátos helyzet nyilván a királyi udvar közelségének tudható be, továbbá annak, hogy Pest ispánjának hagyományosan a nádort, de tulajdonképpen az alnádort tekintették.²⁵ Alispánt az első időkben bizonyára az ispán (vagyis a nádor) nevezett ki, később azonban a megye nemessége választotta a saját kebeléből. Dunakeszi szempontjából azonban sokkal érdekesebb a szolgabírók kérdése. Pest szolgabíróinak első említése 1322-ből való, de hat évvel később az az Alagi Bocho Pest vármegye egyik szolgabírája, akinek családja Dunakeszi szempontjából is fontos.²⁶ A középkori megyéknek, méretüktől függően általában 2-4 szolgabírájuk volt, Pestnek négy. A kutatás jelenlegi állása szerint a szolgabírók száma kapcsolatban állhat a korabeli járásokkal. A járások szerepe abban állt, hogy a nemesség szervezett keretekben jelenjen meg a megyei törvényszéken, de elsősorban a királyi egyenes adó beszedésében játszottak szerepet.²⁷ Sajnos nem ismerjük Pest megye középkori járások szerinti beosztását, de ezekből az ismeretekből leszűrhető, hogy Alagi Bocho 1328-ban egy Pest városától északra lévő járás élén állhatott, és ebben a minőségében (szolgabírói egyéb, fontosabb feladatai mellett) a terület adóügyeinek az intézéséért is felelős volt.

Az egyházigazgatás, a váci püspökség és Dunakeszi

Ha a világi közigazgatás volt az a keret, amelyben a középkori emberek mindennapi életüket szervezték, és amelyben megélhetésüket biztosították, peres ügyeiket intézték, akkor az egyházi keretek között zajlott lelki életük, amelyet a kor embere lényegesen fontosabbnak tartott. A középkori magyar egyház megszervezése még Géza fejedelem (945–997) idején vette kezdetét, azonban a bajor térítők tevékenysége a 970-es évek vége felé megrekedt, és majd Szent István és (Bajor) Gizella (984–1065)

²² KRISTÓ, 1988. 432–433.

²³ ZSOLDOS, 2001. 43–44.

²⁴ ZSOLDOS, 2001. 43–44.

²⁵ ZSOLDOS, 2011. 179.

²⁶ BAKÁCS, 1982. 435. sz.

²⁷ C. TÓTH, 2007. 392.

házassága után kapott ismét erőre. Az első megszervezett egyházmegye valószínűleg ezért is lehetett a veszprémi, amelynek központja innentől kezdve lett a királynék városa. A következő nagy alapítási hullám 1009-re tehető,²⁸ ám, hogy pontosan melyik lehetett az a tíz egyházmegye, amelyet hagyományosan szentistváni alapításúnak tekintenek, nem tisztázott pontosan.²⁹

Pest megye, benne Dunakeszi a középkor folyamán a váci püspökség lelki gondozása alatt állt. A püspökség alapításának körülményei még tisztázatlanok: az újabb kutatások a váci egyházmegye alapítását is Szent Istvánhoz kötik, bár a hagyomány I. Gézát tekinti alapítónak.³⁰ A plébániák korai hálózatáról sincsenek ennek megfelelően adataink, kiindulópontul a 14. század eleji pápai tizedlajstromok kínálkoznak. Sajnos azonban ennek is igen szegényesek az információi a váci plébániákat illetően. Keszi közvetlen környezetében egyházas helyek voltak Cinkota, Palota, Alag, Hartyán (Sikátor), Csomád vagy éppen Sződ, ám a tizedlajstromban, az 1330-as években ezek közül egyedül Sződ (Zeux) neve szerepel, mint a szolnoki főesperesség plébániája.³¹ A többi helység, fekvéséből adódóan is, valószínűleg a pesti főesperességhez tartozhatott.

A mai Dunakeszi területén tehát van adat Árpád-kori templom léte-re, de a középkori Keszi faluban nincs. Tari Edit ugyan feltételezte, hogy keszi középkori temetőjében állt egy templom,³² amelyet még Pongrácz György 17. századi térképén is jelöltek, ez azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy Keszin már a középkortól fogva kellett, hogy legyen plébánia. A falu az 1640-es évekig lakatlan volt, ugyanakkor az 1675-ös térkép már feltüntette templomát. Ez alatt a harminc év alatt a lakosok könnyen építhettek maguknak templomot a környező dombvidékek fáiból, vagy egy korábbi lakóházból is kialakíthattak istentisztelet tartására alkalmas helyiséget. A Tari Edit által feltételezett templom valószínűleg egy temetőkápolna lehetett, hiszen Keszin nem volt szükség külön plébániára, figyelembe véve, hogy az 1410-es évekig Keszi ahhoz az uradalomhoz tartozott, amelynek lelki gondozásáért Sződ falu temploma felelt. Érdekes egybeesés egyébként, hogy a 14. század elején Koszta László vizsgálatai nyomán Pest, Pilis megyék és a Csepel-sziget területén 2-3 településre esett egy plébánia.³³ Az uradalmon belül a birtokos nem láthatta szükségét, hogy több falvában legyen plébánia, hiszen ezt a feladatot Sződ már ellátta. Nem kizárt ugyanakkor, hogy ez a feltehető keszi temetőkápolna megélhette még a 17. századot, és ez adott otthont a betelepült lakosok lelki szükségleteinek a kielégítésére. Ha tehát Keszin már a középkorban volt is templom, a források alapján nem lehet állítani, hogy az a falu plé-

²⁸ KOSZTA, 2001. 195–198.

²⁹ ZSOLDOS, 1997. 90–91.

³⁰ ORTVAY, 1891. 101–106. „Kompromisszumos” megoldást javasolt Thoroczkay Gábor. THOROCZKAY, 2016. 88–89.; Vö. KOSZTA, 2001. 198.

³¹ ORTVAY, 1891. 108.

³² TARI, 2000. 62.

³³ KOSZTA, 2001. 207.

bániája lett volna, sokkal inkább egy, a temetőben álló kápolnára gyanakodhatunk.

Dunakeszi és birtokosai a középkorban

Seywredus és a Gyula-Zsombor nemzetség

Úgy tűnik tehát, hogy Keszi birtokosai nem látták szükségét annak, hogy a faluban plébániatemplomot emeljenek, szemben Alag uraival. Mindez a falu regionális (és az uradalmon belül elfoglalt) helyéről is árulkodó, ám az uradalmon belül minden adott volt a fejlődéséhez, ez csupán a Sződöt, Gödöt és Keszit magába foglaló birtoktest szétदारabolása után változott meg, amihez hozzájárult a falu késő középkori birtokosainak hozzáállása is.

Keszi, mint arról már szó esett, 1255. évi oklevélben szerepel először, Kezu alakban. Ez az oklevél azonban egy mára elveszett korábbi említ, sajnos pontos dátum nélkül, amelyben a király a Pest megyei Kezu földet egy bizonyos János fiai, Péter, János és Conch magtalan halála miatt Seywredus fehéri (fejéri) ispánnak adományozta. Azt is megtudjuk, hogy János és fiainak ősei már az emberemlékezetet meghaladó idő óta (ez a középkorban nagyjából 70 évet jelentett) birtokolták Keszit, még hozzá osztatlanul.³⁴ 1255-ben azonban a telki apát és az apátság patrónusa, Woywoda, és fia János, Seywredus birtokjogát megtámadta, a király ugyanakkor helybenhagyta korábbi adományát.

Ez az oklevél Keszi korai birtokosairól sok információval is szolgál tehát. Először is a birtokot 1255 előtt adományozta IV. Béla Seywredusnak, aki fejéri ispáni tisztségét 1247 óta töltötte be,³⁵ vagyis feltehetjük, hogy az ispán 1247–1255 között kapta adományba Keszit. János és fiainak az emberemlékezetet meghaladó birtoklásából egyszersmind az is következik, hogy családjuk már az 1170-es években is bírta Keszit és az uradalomhoz tartozó Gödöt és Sződöt. Jánosékról ennél többet sajnos nem tudunk, a királyi oklevél mindenestre nem említi Jánosék jogállását, például várjobbágyi, vagy királyi szerviensi státuszukat. Elképzelhető, hogy a megyei nemességnek ahhoz az igen széles rétegéhez tartoztak, akik a kora Árpád-kori társadalmi változásokhoz sikeresen alkalmazkodtak, meg tudták őrizni kisbirtokosi jogállásukat, és saját falujuk határain belül tevékenykedtek. Más szóval a Pest megyei kismemesi réteget erősítették.

Seywredussal kapcsolatban a források több félreértésre is okot adnak. A legfontosabb ezek közül, hogy fia, Erdő ispán a Gyula-Zsombor nemzetségből valónak mondta magát a 13. század vége felé.³⁶ Ez a magyar nemzetségek közül az egyik legkevésbé ismert – ám mégis több történészt foglalkoztató – család, noha származásuk mondáját Anonymus tartot-

³⁴ ÁÚO VII. 274. sz.

³⁵ ZSOLDOS, 2001. 152.

³⁶ ÁÚO X. 183. sz.

ta fenn (kreálta meg). A Névtelen szerint a nemzetség Tétény vezértől származott, a névadó ő, Gyula és Zsombor apja Tétény fia, Horka volt. Gyulától aztán az erdélyi Gyulák származtak, akik közé Sarolt, Szent István király édesanyja is tartozott, míg Zsombor leszármazottai lettek a Pest megyében honos Maglód nemzetség tagjai.³⁷ Mindezt azonban Kristó Gyula és Karácsonyi János sem tartották elfogadhatónak. Előbbi szerint a Gyula-Zsombor a Maglód nemzetség régebbi neve volt. Karácsonyi szerint pedig a Gyula-Zsombor nemzetséghez mindössze két személyt tudunk kapcsolni a források alapján, Seywredust és fiát, Erdőt.³⁸ A baj csak az, hogy Seywredus viszont soha nem állította magáról, hogy a Gyula-Zsomborok közé tartozna és ezt a rá vonatkozó források sem említik. Az Dunakeszi szempontjából irreleváns, hogy ez milyen hatással van a Gyula-Zsombor nemzetségre vonatkozó ismereteinkre, itt kizárólag Seywredusra és Erdőre kell koncentrálnunk. IV. Béla oklevele az ispánt *teutonicus*nak, vagyis németnek nevezi. Az 1250-es, 1260-as évekből pedig ismerünk egy másik Seywredus nevű német ispánt Magyarországon, aki többek között Komáromban kapott földeket. A névegyezés és a két királyi adományban is említett *teutonicus* jelző igen valószínűvé teszi, hogy a két személy egy és ugyanaz volt, így többet megtudhatunk Seywredusról is. A komáromi adományai szerint egy Medlekből származó német lovag volt, e Medlek pedig nem más, mint Medlink, vagyis a mai Melk, Ausztriában. Nem lehet véletlen egybeesés, hogy egy Melkből származó német lovag 1247-ben fejeéri ispánként szerepel, éppen egy évvel azután, hogy IV. Béla fegyverrel nyomult be Ausztriába, amelynek egyik következménye lett a Babenberg-örökségért folyó küzdelem a magyar, a cseh és a bajor uralkodók között.³⁹ Minden bizonnyal e harcok során állt Seywredus, vagyis a forrásokból kiolvasható másik (feltehetően eredeti) neve szerint, Siegfried a magyar király szolgálatába. Talán éppen e harcokban estek el Keszi korábbi birtokosai is... Ezt nem tudhatjuk, annyi azonban bizonyos, hogy Keszi birtokjogára vonatkozóan a két német ispán összekapcsolása további, esetleges félreértéseket is tisztázhat.

Seywredus ispán ugyanis nemcsak egy, de két Keszi nevű birtokot is szerzett a 13. század közepén. Az egyik a Pest megyei Dunakeszi, a másik viszont a Komárom megyei Kurtakeszi volt. Ez a Kurtakeszi a szolgagyőri és banai várakhoz tartozott, és e várak alól kivéve adta a király 1256-ban Seywredusnak,⁴⁰ amely ellen egyébként Modori Marcellus és fiai, szolgagyőri, valamint Simon és Symuna komáromi várjobbágyok panaszt is emeltek. A per 1258-ban megegyezéssel zárult, vagyis Kurtakeszit Seywredus részben eladta a várjobbágyoknak tíz márkáért.⁴¹ Az ispán komáromi birtoklása arra is válasszal szolgálhat, hogy miért nevezték

³⁷ ANONYMUS, 1999. 28.

³⁸ KARÁCSONYI, 1900. 560–561.

³⁹ SZŰCS, 2002. 112., 119–128.

⁴⁰ PESTY, 1882. 466.

⁴¹ RA I. 1180.; PESTY, 1882. 465–466.

Szógyéninek, vagy Sződényinek. Szógyén Komárom közelében fekvő, de már Esztergom megyéhez tartozó ikerfalu volt, vagyis minden bizonnyal erről és nem az általa szintén birtokolt Pest megyei Sződről nevezte magát (noha jóval későbbi, 1406. évi oklevél már Sződinek nevezi, amely valószínűleg oda vezethető vissza, hogy az utódok, Seywredus és fia pesti birtokait érintő pereik kapcsán az ispán pesti eredetét tartották meg emlékezetükben.⁴²) Ez viszont azt is jelenti, hogy Keszi vagy az uradalom más falva nem funkcionált Seywredus birtokközpontjaként. Ezt az elméletet támasztja alá egyébként az a tény is, hogy Szógyént később azok a Szécsiek fogják birtokolni, akik Keszit is megszerzik majd a 14. század elején.⁴³ A családnak tehát nem sok köze lehetett a Gyula-Zsombor, Zsombor vagy Maglód nemzetséghez. Seywredus fia, Erdő ispán az 1280-as években tűnik fel, és talán a IV. László király (1272–1290) udvarában kézzelfogható idegenellenesség⁴⁴ miatt próbálta származását magyar ősökre visszavezetni. Persze nem lehet kizárni, hogy Erdő beházasodott a Maglód nembe, és felesége családjának nemzetségi hagyományait vette át, ám az ok talán ugyanaz lehetett. Karrierjéről keveset tudunk, Wertner Mór és Fekete Nagy Gyula azonosnak tartotta azzal az Erdő ispánnal, aki 1272-ben tolnai, 1274-ben pedig trencsényi ispán volt, noha mások, mint pl. Engel Pál ezt kétségbe vonták.⁴⁵ A keszi uradalmat probléma nélkül birtokolta egészen addig, amíg fiú utód nélkül, 1317-ben meg nem halt.

A késő-középkori birtokos változások: Szécsiek, Garaiak, Corvin János és a Rászkaiak

A Magyar Királyságban III. András magyar király (1290–1301) halálával beháború robban ki. Az Árpád-házi leszármazottak közül hárman is maguknak követelték a trónt, közülük végül Károly Róbert lett 1310-ben az egyedüli uralkodó, I. Károly (1310–1342) néven. A keszi uradalom igazi hatalmasság, a feltörekvőben lévő Szécsi család kezére került. 1317-ben a király Erdő birtokait, így Keszit is Ivánka fia Miklós fiainak adományozta.⁴⁶ A Balog nembeli Szécsiek felemelkedése I. Károly idejére tehető, a család ekkor alapozta meg vagyonát és elismertségét a bárók között. A család tagjai már igen korán Károly pártjára álltak a polgárháború idején, részt vettek többek között a rozgonyi csatában, 1312-ben, és többször kitüntették magukat a Kán nembeli László erdélyi vajda és fiai elleni harcokban, így például Déva vagy Miháld várai alatt. Ott voltak a külföldi hadjáratokban is Károly oldalán, így Szerbiában és Bulgáriában. Ezért talán nem véletlen, hogy innentől kezdve várnagyi és ispáni tisztségek megszerzése után, az udvari és csakhamar az országos méltóság

⁴² BÁRTFAI SZABÓ, 1938. 506.

⁴³ KARÁCSONYI, 1900. 198.

⁴⁴ KRISTÓ, 2002. 66–67., 71–72.

⁴⁵ ZSOLDOS, 2011. 300.

⁴⁶ BAKÁCS, 1982. 344. sz.

3. kép: Szécsi Miklós országbíró
pecsétje

gok elnyerése sem vált lehetetlenné számukra. 1317-ben, amikor a király a Vác és Káposztásmegyer közötti uradalmat – Keszit, Gödöt és Sződöt – nekik adta, Szécsi Péter mester borostyáni várnagy, Miklós hátszegi várnagy és ispán, míg Pál mester somogyi ispán volt, ám Pál még ebben az évben I. Károly asztalnokmestere is lett. Pál mestertől kezdve a század közepéig a felsőlendvai és rimaszécsi Szécsi családból kerültek ki a királyi asztalnokmesterek. Péter mester fia, Miklós ragyogó pályát futott be,

asztalnokmesteri tisztsége és több megyésispáni megbízatása után kétszer viselte a szlavón báni, háromszor az országbírói méltóságot, és karrierje csúcán a nádori méltóságra léphetett.⁴⁷

A család karrierjének a rövid áttekintése rendkívül fontos Keszi szempontjából. A família központja Felsőlendván, illetve Rimaszécsen volt, de országszerte voltak udvarházaik és változó számú váraik. Dunakeszi életében ebből a szempontból a birtokos csere nem hozott döntő változást, bár feltehetően az élet zavartalanabbá válhatott, hiszen a pesti nemesség, akik közül hasonló politikai súlyt, mint a Szécsiek igen kevesen tudtak felmutatni, nem igazán törhette magát, hogy szembekerüljön az Anjouk friss arisztokráciájának egyik prominens képviselőjével. Mai tudásunk szerint a családnak egyedül Csabarákosán (vagyis Rákoscscabán) volt más birtoka Pest megyében,⁴⁸ amelynek azonban nem volt olyan kedvező fekvése, mint a keszi birtoktömbnek, így a birtokaik igazgatásáért felelős tisztartójuk is minden bizonnyal a három falu valamelyiken tartotta székhelyét. A zavartalan birtoklást a király – tekintetbe véve fentebb említett szolgálataikat – 1329-ben újra megerősítette, amikor korábbi adományát átírta és új pecsétjével hitelesítette, és ugyanezt tette 1347-ben fia, I. (Nagy) Lajos király (1342–1382) is.⁴⁹

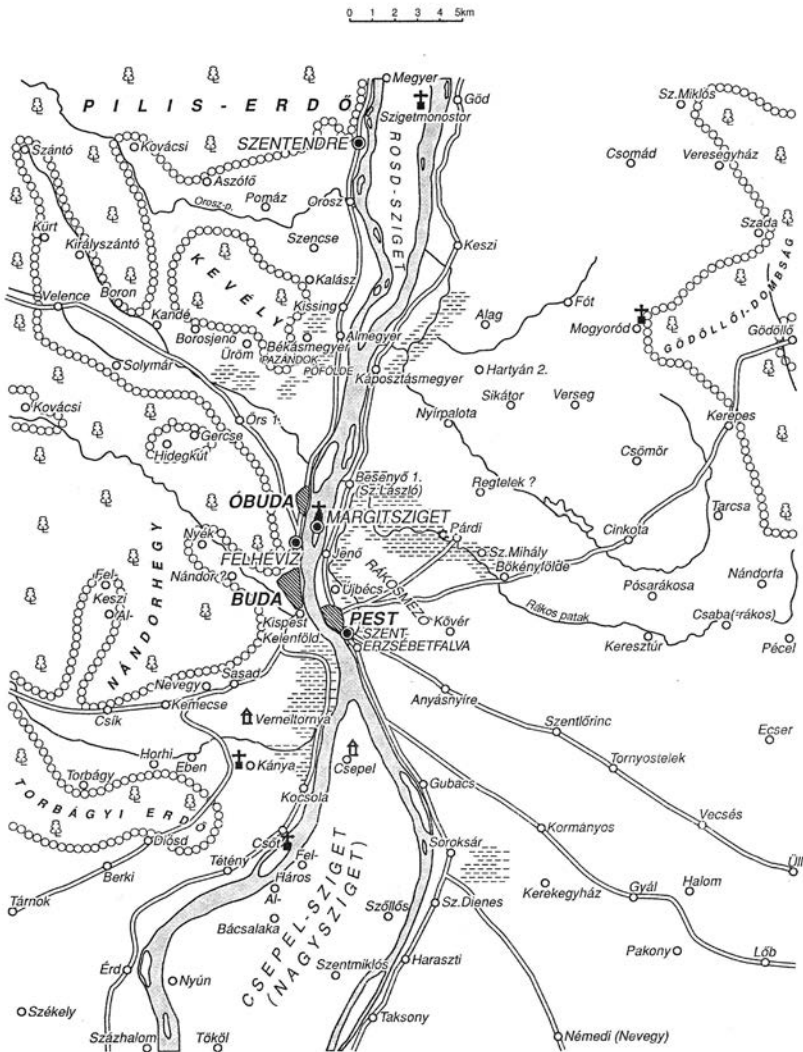
A Szécsiek ezt követően még több, mint fél évszázadig háborítatlanul birtokolták Keszit és az uradalom másik két falvát. Egészen addig, amíg a századfordulón bele nem keveredtek az I. (Luxemburgi) Zsigmond király (1387–1437) elleni, Nápolyi Lászlót támogató felkelésbe, 1401-ben. A 15. század első évtizedének zavarát kihasználva ismét elkezdődtek a forrásokban addig nem említett pereskedések is. A néhai Erdő ispán nőági örökösei, a Csévi család tagjai ugyanis 1406-ban perbe hívták Szécsi Miklós királynéi ajtonállómestert. A per tárgyát az képezte, hogy nagyanyjuk,

⁴⁷ ENGEL, 1996. II. 222–223.

⁴⁸ BÁRTFAI SZABÓ, 1938. 530. sz.

⁴⁹ BAKÁCS, 1982. 437. 606. sz.

PEST-BUDA KÖRNYÉKE A XIV. SZÁZAD ELEJÉN

4. kép: Pest megye a 14. században

Erdő leánya, Ágnes után a nekik járó törvényes leánynegyedét nem kapták meg. Végül az ügyben sikerült megegyezésre jutniuk, és Szécsi 200 forintot fizetett Csévi Miklósnak a leánynegyed fejében, amellyel a pert utóbbi be is szüntette.⁵⁰

A Szécsiek egyik ága, az életét nádorként befejező Miklós fiai, János és Herceg Péter belekeveredtek tehát a Zsigmond király elleni lázadásba.⁵¹ A

⁵⁰ BÁRTFAI SZABÓ, 1938. 506. sz.

⁵¹ ENGEL, 1977. 42.

felkelés leverését követően, vagyis 1403 után valamikor a király elvette a Szécsiektől az uradalmat, amely nagyjából egy évtizedre kikerült a tulajdonukból, és nyilvánvaló, hogy 1415-ig Zsigmond saját birtokai közé sorolta azt be. Ebben az évben azonban a Szécsiek visszakapták a területet, amiben nagy valószínűséggel jelentős szerepe volt annak, hogy a királyhű, és 1408–1410 közötti tárnokmester, Szécsi Miklós Garai Miklós nádor sógora volt, aki közbenjárhatott rokonai érdekében az uralkodónál. (A visszaadományozásról szóló oklevél természetesen indokként Szécsi Miklós érdemeit említi, jelesül, hogy Miklós mennyit fáradozott Zsigmond szolgálatában annak nyugat-európai körútja és a császári korona megszerzése során.⁵²)

Garai Miklós közbenjárásának azonban ára volt: mindössze négy évvel később, 1419-ben Keszi falut Szécsi Miklós elcserélte Garai nádorral a Vas megyei Szentmártonért (talán a mai Hegyhátszentmártont takarja), amely mindenképp közelebb feküdt a család vasi birtokközpontjához, Felsőlendvához.⁵³ Vagyis a legkésőbb már a 12. század utolsó harmadától egybefüggő birtoktestből Keszi falu 1419-ben kiszakadt, és innentől sorsa elágazott Göd és Szöd történetétől.

Keszi, immár önálló birtokként került a hatalma csúcsán álló Garai családhoz. A Zsigmond király feltétlen bizalmát élvező, és a nádori tisztséget több, mint 30 évig viselő ifjabb Miklós családja szintén az Anjouk új arisztokráciájához tartozott. A család a Dorozsma nemzetségből származott és a Délvidéken voltak nagyobb birtokkomplexumaik. Első, országos elismertségű tagjuk az a Pál volt, aki I. Károly macsói bánjaként szintén évtizedeket töltött hivatalában. Keszit viszont nem az ő, hanem testvéreinek, Andrásnak a leszármazottai szerezték meg. András nem viselt jelentős tisztségeket, fia látványos emelkedése a ranglétrán ezért is igen kirívó, hiszen az ő fia volt az a Garai Miklós, aki Mária és Erzsébet királynőket védve halt meg a Horvátiak lázadása idején 1386-ban.⁵⁴ Az ő fia, ifjabb Miklós kapta meg Keszit 1419-ben Zsigmond királytól. Ebben az időben Garai szinte mindent elért, amiről csak egy magyar nemes akkoriban álmodhatott, sőt még többet is. Uralkodója mellett annak gyermekkorától kezdve kitartván, többször fegyvert ragadott érdekében, aminek eredményeként ekkor már közel két évtizede viselte a nádori méltóságot. Külföldi útjai során a király rendszeres kísérője volt, és Franciaországban csak Magyarország „nagy marsalljaként” emlegettek a források. 1419-ben, Zsigmond távolléte idején az ország kormányzói között szerepelt, vagyis a király feltétlen bizalmát élvezte, amelyet az uralkodó folyamatos birtokadományokkal ki is fejezett.⁵⁵

A Garaiak birtoklása sem volt eseménydúsabb, az ő birtokigényüket még kevésbé akarta vagy tudta volna megtámadni a megyei nemesség

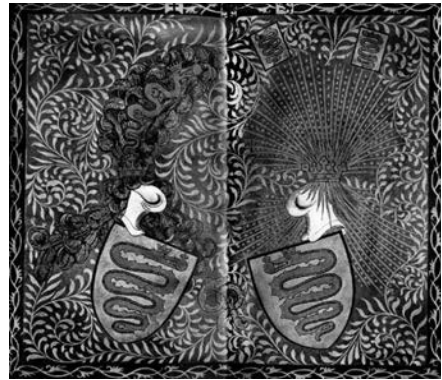
⁵² BÁRTFAI SZABÓ, 1938. 554. sz.

⁵³ BÁRTFAI SZABÓ, 1938. 584. sz.

⁵⁴ ENGEL, 1996. II. 81.

⁵⁵ C. TÓTH, 2014. 313.

közül bárki. A különbség a Szécsiekhez képest csak annyiban állapítható meg, hogy a Garaiaknak több birtokuk is volt Pest megyében, és ezek Keszihez közelebb is feküdtek, vagyis e birtokszerzések mögött mintha már a tudatosság is felsejlene. Elsőként Keszit szerezték meg a megyében, aminek a közvetlen szomszédságában igyekeztek további birtokokra rátenni a kezüket, így részbirtokokkal rendelkeztek Alagon és Csomádon is. Alagi birtoklásuk azonban éppen Keszihez kapcsolódik, és még a Szécsiek idejére nyúlik vissza. E szerint 1357-ben egy mintegy három ekealjnyi alagi birtok miatt per támadt Alagi Demeter fia Kozma, és Szécsi Miklós országbíró között, és a perben a kérdéses birtok egyharmad részét az országbíró megszerezte, majd Keszihez csatolta. Innen ered tehát a Szécsiek, majd a Garaiak alagi birtoklása.⁵⁶ Mindebből azonban a Garaiak akár tovább is építközhetek volna, ahogy, mint látható, Szécsi Miklós is próbálkozott. Keszi, Alag és Csomád nagyon közel feküdtek egymáshoz. Noha megkísérelhették volna egyetlen uradalomba összefogni őket, erre Alag esetében nem sok jogi lehetőségük kínálkozott, hiszen Alagot megszakítások nélkül, jogilag erősen megalapozottan és zavartalanul bírták az Alagiak és rokonaik, Csomád esetében is hasonlókat mondhatunk el. A Szécsiek idejével ellentétben azonban ekkor már több támpontunk van arra nézve, hogy Keszi a Garaiak mely birtokrészeként élte életét. 1455-ből vannak arra adataink, hogy Garai László kezén volt a Pilis megyei Solymár a várral, a hasonló nevű mezővárossal, valamint a hozzá tartozó falvakkal. Az 1490-es években Keszit már a solymári uradalom részeként tartották számon, így erős a gyanú, hogy Dunakeszit még a Garaiak csatolták hozzá, minden bizonnyal az alagi és csomádi részbirtokokkal együtt solymári birtoktestükhöz. Birtoklásuknak Garai László fia, Jób halálával bekövetkező magszakadás vetett véget 1482-ben, amikor a birtok I. (Hunyadi) Mátyás király (1458–1490) kezére háramlott.

5. kép: Garai Miklós címeres levele

I. Mátyás király és a Garaiak közötti viszony mindvégig feszült volt, tekintve, hogy uralkodása elején Mátyás kötelezte magát, hogy feleségül veszi Garai László (1410–1459) nádor lányát, Annát (1440 körül–1457 után), ám trónra lépte után felrúgta a paktumot és kitartott korábbi elhatározása, Podjebrád Katalin (1449–1464) mellett. A nádor tüntetőleg távolmaradt az udvari politikától, amivel mindössze azt érte el, hogy Mátyás felmentette hivatalából. A család ezután kegyvesztetté vált, noha vagyonuk nagysága miatt továbbra is megkerülhetetlen tényezői ma-

⁵⁶ ILLÉSY, 1899. 59.

radtak a magyar politikai életnek.⁵⁷ Garai Jób halála 1482-ben így több szempontból is kedvező volt az uralkodó számára. Megszabadulván politikai ellenfelétől, nagy tervei voltak annak birtokaival. Az 1480-as évekre ugyanis be kellett látnia, hogy második házasságából nem lesz örököse. Viszont – mivel családján belül kívánta tartani a koronát – igyekezett minél nagyobb hatalomhoz juttatni törvénytelen fiát, Corvin János herceget (1473–1504), akinek a kezén hihetetlen mértékű birtoktömbök összpontosultak 1490-ben, apja halálakor, amelyek közé a solymári uradalom, és annak részeként Keszi is tartozott.⁵⁸

A budai királyi palota a XVI. század elején (Buzás Gergely és Schunk Szabolcs /Narmer/ rekonstrukciós rajza)
 1) A vár előtt tér Herkules szoborral, 2) Zsigmond udvara, 3) Zsigmond-palota, 4) Csónka-torony, 5) nagy konyha, 6) a díszudvar a Pállea-küttel, 7) Alantérdei Szt. János palotakápolna, 8) királyi lakosztályok, 9) István-torony, 10) déli nyagterem, 11) palotakert

6. kép: A budai királyi palota elméleti rekonstrukciója

solymári uradalmat Ráskai Balázsnak.⁵⁹ Vagyis kevesebb, mint tíz év alatt Keszi három birtokos kezén is megfordult. Ráskai Corvin János herceg támogatója volt, sőt, seregeinek vezére Csontmezőnél, ekkor már évek óta budai várnagy.⁶⁰ A herceg embereként azonban sikeresen teremtett békét János és Ulászló között, így mindketten megtalálták helyüket a Jagelló-uralom alatti országában.

Keszi, vagy, ahogy ekkoriban már többnyire következetesen említik, Káposztáskeszi⁶¹ azonban nem a Ráskaiak alatt nyert a Szécsiek vagy a Garaiak idejéhez hasonló nyugalmat. A solymári uradalmat, amelyhez Keszi már a Garaiak ideje óta tartozott II. Ulászló király elcserélte Ráskai Balázssal, 1496-ban, a Zólyom megyei Végles váráért és uradalmáért.⁶² Innentől a királyság mohácsi bukásáig a királyi javak közé tartozott, sőt jelentősége meg is nőtt. Az 1518. évi bácsi országgyűlés határozatai értelmében ugyanis a solymári uradalmat teljes egészében a királyi udvar – Ulászló fiának, II. (Jagelló) Lajosnak (1516–1526) az udvara – élelmezési szükségleteinek az ellátására kellett fordítani. A forrás megtévesztő lehet, hiszen szerepel benne Keszi mezőváros is, amely

⁵⁷ FÜGEDI, 1986. 369–371.

⁵⁸ FÜGEDI, 1974. 209–210.; MNL OL DL 19657.

⁵⁹ FELD, 1985. 452.

⁶⁰ C. TÓTH–HORVÁTH, 2016. 30.

⁶¹ PL. BÁRTFAI SZABÓ, 1938. 1189., 1348. sz.

⁶² BÁRTFAI SZABÓ, 1938. 1189. sz.

azonban nem Dunakeszit, hanem a Budától délkeletre fekvő Budakeszit takarja. Dunakeszit ugyanis nem kellett külön még egyszer felsorolni, a kortársak számára is köztudott volt, hogy az uradalom részeként Keszi is az udvar élelmezésében fog ezután részt venni. Két további tényező is ezt támasztja alá. Az egyik, hogy amikor a korábbi oklevelekben felsorolják az uradalom jelentősebb tartozékait, ott megadják azt is, hogy ezek mely megyékben feküdtek, Keszit nem Pesthez sorolják, vagyis ez azt mutatja, hogy Budakeszit szintén Solymárhoz kapcsolták, hasonló feladatokkal. A Pest megyei Dunakeszit csak a későbbiekben említik pontosan a solymári uradalomra vonatkozó források. A másik, egyszerűbb ok, hogy a mezővárosok egyik fontos ismérve a saját plébánia megléte, amelynek Dunakeszi híján volt még ekkor. Dunakeszi jelentősége valószínűleg a területre jellemző kertgazdálkodás miatt nőtt meg. Solymár – és vele Keszi – élete azonban királyi birtokként sem volt zökkenőmentes. Amikor az országgyűlés 1518-ban a királyi udvar ellátására rendelte az uradalmat, azt éppen a Podmanickiek tartották a kezükön erőszakkal. Ezután valószínűleg átadták az uralkodónak a várat, hiszen azt még II. Ulászló király betlenfalvi Thurzó Eleknek (1490–1543) engedte át. Thurzó Elek, az ország egyik leghatalmasabb főura volt a Jagelló-korban, aki azonban visszaadta az uradalmat II. Lajosnak, hogy aztán az ifjú király nem sokkal Mohács előtt az országba menekült Bakics Pál szerb vajdának adja lakóhelyül. Az uradalom tehát királyi kézben maradt, de a solymári várat az uralkodók többször átadták híveiknek lakóhelyül.⁶³ Solymár esetében ez érdemi változással is járt, hiszen falai között a király hívei laktak, míg Keszi esetében ez már nem állja meg a helyét. A falu és lakosainak feladatai, vagyis a királyi udvar ellátása nem változott, és mivel a király Solymárt adta lakóhelyül híveinek, ez a Duna túlszéli fekvő falu életére nem lehetett túl nagy hatással. Az ő esetükben továbbra is az számított, hogy áruikkal megrakott szekereiket békében levihessék a Megyeri-révhöz, ahol átkelve a Dunán az udvar felé vegyék útjukat. Ennek köszönhetően a falu könnyen és gyorsan léphetett volna a fejlődés útjára, ám ezt a lehetőséget a mohácsi csata, majd az ország középső részeinek oszmán kézre kerülése idejekorán derékba törte.

Keszi fejlődéséért, vagy fejlődésének hiányaért a 13–16. századok között egyértelműen három tényező tehető felelőssé. Egyrészt a falu nagyon sokáig egy olyan uradalom része volt, amelynek nem Keszi lehetett a központja. A három falu közül kettő óhatatlanul is mérsékeltebb szerepet kapott ezáltal már a kezdet kezdetén. Amikor pedig 1419-ben kivált az uradalomból, akkor sem a faluban birtokos, és annak területéhez kötődő, annak fejlesztéséért nyilván tenni akaró helyi nemesek kezébe került, hanem országos jelentőségű családok kezén fordult meg, akiknek birtokközpontjaitól Keszi messze feküdt. Harmadrészt, a falu húzhatott volna némi hasznot Buda közelségéből, ám annak piackörzeteit tekintve Keszi túl közel feküdt az ország első városaihoz, amelyek így gazdaságilag is

⁶³ FELD, 1985. 42.

előnytelen helyzetbe hozták. Mindennek ellenére a falu lakosai megtalálták azt a módot, amely révén mégis előrébb juthatnak: a gabonatermesztésre nem a legalkalmasabb földeken a jóval jövedelmezőbb kertgazdálkodásba fogtak. Ez pedig jó fejlődési útra terelte Keszit, amelynek sajnos az 1540-es években vége szakadt.

Alag falu és birtokosai a középkorban

Alag falu története, bár minden bizonnyal szintén a korai Árpád-korra vezethető vissza, csupán I. Károly korában veszi kezdetét az írott forrásokban. Alag, amelynek egy része ma Dunakeszire, másik része pedig Fóthoz tartozik, a középkorban tipikus Pest megyei kismemesi falu volt. A település a középkorban Keszivel, Hartyánnal/Sikátorral, Fóttal és Káposztás-megyerrrel volt határos, és valószínűleg a Duna mentén futó nagy útig is eltartott az uradalom, hiszen határában a 14. században már említik a Buda felé menő utat. A falu maga az Óceán-árok vize és a Mogyoród-patak által körbeölelt lapályból kiemelkedő dombon jött létre.⁶⁴ Tőle keletre már erősebben érvényesültek a dombvidék nyújtotta lehetőségek, ugyanakkor a Dunába ömlő Mogyoródi-patak szintén több lehetőséget kínált az itt élőknek, amelyet a későbbiekben bőven ki is használtak.

Alagról először akkor hallunk, amikor az ide valósi Bocho 1328-ban, mint a megye egyik szolgabírája tűnik fel. Szolgabírók a megye tehetősebb kis- vagy köznemesi családjaiból kerültek ki, ám már önmagában az, hogy Bochót e tisztségre a megye nemessége alkalmasnak találta, elismertségére utal. Ismerjük Bocho fiát is, Miklóst, aki 1350-ben Fejér megyében elzálogosította egy Vajta nevű részbirtokát Alagi Demeter fia Kozmának, 1361-ben azonban már csak özvegyét említik. Feleséget a saját társadalmi rétegén belülről vett maga mellé, a szomszédos Szadai családba való Tamás leányát, Erzsébetet. Ebben az oklevélben, valószínűleg Miklós halála miatt, Alagi Kozma vállalta magára, hogy Miklós özvegyének a neki járó hitbért kifizeti, amely fellől Erzsébet anyja nyugtatta is őt. Ez a Kozma minden bizonnyal Bocho fia Miklós nagybátyja, vagy unokatestvére lehetett. Miklós és Kozma apja nem ugyanaz a személy volt, azonban nagyapjuk nevét nem ismerjük, így lehet, hogy Bocho és Demeter testvérek voltak, de az biztos, hogy fiaik közeli rokonságban álltak egymással. 1344. évi oklevélből kiderül, hogy Kozma nem kisebb személynek, mint a budai rectornak, Henc fia János fia Miklósnak volt famulusa, vagyis szolgálója, familiárisa. Ekkor Vajta falu másik felét kapta Kozma Miklóstól, majd egy évvel később, 1345-ben Csót/Csát birtokot adta Kozmának szolgálataiért cserébe. Jól látható tehát, hogy ebben az időben a Pest megyei nemességből igen sokan közvetve vagy közvetlenül a királyi udvarban és annak tagjainál keresték boldogulásuk kulcsát.⁶⁵

⁶⁴ FÜLÖP, 2000. 80.

⁶⁵ ILLÉSY, 1899. 58–59.

Alag falut településként, és nem személynévként először 1362-ben említi oklevél, amikor Kozma megosztotta a Nyéki családdal Alagon és Hartyánon bírt részein.⁶⁶ A középkor folyamán az Alaghoz hasonló kismanesi családokra vonatkozó adatok szinte kizárólag az ehhez hasonló birtokügyekhez kötődnek, így sok esetben az ilyen családok és birtokuk, falujuk története is ezek függvényeként írható le. Nincs ez másként Alaggal sem. Jelentősen nehezíti azonban az egyes családok megismerését és családfák felrajzolását az a tény, hogy a birtokszerzések – és ennek következtében a birtokközpontok változása – során több ugyanoda való, ugyanolyan nevű, de nem feltétlenül rokon családdal számolhatunk egyazon területen. Más szóval az a tény, hogy valakit Alaginak hívnak, hacsak az apa nevét nem jegyzi fel, nem jelenti azt, hogy valaki abba az Alagi családba tartozott, amelybe pl. Bocho, Demeter vagy fia, Kozma. Ahol lehetőség adódik rá, ezt a tényt természetesen jelezni fogjuk.

Bocho és Demeter rokonságát legközelebb 1374-ben említik, amikor megtudjuk, hogy Kozmának volt egy háza az Olasz utcában Budán, a Tej utcánál, amelyet ő ebben az évben adott el Himfi Benedek bolgár bárnak. Kozma valószínűleg Henc fia Miklós szolgálatában szerzett még magának egy házat Budán, amely szintén erősíti azt az elgondolást, hogy a megye feltörekvő, tehetős nemesei a királyi központ felé igyekeztek. A Buda középkori topográfiájával foglalkozó kétkötetes művében Végh András egyébként Kozma címzése alapján felvetette annak a lehetőségét is, hogy Alagi Kozma talán azonos volt Bánfi Miklós szlavón bán Kozma nevű, 1353–1356 között működő ítélőmesterével. Az országos méltóságviselők familiárisainak nem egy esetben volt házuk Budán, noha ennél tovább az azonosság kérdésében, ahogy Végh sem tette, nem juthatunk. Mindössze annyit biztos, hogy Kozma 1374-ben még élt, amikor házát eladta.⁶⁷

Ezt követően a falut és birtokosait 1383-ban említi ismét Mária királynő oklevele, amikor megtiltja Gechei Imre fia Miklósnak, hogy Alagi Kozma fia Demeter és Alagi Pető fia Tamás alagi birtokrészeibe magát bevezettesse. A per azért kezdődött, mert Kozma fia Demeter Tamás szerint jogtalanul adta át birtokrészeit Imre fia Miklósnak. A királynő jogosnak tarthatta a panaszt, mert tiltotta a feleket az átadás-átvételtől. Pető fia Tamás ellentmondásának okát is megismerjük 1396-ban, jelesül, hogy szerinte Miklós egyszerűen pénzsóvárságból akart bekerülni a családba, mivel ő csupán Demeter egyik nővérének a fattyú gyermeke, nem pedig törvényes örökös volt.⁶⁸

Imre fia Miklós származása körül tehát sok a rejtély, és a mintegy egy évtizednyi intervallumból ismert három különböző neve azt szintén homályban tartja. Mint láttuk 1383-ban Gechei, 1388-ban pedig Alagi néven. 1396-ban aztán Imre fia Miklós újabb névvel tűnik fel, úgy, mint Kechew-i Miklós. Imre fia Miklós ekkor Alagi Demeter birtokai közül akart

⁶⁶ FÜLÖP, 2000. 77.

⁶⁷ VÉGH, 2006. I. 242.; BÓNIS, 1971. 81.

⁶⁸ BAKÁCS, 1982. 981. sz.; ILLÉSY, 1899. 59.

kiadni leánynegyedet, ami ellen Alagi Tamás fia István tiltakozott. A kérdést Illésy János, az Alagi család történetének egyik első historikusa úgy oldotta fel, hogy szerinte két Imre fia Miklós élt ekkoriban. Az egyik az 1383-ban és 1396-ban előtűnő Gechei vagy Kechew-i Miklós, aki Pető fia Tamás szerint Demeter egyik nővérének törvénytelen gyermeke volt. Illésy azt is valószínűsítette, hogy Miklós Imre nevű apja az az ács lehetett, aki Alag 1388-as határjárásában szerepel.⁶⁹ A másik viszont az, aki 1388-ban Alagiként szerepel. Ekkor Tamás és Imre fia Miklós közösen mondtak ellent annak, hogy Lackfi István elfoglalta és a simontornyai várhoz csatolta vajtai birtokukat Fejériben. Erről maga Tamás nyilatkozta 1389-ben, hogy rokona volt.

Pető fia Tamásról 1388-ban azt is megtudjuk, hogy, miként nevéből is kikövetkeztethető, Alagon lakott, amit megerősít, hogy ekkoriban említik a falu nyugati részén álló kúriáját. Még ebben az évben változás állhatott be az 1383-as perben, ugyanis Tamás immár az ellen tiltakozott a budai káptalan előtt, hogy Demeter el akarja adni birtokainak egy részét Imre fia Miklósnak. A középkor folyamán a birtok olyan tulajdonnak számított, amelynek a nemzetségen belül kellett maradnia, és csak magaszakadás esetén kerülhetett ki a nemzetség kezei közül, és háramlott a királyra.⁷⁰ Ha elfogadjuk, hogy Imre fia Miklós fattyú, vagyis törvénytelen fiúgyermek volt a családban, akkor Tamás felháborodása teljesen jogos volt, hiszen Demeter így próbált magának, fiúgyermek hiányában örökösöt kreálni és szűkebb családján belül tartani birtokait, miközben a család másik ágában voltak törvényes korú férfiak. A fattyú Imre fia Miklóst tehát sikerült eltávolítani az örökösödésből, míg Demeter magtalan halála után, noha birtokai döntő részét Tamás örökölte, abból nyilvánvalóan jutott Alagi Imre fia Miklósnak is.

Ezután szerencsére egy rövid ideig jól követhető a birtokon élő nemesek sorsa. Így 1437-ben Alagi (Imre fia) Miklós fia Balázs és (Pető fia) Tamás fia István özvegye tiltakozását figyelmen kívül hagyva a budai káptalan budai polgároknak iktatott négy jobbágytelket Alagon. Tamás fia Istvánról egyébként egyedül 1416-ból van adatunk ezen kívül, amikor anyja, Nagyrévi Margit hitbére fejében 32 forintot fizetett Nagyrévi Lőrincnek. 1426-ból Miklósnak egy Mátyás nevű fiát is ismerjük, aki ekkor kijelölt királyi ember volt, 1437-ben pedig említik egy Tamás nevű fiát is. Az 1440-es évektől említik Miklós negyedik fiát, Miklóst.⁷¹ Ez azért fontos momentum, mert a névazonosság miatt nem lehet pontosan eldönteni, hogy apa vagy fia volt-e az az Alagi Miklós, aki 1444-ben Pest megye egyik országgyűlési követe is volt.⁷² Mindenesetre a tény maga a birtokot kezén tartó nemesi família megyei jelentőségére vall. Éppen az 1440-es években azonban Miklós, és fia, Miklós is több birtokuk zálogba adására kényszerült, pl. Sikátoron és Palotán. A pereskedések ezután

⁶⁹ BAKÁCS, 1982. 981. sz.; ILLÉSY, 1899. 59.

⁷⁰ FÜGEDI, 1992. 40.

⁷¹ BÁRTFAI SZABÓ, 1938. 615., 669. sz.; ILLÉSY, 1899. 60.; BAKÁCS, 1982. 1584. sz.

⁷² ENGEL, 1996. I. 514.

alábbhagytak egy időre, és jóval békésebb körülmények között tűnnek csak fel az Alagi nemesek. Így többször szerepelnek királyi emberként (köztük olyanok is, akiket nehéz elhelyezni a családfán, így Sebestyén, Mihály és Menyhért), de birtokvitákban is inkább csak, mint határosok vagy szomszédok jelennek meg, így például 1447-ben Zsidón (Vácegres), 1461-ben (Káposztás) megyeren, illetve ugyanekkor egy Verseg és Kartal közötti birtok esetén.

A családtagok közötti pereskedések az 1460-as években újultak ki, amikor egy bizonyos Sárközfölde kert és szántó miatt 1464-ben Alagi Mihály fia Bereck és Albert perelte Alagi Miklós fia Miklóst, amiért az jogtalanul eladott két alagi jobbágyportát, és Csátot azon javak közül, amelyek őket a néhai Kozma után illették meg. Ebből talán arra következtethetünk, hogy Mihály Alagi Kozma vagy Pető fia Tamás leszármazottja lehetett. A pert 1467-ben szüntették be a felek, amikor Bereck és Albert öt jobbágyportát kapott Miklóstól. Bereck és Albert azonban később Leányfaluról nevezték magukat, és Alag életében tovább nemigen vettek részt.⁷³ Ugyanebben az évben az alagi nemesek birtokainak nagyságáról is képet kapunk, hiszen ekkor Alagon kívül birtokaik voltak Csátón, Cséven, Vasadon és Nyáregyházán, hogy Sikátoron és Szentmártonkátán, de még a megyén kívül, Nógrádban is voltak birtokaik a már említett fejerieken túl. Alag életében az 1470-es évek elején állt be változás, amikor új család tűnt fel az alagi birtokosok között, a Mikófalvi Bekények.

Alag falu eddigi történetéről mindenestre elmondható, hogy a falu azon pesti kisenemesi falvak közé tartozott, amelynek birtokosai többnyire alig lépték át saját falujuk határait és egymással és szűkebb környezetük hasonló háttérű családjaival pereskedtek. Alag urai ugyanakkor ebből a szempontból jelentősebbek voltak saját rétegük képviselőinél, hiszen a környező falvakban több egyéb birtokkal is rendelkeztek, a megyének szolgabíróját és országgyűlési követet is adtak. A család egyes tagjai által szerzett földek akkor váltak igazán értékké, amikor a család azon ága, amely a falu jelentős részét a plébániával együtt birtokolta kihalni látszott. Az évtizedek alatt szépen kikerekített birtokot azonban – amely templommal is rendelke-

7. kép: A Mikófalvi Bekény család címere

⁷³ ILLÉSY, 1899. 60.; FÜLÖP, 2000. 78.

zett és gazdaságilag is egyre jobban használta ki a természet adta lehetőségeit – csak egy valaki tudta megszerezni: Alagi Miklós unokahúgának férje, Mikófalvi Bekény Dénes. Miklós unokahúga, Kürti Katalin és férje, Dénes magukhoz vették Alagit Budára, hogy öreg napjait békében tölthesse. Miklós ezt azzal hálálta meg, hogy (nyolc porta kivételével) 1472-ben zálogba, majd 1482-ben örökre rájuk hagyta alagi és egyéb birtokrészeit, így amikor Miklós meghalt, Dénes teljes joggal vehette fel az Alagi nevet.⁷⁴

Dénessel új időszámítás kezdődött a falu számára. A Mikófalvi Bekények Heves megye egyik tehetős nemzetségéből eredtek, az udvarba nagybátyja, Sajónémeti Bekény Péter, kancelláriai jegyző vihette be, ahol gyakorlati képzésben részesülhetett.⁷⁵ *Litteratus*, vagyis magyarosan deák elnevezése legalábbis értelmiségi munkájára vallanak, és valóban, hiszen előbb budafelhévízi udvarbíró, majd kincstári alkalmazottként tűnik fel. Így 1479-ben vagy 1486-ban, amikor városi adókat szedett be Nagylucsei Orbán kincstartó, győri püspök familiárisaként a kincstár számára, majd 1494-ben találkozunk vele az új kincstartó, Ernuszt Zsigmond pécsi püspök familiárisaként, mikor Sárosban hajtott be adókat.⁷⁶ Udvari alkalmazottként, akár csak korábban Alagi Kozmának, neki is volt háza Budán a Szent Mária Magdolna-templom közelében. Ennek elülső részére misealapítványt tett a templom számára, ám vagy nem volt megelégedve az egyháziakkal, vagy pedig elmélyült vallásosságát akarván kifejezni, 1493-ban a kékesi pálosoknak adta a háznak ezt a részét.⁷⁷ Alagra tehát Bekény Dénes által egy gazdag és befolyásos személy került.

A család többi tagja azonban kismimmizettnek érezte magát, hasonlóan ahhoz, ahogy egy évszázaddal korábban Pető fia Tamás érzett fatytyú rokona felbukkanása idején. 1492-ben Dénes az ellen emelt panaszt, hogy Alagi Mihály és Alberti Miklós nem engedik át neki az öt megillető birtokrészeket a nógrádi Herleden. 1493-ban a kérdést azzal igyekezett rendezni, hogy átadott Mihálynak és Albertinek nyolc jobbágyportát Alagon, valamint Sikátor és a nógrádi Bágyon falu felét, továbbá egymást testvérül fogadták (ami magtalan elhalálozás esetén a másikat örökössé léptette elő), ám igyekezete nem érte el a kívánt hatást. Dénes a három évvel korábbi egyezségnek megfelelően sem kapta meg az öt megillető herledi birtokait, míg az általa átengedett földeket törvénytelenül már ellenfeleinek iktatták 1496-ban.⁷⁸ Mivel Dénes igazát immár a király előtt kereste, és megvádolta a váci káptalant is a törvénytelen iktatással, a váci püspök Alagi és Alberti mögé állt, amivel olyan eseményeket idézett elő, amelyek ennek az elmérgesedett vitának a hevében Alag falu nevét az országos politika előtt is ismertté tették. Alagi Mihály, Alberti Miklós és Csomádi András, mint a váci püspök familiárisai ugyanis a Dé-

⁷⁴ ILLÉSY, 1899. 61.

⁷⁵ ILLÉSY, 1899. 62.

⁷⁶ ILLÉSY, 1899. 62–63.; VÉGH, 2006. I. 283.; MNL OL DL 18986.

⁷⁷ VÉGH, 2006. I. 283.

⁷⁸ MNL OL DL 88791.; FÜLÖP, 2000. 79.

nes által telepített egyik halastóból, amelyet aztán le is romboltak, állítólag 50.000 halat elloptak, és a váci püspök egy másik tavába vitték, ezzel mintegy 1500 forint kárt okozván.⁷⁹ Az országbíró helytállónak találta Bekény Dénes keresetét, és megidézte az érintetteket jelenléte elé, ám kiderült, hogy Alagi, Alberti és Csomádi hamis oklevél kiállítására vette rá az országbíró jegyzőinek vezetőjét, Korotnai Jánost a korábbi iktatások idején, ami miatt Korotnait Alagiék meg is gyilkolták, nehogy az ügy kiderüljön.⁸⁰ Az oklevél-hamisítás ebben az időben – a gyilkossághoz hasonlóan – főben járó vétek volt, amely maga után vonta a fő- és jószágvesztési ítéletet. A vesztőhelytől csupán II. Ulászló kegyelmi parancsa mentette meg őket, noha ezután Alag falu életéből szinte teljesen eltűntek, bár Csomádi egyik rokona, Alagi Csanádi János néven 1520-ban elcserélte testvérei nevében is családja alagi udvarházát Kisserjéni Szegedi Ferenc tatárszentmiklósi udvarházáért cserébe, jöllehet a család kisebb birtokokat Mohács után is bírt még a faluban.

Dénes ezután igen nagy erővel látott neki a birtok fejlesztésének. Két fia, Benedek és Gáspár egy rendezett és szépen jövedelmező birtokot örököltek apjuk után. Dénes 1511-ben már halott volt, amikor fia, Benedek adta ki apja második felesége, Ilona után a neki járó jegyajándékot. Nyolc évvel később, Benedek és testvére, Gáspár eladják a valószínűleg anyjuk után őket illető nógrádi Kürt birtokot, és bizonyos borosjenői részirtokokat a budai káptalannak, cserébe azért, hogy a káptalan a Krisztus Teste oltárnál misét mondjon, és csütörtökönként körmenetet tartson az adományozók lelki üdvéért. Benedek és Gáspár ugyanakkor egymással is pereskedtek, amely azonban megegyezéssel zárult 1524-ben. Ennek értelmében Benedek átengedte alagi birtokának egy részét a falu végén felállított „képmás” (*effigies*),⁸¹ amely ez esetben nagy valószínűséggel Krisztus a keresztben történő ábrázolását jelenti) mellett, amiért cserébe Gáspár egy jobbágyot adott testvérének. Alagi Gáspár viszont alig egy évvel később, 1525. november 6-án túl is adott alagi birtokain, legalábbis 800 forintért zálogba adta azokat sógorának, Serédi Gáspár váci kanonoknak. Ebből a zálogügyletből azonban már csak Mohács után, 1540-ben jött ki sikeresen a család, amikor Alagi Gáspár özvegye és gyermekei, Anna és János visszakapták azt.⁸²

Alag falu birtokosai tehát időről-időre sikeresen igyekeztek kitörni a kisnemesi létből, és nem egy esetben a megyei nemesség választott képviselői közé is tartoztak, ahogy országos jelentőségű főúr familiárisaiként is többször tevékenykedtek, vagy tevékenykedhettek. A kisnemesi perlekedések nem egyszer súlyos anyagi áldozatokat és hosszú évek ellenségeskedéseit vonták maguk után, amelyek mögül azonban így is felsejlik a falu, megyei viszonyok közötti értéke.

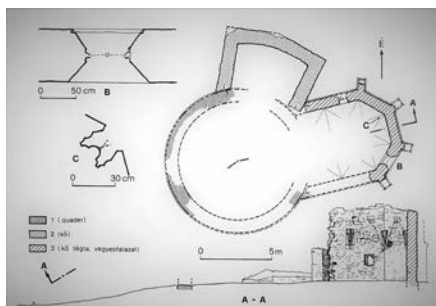
⁷⁹ MNL OL DL 93674.; ILLÉSY, 1899. 62–64.

⁸⁰ BÓNIS, 1971. 274.

⁸¹ MKLSZ III. 1992, 290.

⁸² BÁRTFAI SZABÓ, 1938. 1464., 1543. sz.

Az alagi templom

8. kép: Alag falu középkori templomának alaprajza

A falu minden bizonnyal központi épülete és ékessége volt a plébániatemplom, amelynek eredete a falu történetét az írott forrásoknál sokkal régebbre képes datálni. A templom a rotundák, vagyis körtemplomok közé tartozott, amely igen korai és kezdetben nagy népszerűségnek örvendő templomtípus volt Közép-Európában. Mintaként minden bizonnyal Nagy Károly frank király aacheni palotakápolnája szolgálhatott, ezért

terjedt el a 9–11. században főként a közép-európai fejedelmi udvarok palota/családi/temetkezési templomaként ez a típus az egész régióban. A 11–12. században változások figyelhetők meg a templomépítéssel terén is, így Szent István már csak funkciójában utalt saját székesfehérvári királyi egyházánál az aacheni mintákra (például saját családi kápolnájának építtette, oda temetkezett), formailag az ókeresztény bazilikális elrendezést részesítette előnyben. Innentől kezdve a rotundák elsősorban a falusi plébániák szerepét töltötték be, így ez áll az alagi, az isaszegi és a kerekegyházi rotundákra is Pest megyében, ahol mindössze ezt a hármat ismerjük.⁸³

Alag azonban még ezen a csoporton belül is egy alcsoportot képvisel. Az apszis nélküli körtemplomok a rotundák egyik kései, főként 13. századi válfaját képviselik Gervers-Molnár Vera szerint.⁸⁴ Az alagi templomrom kutatói viszont több elméletet is kialakítottak a templom építési idejét illetően. 1943-ban egy szerző nélküli tanulmányban a templomot 13. századnak nevezik, míg Irásné Melis Katalin a 11. századra datálta a rotunda építési idejét. Fülöp András a 12. század közepe és vége közé helyezi, Gervers-Molnár Vera pedig a 12–13. század fordulója körüli időre datálta.⁸⁵ Az elméletek tehát a 11. és a 13. század között határozzák meg az építés idejét, a régészeti leletek azonban bizonyossá teszik, hogy a templom körül kialakult falu a 12–13. század fordulóján már lakott hely volt, ugyanis erre utaló kerámiatöredékek kerültek elő a falu központját képező egyház közeléből. Mivel ezek a legkorábbi leletek az Árpád-korból a falu területéről, és mivel már Fülöp András is indokolatlannak tartotta, hogy a templom a 11. századra datáljuk, így egyelőre az a legbiztosabb, ha a templomot építési idejét (és vele a falut is?) a 12. század közepe és a 13. század eleje, de legalábbis a tatárjára előtti időszakra tesszük. Mivel

⁸³ GERVERS-MOLNÁR, 1972. 13–14., 31–32., 40.

⁸⁴ GERVERS-MOLNÁR, 1972. 13–14., 31–32., 40.

⁸⁵ IRÁSNÉ MELIS, 1983. 17., 21.; FÜLÖP, 2000. 81., 83., 97.; GERVERS-MOLNÁR, 1972. 40.

a templom alapfalai teljes egészében nem maradtak fenn számunkra, így nem lehet pontosan meghatározni, hogy valóban ahhoz a típushoz tartozott-e, amelyet Gervers-Molnár gondolt. Ez esetben ugyanis elképzelhető, hogy a kívülről kerek kiképzésű templomon belül, a keleti oldalon egy kis bemélyedésben alakítottak ki szentélyt. Ez a típus szintén a 12–13. század fordulójára tehető, amely ismét csak valószínűsíti, hogy Alag és Keszi falvak a 12. század második felében már létező települések voltak.

A templom igen egyszerű architektúrájú, nincsenek rajta a korai építési szakaszokra utaló díszítő motívumok vagy sajátos stílusjegyek, datálása ezért is nehéz. A kváderkövekből épült templomhoz északkeletről csatlakozott egy legyezőszerűen szélesedő, négyszögletes melléképület, amelyet a 20. század elején szentélynek, Gervers-Molnár kutatásai nyomán 13. századi sekrestyének tartanak. A rotunda tíz méter külső átmérőjű lehetett, amelynek azonban csak lábazati csonkjai maradtak fenn a mai napig. A felszín felett megmaradt részei leginkább késő-középkori hozzáépítések nyomait viselik magukon. A 15. században, minden valószínűség szerint Alagi Bekény Dénes idején a sokszög három oldalával záródó gótikus szentélyt építettek a templomhoz, amelyet négy támpillérrel erősítettek meg. Ennek falait néhol téglából és kőből építették, de az építkezések során, a templom kitört falából származó kvádereket is beépítették a szentélybe. A kormeghatározást segíti, hogy a szentélyben a néhol öt méteres magasságig álló falakon még láthatók azok a bordaindítások, amelyek feltehetően csillagboltozatot tartottak, és amely elsősorban a 15. század vége felé kezdett elterjedni. A templomról tudjuk azt is, hogy a Pest megyei templomi patrocíniumok között nagyon népszerű Szűz Mária tiszteletére szentelték, és 1473-ban említik akkori plébánosát, Jánost, illetve korábbi plébánosát, Mihályt is, aki ebben az időben már a főti parókia élén állt.⁸⁶

Alagi Bekény Dénes tehát a kor szellemének és építészeti vívmányainak megfelelően kiképzett templomot alakított ki birtokai új központján, amelyet azonban számos más módon is fejleszteni igyekezett.

Keszi és Alag falvak gazdasági jelentősége és lakosai

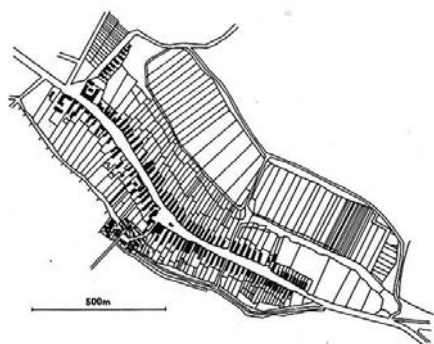
Pest megye nemesi társadalma a középkorban, mint arról korábban szó esett már, döntően a kis- és középbirtokos nemességhez tartozott, a megyében őshonos úri nemzetség igen kevés volt, és azok is döntően nem, vagy csak későn jutottak az országos politika közelébe. Ilyenek voltak elsősorban az Ákos, Kartal, Káta, Rátót, Bicske, Tétény, Maglód (Gyula-Zsombor) és a Zsidó nemzetségek, utóbbiból pl. a Csáki család származik.⁸⁷

A birtok- és telekaparózódás is igen súlyos teherként nehezedett a nagyszámú kis- és köznemesi családból álló megyei birtokosokra, ami-

⁸⁶ MNL OL DL 17432.

⁸⁷ BOROVSKY, 1910. 284.

nek következtében az egész telek fogalma elvi fogalommá vált a késő középkorban. Ennek köszönhető, hogy egy-egy faluban adott esetben sok különböző jogon birtokos nemest is találhatunk, mint pl. Alagon, de Keszi esetében is találunk példákat Kesziről nevezett személyekre. Velük kapcsolatban elmondható, hogy a birtokügyletek során eljáró hiteleshelyi emberek mellett feltűnő királyi emberek között nem egyszer szerepelnek Keszire való nemesek, ám az ügyek területi érintettségéből gyakran kitűnik, hogy ezek inkább a Pilis megyei Budakeszire, semmint a pesti Dunakeszire vonatkoznának.⁸⁸ Néhány esetben azonban (Duna)Keszin birtokos, és nevüket onnan vevő nemesekkel is találkozunk, így 1371-ben Kezeu-i Domokos fia Vörös Lászlót, Kezu-i Györgyöt és 1373-ban Keszői Pétert említik.⁸⁹ Nem ilyen egyszerű a helyzet azzal a Keszői Péterrel, aki 1403-ban már budai polgár, de találkozunk Dunakeszire való jobbágyokkal is, így például 1473-ban, amikor Alagi Miklós fia Miklós második felesége, Lengéni Zsófia végrendelkezett, a tanúk között említették Kezew-i Orzag Jánost.⁹⁰ Csánki Dezső ugyanakkor a Pest megyében birtokos Keszi családokat a diódi és péceli Keszi családokba sorolta történeti földrajzi munkájában.⁹¹ Keszin a birtokviszonyokat valószínűleg az is döntően befolyásolta, hogy a falu legnagyobb része a 13. századtól kezdve egyben került egyik birtokostól a másikhoz. Itt ezért nem alakulhatott ki olyan népes kishemesi réteg, mint Alagon. Keszin tehát nem volt nagyszámú kishemesi réteg, amely a birtokot feldarabolta volna, úgy, mint Alag esetében, viszont míg Alagon a helyben birtokos nemesek saját jól felfogott érdeke volt birtokaik fejlesztése, így Alag sokat fejlődött is a 15. század végéig, addig Keszit nagybirtokos urai elhanyagolták és nem használ-

9. kép: Szalagtelkes vagy útifalu térképe
(Öttevény, Győr-Moson-Sopron megye)

ták ki a terület adta lehetőségeket, hogy végül a falu a királyi birtokszervezetben találja meg a helyét.

A pesti falvak településrendje ún. „útifalu” vagy „szalagtelkes” falu volt, amelynek a formái nem egy esetben mind a napig felfedezhetőek a megye településeinél. Ennek a típusnak elsődleges ismertető jele, hogy mindössze egy főutcából áll, és a kétoldalt elhelyezkedő telkeket csak ritkán töri meg egy-egy bekötő utca.⁹² Keszi településstruktúrájáról nem sokat tudunk a középkorban, de Alagnál ez a rend-

⁸⁸ Pl. BÁRTFAI SZABÓ, 1938. 600., 620., 757., 985. sz.

⁸⁹ BÁRTFAI SZABÓ, 1938. 402. sz.; BAKÁCS, 1982. 882. sz.

⁹⁰ MNL OL DL 17432.

⁹¹ CSÁNKI, 1890. I. 42.

⁹² TRINGLI, 2001. 101.

szer figyelhető meg. 1467-ben Alagi Miklós és fia Miklós valamint Leányfalvi Mihály fia Bereck és testvére, Albert egyezkedtek egymással, amelyből a falu egy részének a kinézetéről nyerünk információkat. Alagiék átengednek öt jobbágyportát a Sikátor felé eső soron, vagyis utcán, amelyből négy porta itt, egy másik pedig egy további telekkel kiegészülve ezekkel szemben, a keleti oldalon található.

Ebből leszűrhető, hogy a falu főutcája észak–déli irányú volt, nyugati fele Sikátor, keleti része pedig a dunai oldal, vagyis Keszi falu felé nézett. Ezen utcák házai olcsók és elég könnyen összeállítható épületek voltak, Tringli István kutatásai szerint a pesti falvak általános építési anyagai ekkoriban a patics és a gerenda voltak.⁹³ Ezeket az épületeket úgy kell elképzelni, hogy a ház kiásvott alapjaiba gerendákat helyeztek, és a közöttük fennmaradó helyeket vesszőkkel fonták össze, majd agyaggal betapasztották, végül kívülről lemeszelték. Ezt a háztípust csak ritkán törte meg egy-egy drágább kivitelezésű kőház, amelyet rendszerint olyan értéként kezeltek, hogy fel is jegyezték az oklevelekben. Erre csak korszakunkon némileg túl, 1527-ből van adat Alagról. Nagyjából a falu kiterjedését is meg lehet állapítani, legalábbis egy 1388. évi határjárás erre ad némi lehetőséget. Ekkor a birtok határa a Budára menő útnál kezdődött, amely minden bizonnyal a Duna mellett és Keszin is áthaladó utat jelenti. Az úttól a határ Balog Péter jobbágy házáig ment, ahonnan nyugat felé fordult egy völgyön át a Hidegkútig, majd több egyéb határjelet követve a Kisszigetnek nevezett szigethez ért, ahonnan észak felé mentek tovább a határt bejáró hiteleshelyi és királyi emberek egészen a Homokútnak nevezett útig.⁹⁴ Feltehetjük, hogy a Kissziget az Alag és a Duna közötti mocsaras területből kiemelkedő egyik szigetet takarja, míg a völgy és hidegkút valahol a Mogyoród-patak mentén lehetett, végül az egyik földútig tartott a falu és birtokainak határa. Vagyis Alag a Duna, a Mogyoród-patak és Sikátor falu, valamint Fót közötti területen feküdt, ami egyszersmind azt is jelenti, hogy Alag és Keszi közvetlenül érintkezett is egymással a középkorban.

A két falu lakosainak a számát lehetetlenség meghatározni, de szerencsére igen szűkös forrásaink mégis akadnak arra vonatkozóan, hogy kik lakhatták a településeket, és esetleg arra is, hogy milyen tevékenységi formákat űztek. Kézművesiparra nincsenek adataink, legalábbis olyanra nem, amely a környék piacaira, vásáraitra termelt volna. Keszin a források hallgatnak ilyen tevékenységet végző személyekről, míg Alagon 1388-ban egy Imre nevű ácsot, 1437-ben pedig egy Balázs nevű szabót említenek az oklevelek. Az Alagi Bekények ugyan próbálkoztak kézművesipart telepíteni Alag környékére, ennek hatékonyságáról azonban nem sokat tudunk. Alagi Bekény Dénes felesége még 1493 előtt próbálkozott azzal, hogy sikátori birtokrészére új len- és kenderáztatót telepítsen az alagi halastóból kifolyó patakra, míg egy másikat, amelyet a sikátori jobbágyok földdel

⁹³ TRINGLI, 2001. 102.

⁹⁴ BÁRTFAI SZABÓ, 1938. 1013. sz.

betömtek, kikotortatott.⁹⁵ Ez a hír bizonyítja, hogy vagy a Bekények, vagy még az Alagiak próbálkoztak ilyen len- és kenderáztató létrehozásával már korábban is.

Vására egyik falunak sem volt, nem is lehetett, ugyanis a középkori jogban használatos ún. „bannmeile” értelmében két mérföldön (kb. 17 km-en) belül nem lehetett két vásárt tartani. Ennek oka abban keresendő, hogy nagyjából ennyit volt képes az akkori viszonyok között egy nap alatt megtenni egy kereskedő, és az intézkedés a vásáros települések jogait (és bevételeit) is védte. Keszi és Alag, mint Pest város vásárcörzetéhez tartozó falvak elsősorban a pesti és a budai piacra vitték áruikat. Mivel kézművesiparuk elsősorban saját szükségleteik kielégítésére szolgálhatott, a piacon főleg mezőgazdasági terményeiket adhatták el. Mindkét falu a mezőgazdaságnak egy speciális és jól jövedelmező formáját választotta, méghozzá a kertgazdálkodást.

Pest megyének a mezőgazdasági termesztésre alkalmas területe három részre osztható. A hegyvidéki területeken szőlő- és bortermeles folyt, ám ez a megye középkori domborzati viszonyait ismerve igen kismértékű lehetett. A megye déli részének síkvidéki, alföldi területein a gabonatermesztés és az állattenyésztés volt jelentős, míg azok a területek, amelyek a kettő találkozásánál feküdtek, mint például Keszi és Alag, vegyes gazdálkodást folytattak. Ebbe beletartozott a gabonatermesztésen túl a faizást (*lignatio*, a jobbágnak az a joga, hogy a földesúr erdejéből fát hozhasson tüzelésre és szerszám-készítésre), és elsősorban a kertgazdálkodást.⁹⁶

Keszi névváriánsai több ehhez kötődő gazdálkodási formára is utalnak, pl. Káposztáskeszi/Káposztáskesző vagy Körtvéyeskeszi. Utóbbi esetben azonban fontos leszögezni, hogy ez nem tudatosan telepített körtefákra és körtésekre vonatkozik. A gyümölcsöskertek igen drágák voltak, és többnyire csak az egyház engedhette meg magának, hogy gyümölcsösei legyenek. Az oklevelekben olvasható „körtevényfák” elsősorban település határaitban növekvő vadkörtefákat jelentették. Ez tehát nem árul el semmit a keszi kertgazdaságokról. Annál többet tudunk a falu „káposztás” jelzőjéről. A káposzta alapvető élelmiszernek számított a középkorban, hiszen télen szinte az egyetlen vitaminforrás a savanyított káposzta volt. Elmondható továbbá, hogy amikor a középkori források kerteket említenek, többnyire káposztáskerteket kell érteni alatta. Nagyon érdekes, hogy – miként ma is – a pesti káposztatermő helyek a legismertebbek országszerte, a középkorban is itt lehettek az első számú káposztatermő központok. Az egyetlen különbség csak annyi, hogy míg manapság főként Vecsés jut eszünkbe a káposztáról, addig a középkorban az alagi és keszi káposztások lehettek a legdúsabb termőhelyek a megyében.⁹⁷

⁹⁵ TRINGLI, 2001. 127.

⁹⁶ TRINGLI, 2001. 116.

⁹⁷ TRINGLI, 2001. 117–118.

A legfontosabb már akkor is Buda és környéke szükségleteinek kielégítése lehetett, akár a királyi udvar, a polgári családok, a városi nemesi kúriák, vagy épp a pesti piac és polgársága lehettek az első számú felvásárlók. Nem lehet véletlen, hogy a káposztatermesztésben valószínűleg már igen korán jeleskedő Keszit, a nyilvánvaló szükségleteken túl már a Garaiak is Solymárhoz kapcsolták, ahonnan pedig az egész uradalom éppen a királyi udvar élelmezésére fordítottatott. Az egész észak-pesti régió ennek köszönhette gyarapodását, a káposztaföldek üzletnek sem voltak utolsó. Egy sződi jobbágy 1524-ben a visegrádi vár szükségleteire adott el egy szekér káposztát, míg Alagon pl. négy forint földbért vagy bérleti díjat követeltek a Jagelló-korban egy káposztáskert után, a versengés tehát élénk lehetett e kertekért.⁹⁸

Természetesen nem ez volt az egyetlen mezőgazdasági ágazat a térségben, de minden bizonnyal a legjövedelmezőbb. Az alföldi és hegyvidéki területek találkozásánál fekvő termőföldek nem voltak olyan jól termők, mint a megye déli felén fekvő társaik, de a forrásokban gyakran találkozni kaszálókkal, rétekkkel, amelyek gabonatermesztésre és kismértékű állattenyésztésre mutatnak. Az állattenyésztés legmegfelelőbb módja errefelé a halgazdálkodás lehetett. Alagon két nagyméretű halastóra vannak adataink, és legalább az egyik szintén Bekény Déneshez köthető, ezt ugyanis 1470-ben telepítette a Mogyoród-patakra. Ebből a tóból lophatták el az 1490-es évek elején birtokostársai a már említett nagymeny-nységű halat. A hal egyébiránt szintén alapvető élelmiszernek számított, hiszen a középkor vallási ünnepnapokkal teletűzdelt világában, amikor az egyházi ünnepek az évnek nagyjából a felét is kitehették, a bőjti időszak alatt az egyik legalapvetőbb táplálékforrás volt. A birtokhoz tartozó vizek sokféleképpen voltak felhasználhatók és értékes részét képezték a birtokoknak, hiszen Alagon a patakból kialakított halastó, vagy a szintén a patakra telepített len- és kenderáztató mellett malom is működött.⁹⁹

A káposzta és a hal mellett a domborzati viszonyok nyújtotta harmadik bevételi forrást a helyvidék lankáinak és a dombvidékeinek fáit jelentették. Mivel ettől a területtől délre erőteljesebben érvényesültek az alföldi hatások, így a megye déli része számára is szükséges fát általában Pestnek ebből a részéből, valamint Hont és Nógrád szomszédos területeiről szereztek be. Nem véletlen, hogy a keszi és az alagi jobbágyok és nemesek is igyekeztek kihasználni a fakitermelés nyújtotta előnyöket. 1513-ban pl. a Gödöllőtől északra lévő csomádi Középhegy erdőn káposztáskesziziek próbáltak meg erdőket zálogba venni, és hasonló ügyleteket próbáltak lebonyolítani az alagi nemesek is a haszon reményében. Az alagiak vállalkozó kedvét mutatja, hogy 1496-ban a falu tartozékaként szőlősöket is feljegyeztek.¹⁰⁰

⁹⁸ TRINGLI, 2001. 118.

⁹⁹ TRINGLI, 2001. 122.

¹⁰⁰ MNL OL DL 20474

Mindazonáltal e lehetőségek ellenére sem volt az élet könnyű ezen a vidéken, mivel Pest megyében igen magas volt a belső pusztásodás mértéke. A közkeletű vélekedéssel ellentétben ez nem minden esetben jelentette a földek tényleges elhagyását, csupán azt, hogy a jobbágyok, az adók elkerülése végett nem költöztek be a telekre, hanem bérbe adták azt, míg a földeket továbbra is művelték.¹⁰¹ Végeredményben ez a megoldás mindenkinek megérte, hiszen a jobbágy kevesebb adót fizetett, míg a birtokos magasabb bérleti díjat húzott az ügyletből. Ellenben a kieső adóbevételek érzékenyen érinthették a központi kormányzatot, a nemesi birtokosokat is, de főleg a kisbirtokosokat. Pest megyének éppen az északi, északkeleti részén volt a legnagyobb a belső pusztásodás, elsősorban Gödöllőn, ahol ez az arány 79% volt. Kesziről nincsenek erre vonatkozó információink, hiszen a birtokot nem adták-vették sűrűn, nem tettek rajta osztályt, nem idegenítették el részeit, márpedig elsősorban ilyen ügyekről vannak okleveleink a középkorból. Alagról vannak bizonytalan információink arra vonatkozóan, hogy nagyjából hány portából (telek, házhely, a hozzá tartozó épületekkel együtt) állhatott a falu. 1388-ban Alagi Pető fia Tamás megosztotta birtokait Fábián fia Tamás leányaival, aminek a során egy lakott és egy lakatlan telek cserélt gazdát. 1437-ben négy jobbágyportáról tesznek említést, amelyeken laktak is, 1467-ben öt jobbágytelek szerepel. Alagi Miklós 1482-ben nyolc jobbágyporta kivételével hagyta örökül alagi birtokrészeit unokahúgára és annak férjére. Szintén nyolc portát említenek a források 1496-ban, amelyből azonban csak kettő volt lakott (ugyanekkor pl. Sikátoron tíz és fél telekből mindössze egy volt lakott), de ez nem a teljes falut jelentette, csupán a birtokból elidegenített részeket.¹⁰² Látszólag tehát emelkedett a jobbágyok lélekszáma Alagon, ám nehezen hihető, hogy pl. 1388-ban csak két telek lett volna a faluban, itt mindössze az egyik fél birtokairól van szó, ahogy a többi esetben is. Ha 1496-ban tehát nyolc telket idegenítettek el, amely csak egy része volt a falunak, biztosra vehetjük, hogy Alag ennél nagyobb település lehetett a középkorban. A család egyik nehéz pillanatát tárja elénk az az 1396. évi irat, amely szerint Alagi Kozma fia Demeter özvegyének, Ilonának járó jegyajándékot és hitbért nem tudták kiadni Ilona új férjének, Bugyi Beke fia Jánosnak, és ezért kénytelenek voltak alagi és csáti birtokaikat zálogba adni.¹⁰³ Nem véletlen tehát, hogy Alagi Bekény Dénes és fiai minden módszert megragadtak arra, hogy a birtokból befolyó jövedelmeiket gyarapítsák, hiszen az általuk bírt jobbágytelkeken nagyon kevesen laktak, a belső pusztásodás mértéke 1496-ban, az említett portákon 75%-os volt, jövedelmeiket pótolni kellett. A káposztáskertek, halastavak, a malom, valamint a bekapcsolódás a fakereskedelembé és a szőlőtermesztésbe mind arról vallanak, hogy a falu birtokosainak megvoltak az anyagi lehe-

¹⁰¹ TRINGLI, 2001. 110.; NEUMANN, 2003. 849.

¹⁰² BÁRTFAI SZABÓ, 1938. 1013. sz.; BAKÁCS, 1982. 1584. sz.; MNL OL DL 16558.; TRINGLI, 2001. 110., 138.

¹⁰³ ILLÉSY 1899, 60.

tóségeik, hogy ezeket a lépéseket megtegyék, ám Alag pillanatnyi állapota azt is mutatja, hogy e fejlesztésekre nagyon is szükség volt.

A mohácsi csatával, bár még a kortársak számára sem volt ez teljesen nyilvánvaló, a Magyar Királyság addigi történetének egy hosszú szakasza lezárult, hogy valami új vegye kezdetét. Noha belső struktúrája, jogi élete, gazdálkodási formái és településstruktúrája ekkor még nem változott meg drasztikusan, 1526-tól az ország minden egyes lépéssel egyre távolabb került azoktól a békés évektől, amelyek ekkorra már – az oszmánokkal folytatott háborúk dacára – évtizedek óta jellemezték Magyarországot.

DUNAKESZI TÖRTÉNETE 1526 ÉS 1711 KÖZÖTT

A magyar király, II. (Jagelló) Lajos (1516–1526) mohácsi veresége (1526. augusztus 29.) után I. Szulejmán oszmán szultán (1520–1566) serege szeptember 11-ére elérte az ország királyi székhelyét, Budát, és megszállta azt. Ezt követően az oszmán uralom – a Duna menti ék alakú területet legyezőszerűen kiterjesztve – folyamatosan szélesedett a középkori Magyar Királyság területén, hogy majd a század közepi várháborús időszakot követően kialakuljon az a kettős végvári rendszer, amely a 17. század végéig meghatározza a térség viszonyait.

1. kép: A mohácsi csata

A korszak két nagy korszakra osztható, az 1526 és 1606 közötti időszakban az útkeresés, míg az 1606 és 1699 közötti években a kiútkeresés állt a magyar politikai elit gondolkodásának fókuszpontjában. A mohácsi csata és az azt követő időszak állapotai a magyar nemesség számára teljesen új helyzetet jelentettek. Két király uralta az országot (I. [Szapolyai] János [1526–1540] és I. [Habsburg] Ferdinánd [1526–1564]), miközben folyamatos oszmán jelenlétre, és a szultán rendszeres hadjárataira egyaránt számítani kellett. Nem beszélve a békésebb időszakok portyáiról, amelyek ellen mindkét fél rendszeresen tiltakozott a másikkal, ugyanakkor saját katonáinak soha nem tiltotta ténylegesen. Ehhez járult az vallási, társadalmi, politikai és ideológiai változás is, amely részben a reformáció

megjelenésével és elterjedésével, részben az oszmán jelenlét miatti apokaliptikus ideák feltűnése révén mutatkozott meg. Egészen az oszmánok 1571. évi, lepantói tengeri veréséig az európai népek, és uralkodóik sem igazán hittek a szultán legyőzhetőségében. Ezt követően is csak lassan kerülnek felszínre olyan hangok, amelyek a törökök visszaszorítását reális megoldásnak látják. Különösen, mivel a 16. század végi tizenöt éves vagy nagy török háború (1593–1606) nem hozta meg a keresztény oldal számára a várva várt sikereket.

A zsitvatoroki béke (1606) megkötését követően a két fél, a Habsburg-uralkodó és a konstantinápolyi szultán között hosszabb időre béke állt fenn, mivel mindkettő máshol háborúzott (a császárok a harmincéves háborúban, az oszmánok a keleti fronton), így – bár folyamatosan nőtt a feszültség a két fél között a magyarországi térségben – nyílt hadműveletekre csak 1661 és 1664 között került sor, amikor is az oszmánok 1663-ban bevették a modern erődítést, Érsekújvárt és a hozzá tartozó területek urai is lettek. Nem sokkal később, 1664-ben a császári és a hozzá csatlakozó más európai területek hadserege, Raimondo Montecuccoli vezetésével fényes győzelmet aratott Szentgotthárdnál. Tíz nappal rá ugyanakkor a bécsi udvar egy, a győzelmet szinte semmibe vevő, ám reálpolitikai szempontok alapján szükséges békét kötött Vasvárnál a Szerájjal, amely megállapodás egészen az 1683-ban kezdődő, és 1699-ben a karlócai békével lezáruló visszafoglaló háborúk ideig meghatározta a felek közötti békés viszony kereteit.

Pest megye, benne Dunakeszi és térsége szempontjából ez az időszak a hányattatás korszaka volt. Közvetlenül az oszmán hódítást megelőzően (Káposztás)Keszti II. Lajos király birtokában állt, 1518-tól – a solymári uradalomba szervezve – a királyi konyha ellátására rendelték. A mohácsi csatásíkon bekövetkező vereség nemcsak a király halálával, de a középkori Magyar Királyság felbomlásával, így az eddigi királyi udvar megszűnésével is járt. II. Lajos özvegye, (Habsburg) Mária királyné, akinek I. Ferdinánd magyar és cseh király, illetve V. Károly német-római császár (1519–1556) a testvérei voltak, udvartartásával együtt Pozsonyba ment, és további két évig az ország nyugati térségében tartózkodott. A trónt azonban nem sikerült visszaszereznie, így 1531-ben Brüsszelbe ment, és többé nem is tért vissza.

Dunakeszi az Oszmán Birodalomban

Dunakeszi a 16. században

Az oszmánok 1526. évi budai bevonulását követően, uralmuk nem szilárdult meg még a környéken, de végigdúlták a vidéket, ami a lakosság menekülésével járt együtt. Egyes feltételezések szerint a középkori Keszti település ekkor pusztult el, nem tudjuk ugyanakkor, hogy – sok más településhez hasonlóan – visszatértek-e a szultáni sereg elvonulását

követően az itt lakók. Az is óvatosságra inti a ma emberét e téren, hogy a régészeti terepbejárások 17 olyan falut tártak fel, amelyek 1526 után elpusztultak, és ezek között nem szerepel Keszi neve. Fontos azt is megjegyeznünk, hogy a hódoltsággá válás egyáltalán nem járt olyan mértékű településpusztulással, mint azt sokáig feltételezték. Hegyi Klára számításai szerint a budai szandzsák területén mindent egybevetve 1546 és 1590 között a településeknek mintegy 8,3%-a pusztult el.¹ A megye, és Dunakeszi térsége is a hadi felvonulási út mellett feküdt, így a következő „török látogatás” 1529-ben következett be, amikor a Bécs ellen induló szultáni hadak érkeztek ismét az előző támadásból éppen csak magához tért vidékre, és újabb településeket prédáltak fel. Ezt követte egy Habsburg sereg 1530-ban: Wilhelm von Roggendorf hada, aki I. Ferdinánd csapatait vezette Buda visszavívására. 1532-ben a szultáni főszereg ugyan nem erre indult, de Lodovico Gritti velencei renegát, Magyarország kormányzója (1530–1534) egy komoly sereggel Esztergomot vívta, amely hadak ismét átgázoltak a dunakeszi területeken.²

A térség sorsa 1541 után pecsételődött meg véglegesen, amikor az oszmán hadak bevették Buda várát, és az Óbuda területén állomásozó szultán megszervezte a budai vilájetet (az oszmán közigazgatás legnagyobb egysége). Mivel ennek még kicsi volt a területe, működtetésére és ellátására távoli vidékeket is magába foglaló hátországot (szendrői, zvorniki, aladzsahiszári stb. szandzsákok) rendeltek hozzá.³ A következő két évben a Habsburg és az oszmán fél Buda és Vác birtoklásáért is küzdelmet folytatott. Ezzel egyidejűleg megkezdődött egy, a budai erősség védelmét biztosítani hivatott végvári gyűrű kialakítása, illetve a Duna menti erősségek, stratégiai pontok megszállása.⁴ Innen kiindulva a Dunától keletre és nyugatra egyaránt szélesíteni kezdték a hódoltságot. Hangsúlyoznunk kell, hogy Dunakeszi térsége nem volt alkalmas végvár építésére, így ezt – akárcsak Pest megye más sík vidékeit – a végvárak közötti területként kell szemlélnünk, ami – Budához való közelségével együtt – meghatározta sorsát is.

A dunakeszi térség sorsát megpecsételte az, hogy I. Szulejmán szultán 1541-ben bevette Budát, majd a következő években a vár környéke is oszmán fennhatóság alá került, így a vidék lakossága elmenekült.⁵ 1543-ban Vác is oszmán kézre került,⁶ a városba oszmán helyőrség költözött, amely egészen 1596-ig itt is maradt, szemléljükrol többször rendelkeznek Konstantinápolyban.⁷ Dunakeszi tehát a budai és váci végvárak között,

¹ HEGYI, 1995. 49.

² SZAKÁLY, 2001. 330–331.

³ ÁGOSTON, 1998. 352.

⁴ HEGYI, 2001. 255–256.

⁵ VASS, 1983. I. 77–78.

⁶ HEGYI, 2001. 256.; SZARKA, 2008. 41. Az erősség ezt követően 1596-ig ott is maradt, majd a tizenöt éves háború során többször gazdát cserélt. Végül 1620 és 1684 között újra az oszmánok vehették birtokba a várost.

⁷ DÁVID–FODOR, 2005. 74–75., 108–109.

a végvidék peremén feküdt, ahol rendszeresen a főleg északról jövő betörések, amelyeket a váci erősségnek kellett megállítania. A térség hadi övezet volt, amit jól mutat az is, hogy az adók és más jövedelmek beszedését ezekben az években még nem vállalták muszlim vállalkozók.⁸ Dunakeszi sorsát meghatározta, hogy – akárcsak a hódoltság más területein – magyar és (az 1540-es évek közepétől) török birtokosai is voltak. Ezt a fajta együttes birtoklást a magyar történetírás a *condominium* kifejezéssel illeti, ami azt jelenti, hogy a Habsburg–oszmán határterületeken fekvő településeket mindkét fél adóztatta, vagy legalábbis megpróbálta adóztatni.⁹ A 17. századi békék pedig már egyesben olyan kitételek rögzítenek ezzel kapcsolatban, ami korlátozza a törökök adóztatási lehetőségeit a hódoltsági falvakban, az itt élők számára pedig lehetőségként kínálja fel, hogy a korábbi vármegyéhez vagy a közelben fekvő vár kapitányához forduljanak jogorvoslatért.¹⁰ A Keszin élőket a török adminisztráció igyekezett védeni is, tekintettel arra, hogy Buda ellátására, az itteni oszmán katonák és az adminisztráció alkalmazottainak javadalombirtokkal való fizetésére ezen területeket is kirendelték.

A magyarországi török hódoltság nagyobb része – így Dunakeszi és környéke – a Habsburg–oszmán ellentét fókuszpontjában feküdt. Ezt mi sem jelzi jobban, minthogy a végvári rendszerben jelentős létszámú katonaság állomásozott, amely békeidőben folyamatosan portyázott a másik területén.¹¹ A végvári rendszer és a hadi állapot fenntartása hatalmas pénzüsszegeket emésztett fel, amelyek előteremtése a magyarországi török adminisztráció elsődleges feladatai közé tartozott. A térség sorsát a következő másfél évszázadban meghatározta, hogy török urai mennyire tudták megvédeni a portyák ellen, amelyekben elsősorban a magyarországi végvárakban szolgáló vitézek vállaltak részt; illetve az, hogy török urai mikor, milyen jövedelmeket tudtak beszédni a vidékről. Arról a vidékről, amely területen élők másfél évszázadig kisebb vagy nagyobb intenzitással dűlő, de permanens hadi állapotban éltek mindennapjaikat.

Az oszmán birtokrendszer kialakítása a térségben

Az új oszmán úr jelenléte a lakosság számára a hódítást követően gyorsan egyértelmű lett: alig három évvel Vác török kézre kerülését követően Csandarlizáde Halil bég 1546-ban elvégezte a budai szandzsák összeírását.¹² A szandzsákoknak (és a vilájeteknek, náhijéknek), az oszmán adminisztráció közigazgatási egységeinek a létrehozását a hódítók rendszerint a lehető leggyorsabban megkezdték az új területen, és – ahogyan

⁸ HEGYI, 2001. 257.

⁹ Sem a magyar, sem az oszmán birtokrendszerben nem volt jellemző az, hogy egy birtokos összes birtoka egy birtoktestben, vagy akárcsak egy közigazgatási egységben belül lett volna.

¹⁰ PURJESZ, 1958.) 181.

¹¹ Erről ld. HEGYI, 1995.; HEGYI, 2007.

¹² KÁLDY-NAGY, 1985. 5.

azt máshol is tették – nem követték az eddigi közigazgatási határokat (vagyis Pest, Pilis és Solt vármegyékét). A közigazgatási egységek kialakítására azért volt szükségük, hogy mihamarabb felmérjék, milyen terület került a kezükre, és azt is megtudják, kik laknak itt és milyen jövedelmekre számíthatnak. Tehát az összeírások nem a beszédett, hanem a törvényesen beszédhető adó mértékét tartalmazták. Tekintettel arra, hogy térségünk ekkor – és gyakorlatilag ez után is – folyamatosan hadszíntér volt, a fenntartására és ellátására szükséges összegek előteremtése igen nagy kihívás elé állította az oszmán közigazgatást. Mondhatjuk azt, hogy minden lehetséges bevételi forrást számba vettek és a legkisebb jövedelmeket is összeírták, mivel a hadi gépezet ellátására csak így volt mód. Dunakeszi térségére jellemző, hogy igen alacsony bevételre tehettek szert urai, mivel gyakran pusztította az átvonuló katonaság, lakossága pedig a hadi események következtében szétfutott. Az apparátusnak pontos ismeretei – a területről, a birtokokról, a bevételezhető összegekről, adónevekről – mintegy két évtized alatt keletkeztek. A települések és puszták adóinak összegét (ha volt) a lakosok száma és vagyoni helyzete, illetve az összeírást megelőző évek átlagos terméseredményei alapján határozták meg.¹³

Az összeírásokkal egyidejűleg az oszmán kincstár a dunakeszi térségben is megkezdte a javadalombirtokok szétoztását. Az oszmán rendszerben ugyanis minden föld a szultáné volt, de a tímáros katonákat, illetve az adminisztráció tisztségviselőit birtokok kiutalásával, és az innen beszédhető földesúri adók átengedésével (is) fizették. Arra vonatkozóan, hogy mely területek kerültek bele a javadalombirtok-rendszerbe, illetve melyek maradtak szultáni tulajdonban, az apparátus egyszerű elvet alkalmazott: a legértékesebb, legtöbb bevételt ígérő vidékek és települések szultáni hászbirtokokká váltak, a többiit osztották szét a javadalomra várók között. A budai szandzsákban, ahová Dunakeszi és térsége is tartozott, már az 1546-os összeírástól kezdve 50%-on felüli részaránya a földeknek szultáni hászbirtok volt, ez a 16. század fordulójára elérte a 77,8%-ot.¹⁴

Az oszmán hódítást megelőzően utoljára magyar 1513-ból van adatunk arra vonatkozóan, hogy a térség lakott volt,¹⁵ az 1546. évi török adóösszeírás még számlál itt családokat, majd ezt követően mintegy egy évszázadig „adózó pusztának” tekintik az oszmánok. A puszták kifejezéssel olyan területeket jelöltek a korban, amelyeket jobbra nem laktak, de műveltek. Rendszerint valamely elnéptelenedett korábbi település lakosai a környező falvak, városok valamelyikébe költöztek, és onnan művelték tovább korábbi földjeiket, pusztaként. Vagyis egy pusztá

¹³ HEGYI, 2001. 270–271.

¹⁴ HEGYI, 2001. 292–293..

¹⁵ A budai káptalan előtt 1513. június 13-án nemes Alagi Chanady László és testvérei, András és Imre nevében is 8 arany forintért elzálogosította Csomádon a Közép-hegyen lévő erdejüket Gódor Mihály, Ferenc Ambrus és Takács Máté Káposztáskesziben lakó embereknek. BÁRTFAI SZABÓ, 1938. 341. (1348.)

akár több településhez is tartozhatott, ami később komoly határvitákra adott okot, ahogyan azt a jegyzőkönyvek és tanúkihallgatások bizonyítják majd. A területeknek (pusztáknak) ugyanakkor folyamatosan voltak oszmán urai, a szandzsák-összeírásokban pedig sokszor azt is megjelölik, hogy melyik pusztá melyik településhez tartozott akkor. Ez a fajta területhatár-módosulás, alapvetően, jogilag megalapozottnak tekinthető. Megjegyzendő, hogy az idő előrehaladtával a pusztákon a szántóföldi termelés mindinkább visszaszorult, inkább a legelők és rétek világává vált, jellemzően az 1559. és 1562. évi összeírások közötti időszakban. Az 1580-as összeírásban már rengeteg pusztá esetében a széna felhalmozása, illetve a szállások megjelenése az elsődleges. A mai Dunakeszi és környéke térségben éppen kevéssé volt jellemző a nagy pusztáövezetek kialakulása egy-egy központi település körül, de kisebb volumenben, pl. Fót körül itt is megvalósult ez a modell.¹⁶ Itt jegyzendő meg, hogy ezzel a folyamattal párhuzamosan a magyar birtokosok továbbra is külön egységnek tekintették az időközben pusztává vált területeket, ami – amint azt majd a későbbiekben látni fogjuk – vitákhoz vezetett, különösen, mivel az átalakulás időszakában, a 16. század folyamán kevesebb figyelmet tudtak szentelni területeiknek, de a 17. század közepétől visszamenőlegesen is érvényesíteni akarták jogaikat.

A mai Dunakeszi környékének (Dunakeszi, Alag, Csomád, Káposztásmegyer, Sikátorpuszta) tehát új birtokosai lettek. Számos oszmán javadalmazottnál szerepel Dunakeszi és térsége kapcsán is a tímár- vagy zámetbirtokos kifejezés, amely két kifejezés az oszmán birtokrendszer két birtoktípusát jelöli. Ezek elnyerését a rendszer az innen beszedhető jövedelmek nagyságához, illetve a javadalmazott hivatalához és rangjához egyaránt kötötte.¹⁷ Fontos tudnunk, hogy milyen módszerrel utalta ki az oszmán kincstár a birtokokat. A javadalmazottak ugyanis nem településeket, birtokokat, földterületeket kaptak, hanem egy meghatározott összeg bevételezési jogát nyerték el. Tekintettel arra, hogy minden összeírásánál megváltoztak a lakott és a pusztá helyek, ezzel párhuzamosan pedig az innen húzható jövedelmek, a kincstárnak át kellett rendeznie a kiutalásokat úgy, hogy a javadalmazott jövedelmei összességében ne csökkenjenek.¹⁸ Ez komoly adminisztrációt, és gyakorlatilag napi szintű ügyintézészt igényelt.

Az Oszmán Birodalomban, akárcsak a korabeli európai gyakorlatban, a termelők adói állami és földesúri adókra oszthatók fel. A szultáni házbirtokokon az állam volt a földesúr is, így ezek jövedelme teljesen a kincstárba került, míg a tímárrendszerben kiosztott földeken az állami adók a központi kincstárba jutottak, a földesúri adó beszedése ugyanakkor a javadalmazott hatáskörébe tartozott. Így volt ez Dunakeszi és térsége oszmán urai esetében is. Az adófizetői egységet törökül hánénak hív-

¹⁶ SZAKÁLY, 2001. 351., 354.

¹⁷ HEGYI, 2001. 269.

¹⁸ HEGYI, 2001. 272.

ták, ami egy önállóan gazdálkodó háztartást jelölt (függetlenül attól, hogy hány felnőtt férfi élt ott).¹⁹

Az oszmán adók és illetékek

Az állami adók közül a század folyamán a legfontosabb a *dzsizje* volt, amelyet rendszeresen fizettek a magyarországi nem muszlim alattvalók. A dzsizjét eredetileg mindazon lakosoknak fizetniük kellett, akik házukon, földjükön, szőlőjükön túlmenően állataikat és más ingóságukat tekintve 300 akcse értékkel rendelkeztek, de a vagyonkulcsot az idők folyamán gyakorlatilag eltörölték. A dzsizje fizetése alól csak a papokat és a bírókat mentették fel.²⁰ Az oszmán földesuraknak ugyanakkor a gazdálkodók számos más adóval, illetékekkel is tartoztak, továbbá terménytizedeket is fizettek. Az az adózó, aki fizette a dzsizjét az államnak, földesurának kapuadóval (*iszpendzse*) tartozott. Emellett adózó egységenként, és rendszerint pénzben fizetendő adó volt a széna- és tűzifaadó, a gyertyaöntési illeték, a behozott bor hordóadója. Szintén a pénzádók körébe soroljuk a büntetés- és bírságpénzeket, továbbá a házasságkötési illetéket. A terménytizedek többségét ugyan valóban terményben szedték, de ezek értékét – ahogyan azt lentebb látni fogjuk – akcséban is mindig meghatározták. Mi mindenképp fizettek tizedet a termelők? Gabonából, mustból, piacra vitt kerti veteményekből, folyóból kifogott halból, továbbá a méhkasok, a sertés- és juhállomány után, bár utóbbiak hamar pénzbeni fizetési kötelezettséggé váltak, ahogyan a makkoltatás vagy a legeltetés díja is.²¹ Meg kell jegyeznünk, hogy míg a 16. században az adók beszedése az oszmán adminisztráció tagjai révén történt, a 17. századra ez megváltozott, és mindinkább az adott település vagy adóvételezési egység előljárójának kellett a beszolgáltatásról gondoskodnia,²² ami adott némi játékteret az adófizetőknek.

Dunakeszi és térsége az oszmán szandzsák-összeírásokban

Az oszmán szandzsák-összeírások a helytörténeti kutató számára nagy értékkel bírnak, tekintettel arra, hogy a 16. század második felére vonatkozóan számos olyan adatot tartalmaznak, amelyek segítségével rekonstruálhatjuk, hogy e nehéz időszak során hogyan éltek és gazdálkodtak az itt élők. Az összeírások alapján megtudhatjuk, kik éltek egy-egy területen, mit és mennyit termeltek, milyen fajta és mértékű adót fizettek, illetve azt is, ha egy-egy korábban lakott település elnéptelenedett, vagy új keletkezett helyette. Az oszmán pénzügyi adminisztrációt elsősorban nem maguk a birtokok, hanem az itt élők, és azok termelőereje érdekelte, ennek ellenére számos esetben tudjuk, hogy a földterületek megtartották

¹⁹ KÁLDY-NAGY, 1970. 23–24.

²⁰ KÁLDY-NAGY, 1977. 13–14.

²¹ SZAKÁLY, 2001. 356.

²² HEGYI, 2001. 295–296.

korábbi elnevezéseiket, ahogyan azt Dunakeszi és a környező települések esetében is láthatjuk majd.

Dunakeszi és térsége birtokai közül Alagi Gáspár majorsága Ibrahimnak, a budai beglerbég csausának birtoka lett,²³ míg maga Alag (Alak) eleinte a simontornyai szandzsákhoz, majd a pesti náhijéhez (kisebb közigazgatási egység a szandzsákon belül) tartozott.

A térség népességi adatairól kevés ismerettel rendelkezünk, de azt tudjuk, hogy a megmaradt lakosság nem költözött nagymértékben. Dávid Gézának a budai szandzsák népességmozgalmára vonatkozó kutatásai azt mutatták ki, hogy az elköltözők lehetőség szerint a környéken, olyan 15-20 kilométeres körön belül találtak új lakhelyet maguknak, és a költözésben érintettek a lakosságnak csak mintegy 10%-át tették ki.²⁴ 1546-ban Alagon nyolc családfő élt, akiknek három nőtlen testvérük és ugyanennyi nőtlen fiúk volt. Ez azt jelenti, hogy összesen tizennégy főt írtak össze, akik közül a nem muszlimok fejadóját, (dzsizje) mindösszesen négy családfőnek kellett fizetnie.²⁵ Az összeírás szerint a település tizedként összesen 20 akcse (török pénznem) adót fizetett. Alag lakosai búzát termesztettek, sertést és méheket tartottak, és rendszeresen kaszálták a réteket takarmánynak. Az oszmán adminisztráció abba nem szólt bele, hogy a településeken hogyan gazdálkodtak, mit termesztettek, csak az volt fontos számukra, hogy a megállapított adókat és illetékeket az arra jogosultak megkapják. Azon sem változtattak, hogy milyen legyen a termelők (ráják) telekszerkezete, vagyis megmaradt pl. a házhoz közvetlenül csatlakozó belső telek, amelynek mintegy egy magyar holdnyi területén veteményes kert (vörös- és fokhagyma, káposzta, néha répa és retek voltak az adózó növények), gyümölcsös, baromfiudvar kapott helyet, illetve részben szántóföldi vagy szőlőművelés folyt rajta.²⁶ A földesúr számára művelte ugyanakkor a külső telket. Mindebből az alagi összeírás szerint Ibrahim csausnak 1000 akcse éves jövedelme keletkezhetett Alag birtoklásából.²⁷

A következő szandzsák-összeírásra 1559-ben került sor, oly módon, hogy az új összeíró fogta Halil bég összeírásának egy példányát és rávezette a változásokat. A legfontosabb az volt, hogy a dzsizjét fizetni képes lakosságot bevezessék a jegyzékbe. Az egész folyamatot úgy érdemes elképzelni, hogy az összeíró elindult az 1546. évi jegyzékkel, elment az adott településre és nyilvánosan felolvasta a korábban ott összeírtak névsorát. A lakosság

²³ A beglerbég a legnagyobb oszmán közigazgatási egység, a vilajet vezetője. A csaus katonai vagy szerájbeli szolgálatot is teljesíthetett, mindkét minőségükben diplomáciai, futári feladatokat is elláttak. Az oszmán birtokrendszerben a katonáskodó réteget, illetve az adminisztráció egyes tagjait javadalombirtokokkal fizették ki. Ez azt jelentette, hogy egy ideig beszédhették és felhasználhatták az adott birtokból származó jövedelmeket, itt a gazdálkodást irányíthatták, de a birtok nem került a tulajdonukba, azt a szultáni kincstár birtokolta.

²⁴ DÁVID, 1990. 40–42.

²⁵ KÁLDY-NAGY, 1985. 69.

²⁶ SZAKÁLY, 2001. 355.

²⁷ KÁLDY-NAGY, 1985. 69.

pedig jelezte, az életében bekövetkezett változásokat. Ha már valaki nem lakott ott, az illetőről mit tudnak esetleg elköltözött, elhalálozott, megszökött, eltűnt. Ha a korábbi összeírásban még nőtlen fiúk megházasodtak, az időközben felserdült fiúk nevét bevezette az összeírásba stb. Az összeírás rögzítette, hogy Alagon 1546-ban a következő személyek éltek: Túró András nős, fia Benedek nőtlen, testvére Pál nőtlen, testvére Petri nőtlen; Alberd nőtlen; Nagy Miklós nős, fia András nős; Nagy Zsidmond nős; Szakács Mihál nős, fia András nőtlen; Koca Gergely nős, fia Gergely nőtlen; Kozsdi Dimitre nős, testvére Imre nőtlen.²⁸ Tudjuk ugyanakkor, hogy egyesek, akiket 1546-ban még összeírtak, elköltöztek. Így például Nagy Zsigmond, akiről tudjuk, hogy Kerepesre ment lakni, mert ott írták össze 1559-ben nőtlen János fiával együtt. Sikátor Miklós pedig feleséggel együtt Kisémedi faluban lakott 1559-ben. Kozsdi Dimitre nőtlen Imre testvére nem szerepelt az összeírásban. Amikor az összeíró-biztos az eredeti névsor végére ért, hozzá vagy a lap szélére írta az azóta betelepültek nevét, családi állapotukat, serdült fiaik számát, esetleg foglalkozásukat is.²⁹ A biztosok és a válaszadók között gyakorlatilag folyamatos alkudozás folyt, és fontos volt, hogy az utóbbiak pontos adatokat közöljenek, tekintettel arra, hogy ezen – a biztos által a jegyzékben rögzített – válaszok határozták meg a következő évek vagy évtized adófizetési kötelezettségeit.³⁰ Alagot az 1559. évi összeírás szultáni házbirtokként³¹ jelöli meg, de a települést továbbra is pusztaként írta le a biztos, és tizedjövedelmét 340 akcsében állapította meg.

1. sz. táblázat: Alag jövedelmei (1559)

adónem	mennyiség	érték (akcse)
búzatized	10 kile ³²	120
kevert tized	20 kile	120
szénatized	10 szekér	100
összesen		340

A fenti táblázatban bemutatott adatok arra utalnak, hogy igen alacsony bevételt remélt az oszmán adminisztráció Alagról.

Változott Alagi Gáspár majorságnak tulajdonosa is, amikor İbrahim budai csaus elhalálozott, és fiú utódja nem volt, így a 180 akcsés birtoklási illetéket (*tapu*) Dur Ali bég, a budai azabok (katonai egység) agája fizette meg, és 1559. április 5-étől a javadalmakat ő szedhette be.³³ Az 1562. évi összeírás során nem sokat tudunk meg Alagról, mivel csak a birtokos nyil-

²⁸ KÁLDY-NAGY, 1977. 128.

²⁹ KÁLDY-NAGY, 1977. 13.

³⁰ HEGYI, 2001. 273.

³¹ A szultáni házbirtok olyan birtokot jelölt, amelyet kivontak a katonai (és adminisztratív) javadalombirtok-rendszerből, és jövedelmeit a szultáni háztartás ellátására fordították.

³² kile = török úrmértékegység, kb. 25-26 kg búza vagy 22-25 kg árpa fért bele.

³³ KÁLDY-NAGY, 1977. 128.

vántartásba vételekor jelenik meg, de az összeírásból kimaradt. Az előbbi alapján annyi ismeretünk keletkezik, hogy mindössze 300 akcse éves jövedelemmel még mindig Dur Ali, ekkor szerémi szandzsákbég birtokolta.³⁴ A területről származó bevételek csökkenése valamikor ezt követően állhatott meg, és ismét fejlődésnek indulhatott a vidék, mert 1580-ban, amikor a birtokos Mehmed bég volt, Dur Ali fia, Alag és Sikátor birtokából már évi 3000 akcse jövedelemmel rendelkezett. Ebben az esetben tanúi lehetünk annak a jelenségnek, hogy a határvidékre települt törökök egy szűk rétege gyökeret eresztett ezen a vidéken, és egyes területeket generációkon átívelő módon birtokoltak. 1590-ben azonban már nem Dur Ali családja kezén van Alag, új birtokosa Hüszejn aga, budai ziámetbirtokos, akinek bevétele szintén évi 3000 akcse.

Alag közelében volt, és az 1559. évi összeírásban hozzá tartozónak jegyezték fel Csanádot (ma: Csomád), amelyet szintén pusztaként írtak le. Csomádról mintegy 320 akcse bevételt remélhetett Hüszev Efszáni ziámetbirtokos.³⁵

2. sz. táblázat: Csomád jövedelmei (1559)

adónem	menyiség	érték (akcse)
búzatized	15 kile	180
kevert tized	5 kile	30
szénatized	11 szekér	110
		320

Az összeírások szerint szintén Alaghoz tartozott a ma Fót részét képező Sikátor pusztá, amelyet 1546-ban szintén Ibrahim csaus szerzett meg. Ráják nem éltek a területen, és jövedelme is szerénynek mondható. 1559-ben azután – akárcsak Alag – ez is szultáni hászbirtok lett, majd 1562-ben – Alagi Gáspár majorságával együtt – Dur Ali kezére került.

3. sz. táblázat: Sikátor jövedelmei (1546, 1559)

adónem	1546		1559	
	menyiség	érték (akcse)	menyiség	érték (akcse)
búzatized	15 kile	150	100 kile	1200
kevert tized	10 kile	50	20 kile	120
szénatized		32	24 szekér	240
összesen		232		1560

A táblázat mutatja, hogy Sikátorról Dur Ali komolyabb bevételeket remélhetett, mint a majorságból. Az 1580. évi összeírásban Sikátor kapcsán az szerepel, hogy Dur Ali fia, Mehmed bég a birtokos, amely jogában megerősítették, és a földesúri tizede megfizetését követően (ezt Ahmed bég defter-kethüda, ziámetbirtokosnak kellett megfizetnie), a birtoklá-

³⁴ KÁLDY-NAGY, 1985. 69.

³⁵ A ziámet a török javadalombirtok-rendszer egyik birtoktípusa.

sában senki nem akadályozhatta. A tíz évvel későbbi, 1590. évi összeírásban Sikátort még mindig Alaghoz tartozónak adják meg, Fót (Folta) közelében, mindkettőt pusztának titulálva. Sikátor réjtjét Mehmed aga, budai ziámetbirtokos tulajdonként (*mülk*) bírta, amiről neki írást adtak. A terület jövedelme 3000 akcse volt, de a haszonélvező személyére vonatkozóan adat nem keletkezett.³⁶ A korábbiakhoz képest nagy jövedelememelkedés hátterében a békésebb időszak, valamint a térség pontos megismerése állhatott.

Sikátor pusztán malom is működött, mégpedig egykerekű, amelyből az Alaggal együtt ezt is magáénak mondható İbrahim csasznak 25 akcse jövedelme keletkezett. A malmoknál megfigyelhetjük azt, amit sok más esetben is tapasztalhatunk: védelmük érdekében a magyar és a török földesurak gyakran közösen lépnek fel, használatuk terén pedig kiegyeznek egymással.

A mai Dunakeszit az 1546. és 1559. évi összeírásban Káposztáskeszőként, az 1562. éviben Pákosztáskeszőként tartották nyilván; utóbbi vélhetően elírás. Az elsőben pusztaként adták meg, majd a másodikban javadalombirtokosa, Dzsáfer bin Abdullah volt, 1562-ben pedig Mümin bin İljasz tímárbirtokos kezén volt, jövedelmét 101 akcsében határozták meg. Ez mutatja, hogy reméltek némi bevételt innen is, bár a gabonatermő földek mellé az 1559. évi összeírásban a biztos feljegyezte: „*nem művelik*”, a búza- és a kevertized mellé írt mennyiségeket pedig áthúzták.³⁷

4. sz. táblázat: Dunakeszi jövedelmei (1559)

adónem	mennyiség	érték (akcse)
búzatized	16 kile	160
kevert tized	12 kile	140
szénatized	30 szekér	300
összesen		600

Az 1580. évi összeírásban ismét Káposztáskesző néven szerepel Dunakeszi, és feljegyzik róla: „*puszta, ráják nélkül*”. Ugyanakkor a budai szandzsák míralaja (a tímárosok egy csapatának vezetője), Szinán bég a határokon belüli rétet használta, és tizedet fizetett a földesúrnak, Sahmán ziámetbirtokosnak. A terület jövedelmét 500 akcsében állapították meg. Az 1590. évi összeírásban a biztos törökül Armudluknak (Körtés) nevezi, de odaírja azt is: Körtvélyes. A területen ekkor sem élnek ráják, és nem tudjuk azt sem, kinek a javadalombirtokába tartozik. Adatunk van azonban arra, hogy használója Naszuh aga, a budai szandzsák egyik tímárbirtokosa, aki a kijelölt határokon belüli réteket és szántókat birtokolja úgy, hogy tizedet fizet utána a földesúrnak. Az innen származó jövedelmet továbbra is alacsony értékre, 500 akcséra becsülik.³⁸ Lakosságára vonat-

³⁶ KÁLDY-NAGY, 1985. 526.

³⁷ KÁLDY-NAGY, 1977. 337., 129.

³⁸ KÁLDY-NAGY, 1985. 338.

kozóan annyi ismeretünk van, hogy 1546-ban 48 családfőt írtak itt össze, összesen pedig 84 fős lakosságot számoltak meg. Az elköltözöttek számát három főben határozták meg.³⁹

Az oszmán világ Dunakeszin és környékén 1590 után

Az 1590. évi összeírást követően vérzivataros időszak, politikai, katonai, sőt, pénzügyi csőd következett az Oszmán Birodalom, így az itt lakók életében is. A szultán és a császár között zajló tizenöt éves háború (1593–1606) nem kímélte a térséget, Vác például többször gazdát cserélt,⁴⁰ a seregek pedig a Duna parti útvonalakat használták a Pest és Vác közötti vonulásra, ráadásul a háború kezdeti szakaszában Nógrád és Hont vármegye is elsődleges hadszíntérnek számított. A háborút az 1606. évi zsitvatoroki béke zárta le, amelynek következtében a térségben, így Dunakeszi környékén is – elvileg – béke honolt egészen 1661-ig. Azért elvileg, mert a határvidékre jellemző katonai aktivitás továbbra is megvolt, a kölcsönös portyákat pedig nem tudták – és valószínűleg nem is akarták – leállítani a felek. A béke mégis változást hozott a vidék lakosságának mindennapjaiban, több település újraneépült.

A helyzet gyökeresen megváltozott, amikor – II. Rákóczi György (1621–1660) erdélyi fejedelemnek a Szeráj által nem engedélyezett európai hadműveleteit, valamint az ebbe beavatkozó bécsi udvar lépéseit megtorlandó – Köprülüzáde Fázil Ahmed pasa nagyvezír (1661–1676), 1663. április 12-én elindult Drinápolyból európai hadjáratára. Június vége felé megérkezett Budára, jelentős létszámú hadsereggel, ahol a kedvezőtlen időjárás miatt egy hónapig várakoznia kellett – ez nem gyakorolt túl kedvező hatást a környező települések életére. Július 30-án végül a nagyvezír alkalmasnak vélte az időt, hogy Érsekújvár ellen vonuljon. A török had Párkánynál győzelmes csatát vívott a gróf Forgách Ádám (1601–1681) vezette pozsonyi megyei nemességgel és az érsekújvári helyőrséggel augusztus 7-én. Köprülü Ahmed pasa nagyvezír augusztus 16-án körülzárta Érsekújvárt, amelyik 39 napi ostrom után, szeptember 25-én kénytelen volt megadni magát. Nyitra vára október 18-án Szári Hüszejn pasa budai beglerbégnek, Nógrád vára november elején a töröknek adta meg magát.⁴¹ A háborút lezáró 1664. évi vasvári béke ismét hosszabb békeidőszakot hozott, amelyet majd csak a század végi visszafoglaló háborúk törnek meg. Az 1683 és 1699 közötti hadműveletek a dunakeszi vidékre is komoly csapást mértek.

A korszak vizsgálata során nagy gondot okoz a ma történésze számára, hogy az oszmán történeti források száma elapad, így a 17. századra vonatkozóan nem rendelkezünk olyan kiterjedt, alapos oszmán forrásokkal, amelyek az egyes területek jövedelemforrásait, bevételeit, kifizetéseit, az

³⁹ DÁVID, 1990. 32.

⁴⁰ VASS, 1983. 80–82.

⁴¹ HAMMER-PURGSTALL, 1830. 110–113.; WINKELBAUER, 2004. 151.

itt lakók nevét, stb. tartalmazná. A meglévő kevés forrás pedig gyakran csak másolat, de azért vannak olyanok, amelyek alapvető következtetéseket engednek meg.⁴² Szerencsére ekkorra már vannak magyar forrásaink, hiszen Pest, Pilis és Solt „vármegye” (később Pest-Pilis-Solt vármegye), vagyis annak adminisztratív egységei és az itteni birtokosok az oszmán előretöréssel nem szűntek meg, tűntek el, csak elköltöztek. A vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, igazságszolgáltatási iratok stb. olyan forráscsoportot jelentenek számunkra, amelyekből rekonstruálhatjuk, hogyan éltek a dunakeszi térségben a 17. század folyamán.

Az átalakuló oszmán igazgatási és pénzügyi rendszer

A tizenöt éves háborút követően, annak következtében átalakult az oszmán igazságszolgáltatás rendje, bár Dunakeszi szempontjából ez nem jelentett változást. A kádik hivatalát a budai szandzsákban két olyan helyen is felállították, ahol nem volt oszmán lakosság vagy katonaság, ami arra utal, hogy a 16. században még tervezték a magyarországi területeknek – a balkánihoz hasonló – beolvasztását az Oszmán Birodalomba. A tizenöt éves háború során az itt székelő kádik elmenekültek, és – bár visszarendelték őket a harcok lezárását követően – nem tértek vissza álmáshelyükre, vagyis az oszmán, nem katonai közigazgatás egyik fontos funkcionáriusát veszítette el a rendszer. Ez pedig azt mutatja, hogy a magyar hódoltságra a katonai megszállás maradt a jellemző; a települések számára pedig az önállóság irányába tett lépéseket könnyítették meg. A dunakeszi térség mindennapi életét erősen befolyásolta ugyanakkor, hogy megszűnt a 16. században Buda körül kialakított végvári gyűrű is. Csak egyes várak maradtak meg, a közöttük lévő kisebb erősségek újbóli felépítésére, az elvesztett várak helyett újak kialakítására nem került sor, így – a hosszú békét hozó 17. században – az északról jövő portyák még inkább veszélyeztették a megye sík területeit.⁴³

A klasszikus oszmán adóbeszedési és jövedelem-elosztási rendszer csorbát szenvedett, a korábbi időszakban megismert, nagymértékben központosított rendszer helyett egy decentralizált, a javadalombirtokosokra nagyobb mértékben támaszkodó megoldást választottak. Ez a változás minden bizonnyal a Dunakeszi területén élők is érintette. A budai területről beszédhető jövedelmek drasztikus csökkenést mutattak, amely hiányt csak távoli vidékekről (Szerémség, Szerbia) érkező bevételekből tudtak ellentételezni. A hosszú béke időszakában az arányok ugyan változtak, de a budai vilájet nem vált többé önfenntartóvá.

Megváltoztak a birtokrendszer körülményei is. A 16. században a szultán saját kezelésében megtartott birtokok (*szultáni hász*) viszonylag nagy, és egyre növekvő arányt mutattak, a 17. században ugyanakkor ennek éppen az ellenkezője tapasztalható. Keszi azonban továbbra is ebbe a kate-

⁴² HEGYI, 2001. 302., 306.

⁴³ HEGYI, 2001. 304.

falvak sorsának alakulásába beleszólhatnak, mindig annyira érvényesült, amennyire azt a két fél közötti erőviszonyok megengedték. A vasvári békét követően ugyanis a magyar rendek ereje csökkent, így a török adóztatás mértéke, értelemszerűen, ezzel párhuzamosan nőtt. A Köprülü-féle reformok során átmenetileg megerősödő oszmán adminisztráció tudatosan törekedett arra, hogy a hódoltsági kettős adóztatást minél inkább mérsékelje, a megyei adókiivetés ügyében a területre utazó szolgabírák munkáját pedig erővel akadályozta. Mindez odáig ment, hogy az 1660-as években az oszmán adminisztráció a magyar hatóságokat a határviták lefolytatását illetően is korlátozta, és saját hatáskörébe kívánta azt vonni.⁴⁶

Az adók és illetékek rendszerének változása

A földesúri adók mellett a térségben lakók állami adókat is fizettek, amelyek közül a 17. század közepéig alapvetően csak a dzsizjét szedték be évi rendszerességgel a kincstár számára. Az ezek alapjául szolgáló adóegységek számát és az adó mértékét folyamatosan növelték. Ahogyan arról fentebb már szó volt, a dzsizje beszédésének adóegysége a háne volt, amelyek száma, illetve tartalma a budai szandzsákban is változott a török uralom idején. Fennmaradt az 1628 és 1638 közötti időszakból négy olyan jegyzék, amely leírja, hogy a budai szandzsák lakott helyein hány háne után szedték az adót. Ebből tudjuk, hogy az ekkor a budai náhijéhez sorolt Keszin három hánét tartottak nyilván. (Az összehasonlítás kedvéért: ugyanekkor Fóton 12, Veregyházon 15 háne volt.) Az adó mértéke is folyamatosan változott, a tizenöt éves háború után a kivérezett területekről hánénként 180 akcse dzsizjét követelt a központi kincstár, majd 1631-ben átlagosan 201 akcse adóval számolhatunk, ami 1662-re elérte a budai szandzsákban a 310 akcse összeget, és 1673-ban még ugyanennyi volt.⁴⁷

A dzsizje adóegységeinek növelése és mértékének emelkedése mellett azonban további állami jogon kirótt terhek is neheztedek a dunakeszi lakosokra. Az 1660-as években – a Köprülü keménykezű pénzügypolitikájának következményeként – a hódoltsági területeken is bevezették a korábban csak az Oszmán Birodalom más részein ismert, rendkívülinek nevezett, szintén a hánéakra kivetett állami adókat (*avárisz, nuzul, szürszat, istirá stb.*). Ezek közös jellemzője, hogy eleinte bevezetik őket valóban rendkívüli jelleggel, majd állandó adónemmé válnak, és helyükre újabb rendkívüli adó lép.

Érsekújvár 1663. évi elését követően tehát az előbbiekhöz képest is ugrásszerűen megnőnek a Pest környéki vidék lakosságát is erőteljesen érintő török földesúri és állami terhek, amelyekhez a vár újjáépítéséhez szükséges szekér- és gyalogrobot további nehézségként járult. Volt

⁴⁶ Erre számos alkalommal panaszkodnak a jobbágyok. PURJESZ, 1958. 176–183., 193–194.

⁴⁷ HEGYI, 2001. 317–319.

közöttük olyan parasztember is, aki utóbbi miatt egész évben nem tudta saját földterületét megművelni. Tudjuk, hogy egy 1668. évi, Pest megyei vizsgálati jegyzőkönyv szerint Kesző parasztjai – a jegyzőkönyv szerint negyvennyolcan – is azt vallották, hogy a török hatalom

„már nemcsak az régi szokott adót veszi meg az szegénységen, hanem [...] immár azon kívül ilyen rettenetes, hallatlan, kimondhatatlan kézbeli munkával és sanyarúsággal terheli az szegénységet”.⁴⁸

Emellett a két jelen lévő keszői lakos, Tóth Gergely és Tóth János azt is elmondták, hogy a török uruk, aki 1663-ban egy bizonyos pesti Mehmed aga lett, *„ennek előtte megelégedett a szokott dézsmával [...] de immár most egy keresztűl 4 kila gabonát vészen”*.⁴⁹ Azt is elmondják, hogy a szénára eddig dézsmát nem vetettek ki a törökök, de most már erre is fizetniük kell; sőt, a korábban adómentességet élvező papjukat is megadóztatták. Hozzá kell tennünk, hogy a kincstár ugyan akcsében határozta meg az adók mértékét, de – mivel az akcse ebben az időszakban erősen inflálódott – nem ebben, hanem aranyban vagy ezüsttallérban követelte meg. Ennek kifizetése a lakosság számára nagyon nagy terhet jelentett, mert e pénzből kevés volt, ráadásul az átváltás során az adózók gyakran nagy veszteségeket is elkönyvelhettek.⁵⁰

Dunakeszi és környékének magyar birtokosai a kora újkorban

A megyei birtokrendszer a 16. században

Az oszmán hódítással egyidejűleg nem szűnt meg teljesen az addigi magyar rendszer működése sem, az egyházi és világi intézmények rendszerint csak időlegesen szakították meg tevékenységüket.⁵¹ Pest, Pilis és Solt vármegye és intézményei, ahogyan a váci egyházmegye is tovább működtek. A vármegye Füleken, Gácson, Szécsényben, Losoncon tartotta gyűléseit, ahol rendszeresen megválasztotta tisztségviselőit is, kivetette az oszmánok által megszállt területre az adókat, és próbálta érvényesíteni jogait.⁵² Ennek megfelelően Dunakeszinek a magyarországi oszmán uralom időszakában nemcsak török, de magyar birtokosai is voltak, bár utóbbiak esetében – a zavaros politikai és birtokviszonyok miatt – sokszor nehéz megmondani azt, hogy mely időszakban pontosan kinek a kezén is volt egy-egy birtoktest.

⁴⁸ PURJESZ, 1958. 175.

⁴⁹ PURJESZ, 1958. 194.

⁵⁰ HEGYI, 2001. 322.

⁵¹ SZAKÁLY, 2001. 332.

⁵² KOSÁRY, 1965. 11.

Pest, Pilis és Solt vármegyében, a jelenlegi ismeretek szerint, az oszmán hódítás után egyetlen olyan középnemes sem maradt, aki megpróbált volna együttműködni az oszmán hódítókkal. Legtöbbjüknek voltak olyan területen birtokai, ahová biztonsággal visszahúzódhattak, és a hódoltsági területen maradt birtokaikat innen irányíthatták. Fontos megjegyeznünk, hogy a megyében nem volt olyan nagybirtokos, jelentős nemesi család, akinek a tulajdonlását nyomon tudnánk követni, sőt, nagyobb magánuradalom sem, a hódítást megelőzően a térségben a váci püspökségi birtokok túlsúlya volt a jellemző.⁵³ Még ez sem volt azonban országos szinten nézve nagyobb birtok. Jellemzően középbirtokosok voltak Pest és Solt vármegyében, és itt is tudunk olyanokról, akik legalább egy-két pusztával vagy lakott részbirtokkal rendelkeztek az oszmánok uralta területen. A többségük azonban olyan kismanes, aki legfeljebb egy telekkel (annak külső és belső tartozékaival, valamint haszonvételeivel) rendelkezett. Utóbbiak közül sokan helyben maradtak, vagy egy-egy menekülést követően visszatértek lakhelyükre, mert tudták, máshol sem várna rájuk jobb sors. A hódoltsági területen legalább a magyar fél adóztatását – nemesi kiváltságaiknak megfelelően – elkerülhették, a gazdálkodás és a kereskedelem révén pedig bevételekre is szert tehettek. Az oszmánok pedig nem nagyon foglalkoztak ekkora területű „birtokokkal”, így a kismanes akár földesúri jogait is gyakorolhatta.⁵⁴

A megyei – és országos – nemesség számára fontos volt, hogy a törökök által régen elfoglalt területükkel összefüggésben is folyamatosan megpróbálják fenntartani jogaikat, még akkor is, ha az adott területen lévő település(ek) elpusztult(ak), a lakosság etnikai összetétele pedig jelentősen megváltozott. Ezt onnan is tudhatjuk, hogy az uralkodói intézményrendszerben a birtokjogokat biztosító iratok között nagy számban fordulnak elő olyanok, amelyeknél magából az iratból nem derül ki, hogy olyan birtokról szól, amelyen az adott magyar nemes csak külső jogigénylő. Pest, Pilis és Solt megyéről még ahhoz is kellő ismerettel rendelkeztek a királysági intézmények, hogy pontos leírásokat adjanak az egyes birtokokról. A törökök jelenlétéről egy adott területen inkább a birtokba iktató iratokból tudjuk, mivel ezeknél indokolni kellett azt, miért nem a jogügylet helyszínén bonyolítják le a jogi aktust. A birtokjog volt az egyik olyan területe a korabeli életnek, ahol az egyébként gyakran egymással szemben álló központi hatalom és a magyar rendek zökkenőmentes együttműködésének lehetünk tanúi.⁵⁵

Az oszmán hódítást követően Pest, Pilis és Solt nemesi vármegyei intézményei, az azokhoz köthető vezetők és szakemberek többsége elhagyta a területet. A megyének az adott időpillanatban nem volt főispánja, és az alispáni tisztséget sem tudták bevezetni. Ennek ellenére megvolt a nemesi közösségben az az erő, mely révén újjá tudták szervezni az in-

⁵³ VASS, 1983. 85–88.

⁵⁴ SZAKÁLY, 2001. 381–383.

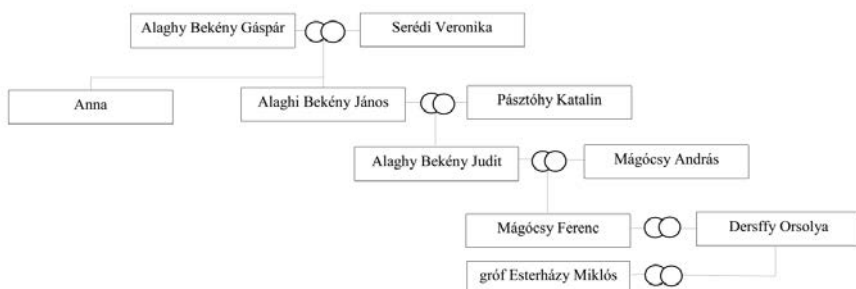
⁵⁵ KOSÁRY, 1965. 13.; SZAKÁLY, 2001. 392–394.

tézményrendszert. Már ekkor létrejött azon négy közigazgatási egység a vármegyében, amelyek majd egészen 1791-ig működtek: a kecskeméti, a váci, a pilisi és a solti járás.⁵⁶ Az oszmán időkben a tizenöt éves háborúig (1591–1606) nem volt fő- és alispánja a megyének, hódoltsági ügyeit négy szolgabíró és több esküdttől álló testülete intézte. A háború időszaka alatt neveznek ki alispánt Hartyányi János személyében, és ettől kezdve rendre vannak alispánjai a vármegyének. A nemesi vármegyére a hódoltsági időkben elsősorban közhitelű tanúként volt szükség birtokügyekben, tiltakozások, ügyvédvállások stb. írásba foglalása esetén. Ahhoz pedig, hogy a rendszer működhessen, szükség volt a középkori magyar falvak és az újonnan létrejött települések lakossága részéről a magyar adminisztráció, jogi gondolkozás és joggyakorlat iránti elkötelezettségre is. Mindezt megtehették azért, mivel a megyei szintű közigazgatás alsóbb régióiban az oszmán adminisztráció hatása nem érvényesült, alkalmoszerű kiszállások és berendelések jellemezték a kétoldalú viszonyt. Balassa János bányavidéki főkapitány 1554. évi értékelése jól mutatja a kétoldalú viszonyt:

„A török országunk egyes részeit ugyan elfoglalta, de inkább csak háta mögött hagyta, mint meghódította. Hiszen saját hivatalait, saját törvényeit behozni nem bírta, s kénytelen eltűnni, hogy azon részek a maguk szervezetében maradjanak, és hogy a maguk alkotmányával éljenek.”⁵⁷

A térség ekkor még mindig a korábbi magyar birtokos, az Alagi Bekény család kezén volt. Tudjuk, hogy Alagi Gáspár özvegye, Serédi Veronika, illetve gyermekei, János és Anna 1540-ben kapják vissza Alagot és a hozzá tartozó részeket I. János királytól. Alagi Bekény Jánosnak lánya született, Judit (1560 körül–1591), aki 1580 körül Mágócsy András felesége lett. Fiúk, Mágócsy Ferenc nőül vette a Pest, Pilis és Solt vármegye déli részén, Soltban birtokokkal rendelkező Dersffy Ferenc⁵⁸ lányát, Orsolyát.

1. ábra: Dunakeszi birtokosainak változása a 16. század során

⁵⁶ KOSÁRY, 1965. 13.

⁵⁷ Idézi: SZAKÁLY, 2001. 395–404.

⁵⁸ NAGY, 1858. III. 287.; Derssffy Ferenc: SZAKÁLY, 1995. 38.

Dunakeszi és birtokosai a 17. században

Keszi és Alag történetével összefüggésben tudjuk, hogy a birtokok 1627 április 26-án gróf Esterházy Miklós nádor (1625–1645) kezéből öccse, Esterházy Pál tulajdonába kerülnek.⁵⁹ Esterházyhoz – jelenlegi ismereteink szerint – Dunakeszi, felesége, Dersffy Orsolya révén került.⁶⁰ Dersffy Orsolya édesapja, Dersffy Ferenc, valamint – mivel e frigyből gyermek nem született – első férje, Mágócsy Ferenc minden birtokát örökölte.⁶¹ A terület nem maradt sokáig Esterházy Pál kezén, mert azt – Csömörrel és Szentmihállyal közösen – 1630. szeptember 26-án eladta Buday (Bornemissza Bolgár) Pálnak és Pilinyi Benedeknek, akik fele-fele arányban állták a vételárat.⁶²

A bolgár származású Buday család I. (Luxemburgi) Zsigmond magyar király (1387–1437) idején érkezett az oszmán támadások elől menekülve magyar területekre, és Budán telepedett meg; innen nyerte nevét is. A család 1538-ban Szapolyai János magyar királytól megkapta a roszszigeti Bolgárfölde falut. Buday Pál birtokait előnyös házassága révén is bővítette: hitvese, Tholdy Anna lett, akinek feleségül vételével nagyobb birtokot is nyert Pest-Pilis-Solt (Soroksár, Szentmihály, Pomáz, Kalász stb.) Nógrád (Gede, Csécse, stb.) és Csongrád (Csány, Tázlár, stb.) vármegyékben.⁶³

Buday (Bornemissza Bolgár) Pál 1618-ban tűnik fel Pest-Pilis-Solt vármegye történetében, szolgabíróként.⁶⁴ Ezt követően más pozíciókat is betöltött, az 1620-as években a vármegye adórovójaként Vác, Pest és Buda lakosságától is követelte az adót, ezek közül Vác esetében tudjuk, hogy az összeg megfizetése sor is került. A vármegye életében 1630-ban és 1633-ban jelen volt.⁶⁵ 1655-ben Nógrád megye helyettes alispáni pozícióját bírta, majd 1661-ben elhunyt. Buday Pál két leánygyermeket hagyott maga után, Annát és Sárát. Közülük Anna Wattay Pál felesége volt.⁶⁶

A települést, amelyet a vétellel Buday és Pilinyi elnyertek, nevezték Körtvéyesnek, Keszőnek és Sárőnek is ebben az időben.⁶⁷ Új birtokosai közül Buday Pál pontosan tudta, milyen területre is tévedt, hiszen a korabeli Dunakeszi területe oszmán fennhatóság alatt állt, és Buday korábban – az 1620–1630-as évek körül – a határon túli birtokai adóbeszedése közben török fogságba esett, ahonnan azután kiszabadult,⁶⁸ vagyis a kettős

⁵⁹ CSOMA, 2005. 52–53.

⁶⁰ NAGY, 1860. VII. 238–239.

⁶¹ NAGY, 1858. III. 287.

⁶² CSOMA, 2005. 52–53., 136.

⁶³ BÁTONYI, 2008. 8.; JAKUS, 1985. 11.; NAGY, 1858. II. 183.

⁶⁴ BOROSY, 2001. 1. Magáról Pest-Pilis-Solt vármegyéről is kb. ekkor, a 17. század második évtizedétől beszélhetünk. SZAKÁLY, 2001. 439.

⁶⁵ BOROSY, 1983. 302. sz. regeszta; BOROSY, 1998. 21.

⁶⁶ NAGY, 1858. 184.

⁶⁷ BÁTONYI, 2008. 8.

⁶⁸ BÁTONYI, 2008. 8. Rabságáról 1657. március 8-án, Füleken tett vallomást.

birtoklásról első kézből szerzett tapasztalatokat. Mi sem jellemzi jobban a törökkor kettős birtoklásának zavaros viszonyait, mint hogy Buday hamarosan peres ügyekbe keveredett szomszédjaival új birtokai miatt. Fontos megjegyeznünk, hogy bíraskodás terén – a magyar városok példájából kiindulva – a magyar és az oszmán gépezet valószínűleg együtt dolgozott, az alacsonyabb szintű vétségeket a magyar, a magasabb szintűeket az oszmán kezelte. Az oszmán igazságszolgáltatás helyi szintű vezetője, a kádi pedig számos jogcímen húzott jövedelmeket a lakosság ügyes-bajos dolgainak intézése során. Hangsúlyozzuk, hogy a 16. század során sem az iszlám vallásjog előírásait, sem a szultánok világi törvénykönyveinek szabályait nem akarták betartatni a helyi lakossággal, azt a magyar törvények és rendszabások alapján végezték.⁶⁹ Vélelmezzük, hogy falun is így történt, de nem tudjuk, hogy ez általános gyakorlat volt-e.

Ennek megfelelően Buday is Pest-Pilis-Solt vármegye törvényszékéhez (*sedes iudiacra = sedria*) fordult ügyében, amely 1638. július 1-jén tiltotta Fót lakóit Kesző, Csömör és Szentmihály puszták jogtalan használatától. Nem sokkal később, Pest-Pilis-Solt vármegye és Csongrád vármegye együttesen tartott *sedriáján*, 1642. február 13-án Vámosy István és Buday Pál ügyében, akik a Kesző birtok és Alag pusztta közötti határ miatt pereskednek, egyeztető bizottság kiküldését rendelik el a határ megállapítása céljából. Buday Pál ugyanakkor kérte, hogy mivel pénze elégtelen birtoka megvédéséhez, kötelezzék a Kesző felét birtokló Pilinyi Mihályt a költségek felének megfizetésére. A két birtokos közötti viszony nem volt felhőtlen, és 1643. február 26-án választott bíró előtt vagyonomegosztó perük volt. Vélhetően ennek következtében került Keszi teljesen Buday Pál tulajdonába.⁷⁰ A peres ügyek hátterében gyakran az állt, hogy a Mohácsot követő évszázadban az ismert birtokhatárok elmosódtak, azokról már csak az ott lakók tudtak nyilatkozni, akik tanúvallomásaik révén határozták meg az új birtokosok számára, meddig tartanak területeik.

A Buday Pál kezén lévő Dunakeszit (Kesző) még 1638-ban és 1640-ben is pusztaként tartják számon, majd 1642-ben már *possessió*nak nevezik, ami azt jelzi, megtelepedett itt a lakosság. Valószínű, hogy ezen év nyarán települt újjá a falu, mert 1643. február 26-án a Pest vármegyei *sedrián* (törvényszék) Kesző lakosairól is szó esik.⁷¹ Négy évvel később, 1647-ben a falut egyportásnak írják le, ami azt jelenti, hogy a faluban négy egésztelkes jobbágy-, avagy 12 zsellérháztartás létezik valamilyen elosztásban.⁷² Nem sokkal később, 1653-ban azonban – egy fóti tanúkihallgatási jegyzőkönyv szerint, és jelenleg ismeretlen okokból – Keszit a lakossága üresen hagyta,⁷³ de már a következő esztendőben vissza is költözött.

⁶⁹ HEGYI, 2001. 274–276.

⁷⁰ BOROSY, 1983. 5., 127–128., 182. sz. regeszták; BOROVSKY, 1911. 103.

⁷¹ BOROSY, 1983. 11., 127–128., 189. sz. regeszták; BOROSY, 1998. 21.

⁷² SZAKÁLY, 1995. 75.

⁷³ BOROSY, 1998. 138.

3. kép: Pest-Pilis-Solt megye újratelepülése a tizenöt éves háború után

Buday Pál 1661. évi halálát követően Kesző és Sárfű a lányokra, Wattay (I.) Pál feleségére, Annára, illetve Géchy Gábor hitvesére, Sárára háramlottak. A Nógrád vármegyei esküdti posztot is betöltő Wattay Pál, aki birtokait Pilinyben lévő kúriájáról irányította, 1661-ben lépett apósa örökébe, és lett – többek között – Keszi földesura. Ezt az uralkodó, I. (Habsburg) Lipót (1657–1705) is megerősítette, 1661. november 16-án, Bécsben kelt adománylevelében.⁷⁴ Dunakeszi és térsége – immár a Wattayak kezén – egészen a következő nagy oszmán hadjáratig lakottnak számított. Az 1661-ben átvonuló török sereg, illetve a vele vonuló tatár hadak Pest vármegyén is áthaladtak, sőt, a tatárok téli szállásukat is itt tartották, ami Keszőt (Dunakeszit) is megviselte, így a térség ismét elnéptelenedett.⁷⁵ A tatárjárás a vidék népe számára szinte az időszámítás kezdetévé vált, a tanúkihallgatási jegyzőkönyvek jól mutatják, hogy létezett számukra a tatárjárás előtti és utáni idő.⁷⁶ A tatárok pusztítása olyan nagymértékű volt, hogy a vasvári béke 1664. évi megkötését követően, szeptember 29-án a Füleken ülésző Pest-Pilis-Solt vármegye elhatározta, levelet küld Wesselényi Ferenc nádornak, főispánnak. Ebben azt közölték az ország vezetőjével, hogy

⁷⁴ BÁTONYI, 2009a 8.

⁷⁵ BOROSY, 2001. 39.; BOROSY, 1999. 239.; SZAKÁLY, 1997. 240.

⁷⁶ BOROSY, 1983. 11., 127–128., 181., 866., 873., 906. sz. regeszták; KOSÁRY, 1965. 1. táblázat.

„a vármegye teljesen az ellenség torkában fekszik. [...] Isten rendeléséből meg kell várni a megfelelő időt és alkalmat”

a török kiűzésére.⁷⁷ A pusztítás és a pusztulás mértékét nem tudjuk pontosan, de az biztos, hogy 1665. február 23-án, a vármegye tisztújító ülésén a földbirtokosok adócsökkentést kértek, ahogyan Wattay Pál is ezt tette Pomáz, Kalász és Kesző esetében.⁷⁸ A Füleken tartott vármegyei közgyűlés 1666. július 29-én elengedte Keszinek az 1665. és 1666. évi hadiadót (*contributio*), ami segítette a települést abban, hogy talpra álljon.⁷⁹ 1668-ra ismét egyportás településként tartják számon.⁸⁰

A tatárok pusztításai mellett a jogtalan használati problémák és a hátrviták sem szűntek meg, az örökösöknek is folyamatosan foglalkozniuk kellett e gondokkal. Az új birtokosok már 1663. április 26-án, Pest-Pilis-Solt vármegye füleki tisztújító ülésén mindenkit eltiltottak birtokaik jogtalan használatától, közöttük Kesző és Sárfű határától, majd 1664. november 6-án megismételték a tiltást, de ekkor az éppen néptelen Kesző és Sárfű puszták jogtalan használatára vonatkozóan. Az ilyesfajta tiltás gyakran nem szolgál egyéb célt, mint a jogfenntartás dokumentációját. A néptelenségre hamar magyarázatot is kapunk: 1665-ben Wattay Pál a vármegye tisztújító ülésén a tatároktól elszenvedett pusztítás miatt adócsökkentést kért. Majd 1670-ben és 1672-ben is Wattay ügyvédje, Pápay János révén kérte a közgyűlésen Szentmihály, Csömör és Palota között a határ megállapítását. A Buday lányok és hitveseik 1676. június 22-én ismét eltiltották Palota és Fót lakóit Sárfű és Csömör puszták jogtalan használatától, külön kiemelve a kölesföldeket, vagyis az itt lakók kölest termeltek.⁸¹ Az ügy rendezésével végül a vármegye Barsy János szolgabíró és Dobay János esküdtet bízta meg, akik szeptember 10-én, Füleken 37 tanút hallgattak ki. Ezek mind azt állították, hogy Sárfű Buday Anna és Sára tulajdona, a pusztát tőlük bérelték a keszőiek, fótiak, váciak stb.⁸²

Az 1680-as évek, majd az azt követő visszafoglaló háborúk időszaka zűrzavaros helyzetet teremtett a Wattay család birtokai, értékei között is. Ifjabb (II.) Wattay Pál előbb hal meg, mint édesapja, öccse, Wattay János pedig kuruc fogságba esett, ahonnan csak 22 hónap múlva és 1000 arany, valamint 4 vég posztó váltságdíj megfizetését követően szabadulhatott. Ezt követték Fülek 1682. évi ostromának következményei a családra nézve: ezen év augusztusában az oszmán seregek a budai beglerbég, Arnavut Uzun İbrahim pasa vezetésével sikertelenül ostromolták, miközben a bécsi udvar nem tudta megsegíteni a várat. A törökök kapva kaptak az alkalmon, és a Thököly Imre vezette kuruc, a II. Apafi Mihály

⁷⁷ BOROSY, 1987. 14. sz. regaeszta

⁷⁸ BOROSY, 1983. 906. sz. regeszta

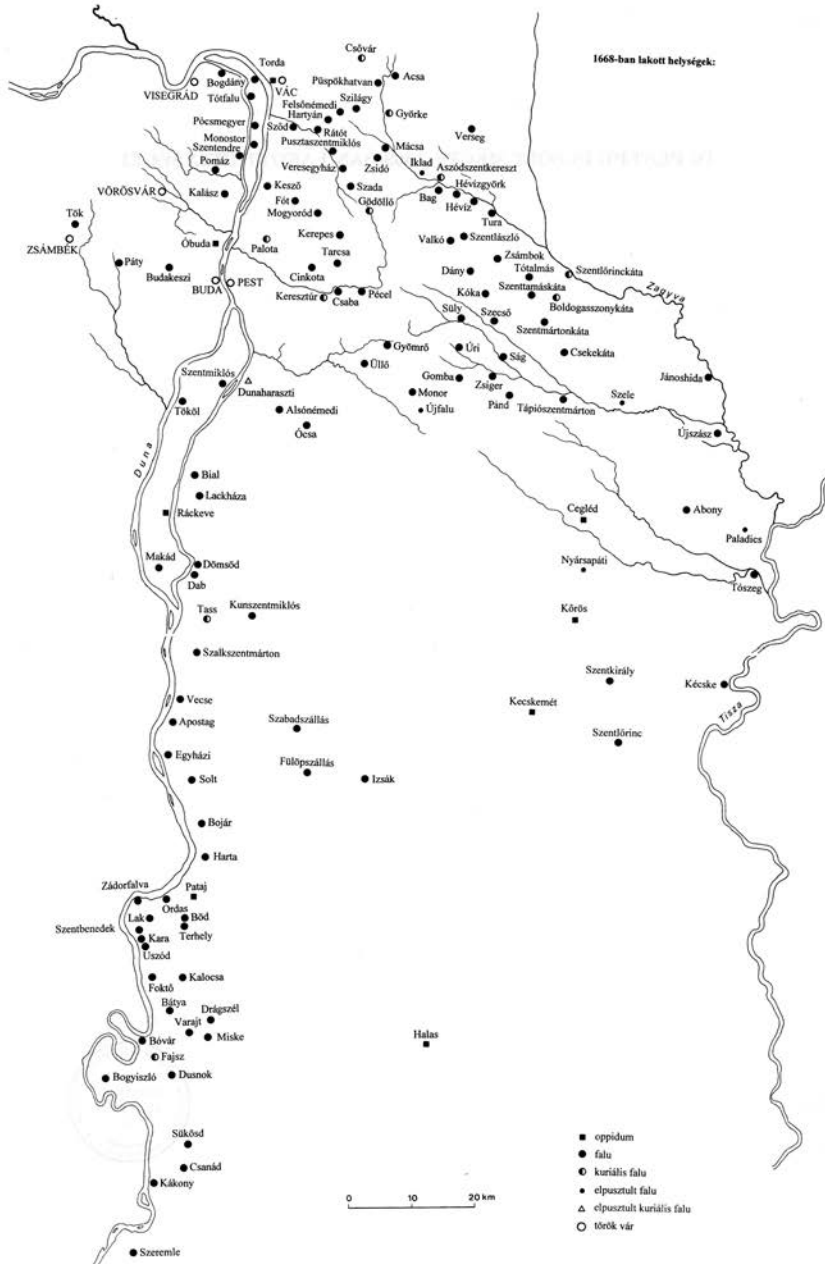
⁷⁹ BOROSY, 1984. 1043. sz. regeszta

⁸⁰ BOROSY, 1983. 906.; SZAKÁLY, 1995. 97.

⁸¹ BOROSY, 1983. 821., 873., 906., 1423., 1554.; 1798. sz. regeszták; BÁTONYI, 2009a 8.

⁸² BOROSY, 1998. 239.; BÁTONYI, 2009a 8.

(1676–1713) irányítása alatt álló erdélyi, valamint a moldvai fejedelem csapataira való tekintettel a várvédők megadták magukat. A lerombolt és felgyújtott várban több vármegye és család értékei, valamint iratai semmisültek meg, illetve jutottak idegen kézre. Ide tartoztak a Wattayak ira-

4. kép: Pest-Pilis-Solt megye 1668-ban lakott helységei

tai is, amelyeket – mint az később napvilágra került – az erdélyi csapatok vittek magukkal. A családnak, amely nem sokkal ezt követően Besztercebányára költözött, az iratok egy részét csak közel egy évtized múlva, mintegy 30.000 forintért sikerült visszavásárolniuk.⁸³

A dunakeszi lakosság – a kor viszonyaiból fakadó zaklatásokat figyelembe véve – egészen 1683-ig nyugodtan élhetett. Az oszmánok mellett azonban a visszafoglaló háborúk első szakaszában, Buda kétszeri ostroma alatt a dunakeszi térségen több hadsereg is átvonult. Elsőként a Kara Musztafa pasa nagyvezír (1676–1683) császárváros ellen induló török és tatár hadai, amelyek ismét a Pest és Vác közötti országúton közlekedtek, és feldúlták az ennek környékén lévő falvakat, településeket. Majd a Bécs alól visszavonuló nagyvezír seregeit hadait üldöző Sobieski (III.) János lengyel király (1674–1696) csapatai érték el a területet, amelynek litván tartalékcsapatai végigdúlták Vác környékét. Pusztításait jól jelzi, hogy a környező lakosság a tatárjárás mintájára „lengyeljárásnak” nevezi. A dunakeszi térséget illetően is elmondhatjuk, hogy a lakosok elmenekültek, közülük hét családról tudjuk, hogy 1686-ban Tótfaluban laktak, „számkivettségben”.⁸⁴ Valószínűleg a legtöbben a Szentendrei-szigetre húzódtak vissza, mert így nagyobb biztonságot reméltek.

A keresztény szövetséges haderő 1684-ben megostromolta az Abdurrahman Abdi pasa, beglerbég (1683–1686) által védett budai erősséget, ekkor még sikertelenül. A Nógrád megyei nemesi felkelők között – katonáival – Wattay János is részt vett a harcokban.⁸⁵ Buda 1686. évi visszavívását követően az oszmán és a szövetséges hadak is elvonultak a dunakeszi térségből, és megkezdődhetett a lassú regenerálódás. 1686. október 19-én, Pest-Pilis-Solt vármegye Gácson megtartott közgyűlésén ismertették galántai Esterházy Pál gróf, nádor (1681–1713) levelét: eszerint – az igazságos adókiivetés és beszállásolás céljából – fel kell mérni, és ki kell igazítani a vármegye portáit (adófizető egység). Ennek érdekében küldöttség indult Budára, amelynek a tárgyalások lefolytatása mellett Lotharingiai Károly császári-királyi tábornagy, Buda visszavívójának a köszöntése is volt. Wattay János is a küldöttség tagja volt.⁸⁶

1690-ben a vármegye, illetve a dunakeszi térség területén is megkezdte működését az Újszerzeményi Bizottság (*Neoacquistica Commissio*), amelyet a bécsi udvar a visszafoglaló háborúk során, az oszmán uralom alól felszabadult magyarországi helyek birtokjogainak rendezésére állított fel, és Kollonich Lipót későbbi esztergomi érsek irányítása alá rendelt. A Bizottság az egyházi birtokokat elismerte, a világiak esetében ugyanakkor a birtokosnak hiteles adományozó okmányokkal kellett bizonyítania tulajdonjogát, illetve 10%-os adót is kellett fizetnie ahhoz, hogy birtokai-

⁸³ BÁTONYI, 2009a 9.

⁸⁴ KOSÁRY, 1965. 18.; SZAKÁLY, 1995. 108. „*Duna Keszienses in Tót Falu exulantes septem personae sedecim [jumenta habentes]*”

⁸⁵ HARMOS, 1886. 159.

⁸⁶ BÁTONYI, 2009a 9.

ba visszahelyezzék. A bizonyítás az török kor viszontagságos évein éppen csak túljutó nemesség számára – hiteles okmányok hiányában – sokszor nem, vagy csak nehezen sikerült, és sokan közülük képtelenek voltak az adó megfizetésére, aminek következtében sok nemesi birtok került uralkodói kézre, amelyeket a bécsi udvar újraosztott – természetesen hívei körében. A Wattayak szerencsések voltak, mivel a Füleknél elkallódott irataikat visszaszerezték, így tulajdonjogukat bizonyítani tudták. Az uralkodó, I. Lipót 1696-ban megerősítette őket birtokaikban.⁸⁷

Dunakeszi Buday Pál és a Wattayak birtoklása idején nem számított jelentős helyiségnek, portáinak száma a 17. század folyamán soha nem haladta meg az egy portát, az 1661., 1668. és 1683. évi megyei összeírásban is ennyivel szerepel. Ezt követően 1686-ból van adatunk, amikor maga a település elnéptelenedett, de lakóiról tudták, hogy máshová költöztek. Az 1689 és 1693 közötti öt összeírásban Dunakeszi nem szerepel, majd csak 1695-ben van rá ismét adat, amikor is egynegyed portát tüntetnek fel.⁸⁸ Mindez azt mutatja, hogy a visszafoglaló háborúk hadműveletei során a település elnéptelenedett, és csak a hadak levonulását követően indult meg itt ismét az élet.

A nemességnek azonban még így sem volt egyszerű dolga. A háború folytatása, illetve az ezt következő időszak hatalmas pénzüsszegeket követelt meg, amelyek nagy részét a hosszú harcok során eladósodott császári udvar a magyarokra terhelt. Ez a Wattay-birtokokat is érintette, így Wattay János 1696. június 30-án a Dunakeszi porció (hadiadó) csökkentését kérte, és csak 1698-ból van adatunk arra, hogy a településre a különadót kivették. Nem sokkal később, 1702-ben I. Lipót császár elrendelte, hogy a vármegye állítson ki 115 katonát, illetve vegyen részt a „hajdúfogásban”, továbbá jobbágyonként fizessen 6 forintot a fegyverjog megváltására. Ezek a súlyos kötelezettségek Dunakeszire is terhet róttak. A királyi kötelezettségek sora azonban nem ért itt véget: 1703-ban a dunakeszieknek ökröket kellett biztosítaniuk ágyúuk Kassára vontatásához, emellett munkáskezeket is ki kellett állítaniuk a szolnoki vár javítási munkálatainak elvégzésére. Amikor mindezzel meglettek volna, Budára gabonát, abrakot, szénát és marhát kellett fuvarozniuk, továbbá katonákat kiállítaniuk a felkelők ellen. Az uralomváltás tehát nem rótt kevesebb terhet a lakosságra, így a település is csak lassan indult újra fejlődésnek. Ennek a fejlődésnek egyik állomása volt, hogy a Dunakeszit bíró Wattayak az alacsony lakosságszámú faluban szervezett betelepítésbe kezdtek: északi birtokaikról (Nógrád vármegye) jelentős számú római katolikus magyar család érkezett Dunakeszire.⁸⁹

⁸⁷ BÁTONYI, 2009a 9.

⁸⁸ KOSÁRY, 1965. 17.

⁸⁹ BÁTONYI, 2009a 9.

Igazgatás

A nemesi vármegye

Pest, Pilis és Solt esetében tudjuk, hogy a vármegye az oszmán hódítás elől kénytelen volt elmenekülni. Ezt követően is tovább működött azonban, ún. „menekült vármegyeként”. A 17. század második évtizedétől már az egyesített vármegyéről, Pest-Pilis-Soltról beszélhetünk, amelynek működési kereteit erre az időszakra teljességgel újjászervezték. Ebben az időszakban (és vélhetően az információhiányos századfordulós korszakban is) a megye ügyeinek vitelét a Nógrád megyei tisztikar – élén a váci főkapitány-helyettessel – végezte, a mindenkori nádor (a 17. század második évtizedében ez Thurzó György) felhatalmazása alapján. A kezdeti időszakban ennek a vármegyének a szolgabírója volt Dunakeszi későbbi birtokosa, Buday Bornemissza Bolgár Pál. A vármegye saját jegyzőkönyveinek töredékei legelőször 1632-ből maradtak fenn, a székhely ekkor még Szécsény volt – ezek alapján sejthető azonban, hogy a megyei működési rend kb. az 1620-as évek közepe táján állt helyre. 1638-ban a vármegye székhelye Fülek lett, majd 1682 után Gács és Losonc: itt választották a tisztségviselőket, itt került sor a közgyűlésekre (*generalis congregatio*) és az ítélkezésnek is ez volt a fóruma. 1632 és 1686 között a vármegyének éves szinten 3-16 gyűlése volt, amelyeken elsősorban a megyei tisztségviselők, illetve a nagybirtokosok képviselői vettek részt. A tisztségviselőknek – hacsak nem végvári alkalmazásban álltak – vidéki birtokaik, illetve a székhelyen házaik is voltak. A század utolsó harmadában olyan sok tisztviselő rendelkezett házzal Füleken, hogy a végvári had közkatonáinak jelentős része a falakon kívülre szorult, ami súrlódást okozott az egyébként összefonódott két tábor között.⁹⁰

Vármegyei tisztségviselőnek lenni, ahogyan azt a Keszit birtokló Buday Pál oszmán fogságának esete is jól mutatta, nem volt éppen könnyű feladat. A tisztséghez kapcsolódó előnyök és az azzal járó veszélyek messze nem álltak arányban egymással. A vármegyei vezetőknek a bécsi kormányzattal és annak magyarországi szerveivel (pl. a Magyar Kamarával, a helyi katonai vezetőkkel – így a bányavidéki és felső-magyarországi kerületi főkapitányokkal, más rendi méltóságokkal) is szót kellett érteniük – sőt, néha még az erdélyi adminisztráció is megpróbált beavatkozni ügyeikbe. A másik oldalról ugyanakkor a vármegyei nagybirtokos nemesiség érdekeit is képviselniük kellett. Meglepőnek tűnhet, de a török jelenlét nem befolyásolta érdemben a vármegyei adminisztráció működését, tekintettel arra, hogy alapállásnak számított ezen tény figyelembe vételének elhanyagolása. A legmagasabb vármegyei tisztségviselő a főispán volt, amely tisztséget egészen 1656-ig, amikor III. (Habsburg) Ferdinánd magyar király (1637–1657) gróf gyarmati Balassa Imrét, Pest megyei nagybirtokost kinevezi erre a posztra, nem töltötték be. A vármegyei tisz-

⁹⁰ SZAKÁLY, 1991. 140.

ti kar nem fogadta el egyszerűen vagy teljes körűen Balassa kinevezését, ami mögött Wesselényi Ferenc nádor, Balassa Imre esküdt ellenségének machinációi is állhattak, utóbbi – tisztázatlan körülmények között – 1659 végén–1660 elején szerezte meg magának a vármegye főispáni székét. A főispánt követte a hivatali ranglétrán az alispán, aki – a másutt tapasztalható gyakorlattal ellentétben – nem a főispán helytartójaként viselkedett. Közéjük tartozott 1681-ben Wattay (I.) Pál. A vármegye állandóságot jelentő, hosszú hivatali idejű tisztségviselői voltak a szolgabírák, akik között Buday Pált, illetve Wattay Pált is megtalálhattuk. Az ő munkájukat segítették a járási esküdtek. Ehhez a megyei tiszti karhoz csatlakozott a 17. század közepén két új hivatal: a helyettes alispán, illetve a tiszti ügyész, utóbbiak gyakran váltották egymást.⁹¹ Akárcsak a Budayak és a Wattayak, a többi tisztségviselőt adó család esetében is jellemző, hogy nemcsak Pest-Pilis-Solt, de Nógrád vármegyében is rendelkeztek területekkel.⁹²

A nemesi vármegye feladata – amelyet elsősorban a nép számára is látható szolgabírák és esküdtek révén hajtott végre – eredetileg az volt, hogy a területén élő vagy ott birtokkal rendelkező köznemesiek jogait megvédje, a birtokjogi vitákat lefolytassa, az ehhez kapcsolódó ügyeket kezelje – vagyis a vármegyei terület birtokrendszerének felügyelete. Ezt a feladatot a középkorban még a hiteleshelyek végezték el, a 17. század végére azonban már szinte teljesen vármegyei határokba került; emellett igazgatási és adóztatási feladatokat is elláttak. Az oszmán jelenlétet szem előtt tartva, talán nem kell hosszasan magyaráznunk, miért a birtokjogi természetű kérdések fordulnak elő a legnagyobb számban Pest-Pilis-Solt vármegye ügyei között. Ugyanakkor azt is figyelembe kell vennünk, hogy a hódoltsági területeken fekvő birtokaikról egyre nehezebben kaphattak információt a nem ott élő tulajdonosok. A birtokjogi viták rendezésének legkönnyebb módja a korban a szemrevételezés (*occulata revisio*), vagyis amikor a vármegyei szolgabírák és esküdtek bejárták az adott területet, a határjeleket felmérték, a tanúkat kihallgatták. Ez az oszmán részeken nem volt mindig egyszerű.⁹³ Láthatjuk ugyanakkor, hogy pont Dunakeszi kapcsán már az oszmán időkben is előfordul, hogy Fóton vagy Alagon hallgatják ki az ügyről a tanúkat, és valóban sor kerül a bejárásra.⁹⁴ A török tisztviselők rendszerint eltűrték a szolgabírók jelenlétét a hódoltsági területeken, ha velük szemben nem merültek fel aggályok. A szolgabírók azonban általában nem a hódoltsági területeken laktak, szemben a hódolt esküdtekkel, akiket a vármegye szívesen választott az újonnan beiktatott nemesek köréből – utóbbiak többnyire a felszabadított jobbágyok közül kerültek ki. Az ilyen nemesek jobbára megmaradtak saját településük lakosának, ahol korábbi földjeiket immár mint egytelkes nemes művelték, és csak a megyei taksát voltak kötelesek kifizetni, miközben oszmán uraik felé a jobbágyokkal

⁹¹ Soós, 1974. 9.

⁹² SZAKÁLY, 2001. 441–442.

⁹³ SZAKÁLY, 1991. 137.

⁹⁴ BOROSY, 1998. 112–114.; 115–118.

együtt adóztak. Mint magyar nemes joga volt részt venni a vármegyei közgyűlésen és hivatalt is vállalhatott. A nem hódolt apparátus mellett az igazi, az ügyeket a hódoltsági területen intéző tisztviselők a hódolt szolgabírók és hódolt esküdtek voltak.⁹⁵ Rajtuk kívül a hódoltsági települések lakossága a vármegyei döntésekről egy olyan csatornán keresztül is értesülhetett, amelyet a postaszolgálat jelentett: a postautak menti falvak bírái „a falu hírmondó lovára” ültetett levélhordó lovas küldöncöket küldtek faluról falura, így továbbították a hatóságok hivatalos leveleit (az ún. kurrenseket). Számos példa pedig azt mutatja, hogy a hódoltságba utazáshoz a török hatóság engedélyét is kérték.⁹⁶ A hódolt szolgabírók és esküdtek legnagyobb problémái közé az tartozott, hogy gyakran az oszmán adminisztráció is igyekezett őket felhasználni saját céljaira, így két hatalom közé kerültek. A török félben azonban a 17. századra már nem volt annyi erő, hogy a hódoltság terület vármegyei szervezeteit, tisztviselőit saját hatáskörébe vonja.

Pest-Pilis-Solt nemesi vármegye mindennapi életét csak kevésbé befolyásolta az, hogy területei oszmán megszállás alatt álltak, a feladatait – lehetőségeihez mérten – ellátta, tisztségviselőit megválasztotta, ügyeit intézte. A „menekült vármegyékre” alapvetően jellemző volt (már a 16. században is), hogy ügyeik intézésére kiszóltították – a törökök pedig kiengedték! – a jobbágyokat a hódoltsági területekről, elsősorban azért, hogy velük a birtokosváltást, a birtoklás módját érintő megegyezéseket közöljék, illetve tőlük a lakóhelyük belső – különösen határ- – viszonyairól információt nyerjenek. A hódoltságon kívüli területeken – elsősorban a vármegye aktuális székhelyén – tartott tanúkihallgatások során a vármegyei tisztségviselők igyekeztek a hódoltsági területek birtokviszonyait érintő határozatokat hozni. Ezt láthatjuk Dunakeszi és Alag esetében is; ugyanakkor a hódolt szolgabírók és esküdtek megjelenésével már helyszíni határjárásokra és tanúkihallgatásokra is sor került. A teljes korszakon keresztül problémaként állt fenn a hódoltsági területek, így Dunakeszi esetében is, hogy ha a birtokvitában a határozat esetleg meg is született, az oszmán jelenlét és fennhatóság következtében senki nem volt, aki azt ténylegesen végrehajtotta volna, a határjeleket a megegyezés szerint felállította, vagy megújította volna.⁹⁷ Ezért kerül elő többször is Kesző és Alag határának kérdése, vagy Sárfű hovatarozásának problémája a vármegyei iratokban.

A helyi szintű öngazgatás és a parasztvármegye

Pest-Pilis-Solt nemesi vármegyéje nem tudta volna a fentiekben bemutatott hatékonysággal végezni munkáját abban az esetben, ha a szervezet tisztikara nem támaszkodhatott volna a mezővárosi és falusi tanácsok, továbbá a paraszttársadalom tekintélyes elemeinek segítségére. A hódoltsági települések önállóságát elsősorban a központi hatalmi vákuum, a

⁹⁵ Soós, 1974. 23–24.

⁹⁶ Soós, 1974. 26–29.

⁹⁷ SZAKÁLY, 1991. 158.

török és a magyar birtokosok más irányú lekötöttségei alakították ki. Mire a két fél felocsúdott, és akár be is avatkozott volna e települések életébe, azok már önállóan intézték ügyeiket, ami sok időt, pénzt és fáradságot kímélt meg uraiknak, akiknek így nem állt érdekükben változtatni ezen. A faluközösségek ebben az időszakban a legtöbb dolgot saját hatáskörükben intézték, földesuraikhoz elsősorban olyan kérdésekben fordultak, amelyek rendezése túlmutatott ezen: határsértési, pusztahasználati és pusztabérleti ügyekben. A paraszti közösségek számára elsősorban a tizenöt éves háború mutatta meg, hogy sem a magyar, sem a török birtokosa nem képes megvédeni akkor, amikor hadseregek száguldanak át a területen, nem is beszélve a hajdúk jelenlétéről. Ennek következtében kezdték meg e közösségek saját védelmi mechanizmusaikat kiépíteni, amelynek eredményeképpen létrejöttek a parasztvármegyék. A hajdúság léte megmutatta a parasztság számára, hogy a termelő is képes a fegyveres szolgálatra, ha szükséges. Mivel pedig a kóborló katonák büntetéséről szóló 1595. évi XXXII. törvénycikk engedélyezte a parasztság számára, hogy a kóborló hajdúkkal szemben akár fegyveresen is felléphessen, hamar kiderült, hogy az ehhez szükséges erő máshol, ti. a földjeik védelmére is bevethető. A parasztság megszerveződésének mintáját a hajdúvárosok adták, ahol az utcacapitányok, -hadnagyok és -tizedesek feleltek (más egyebek mellett) a rend fenntartásáért, a lakosság erkölcsi állapotának felméréseért, illetve beosztottaik mozgósításáért egy válságos helyzetben. Ezt a szervezeti felépítést azután a parasztvármegyék is átvették, csak éppen nem kerületekben gondolkoztak, hanem falvak szintjén. Azt azonban le kell szögeznünk, hogy a parasztvármegyék kialakulásának sem az oszmán, sem a magyar oldal földesurai nem örültek, tekintettel arra (ahogyan példa is volt rá), hogy fegyveres erejük nemcsak a hajdúk és idegen katonák, de földesuraik ellen is bevethető volt. Ezzel párhuzamosan azonban a földesurak azt is látták, hogy a paraszti önvédelemnek kénytelenek teret engedni, mivel ők maguk nem tudják védelmüket biztosítani. A felek igényeinek részbeni kielégítésére a két oldal földesurai egy kettős rendszert vezettek be: alkalmanként az oszmán és a magyar földesúr is engedélyezte a parasztoknak, hogy a felettük hatalmaskodók ellen fellépjenek, de a parasztvármegyei rendszert nem ismerték el legálisan. Sőt, mindkét hatalom földesurai a saját hatáskörükbe, irányításuk alá próbálták vonni a parasztvármegyéket.⁹⁸

Pest-Pilis-Solt vármegye esetében nem tudjuk pontosan, mikor kezdődött meg a parasztvármegye kiépülése, adatunk 1657. július 7-én van róla először, de ekkor már egy kiforrott rendszerről beszélhetünk, vagyis kezdetei régebbre nyúlnak vissza. A parasztvármegye első név szerint ismert kapitánya a rákoscsabai illetőségű Uri Mihály volt, akinek egy 1654. évi tanúvallatási jegyzőkönyve számos érdekes, a parasztvármegye működését bemutató részlettel szolgál.⁹⁹

⁹⁸ SZAKÁLY, 2001. 463–464., 471–472.

⁹⁹ VASS, 1972. 99–100.

A parasztvármegye járásokból állt, amelyek élén a kapitányt találhatjuk. A kapitányság több hadnagyságra oszlott, amelyek néhány faluból álltak. A hadnagy hol az egyik, hol a másik faluban tartotta székhelyét, ami elsősorban származási helye lehetett. A fontosabb helyiségekben tizedeseket (vicehadnagy) is kineveztek. A kapitányok (néhány esetben a hadnagyok) mellett a különféle falvakból származó, ún. fogott bírákból álló igazságszolgáltatási testület működött (egyik tagját törvénybírónak nevezték). A parasztvármegyei tiszteket (az 1649. évi szabályozást követően) a faluközösségek által választott jelöltek közül a helyettes alispán jelölte ki. A kiválasztott tisztek esküt tettek, amelyben az 1649. évi instrukció betartását, valamint a bírságpénzek hozzájuk kerülő részének elszámolását fogadták meg, utóbbiból a „két vármegye”, ti. a nemesi és a parasztvármegye egyenlő arányban részesedett. A parasztvármegye alsóbb szintű tisztségviselői, a paraszthadnagyok középfokú ítélőszékként működtek a helyi és a vármegyei szint között, sőt feljebbviteli fórumuk is volt, ezt a parasztkapitány jelentette. Valószínű, hogy az igazságszolgáltatásnak e menete már az előző évtizedekre is jellemző volt.¹⁰⁰ A parasztvármegyét rendszeresen figyelmeztetik, hogy működésük a földesúri jogokat nem sértheti, valójában pedig azt mondhatjuk, hogy a nemesi vármegye a parasztvármegye működéséből elsősorban pluszbevételt remélt. A működéséből fakadó egyéb hasznok, mint pl. a „közerkölcsöt megerősítését szolgáló intézkedések” betartatása csak mellékes haszonként jelentkezett. A pluszbevétel onnan keletkezett, hogy az előbbi intézkedések foganatosításakor bevételei keletkeztek a parasztvármegyének, mivel ha valakit szitkozódáson kaptak első esetben hat forint bírsággal, a következő alkalommal azonban 500 pálcaütéssel sújtottak. Ha továbbra sem hagyta abba, akkor harmadszorra – a földesúr beleegyezésével – a vármegye halálra ítéltette. A hódoltsági nemesek esetében is intézkedett, itt 25, majd 50 forint megfizetése, végül a vármegye előtti halállal volt büntethető. Olyan esetekben is intézkedhetett a vármegye, ha a paraszt dohányzott, cifra nadrágot vagy hosszú üstököt viselt. Az ilyen ügyek mellett komoly szerep hárult a parasztvármegyékre a végvári katonák és a kóborlók elleni fellépés során. A parasztvármegye működése ugyanakkor aggályokat is felvetett, hiszen számos olyan szerepkört is betöltött, amelyek falusi vagy földesúri hatáskörbe tartoztak, ami súrlódásokhoz vezetett.¹⁰¹

Pest-Pilis-Solt vármegye esetében Pest területén három hadnagyság működött, amelyek közül a másodikba tartozott Dunakeszi (rajta kívül: Sződ, Rátót, Hartyán, Pusztaszentmiklós, Veresegyház, Szada, Gödöllő, Kerepes, Mogyoród, Fót, Palota és Cinkota), és itt is maradt egészen a 17. század végéig.¹⁰² Tisztjeiről az alábbi táblázat ad tájékoztatást.

¹⁰⁰ SZAKÁLY, 2001. 472–474.

¹⁰¹ SZAKÁLY, 2001. 478.

¹⁰² BOROSY–SZABÓ, 2002. 33.

**1. táblázat:
Pest-Pilis-Solt vármegye pesti részének második hadnagysága**

év	név	rang	származási hely	forrás
1662	Somogyi Lőrinc	kapitány	Szada	SZAKÁLY, 1969. 46–47.;
1663	Somogyi Lőrinc	kapitány	Szada	BOROSY, 1983. 785., 798. sz. regeszta; BOROSY, 1984. 806., 829. sz. regeszta
1672	Vincze György	kapitány	Veresegyház	SZAKÁLY, 1969. 68.
1674	Vincze György	kapitány	Veresegyház	
1678	Tóth Pál	hadnagy	Gödöllő	HORVÁTH, 1987. 213.
1680	Pelyhes János	hadnagy	Rákospalota	SZAKÁLY, 1969. 143.
1681	Zsigmond István	hadnagy	Szada	HORVÁTH, 2000. 31.
1692	Faraghó Mihály	alhadnagy	Gödöllő	HORVÁTH, 1987. 43.
1695	Kurucz András	hadnagy	Dunakeszi	BOROSY, 1985. 2920.
1696	Kurucz András	hadnagy	Dunakeszi	sz. regeszta, SZAKÁLY, 1969. 138.

A táblázatból jól látszik, hogy 1695-ben és 1696-ban a keszi Kurucz András töltötte be a hadnagyi posztot. A Dunakeszin lakó Kurucz András első ismert megjelenése 1696. október 7-éről való, amikor is Vácról írt levelet Pest-Pilis-Solt vármegye hivatalához. Leveléből kiderül, hogy „az elmúlt esztendőkbén” állt a vármegye szolgálatába, és lett annak paraszt-tisztje. A közelmúltban – feladata szerint – üldözte a tolvajokat, akik egy összecsapásban megsebesítették. Sebeit gyógyíttatta, vélhetően Vácon, mert kérvényét a vármegyéhez onnan keltezte. Abban kérte a vármegye segítségét, hogy – míg lábadozik – biztosítsanak számára valamiféle apánázst, hogy „*éhen meg ne*” haljon. Megígéri, hogyha felgyógyul sérüléseiből, akkor ismét a vármegye szolgálatába áll.¹⁰³ Az október 7-én Vácról küldött levél 9-én már Pesten, a vármegye közgyűlése elé került, ahol 10 forint „*alamizsnát*” utaltak ki számára.¹⁰⁴ Kurucz András 1728-ban „*sza-*

¹⁰³ MNL PML IV.23.b. Pest-Pilis-Solt vármegye Adószedői Hivatala, Számadásiratok 1622–1703. Rationes 1696, no. 42. fol. 22r

¹⁰⁴ MNL PML IV.23.b. Pest-Pilis-Solt vármegye Adószedői Hivatala, Számadásiratok 1622–1703. Rationes 1696, no. 42. fol. 22v

badon költözködő jobbágy”-ként szerepelt a megyei összeírásban.¹⁰⁵ Tudjuk, hogy egy 1721. évi vagyonszeírás szerint Kurucz András a módos gazdák sorába tartozott, a település első hat-hét gazdája között foglalt helyet.¹⁰⁶

A parasztvármegye saját pecsétet is használt az általa kiállított iratok hitelesítésére, amelyek közül öt – egy időben használt – maradt meg lenyomatban az utókorra. A váci járás pecsétje először 1679-ben tűnt fel, amikor a kókai paraszthadnagy Bélteky Pál megyei alispánhoz címzett levelén szerepelt. Ezt használta azonban 1721-ben Kurucz András paraszthadnagy, Dunakeszin kelt levelén is, amelyet Rákospalota bíráihoz intézett.¹⁰⁷

Dunakeszi település működése és társadalma a 17. században

Dunakeszi a 17. században, az újratelepülést követően falu lett, amelynek tipikus formája a korban az utcák és terek mentén, szabályos vagy szabálytalan rendben, zártan csoportosuló lakótelkekből álló belsőségek, amelyek a szomszéd falutól jól elkülöníthetően, a faluhatár által jelzett módon álló külső tartozékokból (pl. szántóföld, erdő legelő) álltak. A kettő között ugyan szoros egység állt fenn, ugyanakkor a lakóhely és a termelőhely elkülönült egymástól. Dunakeszi esetében e téren komoly problémát okozott, hogy a török hódítás utáni elnéptelenedés, illetve az 1642. évi újbóli benépesedés közötti évtizedekben a faluhatár képlékeny-nyé vált.

Határkérdések

Már az eddigiek alapján jól látható, hogy az oszmán hatalom jelenléte miatt bekövetkező pusztásodás, valamint a puszták továbbművelése a környező településekre menekült egykori lakosok által jelentősen befolyásolta a puszták helyén álló néhai települések életét. Olyannyira így volt ez, hogy a zavaros tulajdoni viszonyok következtében néha a faluhatárok is bizonytalanná váltak, ahogyan azt Dunakeszi esetében is megfigyelhettük. A vármegyei jegyzőkönyvekre egyébként is jellemző, hogy a leggyakrabban előforduló ügyfajták a tiltás (*pro-* vagy *inhibitio*), a tiltakozás (*protestatio*) és a feleselő viszonttiltakozás (*reprotestatio*), mivel a valós vagy vélt jogaikban megháborított birtokosok így próbálták megvédeni érdekeiket a pusztáikat bérfizetés nélkül használó szomszédos falvakkal, az azok rovására terjeszkedőkkel és azokat tőlük megszerezni kívánókkal szemben; akárcsak a pusztáikon és lakott településeiken hatalmaskodók-

¹⁰⁵ BOROSY, 1997. II. 982–983.

¹⁰⁶ Kurucz András 4 jármos ökörrrel, 2 hámos lóval, 1 meddő tehénnel, 20 fejős juhval és 2 öreg sertéssel rendelkezett; éves szinten 14 kila búzát, 3 kila árpát és 2 kila zabot termelt (1 kila = 20–25 liter gabona). SZAKÁLY, 1969. 138–139.

¹⁰⁷ HORVÁTH, 1982. 26.

kal és az azokat fenyegetőkkel szemben is.¹⁰⁸ Ezért van az, hogy korszakunk tanúkihallgatási jegyzőkönyveiben olyan jobbágyokat szólítanak meg, akik Keszin laknak vagy laktak, és azt kérik tőlük, idézzék fel, hogy a határjelölők hol voltak. Ez a folyamat, a határjárás (vagy határkerülés) középkori gazdasági, közigazgatási és jogi hagyományokon alapuló eljárás. A határjárás során határjelölőkkel kijelölik a birtoktestek és a falu földterületének végpontjait. Ezt követően a határjelölőket, amelyek lehettek természetesek (folyók, dombok stb.) vagy mesterségesek (pl. határkövek), esetleg ezek keverékei (pl. határfák), igyekeztek megóvni, az idők folyamán (el)pusztuló jeleket pedig megújították. Birtokosváltáskor rendszerint az új birtokos – a szomszédok és hites személyek jelenlétében – a birtokot körbejárta, a határpontokat megismerte, és szomszédjaival elfogadtatta.¹⁰⁹ Dunakeszit és részeit érintően a 17. századi Pest-Pilis-Solt vármegyei jegyzőkönyvekben egymás érik a tanúkihallgatások és határbejárások, amelyek egy cél elérése irányába mutatnak: meghatározni azokat a területeket, amelyek még Keszihez tartoznak, illetve azokat, amelyek már nem.

A törökök, tatárok, végváriak és mások által időről-időre feldúlt Dunakeszi esetében az egyik legkorábbi, ismert határjárás 1638. december 20-án zajlott le, amelyet Buday Pál kért, hogy megállapítsák: kinek a birtokában vannak a Csörsz-árok mellett fekvő rétek (ma: Úrrét, Kopolya, Székesdűlő), azok Alag vagy Keszi tartozékai-e. Mivel a határjeleket alapvetően a faluközösségek tagjainak is ismerniük kellett, a tanúkihallgatások során a környékre való vagy azt jól ismerő jobbágyokat hallgattak meg,¹¹⁰ akik végül egységesen azt vallották, hogy a kérdéses rétek mindig is a keszi birtokosok kezén voltak, a főtiak csak néhány éve tartanak rá igényt.¹¹¹ Emellett az is kiderült, hogy e réteket a váciak olyan 40-50 éve kaszálják, a keszi földesurak engedélyével, sőt, csordáikat is itt tartották. Végül az egyik főti tanútól, Kántor Miklóstól megtudjuk, mi állhat a vita háttérében, amely a tanú szerint „*Csak a víz kedveiert.*” zajlott.¹¹²

A falvak esetében a határról a községi előljáróknak kellett gondoskodniuk, és az is az ő feladatuk volt, hogy a faluközösség tagjaiban tudatosítsák ezen határjeleket.¹¹³ A dunakeszi határjárásokat gyakran nehezítette, hogy korábbi természetes határjelzők eltűntek (fák elpusztultak, árkok – gondozás hiányában – megszűntek stb.), vagy akár szándékosan hami-

¹⁰⁸ SZAKÁLY, 1991. 146.

¹⁰⁹ KECSKÉS, 1979. 485–486.

¹¹⁰ Az összesen 44 tanú lakhely szerinti megoszlása: Sződ – 4 fő, Rátót – 3 fő, Hartyán – 2 fő, Némedi – 3 fő, Veresegyház – 6 fő, Szada – 2 fő, Szentmiklós – 1 fő, Mogyoród – 1 fő, Vác – 22 fő. BOROSY, 1998. 23–27.

¹¹¹ Nagy György, a váci püspök 65 éves jobbágya azt vallotta, hogy 40 évvel ezelőtt Keszi földjén a Csörsz-árok mellett beszélgetett a váci marhapásztorokkal, amikor oda érkezett egy főti pásztor is, kit a váci pásztorok megfenyegettek, hogy ne ereszsze a marhát a Csörsz-árkon belül, mert az Keszi földje. BOROSY, 1998. 26.

¹¹² BOROSY, 1998. 23–27.

¹¹³ KECSKÉS, 1979. 485–486.

sították meg őket (dombokat elhordtak, határjelzőt áttelepítettek stb.). A határok helyreállítása érdekében – ahogyan azt Buday Pál és a Wattayak is számos alkalommal tettek – a nemesi vármegyéhez lehetett fordulni, amely egy emberét (legtöbbször egy írnok kíséretében) elküldte a határ megállapítására, a tanúkihallgatások levezetésére. Jól példázza a határjelölések problémáját az 1640. március 27-én, Alag birtoklása kapcsán tartott – 46 tanút felvonultató – tanúkihallgatás, amelynek során az Alag és Keszi közötti határ megállapítására tettek kísérletet. A tanúk közül többen is azt állították, hogy a határokat Nagy György váci bíró jelöltette ki dombokkal, ami – tekintettel a bíró hivatali idejére – 1619–1620-ban történhetett.¹¹⁴

Annak hátterében, hogy a határviták és határjárások a 17. század második felében egyre gyakoribbak Keszi kapcsán, az állhat, hogy az 1642. évi újranépesedést követően az itt lakók azt tapasztalták, hogy a határok – főleg Fót felé – nem egyértelműek. A település elnéptelenedését, a török uralom 16. század végi gyengeségét és 17. század eleji kurzusváltását használták ki ugyanis a fótiak arra, hogy minél nagyobb területeket vonjanak saját művelésük alá. Alag Fóthoz csatolásával ugyanis több helyütt eltűntek a határjelzők (vagy eltűntették őket), így a tanúkihallgatások során az egyik legfontosabb feladat mindig az volt, hogy ezeket a határokat valamiképpen újra meghatározzák. Az 1654. január 12-ei, a két település közötti határvonalat tisztázandó, Fóton tartott tanúkihallgatás során több tanú is azt mondta, hogy Alag és Keszi között a Csörsz-árok volt a határ, illetve egy kettős határ is húzódott a Guba-hegy mellett – utóbbit a Hegyrejáró-dűlővel azonosítják a régészeti leletet. A tanúk azt is vallották, hogy a Csörsz-árkon kívüli részen, Alagról a török urak a keszi lakossággal vitették el a gabona- és a szénadézmát.¹¹⁵ A települések közötti határok megállapítását az is hátráltathatta, hogy keszi lakosai pl. 1653-ban, amikor (ismeretlen okokból) elmenekültek falujukból, úgy gondolkodtak, hogy a fótiakkal vitás területeken vetnek gabonát, mert azt akkor is le tudják aratni, ha el kell hagyniuk Dunakeszit, és Fóton lesz lakhatásuk. Mindez jól mutatja, hogy a lakosság – menekülése esetén – valóban a környező településekre költözött be, és onnan művelte tovább ősi földjeit.¹¹⁶

Láthatjuk, hogy a két település közötti határ megállapítása milyen nehézségekbe ütközött, de még inkább így volt ez az olyan részek esetében, amelyeket korábban Dunakeszihez tartozónak írtak le, mégpedig Sárfű puszta és a Szürkő tanya esetében. Az előbbi, vagyis Sárfű puszta (hol Sárfűnek, hol Sárfőnek írva) Alagtól délre terült el a 17. században (érdekes, hogy az igen alapos 16. századi török szandzsák-összeírások nem említik Sárfűt, ami vagy azt jelenti, hogy ekkor még nem létezett, vagy azt, hogy annyira szerves részét képezte Keszinek, hogy nem tüntették fel önálló-

¹¹⁴ BOROSY, 1998. 29–34.

¹¹⁵ BOROSY, 1998. 135–136.

¹¹⁶ BOROSY, 1998. 138.; SZAKÁLY, 2001. 433.

an). A magyar oldalon 1638-ban szerepel először a neve, amikor is még Makai Pálnak fizettek érte a fótiak évi egy pár csizmát bérleti díjként.¹¹⁷ Az 1638. évi jegyzőkönyv szerint Buday Pál kérte, hogy állapítsa meg a vármegye a terület hovatartozását. A vitát tisztázandó, 1653. május 27-én, a fóti tanúkihallgatás során az egyik kérdés pont Sárfűre vonatkozott, annak hovatartozását kívánta megállapítani a nemesi vármegye. A vallomások nem igazán vittek közelebb a megoldáshoz, az egyik tanú (Vég János, a váradi püspök 40 éves szadai jobbágya) azt vallotta, hogy Sárfű egyik fele Sikátorhoz, másik fele Palotához tartozik, egy másik (Tariska István, a váci püspök 50 éves mogyoródi jobbágya) úgy tudta, hogy Sárfű rét fele Megerhez tartozik. Többen úgy tudták, hogy Sárfű fele Fóthoz, fele Keszihez tartozik, míg mások azt vallották, hogy a Sárfű rétek és földek patakon túli része Káposztásmegerhez, patakon inneni, Fót felőli része pedig Sikátorhoz tartozik.¹¹⁸ Utóbbiak közül egy tanú azt is elmondta, hogy 8 évig lakott Fóton, és ezalatt a fótiak nem adóztak Sárfű után senkinek, Buday Pálnak sem (Tóth Gergely szerint 30 évre tud visszaemlékezni, de ezen időszak alatt nem adóztak Budaynak), ezt erősítette meg a legtöbb tanú, akik a földet fóti bérleményként írják le, és azt mondják, hogy nem Buday Pál, hanem a budai defter kihája (oszmán tisztségviselő) felé fizettek adót. Dinnyés András ugyanakkor úgy tudta, hogy Sárfű használatáért saját jobbágyai évi 100 gyertyát adtak Buday Pálnak, majd – amikor „a szabadság kitelt” – szabadon használták a rétet. Egy másik tanú pedig úgy nyilatkozott, hogy 1653-ban a fótiak kaszálták, amiért „Budai Pálnak évente egy pár csizmát vagy papucsot adtak”.¹¹⁹ Utóbbi vallomás alapján úgy tűnik, hogy Sárfű felét Buday saját jobbágyai, a másik felét pedig a fótiak kaszálták. Az 1669. szeptember 9-ei tanúkihallgatás során a területet Sikátorhoz tartozónak írják le, utóbbiról pedig megállapítják, hogy Fóthoz tartozik, így Buday Pálnak Sárfű feletti jogait nem ismerik el.¹²⁰ Az 1676. szeptember 10-ei, immár Buday Anna és Sára kérésére készült füleki tanúkihallgatási jegyzőkönyv arra kereste a választ, hogy Sárfű vajon apjuk halála után került-e a lányok birtokába. A 37 tanú közül a legtöbben azt vallották, hogy Sárfű a Buday-lányok birtokában áll.¹²¹ A két évvel későbbi jegyzőkönyv szerint Lonta István akkori korponai várkapitány az 1661. évi tatárjárást megelőzően 15 évig Dunakeszin lakott, ott nevelkedett, Sánta Péter gulyása volt három évig, és így tudja, hogy Sárfű földesura Buday Pál volt, amely jogot a halála után leányai örökölték. Megadja a birtok határait is: a Pesti útnál fakad a patak, amely a Káposztásmegyeri tóba ömlik, majd innen továbbmegy egészen a palotai torokig, és még tovább a Palotára vezető fóti szekérútig. A sárfűi rétek kaszálását – tudomása szerint – a dunakesziek végezték, amiért bérleti díjat (ötven vagy hatvan gyertyát) fizettek Buday Pálnak.¹²²

¹¹⁷ BOROSY, 1998. 25.

¹¹⁸ BOROSY, 1998. 116–117.. 136–137.

¹¹⁹ BOROSY, 1998. 137–138.

¹²⁰ BOROSY–KISFALUDY–SZABÓ, 1999. 105–107.

¹²¹ BOROSY–KISFALUDY–SZABÓ, 1999. 127–129.

¹²² MNL PML IV.1.j. 2. doboz 1658–1700. 1678. No. 1. fol. 6r

Az ugyanekkor készült második jegyzőkönyv már nem a Budayak, hanem a Wattayak birtokáról beszél, és a tanúk egy része nem is emlékszik vissza a korábbi időre, sőt, olyan is van közöttük, aki kijelenti: a határjeleket nem ismeri. Persze akadnak, akik továbbra is a kontinuitást vallják, vagyis: előbb Buday, majd Wattay birtoknak írják le a területet. Több helyütt az is felmerül, hogy Sárfű egy részét a dunakesziektől a váciak bérelték, akik a budai törökök számára kaszáltak itt szénát („*azon forrás patakon túl, Palota felől való Sárfű nevezetű réteket a keszői török úr, Ibrahim aga számára kaszálták a keszőiek*”); olyan tanúval is találkozhatunk, aki szerint marhákat legeltettek Sárfű egy részén („*a forrás patakon túl a Palota felől való szabad marhajáró földön*”). Az 1680-as évekre vonatkozóan tudjuk, hogy Wattay Pál Sárfű pusztáját Körtvéyeskesző népe művelte, és nem fizetett utána semmit a földesúrnak.¹²³ Végül a Sárfű-kérdés rendezése nem történt meg, a visszafoglaló háborúk során a terület teljesen eltűnt, a későbbi források közül egyedül Pesty Frigyes említi, Rákospalotánál, megjelölése: szántóföld.¹²⁴ A Sárfű-ügy kapcsán szólnunk kell arról, hogy több jegyzőkönyvben is szerepel, hogy a határjeleket, különösen a dombokat egyik vagy másik oldalról elszántották. Ebből arra következtethetünk, hogy a terület hovatarozása a korszakban nem volt egyértelmű, inkább csak harcoltak érte, mintsem ténylegesen birtokolta volna valamelyik fél.

A Dunakeszihez tartozó másik terület, amelyet Sárfűnél lényegesen kevesebb vita övezett, a Szürkő nevű dunai halásztanya volt. II. András uralkodásától (1205–1235) kezdve a hűbéres függésen alapuló földbirtoklás helyett a magántulajdonú birtoklás került előtérbe, a halászati jog pedig ekkortól vált a földbirtok tartozékává, bár még a 16. század elején sem minden egyes esetben kapcsolódott össze elválaszthatatlanul a víz és a vízparti birtok. A halászatot ekkorra már a jobbágyok végezték, egyéb tevékenységeik (földművelés, állattartás) mellett. A 16–17. században – elsősorban nyugati példa nyomán – általánossá vált, hogy a halászatot *regale* eredetű nemesi előjognak tekintik, amely jog a városokat is megillette. Ezzel egyidejűleg a birtokosok legértékesebb vizeik halászati jogát saját maguknak kezdték fenntartani, míg mindenki más számára tilalmasnak nyilvánították azt. A birtokosok az értékes vizeken a halászatot (1) robot formájában elrendelhatték, (2) kiadták bérletbe jobbágyaik vagy más személyek számára, és tőlük éves bérleti díjat, valamint a zsákmány egy részét követeltek.¹²⁵ Így volt ez a Szürkő tanya esetében is, amely Dunakeszin értékes halászhelynek számított. Egy 1714. évi, váci tanúkihallgatási jegyzőkönyvből tudjuk, hogy a halászati jog a Wattayaké volt, és a török időkben évenként egy mázsa vizát, ugyanennyi tokot és pontyot fizettek számukra: a halat Fülekre kellett szállítani. A Wattayak addig bírták a tanyát, amíg Dunakeszit el nem zálogosították. Az 1703. március 20-ai vármegyei határozat pedig azt is kimondta, hogy a budai kamarának írt levél által biztosítani kell divékujfalusi

¹²³ SZAKÁLY, 1981. 416.

¹²⁴ BOROSY-KISFALUDY-SZABÓ, 1999. 129–132.; PESTY, 1984. 319.

¹²⁵ SZILÁGYI, 2001. 119.

Újfalusy László, valamint Wattay János és István vizahalászati jogát, mivel mindannyian megfizették a fegyverváltságot, így a kamarának nincs joga akadályozni őket halászati joguk gyakorlásában.¹²⁶ A Szürkö tanya tehát a török kort követően is halászhelynek számított, amely Dunakeszi urainak a birtokában állt.

A falu és lakosai

A falu – vagyis egy rögzített határokkal rendelkező települési egység – élén egy, rendszerint egy évre megválasztott falubíró (*villicus seu iudex*) állt, akinek joga volt kis jelentőségű ügyekben bírászkodni. Emellett részt vállalt az adóbehajtásban, és ő hirdette ki az új (jog)szabályokat is. Ugyanakkor minden megyei tisztségviselő, illetve a földesúr emberei, ha kiszálltak az adott településre, a falubíró házában szálltak meg, az ő javait élvezték. Visszaéléseik miatt Pest-Pilis-Solt vármegyében már 1641. március 7-én szabályozták, hogy alispán és a bírák, ha hivatalból kiszállnak valahová, a községtől 50 dénár napidíjat és 2 mérő abrakot követelhetnek.¹²⁷

A 15–16. században a falubíró mellett a település irányításában megjelentek az esküdtek (*jurati*), a helyi közigazgatást ettől kezdve közösen intézték, néhány, a földesúr által átengedett kisebb magánjogi perben is intézkedhettek. A falu vezetését faluközösségnek vagy faluközségnek (*communitas villae*) nevezték, a kora újkorban már egyértelműen a bírót és esküdttársait foglalta magában. A hatáskörük attól függött, hogy a földesúr milyen jogokat engedett át nekik. A hódoltságban gyakran előfordult, hogy saját hatáskörükben intézték az adók beszedését, a rendfenntartást, a robot szervezését, de közreműködtek a törvények betartásában, a közösségi vagyon kezelésében, és ha volt, a templom és az iskola fenntartásában is. Működésük alapja a szokásjog és ennek írott változatai, amelyeket a 17. században már határozatok formájában számos helyen a falukönyvben vezettek.¹²⁸ A tisztviselőket a falu lakói a falugyűlésen választották meg vagy újra.

Azt, hogy az újratelepülést követően Dunakeszi esetében is meglehetett ez a szerkezet, egy, a vármegye előtt több alkalommal, több tanúkihallgatás során tárgyalt ügy is mutatja. Buday Pál ispánjának, Tóth Gergelynek ugyanis vitája támadt a szomszédos Fót egyik lakosával, Tóth János jobbaggyal. Mivel ezt rendezni nem tudták, a fóti főbíró, Kerekes Ádám volt kénytelen intézkedni. Tóth Gergely – Sánta Péterrel és Juhász Györggyel együtt – tizenöt forinttal tartoztak fóti Tóth Jánosnak lóvásárlás miatt, tartozásukat azonban nem adták meg időre. Kerekes Ádám főbíró erre elrendelte bírótársánál, a keszi bírónál, hogy hirdesse ki az adósok nevét és tartozásuk mértékét három egymás követő alkalommal, a kéthetente megrendezett helyi piacon. Ez nagy szégyent jelentett az adós számára. A keszi

¹²⁶ BOROSY-KISFALUDY-SZABÓ, 1999. 207.; BOROSY, 1987. 4173. sz. regesztza

¹²⁷ BOROSY, 1983. 257. sz. regesztza

¹²⁸ BALOGH, 1979. 31-32.

bíró Kerekes Ádám kérésének eleget tett, Sánta Péter és Juhász György pedig megadták a tartozásukat Tóth Gergelynek, aki viszont nem fizette ki a pénzt főtí Tóth Jánosnak. A főtí főbíró így végül az országúton kifogatta Tóth Gergely szekereből a két ökröt, majd azt zálogként Főtra hajtatta. A főtíak az ökröket eladták Hartyáni János hartyáni lakosnak, 15 forintért. Hartyáinak egy évig voltak birtokában az ökrök, amelyeket ugyanennyiért Tóth Gergely visszavásárolt.¹²⁹

A falubírók tehát, ahogyan az fenti esetből is látszik, határozatokat hoztak bizonyos vitás ügyekben, és a 17. században már iratokat is állítottak ki. Ezek hitelesítésére ún. pecsétlőket (*tipárium*) használtak, amelyet lágy viaszba mártottak, és így helyeztek el az iraton. Dunakeszi legkorábbi pecsétje egy vélhetően 1702 körül (vagy korábban) írott, keltezés nélküli panaszlevélen maradt fenn, a levél tartalma pedig nem alkalmas az időpont meghatározására.¹³⁰ Korszakunkban egy pecsét volt használatban, amely azonban napjainkra olyan rossz állapotba került, hogy róla fotó – megfelelő minőségben – nem készíthető. Szerencsére ránk maradt képe Horváth Lajos által, aki leírását is megadta. Az 1702 és 1710 között használt pecsét felirata „*Sigillum Duna Kesziense*”. Jól jellemzi a keszi lakosság életét, hogy a pecséten – sok más környékbeli településhez hasonlóan – ekevas és csoroszllya is szerepel.¹³¹

A falu lakóközössége hierarchikus volt, amelyben minden benne lakó tudta a helyét, személyesen ismerték egymást, napi szintű, de legalábbis gyakori kapcsolatban álltak egymással.¹³² Dunakesziről 1642-től tudjuk, hogy lakott falu, majd 1676-ban kuriális helyként szerepel, vagyis egy összegben adóztak lakosai.¹³³ Az adózása tekintetében 1680 körül keletkezett adatunk, miszerint Wattay Pál Körtvéyeskeszőt taksás faluként kezelte, tíz jobbágyától külön-külön három forintot és egy icce vajjat, összesen 30 forintot és tíz icce vajjat szedett évente; míg 14 zsellére másfél forintot és egy meszely (= 0,419 liter) vajjat szolgáltatott, így összesen 21 forintot és 14 meszely vajjat adózott évente. Szürkő vizafogó tanya után pedig egy mázsa vizát és más halakat kellett adni a földesúrnak, és azt – ahogyan arról fent szó volt – Fülekre szállítani.¹³⁴

5. kép: Dunakeszi pecsétje (1702–1710)

¹²⁹ BOROSY, 1998. 116–121., 136–139.; BOROSY, 1999. 105–107.

¹³⁰ MNL PML IV.1.f.1. Litterae missiles 1643–1758. fol. 34–35.

¹³¹ HORVÁTH, 1982. 105., 283.

¹³² PALÁDI-KOVÁCS, 2000. 13.

¹³³ SZARKA, 2008. 127.

¹³⁴ SZAKÁLY, 1981. 292., 297.

A faluban lakók társadalmi szempontból egyszerű szerkezetet mutatnak: jobbra azonos jellegű, gazdasági és kulturális szinten álló családi és háztartási egységek alkotják, amelyeket a jobbágytelkek alapján kategorizálnak. Ezeket egészítik ki az iparosok, kézművesek, pásztorok és a pap(ok). A legnagyobb számban jobbágyok éltek a faluban, fölöttük pedig egy kis létszámú közvetítőréteg állt, amelyet néhány család alkotott.¹³⁵ A korabeli társadalom helyi szintű megismerése nem egyszerű, tekintettel arra, hogy az urbáriumok egész-, fél- és negyedtelkes jobbágyai, továbbá házas, házatlan és pásztos zsellérei vagyoni helyzete, illetve a közösségben betöltött szerepe sem egyértelmű. Tudjuk, hogy vannak közöttük egésztelkes jobbágyok, akik nagy szegénységben élnek, és olyan zsellérek, akik szép summákkal gazdálkodtak. Dunakeszi kapcsán nem állnak rendelkezésünkre olyan részletes kimutatások, amelyek a pontos lakosságszámot vagy az itt lakók vagyoni helyzetét részletesen bemutatnák, de vannak olyan adataink, amelyek révén a helyi társadalomról némi képet alkothatunk.

Az 1541–1543 közötti elnéptelenedést követően, a 17. században, 1642 nyarán telepedtek meg újra lakosok Dunakeszin. Valószínű, hogy az első itt letelepedett személyek egyike a váci Tóth Gergely volt, akit még 1678-ban is megemlítenek a jegyzőkönyvek: ekkor azt írják róla, hogy korábban a Budayak, jelenleg a Wattayak ispánja.¹³⁶ Azt, hogy Tóth Gergely a falu egyik legfontosabb emberévé vált, jól mutatja, hogy 1668-ban, amikor a törökök túlkapásai miatt a nemesi vármegye vizsgálatot folytatott Füleken, a dunakeszi küldött Tóth volt.¹³⁷ Szakály Ferenc azt gyanítja, hogy a Tóth vezetéknévű betelepültek többsége valóban szlovák származású lehetett, és csak a családneveik magyar ajak számára nehezen kimondható volta miatt „ragasztották rájuk” származási nevüket. Ez alapján nem zárható ki, hogy az 1642. évi betelepülés egyik fontos tagja, a falu életének következő évtizedekben meghatározó alakja szlovák származású volt.¹³⁸

Az alábbi táblázat az 1642 és 1714 között Keszin élt, név szerint ismert személyeket mutatja be, akiknek életútjáról is tudunk egy-két adatot.

2. táblázat: Dunakeszi név szerint ismert lakosai 1642 és 1714 között

név	adat	év	forrás
? Bálint	kb. 40 éves keszi lakos, Orczy István jobbágya	1714	BOROSY, 1999. 207.
Agárdi András	1,5 évig szolgált Keszin, később rákoskeresztúri jobbágy lett, 1663-ban a tatárok miatt hagyta el Keszit, Fóttra ment, 1641 k. született	1676	SZAKÁLY, 1995. 240.

¹³⁵ PALÁDI-KOVÁCS, 2000. 13.

¹³⁶ BOROSY, 1999. 131.

¹³⁷ BOROSY, 1998. 112–113., 116–121., 136–139.; BOROSY-KISFALUDY-SZABÓ, 1999. 131.

¹³⁸ SZAKÁLY, 2001. 438.

Ambrus János	26 éves, az 1663. évi tatárjárást követően öt évig keszi lakos volt, most lontói	1676	SZAKÁLY, 2001. 434.
Bucsú Mátyás	keszi lakos	1655	BOROSY, 1998. 178.
Dinnyés Balázs	keszi jobbágy elszánttatja a Keszi és Fót közötti határt a Csörsz-árokknál	1653	BOROSY, 1998. 112.
Dinnyés István	kb. 45 éves keszi lakos, Orczy István jobbágya	1714	BOROSY, 1999. 207.
Györke Pál	keszi lakos, korábban Kőrösön ökörcsordás, kb. 1602-ben született, 1663 előtt 16 évig lakott Dunakeszin, 1678-ban az Ónod melletti Emődön él, Zrínyi Ilona jobbágya	1651, 1678	BOROSY, 1998. 86.; BOROSY, 1999. 131.
Horváth Simon	Vácon született, onnan Dunakeszire, majd Vámosmikolára települt	1676	SZAKÁLY, 1995. 240.
Jánossi Mihály	Sánta Péternél és Juhász Györgynél szolgált Keszin, 1676-ben püspökszilágyi lakos	1676	BOROSY, 1999. 127.
Juhász György	keszi lakos	1653, 1654	BOROSY, 1998. 116., 119., 136–138.
Juhász István	kb. 40 éves keszi lakos, Orczy István jobbágya	1714	BOROSY, 1999. 207.
Kosányi István	18 évig lakott Keszin, ahol gulyás volt, itt nősült, de 1664-ben már Szakállason élt, anyósa még 1676-ban is keszi lakos volt Szakállós falu 1664. évi török összeírásában Kosán István néven szerepel	1676	BOROSY, 1999. 128. SZAKÁLY, 1995. 239. BLASKOVICS, 1993. 221.
Lépes (?) János	kb. 50 éves keszi lakos, Orczy István jobbágya	1714	BOROSY, 1999. 207.
Lonta István	korponai várkapitány 1661 előtt 15 évig Keszin lakott, itt nevelkedett, Sánta Péter gulyása volt három évig	1669	BOROSY, 1999. 130. SZAKÁLY, 2001. 434.
Molnár János	Kisnémedi molnára, aki id. Wattay Páltól bérelt földet Sárfűn, ahol szántott és kölest vetett	1676	BOROSY, 1999. 128.
Pásztor János	Csorgál János jobbágya, és három évig szolgált Keszin	1678	BOROSY, 1999. 130.
Sánta Lőrinc	kb. 65 éves keszi lakos, Orczy István jobbágya	1714	BOROSY, 1999. 207.

Sánta Péter	keszi lakos	1653, 1654	BOROSY, 1998. 116., 118-120., 136-138.
Sipos András	kb. 35 éves keszi lakos, Orczy István jobbágya	1714	BOROSY, 1999. 207.
Soós Gergely	keszi lakos	1669	BOROSY, 1999. 107.
Tóth Gergely	keszi jobbágy Buday Pál, majd Wattay Pál ispánja	1647, 1653, 1654 1669, 1678	BOROSY, 1998. 112-113., 116-121., 136-138. BOROSY, 1999. 128., 131.
Tóth János	keszi lakos	1668	BOROSY, 2001. 264.
Tóth Lőrinc	52 éves zsidói (vácegresi) lakos, aki korábban Dunakeszin is szolgált, itt is nősült	1676	SZAKÁLY, 1995. 239.
Tügyesi Benedek	1647-ben egy évig lakott Keszin, Buday Pál jobbágyaként 1653-ban már Csorgál János 50 éves szentmártonkátai jobbágyaként szerepel, 1603 körül született	1653	BOROSY, 1998. 137.
Vörös Gergely	kb. 75 éves keszi lakos, Orczy István jobbágya	1714	BOROSY, 1999. 207.
Zrényi Tamás	keszi jobbágy, Nádkay Szabó András, Buday Pál sógornőjének férje szolgálatában állt	1657	BOROSY, 1983. 302. sz. regezsza

A táblázatban foglaltak alapján megállapíthatjuk, hogy Tóth Gergely mellett Juhász György és Sánta Péter töltöttek be fontosabb szerepet a falu életében (és rendelkeztek nagyobb vagyonnal), tekintettel arra, hogy az ismert személyek közül többen is szolgálták őket gulyásként, pásztorként.

A különféle vizsgálati jegyzőkönyvek további adatokkal is szolgál számunkra Keszi elszármazott lakosait illetően. Ezekben ugyanis a tanúvallo mást tevőknél gyakran szerepel, hol élnek és hol szolgáltak korábban, így olyanokkal is találkozhatunk, akik hosszabb-rövidebb ideig Dunakeszin éltek, és megtudjuk azt is, mennyi idősek, mennyi ideig éltek az újrászervező, illetve hol élnek most. Néhányukat név szerint is sikerült azonosítani.

3. táblázat: A jegyzőkönyvek szerint korábban Keszin élők¹⁴⁰

ssz.	mostani lakhely	életkor	Keszin töltött évek	jegyzőkönyv évszáma
Pest-Pilis-Solt megye				
1.	Gödöllő	40	1,5	1676
2.	Kisnémedi	34		1676
3.	Mogyoród	50		1676
4.	Püspökszilágyi (Jánossi Mihály)	30		1676
5.	Rákoskeresztúr	30	2	1676
6.	Rákoskeresztúr (Agárdi András)	35	1,5	1676
7.	Szód	30	3	1676
8.	Szód	16	1,5	1676
9.	Zsidó (Vácegres) (Tóth Lőrinc)	52	5	1676
Nógrád megye				
10.	Bér	40		1676
11.	Bér	36	3	1676
12.	Bér	40	10	1676
13.	Bér	32	5	1676
14.	Kisgyarmat	45	2	1676
15.	Kisgyarmat	33	5	1676
16.	Kiskesző	36	3	1676
17.	Kiskesző	40	9	1676
18.	Lontó	26	5	1676
19.	Szakállas (Kosányi István)	55	18	1676
20.	Szakállas	32	4	1676
21.	Vámosmikola	60	20	1676
22.	Vámosmikola	35	2	1676
Egyéb területek				
23.	Nagykőrös	40		1651

Az 1680-as évekre vonatkozóan elmondhatjuk, hogy Dunakeszi népe ekkor két nagy csoportra oszlott: tíz család (családfő) rendelkezett valamennyi igavonó állattal, 2-6 ökörrrel; míg tizennégy családfőnek semmilyen igavonója nem volt, ezért $\frac{1}{8}$ vagy annál is kisebb jobbágytelekkel

¹³⁹ SZAKÁLY, 1997. 237–240.

bírtak, amelyet a korabeli felfogás szerint kézi erővel is meg tudtak művelni.¹⁴⁰

Adóztatás a török hódoltsági területeken

A fentiek alapján már jól látszik, hogy a korábbi, illetve időközben birtokba került magyar földesurak, továbbá az egyház annak ellenére sem mondtak le földjeik adóztatásáról, hogy az esetleg oszmán fennhatóság alatt állott. Azt, hogy az adóktól nem tekintenek el, a magyar urak már az első, oszmánokkal folytatott tárgyalások során a török fél tudomására hozták, jelezvén: nemesi jogaik (a tized és más adók), akárcsak az egyházi jogok megmaradnak annak ellenére, hogy más fennhatósága alá került a térség. Tehették ezt azért is, mert hamar kiderült, hogy az oszmán hódítók nem képesek eredményesen megakadályozni a magyar végvári katonaság portyáit, így a katonák a földesurak segítségére lehettek az adók behajtása terén (a portyák kölcsönösek voltak). A portyákat természetesen mindkét fél sérelmezte a másikra vonatkoztatva, és számos panasz érkezett Budára és Bécsbe (majd a 17. század első felében Kismartonba) a portyázó végváriakra panaszkodván, mivel azonban egyik félnek sem állt érdekében ennek tiltása, így végül hatékony intézkedéseket nem hoztak (nem is hozhattak a kor körülményei között). Tekintettel arra, hogy Keszi a 16. században lakatlan terület volt, innen nem is származott bevétele a magyar földesuraknak, illetve az egyháznak. Ez majd csak 1642 után változott meg.¹⁴¹

A török pénzügyigazgatási rendszer fentebb bemutatott átalakításával párhuzamosan, lehetőség az újonnan létesült település földesúri adóztatására is, amely immár Buday Bornemissza Bolgár Pál feladatai és jogai körébe tartozott; továbbá a váci egyházmegye is megkövetelte a tized fizetését. A földesúri adóztatást Dunakeszin is – ahogy más megyei településeken – summás formában működött, vagyis a jobbágynak a földesúrnak a kialakított adót egy összegben fizették meg, amelyen felül csak valamennyi ajándékkal tartoztak. A települések adóján felül külön számolták el pl. a malmok vagy a halászhelyek adóját, amelyek közül az utóbbi Keszi esetében is jelen volt, a Szürkő tanya adója formájában. Ezen utóbbiak fontosságát mutatja, hogy a malmok építését, hasznosítását és az ott keletkező jövedelmek megosztását a magyar és a török földesurak maguk között, megállapodás keretében szabályozták. A rendszer hatékonyságát jelzi, hogy a 17. század folyamán a magyar urak minden Pest-Pilis-Solt megyei települést megadóztattak. Ennek hátterében a nemesi vármegye működése és annak hatékonysága, továbbá az újratelepülések földesúr és jobbágy közötti megállapodás szerinti megszervezése állt. A betelepülő jobbágyok rendszerint több éves adómentességre, illetve más kedvezmé-

¹⁴⁰ SZAKÁLY, 1981. 416.

¹⁴¹ SZAKÁLY, 2001. 418–426.

nyekre is számíthattak. Az oszmán jelenlét azonban mégis befolyásolta a magyar adóztatást: komolyabb emelést az egész időszakon keresztül nem lehetett végrehajtani, az 1660–1664 közötti oszmán–Habsburg háború pedig éppen akkor pusztította el a környéket, így Dunakeszit is, amikor az éppen magához tért, és a prosperitás fázisába lépett.¹⁴² Keszi esetében – akár csak a többi Pest megyei hódoltsági faluban – megfigyelhető, hogy a kint (vagyis nem az oszmán területen) lakó földesúr megbízta a település egyik lakosát, hogy ispánja legyen, vagyis a birtokos ügyeinek intézését helyi szinten felügyelje. Ezt a feladatot Tóth Gergely látta el, akit Buday, majd Wattay ispánjának neveznek a források. Ez azért bizonyult szerencsés megoldásnak, mert Tóth helyben lakott, így kénytelen volt valamiféle egyensúlyi állapotot létrehozni a helyiek és a földesúr érdekei között, szemben az olyan eseteknél, amikor az ispán is „kint” élt, és rendszerint valamely végvári katona személyében találhatjuk meg.

Dunakeszi jobbágysai – a törvényekben meghatározott módon – évi 12 napos ingyenmunkát voltak kötelesek teljesíteni egy kijelölt végvárnál, ez esetben Nógrád váránál,¹⁴³ majd 1663 után, amikor Nógrád török kézre kerül, a kesziek Füleknél dolgoznak, ami 24 órányi járásra van a településtől. Ezért az ingyenmunkát a települések – a legtöbb esetben Keszi is – leggyakrabban pénzben váltották meg, bár előfordult, hogy tényelegetesen is el kellett menniük. A földesúri és egyházi rendes adók, az ajándék és a robot mellett a dunakeszi háztartásokat is rendszeresen megterhelte az időszakban az erre járó török vagy magyar portyázók, csapatok élelmezése, beszállásolása, lovaik ellátása.¹⁴⁴

A 17. századi Dunakeszi vallási viszonyai

Dunakeszi a török hódítást követően, egészen 1642-ig lakatlan, így vallási viszonyairól elsősorban a megye területére jellemző vonások tárgyalása alapján alkothatunk képet. Indokolja ezt a megoldást az is, hogy az 1642-ben betelepülők egy része vélhetően nem nagy távolságokról érkezett ide. Az oszmán szandzsák-összeírások segítséget nyújtanak abban, hogy megtudjuk, a megye területén 1546-ban összesen 76 papot írtak össze, akik közül a pesti náhijében 33-an működtek; 1562-ben 21 papot találtak, a pesti náhijében 8 szolgált közülük. A két adat jól jelzi, hogy a papok száma folyamatosan csökkent, tekintettel arra, hogy sokan közülük a török fennhatóság alól a magyar területekre vándoroltak át, míg az idősebbek, akik helyben maradtak, meghaltak (az 1559. évi összeírás szerint az 1546-ban összeírt 76 pap 60%-a, vagyis 45 pap hunyt el). A papok számának ilyen drasztikus csökkenése azért nem

¹⁴² SZAKÁLY, 2001. 510–514.

¹⁴³ 1622. évi XXXVI. tc., 1625. évi XIX. tc., 1630. évi V. tc., 1647. évi CLIII. tc., 1649. évi LXXXVI. tc., 1655. évi CXVI. tc., 1662. évi XX. tc. és az 1681. évi VII. tc.

¹⁴⁴ SZAKÁLY, 2001. 516–517.

okozott komolyabb gondot a hódoltsági területeken, mert számos településen már nem a katolikus, hanem valamely protestáns vallást követték. Dunakeszi és környéke a váci püspökség alá tartozott, amelynek vezetői soraiban a 16. században sok tehetséges embert találhatunk. A mindenkori püspökök nagy figyelmet fordítottak birtokaik megóvására és adóztatására: rendszeresen berendelték a bírókat, és beszámoltatták őket, ügyeltek a változó lakosságszámnak megfelelő adóztatás kialakítására stb. Egyházszerzői tevékenységük ugyanakkor hagyott némi kívánnivalót maga után, olyannyira, hogy az egyházmegye (diocézis) területén csekély számú pap szolgált, így a lakosság lelki útmutatást elsősorban a szegedi, gyöngyösi és jászberényi obszerváns ferencesek és néhány domonkos kóborló barát révén kaphatott.¹⁴⁵

A reformáció valószínűleg még II. (Jagelló) Lajos király feleségével, Habsburg Máriával együtt megjelent a budai udvarban, amelyet azonban ekkor a magyar nemesség – lévén „német” és „idegen” – nem követett. A mohácsi csatavesztést követően csak néhány, nagyon elszánt hittérítő járta a Buda környéki településeket, és hirdette az új tanokat, míg az uralkodók – I. Ferdinánd és I. (Szapolyai) János – katolikusok voltak, a német ajkú budai polgárok pedig elhagyták a várost. A megye területén nem maradt olyan központ, ahonnan a reformáció kiindulhatott volna, tekintettel arra, hogy Visegrád királyi város, Vác pedig püspöki székhely volt. Ennek ellenére a térség népe, beleértve a parasztság egy részét is, értesült az új tanokról, de a lutheri vallás terjedése a megyében elsősorban az 1540-es évekre tehető, amikor Dunakeszi már pusztá. A megyében Ráckeven és Cegléd (Szegedi Kis István) volt ekkorra már lutheránus gyülekezet, és Kecskeméten is voltak híveik; egyes tanítványok a nyugati protestáns egyetemekről e helyekre, illetve Vádra tértek vissza. Utóbbiban azonban – vélhetően a püspökség és a törökök jelenléte miatt – nem alakult ki komoly reformációs központ. A 16. század második felében pedig a környék a „helvét valláshoz”, vagyis a kálvinizmushoz (református vallás) csatlakozott.¹⁴⁶

A 17. századra megváltoztak a vallás viszonyok Pest-Pilis-Solt vármegyében is: megnőtt a nagyjából katolikusok által lakott települések száma,¹⁴⁷ de a megye területén azért továbbra is a protestánsok voltak túlsúlyban (elsősorban reformátusok, kisebb részben evangélikusok). A váci püspökök még ebben az időszakban sem laktak a török kézen lévő Vácon, ügyeiket vikáriusokon keresztül intézték, akár csak a hódoltsági megyék. Nem is nagyon érdeklődtek híveik iránt, és az erőszakos térítésnek is csak nyomait lehet fellelni. Ugyanakkor – a 16. században tapasztaltakhoz hasonlóan – birtokaikról tisztartóikon keresztül pontos információkkal rendelkeztek, gondos felméréseket készítettek, a tized fizetését megkövetelték, összegét behaj-

¹⁴⁵ SZAKÁLY, 2001. 405–408.

¹⁴⁶ SZAKÁLY, 2001. 408–418.

¹⁴⁷ MOLNÁR, 2001. 57–86.; SZARKA, 1947. 106–107.

tották, és a falvakban felmerülő problémákra gyógyírt kerestek.¹⁴⁸ Továbbra is jellemző, és – a Hitterjesztés Szent Kongregációja (*Sacra Congregazione della Propaganda de Fide*) megalapítását követően – egyre erősebb hatást fejtettek ki a Szentszék által a pogány (oszmán) területen rekedt hívek lelki gondozására kiküldött szerzetesek, hitterjesztők, elsősorban ferences és jezsuita rendtagokról van itt szó.¹⁴⁹

Dunakeszi vallási életéről az 1642. évi újratelepülést követően nem sok ismerettel rendelkezünk. Azt tudjuk, hogy a korábban Szódön működő református prédikátor, Sánta István egyik fia, Sánta Péter az 1650-es években áttelepült Keszire, 1653-ban és 1654-ben is itteni lakosként tesz tanúvallomást. Hamarosan vezető szerepet játszik a településen, aki juhászokat, gulyásokat foglalkoztat.¹⁵⁰ Sánta Péter testvérével, sződi Sánta Ferencsel Buday Bornemissza Bolgár Pál feleségének, Toldy Katalinnak is akadt ügye: a mai Dunapataj melletti Bődöt követelte tőle, ami kapcsán Sánta Ferenc, valamint Nádkay Balázs özvegye viszontkéréssettel éltek, egyenesen azt állítván, hogy Toldy Katalin eltulajdonította Bődöt. Bőd végül a Nádkayak birtoka lett, míg az abból kivált Ragancspusztát Sánta Ferenc egészen 1650-ben bekövetkezett haláláig kezében tartotta, csak ekkor kerül vissza Nádkay Ferenchez.¹⁵¹ A Sánta család egy leszármazottját még a 18. század elején is fellelhetjük: Sánta Lőrinc dunakeszi molnárt, aki 1714-ben kb. 65 éves, és Orczy István jobbágyának mondja magát.¹⁵² A Dunakeszi vallási életére rövid ismereteket szerezhethetünk a báró Pongrácz György váci püspök (1669–1676) által 1675-ben elkészült egyházlátogatási jegyzőkönyvből (*Informatio Super Statu Diocesis Vaciensis et Visitatio Canonica de Anno 1674*), amely szerint Dunakeszi lakossága túlnyomórészt katolikusokból áll, és ebben az időben már templommal is rendelkezett a település.¹⁵³ Emellett az is tudomásunkra juthat, hogy Dunakeszinek ebben az időszakban nem volt papja, a prédikációkat, kereszteleseket, házasságkötéseket és temetéseket licenciátus tartotta, aki ebben az időszakban Demjendi István volt. Feladata szép volt, ám nem túl jövedelmező, Pongrácz György a licenciátusok helyzetét egyszerűen nyomorúságosnak írja le, és úgy véli, ha lenne is pap, akit elküldhetnének az ilyen helyekre, az éhbérért senki sem vállalná.¹⁵⁴

¹⁴⁸ TRINGLI, 1989. 120., 124.; SZAKÁLY, 1981. 124–128.

¹⁴⁹ MOLNÁR, 2002. 142–144., 161–198., 203–210.

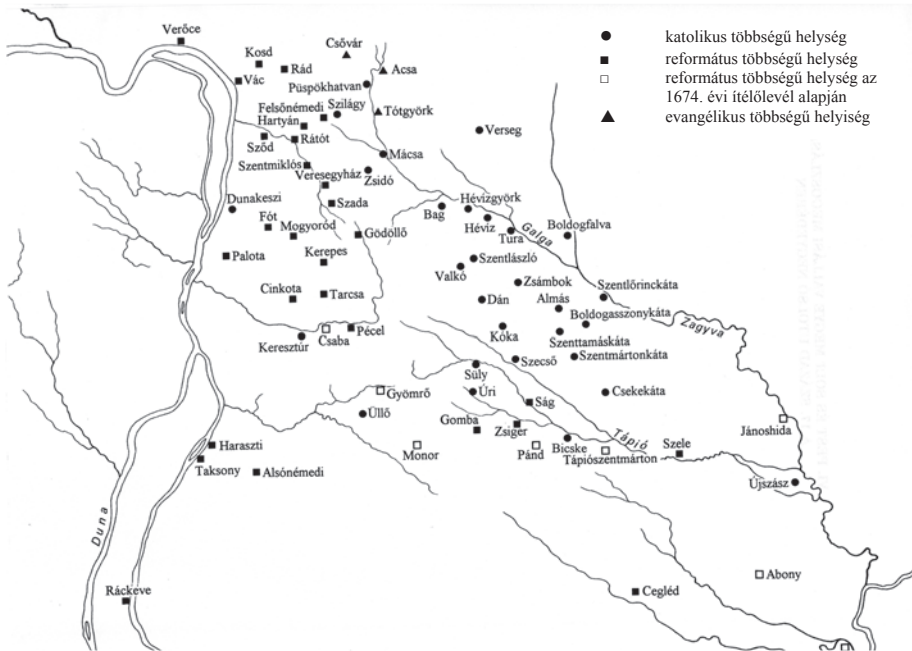
¹⁵⁰ BOROSY, 1998. 116., 118–120., 136–138.

¹⁵¹ BOROSY, 1983. 246–248., 543. sz. regesztája; VOLENTICS, 2008. 9.; HORVÁTH, 2015. 30–32.

¹⁵² BOROSY, 1999. 183., 207.

¹⁵³ VARGA, 2004. 9–11.; MEZŐSI, 1939. 14–15.

¹⁵⁴ VARGA, 2004. 14.; SZARKA, 1947. 75–76. A licenciátus olyan, rendszerint iskolamester vagy más erre alkalmas, megfelelő ismeretekkel rendelkező személy, akinek – pap hiányában – az egyházmegye engedélyt adott a fenti feladatok ellátására.

6. kép: Pest és Solt megye vallási megoszlása a 17. század utolsó negyedében

Dunakeszi 1686 és 1703 között

Ahogy arról már fentebb szó volt, Keszi és térsége az 1684. és 1686. évi, Buda visszavívására tett hadműveletek idején elnéptelenedett, és egy ideig lakatlan is maradt. A középkori Magyar Királyság központjának, Budának a keresztény kézre kerülését követően megindult a környező vidék újratelepülése is, de e térség még sokáig hadszíntér maradt, csak immár nem a török, hanem a császári sereg felvonulási területként szolgált. Ennek megfelelően a településekre a régi lakosságnak csak töredéke tért vissza, számos új betelepülő jelent meg. Ugyanakkor még hosszabb ideig problémaként jelentkezett, hogy a közeledő seregek hírére a lakosság szétfutott, és természetesen nem mindenki tért vissza később. Dunakeszi kapcsán tudjuk, hogy 1683 és 1693 között lakatlan volt, majd valamikor ezt követően népesedhetett újra, mivel az 1695. évi összeírásban immár negyedportás településként írták össze.¹⁵⁵

Nem sokkal később, 1699-ben, abban az évben, amikor I. Lipót magyar király és II. Musztafa oszmán szultán (1695–1703) Karlócánál békét kötöttek, amellyel lezárták a magyarországi visszafoglaló háborúkat, Pest-Pilis-Solt vármegye összeíratta a területén élő családfőket, név

¹⁵⁵ KOSÁRY, 1965. 17.

szerint. Dunakeszit ekkor 3 porciós helységgként tartották nyilván.¹⁵⁶ A bírót Veres Gergelynek hívták. A korábbi korszak családjai közül a Dinnyés család egy tagját (Dinnyés András) találhatjuk meg, de a Juhász családból Juhász János, illetve a Sánta családból Sánta János, Sánta Lőrinc és Sánta Máté is visszatért Keszire. Rajtuk kívül a Sipos család két tagját lelhetjük fel, Sipos András és Sipost Istvánt, Tóth Jánost és Mátyást, akik valószínűleg Tóth Gergely rokonságába tartoztak), valamint Zrény(i) Tamást. További lakosok: Horváth András, Gombkötő ?, Kovács Miska, Kurucz István, Petrik Tamás és Pusztay István. A zsellérek közé sorolta az összeíró Karácson Bertát, Rácz Jancsit, Seller Marcit és Szászdy Istvánt. Szerepelnek a névsorban, de utólag kihúzták Patantyús János, özvegy Dorka zsellér és özvegy Katkó zsellér nevét.¹⁵⁷ Megvizsgálva a névsort, azt láthatjuk, hogy a falu továbbra is alapvetően mezőgazdasági tevékenységből tartotta fenn magát, és lakosai jobbágyok voltak.

A lakosság számára rettenetes terhet jelentett a császári katonaság ellátása. Nemcsak a nagyszámú katona ételmezését, a lovak ellátását kellett megoldaniuk, de az erődítési munkálatok elvégzése, sőt, a postaszolgálat is feladataik körébe sorolható. A felszabadult Pest-Pilis-Solt vármegye megyei beosztása megmaradt, a négy szolgabíró állt a négy járás élén, amelyek közül Dunakeszi a váci járáshoz tartozott.¹⁵⁸ Az adókat – királyi rendelkezések alapján – a vármegye osztotta szét a települések között, amelyeknek egyúttal az egyházi tizedet is meg kellett fizetniük. Mindkét esetben akadtak nehézségek. Alag kapcsán tudjuk, hogy 1700-ban Dvornikovics Mihály váci püspök perbe fogta, mivel kuriális községgként nem kívánta fizetni a tizedet, de I. Lipót király június 25-ei rendelkezése kötelezte a nem fizető kuriális falvakat, így Alagot is, hogy fizessék meg a kötelező összeget.¹⁵⁹

A hadsereg ellátásához a dunakeszi lakosság is hozzájárult az 1695 körüli újratelepülést követően. 1698. április 14-én a megye – Schenk fő hadi komisszárius, Savoyai Jenő ezredének kapitányával együttműködve – elszámolást készített a katonaság eltartásáról (1697. december, 1698. január–március), helységekre bontva, amelyben Dunakeszi is szerepelt már. Augusztus 24-én a vármegye gyűlésén felolvasták a király rendeletét, amelyben vármegyétől 64 hatökrös szekeret követelt, mindegyik szekérhez 2-2 embert, továbbá 2803 pozsonyi mérő kevert búzát, 1437 pozsonyi mérő zabot írt elő, utóbbiakat Budára is kellett szállítani. Végül pedig a hadsereg számára 100 ökröt, az ágyúk vontatására. Mindezt helységenként leosztották, ami Dunakeszi számára is kötelezettséget jelentett. Még ebben az évben, januárban a hadi hozzá-

¹⁵⁶ MNL PML IV.23.a. CP II. 23. fol. 6.

¹⁵⁷ MNL PML IV.23.a. CP II. 26. fol. 79v (Váci járásának dikális összeírása. Készítette Szunyogh Imre szolgabíró. 1699. dec. 15.)

¹⁵⁸ KOSÁRY, 1965. 13., 21.

¹⁵⁹ SZARKA, 2008. 380.

járulás (*contributio*) megfizetésében, majd júliusban az átvonuló királyi hadsereg ellátásához szükséges szénásszekerek kiállításában kellett részt vállalnia Keszi lakosságának. 1698. november 13-ai ülésén a vármegye a hadsereg ellátására kiállított szénásszekerek és a tűzifát szállító szekerek számát osztotta le a települések között, ahol Dunakeszit is fellelhetjük. Azt is meghatározták, hogy hány szekérral kell más helyre (és hová) menni, illetve, mennyi szekérnek kell helyben maradnia. Bár eddigre a császári udvar már aláírta az oszmánokkal a visszafoglaló háborúkat lezáró karlócai békét (1699. január 26-án), a hadi kiadások az itt állomásozó seregrészek ellátásának szükségessége miatt, nem csökkentek. Az 1699. február 9-én készült vármegyei jegyzőkönyv szerint az 1698. november és december hónapokra a megyének 69.293 forint 28 dénár contributiót kell fizetnie, amely összegből a bárók, mágnások és nemesek 4619 forint 34 krajcárt, a jobbágyok és az ármálisták¹⁶⁰ pedig 64.673 forint 54 krajcárt tartoznak megfizetni. Az érintett helységek között Dunakeszi is szerepel. Mindezen adók és hozzájárulások kifizetése olyan nagyon megterhelte az éppen újratelepült községet, hogy az 1699. július 7–8-án Pest-Pilis-Solt vármegye törvényszéke 25 forintot elengedett Keszi adójából. A hadi kiadások ugyanakkor továbbra is megvoltak: 1699. március 16-án a vármegye leosztotta a helyiségekre a királyi rendeletben előírt 430 mérő búzát, amelynek mérőjét 14 forintban számolták el. Dunakeszinek is fizetnie kellett e hozzájárulást. 1699. szeptember 7-én Pest-Pilis-Solt megye részgyűlést tartott Budán, Schveidler főkommisszáriusnál, ahol az orális (embereknek szánt) és az equilis (a lovak ellátásához szükséges) porciókat összeszámolták, és elosztották a megye helységei – így Dunakeszi – között. Savoyai Jenő herceg két századának 354 orális és 245 equilis porciót, a Gnetenstein gyalogezred nyolc századának pedig 1359 orális és 100 equilis porciót, összesen 2063 (valójában 2058!) porciót kellett előteremteni. 1700. május 13-án a megye Pesten megtartott részgyűlésen Imre János vármegyei praepceptor az országosan 3.200.000 forintnyi contributióból a megyére eső 54.688 forint és 99 $\frac{1}{2}$ dénárt elosztotta a települések között, amelynek egyötödét Kecskemétre terhelte, de Dunakeszinek is kellett hozzájárulást fizetnie. Ugyanezen év október 19-én Pest-Pilis-Solt megye közgyűlést és tisztújító ülést tartott Pesten, amelyen a porciófizetés alól felmentett helységeket – így Dunakeszit is – kötelezték, hogy más helységek megsegítésére minden porció után napi 2 krajcárt fizessenek. 1701. augusztus 22-én a megyei részgyűlés – a dikasztérium¹⁶¹ utasítása szerint – 200 szekér széna és 1000 mérő abrak szállítására kötelezi a megyei helységeket (így Dunakeszit is) a Kollonics és Ebergényi ezre-

¹⁶⁰ Az ármálisták olyan nemesek voltak, akik csak nemesség- és címeradományt nyertek az uralkodótól, birtokot és az azzal járó kiváltságokat nem kapták meg.

¹⁶¹ Magyarországon a felelős minisztériumok felállítását megelőzően dikasztériumnak nevezték a politikai, igazságügyi, pénzügyi és hadügyi, országos hatáskörrel rendelkező központi szerveket (pl. Helytartótanács, kancellária stb.).

dek, valamint 300 mérő abrakot Brenner fő hadi komisszárius részére. 1702. november 13-án a közgyűlésen közzéteszik a budai dikasztériális hivatal öt nappal korábban kelt levelét a király által elrendelt hajdúfogadásról. A hajdúfogadást intézik: gróf Batthyány Ádám országbíró és horvát bán, Dunán-inneni főgenerális és Koháry István ezredes dunántúli vicegenerális. A katonafogadás tudnivalóit öt pontban foglalták össze, ebben szóltak a katonák egyenruhájáról, a tisztek és katonák jogairól, és szerepelt az az ígéret, hogy a katonafogadás költségeit le fogják vonni a hadiadóból. Egyúttal szó volt a porciók felosztásáról is: az ezredesnek 40 orális és 17 equilis porció járt, az alezredesnek 10 és 6, az őrnagynak 5-5. Ezután következett a katonák helységenkénti kivétele. A megye összesen 115 katona kiállítására kötelezte magát: ebből Vácra 3, Kecskemétre 15, Kőrösre 8, Ceglédre 3 esett. A többi (86 fő) a kisebb helységeknek közösen kell kiállítani. Ugyanezen a részgyűlésen a fegyverjog megváltásának összegéről is szó esett, amely a megyét érintően 35.523 forint 20 dénár volt, ezt helységekre bontották le, így Dunakeszinek is fizetnie kellett. A gyűlés meghatározta, hogy lakott helyeken jobbágyonként 6 forintot, a puszta telkek után pedig telkenként 15 forintot és 45 dénárt kell fizetni, de ha a hatvani birtok birtokosait vagy az egyházi birtokokat felmentenék a fizetés alól, akkor a felosztás megváltozik.¹⁶² 1702. januárban Johann Adam (I.) von Liechtenstein herceg (1657–1712) ezredének három százada átvonult Dunakeszin, ellátásukat a falunak kellett megoldania, amiről – és az ellátásukra költött összegekről – 1702. február 16-án a vármegyének jelentést tettek, annak érdekében, hogy adójukba beszámítsa. A jelentésben az alábbiak szerepeltek:¹⁶³

„Istennek sz[ent] áldása legyen Nag[yságo]tokon Keg[yel]lmeteken, szí[v]vel kívánjuk.

E jelen való esztendőnek kezdetén, az mely három csapatbéli németek Prinz Liechtenstein regimentjéből rajtunk által mentek, azokra való költségünk száma következőké[pen] volt.

1. Csapatban huszonötön egy nap, egy éjjel voltak falunkba. Marhát vágattak, annak húsából adtunk nekik 80 fontokat. Kenyeret, 50 fontokat, azon felül még annyit költöttünk.

2. Csapatban 50 németek voltak, egy nap, egy éjjel. Ezek is marhát vágattak, adtunk nekik 50 font húst. Kenyeret, száz fontot, ezen felül meg annyit.

3. Csapatban 60 voltak, 3 nap 3 éjjel voltak nálunk, negyednapra virradóra költöztek ki. Ezek számára is marhát kellett vágnunk, húst adtunk 180 fontot. Kenyeret 180 fontot. Lova nem lévén tisztjének abrakot, 3 kilát. Ezekon kívül mi[nket] fogoly-madarakra erőltetett, teheneink alól a borjúkat fogdosta. Ez iránt való váltásra adtunk rendes praebendájukon [értsd: javadalmukon] kívül való gazdák gazdálkodásunkat. Bizonyosága szerint hozzá adván 60 forint érő kárt, amelyeket jó lelkünk

¹⁶² BOROSY, 1986. 3194., 3279., 3133., 3247., 3340, 3386, 3506., 3421., 3531., 3637., 3734., 3871., 4117. és 4122. sz. regesztá

¹⁶³ MNL PML IV.1.g.3. Instantiae inutiles 1702. fol. 2.; KOSÁRY, 1965. 37. (A forrást – az olvashatóság érdekében – a mai helyesírásnak megfelelően teszem közzé.)

ismerete szerint pecsétünkkel meg erősítve, a Nemes vármegye elébe bebocsátotunk. Ezek után a jó [ste]ni gondviselése alá ajánljuk Nag[yságo]tokat Keg[yelm]lteket 16. Február 1702. Dunakeszi Szegénység.”

Ezt követően – egy rövid időre – változtak az adók, tekintettel arra, hogy a katonaság ellátás mellett/helyett a vármegye ellátására is figyelmet kellett fordítaniuk a megyei helységeknek, így Dunakeszinek is. 1703. április 26-án a megyei közgyűlés és a törvényszék a vármegye szükségleteire széna és abrak beszolgáltatást rendelték el, a kert kijavítására pedig fa beszolgáltatását. Július 25-én döntöttek arról, hogy Szolnok várának kijavítására 200 munkást kell küldeni, és ehhez a helységeknek, így Keszinek is, hozzá kell járulniuk.¹⁶⁴ Ebben az időszakban a falu is gyarapodásnak indult.

A visszafoglaló háborúk utáni első adóösszeírás során Dunakeszin az alábbi családokat találták, a táblázat a tulajdonukban lévő állatokat, illetve az általuk termelt gabonát is mutatja.¹⁶⁵ A falu leggazdagabb lakosa ekkor Juhász János volt, de a tehetősebbek közé sorolható még Kovács Miska, Kurucz István, Petrik Tamás, őket követte a juhokat tartó Sánta János, Sánta Lőrinc és Máté, Sipos István és András.

4. táblázat: Dunakeszi 1699. évi dikális összeírása

Dunakeszi birtok	feleség	csaádtagok	ökör	tehén	borjú	ló	juh	bárány	árpa (mérő)	zab (mérő)	porció
Bíró: Veres Gergely											
Dinnyés András	1		6	4	2	1			7		
Gombkötő ?	1			1		1					
Horváth András	1		4	2		3					
Juhász János	1		12	14	11	4			100	50	
Karácson Berta	1			2							
Kovács Miska	1	5	8	5	7	4			15	14	
Kurucz István	1		6	4	4	3			20	6	
Petrik Tamás	1	1	4	4	6	3			15	8	
Pusztay István	1										
Rác Jancsi	1										
Sánta János	1			1			49	20			
Sánta Lőrinc	1	1	4	3	1				5	6	
Sánta Máté	1		2	1	2	1			8	1	

¹⁶⁴ BOROSY, 1987. 4206. és 4256. sz. regeszta

¹⁶⁵ MNL PML IV.23.a. CP II. 26. fol. 79v–80a

Dunakeszi birtok	feleség	csaadtagok	ökör	tehén	borjú	ló	juh	bárány	árpa (mérő)	zab (mérő)	porció
Seller Marci	1			1							4
Sipos András	1	1	4	2	1				6		
Sipos István	1	1	6	4	2	2			6	5	
Szászdy István	1				1						
Tóth János	1			1							
Tóth Mátyás	1			2	1						
Zrény(i) Tamás	1										
összesen	20	9	56	51	38	22	49	20	182*	90	

*Az árpa mérőjét az összeíró – tévesen – 100-nak adta össze, korrigáltuk.

Az 1701. évi adóösszeírásnál már látható, hogy a falu lakosság száma növekedésnek indult, ekkor 39, az 1703. évinél 33 családfőt találtak az összeírók.¹⁶⁶ A lakosság szám emelkedése a vagyoni gyarapodást is maga után vonta, az 1699. évi összeíráshoz képest 1702-ben a falunak 232 szarvasmarhája (80 ökör, 86 tehén, 66 borjú), 38 lova, 256 juha (145 juh, 111 bárány) és 5 sertése volt, ami – a kor viszonyai között – jó életszínvonalat biztosíthatott számukra. Az állatokon túlmenően búzát (66 mérő), árpát (50 mérő) és zabot (45 mérő) termeltek. Továbbá frissen ültetett (még nem termő) szőlőültetvényvel, sör- és pálinkafőzdevel, valamint egy malommal is rendelkezett a falu. Összesen 283 forint adót fizetett. A lakosság szám szerint 29 telepes, 10 zsellér, 28 feleség, 7 gyermek lakott Dunakeszin.¹⁶⁷

Dunakeszi a Rákóczi-szabadságharc idején (1703–1711)

Az 1703-ban kezdődött, II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) vezette szabadságharc eseményei Pest-Pilis-Solt vármegyét, így Dunakeszit sem hagyták érintetlenül. Az éppen magához tért falu újra hadi övezetben találta magát, tekintettel arra, hogy a kurucok támadását a császári haderők a Duna vonalánál tudták tartósan megállítani, így az addigi vármegye egy Dunán inneni (kuruc) és egy Dunán túli (labanc) részre oszlott. Dunakeszit földrajzi fekvése is arra predesztinálta, hogy a kuruc hadak mellé álljon. A vármegye vezetése Pesten maradt, ahol a császári adminisztráció intézkedéseinek végrehajtását várták tőle. A budai kamarai igazgatóság parancsára a vármegye részgyűlése 1703. június 19-én 200 munkást rendelt ki a megyei településekről Szolnok vára megerősítésére, és rendelkezett 2000 karó kivágásáról és összehordásáról (a két öl hosszú, Nóg-

¹⁶⁶ BÁTONYI, 2011. 10.

¹⁶⁷ MNL PML IV.23.a.12. CP II. 32b fol. 11.

rásban kivágott fákat Turára kellett szállítani, hogy onnan vigyék tovább Szolnokra); e rendelkezések szerint Dunakeszinek két munkást kellett biztosítani. A védekezést is gyakorlatilag azonnal megkezdték: 1703. július 27-én a megyei közgyűlés elrendeli, hogy a „*béke megőrzése céljából*” a felkelők ellen a megyei települések – közöttük Dunakeszi is egy fővel – 400 katonát állítson ki. Szeptember 21-én a kuruc hadak bevették Szolnokot, így a budai császári hatóságok szeptember 25-én a megyétől Budára kértek ingyen munkásokat, valamint 24 szekeret (szekerenként 4-4 ökörrrel). Utóbbiakat az első járásnak, Huszár János szolgabíró vezetésével kellett kiállítani, a munkásokat azonban az összes településnek, így Dunakeszinek is. Szolnok elvesztése megkongatta a vészharangokat a Budára helyezett császári adminisztráció berkeiben, hathatós felszólításukra szeptember 27-én a közgyűlés elrendelte a nemesi felkelést, amelynek keretében a főpapok, bárók és főurak birtokaik arányában is kötelesek lovasokat állítani. Erről járásonként és helységenként felsorolást készítettek, különvéve a főpapi-főúri birtokok által kiállított katonákat. A négy járás összesen 110 lovast és 136 gyalogost állított ki, a főpapok és főurak pedig 160 lovast. A vármegye október 1-jei ülésén közzétették a budai császári adminisztráció levelét, amely elrendelte, hogy a Koháry-féle csapatok Pesten lévő lovas-, illetve Budafelhévízen lévő gyalogos alakulatait a megye lássa el. Az erre vonatkozó kötelezettségeket, a széna, abrak, vágómarha és fa előteremtését helységenként írták elő, Dunakeszire is kötelezettséget róva.¹⁶⁸ Valamikor 1703 őszén a dunakeszi lakosok levelet írtak a Pest-Pilis-Solt megyei labanc alispánjának, Petrovay Lászlónak (Wattay János, Dunakeszi urának veje), amelyben arról tudósították, hogy a tabáni rácok kiszálltak a faluba, felmutatták a katonai parancsnok paszuszát, amelyre hivatkozva kérték ellátásukat. Ezt a dunakesziek meg is tették, de a rácok nem elégedtek meg azzal, ami járt, hanem a házakat feldúlták, az embereket megverték, több vagyontárgyukat elvitték (fejszét, istrángot, vásznat, golyos inget, rézkannát, ásót, kapát, stb.). Arra kérték az alispánt, hogy a generálisnál, akinek a rácok katonái voltak, tegyen panaszt, és kárukat térítse meg.¹⁶⁹

II. Rákóczi Ferenc a Szatmár vármegyei Domahida melletti táborából már 1703. szeptember 13-án csatlakozásra szólította fel Pest-Pilis-Solt vármegyét.¹⁷⁰ A kuruc csapatok közeledtével, különösen pedig Szolnok ostromával és bevételével ez a felszólítás reális elvárássá vált, legalábbis a megye Dunán inneni részei – így Dunakeszi – számára is. Egy 1704 májusában készült kimutatás szerint Szabó István hatvani kapitány seregében 6 fő képviseli Dunakeszit („*Szabó Máté uram ezriben Bujdosó Istók hatodmagával. Összesen 6.*”).¹⁷¹

¹⁶⁸ BOROSY, 1987. 4213., 4216., 4242., 4256., 4257., 4259., 4315., 4259. és 4317. sz. regeszta

¹⁶⁹ MNL PML IV.1.f.1. Litterae missiles fol. 34–35.; KOSÁRY, 1965. 86

¹⁷⁰ VASS–MOLNÁR–SÁPI, 1983. 121.

¹⁷¹ KOSÁRY, 1965. 68.

A kuruc oldalon gyakorlatilag „új vármegyét” kellett szervezni, vagyis olyan irányítási apparátust, amely képes volt a Dunán inneni megyei területek irányítani. A régi tisztkar egy része, illetve a régiek fiainak egy része Rákóczihoz csatlakozott, és – a katonai feladatok ellátása mellett – a fejedelmi sereg ellátásának megszervezésére törekedett. A „kuruc megye” 1704. május közepén jött létre, amikor Darvas Ferenc Kecskemétre részmegyeügyűlést hívott össze. Ettől kezdve – állandó központ nélkül, de – folyamatosan működött. A kuruc megye, elsősorban a mezővárosi, főleg nagykőrösi, kecskeméti nemesekre támaszkodott, akik közül a megyei tisztek is kikerültek.¹⁷² Az első kuruc alispán azonban Wattay János, Dunakeszi ura volt, aki 1689 óta – amikor is a Habsburg-adminisztráció túlkapásai (eltiltották Wattay jobbágyait a szürkői halásztól), a váci püspökkel való ellentéte (meg kívánta tiltani a keszi rév használatát) és a császári katonaságnak a birtokain elkövetett kihágásai miatt lemondott megyei tisztségeiről¹⁷³ – a kuruc mozgalommal szimpatizált, nagyon hamar annak Nógrád megyei kapitánya lett. Alispánként mindent megtett azért, hogy a vármegye kuruc fennhatóságú részén a közigazgatást újjászervezze, mivel ez elengedhetetlen feltétele volt Rákóczi csapatai ellátásának, továbbá a labancok elleni védelem megszervezésének. Wattay 1704 decemberében, a galgóczi táborban volt, ahol Pest-Pilis-Solt és Nógrád vármegyék követeként személyesen találkozott a fejedelemmel. Itt kapott megbízatást arra vonatkozóan, hogy Pest-Pilis-Solt alispáni tisztességét betöltse. A közigazgatási pozícióiból adódó lehetőségei mellett személyes vagyonát is a kurucok szolgálatába állította: nagykovácsi birtokán német telepeseivel lőport gyártatott, a kezén lévő települések (így Dunakeszi) lakosai pedig katonával vagy gazdaságilag támogatták a kuruc hadakat. Amikor felesége 1705 tavaszán meghalt, Wattay János lemondott alispáni tisztességéről, de esküdtként továbbra is tevékenykedett, ebbéli minőségében ő írta össze az elhunyt Bottyán János generális örökségét. 1710-ben Ajnácskő (ma: Hajnáčka, Szlovákia) várát védte unokaöccsével, Istvánnal, a labancok azonban körülvették, és – a vérontást elkerülendő – a Wattayak átadták az erősséget Pálffy János császári tábornoknak, aki cserében menlevelet adott számunkra.¹⁷⁴

A dunakesziek Szabó Máté ezredével 1704 májusától a Felvidéken és a Dunántúlon harcoltak, majd 1705 februárjában tértek vissza Pest környékére, de két hónap múlva ismét a Dunántúlra rendelték őket. Feladatukat teljesíteni nem tudták, a sereg őszre szétszóródott, olyannyira, hogy a megye Kőrösön tartott, 1705. november 17-ei gyűlésén határozatot hoztak a csellengő katonák ellen.¹⁷⁵ Dunakeszi eddigre már ismét lakatlan volt, lakosai szétfutottak, nagy részük valószínűleg (ismét) a Szentend-

¹⁷² KOSÁRY, 1965. 43.

¹⁷³ BÁTONYI, 2011. 10.

¹⁷⁴ A kuruc megye, érthetően, fokozott mértékben támaszkodott a mezővárosi, főleg nagykőrösi, kecskeméti nemesekre, akik közül a megyei tisztek is kikerültek.

¹⁷⁵ BOROSY, 1987. 4392. sz. megszta

rei-szigetre menekült (Tótfalu). Az 1703. évi dikajegyzékben még megvolt a település, de az 1704. május 14-ei megyei adókivetési jegyzékből a váci járásban több helység hiányzik. Amit biztosan tudunk, hogy a májusi katona-összeírásban még szerepel, a július 29-ei, a labanc vármegye által elrendelt, a települést is érintő adókivetésre viszont Kesziről már nem érkezett válasz.¹⁷⁶ Ez a helyzet egészen 1710-ig fennáll, mert ebből az időből maradt fenn Mágocsy Mihály felügyelő levele Laczkovics László Pest-Pilis-Solt vármegye jegyzőjéhez, amelyet Vácról írt szeptember 29-én, és ennek a hátoldalán olvasható a címzés: „*Dunakeszi Bíró küldgye le Pestre bizonyos embertül.*”¹⁷⁷

Magyarország demográfiai mélypontja 1711-ben volt, amikor az ország lakossága 4 millió fő örül alakult. Keszi valamikor 1710 körül népesült be újra, a vármegye szintjén legközelebb 1715. szeptember 23–26. között, a Pesten megtartott közgyűlés és tisztújító gyűlés alkalmával találkozhatunk a településsel, amikor Pálffy János Bajmócon kelt levelét olvassák fel, aki visszaköveteli János György mészároshoz, Dunakeszi-re szökött jobbágját (utóbbit óvadék kifizetésére kötelezik). A János Györgyhoz hasonló jövevények mellett, a régi családok közül többet is újra megtalálhatunk. Visszaköltöznek a Dinnyés, a Gombkötő, a Juhász, a Kurucz, a Sánta, a Sipos, a Szászdy, a Tóth és a Veres család tagjai is.¹⁷⁸ Az élet újraindult, elkezdtek gazdálkodni a földeken, állatokat tartottak, éltek mindennapi életüket. 1715-ben tudjuk, hogy a kuriális falunak 18 lakosa van.¹⁷⁹ A település fekvése békeidőben előnyös volt, hiszen a Duna mellett, Pest, Buda és Vác között található, így a kereskedelmi, posta- és hadi útvonalak is áthaladtak térségén, ezért telepedtek meg minden szétfutást követően, akár hosszabb idő elteltével is a területen. Háborús időszakban azonban a lakosságnak nagyon hamar el kellett hagynia a települést, tekintettel arra, hogy nem feküdt jól védhető helyen. A 16–17. századi hadi állapotok, a többszörös hadjáratok ezt jól jelzik.

¹⁷⁶ KOSÁRY, 1965. 52.

¹⁷⁷ BÁNKÚTI, 1996. II. 899.

¹⁷⁸ BOROSY, 1997. II. 981–985.

¹⁷⁹ BÁTONYI, 2009b 6.

DUNAKESZI TÖRTÉNETE A HOSSZÚ BÉKE IDŐSZAKÁBAN 1711–1849*

A törökellenes háborúk és a Rákóczi-szabadságharc lezárása után Magyarország belső életét a háborúban elpusztult népesség pótlása és a gazdasági viszonyok helyreállítása szabta meg. Az ország gazdasági központjává egyre inkább újra Pest és Buda váltak – a 18. század végére már a végrehajtó hatalom, a Helytartótanács és az ország egyetlen egyeteme is itt található –, így a környékbeli falvakba is visszaköltözött az élet. A kereskedelem felélénkülése hosszú távon kedvező hatást gyakorolt a közeli településekre, amelyekben így a népesség száma is növekedett.

A belháborútól mentes századot mégis több külpolitikai esemény terhelte. Az osztrák örökösödési háború (1740–1748), majd a hétéves háború (1756–1763) is komoly kihívást jelentett gazdaságilag az ország lakossága számára, és nem kívánt terhet rótt az államra. Az adóbevételek racionalizálására tett kísérletek, valamint a jobbágyi terhek uniformizálása tovább mélyítette a nemesség és az udvar közötti szakadékot.

A francia forradalom és az azt követő háborúk a mezőgazdaságból élők gyarapodását hozták, a nemesség mellett a telkes jobbágyok is hasznot húzhattak többlettermésükből. A gabona iránt növekvő kereslet miatt az elavult termelési formákból fakadó gazdasági hátrányukat rövid időre ellefelejthették. A háború végeztével azonban új szelek köszöntöttek az ország lakóira. Ezek a folyamatok a Pest környéki falvak életében is nyomon követhetők, amely alól Dunakeszi sem kivétel.

Dunakeszi birtokosai és társadalma (1711–1747)

Birtokosok és birtokviszonyok

Dunakeszi a török uralom alóli felszabadító háborúk során elnéptelenedett, de 1695-ben újratelepült. A Rákóczi-szabadságharc miatt lakói ugyan rövidebb időre elhagyták, de legkésőbb 1710 óta folyamatosan lakott. Az említett időszakban egy-két kivételtől eltekintve csupán a népességszám változásáról lelhető fel adat, szervezett betelepítést vagy egyéb telepítéspolitikát sejtető forrás nem található. Az újjátelepülés folyamata elsősorban önkéntes bevándorlásnak köszönhető. Több esetben ez szökés útján történt, tehát a földesúr engedélye nélkül.¹ Egy 1718-as összeírás három, Nagy-Hont vármegyéből szökött jobbágyot számlált.² A betelepülés mértéke állandóan változott, és ez a birtokosok hozzáállásától is

* A fejezetben szereplő táblázatok adatainak részletes forrásait a szerző önálló publikáció keretében teszi közzé.

¹ Jó példa erre a már említett János György mészáros esete. BOROSY, 1989. 22.

² BOROSY–KISFALUDY–SZABÓ, 1999. 340.

függött. A felsorolt adatok alapján három szakaszra bontható a benépesülés: két intenzívre és egy stagnálóra. Az 1711–1728 közötti időszakban az adózó jobbágyok létszáma legalább kétszeresére, de más számítások szerint háromszorosára növekedett. Az 1728–1744-ig terjedő években ez a bővülés lelassult – köszönhetően talán a pestisjárványnak is, amely a településen rövid ideig tombolt, de a birtokviszonyok bizonytalansága is mérvadó lehetett. 1744–1760 között ismét nőtt a helyi lakosság, valamivel több, mint 50%-kal emelkedett az adózó jobbágyok száma, és inentől kezdve lelassult a növekedés, inkább a természetes szaporulathoz igazodva.

Alapvető kérdés, hogy kinek vagy kiknek a nevéhez köthető az újrapépesülési folyamat, vajon spontán következett-e be, vagy valamilyen szervezett munka eredményeként. Dunakeszi birtokviszonyainak vizsgálata során a források csekély és homályos volta akadályozó tényező. Már az újjátelepülés kezdete problémás, mivel az 1711-ben készült összeírás szerint Dunakeszit a Wattay család birtokolta, de 1701 körül

1. kép: Orczy István (1669–1749)

Ordódy (II.) György zálogába került.³ Az 1728-as összeíráskor ismét zálogbirtok a település: báró Orczy István volt a zálogos.⁴ Nehezen állapítható meg, mikor került a település Orczy tulajdonába: egy 1714-ben keletkezett perirat dunakeszi jobbágyok tanúvallomását sorolja föl, akikről megjegyzik, hogy Orczy István jobbágyai.⁵ Sajnos egyelőre sem a Wattay, sem az Orczy családok levéltári iratanyagában nem lelhető fel a zálogba vételi szerződés, emiatt az sem bizonyos, mikor zajlott le a megállapodás a két család között. Az utóbbi években megkísérelték kinyomozni ennek körülményeit, és időpontját, biztos megállapítás azonban még nem született.⁶ A zálogba vétel időpontja 1711 és 1714 közötti évek valamelyike

³ „A lakosok tanúsága szerint a falu ezelőtt Budai Pálhoz tartozott, akitől a Vatai családra szállt, ezt 10 évvel ezelőtt 1600 aranyért Ordodi György számára elzálogosították (aki 1711. április 11-én Debrecenben letette a hűségesküt).” *Conscriptio pagi Dunakeszy in comitatu Pestiensi 1711.*, *Urbaria et Conscriptiones* 10:36 (a) registrata, 44. (a továbbiakban: CD 1711)

⁴ BOROSY, 1997. 982.

⁵ BOROSY–KISFALUDY–SZABÓ, 1999. II. 308.

⁶ Helytörténeti vizsgálódásokat folytatott: BÁTONYI, 2009. 6–7.; BÁTONYI, 2012. 6–7.

lehetett, és ezt nagyban befolyásolhatta, hogy a Rákóczi-szabadságharcot követően a Wattayakat – annak ellenére, hogy hűséget esküdtek az uralkodónak – már 1712-ben állandó zaklatások érték az Újszerzeményi Bizottság részéről, birtokaik megváltása ügyében. Ennek kapcsán került látótérbe Orczy, aki a kurucoktól lefoglalt javak királyi főügyésze volt, és rokonságban állt a Wattay családdal: Orczy feleségének testvére Wattay János lányának, Katalinnak volt a férje.⁷

Szintén bizonytalan, meddig volt Orczy kezén a birtok. Több feltevés alakult ki: elsőként egy 1730-ban kelt, az Újszerzeményi Bizottság által kiadott dokumentum kelt gyanút, amelyben felszólítják többek között Dunakeszi birtokosait is, jelenjenek meg a bizottság előtt tisztázni birtokviszonyukat.⁸ III. Károly király (1711–1740) 1734. július 23-án kiadott adománylevele már Dunakeszit is a Wattay-birtokok között tartotta számon, következő év április 27-én megerősítette őket ebben, majd májusban a beiktatás is lezajlott.⁹ Ezzel szemben Orczy István 1736-ban kelt végrendeletében még megemlíttette Dunakeszit, és Lőrinc fiára hagyta.¹⁰ Egy másik forrás, amely a Wattay család Pest-Pilis-Solt vármegyei jövedelmeit sorolja, így fogalmaz Dunakeszi kapcsán 1738-ban az előző év jövedelmeiről és kiadásairól:

„Midőn Dunakeszit kézhez vettük Báró Orczytól el maradván mig az uj bor bé gyütt addig pénzen szedett bornak és pálinkának a nyereségét Dunakeszi révben bé vévén pünkösdtül Gál napig...”¹¹

Mindezek arra mutatnak, hogy Orczy zálogbirtokossága 1737-ben szűnt meg. Innentől kezdve azonban mindössze tíz évig volt a Wattayaké a falu, ezalatt Grassalkovich Antal folyamatosan felvásárolta, és megszerzte a környező birtokokat; csak a kedvező alkalomra várt, hogy rátegye kezét erre a területre is, amire 1747-ben került sor.

Társadalom és gazdálkodás

A 18. század elején a település lakossága, kevés kivételtől eltekintve, a jobbágysághoz tartozott, ez határozta meg a falu gazdálkodását és hétköznapijait is. Az 1700-as évek elejét az Alföld északi szegletében a felszabadító háborúk és a Rákóczi-szabadságharc után a lakatlan vagy részben elhagyott települések újranevelése jellemezte. Ez a hosszas folyamat a

⁷ B. GÁL, 2015. 58–59.; Vö. BÁTONYI, 2012. 6.

⁸ BOROSY, 2000. 508.; Vö. BÁTONYI, 2012. 7.

⁹ MNL OL, P 1744, 12. tétel, 1. fasciculus, 13. szám.

¹⁰ „Hasonlóképpen Pest vármegyében Újszász nevű majoromat hozzá tartozandó Szászberki és Szent-Iváni porcióval hagyom több Nemes Pest vármegyében lévő jószágommal Pétery, Ágosegyház puszták, Dunakeszi falu Lőrincnek.” B. GÁL, 2015. 210.

¹¹ Tekintetes Vattai familiának Pest vármegyei jószágának 1737. esztendőkbeli altalam reporciált, s nékem pecsét alatt ki adott proventus a die 24. Aprilis usque 24. Aprilis 1738. MNL OL, P 1744. 35. tétel a, 143v

18. század közepéig, sőt, még azon túl is húzódtott, változást csak az úrbéri rendelet kiadása (1767), az állandó jobbágyi szolgáltatások leírása hozott.

Az újratelepítéshez a földek birtokosai is hozzájárultak adókedvezményekkel, illetve később azzal, hogy engedélyezték az adók egy összegben való megfizetését. A betelepülők első generációja földközösséget alkotott, amely megkönnyítette a föld megművelését, és az úrbéri szolgáltatások lerovását is. Az elhagyott földek újra művelés alá vonása sok megpróbáltatást jelentett az olykor eszközhiányban szenvedő embereknek. Ugyanakkor előnyös volt az első jobbágyoknak, hogy a föld, amely bár nem volt túl jó minőségű, a sok pihenéstől bőségesebb termést hozott, azt huzamosabb ideig lehetett intenzíven művelni, és ha kimerült, a határ más részét kezdték használni. A kihasznált földeket az ott legelő állatok trágyája frissíthette föl.¹²

A vagyoni különbségek kezdetben nem a jobbágytelkek nagyságában voltak érzékelhetők, hanem az elvetett, illetve learatott gabona mennyiségében, valamint az állatállomány nagyságában. Jól mutatja ezt a Pest-Pilis-Solt vármegyei Wattay-birtokok 1711. évi összeírása (ld. lentebb, 1. táblázat), amelyben Joseph Anton Salgaro provizor részletesen lejegyezte az említett család birtokainak adózó főit, és az adóalapot képező vagyonukat, amely után a jobbágyok adóját kiszámíthatták.¹³

A Dunakeszi lakosait részletező összeírásban a 15 család közül 6 egésztelekkel, 8 féltelékkel, egy negyedtelékkel rendelkező családfő neve olvasható. A telkek nagyságát a benne elvetett gabona mennyiségében határozták meg, így az egytelkesek közül kettőnek volt 12 kilánál¹⁴ több őszi gabonája, egy családnak 10 kilánál több, a többinek a fele, vagy annál kevesebb volt. Állatállomány tekintetében is kiemelkednek az egésztelkesek: bár lova, ökre és tehene mindenkinek egyformán volt, báránnyal vagy kecskével, illetve sertéssel csak a módosabb gazdák rendelkeztek. Ellenben azonos mértékben részesedtek a széna- és zabtermő területekből. Szőlőműveléssel ekkor még nem foglalkoztak a falu lakói.

A lakosság számának növekedése a helyi társadalomra és a gazdálkodásra is hatott, ez az 1728. évi országos összeírásból is kiviláglik. A gazdálkodás minőségét az összeírás bevezetője foglalja össze.¹⁵ Ennek tanúsága szerint a település lakosai kétnyomásos gazdálkodást folytattak, vagyis a föld egyik részét bevetették, a másik részén legeltették az állatokat, akik bőségesen trágyázták ezt a nyomást. Közben a pihentetett részt is többször felszántották, előkészítették a következő évi vetésre. Dunakeszin az 1711-es összeírás szerint még csak őszi gabonát vetettek a nem

¹² WELLMANN, 1933. 34–36., 43–46., 59–60.

¹³ Arra vonatkozóan, hogy a korszakban mi képezte a jobbágyok adóalapját, és milyen adószedési reformokon gondolkodtak a vármegyei közgyűléseken és az országgyűléseken ld. SCHRAMEK, 2009. 9–48.

¹⁴ kila = régi űrmérték, mai mércével számolva 1 kila kb. 140 kg gabonát jelentett. BOGDÁN, 1991.

¹⁵ BOROSY, 1997. 981.

túl kiváló minőségű földeken, amelyeknek művelése is nehéz volt. Érdekes, hogy az összeírók följegyzik: a megtermelt gabona mennyisége kevés, ezért vásárolni kellett hozzá. Emiatt mindent elkövettek, hogy több terményük legyen: bevetették a kenderföldeket is, sőt, még a szomszédos Alag pusztát is kibérelték akkori urától, Gundaker Thomas Starhemberg gróftól (1663. december 14.–1745. július 8.). Figyelemre méltó az állatállomány jelentős bővülése: az 1711-es adatokhoz képest a szarvasmarhák száma 53-ról 250-re emelkedett, és a juhállomány is két és félszeresére nőtt.

A társadalmi tagolódást és a vagyoni különbségek elmélyülését is nyomon követhetjük az összeíráshoz csatolt táblázatban. A forrás 25 jobbágy családfőt sorol föl, ebből hét örökös, azaz régebb óta lakta a falut, 17 szabadon költöző (tehát frissen beköltözött), egy fő ugyanazon a kenyéren élő fiú (ebben a kategóriában még hat meg nem nevezettet is számon tartottak valamely család részeként). Telkük méretét pozsonyi mérőben fejezték ki, ami kb. 600 négyszögölnek felel meg. A mértékegység onnan kapta nevét, hogy az adott területen egy pozsonyi mérőnyi (kb. 62,5 l) gabona volt termesztendő. Ez alapján feltehetjük, hogy Dunakeszin egész- vagy féltelkes családokról van szó. Az említett családok fele 11½–15½ mérőnyi földterülettel rendelkezett (egy jobbágnak 19½ jutott), a többi család mindössze 6-7 mérő nagyságú földet művelhett.¹⁶ A falu lakosságához tartoztak a zsellérek is (14 családfő), közülük hárman házatlan zsellérek voltak, akik már jóval csekélyebb földterületen gazdálkodhattak (1-2 mérő).¹⁷

A szántók mellett a rétek kiosztásáról is informál az irat: míg a jobbágyok általában 1-2 (de van, aki 4) szekér szénát kaszáltak, addig a zsellérek egységesen fél szekérnyit kaptak. Ebben az esetben nem érzékelhető a gazdasági különbség, hiszen az azonos réteghez tartozók közel azonos mennyiségű kaszálót élvezhettek a földközösségnek köszönhetően.¹⁸ Vagyoni helyzeténél fogva a faluközösség alsó rétegéhez tartozhatott az a zsellér, akit az összeírás is „nyomorult öregnek” nevezett.¹⁹ Ugyanakkor más is akadt a korszakban, akit a plébániai anyakönyvben koldusnak mondtak (bár ő ebben az összeírásban nem szerepel).²⁰

Nemcsak a gazdagabbaknak, hanem a szegényebbeknek is létkérdés volt bizonyos számú állattal rendelkezni, hiszen a földműveléshez is elengedhetetlen volt az állati igaerő.²¹ A tehetősebbek már nemcsak

¹⁶ BOROSY, 1997. 982.

¹⁷ BOROSY, 1997. 982., 984.

¹⁸ WELLMANN, 1933. 61.

¹⁹ Rácz György nevű zsellér – BOROSY, 1997. 984.

²⁰ „*Eadem baptizavi infantem nomine Joannem ex parentibus mendicis alias Siladiensibus...*” „Ugyanakkor kereszteltem egy János nevű csecsemőt, aki szilágyi koldus szülőktől [származik]...” 1726. június 5., *Liber baptizatorum parochiae Dunakesziensis ab anno 1718 usque 1746*, VPKL P1L, Dunakeszi-Fő Római Katolikus Plébánia iratai, Anyakönyvek, 30. (a továbbiakban: *Kereszteltek 1718–1746*)

²¹ WELLMANN, 1933. 60.

a föld művelésére, hanem haszonszerzésre is tartottak állatokat, és a számos jószág mellé pásztorokat kellett fogadniuk. Sajátos helyzetet élveztek azok a juhászok, akik a tehetősebb gazdák szolgálatában álltak. Életüket az állatok legeltetésével, folytonos terelésével töltötték, de a telet – amely holt szezón az állattenyésztésben – saját falujukban töltötték, fizetés nélkül. Nem volt ritka, hogy a pásztorok és juhászok a környező falvakból, esetleg távolabbról érkeztek. A juhászokat általában egy bizonyos illetmény (konvenció) fejében alkalmazták. Télen az istállóba terelt állatokat gondnokokra bízta, akik szakavatottabbak voltak, mint a juhászok.²² Persze sok esetben az állatokat inkább a mezőn teleltették. Bár a juhászok a társadalom peremén helyezkedtek el, ugyanakkor előfordult, hogy nagyon fontos szerepet kaptak egy peres ügy eldöntésében. Ezt bizonyítja Dunakeszi és Göd 1738. évi határvitája, amely Grassalkovich (I.) Antal és a Wattay család között zajlott.²³ Az egyik tanúkihallgatás során, amely a két terület határait vizsgálta, az éppen állásban lévő és a korábbi pásztorokat is kikérdezték. A tíz kérdésre adott válaszukban olyan történetekre is utalnak, amelyek a pásztorok hétköznapjaira vonatkoznak, megnevezik gazdáikat, és amellett elmondják, mit tudnak a határról. Többek beszámolója megerősíti azt, ami az összeírásokból is kiderült, tudniillik, hogy Dinnyés András, Kurucz András és Juhász Istók voltak a korszak legnagyobb állattartói a településen. Jószágaikat a Fehér homoktól a Nyúzó-völgy és a Hosszú-völgy „farkáig” engedhették legelni, vagyis a kiszentmihályi útig. A Kurucz Andrásnál dolgozó személyek juhászok voltak, míg mások ökörcsordásként is szolgáltak ez időben a faluban. Egy tanú arra is kitért, hogy Vácról kívántak juhokat vásárolni társával. A vallomásokból így az is kiszűrhető, hogy a közös juhnyáj, illetve a juhok közös legeltetése nem volt egyedi eset a korban. A határok pontos ismerete elengedhetetlen volt a pásztorok számára, mivel ha azon túlhajtották a rájuk bízott nyáját, jó esetben csak visszafordították őket állataikkal együtt, máskor ütlegetek is szenvedhettek. Egy pásztor így fogalmazott vallomásában:

„Fiaim, a Nyúzó völgyön által ne mennyetek, mert az dunakesziek agyon vernek benneteket, és határt csinálnak belőletek.”²⁴

A határok védelmére külön csőszöket is szerződtek, akiknek az idegen marhákat távol kellett tartaniuk, vagy adott esetben a bérlegelés összegét be kellett szedniük.²⁵ A bérlegelésen kívül a puszták bérlése is

²² HORVÁTH, 1990a 148–149.

²³ Legalább három irat ismert az ügyben: elsőként 1738. május 23-án keltezett: BOROSY, 2000. 584.; majd június 2-án keltezett: BOROSY, 2000. 583. (= MNL OL, P 1744 12. tétel fasc. 3. nr. 14); végül a pert lezáró egyezség és határjárás 1738 októberében: MNL OL, P 1744 12. tétel fasc. 3. nr. 12.

²⁴ A halott emberek határra temetéséről: HORVÁTH, 1990a 156–158.

²⁵ BOROSY, 2000. 584.

fontos eszköze volt a legelőterület bővítésének. Először a 18. században az országos összeírás hozta kapcsolatba Dunakeszit Alag pusztával, mint olyan területtel, amelyet szántóként és legelőként is hasznosíthatnak a település jobbágysai. Ezért évi 12 forintot fizettek tulajdonosának.²⁶

Belitzky János nyomán helytörténészek felvetették, hogy Dunakeszi az 1720-as, 1730-as években komoly szerepet játszott a Dunán inneni, Pest vármegyei Wattay-birtokok igazgatásában: Juhász János személyében ugyanis parasztispán tevékenykedett a településen. Sajnos sem Belitzky, sem a helytörténészek kutatásai nem tisztázták megnyugtatóan a Wattayak dunakeszi ispánságának kérdését, ez további kutatások irányára lehet.²⁷

A helyi társadalom további rétegét képezték az 1728-as országos összeírásban jelölt szerződéses kovács és a jegyző. Tevékenységük béreként meghatározott konvenciót kaptak: pénzen felül a faluközösség művelt földjéből egy jó egésztelekre valót (12 mérőnyi földet) szakítottak ki, és műveltek meg számukra, valamint osztották szét a terményt közöttük.²⁸ Név szerinti említésük az adóköteles jobbágyság között nem lelhető fel, egy részüket a felszabadított jobbágyság közé sorolták, és összeírásukról külön rendelkeztek, míg a jegyző nemesi vagy polgári származású szabad emberként élt.²⁹ A falu kovácsa látta el a település szolgáltatóit (mészárszéket, vendégfogadót stb.) a gazdálkodáshoz szükséges fémáruval. Műhelye – a tűzvétszekeret elkerülendő – a település szélén állt, kissé távolabb a falutól.³⁰ Nem ő volt az egyetlen iparos, illetve szolgáltató Dunakeszin. Az ehhez a réteghez tartozók általában földdel nem rendelkeztek, szabadon költözhetnek és robottal sem tartoztak a földesúrnak. Rendszerint valamilyen mesterséget űztek, és ezért fizettek adót vagy bérleti díjat, innen kapták nevüket: taksások (*taxalistae*).³¹ Említésre méltó iparos volt a településen a molnár, minthogy Dunakeszi rendelkezett malommal. Már az 1711-es összeírásban olvasható, hogy:

*„a falunak van egy csobogó patakocskája, s ott régóta egy malom, ami egy kővel őrlöt, de most ebből semmit sem látni.”*³²

Az 1728-as összeírás is arról tudósít, hogy a pataknak kevés a vize, így a malom évente csak tíz mérő gabonát őrlöt.³³ A falu malma bizonyára a Malom-árok nevű területhez kapcsolható, amely a rév fölötti település-

²⁶ BOROSY, 1997. 981.

²⁷ BELITZKY, 1936. 111–156.; Vö. BÁTONYI, 2009. 6–7.

²⁸ BOROSY, 1997. 982.

²⁹ A jegyzőkről bővebben a *Dunakeszi községi közigazgatása* című fejezetben. Vö. HORVÁTH, 1990a 146–148.

³⁰ HORVÁTH, 1990a 167.

³¹ CD 1711; WELLMANN, 1933. 74–75.

³² CD 1711, 43.

³³ BOROSY, 1997. 981.

rész.³⁴ Ezt erősíti meg egy, a Dunakeszi–Göd határvitában vallomást tevő jobbágy, aki a következőt mondta:

*„a dunakesziek malma, mely most elpusztult, a Duna mellett a gödi határban van, sőt még a gödi határnál alább”.*³⁵

Egy másik vallomás ugyanebben a vitában megjegyezte, hogy egy váci káptalani tisztartó el akarta bontatni a dunakesziek malmát.³⁶ Hogy a két eset között van-e összefüggés, nem bizonyítható. Talán a lerombolt épület helyreállításához is használtak fel abból az építőanyagból, amelyet a Wattayak gazdatisztje rendelt 1738 folyamán.³⁷ A molnárok nemcsak a malmok kezelésében, de annak építésében is jártasak voltak, és általában értettek az ácsmesterséghez is.³⁸

Bizonyos földesúri haszonvételeket helyi, vagy többnyire idegen személyek, szabad emberek bérelték, őket árendátoroknak (*arendatores*), azaz bérlőknek is nevezték.³⁹ Földesúri bérelhető haszonvételek közé tartozott a borkimérés, a szeszégetés vagy a sörfőzés, de ide tartozott a gabona őrlése vagy a húsvágás és -kimérés joga is.⁴⁰ Első adat mészárosra 1711-ből származik: Pálffy János mészárosa Dunakeszire szökött.⁴¹ Róla több információ nincs. A mészárszék mellett a kocsmáról is csupán kései, közvetett adatok állnak rendelkezésre. Már rögtön az újjátelepülés kezdetén megemlítették, hogy volt a településnek egy kis hozamú – húsz fertály, azaz 280 liter előállítására képes – sörfőzdéje, de ez is tönkrement a Rákóczi-szabadságharcban.⁴² Helyreállításáról, működéséről nincs további adatunk, annyi biztos, hogy az 1739–1740-es pestisjárvány során az óbudai postamestert Dunakeszin egy félig összedőlt serfőzőházban helyezték el, amelynek teteje, kemencéje nem volt, itt működött rövid ideig a királyi postahivatal.⁴³ A borkimérés, korcsmáltatás joga minden települést megilletett Szent Mihály-naptól (szeptember 29.) Szent György-napig (április 24.), az év másik felében a földbirtokos élt ezzel a joggal. A Wattay család birtokainak Pest megyei jövedelmeit 1737/38-ban öszszeíró gazdatiszt megemlékezik arról, hogy a dunakesziek borral és pá-

³⁴ ERDÉSZ, 1998. 22.

³⁵ BOROSY, 2000. 584.

³⁶ BOROSY, 2000. 583.

³⁷ „Die. 26. Martii Vaczon vettem 28 szál fenyőt és száz deszkát parancsolatom szerint kit a pomázi kit a dunakeszi révben épülethez mely eddig elmúlt 34 fl; ugyan oda hét talyigát, és hét ásót mely most is meg van 1 fl 60d.; tizenhét ezer téglát tsináltattam azokhoz ezen pénzbül 2 fl 50 d.”. MNL OL, P 1744. 35. tétel a. 143v

³⁸ WELLMANN, 1933. 75.

³⁹ WELLMANN, 1933. 75.

⁴⁰ Erről részletesen: HORVÁTH, 1990a 165–168.

⁴¹ BOROSY, 1989. 22.

⁴² „So vor der Rebellion Ein Breyheißl auf 20 firter [?] Bier auf einmahl zu Preyen, welches aber jetzt totaliter ruinirt ist.” CD 1711, 44.

⁴³ BOROSY, 1996. 5602.

linkával kereskednek, és az ebből származó nyereséget fel is jegyezte.⁴⁴ Ennél konkrétabb egy másik, hasonló családi összeírás vendégfogadóra utaló adata.⁴⁵ A település lakói ezek szerint a vendégfogadót (az italkimérés helye) maguk bérelték, és adták ki számukra megfelelő személyeknek. Hogy a kocsmáros és a mészáros valóban idegenek közül származott, azt a 18. század elején és közepén a váci egyházi konzisztórium által kiküldött kérdéssorok bizonyítják: ahol a vallási hovatartozásra kérdeznék rá, általában két-három családfőt említenek, aki nem katolikus: egyik a mészáros, másik a kocsmáros.⁴⁶ A vendégfogadó a település közepén épült fel, ez szolgált kocsmául, mészárszékül és a későbbiekben postaálmásul is.

2. kép:
A Wattay család címere

Szintén a földesúri joghatóság részét képezték a halászathoz, vadászathoz és erdőgazdálkodáshoz (faizás) kapcsolódó tevékenységek. Forrásaink abban megegyeznek, hogy Dunakeszi erdővel nem rendelkezett, száraz tűzifát máshonnan, 3 mérföld távolságból, Nógrád vármegyéből hoztak szekerenként 35 dénárért.⁴⁷ Érdekesebb kérdés a halászati jog, ugyanis erről ellentmondó források állnak rendelkezésre.

„A faluhoz tartozott e ház idejétől Szürke halfogó hely, ami évről évre 300 forint fölött hoz, eddig a kamara számára mindig megőrizték és fenntartották, ennek ellenére a falu a Vataiaknak és Ordodinek adta” – említi az 1711. évi összeírás.⁴⁸

1728-ban már ez olvasható: halászó vizük nincs.⁴⁹ A képet árnyalja egy 1714-es kereset, amelyet a Wattay család nyújtott be a vármegyéhez Szürkő-tanyát illetően, hogy megerősítsék őket annak birtoklásában. A tanúvallomások szerint a tanya nem volt Dunakeszi része, de a helyi halászok bizonyos árenda (bérleti díj) fejében használták.⁵⁰

A halászat mellett a falu életét a rév határozta meg. A dunakesziek vízi szolgálatait már 1717-ben igénybe vette a vármegye, amikor hajó-

⁴⁴ MNL OL, P 1744. 35. tétel a. 143v

⁴⁵ „Dunakeszi lakosok hatarául is a riten lévő vendégfogadotul fizettek 157 fl. 50 d.” *Introitus fixi proventus bonorum Pestiensium incltyae familiae Vattajanae ab anno 1743 usque ad annum 1744 inclusive.* MNL OL, P 1744. 35. tétel a. 201.

⁴⁶ *Puncta interrogativa 1760, Libri V. Visitationum Canoniarum ab anno 1733 usque 1773.* VPKL PL, Egyházkormányzati Iratok, Libri Visitationum, 418. (a továbbiakban: *Puncta interrogativa 1760*); Vö. HOLL, 2004. 104.

⁴⁷ CD 1711; BOROSY, 1997. 981.

⁴⁸ CD 1711, 44.

⁴⁹ BOROSY, 1997. 981.

⁵⁰ BOROSY–KISFALUDY–SZABÓ, 1999. 308.; Erről bővebben ld. *Dunakeszi története 1526 és 1711 között* c. fejezet *Határkérdések* c. alfejezetét.

sokat állítottak ki Vácról és Dunakesziről egyaránt.⁵¹ Ekkor még nincsen szó a révről. Egy évvel később azonban, Althann Mihály Frigyes váci püspök 1718. augusztus 12-én kelt levelében olvasható: a dunakesziek átkelőt létesítettek a Dunán, ami sérti a pesti és a váci átkelő érdekeit, kárt okoz nekik és a császári harmincadhivatalnak is, ezért kérte a vármegyét, szüntesse meg a révet.⁵² Althann püspök követelését a vármegye nem teljesítette, a Szentendrén állomásozó katonatisztek pedig Monostor és Dunakeszi területén gyakran keresztülmentek, és kompon szállították át magukat.⁵³ A későbbiek során a dunakeszi rév szerepe egyre növekedett, így fenntartása a földesuraknak is haszonnal kecsegtetett. A településen létesült vízi átkelő a pestisjárvány idején stratégiai fontosságúvá tette a községet: a királyi postaállomás azért jelölte ki Dunakeszit, mert ez volt a legközelebbi révátkelő Óbudához, és nem kellett akkora kerület tenniük a postajáratoknak, ami kárukra válhatott volna.

A rév körüli szolgálat külön életformát jelentett. Itt gyakran nem egy, hanem két-három fő teljesített szolgálatot, akik kialakított bérért, javarészt természetbeni járandóságokért (élelmiszer, só, tűzifa stb.) dolgoztak. Télen sem állt meg a révnél az élet: fagy esetén a jeget kellett hizlalniuk, hogy az átkelés ne álljon meg.⁵⁴

Külön réteghez tartoztak az egyházi szolgálatban álló személyek: a plébános és a tanító. Előbbi csak 1725 óta volt a falu életének állandó része, addig más egyházközösségekből adminisztrátorként kirendelt presbiterek intézték az egyházi ügyeket a területen. Mellette fontos szerepet töltött be az iskolamester, aki a tanításon túlmenően a kántori teendőket is ellátta, emellett az újszülöttek megkeresztelését is elvégezhetette – pap hiányában. Erre rengeteg példa olvasható a plébánia anyakönyveiben.⁵⁵ A paplak és az iskolamester-kántor házának felépítése és fenntartása a község feladatai közé tartozott, míg fizetésük, ellátásuk a földesúr által szabályozott formában történt.⁵⁶

Dunakeszi és Alag a Grassalkovich-uradalomban

Az 1747. év nagy változásokat hozott a település életében: eddigi birtokosai, a Wattayak – akiknek tagjai 1660 óta élvezték a birtok javait – megváltak a falutól, és minden tartozékával együtt gyaraki gróf Grassalkovich Antal⁵⁷ személynek és aradi főispánnak adták el.

⁵¹ BOROSY, 1989. 431.

⁵² BOROSY, 1991. 750.

⁵³ BOROSY, 1992. 1486.

⁵⁴ K. KOVÁCS, 1981. 386–387.

⁵⁵ *Kereszteltek 1718–1746 – „per me Georgium Nagy ludi magistrum loci [személyem, Nagy György a hely tanítója által]”* formula lépten-nyomon olvasható keresztelések-nél 1725-ig, de utána is előfordul.

⁵⁶ HORVÁTH, 1990a 144–145. Bővebben ld. *Művelődés és oktatás (1712–1910)* c. fejezet.

⁵⁷ Grassalkovich (I.) Antalról: ZÁVODSZKY, 1931. 66–83.; FALLENBÜCHL, 1997.; VARGA, 2000. Ebben külön fejezetet szán a Grassalkovich családnak, és a hiányos adatok tisztázásának; eredményeit röviden összefoglalja: VARGA, 2013. 32–43.

Grassalkovich Antal első Pest-Pilis-Solt vármegyei birtokait már hivatali pályájának elején megszerezte,⁵⁸ majd első felesége, özv. Bajtay Istváné Lang Erzsébet révén újabb területhez jutott, amelyet vásárlással kezdetű bővíteni. Fontos „üzletfél” volt gróf Thomas Gundaker Starhemberg, akitől 1723-ban vette meg Gödöllő negyedrészt,⁵⁹ ezzel kezdődött meg a hatalmas uradalom kialakítása (a későbbiek folyamán tőle vásárolta meg a hatvani uradalmat, vele Alag pusztát is). A további birtokszerzésekre kiváló lehetőséget nyújtott az újszerzeményi bizottsági tagsága: itt ismerkedett meg részletesebben Pest-Pilis-Solt vármegye birtokviszonyaival, ami által a gödöllői uradalom kialakítása is nagyobb lendületet vehetett.

Mint királyi jogügyi intéző és bizottsági tag került kapcsolatba a Wattayakkal, illetve a család birtokait érintő ügyekkel. Egy, a törökellenes harcokban és a kuruc mozgalmakban megfáradt, sok vért és anyagi áldozatot vesztett család és egy „*homo novus*” életútja találkozott.⁶⁰ Előbbieknek rengeteg fáradságot jelentett régi birtokaik megtartása, még többet újranépesítése. Ezt tetézte, hogy a Wattayak 1723-ban elvesztették családfőiket,⁶¹ helyüket özvegyeik és árváik vették át, így rájuk hárult a családi vagyon megtartása, visszaszerzése.

1728-ban egy állami birtokper kapcsán érintkezhetek először a hivatalnok Grassalkovich-csal, aki a pénztelen özvegyeknek kifizette az 500 rajnai forintos perköltséget, és kölcsönt is adott, amelyért viszont az a család birtokait az árvák nagykorúságáig igazgató Zolnay Judit és Géczy Anna asszonyok Soroksár pusztát adták át neki és örököseinek.⁶² A következő lépcső már egy nagyobb csere volt 1731-ben: Grassalkovich átadta a Pest-Pilis-Solt vármegyében fekvő Pereg nevű falvát, Imrefa, Szentkirály, Áporka és Bial nevű pusztákat a Pereg melletti malommal, cserébe megkapta a szintén e vármegyében lévő Csömör falut, Szentmihály, Gubacs, Szentlőrinc és Péteri pusztákat.⁶³ Az új tulajdonos azonban nem sokáig élvezhette zavartalanul új birtokait, mert az 1734. július 23-án kelt királyi adománylevelé a fent említett, már elcserélt birtokokat ismét a Wattayak tulajdonába helyezte vissza.⁶⁴ Nem hiába háborgott a személynök, aki Pozsonyból visszatérően Zólyom vármegye alispánjához írt levelében amiatt kesergett, hogy elvesztette birtokait.

⁵⁸ FALLENBÜCHL, 1997. 14.

⁵⁹ FALLENBÜCHL, 1997. 15.

⁶⁰ WELLMANN, 1933. 11.

⁶¹ BÁTONYI, 2009. 6.

⁶² III. Károly király nevében a Királyi Tábláról 1736. február 20-án kiadott periratanyagban, amelyben az addig lezajlott birtokcseréket összegezte. Ezek között részletezi a Zolnay Judit és Géczy Anna, továbbá Grassalkovich Antal között 1729. január 6-án létrejött egyezséget is. MNL OL, P 1744. 10. tétel, Peres iratok (Grassalkovich-per), Nr. 4. 7–8.

⁶³ A Váci Káptalan oklevele Grassalkovich Antal és a Wattay család közötti birocseréről, 1731. szeptember 14. MNL OL, P 1744. 12. tétel, Lajstromozott birtokiratok, Nr. 13.

⁶⁴ MNL OL, P 1744. 12. tétel, Lajstromozott birtokiratok, Nr. 15.

„Botránkozást okoz ez másoknál is, akit leginkább sajnállok, mert lehetnek olyanok, akik supponálhatják [úgy gondolhatják] mintha erőszakkal vagy egyéb hamissággal vettem volna el a tekintetes Familia jószágát, s ártatlanul szenvedek, mert 10 aequivalentst [egyenértékűt] adtam helyette, aki kegyelmeknek többet importált [hozott], 20 én az egész jószág iránt, melyet a tekintetes Familiának cedáltam [átengedtem] az evictiót [a tulajdonjog érvényesítését] magamra vállaltam, az familia pedig respectus [tekintetében] Csömör et [és] Szentmihály az reciproca evictiotul [a fordított tulajdonszerzési illetéktől] magát eximálta [mentesítette], 30 hogy emellett kegyelmeknek hasznosan szolgáltam, azt a tekintetes Familia sem fogja tagadhatni, s ezen okból is commoditatis ratione ab utrinque attenta erga primam statim insinuationem sponte et quasi motu proprio subsequált az cambium [mindkét félnek a hasznát tekintve az elsődleges hízélgés nélkül rögtön, önként és saját akaratából bekövetkezett a csere], és így erőszakkal nem vettem, sem pedig az Familiát meg nem csaltam.”⁶⁵

Megoldást végül egy per hozott: 1736-ban Grassalkovich visszakapta a cserével nyert birtokokat,⁶⁶ és egy időre lezárultak a két család közötti birtokügyletek.

Az utolsó nagy csere a két család között 1747-ben történt. Ekkorra már felnőttek az árvák, és maguk döntöttek birtokaik sorsáról. Wattay Farkas (Wattay István és Géczy Anna gyermeke) Nógrád vármegyébe kívánt költözni, ott tervezett hivatalt vállalni, és ehhez meglévő birtokait pénzzé kellett tennie. Adta magát, hogy Grassalkovichnak kínálta fel megvételre örökrészét, amely a Wattay-birtokok negyedét jelentette. A vételről 1747. június 27-én állított ki oklevelet a váci káptalan, amelyben az indoklás mellett – tudniillik, hogy gróf Károlyi Ferenctől alkalmasabb lakhelyet szerzett Nógrád és Hont vármegyékben – kijelentette, hogy Pest-Pilis-Solt vármegyében fekvő birtokait 32.000 rajnai forintért adja el gróf Grassalkovich Antalnak, ezek pedig: Solymár, Kovácsi, Csobánka, Kalász, Dunakeszi és Pereg települések, valamint Szentkirály, Áporka, Bia, Imrefa, Kál és Révbér puszták negyedrésze, Prebély és Vány nyolcadrésze.⁶⁷ Ez hatalmas veszteséget jelentett a Wattay család számára, de maga Grassalkovich is reálisan gondolkodott, nem volt szüksége dunántúli birtokokra, ezek közül egyedül Dunakeszi érdekelte. Az ekkorra kiépülő gödöllői uradalom birtokaival szinte körbevette Pestet, és egyetlen foltként a Wattayak által bitokolt Dunakeszi hiányzott csupán. Abbéli szándékáról, hogy kész visszajuttatni a família birtokait, rögtön értesítette a család különböző ágait. Szinte azonnal létrejött az egyezés: 1747. július 20-án, Gödöllőn találkozott a Wattayak megbízottjaival, örökösivel, hogy a Farkastól szerzett birtokot visszajuttassa a család tulajdonába. A gróf nagylelkű cserét ajánlott föl, visszaadta az összes, frissen vásárolt birtokrészt, kivéve Dunakeszi negyedrészt, és cserében ennek

⁶⁵ Pest, 1735. június 1. MNL OL, P 1744. 10. tétel, Peres iratok (Grassalkovich-per), Nr. 3.

⁶⁶ MNL OL, P 1744. 10. tétel, Peres iratok (Grassalkovich-per), Nr. 4.

⁶⁷ MNL OL, P 1744. 10. tétel, Peres iratok (Grassalkovich-per), Nr. 6.

a településnek a Wattayak közösen birtokolt háromnegyedét kérte. Az üzletet a család minden ágának megbízottja jóváhagyta, ennek megerősítését július 23-án a váci káptalan bocsátotta ki.⁶⁸ Ezzel a birtokcserével zárult le a gödöllői uradalom területének kialakulása, amely egészen a vásárló földbirtokos haláláig érintetlen maradt, és a gazdasági fejlődés útjára lépett.

A „birodalomalapító” gróf halála után a Wattayak leszármazottai sorra támadták meg az ősök által is jóváhagyott cseréket, vásárlásokat. Bár az 1740 előtti ügyletek megfogalmazásában olvasható olyan kitétel, hogy a felcseperedő árvák, ha jogaikban károsodva látnák magukat, érvényteleníthetik az ügyleteket, de erre csupán a második generáció képviselői életében került sor, a gróf halála után. Ami Dunakeszit illeti: amikor Wattay Farkas eladta birtokaiból származó negyedrészt, közöttük Dunakeszit, egy osztatlan birtokrészt osztott föl anélkül, hogy ehhez a család többi részének jóváhagyását előzetesen kérte volna (a család akkori tagjai 1701-ben megállapodtak birtokaik felosztásáról: ezt a birtokot a család egésze osztatlanul birtokolta⁶⁹). Ez jogsérelemhez vezetett, ami fölött azonban a kortársak szemet hunytak (tették ezt a gróf iránti tiszteletből, hogy annyi bajból ki-segítette őket, vagy a hatalmától félve). Csak 1774-ben kezdték perelni Grassalkovich (I.) Antal özvegyét, és merték szemére hányni a jogi hiányosságokat. A per a Grassalkovichok magvaszakadása után is folytatódott, végül 1857-ben szakította meg a bécsi kormányzat, minthogy annak tárgya olyan megítélhetetlen távolságokba vinné a bíróságot, hogy igazságos ítélet nem születhetne.⁷⁰

Sokkal homályosabb, miként került Alag a Grassalkovich-uradalomba. A „birodalom” kialakulásával foglalkozó szakirodalom különböző állításokat közölt, de egyikük sem hivatkozott levéltári forrásokra, vagy egyéb szakirodalomra. A legfrissebb, Gödöllő történetét taglaló monográfia szerint Duna-

3. kép: Grassalkovich (I.) Antal

⁶⁸ MNL OL, P 1744. 10. tétel, Peres iratok (Grassalkovich-per), Nr. 7.

⁶⁹ Wattay János és Wattay Pál osztály-levele 1701. augusztus 19-én, MNL OL, P 1744. 10. tétel, Peres iratok (Grassalkovich-per), Nr. 1.

⁷⁰ Minthogy a mintegy 90 évig elhúzódó perlekedés nem változtatta meg a birtokviszonyokat, így ennek taglalását jelen írásban mellőzöm. Bővebb anyag itt: MNL OL, P 1744. 10. tétel, Peres iratok (Grassalkovich-per), Nr. 11–117.

keszi Szóddal és a hozzájuk tartozó pusztákkal együtt 1735-ben kerül Grassalkovich (I.) Antal birtokába, de ez a megállapítás téves.⁷¹ Egy másik, Grassalkovich pályájával foglalkozó írás 1746-ra teszi az eseményt, de forrásmegjelölés nélkül.⁷² Ugyanezt az adatot közölte Wellmann is azzal a megjegyzéssel, hogy Alag és Bag a hatvani uradalom részét képezték, így ezekkel együtt kerültek Grassalkovich birtokába, majd igazgatását a gödöllői birtokrészekhez kapcsolta.⁷³ A két állítás egymást megerősíti, és hitelesnek tekinthető. Ami bizonyos, hogy Alag nem tartozott a Wattay-birtokok közé, amint ez az 1728. évi országos összeírásból kiderül, mivel a dunakeszi lakosok a pusztát évről évre gróf Thomas Gundaker Starhemberg-től bérelték.⁷⁴ Ezekkel együtt érthető, hogy ki volt Alag előző birtokosa, és miként került az a Grassalkovich-uradalomba. Dunakeszi és Alag története egybeforrt azóta, hogy Grassalkovich (I.) Antal birtokába kerültek.

A gödöllői uradalom és a Dunakeszi birtok⁷⁵

Igazgatás

Grassalkovich 1748-ban úgy érezhette, munkájának első felét, a birtokszerzést sikeresen lezárta, de ezzel korántsem ért véget a dolga. 12 település és 25 pusztta tartozott a Gödöllő központtal létrejött, 132.540 kataszteri hold területű uradalomhoz.⁷⁶ A hatalmas birtokrendszert szervezett egységgé kellett varázsolnia, és ahhoz, hogy tényleg megtérülő legyen a befektetése, bizonyos birtokok újratelepítését is el kellett végeznie. Ez komoly szervezőmunkát igényelt, hiszen az uradalomnak akkor is működnie kellett, ha urát hivatali ügyei a birodalom központjába, Bécsbe vagy Pozsonyba szólították.

Az uradalom főtitiztje (*inspektor, prefektus*) volt a tulajdonos képviselője a teljes birtokrendszer – a hatvani és a gödöllői birtoktestek – területén, közvetlen segítői a tiszttartók (*provizor*) voltak, akik Gödöllőn és Hatvanban is egymástól függetlenül dolgoztak. A főtitizt és a tiszttartók között szoros kapcsolat alakult ki, minthogy kulcsfontosságú volt a gazdálkodás sikere szempontjából a tervek és a végrehajtás egyeztetése. A tiszttartónak gazdasági ügyekben jártas szakembernek kellett lennie,

⁷¹ G. MERVA–HORVÁTH, 2007. 164. Az adatot monográfia egyik szerzője Wellmann után vesz át, csak hogy ott az áll, Sződ és Göd került a Madáchoktól Grassalkovichhoz. (ld. WELLMANN, 1933. 11.)

⁷² FALLENBÜCHL, 1997. 30. Pontosabban nem jelenti ki, vajon a hatvani uradalomhoz tartozott a pusztta; az idézett helyen azonban hivatkozik a hatvani javak megszerzésére vonatkozó forrásokra.

⁷³ WELLMANN, 1933. 105.

⁷⁴ BOROSY, 1997. 981.

⁷⁵ Az alábbi fejezet Farkas József kutatásainak összefoglalása: MERVA–HORVÁTH, 2007. 179–191.

⁷⁶ WELLMANN, 1933. 29. Az újabb szakirodalom 14 falut és 135.000 kataszteri holdat említ: CZEGLÉDI–FÁBIÁN, 2011. 8. 1 kataszteri hold = 1600 négyszögöl = 5755 m²

és bizonyos esetekben még a főtisztet is helyettesíthette. Szintén fontos szerep hárult a kasznárookra (gazdatiszt) és az ispánokra. Az elsőnek szélesebb hatásköre volt, mint az utóbbinak, mert egy adott terület (ispánság) irányításán kívül az ott lévő magtárakat is kezelte: bevételezte a termést, kiadta a természetbeni juttatásokat, számadásokat vezetett stb. A gödöllői uradalom a 19. század elején nyolc területi egységből állt:

1. Gödöllő;
2. kerepesi körzet;
3. Sződ (ide tartoztak Dunakeszi és Kisszentmiklós, valamint Alag, Csörög és Göd puszták is);
4. mácsai kasznárság;
5. kartali kasznárság;
6. isaszegi ispánság;
7. soroksári ispánság;
8. kakucsi körzet

Ezek a körzetek azonban folyamatosan változtak, bővültek, alakultak. Az ispáni székhelyek is folytonosan változtak (1776-ban Dunakeszit még ispánsági központként említették, de az 1790-es években egyesítették a szödi ispánsággal, erről egy 1799-es tervezetből értesülünk⁷⁷).

„Az ispánok feladata volt a rájuk bízott körzet majorsági birtokain történő gazdálkodás irányítása. Felügyelték a robotos jobbágyok, valamint az alkalmazott béresek munkáját. Az ispán ügyelt a bérben lévő javakra, az uraságot illető regálé jövedelmet biztosító létesítményekre, mint a malmok, kocsmák, vendégfogadók stb. Hatáskörébe tartozott a béresek, alkalmi munkások felfogadása, [...] a mezőgazdasági eszközök, szerszámok leltározása, javíttatása, pótlása.”⁷⁸

Ehhez különböző mesteremberek nyújtottak segítséget (pl. a kutak javítása kőművesek dolga volt⁷⁹). A rendfenntartást hajdúk végezték, a magtárakat is állandóan őriztették. Fontos tisztség volt a tisztartó mellett a számtartóé, aki a jobbágyokra kirótt pénzbeli adókat szedette be, de a javíttatások összegét is ő utalta ki az ispánoknak. Rajtuk kívül független tisztek is dolgoztak az uradalomnak, akik nem voltak alárendeltjei a tisztartónak: közülük jelentős szerepet játszottak az uradalmi ügyvédek, jegyzők, az uradalmi mérnökök (földmérő), a számvevő, aki a számtartó ellenőrzését végezte, de a tisztek közé sorolható az uradalmi orvos is. Meg kell említeni, hogy az uradalom erdeire külön emberek (erdőmester, fővadász, erdészek és vadászlegények) felügyeltek, azokban gazdálkodtak.

Dunakeszi vezetői és lakosai a fent említett tisztviselőgárda irányítása alatt álltak, ügyes-bajos életüket velük egyeztették. Ha az uradalmi előljá-

⁷⁷ WELLMANN, 1933. 114–115.

⁷⁸ G. MERVA-HORVÁTH, 2007. 182.

⁷⁹ *Halotti anyakönyv 1746–1835*, II. VPKL PIL, Dunakeszi-Fő Római Katolikus Plébánia iratai, Anyakönyvek, 263. (a továbbiakban: *Halotti*, II.)

rók nem végezték jól dolgukat, vagy nem értették szakmájukat, az a falu lakosaira nézve is hátrányt jelentett. Ennél is többet számított a birtokos személye, és hogy milyen céljai voltak jobbágyaival.

Gazdálkodás

Az uradalomba illesztéskor Grassalkovich igyekezett a lehető legkedvezőbb feltételeket szabni a dunakeszi jobbágyok számára, ezzel is kimutatva alattvalói iránti jóakarátát. Az 1747-es urbárium a következőket tartalmazta:

„Gróff Grassalkovich Antal Gedöllői Hatvani Döbrői, Szerencsi és Világoshvári dominiumoknak örökös ura, Feőlséges Romai Császárnak, és Magyarországi Királynénknak belső titkos tanácsossa, Magyar-országhi personalissa, és Nemes Arad vármegyinek főispánnya: ez levelünk által Dunakeszi bírának, s töb ott lakós jobbágyinknak intimállyuk [értésére adjuk], hogy e nyáron lött aquisitionk [szerzésünk] által ezen helység örökös jussunk, és jurisdictionk [joghatóságunk] alá jutván, s Gedöllői jószágunkhoz aplicáltatván [csatolván], valaminthogy önnön magok az lakosok, ennek utánna tiendő kötelességiket tudni kívántak, és kívált az iránt hogy jobbágyinkhoz képest való robotozástúl mentek lehessenek, instáltak [kérvényeztek]. Ugy szintén ezen alkalmatossággal lött meg edgyezések, s esztendübéli kötelességhek, további szabad dispositionk [határozatunk] fünt tartásával eképen declaraltatik [kijelentetik].

Primo. [Először] Az urasagh számára való szántástúl, vetéstúl, kaszálástúl, szöllő kapalástúl, s egyéb heti soros munkátúl immunitáltatnak [felmentést nyerne]. Hanem mindezekért a dato praesentium [mai naptól fogva] esztendőként az urasághnak 500 id est eöt száz rhenes forintokat fizetni fognak, s annak felit Sz. György napkor, másik felit pedig Sz. Mihály napkor le tenni tartoznak.

Secundo. [Másodszer] Jol lehet törvényessen a korcsma csak egy fertály esztendeigh illehetné a falut, jövendübéli megmaradásokra nézve mind az által Sz. Mihály naptúl fogvást fél esztendeigh a falubéli korcsma nékik engettetik, ugy tudniillik

Tertio. [Harmadszer] hogy jol lehet azon nékiek engedet fél esztendőben is az pálinka, és sör korcsma az urasághot illetné, ezek is mind az által minden hasznával edgyütt, azon magok fél esztendüje alatt nékiek engettetik. Ugy mind az által, hogy a sört, és pálinkát az uraságh sörházából szokot áron venni tartoznak, máskint ha külömbet cselekszenek, s pálinkát vagy sört idegenektül venni tapasztaltatnak, azonnal ezen beneficiumot [adományt] el vesztik, s azon föllül 40 forint lészen büntetések.

Quarto. [Negyedszer] Job maradasokra nézve s további dispositionk [rendelkezésünk] is a mézsárszék is nékiek engedtetik, hogy hozzájuk való jó voltunkot, gondviselésünköt, és segítségünköt recognocályak [megismerjék].

Quinto. [Ötödszer] Curiális hely lévén azomban az egész helység mindennemő gabonájokbul, és termésekbül az igaz hetedet tartoznak kiadni, s azt öszvehordani, s azt szemöl oda szállítani, vagy hordani, ahova parancsoltatik.

Sexto. [Hatodszer] A fél esztendübéli korcsma a faluba ugy mint a 1ma Aprilis Sz. Mihály napigh, a külső vendég fogadó pedig egiszlen a rével, s minden jövedelmével az uraságh számára reserváltatik [megőrzik].

Septimo. [Hetedszer] Declaraltatik [Elrendeltetik] az is, ha mely segítség és szolgálat a rév körül fog kívántatni azzal a falu, nem különben néha ki vontató

szekerezissel vagy forspontal az uraságh számára. Ugy nem külömben az oda való korcsma jusra szükséges bor, sör, és pálinka hordássat tartozni fogh.

Octavo. [Nyolcadszor] Ezen fölül culinarekkal [konyhai ajándékkal] is tartozik esztendőként a falu, ugmint ludat 12, tyukot 300, vaját 64 iczét, tojást 600 administralni [szolgálni]. Mindezeket további dispositionkigh [rendelkezésünkig] saját kezünk irassával, és pecséttyünkel erősséttyük. Kült Gedöllön die 29 7bris 1747.

G. Grassalkovich Antal mpp.”⁸⁰

Hogy ez a szerződés a gyakorlatban mit jelentett, vagy miként élték meg a dunakeszi lakosok, arról legjobban az a vallomás tájékoztat bennünket, amelyet 1768-ban Pest vármegye megbízottjai vettek fel, amikor az uralkodó úrbéri rendeletének végrehajtásán fáradoztak: 1767-ben Mária Terézia ugyanis kiadta a jobbágyi kötelezettségeket egységesítő, ún. úrbéri rendeletét. Az egységes adózás meghatározásához azonban föl kellett mérni, melyek a jobbágyokat sújtó terhek. Ennek a munkának első részét végezték a vármegyei megbízottak, és ennek keretében vették föl a jobbágyi vallomásokat.⁸¹ A szöveget több helyütt közölték, újbóli kiadása nem szükséges.⁸²

Az imént közölt úrbéri szerződést és a dunakeszi jobbágyok kilenc kérdőpontra adott válaszait érdemes összevetni a korábbi, 1728-as összeírás adataival is. Már első ránézésre szembetűnő, hogy Dunakeszi gazdálkodása az 1728-as országos összeíráshoz képest jelentős változáson ment keresztül. Megmaradt a kétnyomásos gazdálkodás a szántóföldeken, ám míg korábban a két vetőterületből az egyiket őszi-tavaszi gabonával vetették, a másik ugar maradt, most mindkét vetőt használatba vették, a föld rossz állapota miatt azonban az egyikbe csak őszi gabona került. Egy egésztelkes jobbágyra nyomásonként öt hold szántóföld jutott, amelybe húsz pozsonyi mérő gabonát vetett. A *gyalogoknak* nevezett résztelkes jobbágyok is gazdálkodhattak egy kisebb területen: öt gyalognak jutott egy teleknyi rész, azaz fejenként négy mérő gabonát vethettek. A gabonaföldeken felül káposztás- és veteményeskerttel is rendelkeztek a jobbágyok, és ugyanekkora kenderföldet műveltek az egészhelyes jobbágyok, ennek felét a féltelkesek (a többi résztelkest nem említik).⁸³ Újdonság az országos összeíráshoz képest a kukorica említése, de külön művelési területet nem kapott, a tavaszi gabona mellett fennmaradó fél vetőn gazdálkodhattak. Szerűvel is rendelkeztek a lakosok: négy gyalognak jutott annyi, mint egy egésztelkesnek. A gazdálkodáshoz tartozott a réthasználat is. Az 1728-as két

⁸⁰ *Contractus urbarialis possessionis Dunakesziensis 1747*, GVML 2/f. (a továbbiakban: *Contractus 1747*)

⁸¹ Pest megye és az úrbéri rendelet kapcsolatáról ld. WELLMANN, 1965. 155–202.

⁸² Az eddigi szövegkiadások: WELLMANN, 1967. 99., 265–267.; ERDÉSZ, 1998. 12–18.; NOVÁK, 2006. Vizsgálatunk során Wellmann Imre közlését vettük alapul.

⁸³ A kérdőpont 5. kérdésére adott válaszok alapján. WELLMANN, 1967. 266.

szekérnyiről azonban egy szekérnyire⁸⁴ csökkent az egésztelkes jobbágyoknak jutó szénatermő terület. Ez érthető a település jobbáglétszámának növekedése miatt. A termett mennyiség már korábban sem volt elegendő eladásra, csupán a házi szükségletek kielégítésére.⁸⁵

A meglévő földek minőségét jól jellemzik a helyiek, mennyiségére vonatkozó adatok azonban nem állnak rendelkezésünkre (nem tudjuk meg, hány jobbágy élt itt, csak az 1744. és az 1760. évi összeírás ad támpontot; nem tudjuk mekkora földet művelhettek, noha Wellmann Galgóczy nyomán azt írja, hogy a település határa 5729 hold nagyságú, de ez a 19. század végi állapotokat tükrözi. Alag kapcsán is csak Wellmannra támaszkodhatunk, szerinte a pusztá 2872 kataszteri holdat tett ki).⁸⁶ Hogy a földek mennyiségével és minőségével elégedetlenek voltak a település lakói, mi sem bizonyítja jobban, hogy amint lehetőségük nyílt rá, újra bérelni kezdték Alag pusztát. Az is kiderül a vallomásból, hogy voltak évek, amikor a település nem tudta kifizetni a magas bérleti díjat. Grassalkovich azonban jóindulatú volt, mert bár lett volna gazdagabb jelentkező a földek bérlésére, ő mégis újdonsült jobbágyait részesítette előnyben (az 500 forintos bérleti díjat sem kellett egy összegben kifizetniük). Alagnak tehát fontos szerep jutott a szántóföldi művelésből és a rétekből, kaszálókából származó jobbágyi bevételek növelésében. A vallomásban a pusztá szántóra felosztásáról nem rögzítettek adatot, de a réthasználatról megtudjuk, hogy az egészséghelyes gazdák három szekér szénát is nyertek.⁸⁷

Sokat jelentett a dunakeszi lakosok számára a szőlőművelés is. Az 1728-as országos összeírásban olvasható, hogy szőlőjük még nincs, de árkokat ástak a tőkék ültetéséhez. Ennek a vidéknek a homokos talaja egyébként sem kedvezett a gabonafélék ültetésének, inkább az olyan növények természetének, amelyek a tápanyagban szegény talajt jobban tűrik. A Grassalkovich-uralom első húsz évében tehát ezeket az ültetvényeket építették ki, és a jobbágyok közül sokan éltek a lehetőséggel, hogy szőlőt termesszenek.

Az első katonai felmérés segítségével az is feltérképezhető, hogy ezek az ültetvények hol helyezkedtek el.⁸⁸ A települést a keleti oldalán teljesen, míg az északnyugati oldalán részben ezek az ültetvények határolták. Jelenlegi ismereteink szerint ezek tehát a mai város belső részén, az Alsótábanban, a templom mögötti részen (a Kistemplom utca és az Attila utca közötti területen), attól északkeltre (a Bartók Béla utca és a Május 1. utca között) és a temetővel szemben helyezkedtek el, valamint a teme-

⁸⁴ A szekérszéna a rétek termőképességéből kialakult területmérték. Eredetileg akkora rétet jelentett, amely egy szekér szénát terem. Négyyszögöltre átszámított értékük a 18. század folyamán vidékenként jelentős különbségeket mutat. Kiterjedésük 600-2300 négyyszögöl között határozható meg. TÖRÖK, 1981. 615.

⁸⁵ BOROSY, 1997. 981.

⁸⁶ WELLMANN, 1933. 29.

⁸⁷ WELLMANN, 1967. 266.

⁸⁸ A 18–19. századi katonai felmérések az alábbi linken érhetők el: www.mapire.eu/hu/ (utolsó elérés: 2016. január 19.)

tő nyugati oldalán lévő homokpadokon. Egy vármegyei összeírás segítségével a szőlőbirtokosok névsorát, az általuk birtokolt szőlő nagyságát (kapaaljában⁸⁹ meghatározva) is megtudjuk, éppen Grassalkovich (I.) Antal uralmának végén.⁹⁰ A faluban 52 jobbágy művelt kisebb-nagyobb területű szőlőt, ezek fele (26 fő) a vallomás szóhasználatával élve gyalog volt (az 1770-es úrbéri tabella szerint pedig házas zsellér). Az egész-vagy féltelkes jobbágyok java tehát rendelkezett szőlővel, de közöttük sem mindenki (csupán 26 családfő, és ezek között is a 9 egésztelkes, 17 féltelkes volt). Az összeírás tanúsága alapján a falu lakói 204 kapásnyi termőterülettel rendelkeztek, ez átlagosan 3,9 kapa/fő. A legnagyobb szőlőbirtokosok 10 kapás szőlőt műveltek vagy műveltettek (4 fő), de voltak 5-6 kapások is (7 fő), a többség átlagos, vagy az átlagot alulról megközelítő részen dolgozott. A termésből származó bor után a falu jobbágyai hetedet fizettek földesuruknak, a maradékkal maguk kereskedhettek a korcsmáltatás keretén belül fél évig, és annak hasznát a község saját kiadásaira fordíthatta. Ugyanez vonatkozott a pálinka és a sör forgalmazásából származó bevételekre is mindaddig, amíg az uraságtól szereztek be ezen italokat. Az 1747. évi szerződés kitér arra, hogyha ebben valami visszaélésre derülne fény, a jobbágyokat megfosztják ettől a kiváltságtól (ld. harmadik pont). Minden bizonyosan ilyen kellemetlenség esett meg 1762-ben, mivel a vallomás szerint ettől fogva Grassalkovich megvonta jobbágyaitól ezt a kiváltságot.⁹¹

Az első urbárium igen szűkszavúan rendelkezett a jobbágy szolgáltatásait illetően. Az világos, hogy a dunakesziek robot teljesítése alól 500 forint fejében mentesültek, amelyet közösen, egy összegben, de két részletben fizettek ki. Csak konyhai ajándékokkal tartoztak,⁹² és minden természetett növényből hetedet kellett adniuk. Ezenfelül az uraság a rév körüli szolgálatokra kötelezhette a jobbágyokat, elrendelhetette az italok szállítását az ottani fogadó ellátására. A kérdőpontokra adott válaszokban is egyértelműen kijelentették: nincs robotszolgáltatásuk a zsellérek farspontján (fuvarján) kívül. Amit azonfelül kért a földesúr, azt nem ingyen, hanem fizetség fejében tette: az itteni révből szállították a gödöllői építkezésre a faanyagot és a márványt. Ezért cserébe Grassalkovich fát juttatott nekik másutt fekvő erdőiből, olykor készpénzben kifizette fáradozásukat.⁹³ Egyéb ajándékot nem adtak, háziadót sem fizettek, Dunakeszi ugyanis kuriális falu (vagyis olyan

⁸⁹ A kapaalja vagy kapás szőlő az egy nap alatt egy ember által megkapálható szőlőterületet jelentette. Pest-Pilis-Solt vármegyében 200-250 négyszögölnek vették. WELLMANN, 1967. 357.

⁹⁰ *Pest-Pilis-Solt vármegye váci járásában a szőlők név szerinti összeírása 1770.* MNL PML IV. 74. Közgyűlési összeírások, CC II. 6–1. 17.

⁹¹ A *Contractus 1747* második-harmadik pontja; 4. a kérdésre adott választ: WELLMANN, 1967. 266.

⁹² Ezt megerősítik a 3. kérdésre adott válasz sorai is: WELLMANN, 1967. 266.

⁹³ 6. kérdésre adott válasz: WELLMANN, 1967. 267.

falu, amelyben kizárólag nemesi jogállású vagy nemesi telekre telepített jobbágyok és zsellérek, ill. nemesek vegyesen laktak).

A jobbágyok állattartásáról az első szerződés nem rendelkezett, mivel ez a földesúri szolgáltatások körén kívül esett, az úrbéri kérdőpontok viszont utaltak rá. Eszerint az idegenek állatai számára lehetővé tették a legelést pusztáikon bizonyos összeg fejében, ebből származott bevételük, de maguk is ott legeltették állataikat. A falu lakóinak az 1760. évi összeírás adatai szerint jelentős számú jószáguk volt: 147 jármosökör, 79 igásló, 147 fejős- és 2 meddő tehén, 34 gulyabeli marha, 1 ménesben őrzött ló, 353 fejősjuh, 48 sertés. Ezenfelül méheket is tartottak (16 köpű [= kaptár]).⁹⁴ Már az 1728. évi összeírásból kiderült, hogy a jobbágyi gazdálkodásban nagy jelentősége volt az állattartásnak is, de nem minden jobbágy rendelkezett jószággal. A forrásban gyalogként megjelölt jobbágyok éppen ehhez a csoporthoz tartoztak: igásjószáguk nem lévén, gyalogos szolgálatot tudtak csak ellátni.

Az úrbérrendelet és a gazdálkodás átalakulása

A Mária Terézia-féle úrbérrendezés körülményei megmutatták a jobbágyoknak és a földesúrnak is, hogy a gazdálkodásban lassú változások zajlanak. Az egyik legfontosabb változást a teleknagyság, ezáltal a szolgáltatások uniformizálására irányuló törekvés jelentette. A kilenc kérdőpontból végső soron azt is ki kellett szűrni, hogy az adott település lakói – a falu előnyeit és hátrányait mérlegelve – mekkora termőterületből tudják a központilag meghatározott adókat előteremteni. Az uralkodó első sorban a jobbágyok terheit és a nemesek velük szembeni visszaéléseit kívánta ezáltal csökkenteni, ez azonban Pest-Pilis-Solt vármegyében nem feltétlenül így valósult meg. A rendeletben azonban engedték az enyhébb szerződések érvénybe léptetését.

Másfél évvel azután, hogy Dunakeszi előljárói – Mogony Gergely bírós és Gulyás Mihály, a település jegyzője – a vármegyei vizsgálóbizottságnak beszámoltak az urasággal való viszonyukról (homokos talaj; ha a Duna áradt, mindent vitt; a pesti vásárra hajtott marhák állandóan letaposták a veteményt; a hadsereg vonulása is súlyos károkat okozott; emellett kevés előny az idegen marhák legeltetéséből adódott), és jellemezték a falu földrajzi adottságait, a Helytartótanács a települést a harmadik osztályba sorolta, azaz egy egésztelkes jobbágy 28 magyar hold⁹⁵ szántót, 12 kaszás rétet⁹⁶ kapott. 1770 februárjában a szolgabíró és a vármegyei esküdt megjelent Dunakeszin, hogy a magyar nyelvű formanyomtatvány üres részeit kitöltsék a helyi viszonyok szerint, majd tavasszal visszatértek, és felolvasták a falu népe előtt az urbáriumot – ezt a jelen lévő tekinté-

⁹⁴ Az 1760. évi összeírás adatait ld. WELLMANN, 1967. 265–266.

⁹⁵ Egy magyar hold 1100 vagy 1300 négyszöglet tett ki. WELLMANN, 1967. 357.

⁹⁶ Akkora rét, amelyet egy ember egy nap alatt lekaszáthat, kb. 800-1000 négyszögöl. WELLMANN, 1967. 357.

lyes személyek, az uradalmi inspektor, a vének és a bíró (ekkor már nem Mogony, hanem Kis Péter házaspár állt a falu élén) esküjükkel megerősítették. Ezután a vármegyei tisztviselők felszólították az uradalmat, mérje ki az urbáriumban foglalt telkeket.⁹⁷

Az úrbéri rendelet a következőket szabta meg a dunakeszi jobbágyoknak: a szolgáltatások alapja a jobbágytelek, amely egy holdnyi belső telekből, 38 és fél holdnyi (a rendeleti 28 holdat a maradványföldről telkenként 10,5 holddal pótolták) szántóból, másfél kaszás rétből áll. A lakosok haszonélvezeti joga ezenfelül a közös legelőre is kiterjedt. Ser-tést darabonként tíz dénárért makkoltathattak az erdőben, de szabad faizást, azaz tűzifagyújtást engedélyezett a rendelet – erdő hiányában azonban a helyi jobbágyok földesuruk erdeiből hozattak pénzért tüzelőt, esetleg a rév körüli szolgálataikért kaphattak ingyen is (Grassalkovich [I.] Antal idején). Húskimérést, pálinkafőzést és egyéb földesúrnak fenn-tartott jogokat évenként lerovandó adó fejében végezhetette a jobbágy, a borkimérést azonban – megállapított rend szerint cserélve – közösen végezték. Pénzadó a belső telek után évi egy forint volt, ezt házatlan zsel-léreknak nem kellett fizetniük (illetve egyes esetekben felmentést nyer-tek a koldusok, vakok, elmeháborodottak is), elviekben megfogalma-zódott a fogolyváltság fizetése, és megjelent az országgyűlési költség-hozzájárulás igénye is. A legelő után a Dunakeszit birtokló uraságot megillette egésztelkes jobbágyonként egy icce (kb. 0,85 l) főzött vaj, valamint ajándékként minden egésztelkes (résztelkesek telkük arányá-ban) köteles volt adni két kappant, két csirkét, tizenkét tojást, 30 telek után pedig egy borjú vagy 1 forint 30 krajcár járt. Érdemes megjegyezni, hogy az uraság kenderdézma helyett az uradalmi kender fonását ren-delte el, ez évente hat font (kb. fél kilogramm) kender megmunkálását jelentette az egésztelkesnek. A település kuriális földet bérelt, ezért ti-zed- és kilencedmentességet élveztek, ellenben minden növény termésé-ből és borból igaz(i), azaz teljes hetedet fizettek. Munkaszolgálattal tel-kük arányában tartoztak: egy egésztelkes jobbágy évi 52 nap ígás, vagy 104 nap gyalog robottal tartozott, a féltelkes 26 ígás, vagy 52 nap gyalog, míg a házaspár 18 nap gyalogos szolgálatot teljesítettek, amit akár pénzzel is megválthattak. A házaspárt a censzus fizetésén kívül az összes ajándékjárandóság teljesítése alól mentesítették.⁹⁸ Összesítve te-hát a dunakeszi jobbágyok a következőket róhatták uruknak a rendelet szerint: 94 forint censzust a házhelyekért, 141 font kendert, 23 és fél icce kifőzött vajat, 47 kappant, ugyanennyi csirkét és 282 darab tojást. Ehhez jött a munkajárulék: 1122 nap ígás, vagy 3288 nap kézi robot.⁹⁹

⁹⁷ WELLMANN, 1933. 67–68.

⁹⁸ WELLMANN, 1933. 68–70.

⁹⁹ Az irat digitális változata fellelhető: <http://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/view/pest-pilis-solt-dunakeszi/?document=1&pg=0&bbox=-2065%2C-3691%2C4445%2C55> (utolsó elérés: 2016. február 28.)

Az uralkodói rendelet egy sor változást hozott a régi urbáriumhoz képest. Legszembetűnőbb, hogy meghatározta, hány nap robottal tartozik egy-egy jobbágy földesura számára. A másik változás a konyhai ajándékokra vonatkozott: bevezette a kenderfonást, vajból kevesebbet kellett beszolgáltatniuk (64 helyett 23 és fél iccét), a baromfik számát is jelentősen csökkentették (összesen 94-re, míg a régi urbárium 312 szárnyast írt elő), a tojás száma a felére esett vissza (600 helyett 282), de új tételként megjelent a borjúadó, amellyel addig nem tartoztak a jobbágyok földesuruknak. Mészárszékről külön nem rendelkezett, csupán az annak megkerülésével folytatott üzletet tiltotta. Az addigi szerződés átengedte a mészárszék bérleti díját a dunakeszi jobbágyoknak, ebben változás nem történt.

Az új rendszer nem tetszett Grassalkovich Antalnak, aki az egész úrbérrendezést károsnak tartotta, de nem amiatt, amiért a nemesek jó része, hanem mert megzavarta azt a kapcsolatot, amelyet addig alakított ki jobbágyaival, és egy sokkal személytelenebb viszony felé mutatott.¹⁰⁰ Talán ennek is köszönhető, hogy az urbárium életbeléptetése után szinte azonnal, 1770. április 24-én a régi-új, 1747. évi szerződés pontjaival frissítette a királyi rendeletet: szabályozta a jobbágyok robotjának megváltását, a rév körüli segítséget és italhordást, a heted- és kulinárfizetést a vármegye tanúsága előtt (Mágócsi Mihály szolgabíró és az őt kísérő esküdt jelenlétében).¹⁰¹

Gazdálkodás Grassalkovich (I.) Antal halála után

Az 1770-es urbárium még nem, de a birtokalapító halála átalakította a földesúr és jobbágyai viszonyát a Grassalkovich-uradalomban. Utódja, Grassalkovich (II.) Antal (1734–1794) teljesen más természetű uraság volt, mint apja, akinek a jobbágyai feletti gondoskodás alaptermészetéhez tartozott. Ettől a hercegi rangú főúr már az első években elszakadt. Számára a birtokok csak a fényűző életének háttérrel adó szolgáltató rendszert jelentettek, így a kölcsönös megértésen alapuló viszony helyébe a számok kerültek.¹⁰² Az új herceg atyja halála után – annak szándéka szerint – nem kapta meg a lehetőséget a birtokok kormányzására, azt egyébként is két részre osztották, amelyet az örökös mostohaanyja irányított egészen 1782-ben bekövetkezett haláláig. Csak ekkor kapott szabad kezét a herceg apja javai felett, ez azonban rövid idő alatt az eladósodáshoz vezetett. Az ifjabb Grassalkovich nem sokat törődött birtokai igazgatásával, fényűző bécsi és pozsonyi életet élt, amelyet egy idő után a birtokok jövedelmeiből nem tudott finanszírozni. Az anyagiak előteremtésére és a gazdálkodás gondjaitól szabadulásként 1782 után

¹⁰⁰ WELLMANN, 1933. 74.

¹⁰¹ *Contractus urbarialis possessionis Dunakeszi 1770*, GVM Levéltár, 2/f. (a továbbiakban: *Contractus 1770*)

¹⁰² WELLMANN, 1933. 88.

fokozatosan „megvált” birtokaitól: legjobb barátai és ismerősei számára adta bérbe azokat biztos jövedelem fejében,¹⁰³ azonban ez sem tudta fedezni roppant költséges életvitelét.¹⁰⁴ 1788-ban Horváth Zsigmond vette bérbe a gödöllői kastély kivételével az egész uradalomrészt. A dunakeszi lakosoknak elsősorban a természetbeni adózás megszűnése jelentett változást, ez az 1795. évi összeírásban olvasható: a konyhai járandóságokat és egyéb ajándékokat összesen 65 aranyon váltották meg.

A helyzet csak súlyosbodott a második Grassalkovich halála után: III. Antal (1771–1841) fokozta elődje fényűző életmódját, és egy év leforgása alatt hatalmas adósságot halmozott föl. Hitelezői bírósághoz fordultak, és csak az uralkodó kegye mentette meg birtokai elvesztésétől: nagybátyja zárgondnoksága alá helyezték vagyonát. Hosszú, tizenkét éves folyamat volt, mire kilábalt a család ebből a válságból. Grassalkovich (III.) Antalnak azonban néhány évre rá ismét pénzügyi problémája alakult ki, amelyből haláláig nem sikerült megnyugtatóan kikeverednie.¹⁰⁵ Ezek a gondok az uradalom lakóinak életére is kihatottak. Bár a napóleoni háborúk során zajló gazdasági fellendülés a jobbágyok jövedelmét is növelte, az első zárgondnokság előtti évek súlyos csapást mértek úr és alattvalói kapcsolatára. A földesúr Pozsonyba, Bécsbe távozása miatt a jobbágyokkal való viszonya még inkább meglazult, és egyre nagyobb önállóságra tettek szert a faluközösségek. A község rendelkezett a tanítók személyéről és ellátásáról,¹⁰⁶ egyúttal próbálta a település vallási életét a kegyuraság háttérbe szorításával rendezni. A napóleoni háborúk során gazdaságilag megerősödött jobbágyság a reformkorban már nem a megszokott rendben végezte robotmunkáját, szembeszállt földesurával.

Bár az uradalom nem természetette az intenzívebb művelést kívánó növényeket, mint a kukorica vagy a burgonya, a jobbágyok veteményeskertjeiben megtalálhatók voltak ezek a növények, mivel nem kell belőlük a földesúr felé adózni, és takarmánynövénynek is kiválóak voltak.¹⁰⁷ A jobbágyi földművelés a bő szántók használata miatt az egész korszakban megmaradt az extenzív – külterjes – gazdálkodás mellett, a változtatásra nem szorult rá, de az uradalom sem kényszerítette minőségi munkaerő hiányában a váltásra. Épp elég kényszert jelentett, hogy az I. Antal halála utáni években az uradalomban a gazdatisztek terjeszteni kezdték a háromnyomásos gazdálkodást. Ez a szántók trágyázását szűk keretek közé szorította: az ugaron legelő állatok trágyázták a földet, de ezt a gazdák nem szántották be, ezzel az üresen maradt földeken a fű kiégett, foltossá tette a mezőt, a trágya tápértéke pedig elveszett. A szántók trágyázása pedig azért maradt el, mert a frissen trágyázott földben a gabona nem termelt jól. A télen az istállóban keletkezett, vagy az átutazáskor a

¹⁰³ WELLMANN, 1933. 14–17.

¹⁰⁴ Költekezéséről bővebben: VARGA, 2013. 39–41.

¹⁰⁵ A zárgondnokságok és hitelekről: WELLMANN, 1933. 19–28.

¹⁰⁶ WELLMANN, 1933. 69., 88–98., 125.

¹⁰⁷ WELLMANN, 1933. 125., 69.

szekerek elé fogott állatok által termelt trágyát főként a szőlőkbe vitték, mert oda az állatokat nem eresztették be. A homokos talaj inkább a rozs-termesztésnek kedvezett, semmint a búzának, így a gödöllői uradalomban ez a növény terjedt el kenyérgabonaként. A jobbágyi gazdálkodás másik gabonaféléje a zab volt, amelyből az uradalom fehéret és feketét termesztett, de a jobbágyok a fehéret ismerték. A szántóföldi művelés mellett a veteményeskertekben sokféle növényt ültettek: a káposztás- és veteményeskertek kedvelt zöldségei voltak a káposzta mellett a borsó (zöld és csicseri), a bab, a lencse, valamint a harmatkása, de termesztettek kendert és lent is. Szórványos adataink vannak a takarmánynövények meghonosodásáról is, elsősorban a lucerna ültetéséről. A gabonatermés gyakran ki volt szolgáltatva az időjárás viszontagságainak. Problémát okozott ezenfelül az is, hogy nem volt más növény, ami kiválthatta volna a gabonahiányt. Sajnos kevés az adat a dunakeszi gazdálkodásról, vagy az azt befolyásoló tényezőkről. Egyedül Szép Mihály plébánossága idejéből rendelkezünk rövid feljegyzésekkel az évhez kapcsolódó időjárási viszonyokról.¹⁰⁸ Egy példa a *Historia Domusból*:

„Fölöttébb és ritka szárazság volt ebben az [1834-es] esztendőben, nem tsak Magyar, hanem más országokban is, ugyhogy felettébb kevés, és némely helyeken épen semmi bab, krumpli, árpa, zab s a' többi nem termet, a szőlőkre noha igen jó esztendő volt, és igen jó bor termet, de a hegyes helyeken nagyon megrepedt, innét a parochiális szőlőben nem termett több 26 akónál, akója ment 4 ft...”¹⁰⁹

Szintén fontos volt a gabonatermesztés és a konyhakert mellett a szőlőművelés és a borkészítés. Sajnos csak a fentebb említett összeírás és a Szép plébános által feljegyzett gazdasági iratok állnak rendelkezésre ezzel kapcsolatban, de ebből is leszűrhető ennek keresetkiegészítő szerepe. A fentebbi példa is mutatja, hogy egyes esetekben épp az aszályos időket ellensúlyozhatta egy-egy kiemelkedőbb bortermés, de sokszor pont a tisztas hasznot vitte el a mostoha időjárás. A plébániai szőlők 19. századi mintagazdasággá alakítási kísérlete azonban csak egyéni vállalkozás lehetett. A rosszabb bortermés kiküszöbölésére adott lehetőséget a bor pálinkává égetése, amely biztos jövedelmet ígért árusítóinak. A 18. század végén a bérlők sok pálinkafőzdét építettek, ezek bérbeadásával is bővíteni kívánták jövedelmeiket. A jobbágyok éltek is a pálinkafőzés adta lehetőséggel.¹¹⁰

Az állattenyésztésben továbbra is a rideg állattartás maradt mérvadó. Ahogy a földművelésben az ugar trágyázása és takarmánynövények termesztése jelentett volna előrelépést, ezzel összefüggésben az állattartást is csak az istállóba terelés reformálhatta volna meg. Egyetlen jelentős

¹⁰⁸ WELLMANN, 1933. 130–132., 133–134., 136.

¹⁰⁹ VPKL PIL, DFKI HD 62. *Historia Domus Parochiae Dunakesziensis ab anno 1719*. I. (1769–1913)

¹¹⁰ WELLMANN, 1933. 91. skk.

változás a juhtartás bővülése a szarvasmarha-tenyésztés rovására. Ezen belül is fajtaváltás történt: a rackajuh helyét lassan átvette a finomabb gyapjas parlagi juh. Dunakeszin – akárcsak az előző korszakban – most is nagyszámú pásztor élt és dolgozott, és a juhtenyésztés fontos szerepet játszott a település életében.

A sertéstartók is új fajtaival, a mangalicával frissítették állományukat a 18. század utolsó éveiben, ez a 19. század elején felváltotta az addig népszerű bakonyi disznót. Az új fajtának a régi körülmények jutottak: erdő hiányában a makkoltatás elmaradt, a moslék mellett az őrlési hulladék és a pálinkafőzés maradványai is a hizlalást szolgálták. Ha ezek sem álltak rendelkezésre, tökört vagy kukoricát adtak a hízók elé.¹¹¹

Összességében elmondható, hogy a 18–19. században a két-, majd háromnyomásos gazdálkodás összes előnye és hátránya jellemezte a falu gazdálkodását. A gazdálkodás átalakítására sem a kellő anyagi, sem egyéb ösztönző erő nem állt rendelkezésre, így a mezőgazdasági termelés átalakulása a dualizmus koráig váratott magára.

Népesedés és társadalmi tagolódás

A település népesedéstörténetének kutatói abban a szerencsés helyzetben vannak, hogy Dunakeszi a 18–19. század folyamán javarészt teljesen katolikus lakosságú község volt. Emiatt a tárgyalt korszakban olyan egyházi források is bevonhatók a világi összeírások és népszámlálások mellett, amelyek a megye más településein – felekezeti megoszlásuk miatt – csak részben használhatók, összefésülésük komoly gondot okozhat. A vármegye vagy a helytartóság által készített összeírások hátránya, hogy általában családfőket, adózókat gyűjt össze, a település összlakosságára csak következtethetünk (kivételt képez a II. József király [1780–1790] által rendelt népszámlálás).¹¹²

Árnyalják a képet az egyházlátogatási jegyzőkönyvek, valamint az egyházmegyei konzisztóriumok által kiküldött kérdőívekre beérkező válaszok, bár egyes esetekben itt sem dönthető el, hogy kizárólag férfiakat, családfőket számlálnak-e. Olykor ezek írói közlik, hogy a vallását gyakorló (azaz szentségekhez járuló) lakosságot értik a közölt szám adatokon, de ekkor is lemarad a fiatalok, vallását gyakorolni nem tudó (azaz szentségekhez még nem járuló) lakosság. Ezeket a hiányos adatokat aztán az 1750-es, 1760-as évektől felváltják a helyi lakosság egészét figyelembe vevő közlések. Az egyházi adatfelmérésekben is változás állt be: az egyházlátogatások gyakorisága csökkent, ehelyett megelégedtek az évenkénti-kétévenkénti lélekszám-összeírások megkérésével. Az ilyen

¹¹¹ WELLMANN, 1933. 147–159.

¹¹² *CD 1711*; az 1715. évi összeírás kiegészítő adatai BOROSY, 2003. 226.; Az 1728. évi országos összeírás BOROSY, 1997.; az 1744. és 1760. évi összeírások adatai: PETRÓCI, 1965. 133.; NOVÁK, 2005. 106. Az 1785-ös népszámlálás adatai: DANYI–DÁVID, 1960. 118–119. Hiányoznak e tanulmányból az 1804 és 1841 közötti vármegyei összesítő adóösszeírások, valamint az 1828. évi országos összeírás adatai.

irányú igények főként az 18. század végén váltak fontossá, majd a 19. század elején csökkent a részletekbe menő információkérés gyakorisága.¹¹³

Demográfiai ismereteink bővítésére további lehetőséget nyújt az anyakönyvek vizsgálata, amelyekből a születések és a halálozások számán felül, a 19. század első harmadában megszorodnak a mesterségeket és egyéb érdekességeket leíró (pl. a halál okát közlő) bejegyzések. Fontos megjegyezni, hogy Dunakeszi esetében az anyakönyvek demográfiai következtetésekre leginkább 1746-ot követően jelentenek forrást, annak ellenére, hogy már 1718/1719 után található bejegyzések: a halottak anyakönyvezése 1738 és 1746 között szünetelt, csupán a házasultak és keresztelték anyakönyvét vezették folyamatosan.¹¹⁴ A Grassalkovich-uradalom évszázados fennállása során számos összeírás született, amelyek egytől-egyig úrbéri jellegű felmérések voltak, de a demográfiai vizsgálódás forrásai is.

Dunakeszi népessége

Az újjátelepülés időszakából fennmaradt országos, vármegyei és egyházmegyei összeírások alapján a népességszám alakulása az 1. táblázatban foglalható össze.

1. táblázat: A népességszám alakulása az újjátelepülés időszakában

év	adózó fő	férfi		teljes lakosság			
		katolikus	nem katolikus	szent-ségekhez járulhat	szent-ségekhez nem járulhat	nem katolikus	összesen
1711	15 (+14 gyerek)						37
1715	18						
1728	33						
1728	44						kb. 314
1729–1731		80	2				
1733				230		3	
1744	54						
1754				366	188	0	554
1757				400			
1760	82						
1760				414	203	7	624

¹¹³ A lélekszám-összeírások lelőhelye: VPKL PL, Püspöki hivatal iratai, Egyházkormányzati iratok, Numerus Animarum. A különböző összeírások évről-évre tagolva találhatóak. (A továbbiakban: *Numerus animarum*)

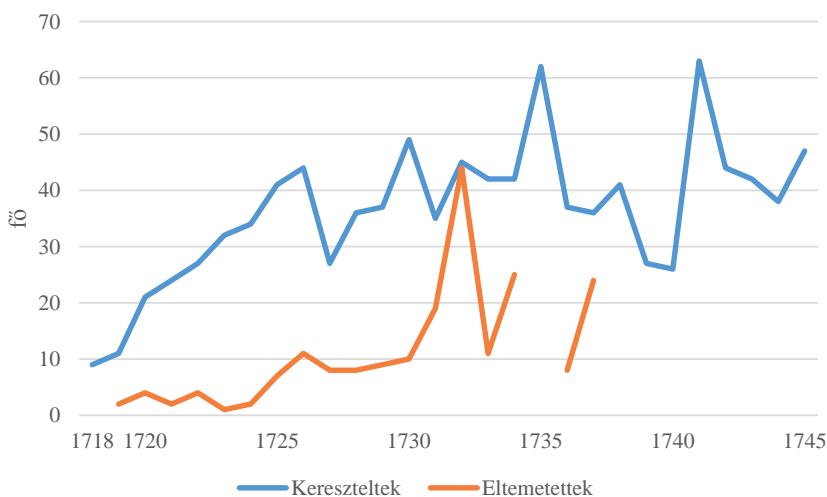
¹¹⁴ A dunakeszi anyakönyveket a VPKL munkatársai az elmúlt években digitalizálták, ennek köszönhetően az anyakönyvek mellett a *Historia Domus* és egyéb iratok is kutathatók a regisztrált felhasználóknak. Az említett iratok eredeti őrzési helye jelenleg is a Dunakeszi Római Katolikus Plébánia.

Sajnos kevés az azonos évből származó adat, és általában csak az adózó fők létszámát ismerjük. Figyelemre méltó, hogy 1760-ból egy adóösszeírás és egy teljes lélekszámadat ismert, amelyből láthatjuk, hogy a 82 adózó tulajdonképpen 624 főt takar (7,6 fős család). Már Petróci is megkísérelte az egyházi és a világi adatok összevetését, és arra a következtetésre jutott, hogy nincs olyan arányszám, amely alapján a megye valamely településének adóösszeírásából esetleg a lélekszámra lehetne következtetni, hiszen még a szomszédos birtokok esetében is különböző értékek mutatkoznak.¹¹⁵ Az 1728. évi országos összeírás, illetve az anyakönyvek vizsgálatával abból következtetett lakosság szám szerint egy család akkor átlagosan 7,13 főből állhatott. Ennél biztosabb információt ad az 1760-as év, amely két korabeli adat összevetéséből származik: ez alapján egy család abban az évben átlagosan 7,6 főből állhatott. Ez jelentős eltérést mutat attól az átlagtól (5 fő/család), amellyel a demográfusok számolni szoktak, ami helyi sajátosság lehet.

A fenti adatokból szembetűnő, hogy az 1711–1728 közötti időszakban az adózó családfők száma egyes számítások szerint kétszeres, más adatok szerint háromszoros gyarapodáson ment keresztül. Érdeemes röviden megvizsgálni a népességszám növekedésének demográfiai hátterét is, amelyhez segítséget az anyakönyvek nyújthatnak.¹¹⁶

Az anyakönyvek adataiból készült 1. diagram mutatja, hogy a kereszteltek aránya a korszakban magasan meghaladja a feljegyzett halálozások számát, amelynek köszönhetően az 1733-ig tartó időszakban gyarapo-

1. diagram: A kereszteltek és temetettek számának alakulása (1718–1745) (fő/év)

¹¹⁵ PETRÓCI, 1965. 123.

¹¹⁶ VPKL PIL DFKI *Tres matriculae utpote baptisatorum, copulatorum, et defunctorum parochiae Dunakesziensis ab anno 1718 usque 1746.*

dott a lakosság száma. Szintén látható, hogy az 1733. évben valamilyen járvány tizedelhette a helyieket, mert kimagaslóan nagy a halálozások száma. A többi évről, sajnós – adatok hiányában – nem alkotható vélemény, pedig hasznos információkkal lehetnének gazdagabbak az 1744-ig terjedő időszak lassuló emelkedéséről.

A járványok terjesztésében elsődleges szerepet a nagy tömegű, vonuló népesség játszott, például a hadsereg. Dunakeszi a 18. század elején az ország központjának közelsége miatt állandó szálláshelye a különböző századoknak, ezredeknak. A korabeli pestisjárványok java a hazatérő katonaság által behurcolt fertőzéstől indult ki.¹¹⁷ Pest-Pilis-Solt vármegyét leginkább az 1739–1742 között zajló pestisjárvány tizedelte meg.¹¹⁸ A „fekete halál” 1739 tavaszán jelent meg a vármegye déli részén, és május–június során gyorsan eljutott a Duna jobb partján egészen Budáig, majd onnan Szentendrét.¹¹⁹ Csupán idő kérdése volt, mikor éri el Dunakeszit a vész. Annál is inkább, mivel a vármegye járványügyi intézkedései nem hozták meg a kívánt eredményeket. Hiába helyezték vesztegzár alá a fertőzött területekről érkezőket, sokan inkább más megyéken át, kerülő utakon próbálták úti céljukat elérni, nem törődve a karantén kitöltésének kötelezettségével. Az életükért aggódó, vagy a vesztegzárat nehezen viselő emberek gyakran követtek el kisebb-nagyobb kihágásokat a járvány idején: így a büntetőeljárásokban említenek pl. egy Hammerschmidt nevű tisztet, aki Dunakeszinél (pontosabban Káposztásmegyernél)¹²⁰ 1739 júniusában illegális átkelőt létesített a Dunán.¹²¹ Az ehhez hasonló kihágások nem könnyítették meg a ragály megfékezésén fáradozó vármegyei hatóságok helyzetét.

A pestis terjedésének hatására fontos döntés született a Helytartótanács 1739. május 24-ei ülésén: az óbudai postaállomást Dunakeszire helyezték.¹²² A postamester és hivatali szolgálai így a karantént elkerülve jutottak a településre. A fertőzésveszélyt tovább növelte, hogy egy június 19-én kelt uralkodói mandátum a fertőzött Szentendre felőli postaforgalmat – a vármegye tiltakozása ellenére – is ide irányította. Karanténként az „Aranyművesek szigetét” jelölték ki a Szentendréről érkező élelmiszer-szállítóknak, akik a közeli katonai táborba vitték rakományukat. Néhány héttel később, augusztus 25-én már a dunakeszi postamester jelentette, fertőzött a hely, ezért Vácot kapott új szállást,¹²³ helyét azonban az egész-

¹¹⁷ SCHULTHEISZ, 2006. 196–207.

¹¹⁸ A pestisjárvány Pest megyei lezajlásáról: SCHRAMEK, 2014. 153–207.

¹¹⁹ SCHRAMEK, 2014. 157–160.

¹²⁰ BOROSY, 1996. 5777.

¹²¹ Az adatot lapalji jegyzetben említi SCHRAMEK, 2014. 178. Hammerschmidt Ferenc császári szállítási prefektus feltehetően parancsra járt el, és létesített egy átkelőt Káposztásmegyernél a Pest körül állomásozó katonaságot ellátó útvonal biztosítására. Erre enged következtetni a vármegye passzív hozzáállása ez ügyhöz. Hammerschmidtet 1740. március 28-án kérte meg a vármegye a fenti átkelő felszámolására. BOROSY, 1996. 5777.

¹²² BOROSY, 1996. 5477.

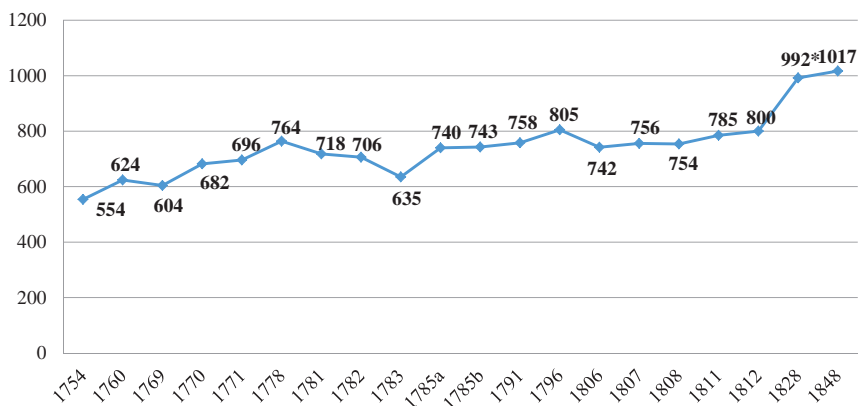
¹²³ BOROSY, 1996. 5499., 5521., 5591.

ségügyi zárlat feloldásáig nem hagyta el.¹²⁴ Eközben a váci postaállomást is elérte a kór, így újabb szálláshelyül Monostort jelölték ki neki. Kiderült az is, hogy a járvány a postamester közvetlen környezetét érintette, egy füstölő komisszárius hunyt el, testét csak egy jégverembe dobták. Ezt utóbb a vármegyei vizsgálók súlyos hibának rótták föl, és a temetetlen test azonnali elhantolásáról rendelkeztek (az októberben kiadott uralkodói rendeletet csak decemberben tették közzé!).¹²⁵ Mindezekből arra következtethetünk, hogy a ragályt Dunakeszire a postamester és emberei vihették be.¹²⁶

A járvány tulajdonképpeni lezajlásáról semmi adat nem áll rendelkezésre: kezdete a vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek alapján 1739 augusztusára tehető,¹²⁷ és kb. 1740 márciusában ért véget, bár már az 1739. november 27-én kelt uralkodói levélben kiküldték a haraszi seborvost Dunakeszire és még tizenhét másik településre, hogy vizsgálja meg, valóban véget ért-e ott a járvány.¹²⁸ A hivatalos eljárás szerint a kiküldött orvos megállapíthatta, hogy a járvány tíz (de legalább hat) hete elcsendesedett, a doktor fertőtlenítette a települést, majd a hatóságok két hét múlva egészségesnek nyilvánították azt. A pestis ezután – több más környező településsel, pl. Mogyoróddal szemben – nem ütötte föl többé a fejét a községben.

Jóval bőségesebbek Dunakeszi népesedésének forrásai a Grassalkovichok korából. A lakosság teljes számáról elsőként 1754-ben tudósította Leszkovszky plébános a Váci egyházmegyét, amely az egyházköz-

2. diagram: A népességszám alakulása az egyházmegyei összeírásokban (1754–1848)

¹²⁴ CSOMA, 2008a 10.

¹²⁵ BOROSY, 1996. 5603., 5602., 5684.

¹²⁶ CSOMA, 2008a 10.

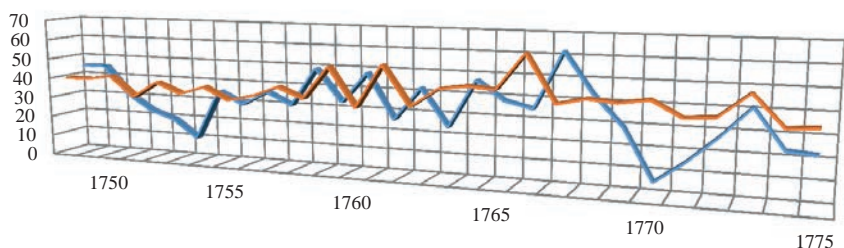
¹²⁷ Schramek más források alapján 1739. szeptemberre tette: SCHRAMEK, 2014. 188.

¹²⁸ BOROSY, 1996. 5761., 5662.

ség állapotát vizsgáló kérdősorában erre is választ várt.¹²⁹ Majd 1760-ból származik részletes adatsor, és 1770-től kezdve szinte éves rendszerességgel informálták a plébánosok az egyházmegyét híveik létszámáról. A 2. diagram az egyházmegyei összeírásokból származó adatokat közli, egy esetben országos népszámlálásból meríti számainak, az utolsó szám vármegyei összeírást közöl.¹³⁰

A 18. század második felében igen ingadozó a település lakosságának száma: míg a század közepén hatszáz fő alatt van, húsz év múlva már hét-száz fölötti lélekszám állandósult. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy a születések száma meghaladta a halálozásét (vö. 3–4. diagram), másrészt a 18. század utolsó harmadában, főleg II. József uralkodása idején, nagy belső vándorlás zajlott az országban, amint ez a lélekszám-összeírások betelepülőket érintő válaszaiból is látható. Csökkent az egy családban élők száma: az 1788-as uradalmi összeírást (128 családfő)¹³¹ és a II. József korabeli népszámlálás adatait (743 fő) összevetve egy családban át-

3. diagram: Kereszteltek és eltemetettek száma (1748–1775)

	1750				1755				1760				1765				1770				1775							
■ Kereszteltek száma	40	40	42	32	40	35	39	33	36	41	36	52	33	54	35	44	46	45	62	40	43	42	44	37	38	49	35	36
■ Temetések száma	45	45	31	23	19	10	35	29	36	30	49	33	48	26	42	24	47	38	35	62	43	29	5	15	27	41	23	22

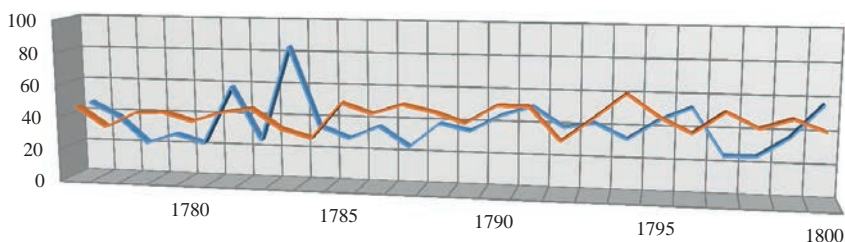
¹²⁹ Ennek lelőhelyadata az előző táblázatban található.

¹³⁰ A diagramban használt adatok sorrendben: *Puncta interrogativa* 1754; *Puncta interrogativa* 1760; *Numerus animarum dioecesis Vaciensis*, 1769; *Conscriptio status animarum parochiae Dunakesziensis...* 1770 mense decembris; *Numerus animarum 1771*; *Status animarum anno 1778. in possessio Dunakesz*; *Tabella conscriptionis animarum anni 1781 possessionis Dunakesz*; *Tabella conscriptionis animarum anni 1782 possessionis Dunakesz*; *Tabella conscriptionis animarum anni 1783 possessionis Dunakesz*; *Tabella conscriptionis animarum anni 1785 possessionis Dunakesz [=1785a]*; *Népszámlálás 1784–1787 [=1785b]*; *Tabella conscriptionis animarum anni 1783 possessionis Dunakesz*; *Status animarum districtus cathedralis de anno 1796*; *Status animarum districtus cathedralis de anno 1806*; *Numerus animarum districtus cathedralis Vaciensis anno 1807*; *Elenchus numeri animarum cathedralis districtus Vaciensis pro anno 1808/1809*; *Numerus animarum districtus cathedralis Vaciensis anno 1811*; *Numerus animarum anno 1812 intra ambitum districtus cathedralis Vaciensis existentium*; *Visitatio Canonica ecclesiae parochialis Dunakesz diebus 30. septem. et 1. oct. anno 1828 peracta*, VPKL PIL DFKI, Vegyes kötetek, 27. (a továbbiakban: *Visitatio 1828*); SIMON V., 1990. 282.

¹³¹ GVML 2/f *Conscriptio urbarialis possessionis Dunakeszi 1788* (a továbbiakban: CU 1788)

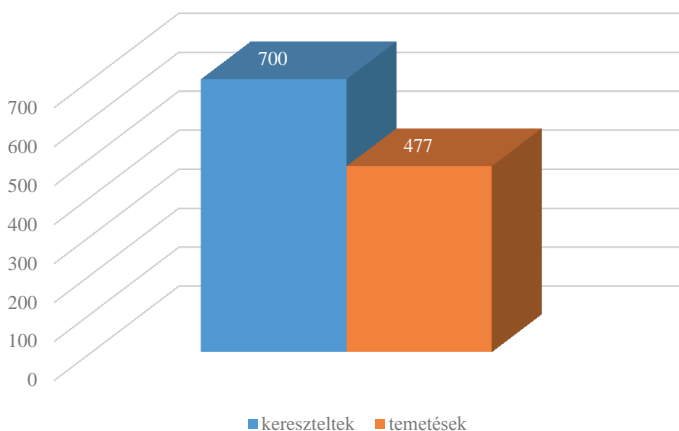
lagosan 5,8 fő élt, ez jóval nagyobb visszaesést mutat a század első felében megállapított 7,6 főhöz képest.

4. diagram: Kereszteltek és eltemetettek száma (1776–1800)

	1780				1785				1790				1795				1800								
■ Kereszteltek száma	46	34	43	44	39	45	48	36	31	53	47	53	49	43	54	54	34	48	63	50	41	54	45	51	44
■ Temetések száma	46	37	21	27	22	58	25	84	35	28	36	24	39	35	45	51	39	42	33	45	53	25	37	57	

5. diagram: Keresztelések és temetések összesítése (1815–1828)

A 19. században, a napóleoni háborúk alatt 750-800 fő között ingadozott a lakosságszám, majd a háború végeztével rövid időn belül igen gyors gyarodás következett be (közel 1000 főről van tudomásunk). Ennek nyomát az anyakönyvek őrzik (ld. 5. diagram). A gyors gyarodásnak azonban hamarosan véget vetett az 1830-as kolerajárvány, amelynek hatása a népességyarodás megtorpanásában és a lakosságszám stagnálásában érhető tetten.

A kolera lefolyásáról már jóval részletesebb adatok állnak rendelkezésünkre, mint a pestiséről. Elsődleges források a *Historia Domus* és a

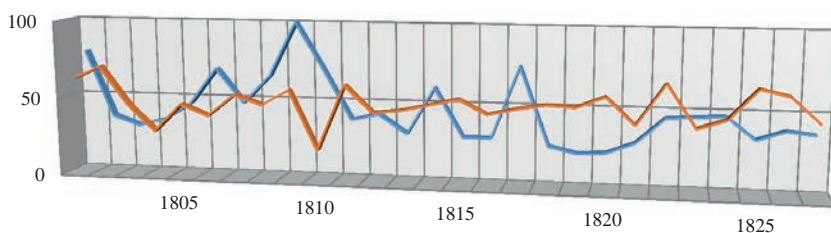
halotti anyakönyv bejegyzései. Szép Mihály, akkori plébános részletes beszámolót írt a betegségről és röviden összefoglalta, amit a korabeli sajtóban olvasott.

„Cholera epemirigy vagyis bizonyos nyavala, melly Napkeleten egy két esztendőök előtt támadott, és sokakat ott megölt, 1831-ben hogy az orosz alatt való lengyelek az orosz császár ellen feltámadtak, és magokat járma alol fel akarták szabadítani, és azért mind a két részről nagy vérontásokat tettek, az oroszok azt a nyavalat el hozták magokkal Lengyel országba, onnit július 13-an béhatott édes Hazánkba is, melly nagy veszedelmet és zavarodást okozott légyen, melly sokan meghaltak benne légyen, minémü nyavala volt légyen az? elegendő nyomtatványokat hagyok, melyekből kedves utánnam valóim a choleralól mindenekeket megtudhatnak.

Itt Dunakeszin Nagyboldogasszony napján egy ájtatos palotai özvegyasszony Németh Erzsébet, ki ide jött ájtatoskodni, lett legelőször rosszul benne a templomban, meggyónatván elkészítetvén, hogy délután betegen haza vitték, az uton meg is halt benne Palotán aznap és azután többen meg betegedtek, és meg is haltak benne, amint a holtak könyve megmutatja, de Dunakeszin, noha egynéhányan, mivel vastagon nem vette elő őket, betegek voltak benne, hála Isten Ő Szent Felségének, csak ketten haltak meg benne.”¹³²

Bár a plébános beszámolója alapján a kolera ekkor nem pusztított Dunakeszin, az 1830-as évek elején, a halálozások száma messze magasabb volt az előző években tapasztaltakhoz képest (ld. 7. diagram). A következő években nem is bukkant föl a járvány, csak 1849-ben a szabadságharc tetőpontján, a tavaszi hadjárat alkalmával pusztított országszerte, ekkor e településen is voltak halálos áldozatok.

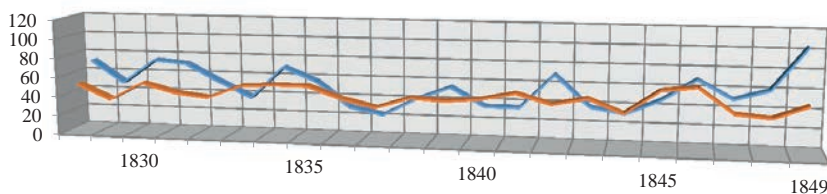
6. diagram: Kereszteltek és eltemetettek száma (1801–1827)

	1805				1810				1815				1820				1825										
■ Kereszteltek száma	63	71	47	30	48	41	55	49	59	21	63	46	48	52	56	47	51	54	53	60	43	69	42	48	67	63	47
■ Temetések száma	79	36	30	35	46	69	47	65	100	70	38	42	30	60	29	29	75	25	21	22	29	45	46	47	33	39	37

Az utolsó húsz évben tehát a demográfiai olló lassan összezárult, hogy aztán az 1850-es években újra gyarapodásnak induljon a település népessége. A tárgyalt korszak egyik sajátossága a gyermekszületések magas száma mellett a magas gyermekhalandóság. A plébániai anyakönyv-

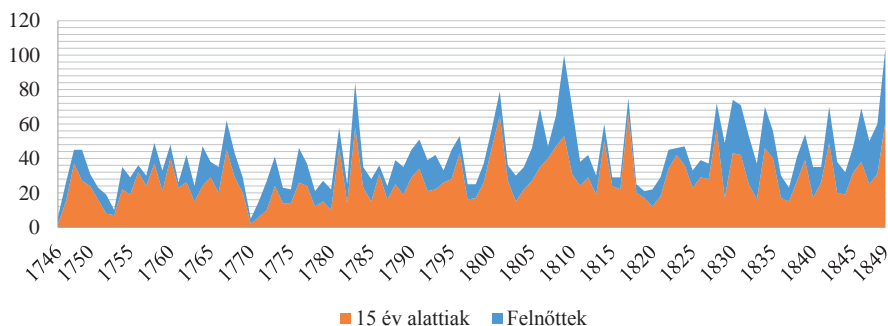
¹³² HD, 52–53.

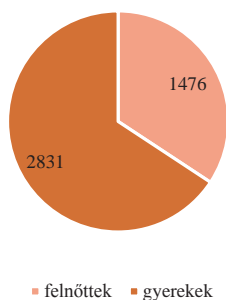
7. diagram: Kereszteltek és eltemetettek száma (1828–1849)

	1830				1835				1840				1845				1849					
■ Kereszteltek száma	52	37	55	46	42	55	57	57	45	37	48	46	49	56	46	53	39	63	67	42	39	52
■ Temetések száma	72	49	74	71	53	37	70	56	30	23	41	54	35	35	70	38	32	47	69	50	60	104

vek adataiból kiszámítható ez az adatsor (ld. 8. diagram). Ebből látható, hogy csak néhány évben csökkent 50% alá az elhunytak között a fiatalok száma, és bizonyos években kimagaslik a szám. Ez esetekben – bár az anyakönyv nem jelzi – valamilyen gyermekjárványra gyanakodhatunk. A halandóságot növelhette az egy-egy aszályos évet követő inséges időszak, ami miatt az emberek szervezete legyengült, így kevésbé állt ellen a járványoknak. A kor orvostudománya még nem ismerte föl a születés körüli fertőzések okait, ezek is növelték a magas halandóságot. Összességében az elhunytak többségét a gyermekkorúak tették ki. A tárgyalt korszak több mint 4300 halottjának kétharmada 15 éven aluli volt.

A születések kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a Grassalkovich-érában a településen 4776 gyermeket kereszteltek meg, akiknek kevesebb, mint fele élte meg a felnőttkort. Az újszülöttek nemi eloszlása egyenlőnek mondható, csak valamivel több fiú született, mint lány (2464/2312), ezzel a település nemi megoszlása viszonylag egyensúlyban maradt.

8a-b diagram: A gyermekhalandóság arányának változása Dunakeszin (1746–1846)

oltási kötelezettség eltörlését. Ettől azonban nem csökkent jelentősen a gyermekek halálozási aránya.

Nemzetiségek

Dunakeszi az újjátelepülést követően is megmaradt magyar ajkú falunak, nem volt jellemző a más nyelvű telepések beköltözése a 18. század folyamán. A községbe a 18. században a *zingarus*ként említett, később újmagyarként számon tartott cigányság is beköltözött, első említésük az anyakönyvekben 1723-ból való, és ettől kezdve folyamatos jelenlétük a településen,¹³⁴ bár csupán néhány családról van szó. A 18. században többször is részletesen felmérték a vármegyében lakó cigányságot. Az egyik ilyen összeírás 1768-ban történt, amelynek eredményeként följegyezték, hogy Dunakeszin 8 fő cigány él. Az iratból kiderül: itt valójában egy családról van szó, Gáspár Mihályról, feleségéről és gyermekeiről, akik közül egyikük, ifj. Mihály már családot alapított. Foglalkozásuként a kovács szakmát nevezték meg.¹³⁵ A Gáspár családhoz a 19. század fordulóján újabb családok csatlakoztak: a Virág és Toldi famíliák. Ezek olyan hagyományos foglalkozásokat űztek, mint a kovács, a lakatos és a zenész, esetleg földművelésre kényszerítették őket mint napszamosokat.¹³⁶

Dunakeszi társadalma a Grassalkovich-uradalomban

A társadalom szerkezetében alapvető változást nem hozott az úrbéri rendezés, mivel nem a falu közösségét, hanem az egyes jobbágyokat kívánta adóztatni, valamint a telkek méretének és összetételének uni-

¹³³ *Kereszteltek anyakönyve 1816–1856*, III, VPKL P1L, Dunakeszi-Fő Római Katolikus Plébánia iratai, B 19. (a továbbiakban: *Kereszteltek*, III)

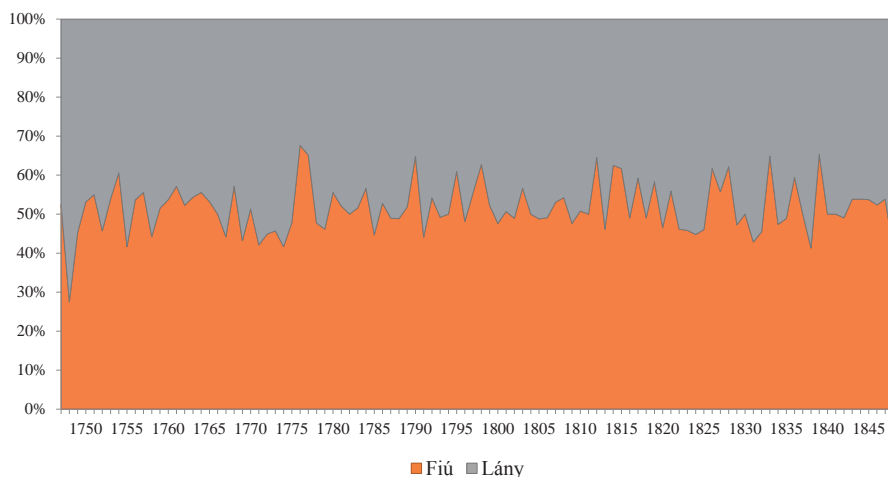
¹³⁴ „*Baptizata infans Helena per me magistrum ludi ex matre Zingara Juditha Csibor...*” „*Én, az iskolamester megkereszteltem Ilonát, aki Csibor Judit cigány anyától született...*” *Kereszteltek 1718–1746*, 12.

¹³⁵ *Cigányok összeírása a váci járásban, 1768*, MNL PML IV. 74. Közgyűlési összeírások, CC I, 39, 26r.

¹³⁶ Bővebben: BÓDI, 1994. 285–311. További vizsgálatok újabb források bevonásával ebben az irányban is szükségesek.

formizálása csak a jobbágyok társadalmi viszonyain változtatott. Rendeződésük alapját vagyoni rétegződésük adta. A jobbágyok felső rétege a telkes jobbágyásgból került ki. A falu lakói között főként ilyeneket tartottak számon annak ellenére, hogy az első, Grassalkovich-korban készült összeírás – ez az 1770-es urbáriumhoz kapcsolódó úrbéri tabella – a felsorolt jobbágyok közül 11 egésztelkesen és 25 féltelkesen kívül 58 házas zsellért írt össze a vármegyére.¹³⁷ Jóval árnyaltabb képet tár szemünk elé az 1788-as összeírás: ebben 10 egésztelkest, 34 féltelkest, 21 harmadtelkest és 35 negyedtelkes földművest tartottak számon az uradalom gazdatisztjei. A zsellérek és taksások ezek kis hányadát képezték (28 családfő),¹³⁸ a 128 családfőnek mindössze 21,875%-át, tehát az országos átlag alatt maradt. Ennél kisebb mértékben eltért a zsellérek aránya az 1785–1787. évi népszámlálás szerint, ahol a férfiak közül a jobbágyok közé számlálható – paraszt, polgár és paraszt örököse, zsellér és egyéb – kategóriák közül a szűkebb értelemben vett zsellérek 24,5%-át adják a helyi paraszttársadalomnak. A jobbágyi rétegződés változása a források segítségével jól nyomon követhető a 19. század első harmadáig.

9. diagram: A kereszteltek nemi megoszlása (1746–1849)

A legárnyaltabb képet talán az 1795. évi összeírás adja: ebben egyszerre mérték föl a házakat, jelölték a házatlanokat és másoknál élőket, és jegyezték fel a csak házzal rendelkező zselléreket is az árendásokkal együtt. Ennek köszönhetően 126 házat írtak össze: ebből 9 ház a település, a plébános vagy a földesúri haszonvételhez kapcsolódott, amelyekben – a plébánost, a jegyzőt és az iskolamestert kivéve – 151 családfő

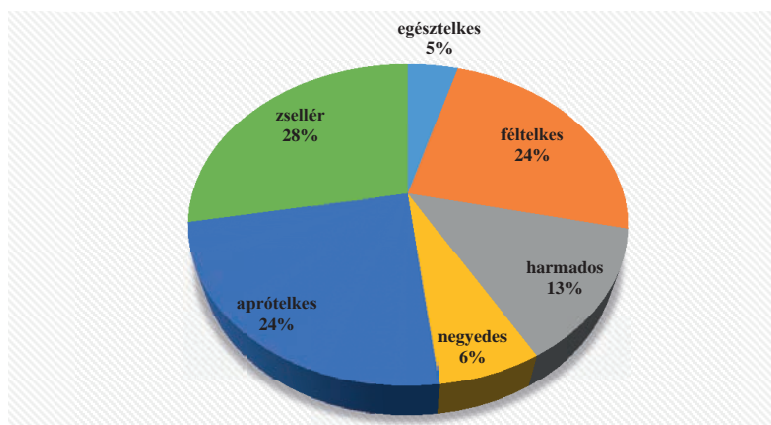
¹³⁷ Novák, 2005. 106.

¹³⁸ CU 1788.

és özvegy élt, egy ház pedig üresen állt. A jobbágyság közül az összeírás csupán 7 egésztelkest, 38 féltelkest, 21 harmadost és 10 negyedest említett, de fennmaradt még 6,5 telek az összeírt 42-ből, amelyen 38 család osztozott. A 151 családfőből 44 házaspár és házatlan zsellér volt, ez 29,1%-a az összeírtaknak, ami már jóval magasabb arány, mint az eddig megismertek. Meg kell említeni a társadalom peremére szorult koldusokat is, az ekkor itt élő két férfit és egy nőt. Érdekes, hogy egyikük saját házzal rendelkezett, de adót nem kellett fizetnie. A taksások és árendások száma is jóval magasabb az eddig megismertnél: hét juhászt, egy kovácsot, egy molnárt és egy zsidó árendást jegyeztek föl.¹³⁹

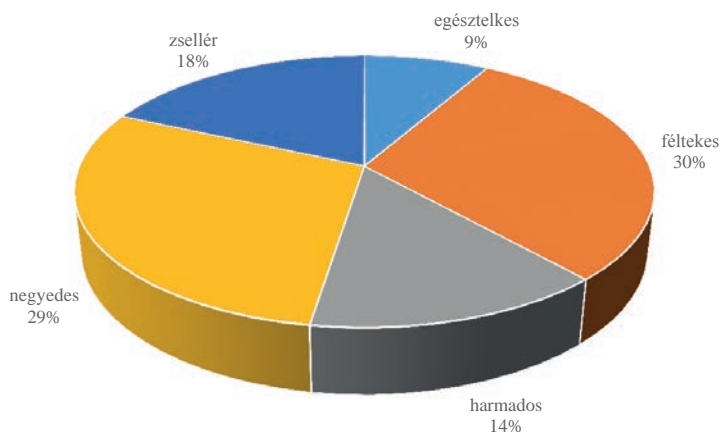
10. diagram:

A dunakeszi jobbágyság rétegződése az 1795-ös összeírás nyomán

11. diagram:

A dunakeszi jobbágyság rétegződése az 1820-as összeírás nyomán

¹³⁹ *Conscriptio urbanialis possessionis Dunakeszi de anno 1795*, GVML 2/f. (a továbbiakban: CU 1795)

Az 1820-as földesúri összeírás taksásokkal és árendásokkal együtt 128 adózó családfőt számolt, közülük 98 fő telekkel rendelkező (9 egésztelkes, 1 háromnegyedes, 36 féltelkes, 17 harmados és 35 negyedtelkes), 22 fő zsellér (ez csupán 18%), 6 taksás és 2 árendás.¹⁴⁰ Ezekből a számokból is kitűnik a dunakeszi jobbágytársadalom 1770-től kezdődő fokozatos elszegényedése.

Az összeírásokból és az anyakönyvekből azonban nemcsak a jobbágyok, hanem más, szabadon költöző, átmeneti réteget képező csoportok is kitűnnek. Közéjük tartoztak az árendások, akik földesúri illetményeket béreltek, mint a mézárszék, a kocsmá (vendégfogadó, *diversorium dominale*), vagy Dunakeszi kapcsán a révfogadó (*educillum dominale ad trajectum*). A bérleményekhez gyakran istálló, fajárandóság, sőt, rét és szántó is tartozott.¹⁴¹ A megismert iratokból csupán az uradalmi vendégfogadóhoz tartozó fél telekről van tudomásunk, amelyet a bérlő művelhetett.¹⁴² Az uradalmi vendégfogadó a pesti, akkori nevén Nagy utca egyik kőépülete volt, és egybeépült a mézárszékkel és a postaállomással. 1795-ben a mézárszékért 20, a vendégfogadó italkiméréseért 250 forintot fizettek a földesúrnak. Ez az összeg 1820-ra jelentősen módosult. A két vendégfogadót bizonyos Cibinger Péter bérelte, a bor és az égetett szeszek árusításának jogát, valamint az ezekhez járuló haszonvételeket az 1819 és 1822 közötti időszakra 3000 forintért. A mézárszék, a rév és egy dunai malom használati joga 180 arany lefizetése ellenében a falut illette (1795-ben még csak 8 arany volt a malombérlés). A dunai halászat joga Szent György ünnepétől ismét a dunakesziek birtokába került (ingyen). Ezért még 25 évvel ezelőtt 320 aranyforintot kellett fizetniük uruknak. Az emelkedő bérleti díjak a napóleoni háborúk gazdasági konjunktúrája, valamint a földesúri adósságok növekedése mellett a település fejlődését, a vendéglátásban rejlő lehetőségeket is mutatják.

Szintén külön réteget képeztek a taksások, tőlük mesterségűzés címen szedtek adót (*taxa*), és földet nem kaptak. Dunakeszin nem sok iparúzó élt Grassalkovich (I.) Antal idején: a falu kovácsa (*faber ferrarius/communitatis*) és a molnár (*molitor*). 1760-ban mindössze ennyi a taksások és az árendások sora.¹⁴³ Az évek múlásával bővült a taksások által nyújtott szolgáltatások köre a településen. Az említett foglalkozások mellett hamarosan téglavetőről (*tregularius*),¹⁴⁴ majd az 1788-as összeírásban már takácsról (*textor*) és csizmadiáról (*cothurnarius*) ol-

¹⁴⁰ *Conscriptio individualis possessionis Dunakeszi de anno 1820*, GVML 2/f. (a továbbiakban: CI 1820)

¹⁴¹ WELLMANN, 1933. 74. Az 1795-ös összeírásban csak a vendégfogadó kapcsán említenek egy fél telki állományt, de nem kapcsolnak földet a révész lakásához, a mézárszékét meg sem említik.

¹⁴² Ld. CU 1795 és CI 1820.

¹⁴³ A taksásokra és az árendásokra vonatkozó információ az 1760-as összeírásban, ld. WELLMANN, 1967. 265.

¹⁴⁴ Samuel Ludvik, *tregularius* (mh. 1786). *Halotti*, II. 104.

vashatunk.¹⁴⁵ A 19. század közepéig újabb foglalkozások tűntek föl a községben, amelyekről elsősorban a napóleoni háborúkat követően értesülünk. Sajnos az anyakönyvek sokáig csak kézművesnek (*opifex*) mondják az iparúzó taksást, de a reformkor végén megszaporodnak az adatok, és ebből következtetni lehet az előtte lévő időszak foglalkozásaira is. Az eddig felsorolt foglalkozások mellett 1820 után fellelhető a településen bognár (*rotarius*), szabó (*sartor*), molnárlegény és pintér (*viator*)¹⁴⁶ is.

A pásztorok továbbra is jelen vannak Dunakeszi társadalmában. Személyükben igen mobil csoportot különíthetünk el, ugyanis gyakran nem a helyi lakosság köréből kerültek ki, hanem olyanokból, akik a szomszédos falvakban, de akár messzebb is vállaltak munkát. Jelen esetben több a helyi erő, nevük az anyakönyvekben, összeírásokban felbukkan. Számuk változó, 1753-ban például tíz fő hajtott ki a legelőre különböző lábasjóságot: lovat, juhot, tehenet.¹⁴⁷ Közülük hárman a falu alkalmazásában álltak, ketten egy egésztelkes, míg a többi ötnek öt különböző kenyéradója volt, egész- és féltelkes egyaránt.¹⁴⁸ Számuk a későbbiekben sem csökkent jelentősen: 1795-ben például hét főt írtak össze, közülük kettőnek háza is volt a faluban. A 19. század első felében egyre inkább Alag pusztán jutnak munkához, és itt telepednek meg családjukkal. Az 1839–1848 közötti időszakban, az anyakönyvek tanúsága szerint, tíz pásztor és béres is tevékenykedett egy időben ott. Alag betelepülésére már az ezt megelőző időszakból is vannak adataink. Elsőként 1811-ből egy Tulli Antal nevű férfi halálát jegyezték föl Alagon,¹⁴⁹ alagi születésű gyermekről két év múlva olvashatunk: Kolláry József és Deák Julianna gyermeke született a pusztán.¹⁵⁰ Az 1820-as években két-három évente egy, míg 1830-tól kezdve szinte évente (vagy akár évente több) felbukkanó születésről és halálról olvasható adat.

A révések, révészlegények csoportjáról továbbra sem sok tudható meg forrásainkból, mindössze néhány név bukkan elő, ritkábbak a róluk, munkakörülményeikről szóló írások (pl. halálos balesetet szenvedett révészlegény történetét röviden leírták az anyakönyvben).¹⁵¹ Semmi információnk sincs a halászokról vagy a halászatból élő emberekről.

¹⁴⁵ CU 1788.

¹⁴⁶ Például Kurucz Péter, kerékgyártó 1849-ben. (*Halotti anyakönyv 1835–1856*. III, VPKL PIL DFKI Anyakönyvek, 85. A továbbiakban: *Halottak*, III.); Kristovics János, szabó 1849-ben. (*Halottak*, III. 81.); Kenyeres Mihály, pintér 1846-ban, kádár 1848-ban. (*Halottak*, III. 65., 79.)

¹⁴⁷ *Pest-Pilis-Solt vármegye váci és pilisi járásában a juhászok, gulyások, uradalmi szolgálók, alkalmazottak összeírása 1753*, MNL PML IV. 74. Közgyűlési összeírások, CC I, 21, 36–37.

¹⁴⁸ A jobbágyok birtokolt teleknagyságának alapjául az 1770-es úrbéri tabellát tekintetem.

¹⁴⁹ *Halotti*, II. 218.

¹⁵⁰ *Kereszteltek anyakönyve 1746–1816*. II. VPKL PIL, Dunakeszi-Fő Római Katolikus Plébánia iratai, Anyakönyvek, 399. (a továbbiakban: *Kereszteltek*, II.).

¹⁵¹ *Halottak*, III. 25.

Állami hivatalnokok voltak az 1786-tól meghonosodott postaállomás alkalmazottai, élükön a postamesterrel. A vasút megjelenésével a vállalat alkalmazásában álló pénztárnokok és vasúti tisztek is elkülönültek a jobbágyságtól, a vasúti örök azonban közülük kerültek ki. Néhány, a településen élő nemesről is készült feljegyzés, de számuk elenyésző az összlakossághoz képest: az 1785-ös népszámlálás hét férfit sorolt közéjük a 343-ból! Ide vehetjük a postamester urat, a falu jegyzőjét, de találhatunk nemes kézművest (*opifex nobilis*) is.

Dunakeszi közigazgatása a 18. században és a 19. század első felében¹⁵²

Az előzőekben bemutatott községi igazgatás a 18. században lényegében nem sokat változott. A község élén álló bíró november 1-je után – a katonai év elején – kezdte működését.¹⁵³ Egy esetben a *Historia Domus* beszámolt a község új bírójának eskütételéről a következő szavakkal:

„1830-ban november 21-ik napján, mely Pünkösöd után utolsó vasárnap vala, elébb az esküvés eskütetés eredetéről, okáról, tulajdonirol, valamint a bíró és esküttek kötelességeikről szentbeszédet tartván, azután a szentmise alatt helység eskütteire felesküttem...”; majd sorolja az esküdteket is.¹⁵⁴

A több éven átívelő, hosszú bírói ciklusok a 18. század második felétől nem ritkák, a 19. században pedig általánosak. Ritka, hogy a bíróválasztás körülményeiről, menetéről írásos dokumentum maradt volna fenn. Sajnos a 19. század háborúi, természeti csapásai és szerencsétlenségei (pl. tűzvészek) miatt a községi iratok nem maradtak fenn. Míg a korszak elején csak szórványosan, egy-két forrásból értesülünk a falu bírójáról, a 18. század közepéről már a községbíró mellett a törvénybíró és az esküdtek kiléte is ismert. A 2. táblázatban a feltárt forrásokból megismert névsort mutatjuk be.

2. táblázat: Bírók és esküdtek (1728–1848)

év	bíró	törvénybíró	esküdtek
1728	Dinnyés István		
1734	Mihályi Lőrinc		Kurucz András Vörös Mihály
1768	Mogony Gergely		

¹⁵² Jelen fejezet rövid betekintést kíván nyújtani a dunakeszi községi közigazgatás 18–19. századi mikéntjébe a téma teljes feldolgozása nélkül. A községi közigazgatásról általánosságban: HORVÁTH, 1990a 137–198.

¹⁵³ HORVÁTH, 1990a 139.

¹⁵⁴ HD, 49.

1770	Kiss Pál	Sziráki János	Bellók Mátyás
1782	Nagy Péter	Mogon Ferenc	Bellók Mátyás
1809	Dávid János	László Pál	Száraz János Nagy János Nagy Mihály
1813	Dávid János	László Pál	
1816	Száraz István	Dávid János	
1818	Dávid János		
1820	Dávid János	id. Száraz István	Hubina Mihály <i>subjudex</i> Szabó György <i>subjudex</i>
1823	id. Száraz István	Dávid János	László Pál
1829	Tóth Ferenc	László Pál	Nagy Mihály Blaskó János ifj. Száraz István Molnár János
1830. nov.	id. Száraz János	Tóth Ferenc	Sipos János (mh. 1832) – helyére Tartsai István (mh. Bojsza György, 1832) Kis János felső Száraz István – meg- halt 2 hét múlva, helyére ifj. Kenyeres János Bojsza György Sziráki Mátyás Szabó János
1846	ifj. Száraz János	Tóth Ferenc	Kurucz József
1848	ifj. Száraz János	Blaskó Vince	Kurucz József Kenyeres Mihály Bojsza Mihály Mogon István Góbis János alsó Száraz István Sipos Bálint Sziráki Mátyás László István

A felsorolásból látható, hogy az újra meg nem választott bíró más minőségben tovább folytatta tevékenységét a falu vezetésében. Szintén észrevehető, hogy az esküdtek száma a források hiányossága ellenére is növekvő tendenciát mutat: a kezdeti 4 főről 1848-ban már 9-re emelkedett.

Érdeemes szemügyre venni a bírók és esküdtek jövedelemviszonyait, amennyire a források engedik. A község vezetői rendre az egészteles jobbágyokból kerültek ki, kivéve Dinnyés Istvánt, Mogony Gergelyt és Kiss Pált, akik kevesebb földet műveltek. Dinnyés helyzete egyszerűbbnek tűnik: az 1728-as összeírásban az egésztelekkel rendelkezők 14-15 mérős földeket műveltek, míg ő csak kilenc mérőssel rendelkezett, így inkább a féltelkesekhez sorolható. Érdekes Kiss Pál esete, akit az 1770-es úrbéri tabellában a házas zsellérek közt találunk, és igen furcsa (és ritka

is?), hogy a bíró zsellérek közül kerüljön ki.¹⁵⁵ Egy későbbi, 1788-as összeírás azonban már a féltelkesek között említi őt.¹⁵⁶ Az 1770. évi úrbéri táblázatban Mogonyt féltelkesnek tüntetik föl. Az esküdtek esetében a helyzet egyértelmű: általánosságban igaz, hogy az ismertetett esküdtek a telkes jobbágyok rétegéhez tartoztak. Jellemzően fél- és egésztelkesek, de előfordulnak harmad- vagy negyedtelkesek is. A megismert nevek között nem található taxalista, vagy más, jobbágyi rétegen kívüli személy.

Külön ismertetjük a település jegyzőit, akik bár a falvak által fogadott írás- és jogtudó emberek, általában magas, megállapodott összegért és javadalomért (ún. *konvencióért*) dolgoztak, a településen szolgálati lakásban laktak, és a vármegye tisztviselői voltak – miként erről az urbárium kiadásakor Mária Terézia rendelkezett. A valóságban azonban inkább a földesúr szolgálatában álltak.¹⁵⁷ A *notáriusok* a 18–19. században nem a polgári-nemesi réteghez tartoztak, megillette őket az úr (*dominus*) megszólítás. Dunakeszi 1820. évi összeírásában a Nagy utcza 65. számú épülete volt a község jegyzőjének háza, amelyhez telek nem tartozott.¹⁵⁸ Ez nem volt mindig így, hiszen az 1728. évi országos összeírás szerint a jegyző számára is vetettek és kaszáltak a helyi jobbágyok 12 pozsonyi mérőnyi területen. A forrásokban előforduló jegyzők neveit a 3. táblázat tartalmazza.

3. táblázat: Jegyzők (1768–1848)

évkör	jegyző neve
1768	Gulyás Mihály
1770	Volentér György
1809, 1816	Mészáros József
1835–1841	Waitzer István
1846, 1848	Diviaczky Ferenc

Érdekes, hogy a 19. századi urbáriumokban nem található meg a jegyző neve, ami arra utal, hogy ehhez a szerződéshez nem volt szükség közhiteles személyre a faluból, mivel a vármegye által kiküldött személyek hitelesítették azokat.¹⁵⁹

Már szóba került a helység épületei közül a jegyző háza, de találhatók más, a község kezelésében álló épületek is: elsőként a kocsis, illetve a kocsi háza,¹⁶⁰ amelyben a község kocsisa élt. Az ő feladata volt a kialakított konvencióért a bírót, illetve a magas rangú személyeket szállítani.¹⁶¹ Szintén a község épületeiben laktak a kovácsok, illetve a harangozó,

¹⁵⁵ NOVÁK, 2005. 106.

¹⁵⁶ CU 1788.

¹⁵⁷ HORVÁTH, 1990a 147.

¹⁵⁸ CI 1820.

¹⁵⁹ Kívételt képez az 1846-os szerződés, amelyet Diviaczky Ferenc hitelesített. Vö. Úrbéri szerződés, 1846. február 7., GVML 2/f. (a továbbiakban: Úrbéri szerződés, 1846)

¹⁶⁰ 7-es szám, CI 1820.

¹⁶¹ HORVÁTH, 1990a 151–152.

aki – adott esetben – a faluban a vészhelyzet kihirdetéséért volt felelős.¹⁶² A községházáról az 1795-ös uradalmi összeírásban olvashatunk először.¹⁶³

A település a 18. században, főként a török háborúk, majd a napóleoni háborúk és az 1848/49. évi szabadságharc idején a hadsereg állomásoztatásának színhelye volt, ezért a vármegye által odarendelt katonák ellátását a bírónak és az esküdteknek kellett megoldaniuk. Ilyen parancs volt például 1717-ben a katonai főkomisszárius kérésére a vármegye által rendelt hajók szolgáltatása, vagy, hogy ugyanezen hadaknak széna helyett szalmát kellett intézniük.¹⁶⁴ Néhány évvel később a vármegyei közgyűlés elrendelte egyes falvaktól – közöttük Dunakeszitől is – a szekerek és lovak igénybevételét azzal a feltétellel, hogy a kocsik hajtóit most már a település köteles fizetni.¹⁶⁵ 1721-ben az Althann-ezred törzstisztjei közül a gabonatisztet és szolgáját látta el a falu.¹⁶⁶ Öt év múlva a Villanova őrgróf vezénylete alatt állomásozó sereg okozott gondot a vármegye ezen részében. Több birtokon is panaszkodtak kihágásai és túlkapásai ellen. Dunakeszi lakosai előbb arra kérik a vármegyét, ne településükön keresztül menjenek az őrgróf szekerei Vác és Pest között, mert a lovak váltását nem tudják biztosítani számukra. Néhány héttel később pedig már arról számoltak be, hogy az egyik század kapitányának hírnöke megverte a dunakeszi bírót, de ezért a vármegye elégtételt adott. Hat év múlva, 1732-ben ismét a katonaság szükségleteire szállítottak élelmiszert, akik ezúttal a Pilisi járásban állomásoztak, de a Váci járásból a Duna révein át szállítottak: Dunakeszin, Vácott és Pesten. A megye elrendelte, hogy fuvarozásban résztvevőknek ingyenes legyen a komphasználat. 1737-ben ismét be kellett szállásolni a katonákat: a Doloni-ezred egyik kapitányát látta el a település.¹⁶⁷

A bíráskodási feladatok ellátása mellett a települést veszélyeztető személyek megfogása is a bíróra hárult, de a falu összes lakosának is kötelessége volt a gyanús elemek elfogása, feltartóztatása. Erre példa, hogy 1727 nyarán egy dunakeszi paraszthadnagy elfogott egy útlevél nélkül közlekedő zsidó származású embert, aki feltehetően külföldről szökött meg.¹⁶⁸

Szintén fontos feladata volt a község vezetőinek a vármegyei és az állami adó összegyűjtése. Mivel Dunakeszi kuriális község volt a 18. század elején, mentesült az állami adók megfizetése alól, ezért sokáig a különböző adóösszeírásokba csak pótlólag kerültek be.¹⁶⁹ Más esetekben viszont komoly adót vetettek ki a lakosokra.¹⁷⁰ 1738-ban házi- és hadiadó kivetéséről szól-

¹⁶² A 102-es, 107-es és 108-as épületek. CI 1820.

¹⁶³ A 81-es számú épület a *domus communitatis*. CU 1795.

¹⁶⁴ BOROSY, 1989. 431.

¹⁶⁵ BOROSY, 1991. 1138.

¹⁶⁶ BOROSY, 1992. 1163. – fél *equilis portio*, 2 forinttal számolva, 1 *oralis portio*, 5 forinttal számolva, szolgára 1 forint; az ellátást képezte: 2 kila búza, 4 tyúk, 1 font vaj, 4 font só, 5 hónapra hízó (6 Ft 50 dénár), 2 liba.

¹⁶⁷ BOROSY, 1993. 1740., 1789.; BOROSY, 1994. 3504.; BOROSY, 1995. 4943.

¹⁶⁸ BOROSY, 1993. 2196.

¹⁶⁹ Ennek köszönhetően az 1715-ös országos dikális összeírásból kimaradt, de 1718-ban pótlólagosan felvette a vármegye. Vö. BOROSY, 1991. 805.

¹⁷⁰ Vö. BOROSY, 1994. 3959.

nak a források, ennek összege portánként 58 dénárt tett ki,¹⁷¹ amelynek behajtása is a falu vezetőségére hárult.

A Dunakeszi község vezetői által kiadott iratokon látható a település pecsétje is, amely a tárgyalt időszakban többször változott.¹⁷² A török kort tárgyaló fejezetben bemutatott pecsét 1702-ben volt biztosan használatban.¹⁷³ A rajta szereplő ekevas és csoroszllya a következő, 1775-től használatos, a község harmadik pecsétjének számító nyomón is megtalálható. A lenyomaton az alábbi felirat olvasható: DUNAKESI. HELSEG. PECSETTE. 1775., az ábrázolás gabonaszállal és három rózsával bővült.¹⁷⁴ Ennek és az előzőnek egy átmenetét képezhetette az 1770-ben az új urbáriumon használt nyomó: a pecsét kissé ovális mezejében az említett eke és csoroszllya, valamint a gabonaszálak, tetejükön három rózsaszál. A felirat a következő: SIGILLVM DVNAKESZIENSE (kettős kereszt).¹⁷⁵ Rövid ideig volt használatban az a pecsét, amelynek felirata: DUNAKES. Az 1780–1788 között rendszeresített pecsétnyomón a már említett eketartozékok mellett három szál gabona, alul két, összekötözött olajág látható.¹⁷⁶ 1789-ben azonban változott az egyszerű képsor, és a település templomának védőszentje, Szent Mihály arkangyal ábrázolása jelent meg az ötödik pecséten. A felirat a következő: SIGILLUM DUNAKESZIENSE 1789.¹⁷⁷ Egy későbbi pecséten, amelyet 1845-től használtak, szintén Szent Mihály ábrázolása látható, de sokkal kidolgozottabb és nagyobb méretben. A körirat a következő: DUNAKESZ KÖZSÉGNEK PETSETJE 1845.¹⁷⁸ A pecséthasználát a bíró hatalmának egyik jelképe és privilégiuma volt.¹⁷⁹

A császári-királyi postaállomás

A község elhelyezkedése miatt már a 18. század elején kiemelkedő szerepet töltött be a Pest és Vác közötti hírközlésben, közlekedésben. A két város között – lévén Dunakeszi volt az egyetlen település a főúton – közlekedő katonai szolgálat, vagy szállítás alkalmával az átutazók itt cseréltek lovakat. A Pesttől két magyar mérföldre (kb. 16 km-re) fekvő falut ez olykor súlyosan érintette.¹⁸⁰

Ahogy fentebb már szó volt róla, a posta létesítésének első fontos mérföldköve az 1739-ben kitört pestisjárvány volt. Az 1739. május 24-ei

¹⁷¹ BOROSY, 1996. 5033.

¹⁷² Horváth Lajos munkássága nyomán régebb óta ismert Dunakeszi község pecsétlenyomatainak történeti változása. Vö. HORVÁTH, 1982. 105–107.

¹⁷³ HORVÁTH, 1982. 105.; Vö. *Dunakeszi története 1526 és 1711 között c. fejezettel.*

¹⁷⁴ HORVÁTH, 1982. 105–106.

¹⁷⁵ *Contractus 1770.*

¹⁷⁶ HORVÁTH, 1982. 106. Ezt párhuzamosan használták az 1775-től rendszeresített nyomóval. Például az 1782. évi, alagi földek bérlésekor kötött szerződésen az 1775-ös pecsét olvasható. *Contractus Dunakesziensis de praedio Alag 1782.* GVML 2/f.

¹⁷⁷ HORVÁTH, 1982. 106.

¹⁷⁸ HORVÁTH, 1982. 106.

¹⁷⁹ HORVÁTH, 1990a 186–188.

¹⁸⁰ Vö. BOROSY, 1993. 1740. és 1789.

helytartótanácsi rendelet Dunakeszire helyezte a betegségtől sújtott Óbudáról a postahivatalt, és a Felső-Magyarországra induló járatok kiindulópontja a település lett.¹⁸¹

A visszafoglaló háborúk utáni magyarországi postaszolgálat megszervezése Mária Terézia nevéhez köthető, aki 1750-ben rendelkezett a gyorskocsi hálózatról. Az első delizsánszjárat Pozsony és Bécs között 1752-ben jött létre, amelyen naponta, a másik, Bécs–Buda vonalon hetente szállított utasokat.¹⁸² A vonalak folyamatos bővülése során létrejött az ország északi részébe vezető út, amelyen Pestről Balassagyarmatig, majd onnan tovább, Észak-Magyarországra is el lehetett jutni. Ekkor a Pest utáni legközelebbi váltóállomás Vácott volt. Változás II. József korában állt be: miután a Helytartótanács Budára került, és az ország közigazgatását is kilenc kerületre osztották, a postai irányítást is ehhez szabták. Egy 1785-ös rendelet értelmében a postaállomásokat egységesen két osztrák postamérföldenként kellett felállítani,¹⁸³ ennek köszönhetően 1786-ban Dunakeszin is lovasposta-állomást létesítettek.¹⁸⁴

A posták hivatali nyelve a német volt, ezért képzett személyeket kellett alkalmazni. A Dunakeszi posta személyzetéről jelenleg kevés adat áll rendelkezésre, elsősorban a postamesterek személye ismert.

4. táblázat: Postamesterek (1790–1847)

évkör	személy
1790–1794	Drobn(y)i Ádám
1795–1804	Nigrovi(c)s Bertalan József
(1804)–1807–1810	Torma Ferenc
(1810)–1812–1847	Jánossy György

A postamester dolga volt egyrészt a feladni kívánt küldemények – levelek vagy csomagok – kezelése, az ajánlóvevények írása és adminisztrációja, hogy a váltóállomásokon mindig tartsanak vizet készenlétben. Másrészt gondoskodott a befutó postakocsik elé fogott lovak cseréjéről; a váltóállomásokon mindig készenlétben tartsanak vizet, hogy lelocsolhassák a felhevült kerékvasat. Ők gondoskodtak a kerekek zsírozásáról, amelyért az utasoknak általában minden második állomáson külön kellett fizetniük.¹⁸⁵ Az állomás helye a vendégfogadóval és a mészárszékkel közös fedél alatt volt a főúton, a majdnem a templommal szemben álló kőépületben. A posta épületéhez az uradalmi földekből kihalászott féltelkenyi terület is tartozott.¹⁸⁶

¹⁸¹ BOROSY, 1996. 5477.

¹⁸² KAMODY, 1990. 9., 10–11.

¹⁸³ KAMODY, 1990. 13.

¹⁸⁴ LÁNG, 2014. 6.

¹⁸⁵ KULCSÁR, é. n.

¹⁸⁶ „10. Domus postalis cum 2/4 sessione eximitur.” CI 1820.

A postamesterséget rendszerint polgári-nemesi réteghez tartozók űzték. Állásuk jövedelmezőségét mi sem mutatja jobban, minthogy a dunakeszi postamesterek a 19. században a település egyházközségének is aktív adományozóivá váltak. Torma Ferenc a palotai templom tetőszerkezetének felújítását segítette anyagiakkal,¹⁸⁷ özvegye, László Rozália pedig kegyes rózsafüzér-alapítványt is létrehozott. Az e körüli huzavonába Torma utódja, Jánossy is belebonyolódott, végül tisztázódtak a félreértések, és a plébániának adták át a pénzt megőrzésre.¹⁸⁸

Egyházi viszonyok

Dunakeszi önálló plébániává válása

A 18. század eleji újjászerveződés és a római katolikus egyház talpra állása Dunakeszin is lezajlott. A szűkös források miatt a szakirodalom igen változó képet rajzolt az alapvető kérdésekben is. A váci egyházmegye történetét tárgyaló szakirodalomból kiemelkedik Chobot Ferenc névtára, amelyre a legtöbb egyháztörténeti mű épül. Emellett Bednár József kiadatlan, kéziratban fekvő plébániatörténetei jelentenek becses alapot a kutatóknak.¹⁸⁹ A további szaktárgyú írások nagyrészt ezekre az alapművekre épülnek.¹⁹⁰

Bednár és Chobot is megjegyezte, hogy a 17. század végén a településen pap nem teljesített szolgálatot, a szentségeket egy *licenciátussal* rendelkező személy szolgáltathatta ki. Bednár szerint a dunakeszi lakosok a pesti Belvárosi templomban járulhattak szentségekhez, és csak 1718-ban kaptak katolikus papot, amikor a frissen létrehozott sződi plébániához csatolták a települést.¹⁹¹ Az 1718–1719-es egyházlátogatási jegyzőkönyvben már Váchartyán filiájaként említették, ahol első leírása is olvasható.¹⁹² Mindebből kiderül, hogy a településen egy Szent Mihály arkangyal tiszteletére szentelt, és a hívők igyekezetéből felújított templom állt, amelyben egy Szűz Máriát ábrázoló oltárkép volt. Ennek két oldalán Szent Péter és Szent Pál, a kép fölött pedig Szent Mihály szobra állt. Ezt a *Historia Domus*, majd annak nyomán az 1828. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv is idézte azzal a kijelentéssel bővítve, hogy 1717-től Katona Pál váci kanonok és váchartyáni plébános látta el a szolgálatot dunakeszi

¹⁸⁷ HD, 10.

¹⁸⁸ VPKL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi 1838.

¹⁸⁹ CHOBOT, 1915. 216–218. Feltehetően használta Bednár József munkáját: BEDNÁR, [é. n., o. n.] A szerző művét kronologikus rendben építette föl, és így tárgyalja a plébánia történetét.

¹⁹⁰ Újabb szakmunkák a dunakeszi egyházzól: VARGA, 1997. 212.; VARGA, 2004.

¹⁹¹ BEDNÁR, [é. n., o. n.].

¹⁹² VPKL PL, Egyházkormányzati iratok, Libri visitationum *Liber III. Visitationum Canoniarum de annis 1715–1717, 1718–1719, 1725–1729*, 286. (a továbbiakban: *Liber III.*)

filiájában, majd 1719-től önálló plébánia lett.¹⁹³ Ezt azonban nem erősítik meg más források.

A településre ezután néhány évig a váchartyáni plébános járt, akinek tevékenységére található adat a plébánia anyakönyveiben, amelyeket 1719-től kezdve vezettek.¹⁹⁴ Sajnos sem Bednár, sem Chobot nem ismerte a legelső kötetet, utóbbi meg is jegyezte: „*anyakönyvei bizonyára 1725-ben kezdődtek, de ezek elvesztek, most csak 1746 óta van meg*”.¹⁹⁵ Mára előkerült a Chobot által hiányolt forrás, és értékes adatokat szolgáltat az 1719–1746 közötti időszakra. A váchartyáni plébános minden bizonnyal havonta látta el szentségekkel a falu lakosait. Keresztelést távollétében a hely tanító-kántora is végezhett, erre bőven találunk példát az anyakönyvben.

Nagy változást hozott az 1725-ös év a település egyházi életében. Ekkor Althann Mihály Frigyes váci püspök Dunakeszi települést plébániai rangra emelte, a szomszédos Fótot és Palotát (ma Rákospalota, Budapest része) pedig leányegyházaivá tette. Plébániává válásáról az év során tartott egyházlátogatás jegyzőkönyvéből értesülünk. Ebben többek között olvasható a templom leírása, amely különbözik az előző bemutatástól: az épületet Szent Mihály angyal tiszteletére szentelték, és a falu közepén egy kissé kiemelkedő helyen állt, egy kis kör alakú sekrestyével is ellátták, ez a boltozat alatt volt. A templomot deszkával fedték, a szószék és a kórus is fából készült. Keresztelőkúttal nem rendelkezett, de két oltárt feljegyeztek. Az egyik nagyobb, ezen Szent Mihály vászonra festett képe két oszlop között állt, amelyek oldalán Szent Péter és Szent Pál apostolok voltak. E fölé a Szentháromságot festették, legfelül pedig Szent Mihály sárkányt ölő szobra állt. A másik oltár a templom oldalában mintegy kápolnát alkotott. Ide egy Boldogságos Szűzet ábrázoló képet festettek, jobb oldalára faragott Szűz Máriát, bal oldalára Assisi Szent Ferenc szobrát állították.¹⁹⁶ A templom első plébánosa, Budai János a váci szemináriumból került ide. A *canonica visitatió*ból ismert, milyen juttatásokkal tartoztak évente hívei a plébánosnak.

¹⁹³ HD, 1.; *Visitatio 1828*, 12.

¹⁹⁴ *Liber defunctorum ab anno 1718*, VPKL, PIL, Dunakeszi-Fő Római Katolikus Plébánia iratai, Anyakönyvek, 1–2 (a továbbiakban: *Halotti 1718–1746*); *Kereszteltek 1718–1746*, 1. 1724-ig követhető nyomon, főként a halotti anyakönyvben.

¹⁹⁵ CHOBOT, 1915. 216.

¹⁹⁶ *Visitatio Dioecesis Vaciensis ab illustrissimo ac reverendissimo domino Andreae Berkes episcopo Heraclensi... inchoata et continuative peracta anno videlicet 1725 et 1726. Liber III.* 459. (a továbbiakban: *Liber III.*)

¹⁹⁷ Egy pozsonyi akó 54,3 litert jelentett. WELLMANN, 1967. 357.

¹⁹⁸ Régi úrmérték, amely a gabona mellett bor mérésére is szolgált. Ez esetben a köből 12-42 liter közötti bormennyiséget jelölt. DANKÓ, 1981. 291.

5. táblázat: A plébános éves juttatása

juttatás fajtája	Dunakeszi	Palota	Fót
őszi gabona (kila)	12		
tavaszi gabona (kila)	2		
disznó	1 herélt	(hús helyett 2 évente 1 hízó)	
só (font)	100 (1 tömb)	50	15
vaj (icce)	8	4	2
faggyú (font)	10	4	2
széna (szekér)	6	3	2
hús (font)		100	30
fa (szekér)	12	4	2
bor (akó ¹⁹⁷)	2	1 + 3 köből ¹⁹⁸	1 + 1 köből

Gabonát őrölni a palotaiak évente kétszer, a fótiak egyszer adtak, a többbit a helyi lakosok egészítették ki. A fahiányt náddal pótolták. Az özvegyek, ha nem volt semmijük, a gazdaság művelésével rótták le egyházi járandóságukat, egyébként három rőf vásznat és másfél kila búzát adtak, ugyanez vonatkozott a juhászokra is. A plébános parókiájának földjeit, kertjét, istállóját és egyéb javait a dunakesziek, a fótiak és a palotaiak segítségével építtette, műveltette. Ezen felül az egyházmegye által megállapított évi stóladíjakkal is rendelkezett.¹⁹⁹

4. kép:
Althann Mihály Frigyes váci püspök

A plébánia 1725 és 1747 között

A dunakeszi egyház újkori történetének első időszaka a források hiánya és bizonytalansága miatt igen homályos. A korábbi egyháztörténeti szakirodalom a plébánia *Historia Domus*ából és az egyházlátogatási

¹⁹⁹ Liber III, 460.

jegyzőkönyvekből véve adatait olykor találgatásokba bocsátkozott a plébánosok névsoráról. Elsőként Bednár állította össze nagy gonddal a dunakeszi plébánosok lehetséges sorrendjét a rendelkezésére álló források segítségével. Ezt Chobot is átvette, de különösebb kommentár nélkül.²⁰⁰ Ezen a forráshiányon enyhít az egyházi anyakönyvek vizsgálata,²⁰¹ amelyek a 19. század végén, 20. század elején még nem álltak rendelkezésre az említett egyháztörténeteknek. Melléjük bevonható az a néhány egyházlátogatási jegyzőkönyv is, amely a korszakból fennmaradt.

A kezdeti időszakban a plébánosok igen rövid ideig szolgáltak: huszonhárom év alatt tíz pap (nem számítva az adminisztrátorokat) átlagosan két-két évet szolgált itt. Ez némi magyarázatra szorul. A megoldáshoz közelebb vihetnek az *Acta Cassae Parochorum* sorai: e szerint „*a régi templom tégláiból épült szűkös temploma van, melyet teljesen meg kellene újítani*”. A felszerelése sem volt megfelelő, csupán egy rézkehellyel rendelkezett, amely nem volt bearanyozva, így tiltották a *konszekrálást*. Ezen kívül néhány réztárgya volt, más nem. Jövedelme sem volt, csak a perselypénzből egy kevés. A plébános kerítés nélküli házban élt, amelynek csak veteményeskertje volt, de rétje nem, ezért szoktak neki adni 6 szekér szénát. Földje sem volt, de 12 köből búzát vetett,²⁰² amelyből köbőlönként 2 köből termett. Szőlővel sem rendelkezett, csak erdeje volt, ahonnan a hívek 8 szekér fát szoktak hozni neki. A terményekből származó éves bevételei készpénzben becsülve 79 forintot tettek ki. Ehhez számíthatók még a stóladíjak: keresztelekor egy kenyér és egy tyúk, valamint 20 dénár, ebből 7 forint 40 dénár jött be 1734-ben (37 főt kereszteltek), házasság (9 ceremónia) és temetés (18 fő) esetén pedig 50 dénár stóladíjat vett be, ebből 13 forint 50 dénárhoz jutott.²⁰³ A leírásból kitűnik, hogy az 1725-ben megállapított járandóságokból jóval kevesebb jutott el a plébánosokhoz. (Hiányoznak Palota és Fót adatai.) Kiderült továbbá, hogy a templom és a parókia állapota egyáltalán nem volt kielégítő. Bednár közölt egy 1736-os helynöki jelentést, amely szerint ez volt az egyházmegye egyik legszegényebb plébániája, még pénzt is küldött ide a püspökség, hogy a plébános tudjon enni és ruházkodni. Dunakeszi tehát egyáltalán nem volt vonzó szolgálati hely a papságnak, így – amint lehetett – új állomást kerestek.²⁰⁴

²⁰⁰ Bednár és Chobot listája itt: CHOBOT, 1915. 218.; CSOMA 2011b 79.

²⁰¹ Ld. 2. táblázat.

²⁰² A köből közvetve földnagyság mérésére is szolgált. Egyköblös vagy teljesebb alakjában egyköblös föld azt jelentette, hogy egy köből vetőmagot megbíró földterületről van szó. Egy pozsonyi köblös föld 1100–1200 négyszögöl, vagyis egy magyar hold, amelybe 4 véka gabona került. DANKÓ, 1981. 291.

²⁰³ *Acta Cassae Parochorum de annis 1734–36.* = *Parochia Dunakesiensis 1734–1736*, MNL PML IV. 74. Közgyűlési összeírások, CC, VII. 2. 58r–60r

²⁰⁴ BEDNÁR, [é.n., o. n.].

Az első évekből maradt fenn két, egyházi kérdéssorra adott válaszlap, valamint az 1746. évi püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyv.²⁰⁵ Az 1733-as feleletből kiderül, hogy a plébániához tartozó két településen több protestáns élt, mint római katolikus. A másik felelet sor említi a templom állapotát is: a dunakeszi templom a régi alapjaira földből épült kényszerűségből, és ezt szentelték fel.²⁰⁶ A településen két evangélikus férfi kivételével mindenki katolikus, ami 80 „emberpárt” (*paria hominum*) jelent.²⁰⁷

Az 1746-os egyházlátogatás átvette az 1725. évi látogatás leírását, de először említették meg a település kápolnáit: a váci végen lévő, Szent István király tiszteletére szentelt épületet, valamint a pesti végen fekvő Szent Rozália tiszteletére szenteltet. Építésük erre az időszakra eshetett: Varga Lajos szerint a Szent István-kápolnát 1742-ben szentelték föl.²⁰⁸ A helybeliek a kápolna felújításakor azt is tudni vélték, hogy az építtető Gyuróka István szolgálégy volt.²⁰⁹ Ezt a kápolnát a település temetőjében emelték.²¹⁰ Nem ez volt a falu egyetlen temetője. Erre az időszakra esett a század legjelentősebb pestisjárványa, amelynek áldozatait egy másik temetőben hantolták el. Az ő emlékükre és a pestistől való védelemre emelhetők a Szent Rókus, Szent Sebestyén, Nepomuki Szent János és Szent Rozália tiszteletére szentelt kápolnát, ám erről más adatunk nincs.²¹¹

A Grassalkovich-kegyuraság kezdete (1747–1785)

Az első húsz év nehézségeit a birtokos személyének változása oldotta meg. Elsősorban a plébánosok folyamatos váltakozásának vetett véget Grassalkovich (I.) Antal. Bár arra nincsenek adatok, mikor lett Dunakeszi kegyura a gödöllői uradalom birtokosa, az egyértelmű, hogy az ő szava döntő volt a plébánosok kinevezésében. Ez a következő plébános hosszú szolgálati idejében is szerepet játszhatott.

Leszkovszky János életútja az 1760. évi egyházmegyei kérdésekre adott válaszaiból igen jól rekonstruálható. Érsekújváron született 1717-ben, tanulmányait Nagyszombatban (filozófia, azaz bölcselet) kezdte, majd

²⁰⁵ A két, egyházlátogatási jegyzőkönyvek között fennmaradt felelet sor részleteiben Holl Béla latin nyelvű forrásközlésben kiadta (HOLL, 2004, 101.), és keltezésüket arra alapozta, hogy a két mű egy kéztől származik, és az egyiket Papp János plébános aláírta, Chobot alapján 1738-ra tette. A két írás képe azonban láthatóan eltérő, így az két szerző műve. A Papp által írt sorok 1733–1734-re keltezhetők, a másik inkább korábbi lehet, véleményem szerint Gerő Mihály írása, aki 1729–1732 között volt plébános.

²⁰⁶ „*Ecclesia Dunakesiensis ad fundamentum antiquum in necessitate est aliquo aliter ex terra aedificata quae etiam est benedicta...*” HOLL, 2004. 101.

²⁰⁷ HOLL, 2004. 102.

²⁰⁸ VARGA, 2004. 13.

²⁰⁹ VPKL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1820.

²¹⁰ Vö. *Dunakeszi története a honfoglalástól a középkor végéig* c. fejezettel.

²¹¹ A kápolnát több forrás is említi, 1746-tól a kánoni vizitációk is folyamatosan – a védőszenteket itt: *Puncta interrogativa 1754*, 422.

Vácott tanult (erkölcstant, azaz teológiát). Itt szentelték föl 1746-ban, és szinte azonnal Dunakeszire helyezték. Felvidéki származása (neve szlovák anyanyelvet sejtet) miatt a magyar mellett egy szláv nyelvet is beszélt (saját bevallása szerint azonban csak annyit, amennyi a szentségek kiszolgáltatásához kellett).²¹² Az anyakönyvek tanúsága szerint Almádi András után került a településre, 1747 októberében. Hogy Almádinak miért kellett távoznia, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy Tari Pál 1747. évi halálát követően neki csak epizódszerep jutott.²¹³ Leszkovszky ettől kezdve 22 éven át irányította a közösség lelki életét, ennek ellenére, a *Historia Domus* vezetésének hiányában róla maradt fenn a legkevesebb információ.

A legfontosabb, ami plébánossága idején történt, hogy Grassalkovich Antal új templom építésébe kezdett. Ennek datálása nehézségekbe ütközik, mivel a források eltérnek az építés időpontját illetően. A *Historia Domus*ban Manigay 1750-re tette azt,²¹⁴ egy 1766-os összeírás szerint 1756-ban adták át az új templomot,²¹⁵ Grassalkovich végrendeletében 1753-ra datálta építését, költségeit 4000 rajnai forintra becsülte.²¹⁶ A szakirodalmak véleménye is megoszlik a templom építtetését illetően: Chobot 1754-re,²¹⁷ Varga Lajos 1752–1756-ra tette.²¹⁸ Sajnos tervek, számlák, az építés szakaszainak forrásai jelenleg még nem kerültek elő. Azt tudjuk csak bizonyosan, hogy az új templom felszentelése 1756. szeptember 29-én, Szent Mihály ünnepén történt.

A plébános lakhatása sokáig nem volt megoldva. A már említett 1766-os összeírás feljegyezte, hogy a parókia romos, újjraépítése szükséges.²¹⁹ Manigay szerint elődje egy barlangszerű házban varangyok és kígyók között lakott,²²⁰ de ez kissé túlzó lehetett. Az új parókia felépítése is a kegyúr Grassalkovichhoz köthető: a plébános érdemeire tekintettel I. Antal teljes mértékben támogatta a települést ebben. Sajnos ennek sem ismertek a tervei, csupán az átadás körülményeit közli a *Historia Domus*. Ez egy tragikus eseményhez, Leszkovszky halálához köthető, aki egyetlen éjszakát sem töltött az új parókián, mert az átadás napján,

²¹² *Puncta interrogativa 1760*, 418.

²¹³ A *Historia Domus* szerint hatalmas erővel rendelkezett, s egy alkalommal leütött egy nemesembert. Vö. HD, 2. Almádi távozása körülményeiről ennyit írt: „*Ita Lector, et mei condole, nam die 21a 8bris fatali, et inaudito correptus casu finem parochialis status imposui Andreas Almádi miser!*” Azaz: „*Engem sirató olvasó! Miután október 21-én végzetes és hallatlan hibát követtem el, plébánosi állásomnak véget vetettem, én, szerencsétlen Almádi András.*” Halotti, II. 3.

²¹⁴ HD, 3.

²¹⁵ *Pest-Pilis-Solt vármegyei plébániák jövedelmi összeírása 1766*, MNL PML IV. 74. Közgylési összeírások, CC VII, 7, 37. (a továbbiakban: *Plébániák jövedelme 1766*)

²¹⁶ *Codicillus testamenti Anno 1771. die 15a Januarii conditi Antonii Grassalkovich*. MNL OL, P429, 2. doboz, II A/1.

²¹⁷ CHOBOT, 1915. 216.

²¹⁸ VARGA, 2004. 11.

²¹⁹ *Plébániák jövedelme 1766*, 37.

²²⁰ HD, 2.

1769. július 7-én elhunyt.²²¹ Holttestét a templom kriptájában helyezték el.²²²

A hosszú szolgálat igen sanyarú körülmények között telt: a plébános lakása mellett bevételei sem voltak megfelelők. Egyszer az egyházmegyei kérdőpontokra adott válaszaiban részletesen kitért jövedelmeire, ezek leírása megegyezik az 1725-ös viszonyokkal, a stóladíjak kapcsán azonban kiderül, hogy a legtöbbször semmit sem adtak, akkora volt a nép szegénysége. Az ifjú házasoktól egy szalagot kapott; szokás volt egy pint bort vagy sört, esetleg egy kenyeret adni, keresztteléskor pedig egy kenyeret és egy kakaskát vagy egy „máriást” volt szokás adni, de megesett, hogy ezekhez nem jutott hozzá.²²³ A plébános utódok a 18. század végéig gyakran panaszkodtak a járandóságok elmaradásáról, így a szegénység általánosnak mondható Dunakeszin.

Leszkovszky a helyi plébánosok anyagi kiszolgáltatottságát úgy próbálta megoldani, hogy egy kegyes alapítványt hozott létre. Ennek tartalma ismert, de működéséről nem sokat tudunk. A plébánia feljegyzései között csak annyi szerepelt, hogy a plébános 100 forintot hagyott utódai anyagi növekedésére, illetve további 100 forintot saját lelki üdvének biztosítására, amelyet évente négy mise mondására kellett fordítani.²²⁴

Leszkovszky utódja, Manigay György nemesi családból származott, papként Christoph Migazzi váci püspök javaslatára nyerte el Grassalkovich kegyét, és ezzel a dunakeszi plébániát 1769-ben. Közel 16 évnyi szolgálatával beírta nevét a dunakeszi egyház történetébe,²²⁵ – szó szerint, mivel a plébánia történetének első lejegyzője is ő volt.²²⁶ Működése elsőként a parókia épületének átvételére, saját ízlése szerinti berendezésére irányult: saját költségén kifestette a plébániát, majd a templom épületét is, és bekeríttette a plébánia kertjét. Két nagy, összesen kilenc mázsa súlyú harangot vásárolt, amelyekre a pénzt részben „összekoldulta”, részben külön adósságalapot hozott létre.²²⁷ 1775-ben saját költségén a plébánia mellett kétszobás elkülönített helyiséget is állíttatott az átutazó hívek, esetleg a leendő káplánok elszállásolására.²²⁸ Működését az egyházmegyében is elismerésre méltónak tartották, és a tárgyalt időszakban a dunakeszi plébánosok között elsőként váci kanonoki rangra emelték, amely címet haláláig viselte.

²²¹ A halottak anyakönyvének bejegyzése alapján. Itt az olvasható, hogy a plébános 54 évesen halt meg. Ha az adat hiteles, akkor születési évét 1715-re tehetjük. *Halotti*, II. 52.

²²² „*Jacet in cripta Ecclesiae Dunakesziensis*”, *Halotti*, II. 52.

²²³ *Puncta interrogativa 1760*, 418–419.

²²⁴ HD, 2.

²²⁵ HD, 3.; Manigay előéletéről egyelőre kevés információ található, a halotti anyakönyv 1785-ös halálakor 46 évesnek mondja, akkor 1739-ben született. Egyházi szolgálatát Monoron kezdte meg 1763-ban, majd 1768-ban szentlőrincikéi, aztán dunakeszi plébános lett.

²²⁶ *A Historia Domusok* írásáról az egyházmegye rendelkezett.

²²⁷ HD, 3.

²²⁸ HD, 4.

5. kép: A dunakeszi plébánia

Más felekezetűekkel való viszonya sosem volt felhőtlen. Erről már korábbi plébániáján is írtak,²²⁹ és új plébániáján is büszkén vállalta a palotai evangélikusokkal a konfrontációt.²³⁰ Arról is beszámolt, hogy miként elődeinél, plébánosi szolgálata idején se költözött be zsidó, vagy protestáns Dunakeszire.²³¹ A többségében protestáns felekezetű Fót leányegyházát azonban a plébános kérésére 1782.

augusztus 19-én leválasztották a dunakeszi plébániáról,²³² és a mogyoródi egyházhoz csatolták.

A sokoldalú pap nevéhez irodalmi mű is kapcsolható. 1785-ben érte a halál, temetésére február 12-én került sor: őt is a templom kriptájába temették el. Végrendeletének 10. pontjával Leszkovszky alapítványához kapcsolódott. 1785. január 29-én elődjéhez hasonló alapítványt tett: lététbe helyezett 100 forintot a dunakeszi plébánosok anyagi növekedésére. Vásárolt továbbá 40 forintért szőlőt Alag pusztán, amelynek nagysága 13 kapásnyi, ezen a plébános gazdálkodhatott, és ott építtetett egy kis házat. Ezt a váci konzisztórium kezelésre átvette a rendelkezőtől, 70 forint értékűre becsülte, és a következőket rendelte el: Manigay utódának meghagyták, hogy a 100 forintos alapítvány pótlására 30 forintot tegyenek, ezért cserébe megkapják a földet gazdálkodásra. Ügyelnie kellett arra is, hogy évente négy alkalommal az alapítók lelki üdvéért szentmise-áldozatot mutassanak be. Azt is meghagyták, hogyha a plébános elhagyja javadalmát, és az alapítvány értéke nem érné el a 70 forintot, akkor a különbözetet ki kell pótolnia, továbbá 30 forintnyi büntetést fizessen be az alapítvány feltöltésére.²³³

²²⁹ „Nem lesz felesleges valamit a római katolikusokról is az eddigiekhez hozzácsatolni, akiknek ezelőtt tíz évvel engedték meg, hogy itt lakjanak [...] a múlt év végén még plébánust is hoztak maguknak. Névszerint Manigai Györgyöt, aki az első plébános itt, aki azt gondolja, hogy neki mindent szabad és magának és az egyháznak elsőségét nagy dölyfösséggel követeli, a mi régi szabadságunkat és lelkiismeretünk nyugalmát zavarja és zavarni szándékolta, ha csak Isten gátat nem vet neki, amit cselekedjék is” – írta a monori református prédikátor, Földvári István 1764. február 24-ei egyháztörténeti bejegyzésében. A forrásrészlet itt olvasható: VITÁLISNÉ ZILAHY, 1989–1990. 95.

²³⁰ HD, 4.

²³¹ HD, 3.

²³² HD, 5.

²³³ *Fundationes Dunakeszi, 1785. július 1.*, VPKL, PL, Egyházkormányzati iratok, Fundationes.

A bizonytalanság időszaka (1785–1815)

Manigay halála után ismét bizonytalan időszak vette kezdetét a dunakeszi egyházközség életében. Ez nemcsak a plébánosok váltakozásában mutatkozott meg, de a Grassalkovich-uradalom eladósodása is érzékelhetővé vált: a legegyszerűbb munkálatok elvégzésére sem tudott a kegyúr pénzt szánni, és a plébánosok, illetve a tanítók komoly anyagi áldozathozatala nélkül nehezen boldogult volna a közösség.

A Manigayt követő Szeliga János tevékenységéről a források nem írtak, 1787-ben Kapitány András átvette a plébánia vezetését. Plébánosága alatt 300 forintért vettek új orgonát, további 200 forintot költöttek a templomra, 100-at a torony helyreállítására. A dunakeszi Mogony Veronika más asszonyok segítségével egy Szűz Mária-szobrot állíttatott föl.²³⁴

A *Historia Domus* azonban csak az épületek felállítását örökítette meg, a hiányosságokat elhallgatta. 1794 januárjában a plébános a püspökhöz írt levelében a következőket panaszolta: a nép lebontotta a szőlőpréslésre épített házat, a plébánia kertjét védő sövényt letarolták, így az védtelemmé vált, és semmi sem nő benne. Konyhai szükségletre sincs rendes vize, mert a kutakat nem tisztították meg, beteg is lett emiatt. Családtagjait gúnyos megjegyzésekkel illetik a falubeliek, akik szolgáltatási kötelezettségeiket sem teljesítették a plébánia felé. Négyévente hoztak csak tűzifát, így ha nem akar megfagyni, vásárlásra szorult. Szándékosan sziszikes búzát adtak neki hívei, így ő és családja is éheznek, ezért azt kéri, vagy állítsa helyre a rendet vizitációval a püspök, vagy küldjenek neki pénzt. A testi épsége is veszélyben volt, már a templom kapujában is bántalmazták, és a falu vezetői is ellenségesek voltak vele szemben. Ilyen körülmények között nem képes szolgálni.²³⁵ Nem ismert a viszony elmérgesedésének oka, de elképzelhető, hogy közrejátszott az uradalom eladósodása, a vezető tisztek alkalmatlansága és a jobbágyi fegyelem ebből fakadó lazulása.²³⁶ Kapitány panaszait egy természeti csapás is növelte: 1794. június 22-én délben villám sújtotta a parókia épületét. A villámláskor a plébános épp kint tartózkodott, a bent lévő két fő csak elkábult, de túléltek. A plébánia épületét december 2-ra helyreállították.²³⁷

Hamarosan a plébános elhagyta Dunakeszit: a helyiek panaszára 1796-ban már egyházmegyei vizsgálóbizottság értékelt tevékenységét. Távozása után megállapították, hogy Kapitány miatt pusztult el a szőlő, és a plébániai tulajdonnak számító szőlőkarókat, szüretelőkádat is eltulajdonította. A szőlő értéke nem érte el a 30 forintot, ezért egy 1800. november 24-én kelt konzisztórium dekrétum 30 forint kártérít-

²³⁴ HD, 6.

²³⁵ Kapitány András plébános panasz, 1794. január 5., VPKL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1794.

²³⁶ WELLMANN, 1933. 65.

²³⁷ HD, 6–7. Vö. *Visitatio 1828*, 14.

tésre kötelezte Kapitányt.²³⁸ Plébánossága után a váci papi szeminárium kezelte a plébánia javait, amely adminisztrátornak Seress Pált nevezte ki, aki több mint két és fél éven át gondozta a rábízott plébániát. Tevékenységével elégedett volt a lakosság, így arra kérték püspöküket, nevezze ki plébánosuknak gondnokukat.²³⁹ Erre nem került sor.

A két évi üresedést 1798. november 8-án gróf Esterházy Ferenc zárgondnok szüntette meg, amikor Grassalkovich – kegyúri jogaival élve – Nagy János mindszenti plébánost helyeztette Dunakeszire.²⁴⁰ Nagy a következő év szeptemberében romló egészségi állapotára hivatkozva elcserélte javadalmát Thury Boldizsárral, amihez a püspök és Esterházy is hozzájárult.²⁴¹ Ezzel megkezdődött Thury 16 évig tartó plébánossága.

Rögtön munkához is látott: megjavíttatta az orgonát, rendbe hozatta a lóistálló padlóját, lefestették a kaput és a kerítést, a falu költségén felújították a barmok istállóját, bekerítették a Kapitány idején elpusztult szőlőt, a parókia udvarában álló, *ferences háznak* hívott vendégházat a plébános pénzén felújították.²⁴² Egy helyi lakos, Pintér Mihály a templomkertben saját költségén állíttatott kőkeresztet, majd két év múlva a pesti úton álló kőkeresztet újíttatta föl.

A templom felújítása lassú ütemben haladt. Hiába rendelkezett erről már jó tíz éve a püspök, majd néhány évvel utána a felügyelő is, a kirendelt meszet vagy nem kapták meg, vagy egyszerűen másra használták fel (pl. a vendégfogadó felújítására). Maga az uradalom birtokosa sem vette komolyan a kegyúri kötelezettségét, és a plébános a püspök közbejárását kérte.²⁴³ Hosszas huzavona után megtörtént a templom külső és belső festése is. A további belső renoválást a hívők felajánlásából végezték: a már említett Pintéren kívül Gogolák János kántortanító, id. Száraz István és Torma Ferenc dunakeszi postamester adakoztak.²⁴⁴ Minden bizonnyal a napóleoni háborúk gazdasági konjunktúrájának hatása volt, hogy megszaporodtak a dunakeszi lakosok adományai, hiszen hetven évvel korábban még a kereszteléskor illő ajándéokra sem volt fölöslegük, nemhogy a templom ilyen mértékű felújítására és a kegyúri teendők átvállalására.

A templom állaga ezzel persze jelentősen nem változott, sőt, egy szélviharban három ablaka úgy betört, hogy szeles időben a nagy oltárnál nem lehetett misét tartani. A másik falon sem volt jobb a helyzet: a temp-

²³⁸ *Extractus protocollis consistorialis die 24. novembris Anno 1800 celebrati*, VPKL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi 1816.

²³⁹ *Dunakeszi és Palota lakóinak levele Szerdahelyi Gábor tripoliszi címzetes püspöknek, 1796. december 6.*, VPKL, PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1796.

²⁴⁰ *Esterházy Ferenc bemutatja Nagy János káplánt Szerdahelyi váci püspöknek, 1798. december 1.* VKPL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1798.

²⁴¹ HD, 8.

²⁴² HD, 9.

²⁴³ *Thury Boldizsár levele Szerdahelyi váci püspöknek, 1801. július 24.* VKPL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1801.

²⁴⁴ HD, 9–10.

lom oldalán növény fák rombolták az ablakok állapotát. A kapu is romos volt, a belső kapu olyan gyenge lett, hogy a fosztogatóknak nem tudott volna ellenállni.²⁴⁵ Mindezt, egyelőre, nem orvosolták.

A település lakói a püspök úrtól kértek és kaptak engedélyt egy új, bádog korpuszos fakereszt felállítására a község felső végében,²⁴⁶ így rövid időn belül fel is állították azt. Szintén a falu lakosainak pénzén újították föl a település pesti végén álló régi keresztet.²⁴⁷ A közösség erejét mutatja, hogy az 1811. február 24-én leszakadt és összetört harangot egy hónap leforgása alatt a falu pénzén pótolták, amire 600 forintot áldoztak. Március 28-án a püspök az új, Pesten vásárolt 2 mázsa 32 font súlyú harangot Nepomuki Szent János nevére felszentelte, majd két nappal később felhúzták a toronyba.²⁴⁸

Olykor a dunakeszi lakosok áldozatos adakozása halálukkal sem szűnt meg, hanem alapítvány formájában tovább folytatódott. Példa erre Gogolák János kántortanító, aki halála előtt, 1812-ben tett alapítványt a falu egyházának, egyrészt, hogy a nagy oltárképet legyen miből felújítani, és újrafestetni, másrészt, hogy az örökmécses olaját tudják pótolni.²⁴⁹

Thury 1815 októberében bekövetkezett halálával lezárult a dunakeszi egyház nehéz korszaka: az egyházközösség az uradalom gazdasági gyengeségekor megmutatta összetartó és szervező erejét. Az 59 évesen elhunyt plébánost szintén a templom kriptájában helyezték örök nyugalomra, harmadikként a helység papjai közül.²⁵⁰

Egyházi élet a reformkorban (1816–1845)

Közel egyéves üresedés után, 1816 tavaszán Grassalkovich (III.) Antal kegyúri szavára és Kámánházy László püspök jóváhagyásával érkezett Plichta János a vecsési plébániáról Dunakeszire, hogy a Thury által megkezdett munkát folytassa. Érkezésekor tájékoztatta a püspököt a plébániai szőlő rendkívül rossz állapotáról. Művelését az elődök elmulasztották, vagy egyszerűen csak rosszul bántak vele (például nem adtak elég pénzt a munkásoknak, akik emiatt nem művelték azt rendesen),²⁵¹ a szőlőtőkék is kiöregedtek. Megoldást új tőkék telepítése, vagy a régiek nagy fáradsággal és gonddal történő frissítése jelenthette volna, ami igen költséges, de Plichta igyekezett elődei mise- és szőlőalapítványát újra felé-

²⁴⁵ *Thury Boldizsár levele Kámánházy püspökhöz, 1809. április 30.* VKPL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1809.

²⁴⁶ *Dunakeszi bírúi és esküdtjeinek levele Kámánházy püspökhöz, 1809. április 30.* VKPL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1809.

²⁴⁷ HD, 10.

²⁴⁸ HD, 11.

²⁴⁹ *Gogolák János alapítványára vonatkozó iratok*, VPKL PL, Püspöki hivatal iratai, Fundationes Dunakeszi, 1815.

²⁵⁰ Thuryt október 16-án temette el Horváth Elek váci fődiakonus, *Halotti*, II., 231.

²⁵¹ *Dunakeszi község levele Kámánházy püspök úrnak, 1816. január 3.* VPKL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1816.

6. kép: Grassalkovich (III.) Antal

leszteni.²⁵² Erre dunakeszi szolgálata alatt nem került sor. Kisebb huzavona alakult ki a község és a kegyúr között 1820-ban, amikor a település vezetői magukra kívánták vállalni a roskadozó Szent István-kápolna felújítását, és gondozását, az uradalom tisztjei azonban tagadták ennek szükségét. Maga Plichta is mindent megtett az ügy érdekében: levelet írt a váci konzisztóriumnak és Vietoris János uradalmi kormányzónak, de nem járt sikerrel.²⁵³

1821–1822-ben nagy munkálatokról számol be a *Historia Domus*: a téli hónapokban a templom tetőjén zsindelyt cseréltek, tavasszal a toronyéval folytatták. Ehhez

új lépcsőt ácsoltak fából, amely a haragtoronyba vezetett fel. A tornyot galambok és egyéb madarak elleni védelemmel is ellátták. A plébánia melléképületeit is felújították: tetőt zsindelyeztek, új ajtó épült a község pénzből a marhaistállónak, ezt már 1820-ban új tetővel látták el a községi bíró javaslatára.²⁵⁴ Plichta saját pénzén a parókia egyes ablakait vasráccsal erősíttette meg, könyvesszekrényről is gondoskodott, néhány évvel korábban pedig a plébánia papi szobájának ajtaját cseréltette le.²⁵⁵

A parókia kertjét egy másik telekre cserélték: a postaház mögött a Deszkáskert nevű részen kapott új földet. Itt 1818-tól kezdett gazdálkodni, eleinte kevesebb sikerrel, mert alkalmatlan volt a művelésre a hely, de szívos munkával több ezer szekér földet hordatott ide, amellyel a terméketlen völgyet lassan termővé tette, és reménykedett, hogy majd megtérül a befektetett munka. 1823 telén ennek a teleknek az alsó részébe lucernát vetettek, ami az újszerű kertkultúra első jele volt.²⁵⁶

1824 tavaszán Plichtát kegyura Soroksárra helyezte át, helyére a hatvani plébános káplánját, Szép Mihályt iktatta be április 2-án. Az új plébános az egyháza átvételekor készített jegyzőkönyvben megjegyezte, hogy a parókia rendelkezik házi kerttel, de az igen szegényen művelt, használatra alig alkalmas, a szántók közül egy nyomás Tetétlen pusztán van, amely az út

²⁵² Plichta János levele Kámánházy püspök úrnak, 1816. május 24. VPKL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1816.

²⁵³ Dunakeszi elöljáróinak levele 1820. május 29. Plichta levelei a tárgyban: 1820. június 29-én Vietoris Jánosnak; 1820. július 13-án a váci káptalannak, VPKL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1820.

²⁵⁴ HD, 12–13.

²⁵⁵ HD, 14.

²⁵⁶ HD, 13–14.

visszavezetése és a földek újrafelosztása miatt károsult. A papi szőlő, amely összesen 16 kapásnyi, a lehető legrosszabb állapotban van.²⁵⁷

Szép Mihály érdekes változást hozott a település egyházi életének megismerésében. Lejegyezte, milyen imákat mondott a nép a templomban, milyen lelki élet zajlott a településen, hogy a gyermekeket, akik hét közben az iskolában katekézist is tanultak, kikérdezték vasárnap a templomban. Szívesen írt a templomi eszközök állapotáról, az egyház szűkös anyagi helyzetéről, vagy, hogy az oltárokat milyen lepellettel terítette le, és milyen anyagból varratott ministránsruhát.²⁵⁸

Beszámolt arról is, miként védelmezte meg saját jogait, illetve tett szert jogos járandóságaira. Bár megyei szinten is panaszkodtak személyére, sikerült az alábbi ügyekben eredményre jutnia: hogy a hat szekér széna járandóságát adják elő; hogy a párbért, amelyet eddig a falu bírái természetben szedtek, és gyakran becsapták a papot, most ő szedhette be a parókián pénzben; hogy négy szekér szalma is járt neki.²⁵⁹ Végül beszámolt a szőlőművelés megújításáról: a 16 kapás szőlőt, amely évente másfél akó bort hozott, kivágatta, és a környék (Fót, Pócsmegyer, Verőce és Csörög) legjobb szőlőfajtáival telepítette be. Ebben édesanyja anyagilag támogatta, és a hívek bérmunkája is segítette. Az 1824/1825-ös évtől kezdve költségvetést vezetett a szőlőművelésről, életét ezután a plébánosi teendők mellett a szőlőművelésnek szentelte. Az erről szóló számadásai miatt közel 70 oldalnyi szöveg köthető nevéhez a *Historia Domus*ban: ezek gazdálkodási információk, időjárási tényezők, napi politikai események, amelyek nem sok kapcsolatot mutatnak a település lelki életével.²⁶⁰

1830-ban Szép panaszkodott a püspökének, hogy a templom részeinek felújítására nem tudja rábírní a helyi lakosokat, akik szerint öt évvel ezelőtt már eleget költöttek erre. A templom tabernákuluma azonban rossz állapotban, az áldozati asztal is korhadt, szúrágta volt, elmaradt a templom festése is, amelyre már az előző évben kapott püspöki engedélyt, és már egy kőművesmesterrel is felvette a kapcsolatot.²⁶¹ Ez utóbbira csak két év múlva került sor, és azt is az egyházközség pénzből kellett kifizetnie.²⁶² Szép 1831-ben a parókia ablakaira készíttetett zsalugátereket, de úgy érezte, becsapták: olcsót akart, mégis háromszor annyit fizetett, mint tervezte. Hasonlóképp járt, amikor a parókia ajtaját, illetve a tehénistállót újíttatta föl ugyanezzel a mesterrel. Mindezeket azért jegyezte föl, „*hogy a kedves utánam való tudhassa, hogy mennyi bajok adgyák elő magokat,*

²⁵⁷ VPKL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 218/1824.

²⁵⁸ HD, 18–20.

²⁵⁹ HD, 21.

²⁶⁰ A parókia szőlőgazdálkodására vonatkozó adatok feldolgozása további kutatást igényel.

²⁶¹ Szép levele a püspökhöz 1830. júl. 14-én, VPKL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1830.

²⁶² HD, 54.

és tudhassa magát alkalmaztatni”.²⁶³ A *Historia Domus*ban gyakran megjegyezte, milyen gonoszul bántak vele a mesteremberek: minden munka során becsapták, túlárasták munkájukat, a kegyúr meg kifizetteti vele a mesterek béreit, „*de ha az ember plébános, minthogy a világ úgyis ellene van, nem akart botránkozást csinálni*”.²⁶⁴

1833-ban leszakadt a 2 mázsa 30 font súlyú második harang, és a püspöktől kért engedélyt annak pótlására.²⁶⁵ Az új harang csak a következő évben készült el, 233 $\frac{5}{8}$ fontot nyomott, amelyet Pesten Eberhard Henrik harangöntő-mester készített el 132 forint 30 krajcárért, továbbá a harang helyére emeléséhez szükséges faanyagot is megvásárolták. Március 26-án Nádasdy Ferenc püspök Szent Mihály tiszteletére szentelte föl a harangot, amelyet két nappal később emeltek a helyére.²⁶⁶

1835-ben került sor az elhanyagolt Szent István-kápolna felújítására, amelyre a falu előljárói engedélyeztették papjukkal, sőt, megkérték, hogy a kápolna búcsúján ünnepi körmenetet tarthassanak hazafias érzelmeik kifejezésére. Ennek maradéktalanul eleget tett plébánosuk.²⁶⁷

Az évek során több jötevője is akadt a templomnak. Így például Dercsényi Pál neje, báró Geymüller Henrika a szomszédos Göd pusztáról, amely ekkor kezdett benépesülni. A bárónőnek saját széke is volt a templomban, egyházát pedig különböző ajándékokkal (általa varrt, könyv alá való terítőcskével és vörös vánkosokkal) látta el, és zöldre festett zsugáterekek is készítettet a templom számára.²⁶⁸ Néhány évvel később egyéb misekellékeket és a főoltár lépcsőjére gazdagon díszített szőnyeget is adott.²⁶⁹ A helyi egyház másik jötevője László Rozália, Torma Ferenc postamester özvegye volt, aki 1818-ban elhunyt, és letétbe helyezett egy kisebb összeget, amely azonban nem jutott el a plébánoshoz. Ez az ügy mintegy három éven át húzódott, végül azonban a jogos címzetthez került az egyház javára tett kegyes alapítvány.²⁷⁰

Szép plébános papi szolgálatának utolsó éveiben a templom padlózatának gondját próbálta megoldani. Először 1838-ban számolt be a püspöknek arról, hogy a dunakeszi templom járófelületét rossz minőségű vörös téglával fedték. Ez azonban annyira mállik, hogy mindent vörösre fest (oltárt, padokat, falakat stb.), és a hívek a legnagyobb ügyességük ellenére sem tudják ezt elkerülni. Attól tartott, a ruházatukat féltő hívek emiatt fogják elhanyagolni a szentmisét. Ezért arra kérte a püspököt, engedé-

²⁶³ HD, 51–52.

²⁶⁴ HD, 52.

²⁶⁵ VPKL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi 936/1833.

²⁶⁶ HD, 64.

²⁶⁷ HD, 64.

²⁶⁸ HD, 64., 66.

²⁶⁹ HD, 75.

²⁷⁰ László Rozália ügyében Jánossy György postamester volt érintett, az ügyiratok is őhöz kapcsolódnak. Az 1836–1838 között zajló folyamatról bőven lelhető irat az említett években itt: VPKL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1836–1838.

lyezze a templom padlójának márvány- vagy félmárványlapokkal burkolását.²⁷¹ A csere finanszírozását előbb az egyházi pénzek összegyűjtéséből, illetve a palotai filia kasszájának felhasználásával oldotta volna meg. Később az ekkor már több mint 600 forintra rúgó Gogolák-alapítványt is igénybe vette volna. Ezt a püspökség nem engedélyezte, azt állítva, hogy az alapítvány pénzét ilyen jellegű munkálatra nem használhatják föl. Annak kezelését egyébként is a Megyei Ájtatos Alapítványok Kezelősége végzi, és ebben az ügyben az ő engedélyük szükséges. Ezzel kapcsolatban 1840-től már Andrassy Mihály uradalmi prefektus is levelezést folytatott a püspökkel a templom padlózatának felújítása érdekében. Utolsó levele a kérdésben arról tanúskodik, hogy a Gogolák-féle alapítvány felhasználásában is zöld utat kaptak a kezelősegtől, de az uradalomban nagyobb gondok adódtak, emiatt a padlózást olyan időre kell halasztani, amikor a dunakeszi plébánia saját pénzén tudja kifizetni a felmerülő költségeket.²⁷² A padlózat cseréjét hátráltatta Szép Mihály romló egészségi állapota, majd 1841. december 19-én bekövetkezett halála. Ugyanebben az évben hunyt el Grassalkovich (III.) Antal herceg, és örökös híján a templom kegyurasága özvegyére, Esterházy Leopoldina hercegnőre szállt.

Az új plébános egy művelt, lendületes pap lett: Holló Mihály, aki ezelőtt hat évig szolgált Gödöllőn a herceget udvari papként és a helység lakosait plébánosként. 1842 januárjában mutatták be őt a püspöknek, letette az esküt, majd a hónap végén ünnepélyes keretek között beiktatták.²⁷³

Hivatala átvétele után azonnal a padlóburkolat cseréjén fáradozott. A hercegnővel egyeztetve előkészítette az ügyet, majd a község előljáróival Pestre ment, és megvásárolta a szükséges márványt, meszet, amit elhozattak Dunakeszire. A gödöllői kőművesek segítségével már hűsvétra kikerakatta a templom padlózatát, míg a sekrestye burkolatcseréje az ünnep utánra maradt. Holló a maradék márványból és téglából pedig olyan építményt emeltetett a templom közelében, ahonnan a templomból kiszorult hívők is fedett helyről követhették a szentmisét. A márványból a plébánia előszobájába is jutott.²⁷⁴ A plébános a padló felújítása után a templom belső meszelését is elvégeztette. Még így is maradt megoldatlan feladat: a haranghoz vezető ajtó felújítása, a templom külső meszelése, valamint a nagy oltárkép renoválása, amelyre a Gogolák-alapítvány összege ekkor még elégtelennek bizonyult.²⁷⁵

²⁷¹ *Szép levele a püspökhöz 1838. július 12.* VPKL PL, Egyházkormányzati iratok, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1838.

²⁷² *Andrassy levele a püspökhöz 1840. máj. 10-én; a püspöki válasz jún. 3-án; Andrassy utolsó levele júl. 8-án,* amelyhez csatolta a Kezelőség 1840. jan. 23-án kelt beleegyezését az alap felhasználásába, VPKL PL, Acta Parochiarum Dunakeszi, 1840.

²⁷³ Holló Mihálynál a *Historia Domus* lapszámozása véget ért, a további oldalszámozás folytatása a tanulmány szerzőjétől. HD, [87–88.]

²⁷⁴ HD, [90–91.]

²⁷⁵ HD, [91–92.]

A plébánia épülete sem volt megfelelő állapotban, javítására csak apránként lehetett gondolni.²⁷⁶ Amit azonban megtehetett, azt a plébános nem halogatta: a plébánia nádkerítését tűzvédelmi okokból eltávolíttatta, helyére akácfákat ültetett. Tervbe vette a plébániakert angol kertté alakítását is, ez azonban a hely talajának tulajdonságai miatt nem sikerülhetett, végül lóherével vetette be a kertet. A plébánia épülete előtt virágoskertet alakított ki, minden erejével a környezetének szépítésén fáradozott.²⁷⁷ A templom nagyajtójának felújítására a márványozás miatt nem maradt pénze, ezért közadakozást szervezett, és ebből megújították azt is, míg a harangokhoz felvezető kis ajtót a település pénzén cserélték ki. Ugyanekkor a templom előtti gödrös teret és a plébánia udvarát is kavicssal töltötték föl. A nyár folyamán Esterházy hercegnő jóvoltából a plébániát és gazdasági épületeit teljesen felújították. Holló, bár sok kellemetlenséget említett az építkezés kapcsán, de összegzésül csak annyit írt:

„hogy az előbbi elhagyott, és rongyos épület egy lött a legcsinosabb, és kellemesebb paplakok közül... elegendő jutalmamat nyerem azon öntudatban, hogy kitűrésem és fáradságom egy szép és kellemes lakot eszközle nékem, és szeretett utódaimnak...”²⁷⁸

A párbér beszédén is változtatott: az eddigi rend szerint a kántor és a templombíró feladata volt házról házra járni, és begyűjteni a kirótt összeget, ezután a plébános által kijelölt héten lehetett elmenni a parókiára befizetni az összeget. Holló szerint *„még az utolsó cigány is megfizette a párbért”*. Akinek nem volt pénze, azzal a plébános ledolgoztatta ezt a hozzájárulást a plébánia szőlőjében vagy a kertjében. 1844-ben a plébánia melléképületeinek tetőzetét a plébános kérésére a falu kicserélte, a bőséges nádtermést kihasználva pedig náddal fedték be nemcsak a marhaistállót, de a zöldséges pincét, a jégvermet, valamint az alsó kertben lévő méhes tetejét is. A templomi ruházatok felújítása is esedékessé vált: a plébános találékonyasága folytán a falun átutazó fuvarosok állatai által hagyott trágya elárverezéséből jutott kiegészítő jövedelemhez, amiből az iskola részére is juttatott pénzt. Az említett év májusában a plébános fogadta a vármegye és az uradalom képviselőit, akik a vasútvonal lefektetésének ügyében érkeztek a faluba.²⁷⁹

Holló munkásságának Dunakeszin hamarosan vége szakadt, mert 1845. július 24-én elfogadta gróf Károlyi István meghívását az újonnan létrejött fóti anyaegyház vezetésére. Az új plébánia július 31-ével megkapta a Dunakeszitől elcsatolt palotai, újpesti és káposztásmegyeri filiákat is.²⁸⁰

²⁷⁶ Holló leírásain érezhető a romantikus irodalmi hajlam, a részletekbe menő bemutatás annak ellenére, hogy feljegyzéseinek elején jelezte, nem kíván irodalmi stílusban írni. HD, [93.]

²⁷⁷ HD, [94.]

²⁷⁸ HD, [96.]

²⁷⁹ HD, [98–99., 101., 102–103.]

²⁸⁰ HD, [107.]

Holló távozása, valamint a dunakeszi plébánia filiáitól való megfosztása határkő a helyi egyház történetében. Ugyanakkor a Grassalkovich család férfiágának kihalása is döntő változást jelentett. A fennmaradt iratok tanúsága szerint a reformkori egyházi élet Dunakeszin elsősorban a csökkenő kegyúri támogatás pótlásában, a település egyházi épületeinek fenntartási és renoválási költségeinek fedezésében merült ki. A plébánosok személyükben minőségi változást jelentettek az előző száz év papjainak többségéhez képest (leszámítva talán a két nagy munkabírást 18. századi elődöt, Leszkovszkyt és Manigayt): műveltségüknek, tettvégyüknek köszönhetően felülemelkedtek az uradalom gazdasági nehézségei által okozott gondokon. A korszak leghatékonyabb plébánosa Holló Mihály volt, aki kapcsolatai révén három és fél év alatt sikeresen megújította a templom belső és külső tereit, a parókiát, a hozzá tartozó földeket, új bevételekhez juttatta az egyházat és felpesztítette lelki életet.

A reformkori Dunakeszi

A forradalmi Franciaország és Napóleon elleni koalíciós háborúk során a Habsburg Monarchia komoly államadósságot halmozott fel, amelyet többek között Magyarországon devalvációs gazdaságpolitikával kívánt egyensúlyozni. Ez a nemesek körében nagy felháborodást váltott ki, és sokuk elszegényedését okozta. A napóleoni háborút követő európai rend fenntartására, illetve az 1820-as évek itáliai és más vidékek (pl. a volt Lengyel Királyság) forradalmi megmozdulásainak leverésére tett erőfeszítések az udvar újabb eladósodásához vezettek. Ezt nem lehetett a nemeség bevonása megoldani, így az udvar arra kényszerült, hogy 1825-ben országgyűlést hívjon össze.

A magyarországi nemesség egy szűk rétege II. József uralkodásától, majd azt követően is komolyan érdeklődött a felvilágosodás eszméi, valamint az ipari forradalom találmányai iránt. Többek angliai gazdasági szakmunkákból (mint Kossuth Lajos), vagy utazásaik révén személyesen (például Vay Miklós báró, Wesselényi Miklós báró vagy gróf Széchenyi István, hogy csak a legismertebbeket említsük) is megismerték az ipari forradalom vívmányait és hatásait. Berzeviczy Gergely már a 18. század végén is felhívta a figyelmet a jobbágyi gazdálkodást körülvevő társadalmi problémákra, de ez sokáig süket fülekre talált. Csak gróf Széchenyi István *Hitel* című műve (1830) volt az, amely ismét a gazdaság megújítására, ezen belül is a bérmunka elterjesztésére és a közlekedés fejlesztésére hívta föl a figyelmet. Ennek a szakmunkának a megjelenésétől számítjuk a reformkor kezdetét. Széchenyi mellett Kossuth Lajos és gróf Batthyány Lajos tevékenysége irányította rá a figyelmet a mezőgazdasági változtatások mellett a hazai ipar megteremtésének szükségességére.

Míg a 18. század egyik forradalmi újítása volt a gőzgépek tökéletesítése és rendszeresítése az iparban, a 19. század elejének nagy újítása ezek közlekedésben való alkalmazása volt. A reformkor egyik legfontosabb

kérdése a gazdaság fellendítése, azon belül a közlekedés korszerűsítése volt. A vasból készült nyompályák a 19. század első harmadában mind szélesebb teret hódítottak Európában. Magyarországon 1831-ben került az országgyűlést előkészítő bizottságok elé a „vaspályák”, vagyis a vasútvonalak ötlete. Az 1832–1836. évi országgyűlés napirendjére tűzte, majd törvénybe iktatta (1836. évi XXV. tc.) a vasúti pályák felépítésének jogi alapjaként szolgáló törvényt, amelynek értelmében minden olyan vállalkozó, vagy társaság élvezhette a kormányzat támogatását, amely a tizenhárom meghatározott irány valamelyikén készült vízcsatornát, vasutat vagy vasúti hidat építtetni. A törvénycikkben szabályozták az építés körülményeit, a kisajátítás utáni kárpótlás kötelezettségét is. A törvény alkotásakor elsősorban lóvasutak létrehozására gondoltak, a pest–pozsonyi vasútvonalat is lóvontatásra tervezték, gőzmozdonyok alkalmazása csak később jutott a vasúttársaságok látóterébe.²⁸¹

A magyarországi vasútépítés két kereskedelmi csoport vetélkedése nyomán indult el rögtön a törvény születését követően. Az egyik csoport báró isaszegi Sina György, görög kereskedő vezetésével kezdte meg munkáját 1838-ban. Ez – terve szerint – a Duna jobb partján építette volna vonalát, Bécset és Budát kívánta összekötni Győrön át. Ennek leágazásaként a vonalat Triesztig is elvezette volna. A másik csoportosulás élén a pesti zsidó kereskedő, Ullmann Móric állt, aki kapcsolatai révén már 1837 őszén vasútépítési engedélyt nyert. Az ő terveiben Bécset és Pestet Pozsonyon keresztül kötötte volna össze vaspálya, amelyről 1839 júniusában vázlatot mutatott be a Helytartótanácsnak. A Pest–Vác vasútról pedig részletes tervet nyújtott be. E szerint részben állati erővel, részben gőzmozdonyok által vontatták volna a szerelvényeket.²⁸²

A következő években a két érdekcsoport rivalizálása jellemezte a politikai élet színtereit – többek között az országgyűlést és a sajtót is. A honatyák végül 1840-ben a bal parti vasút mellett foglalt állást. A munkálatok azonban nem kezdődhettek meg, egyrészt az 1841-es osztrák pénzügyi válság miatt, másrészt az Udvari Kamara vezetői a magánvasúti rendszerrel szemben az államvasúti rendszert részesítették előnyben, így akadályozták az Ullmann-féle Középponti Vasúti Vállalkozó Társaság működését. Az újabb országgyűlés azonban megerősítette a társaságot beléjük vetett bizalmában és rendelkezett kamatbiztosításról is. Ennek nyomán elindult a vasúti építkezés folyamata. A társaság 1844. június 29-én, Pozsonyban megtartotta közgyűlését, amelyen közölték, hogy a vaspályát szilárdabb alépítménnyel kívánják megépíteni, mivel vegyes vontatás helyett gőzvontatást kívánnak alkalmazni. Júliusban már a keresztgerendák beszerzése ügyében hirdettek pályázatot, és bejelentették, hogy augusztusban elindul az építkezés a Pest és Vác közötti területen. Erről csupán

²⁸¹ Az első vaspályát már ezelőtt, 1827-ben felállították Pest és Kőbánya között. Az ún. „lebegő-vasút” azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, így a következő évben lebontották. BOROSY, 1990. 232., 234.

²⁸² BOROSY, 1990. 234–235.

a földtulajdonosokat felejtették el tájékoztatni.²⁸³ Dunakeszin az előzetes tárgyalások már 1844. május 18-án lezajlottak, amikor

„Nagy küldöttség jelenté be magát a plébánosnál ebédre, kinek többnyire barátjai lévén a vármegyei, gedelli és fothi uradalmi küldöttek, bizodalmassan jöve, annál örömebb fogadtattak általam, minthogy édes hazánkban az első, úgy nevezett központi vasút ügyében foglalkozva jelentek meg, édes reményben élvén, miként ez a szeretett hont edénné varázsolandja.” A megbeszéléseket nyáron tettek követték: „ez időben történt a Dunakeszi határ felmérése is, melyet a főméltóságú uradalom tétettek, s hitelesítve is lön, sikerét a jövőre rejti, nékem legalább nyilvánosan ígérve van, hogy a történendő segregatio, és felosztás alkalmával a törvény szabta egész hely föld egy tagban fog kiadattni, valamint az esendő kaszáló is, mert jelenleg sem a sessio nincs meg valóságában, réttel vagyis kaszálóval pedig éppen nem bírok, s ezt midőn házamnál a vármegyei és bizodalmi küldöttség előtt kijelentém, a tisztí főügyész ünnepélyesen követelte mind az egész sessiót, mint pedig az esendő kaszálót részemre kiadattni, és ez hasonló ünnepélyességgel a főméltóságú uradalom részéről jelen volt főtiszt, és uradalmi főügyvéd által megis ígértettek, s én ebben tökéletesen megnyugodva várom is teljesítését.”²⁸⁴

A nyomvonal kijelölése 1844 augusztusában megtörtént. Míg Holló Mihály plébános pozitívan szemlélte a vasúti építkezés kibontakozását, a dunakeszi lakosok más szemszögből látták az ügyet. Augusztus 29-én érkezett a vármegyéhez a település levele, amelyben jelentették, hogy a vasutat építő mérnökök kijelölték a nyomvonalat, és ki is cövekeltek helyét. Ezzel kárt okoztak a szántóföldekben és a legelőkbén, és hiába keresték meg az uradalmat, hogy orvosolják sérelmeiket, válaszra sem méltatták őket. Ezért fordultak a vármegyéhez, hogy tájékoztatást kérjenek a kárpótlást illetően, és panaszolták azt is, hogy a kisajátított földek után is kell adót fizetniük. Az is kiderül továbbá, hogy a település előjárói már tudták: télen jelentős számú napszámos érkezik a munkálatok elvégzésére (600 főről írtak). Ezért kérték a vármegyét, hogy a helységben állomásozó katonaságot költöztessék ki, a közbiztonság fenntartására pedig rendeljenek ki egy-két hajdút a társaság pénzén.²⁸⁵ A vármegye válaszában megtagadta a katonaság kivonását, és azt a kérést is, hogy a társaság pénzén rendfenntartókat küldjön. Egyúttal megjegyezte: a napszámosokból a falu lakosainak inkább hasznuk lesz, semmint káruk.²⁸⁶

A károk felmérése és a kisajátítási becslés ezután kezdődött meg: 1844 októberében csak a földterületeket becsülték föl. Majd decemberben történt a vasútvonal útjába eső erdők, vetések és ültetvények becslése.²⁸⁷ A kisajátított földek méretéről a vasúttársaság – a terepviszonyokat is figyelembe véve – megállapodást kötött a földesurakkal, hogy a pályához

²⁸³ BOROSY, 1990. 235–238., 240.

²⁸⁴ HD, [102–103.]

²⁸⁵ A levelet tartalmilag közli: BOROSY, 1990. 243–244.

²⁸⁶ BOROSY, 1990. 244.

²⁸⁷ BARKÓCZI, 1994. 271.

egy hold (azaz 1200 négyszögöl) szélességű földterületre van szükségük, és ebbe belefoglalták annak a lehetőségét, hogy a jövőben párhuzamos sínpárt építhessenek. Szintén problémaként merült föl a pálya közelében lévő kavicsbányák kisajátításának terve. A töltéshez a vasútnak kőre is szüksége volt, de a kisajátítás révén a társaság ingyen jutott volna alapanyaghoz. A dunakeszi, gödi és csörögi határban fekvő bányák tulajdonosai ellenben azt szerették volna elérni, hogy bányáikat a kisajátításból mellőzzék. Az alispán ezekben az ügyekben az eredeti tulajdonosok számára kedvező döntést hozott.²⁸⁸

Az év őszén elindult az építkezés Dunakeszin, amelyről Holló plébános igen részletesen beszámolt.²⁸⁹ Ismét megjelentek a vármegye és az uradalom képviselői, és rövid egyezkedés után kezdődött a munka. A *Historia Domus* szerint a munkálatok egész télen folyhattak, így a pálya gyors ütemben készült. A helyiek mellett rengeteg idegen munkás érkezett a településre, akiknek azonban sem elszállásolásáról, sem étkeztetéséről nem gondoskodtak, és a környékbeli lakosokhoz képest jelentősen silányabb munkát végeztek. Problémát jelentett az érkező munkaerő minősége mellett a munkások előélete is: válogatás nélkül vettek föl zsvány-sággal, nyereszkedéssel vádolt embereket, akik a helyi lakosságra is rossz hatást gyakoroltak. Szintén romboló tényező volt az itt élők „erkölcsseire” a pillanatnyi konjunktúra: a lakosság a hirtelen jött gazdagodással nem tudott mit kezdeni, a külföldi árakhoz szokott mérnökök ugyanis igen sokat fizettek a töltéseken dolgozó munkásoknak (Holló plébános szerint akár 3 forintot is megkereshetett egy személy), és heti rendszerességgel szombatonként fizették ki a dolgozókat. Később a fizetéseket mérsékelték, de így is jobban kerestek a helyiek, mintha földjeik terményeiből kellett volna élniük. Voltak azonban olyanok is, akik munkabérüket gazdaságuk fejlesztésére fordították.

A munkálatok mellett folytatódott a kisajátítások. 1845 májusában, miután a vonalon az összes pályakorrekciót és az ezzel járó új becsléseket befejezték, már a fellebbezéseket várták a felek részéről, ezek ügyében a nyári időszakban döntést hozott a vármegyei bíróság. Ezek végrehajtására azonban negyedévet várni kellett, ugyanis a vasúttársaság csak igen lassan tett eleget a végzéseiben foglalt kötelezettségeknek. A kisajátított földekért csak 1846. március–április között fizetett a volt tulajdonosoknak.²⁹⁰ Dunakeszi esetében a követelt 2300 forint²⁹¹ helyett mindössze 1538 forint 44 krajcárt ítélt meg a földesúrnak a bíróság a kisajátított alagi földekért.²⁹²

A vasúti pálya mellett a tervben szerepelt indóház, azaz vasútállomás, három őrház és ugyanennyi őrbódé felépítése is, amelyek mind el is ké-

²⁸⁸ BARKÓCZI, 1994. 274–275.

²⁸⁹ HD, [104–106]; a szövegrész közlését jelen tanulmányban mellőzöm, annak bő tartalmi kivonata itt olvasható: VASS, 2011. 41–43.

²⁹⁰ BARKÓCZI, 1994. 271–272.

²⁹¹ BOROSY, 1990. 244.

²⁹² BARKÓCZI, 1994. 272.

szültek.²⁹³ Az új épületekbe dolgozókat is felvettek, elsősorban vasúti őrnek, de pénztáros alkalmazotról is van információ.²⁹⁴

A munkálatok befejezése után, 1845 novemberében már Pest és Palota között próbálták ki az új gőzmozdonyokat. A Pest–Vác útvonal ünnepélyes átadására azonban csak 1846. július 15-én került sor. Az ünnepség díszvendége József főherceg, nádor volt,²⁹⁵ de rajta kívül mintegy 350 fő próbálhatta ki az új közlekedési eszközt, közöttük a reformkor jeles történelmi személyiségei, mint Kossuth Lajos, Széchenyi István vagy Petőfi Sándor. E napon a Pest és Buda nevű gépeket állították a szerelvények elé. A társaság által használt tizenhat gőzmozdony többségét a belga Cockerill vállalat építette, de a philadelphiai Norris gyárból (Nádor és István) és a Bécs–Győri Vasúttársaság gépgyárából (Béts) is voltak mozdonyok. A palotai megálló kihagyásával 25 perc alatt ért a vonat Dunakeszire, ahol vizet vételeztek a kazánba, és fát a tenderekbe, majd a mintegy 10 perces művelet után a vonat folytatta útját Vácre, ahová az Dunakesziről 24 perc alatt ért el. Az összesen 59 perces út – amely eddig a *Budapesti Híradó* beszámolója szerint is lóval legalább fél napig tartott – a kétkedőket is meggyőzte a vasút szükségességéről és hasznáról. A megnyitás után naponta három járat közlekedett Pestről Vácre, ugyanennyi vissza, vasárnap négy vonatpár indult. A menetrendek negyedórákban közölték a beérkezés időpontját.²⁹⁶ A korabeli sajtó már a tervek megszületésétől kezdve nyomon követte a vasúti építkezést, majd az első próbamenet mikéntjét és magát a vasútvonal átadását is.²⁹⁷ Kérdéses volt, vajon mit jelent ez az újítás a dunakeszi lakosok számára. Holló plébános így foglalta össze a dilemmát:

Az első menetrend (1846)

7. kép: A Pest–Vác vasút első menetrendje

„Anyagi haszna vallyon leende e népnek valaha a vasútból, csak a jó Isten tudja, jelenleg azonban a határát, mely egészen homokos, feltúrták, s így a szélnek, mely itt rendkívül uralkodik egészen felszabadítottak, eddig némiképp győzte trágyával elfojtani, és javítani homokját, mint jármos marhát számosan tartott, ezzel fuvarozott, és fuvarból keresett pénzrel fizette adóját, földes urát, papját, s egyéb szükségieit tette,

²⁹³ BARKÓCZI, 1994. 275–276.

²⁹⁴ A vasútnál dolgozó személyek kilétéről a születési és a halotti anyakönyvek bejegyzései tájékoztatnak bennünket. Ez a lista azonban közel sem teljes, de látható, hogy a vasút a továbbiakban is új, addig nem ismert megélhetési forrást jelenthetett akár a helyi lakosok számára is. Ezek alapján a következők alkalmazottakat sorolhatjuk a rövid, 1846–1849 közötti időszakhoz: Száraz István, Rutska Péter, Marker Miklós, Ganausz József és Étsy János vasúti őrök, valamint Török András, aki pénztárnok volt a vasútnál.

²⁹⁵ Borosy tévesen István nádort említette az utazóközönség soraiban, amelyre figyelmet Kerekes Dóra hívta föl. Vö. BOROSY, 1990. 254.

²⁹⁶ BOROSY, 1990. 254–256. Az érkező utasokat Vácott ünnepély helyett tűzvész fogadta.

²⁹⁷ A vasútvonal átadásával kapcsolatos források: CSOMA, 2011c 44–48.

sött mivel homokja eddig sem termett meg egész esztendei kenyerét, buzára is csak fuvarozásból hozott pénzt, most ha többé Debrecenbe nem ő, hanem a lokomotív fog járni, ha Szolnokból sőt többé nem hozhat, nem fog munkát tarthatni, s így nem fogja földjét javíthatni – s így a következtetés világos, mi járul reá a vasútból – egyedül a jó Isten, ki véghetetlen, és a rosszakból is hasznosságokat származtatni képes, vezetheti jóra e békés és jámbor nép ügyét.”²⁹⁸

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc²⁹⁹

„Ebben az áldatlan évben hatalmas robajjal feltört a féktelen szabadság, ami még jobban befurakodott a nép, a hívők lelkébe” – írja visszaemlékezéseiben Szigethy Kilián dunakeszi plébános a helyi egyház történetében.³⁰⁰ Az 1848. márciusi 15-ei pesti események, majd Batthyány Lajos miniszterelnöki kinevezése, valamint a törvények szentesítésének ígérete hatására, az országban politikai változás kezdett kibontakozni. Az áprilisi törvények szentesítése után országszerte megindult az átalakulás, amelynek nyomai Dunakeszin is fellelhetők.

Az események vizsgálatakor különválasztom a hadi előkészületeket és hadi eseményeket, a települést ért politikai-közigazgatási változtatásokat és a helyi lakosság áldozatvállalását.

Az áprilisi törvények hatása a település életére

Az 1848. április 11-én szentesített törvények közül azok hatása volt jelentős, amelyek: (a) közvetlenül rendelkeztek a jobbágyok életéről, (b) a megyei joghatóság átalakítása miatt hatottak a falusi igazgatásra, (c) az politikai-közigazgatási rendszer átalakítása miatt jogokat adtak a települések lakóinak, illetve (d) rendelkeztek a nemzetőrsegről. Az elsők közé tartozott az 1848: IX. tc., amely alapján

„az urbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézma és pénzbeli fizetések, e törvény kihirdetésétől fogva örökösen megszűntetnek.”³⁰¹

A törvény a faizás és a legeltetés kapcsán a közös területekről úgy rendelkezett, hogy azokat a két fél a régi megállapodás szerint használhatta. 1848 nyarán a falu és a gödöllői uradalom éppen ennek a megállapításán vitatkozott. A település elöljárói (Száraz János bíró, Diviáczky Ferenc jegy-

²⁹⁸ HD, [105.]

²⁹⁹ Dunakeszi 1848-as szerepéről e fejezet csupán összefoglaló képet kíván mutatni, és felhasználva az eddigi kutatási eredményeket egy-két új ismerettel bővítve azokat. Dunakeszinek az 1848/49. évi történetéről ld. ZACHAR, 2002.; TRAGOR, 1908.; SZIGETHY, 2011. 49.

³⁰⁰ ZACHAR, 2002. 85.

³⁰¹ 1848: IX. tc. szövege itt: *1000 év törvényei* (<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5277> – utolsó elérés: 2016. február 11.)

zó, Blaskó Vince törvénybíró és 9 esküdt), valamint lakosai előtt felolvasták az uradalom képviselője, Pinka Donát sződi kasznár és Horvát Ferenc törvényszéki bíró levelét, amelyben kérték a dunakeszieket:

„barátságos egyesség útján, adjon nyilatkozatot a Dunakeszi község mit? és hol? – kíván engedni határából az uradalomnak?”

A falu válasza világos volt: a település határában nincs urasági legelő, sem majorsági föld emberemlékezet óta, legfeljebb csak homokos patakpart, ami csupán faültetésre jó, ha ez erdőnek számít. Egyébként nem egyezkednek, és mindenben a minisztérium akaratának rendelik alá magukat.³⁰² Erről további információ nem áll rendelkezésünkre.

A falu életét befolyásolta az is, hogy megszűnt a tized (1848: XIII. tc.) és a földesúri bíráskodás helyét átvette a vármegyei igazságszolgáltatás (1848: XI. tc.). Azokon a helyeken, ahol nem voltak rendezett, első bírósági hatású tanácsok, ideiglenesen a szolgabíró látta el a vármegyei bíráskodást. Pest vármegye azonban a közigazgatási apparátus tehermentesítéséért régebbi törvénycikkelyeket foganatosított, amelyek szerint a nem rendezett tanácsú községekben a tizenkét forintot meg nem haladó kereseteket a helyi bírónak kell intéznie. Az ugyanezen értékhatárig terjedő, valamint a nyolc napi elzárást meg nem haladó bűnügyekben szintén a falubíró illetékes. Ezenfelül az úriszék megszüntetésével ellátatlanul maradt árvaügyi és zárgondnoksággal kapcsolatos ügyeket is a községek kapták meg.³⁰³

A politikai átalakulás egyik legkézzelfoghatóbb jele volt a dunakeszi polgárok számára, hogy a vármegyét népképviselőlet alapján átalakították (az 1848: XVI. tc.). Ennek hatására a községek a megye irányításába közvetlen beleszólást nyerhettek, mivel a közgyűléseket elviekben nyilvánossá tették, gyakorlatilag csupán a községek elöljáróit (általában a bírót és a jegyzőt), a birtokos nemességet, az értelmiséget és a mezővárosok küldötteit hívták meg hivatalosan. A vármegyei közgyűlésre 1848. május 1-jén került sor a pesti vármegyeházán, amelyen több ezren jelentek meg. A községek elöljárói hivatalból részt vettek az eseményen. Dunakeszit Száraz János bíró és Diviáczky Ferenc jegyző képviselte. A vármegye közgyűlése rendelkezett a népképviselőleti választókerületek kialakításáról, kijelölte a választási bizottmányt, majd a vármegye ügyvitelére az új törvényi rendelkezésig egy állandó bizottmányt alakított ki a jelen lévő meghívottakból, amelynek tagjai közé Diviáczky Ferenc mellett még 472 másik, különböző rendű és rangú honfit jelöltek ki. Ezzel a vármegye minden települése képviselőletet nyert.³⁰⁴

A polgárosodás másik kézzelfogható jele a népképviselőleti törvény (1848: V. tc.) végrehajtása volt. Az említett megyegyűlés megszabta a

³⁰² *Tanácskormányi jegyzőkönyv 1848, GVML 2/f.*

³⁰³ SIMON V., 1990. 277., 279.

³⁰⁴ SIMON V., 1990. 270–273.

vármegye által küldhető képviselők választókerületeit, ezáltal tíz választókerületet hoztak létre, ezenfelül Cegléd és Nagykőrös egy-egy, Kecskemét két képviselőt küldhetett az új országgyűlésbe. Dunakeszit a negyedik, a gödöllői választókerületbe sorolták. A törvény rendelkezett a választókról is: ez alapján a községekben lakók közül a legalább negyed telekkel rendelkező, 20 év feletti, a legalább egy segéddel dolgozó kézművesek, valamint az értelmiségiek (papok, iskolatanítók, községi jegyzők stb.) vehettek részt a népképviselési választásokon. A szavazóbizottságok májusban felmérték és összeállították a választásokra jogosultakat, június közepén pedig elküldték ennek jegyzékét a belügyminisztériumba, ahol azt jóváhagyták. Az első választást június 25-ére írták ki, és Gödöllőn bonyolították le.³⁰⁵ Ezen a polgárok Fényes Elek és Beniczky Ödön közül választhattak képviselőt. A szavazáson 95 dunakeszi polgár vett részt, és az is tudható, kire adták le voksukat. A választás a települések nevének ábécérendjében történt, és nyílt szavazás volt, azaz minden szavazó egyesével bediktálta nevét ahhoz a jelölthöz, akire voksolni kívánt. Beniczkyre 86, Fényes Elekre csupán 9 dunakeszi polgár szavazott. A mandátumot 1290 : 980 arányban Beniczky nyerte el, ehhez a különbséghez a dunakesziek szavazatai is segítettek. Érdekes, hogy a szavazatszámolás során nem található meg a község vezetői közül sem a jegyző, sem a plébános, sem a tanító-kántor neve, pedig ők éppúgy választásra jogosultak voltak, akár a jobbágyok egy része.³⁰⁶

A háborús előkészületek és hadi események

Az áprilisi törvényekben a jogalkotók rendelkeztek a „nemzeti őrsereg” felállításáról is, amelynek összeírásáról Vácott már április elején, a törvény szentesítése előtt rendelet született, és megkezdődött a nyolc őrnagy kerületre osztott vármegye negyedik kerületének településeiben az önkéntesek összeírása. A helységek közül Dunakeszi 105 nemzetőrt adott a kerület 6133 fős létszámba.³⁰⁷ Ezeket a nemzetőröket azonban az augusztusi délvidéki harcok során nem vetették be, ahogy a majd 1300 fős váciából is csupán nagy nehézségek árán, csellel tudtak egy 150 fős zászlóaljat kiállítani.³⁰⁸ A későbbiekben a vármegye ezt a létszámot is csökkenteni kívánta, és problémát okozott az is, hogy az önkéntesek csupán négy hétre vállalták szolgálatukat, így mindig újabb és újabb csapatokat kellett toborozni.³⁰⁹

Josip Jellačić horvát bán előrenyomulását és pákozdi vereségét követően az ország védelmére általános toborzást hirdetnek, amely szerint a települések 127 fő után 2 fő katonát voltak kötelesek kiállítani az újonnan

³⁰⁵ SIMON V., 1990. 280–283.

³⁰⁶ *Jelentés a Belügyminisztériumba 1848. július 8-án*, MNL OL, H 13, 1848, 2. kútfő 311. tétel, 5435. irat

³⁰⁷ ZACHAR, 2002. 86.; Vö. TRAGOR, 1908. 13.

³⁰⁸ TRAGOR, 1908. 27–30.

³⁰⁹ URBÁN, 1983. 276–277.

szervezett honvédszászlóaljakra. Az újoncozások 1848 októberében és decemberében zajlottak a Váci járásban.³¹⁰ A plébános megemlégette, hogy az év októberében rövid ideig idegen tüzérek és újoncok állomásoztak Dunakeszin, akiket hamarosan Vácra vezényeltek.³¹¹

Az első komoly csapatmozgás 1848–1849 fordulójára tehető, amikor Alfred Windisch-Grätz (1787–1862) herceg seregei lassan Pest-Buda alá értek, és a móri vereséget követően az Országos Honvédelmi Bizottmány székhelyét Debrecenbe tette át. A január 2-án összeülő haditanács döntése alapján Görgei Artúr (1818–1916) végül feladta a fővárost, és a feldunai hadtesttel Vácon át északi irányba vonulva a Felső-Tisza vidékére távozott. Az eredeti terv szerint január 6-án kellett volna indulnia Görgeinek, de a január 3-ai tétényi csatát követően azt a hírt kapta, hogy az osztrákok már átkeltek a Dunán, így másnap az azonnali indulás mellett döntött.³¹² Január 4-éről 5-re virradóra már Dunakeszin át haladt Vácra a feldunai hadtest, 5-én Perczel is elhagyta Pestet, ő Szolnokra vonult. A visszavonuló hadak megrongálták a síneket, hogy megakadályozzák az osztrákok előrenyomulását. Görgei üldözésére csak 7-én indította el Windisch-Grätz Ladislaus von Wrbna (1795–1849) altábornagy 12.000 fős seregét, majd néhány nap múltán Anton Csorich (1795–1864) altábornagyot bízta meg Görgei elfogásával.³¹³ A két sereg egymás után vonult át a településen.

A tavaszi hadjáratig komoly katonai hadművelet nem zajlott a térségben, 1849 áprilisában azonban ismét fegyverek ropogásától lett hangos a környék. Az isaszegi csatát (április 6.) követően Windisch-Grätz a Vácot védő Csorich altábornagy seregét visszarendelte jobbszárnya védelmére, Rákosra (Dunakeszi-Kerepes irányon át), Vác védelmére pedig Georg Heinrich Ramberg (1786–1855) altábornagyot rendelte.³¹⁴ Mivel Görgei nem bízott Pest frontális megtámadásának tervében, inkább egy kockázatos előnyomulással Vácon, Párkányon és a Garam folyón átkelve kívánta felmenteni Komáromot, felcsillantva azt a lehetőséget, hogy eset-

8. kép:

Az isaszegi csata, Than Mór festménye

³¹⁰ URBÁN, 1983. 278. Zachar 217 lakosonként való újoncozást említett tévesen. A besorozott lakosok számát és kilétét további kutatások tisztázhatják. Vö. ZACHAR, 2002. 87.

³¹¹ *A Historia Domus* fordítását közli ZACHAR, 2002. 86–87.

³¹² A január 2-ai haditanácsról és következményeiről bővebben: HERMANN, 2001. 200–202.

³¹³ HERMANN, 2001. 203.; Vö. ZACHAR, 2002. 87–88.

³¹⁴ ZACHAR, 2002. 89.; Vö. URBÁN, 1983. 281.

leg bekerítik az osztrák főerőket.³¹⁵ A terv végrehajtásakor Görgei nagymérvű ellentámadásra számított, ezért április 8-án a Kmety-hadosztályt Dunakeszire rendelte, hogy fedezze az esetlegesen kibontakozó osztrák támadásoktól a Vác felé induló főerőket. Április 9-én egész nap várták Windisch-Grätz támadását, majd a főparancsnok a Csomád–Veresegyház térségében állomásozó I. és III. hadtestet délután nagy körívben elindította célja felé. A VII. és a II. hadtest Fót–Cinkota vonalon sorakozott fel az osztrák főerőkkel szemben, és egész nap harckészültségben volt.³¹⁶

A váci csata idején itt állomásozó csapatok (Kmety hadosztálya és a VII. hadtest 2. hadosztálya, valamint a 11. tüzérütege) folyamatosan zaklatták a Rákospalotán állomásozó császáriakat. Zachar idézi Hatala Péter (1832–1918) tüzérkáplár visszaemlékezéseit, aki leírta, miként akadályozták meg a segítségnyújtásban a Pestről Vácra tartó gőzhajókat ágyúikkal. A sikeres ütközet után Görgei főerői Komárom irányába vonultak a Duna bal partján, a Kmety-hadosztály Vácra ment, de a Pestet körülvevő zárógyűrű részeként Dunakeszin továbbra is állomásoztak magyar csapatok (egy honvédszászlóalj, öt huszárszázad és négy tüzérüteg).³¹⁷ A hadműveletek részét képezte a vasút megrongálása is, amire Görgei adott parancsot.³¹⁸ Vác elfoglalása és a főerők sikereinek hatására azonban szükségessé vált a bal parti vasút helyreállítása, amit a váci főparancsnokságról Kmety György (1813–1865) rendelt el április 15-én.³¹⁹ A parancs következtében a hónap végére helyreállt a vonalon a közlekedés és Pest április 24-ei feladásával a teljes szakaszon haladhattak szerelvények.³²⁰

Az utolsó nagy ütközet a térségben a júliusi orosz intervenciókor zajlott. A július 11-ei ütközet után Görgei azt a döntést hozta, hogy a feldunai hadtest Komárom alól elvonul, és csapataival a Duna bal partján haladva Vácra húzódik vissza. Az orosz csapatok már július 12-én megszállták Pestet, és néhány nappal később a Pest–Vác szakaszt már ők tartották kezükben. Amikor a Görgei testvére, Ármin vezette előhad július 15-én Vácra érkezett, egy itt állomásozó ellenséges lovas alakulattal találta szembe magát, amelyet kiűzött a városból. Ezek a lovasok egészen Dunakeszi határáig menekültek.³²¹ Fjodr Vasziljevics Rüdiger (1784–1856) orosz tábornok ennek hírére csapatait Vác ellen indította, de a többi hadtest megérkezésével a város védelme megerősödött. A délután helyszínre érkező orosz tábornok felismerte, hogy erős csapatokkal áll szemben, így a

³¹⁵ HERMANN, 2001. 282.

³¹⁶ URBÁN, 1983. 281.

³¹⁷ ZACHAR, 2002. 90–91., 92.

³¹⁸ Előbb április 8-án Dunakeszinél, majd április 12-én Rákospalota térségében szedték föl a síneket. Ld. ZACHAR, 2002. 93.

³¹⁹ A vasúttal kapcsolatos intézkedésekről és az ehhez tartozó dunakeszi népi hiedelemről Zachar József bővebben ír, és a Tragor által közölt levelet idézi. ZACHAR, 2002. 92–95.

³²⁰ URBÁN, 1983. 282.

³²¹ ZACHAR, 2002. 96.

visszavonulás mellett döntött.³²² Amikor Görgei Artúr értesült arról, hogy az orosz főerők dél–délkeleti irányban megszállták a vidéket, tervét ismét megváltoztatta, és azt határozta el, hogy északi irányba indul, eltereli az orosz főerők egy részét, hogy a Szegednél összpontosuló magyar sereg sikerrel vehesse fel a harcot a Julius von Haynau báró vezette osztrák főerőkkel. Másnap este a város elhagyására adott parancsot, 17-én azonban komoly gondot okozott a menekülő polgári lakosság miatt feltorlódott szekérsor és a városba bevont utóvédek miatt zavartalanul betörő oroszok támadása. Csak komoly utóvédharok árán sikerült a sereg maradványait kimenekíteni a városból.³²³ A második váci csatához kapcsolódóan került sor egy jelentős dunakeszi hadi eseményre, amelyben mintegy ezer honvédet ejtettek fogságba orosz csapatok, és egy teljes honvédszászlóalj tette le a fegyvert.³²⁴ Görgei északra fordulásával a Dunakeszi közelében zajló harcok lezárultak, a szabadságharc itt katonailag befejeződött.

A katonai hadműveletekben Dunakeszi lakói közül többen részt vettek, de jelenleg csak három nemzetőr-honvéd kilétéről van tudomásunk, akiket a Haynau-féle összeírás említett meg a szabadságharc végén. Megérdemlik, hogy név szerint felsoroljuk őket:

1. Száraz Vendel, római katolikus szolga, 1848–1849. szeptemberig szolgált;
2. Ágics Márton, római katolikus csizmadia, 1848–1849. október 1-jéig szolgált;
3. Kenyeres János, római katolikus szolga, 1848–1849. szeptemberig szolgált.

Szabaduló levele csak Ágics Mártonnak volt.

„Megjegyzendő, hogy Dunakeszi községe által állított több újoncok az ország külön részeiből lévén, hol lássak, nem tudatik.”³²⁵

Volt a szabadságharcnak dunakeszi származású tisztje is: Kárász Endre hadnagy, aki 1827 körül született a településen. Katonai pályáját a történeti irodalom részletezi: 1848. május 30-án vonult be az I. honvédszászlóaljhoz, majd a szerbek ellen és az erdélyi hadszíntérre irányították. 1849. május 1-jén Bem József tábornok őrmesterként a *Katonai Érdemjel* harmadik fokozatával tüntette ki. Júniusban áthelyezték őt a 7. honvédszászlóaljhoz, majd augusztus 2-án már hadnagy lett ugyanitt, a 4. hadtestnél. Szeptember 2-án a komáromi várőrségnél jelentkezett további szolgálatra. Későbbi sorsa ismeretlen a szakirodalom számára.³²⁶

³²² URBÁN, 1983. 283.

³²³ HERMANN, 2001. 354.

³²⁴ Az esemény datálása nem tisztázott. A források július 17-re teszik az eseményt, míg Zachar két nappal korábban. Az oroszokkal való harci cselekményekről Tragor nyomán bőven idéz forrásokat. ZACHAR, 2002. 95–98.

³²⁵ MNL PML IV. 106.b. Vácz járás, Dunakeszinél – a forrást és a neveket közli HEGEDŰS, 2003. 195.

³²⁶ HEGEDŰS, 2003. 195–196.; Vö. BONA, 1998. 173.

A dunakeszi nép áldozata és teherviselése a szabadságharc során

A katonai hadmozgások és a velük párhuzamos újoncozások Dunakeszi lakosaira is terheket róttak. Egy falu életében több ezer fős seregtestek megjelenése nem hétköznapi teherállalást jelentett, hiszen ha a katonák ételmezését egyes esetekben meg is oldották, minthogy a településen kívül nyertek szállást, a tisztek beszállásolása a helyieknek okozott gondot. Erről leghívebben Szigethy plébános nyilatkozott, aki a szabadságharc során többször is kényszerű vendéglátója volt honvédtiszteken kívül egyszerű katonáknak is, vagy akár császári tiszteknek. Elsőként január 5-én szenvedett a plébános a tétényi összecsapásból menekülő 50 gyalogos és lovas honvédtől, valamint hét tiszttől,

„akik hozzájuk tartozó nőcskéikkel – nem épp a legjobb híréekkel – [...] éjszakára a plébánialak épületeibe szállásolták be magukat”.³²⁷

Ezeket a katonákat kenyérrel és itallal kellett kínálni, a plébános nem kis kárára. A honvédek távozása után nem sokkal a császáriak is megjelentek a plébánián: Wrba altábornagy 30 lovasával és mintegy száz gyalogossal. Őket csak a szabadban tudta elszállásolni a plébános, és két akó bort kényszerült szétosztani közöttük. A településen kívül állomásozó katonaság nemcsak a postaház mögötti veteményest égette fel, hanem az összes szalmát is tönkretette és elpusztította, amelyek bálába voltak kötve. És nem csak a plébános szenvedte el ezeket a sérelmeket, hanem – néhány kivételtől eltekintve – az egész falu lakosságát jócskán megkárosította az átvonuló hadsereg.³²⁸ A tavaszi hadjárat kapcsán a plébános szintén megjegyezte, hogy a tisztek asztalához csatlakoztak; és azt is megemlítette, hogy a katonák, akiknek fára volt szükségük, nemcsak az ő fáját vitték el, de baltával kivágták az élő fákat, sőt, még a fából készült ólakat, karókat, oszlopokat, ajtófélfákat stb. is elvitték. Ezekből a legfontosabbakat a falu bírása saját költségén pótolta.³²⁹

A *Historia Domus* a továbbiakban nem említette a háború terheit, sem a falura nehezedő terheket. Más forrásból értesülhetünk a településen tavasszal, és kora nyáron pusztító kolerajárványról. A plébánia halotti anyakönyvében olvasható néhány elhunyt esetében a bejegyzés, hogy kolerában hunyt el. Az irat tanúsága szerint az első megbetegedést április 17-én regisztrálták: egy közkatona halálozott el a kórban, az utolsó kolerában elhunytat június 26-án temették el. Az áldozatok száma 14 fő volt.³³⁰ Az átlagosnak nevezhető 40-50 halott helyett ebben az évben ki-

³²⁷ „septem item officiales cum suis appertinentiis – mulierculis – certe non optimaе famae – [...] pro nocte aedibus parochialibus se illocarunt” – HD, [115.] A Zachárnál közölt fordítás pontatlan, ezért a szó szerinti idézet. Vö. ZACHAR, 2002. 88.

³²⁸ HD, [115–116.]

³²⁹ HD, [116–117.]

³³⁰ A regisztrált kolerások mellett mások is fertőződhetnek a kórral, s annak következtében halálhozhattak el. Az áldozatokról: *Halottak*, III. 79–86.

magaslóan sokan, 104-en haláloztak el. Az áldozatok több mint fele gyermek volt, de sok az 50 éves kor felett elhunyt személy is.

DUNAKESZI TÖRTÉNETE 1849 ÉS 1910 KÖZÖTT

Bevezetés

A szabadságharc bukása után az országban Julius Jacob von Haynau császári hadvezér rémuralma, vagyis a megtorlás korszaka következett. Haynau már 1849. július 1-jén, Győr elfoglalását követően kiáltványt (*Proclamatio*) adott ki, amelyben teljhatalmú fővezérként elrendelte, hogy minden, 1848. október 3-a után elkövetett, és a magyar szabadságharccal összefüggésben álló eseményt a haditörvényszéknek kell kivizsgálnia.

„1. §. A m[últ] évi October 3-án kibocsájtott és ugyanezen hó 8-án az akkori magyar országgyűlésen kihirdetett legfelsőbb kir[ályi] Manifestum által Magyarország, az Erdélyi Nagyfejedelemség pedig az ottani Parancsnok Báró Puchner főtábornagy m[últ] évi October 18-áról szóló Proklamatiója által a hadi törvények alá állíttatott. A mondott naptól, t[udni]i[llik] October 8-ától Magyarországon, Erdélyben pedig October 18-ától kezdve minden büntettek és vétségek, mellyek a magyar pártütéssel összeköttetésben vannak, ha bár polgári személyek által követték is el, hadtörvényi eljárás alá esnek.

E végből különös hadi törvényszékek vannak felállítva, menyek a fennálló haditörvények és a sereg fővezérei által kibocsájtott Proclamatiók alapján sommásan járandanak el.

[...] A felségsértés miatti elítéléssel az akárhol létező összes vagyonnak elvesztése együtt jár, – mi az ítéletben kimondatik.”¹

Ezt követően, október 6-án, Aradon kivégezték a szabadságharc magyar seregének tizenhárom tábornokát, valamint Pesten gróf Batthyány Lajos miniszterelnököt. Rajtuk kívül számos más, a szabadságharcot támogató katonai és polgári személyt végeztek ki,² sokan (1765 fő) börtönbe kerültek (Kufstein, Olmütz, Munkács várába vagy más helyekre), mások elszöktek, emigráltak. Utóbbiak között volt Kossuth Lajos is, aki soha többé nem tért haza. A magyar honvédek közül Haynau mintegy 50.000 főt soroztatott be a császár olasz és német tartományokban állomásozó seregeibe.³

Miután Haynau elvégezte a rá bízott feladatot, I. Ferenc József császár (1848–1916) leváltotta pozíciójából, és a Magyar Királyság irányítója Habsburg-Tescheni Albert főherceg (1817–1895) lett (egészen 1860-ig), de a császár az irányítást ténylegesen Alexander Bach (1813–1893) belügyminiszterre bízta. Az 1851 és 1859 közötti időszakot Bach-korszaknak, avagy a nyílt abszolutizmus korának nevezzük.⁴

¹ KATONA, 2001. 285–286.

² A katonai bíróságok mintegy 500 főt ítélték halálra, közülük 114 főt ki is végeztek. CSAPODY, 2005a 188.

³ CSAPODY, 2005a 188.

⁴ CSORBA, 2007. 280–282.

Ebben az időszakban az ország területi egysége nem állt helyre, Erdélyt külön kormányozták, Horvátországot, a katonai határőrvidéket és a Szerb Vajdaságot külön választották; a maradék magyar részt pedig öt kerületre osztották. Az egységes piac érdekében megszüntették a belső vámhatárt, bevezették az osztrák adórendszert, az osztrák polgári- és büntetőtörvénykönyvet, valamint iskolarendszert (8 osztályos gimnázium, érettségi), illetve kötelezővé tették a német nyelvet.⁵

A magyar társadalom a vesztes szabadságharcot, majd a Haynau-korszakot túlélve, Bach intézkedései és kormányzási módszerei nyomán mind elégedetlenebbé vált, így társadalmi ellenállás bontakozott ki. Ennek két formáját különböztethetjük meg, a nyílt és a passzív ellenállást. Az első esetében elsősorban egyéni megnyilvánulásokról beszélhetünk, amelyek nem jártak sikerrel, és amelyeket a bécsi udvar minden esetben kegyetlenül megtorolt. A rezisztencia a középbirtokos nemességre volt jellemző, és vezéralakjának a történetírás Deák Ferencet tekintette, aki – a Hőke Lajos nyomán széles körűen elterjedt nézet szerint – példát mutatott abban, hogy birtokára elzárkózva visszavonult a politikai élettől, a közügyek intézésében nem vállalt szerepet, és – ahol csak lehetett – kijátszotta, nem tartotta be az „osztrák törvényeket”.⁶ Az utóbbi időkből Deák magatartásának programadó voltát megkérdőjelezték a kutatók, a háttér mélyebb feltárása még várat magára.⁷ Mindent egybevetve leszögezhetjük azonban, hogy a magyar társadalom ebben az időszakban gyűlölettel fordult az osztrák központi hatalom és annak magyarországi szervei ellen, a túlélés érdekében ugyanakkor valamilyen mértékben alkalmazkodnia is kellett ahhoz. Ez pedig a passzív ellenállás szélesebb körű megvalósulását eredményezte.⁸

A bécsi udvarnak időközben más problémái is akadtak, mint a „renitens és rezisztens” magyarok, bár az események nem függetlenek a magyarok adófizetést és katonai szolgálatot megtagadó passzív ellenállásától. Az 1850-es évek végére megváltozott a nemzetközi politikai környezet. A császári hadsereg a franciáktól, majd 1859-ben, Solferinónál a Szárd-Piemonti Királyságtól szenvedett hatalmas vereséget, és az olasz szabadságmozgalom is sikeresnek ígérkezett. Emellett a császári udvar pénzügyi téren is egyre nehezebb helyzetbe került. Ez a magyar politika újragondolására is kényszerítette. Az irányváltást jól mutatja, hogy a változtatásra kész bécsi udvar 1860. október 2-án kiadta az ún. októberi diplomát, amely az addigi abszolutista berendezkedés megváltoztatására irányult. Ezt követően lassan ugyan, de megindult a párbeszéd az osztrák hatóságok és a magyar vezető rétegek között. A magyar történetírás a korszakot az útkeresés korának nevezi, amelynek vezéralakja ekkor már nyíltan és vállalva politikai magatartását, Deák Ferenc

⁵ CSAPODY, 2005a 188.

⁶ HŐKE, 1893. II. 455–464.

⁷ CSORBA, 2003. 289–290.; PAP, 2003. 119–136.; CSAPODY, 2005b 306–307.

⁸ CSAPODY, 2005b 301–308.

lett. Az általa 1865. április 16-án, a *Pesti Napló* hasábjain megjelentetett *Húsvéti cikk* gyorsította fel végül a két fél kiegyezésére irányuló, 1864-ben megkezdett tárgyalásokat.⁹ Ehhez járult még, hogy a császári hadsereg 1866. július 3-án, Königrätznél vereséget szenvedett Poroszországtól, ami végül arra kényszerítette I. Ferenc József császárt, hogy elfogadja a Deák által kínált lehetőséget a kiegyezésre.

A kiegyezés (1867. március 20., az 1867. évi XII., XIV., XV. és XVI. tc.) következtében létrejött az Osztrák–Magyar Monarchia, amelynek két legerősebb, de számarányát tekintve kisebbségben lévő népe kötött szövetséget. Mivel – a horvát–magyar, a horvátok számára nem kielégítő kiegyezést leszámítva – a magyarországi nemzetiségek nem kerültek bele az új rendszerbe, a nemzetiségi probléma számos negatív következményt, az első világháború során, illetve azt követően ezen nemzetiségek magyarellenességét eredményezi. A közös ügyek (külügy, hadügy, pénzügy) esetében pedig a rendszer igencsak felemásan működött.

A kiegyezést követő időszak Magyarország történetében erősen vitatott korszak, ugyanakkor azt kétségkívül minden értelmezője elismeri, hogy ennek következtében állt helyre – a szabadságharcot követően – az alkotmányos jogállamiság az országban. Mindez pedig lehetővé tette, hogy – az aktív és passzív rezisztencia megszűnése után – a magyar területek is konszolidálódjanak, majd ezt követően a modern világnak megfelelő fejlődésnek induljanak, az ország pedig a polgárosodás útjára lépjen. Az 1867 utáni magyar politikai intézményrendszer a liberális jegyeket felmutató polgári parlamentarizmus keretei között működött, és alapvető szinten érvényesült a hatalmi ágak különválasztása is.¹⁰ 1867 és 1914 között a politikai intézményrendszer szinte változatlan formában működött tovább, amit nem stabilitásnak, inkább merev struktúrák kialakulásának tekinthetünk. Ennek következtében a kiegyezéskori liberális jellegű berendezkedés nem fejlődött tovább demokratikus politikai rendszerré, az ehhez szükséges alkotmányjogi reformokat egyetlen hatalmon lévő politikai párt sem vállal(hat)ta fel. Jól mutatja a rendszer rugalmatlanságát, hogy 1848 és 1914 között nem változott túlzott mértékben a szavazatra jogosultak arányszáma a lakosság teljes létszámához képest (6-8%), miközben Európa más, elsősorban nyugati országaiiban egyre nőtt arányuk.¹¹

Mindenek a háttérben – egyéb folyamatok mellett – markánsan megjelent a nemzetiségi mozgalmaktól való félelem, illetve az eddig ismert Magyarország (integer Magyarország) védelmének szándéka. A korszak ugyanis Kelet-, illetve Közép-Európában a nemzeti ébredés korszaka, ami Magyarországon a nagy létszámban jelen lévő nemzetiségek öntudatra ébredését jelentette. Ez erősen veszélyeztette a magyar elit szerint az ország integritását, mivel a polgárosult társadalom ideális kerete a nemzet, mégpedig a magyar nemzet, a nemzetiségek joggya-

⁹ CSAPODY, 2005b 304–305.

¹⁰ PÜSKI, 1996. 11., 13.

¹¹ CIEGER, 2000. 3–51.; PÜSKI, 1998. 14.

korlását csak egyéni szinten tartották lehetségesnek. Már a reformkori politikusok is felismerték, hogy az ország területén élő más nemzetek igényt fognak formálni saját identitásuk kialakítására, amely gondolat azután a dualizmus korában is hatott. A korszak gondolkozóinak nagy része tartott a pánszlávizmus és a pángermanizmus térnyerésétől, így a nemzetiségek területi autonómia igényeit a korszak magyar politikusai következetesen elutasították. Inkább a polgárosodás nemzetiségek számára is kedvező aspektusait hangsúlyozták, illetve a kulturális asszimilációra építettek (annak ellenére, hogy már a szabadságharc idején is megmutatkoztak a koncepció problémái). Ezzel párhuzamosan – bár léteztek más koncepciók, pl. Dunai szövetség – a magyarországi politikai elit a nemzetiségi kérdés megoldását elsősorban Bécstől várta, vagyis hatalmi pozícióból, saját érdekeinek megfelelő rendezést óhajtott.¹²

A korszakban a nemzetiségi kérdést az 1868. évi nemzetiségi törvény szabályozta, amely megerősítette, hogy az országot az „egységes magyar nemzet” lakja, a nemzetiségek számára széles körű, de egyéni jogokat biztosított, így az anyanyelvhasználatot a helyi közigazgatásban és a bírászkodásban, illetve bizonyos fokú kulturális önállóságot.¹³ Korlátozott területi autonómiát csak a horvátok kaptak, a magyar–horvát kiegyezés során. Az egyéni jogok biztosítását a magyarországi nemzetiségek nem találták elegendőnek, követeléseik egyre hangsúlyosabbá váltak, amelyeket egyúttal a kiegyezés bírálataival is összekapcsoltak. A nemzetiségi politikai mozgalmakat a magyar kormányzat visszaszorította, az – értékelésük szerint – kulturálisnak álcázott politikai mozgalmakat (pl. Matica Slovenská) feloszlatták.¹⁴ A nemzetiségi asszimiláció egyik eszköze a polgárosodás következtében felgyorsuló gazdasági–társadalmi átalakulás volt, amelybe a magyar politikai elit a nemzetiségek bekapcsolódását is biztosította, de csak abban az esetben, ha nemzeti identitásukról – főleg nyelvi síkon – legalább látszólag lemondtak.¹⁵

A nemzetiségekkel kapcsolatos magatartás azt eredményezte, hogy a magyarság aránya az összlakosságon belül 50% fölé emelkedett, majd 1910-ben már 55% volt. Az ipari központok esetében ez még kirívóbban érvényesült, mert 1910-ben itt már átlagosan 79%-os volt a magyarság létszáma.¹⁶ Úgy tűnhetett a korszak magyar politikusai számára, hogy az állam sikerrel látta el „nemzetvédő” feladatát, amely álláspont téves ségére majd az első világháború, illetve az azt követő események világítanak majd rá.¹⁷

¹² PÜSKI, 1997. 16–17.

¹³ GÁNGÓ, 2009. 10–15.

¹⁴ VESZTRÓCZY, 2014. 289–318.

¹⁵ PÜSKI, 1997. 17.

¹⁶ NÉPSZÁMLÁLÁS 1910. I. 5*–6*

¹⁷ PÜSKI, 1997. 17–18.

Dunakeszi és Alag 1850 és 1910 között

A dualizmus kora a magyar társadalom számára a stabilitás és a prosperitás időszakának tűnt, amely elsősorban gazdasági téren mutatkozott meg. 1860 és 1913 között a nemzeti anyagi bruttótermék (GDMP) növekedése átlagosan évi 2,4% volt, ezzel Magyarország nem versenyezhetett ugyan olyan térségekkel, mint Svéd- vagy Németország, de a korábban itt tapasztalt fejlődés mértékéhez képest nagyon gyorsnak számított. Megváltozott a korszakban az egyes ágazatok részesedése a nemzeti jövedelem előállításából; a mezőgazdaságé – a korszerűbb technikák, illetve a termelés növekedése ellenére – folyamatosan csökkent. Jelentősége ugyanakkor nem elhanyagolandó, mivel a mezőgazdaságnak fontos szerep jutott Magyarország külkereskedelmi egyensúlyának fenntartásában, továbbá elősegítette a tőkefelhalmozódást és az iparosodást is.¹⁸ Dunakeszi esetében a mezőgazdaság és az ipar egyaránt fontos szerepet játszottak a gazdasági fejlődés során, de itt is megfigyelhető a korszakban az ipari termelés mind fontosabbá válása. A fejlettség mértékének a korban a gyáripari termelés alakulása számított, ami Magyarország esetében azt jelentette, hogy összbiriodalmi szinten hozta a fejlődés megfelelő mutatószámait – bár az ország mindvégig megmaradt agráripari országnak, az export kétharmadát 1913-ban még mindig a mezőgazdasági termékek jelentették. Ezzel párhuzamosan nőtt az ipar és a bányászat részesedése a nemzeti összjövedelem előállításában is: 1870-ben 16,5, míg 1913-ban már 26%. Az első helyen a helyi nyersanyagra épülő élelmiszer- és gépipar állt, utóbbi esetben főleg a nagy vasúti építkezések anyag- és eszközigényét elégítették ki.¹⁹ A legjobb helyzetben a magyarországi élelmiszer-, ezen belül is a malomipar volt. A dualizmus korában a mezőgazdasági termékek többségét feldolgozott formában exportálták. Az „*Ocean*” Magyar Konzervgyár és Kereskedelmi Rt. által 1917/18-ban létesített dunakeszi telephely termelése is hozzájárult ehhez. A dualizmus korának legkorszerűbb iparágai közé sorolható a villamossági ipar, amelyben Magyarország élen járt. Emellett fontos volt, hogy az állam, mint legnagyobb megrendelő hatékonyan segítette elő – infrastrukturális beruházások és a korszerű hitelintézeti hálózat kiépítése révén – a gazdasági fellendülést. A gazdasági változások társadalmi átalakulást is hoztak magukkal: a népesség egyre nagyobb arányban költözött be a városokba, amelyek száma folyamatosan nőtt. Az itt létrejövő nagypolgárság pedig az ipari és pénzügyi szféra legfontosabb pozícióit saját kezében tartotta. Ez a századfordulón mintegy 150, jórészt zsidó származású családot jelentett, akiknek az irányítása alatt jelentős (egyes becslések szerint 10.000 fő körüli) középvállalkozói réteg működött. A fejlődés elsősorban ezen utóbbi, vagyis a középosztály kiszélesedésével járt együtt, alapvetően az orvosok, mérnökök és

¹⁸ PÜSKI, 1996. 18–19.

¹⁹ PÜSKI, 1996. 19.

magántisztviselők száma gyarapodott. Ezen réteg kiszélesedése megváltoztatta az addigi magyarországi társadalmi viszonyokat: egyre nőtt az érettségizettek száma, akik minimum háromszobás lakásban kívántak élni, és mindinkább az addig általános magázódási formulák helyett a tegeződésre tértek át. Ők azok, akik – szokásaik révén – átalakítják a társadalmi és kulturális szokásokat is: sajtót olvasnak, színházba, koncertekre járnak. Igényeik hozták magukkal a városi cselédség létszámának komoly növekedését is. A korszakban a városi társadalmi rend alsó fokán az ipari munkásság és a kispolgárság állt, amely rétegek maguk is erősen tagoltak voltak (munkásság: szaktudás és jövedelem; kispolgárság: munka minősége szerint).²⁰

Budapest főváros közelsége természetesen Dunakeszire is hatott. Az itteni hagyományos társadalomnak valamennyire alkalmazkodnia kellett az új, megváltozott társadalmi viszonyokhoz, ha be akartak kapcsolódni a polgárosodás folyamatába. Az arisztokrácia ugyan veszített pozícióiból mindenütt, de alapvetően meg tudta tartani hídfőállásait. Dunakeszi esetében e téren akkor kezdődött változás, amikor birtokosai, a Grassalkovichok, csődbe mentek, és 1838-ban több mint egy évtizedes csődper kezdődött a hitelezők és a rokonság részéről. A fordulatos per végeredményeképpen 1850-ben hédervári Viczay Károly gróf lett a törvényes örökös, aki – mivel az uradalmat eladási kényszer terhelte – 1851-ben értékesítette a területet a kor egyik leggazdagabb bankárának, Sina György bárónak. Sina György 7.300.000 forintot fizetett a birtokért, amely összegből 1.000.000 forintot azonnal vissza is kapott, Grassalkovich (III.) Antal özvegyének, Esterházy Leopoldinának az eltartására.²¹ A gödöllői uradalomhoz tartozó, az 1850. évi népszámlálásor 989 fős Alagnak és Dunakeszinek is Sina György, majd halála után fia, Simon (1810–1876) lett a birtokosa.²² Dunakeszit a Grassalkovichok idejétől fogva kegyúri jogokkal és kötelezettségekkel terheltek, amelyek a következő tulajdonosokra is átháramlottak.²³

Sina Simon már az arisztokráciának egy új vonalát képviselte, amely a hagyományos arisztokráciához képest, amely hatalmát a korszakban elsősorban külső biztosítékok segítségével (Parlament főrendi háza, illetve a vármegyék legnagyobb adófizetői) érte el, mind hatékonyabb ellenpontot biztosított. Ezt követően Dunakeszinek és Alagnak többé tradicionális arisztokrata tulajdonosai nem voltak. Sina nemcsak hatalmas vagyonnal, de jó bécsi udvari kapcsolatokkal is bírt.

Sina Simon 1864-igtartó birtokossága kezdetén, 1856-ban az apja által két részre bontott gödöllői uradalmat három birtokra szabdalta: a gödöllőire, a hatvanira és a szentlőrincire, ezek közül Dunakeszi és Alag (amelyet ekkor még pusztaként tüntetnek fel) a gödöllőihez tartozott.

²⁰ PÜSKI, 1996. 19–20.

²¹ FARKAS, 2007. 173. Sina György a térség vasútépítésében érdekelt volt.

²² FARKAS, 2007. 176.

²³ VARGA, 2004. 8.

Úgy tűnt, Sina Simon már a birtokba vételkor az uradalom feldarabolásában, és a darabonkénti értékesítés nyereségességében gondolkozott.²⁴

Sina Simon birtokossága idején jelentős változás következett be a település életében, ugyanis az új tulajdonos végrehajtotta Dunakeszin az úrbérrendezést. A rendezésre az 1848. évi április törvények alapján került sor, amelyben kimondták, hogy a földeket a földesúrnak és a volt úrbéreseknek meg kell osztaniuk. Az eljárás ezen esetekben az úrbéri bíróságok előtt lefolytatott, ún. úrbéri per volt, amelynek során megállapították, hogy hogyan kell megosztani a per tárgyát képező földterületet. A pert Sina indította, mivel úgy értékelte,

1. kép: Báró Sina Simon
(Barabás Miklós litográfiája)

te, hogy a község nem teljesítette az úrbéri törvény rendelkezéseit.²⁵ A községi előljárók viszont azt hangoztatták, hogy a korábbi birtokos, gróf Grassalkovich Antal még az 1760-as években egy szerződéssel az egész dunakeszi határt a helyi lakosoknak engedte át, így a „földesúraság” onnan önként kizárta magát. Azóta a határt a dunakesziek folytonosan „bírták”. A perben született 1860. április 17-ei ítélet Sina Simonnak adott igazat.²⁶ A Sina és a falubeliek között létrejött szerződést, az úrbéri egyezséget – amely alapján a földek nagy része jogilag is a helyi gazdák tulajdonába került – a község részéről többek között Kühnel Ignác jegyző és Karti András bíró írta alá, 1860. október 18-án.²⁷

A rendezés során jobbágyi tulajdonba került minden, a Mária Terézia királynő 1770. évi úrbéri pátensét követően a jobbágyoknak és a zselléreknek juttatott földterület, mindösszesen 43 és $\frac{1}{3}$ telek. Egy telek 41 magyar holdból állt (1 hold belsőség [vagyis háztelek és közvetlen környezet], 28 hold szántó, 12 hold kaszáló). A jobbágyokon és a zsellérekön kívül a község maga, valamint a falusi értelmiség, vagyis a pap,

²⁴ FARKAS, 2007. 176.

²⁵ Tisztázatlan volt a jobbágytelkek és zsellérházak száma, a telkek felosztása, a hozzájuk tartozó rétek, rétföldek aránya, a községi földek aránya és jogosultsága, a lelkészi, tanítói, jegyzői földek mennyisége.

²⁶ GVML 6. c. (Lőrincz Róbert kutatása.)

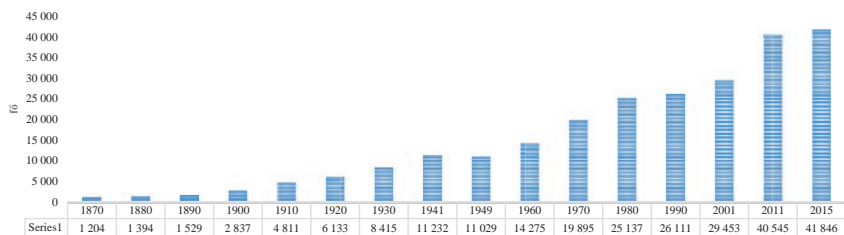
²⁷ MNL PML IV 165 a, A Pest-Pilis Vármegyei cs. kir. Úrbéri Törvényszék és a Pest-Solt Vármegyei cs. kir. Úrbéri Törvényszék egyesített iratai, Pest-Pilis megyei úrbéri perek gyűjteménye, 24. doboz, Dunakeszi 1817–1914, Úrbéri egyezség. (Lőrincz Róbert kutatása.)

a jegyző és a kántor is részesült földbirtokban, így Sina Simonnak az uradalomból $\frac{1}{6}$ telek híján 50 telket kellett átengednie az itt élőknek. Ezen túlmenően az úrbéresek 139 hold nádasban is részesültek, ami – tekintettel arra, hogy a házakat ebben az időben túlnyomórészt náddal fedték – fontos volt. Az úrbéri szerződés aláírására 1860. október 18-án került sor, amelyet a dunakesziek részéről 68 fő látott el kézjeggyével. Közülük 16 fő – analfabéta lévén – keresztet rajzolt, és a jegyző hitelesítette az adott személy aláírásaként.²⁸ Ezt követően Dunakeszi önálló községként működött.

Sina Simon – más mecénási tevékenysége mellett – híres volt közintézmény-alapításairól, részt vállalt a Nemzeti Múzeum, a Nemzeti Színház, a Magyar Tudományos Akadémia, a Szent István-bazilika, valamint számos óvoda, iskola és kórház megalapításában.²⁹ Ilyen jellegű tevékenységét Dunakeszi esetében is jól láthatjuk: iskolai és egyházi célokra 10-10 hold földet adott a községnek. Emellett temetőre és agyaggödörre 3-3, faiskola kialakítása céljából pedig 1 holdat adományozott Dunakeszinek.³⁰ Miután a földek az úrbéresek kezére kerültek, gyarapodni kezdett Dunakeszi lakossága, amely tendencia ezt követően – változó mértékben, de – napjainkig folytatódott.

Sina Simon és az ő tevékenységét követő időszakban a község életében is számtalan változás következett be. 1857-ben – Szép Mihály plébános hagyatékának felhasználásával – elkezdte az a Szent Mihály-templom felújítását. A munkálatokra egy bécsi festőt kért fel (? Külber), aki 1858-ra be is fejezte azt. A templomban új oltár készült, fölötté csillagokkal, az épületet belülről kifestették, aranyozták. A két mellékolárt

1. diagram: Dunakeszi népességszámának alakulása 1870 és 2015 között (készítette: Bisztrai Tibor)

is újrafestették, a zászlókat felújították. 1861-ben Sina saját költségén kívülről is lefesttette a templomot, a torony zsindelezését felújíttatta,

²⁸ LŐRINCZ, 2010. 1.

²⁹ KERÉNYI B., 2006. 21–31.

³⁰ LŐRINCZ, 2010. 1. A Duna árterében fekvő, homokos talajú települések esetében a fásítás igen fontos volt, mivel egyébként kevés volt a fa, így – fásítás hiányában – a korszakban az épületfát a közeli hegyes és dombos vidékekről, vagy a Felvidékről kellett hoztatni, amelynek költségei magasak voltak.

végül új keresztet helyeztetett rá. Mielőtt a bankár elhagyta volna Dunakeszit, akácfa-sort ültetett a plébániától a templomig, magát a plébániát is kifestette, vaskályhát tetetett bele, felújíttatta a szobákat, az ebédlőt és a hálószobát.

Sina Simon 1864-ben értékesítette a gödöllői uradalmat 7.800.000 forintért a *Société Belgique de Crédit Foncier et Industriel de Bruxelles* belga banknak. Az új tulajdonos, a pénzügyi élén álló André Langrand-Dumonceau lett.³¹ Az uradalmi ügyeket közvetlenül a bank bécsi vállalatát vezető Ferdinand Schaefer irányította, aki kapcsolatban állt az uradalmi tisztekkel. Mivel a *Société Belgique* hamarosan fuzionált a londoni székhelyű *General Company for the Promotion of Landcredit Ltd.*-vel,³² a gödöllői uradalom a bank budapesti igazgatósági tanácsosa, Ivánka Imre irányítása alá került.³³ 1864. július 13-án Jókai Mór lapja, *A Hon* közölte a Heves Megyei Gazdasági Egyesület közgyűlési jegyzőkönyvét, amelyben felhívta a figyelmet arra, hogy a „Belga Bank” magyarországi működésével szemben szükséges intézkedéseket foganatosítani. Nem ez volt az első cikk, amely a bank kétes tevékenységére felhívta a figyelmet, de ezt követően egy éven át egymás követték a pénzügyi ellen és mellett szóló írások. A bank elleni legsúlyosabb vádak a hitelműveleteihez kapcsolódtak, elsősorban a földbirtokok tagosításához, a telekfeldarabolásokhoz, a birtokminimum- és maximum kérdésköréhez.³⁴ Az ügyletekkel kapcsolatos ambivalencia, a család gyanúja egészen a kormányzati körökig elért: a királyi helytartó 1864. október 9-ei leiratában a megyei és kerületi kormányzóktól, valamint a főispánoktól pontos adatgyűjtést kért az illetékességi területükön a *Société Belgique* által folytatott tevékenységről.³⁵ André Langrand-Dumonceau pénzügyi vezetője pedig azt tette a területekkel, amihez a legjobban értett: felhagyott rajtuk a mezőgazdasági műveléssel, és igyekezett azokat kisebb részekre szabdalva értékesíteni. A gödöllői rész 1867-ben királyi birtok lett, Alag pedig – Chobot Ferenc adatai szerint – rövid időre gróf Almásy Pál (1818–1882) birtokába került.³⁶ Tőle a zsidó származású Holitscher Fülöp (Philipp Holitscher) vette meg 1873. április 15-én.³⁷

³¹ A fiatalabb korában a francia idegenlégió kötelékében Afrikában szolgáló André Langrand 1847-ben kötött aházasságot szülőhelyén, Vossemben Rosalie Dumonceau-val, akinek nevét is felvette. Később ő alapította a bécsi *Anker* pénzügyi intézetet is (1858), valamint a brüsszeli *La Royale belge*-t (1852), illetve az amszterdami *Nederlandot* (1858) is. Erről részletesen ld. JACQUEMYS, 1960–1965.

³² FARKAS, 2004. 20.

³³ FARKAS, 2007. 179.

³⁴ KISS, 2009. 352. Jókai Mór – Kiss Zsuzsanna kutatásai szerint – André Langrand-Dumonceau-ról mintázta a *Fekete gyémántok* Kaulman Félixét, azelőtt, hogy előbbi 1872-ben Brüsszelben, távollétében tíz év fogságra ítélték. Az ítélet végrehajtása elől Langrand-Dumonceau Brazíliába szökött. KISS, 2009. 358.

³⁵ KISS, 2009. 355.

³⁶ VARGA, 2004. 8–9.

³⁷ VARGA, 2004. 9.

Holitscher 1822-ben született Budán, és 1904. október 3-án hunyt el, Budapesten.³⁸ Gyártulajdonos édesapja kereskedői pályára szánta a fiát, ezért Bécsbe küldte tanulni. Kereskedelmi iskolában tanult, majd egy bécsi kereskedőháznál gyakornokként tevékenykedett. 1842-től apja vállalatánál, a Holitscher selyem- és szalagáru-gyárában (Bp., Deák Ferenc utca 19.)³⁹ dolgozott, amelyet később önállóan vezetett. 1869. februárban a Budapest, Zrínyi utca 17. sz. alatt lakó⁴⁰ Holitscher elnökletével alakult meg a Pest–Bécsi Teher-gőzhajózási Társaság, amelynek telephelye az Alsó Duna-parton volt, a Heinrich-féle házban. Igazgatója Boskowitz Zsigmond volt. Négy hajója közül három (Pest, Wien, Ruston) az újpesti hajógyárban épült, és itt készült még a társaság számára 20 teljesen egyforma, valamint két nagyobb uszály is. A társaság 1871. január elején fegyvercsempészési botrányba keveredett, majd ezt követően az Egyesült Gőzhajózási Társaságba olvadt.⁴¹ Holitscher a botrányt követően vette meg az új birtokot, amikor meggyengült az egészsége is. Ide költözött, mezei gazdálkodással és irodalommal foglalkozott. A teleket budapesti házában töltötte. Számos magyarországi és külföldi gazdasági szaklapban írt, tárcákat készített a *Pester Lloyd* számára is. Emellett írt verset, drámát is, *Hóbortos Márta* című, egyfelvonásos színművét 1901. január 12-én a Vígszínház bemutatta, Jászai Mari is játszott a darabban.⁴²

Alag és a Magyar Lovaregylet

Bevezetés

II. Károly angol király uralkodása (1660–1685) idején alakult ki a lóverseny kezdetleges formája, majd az 1700-as évek végére a lóversenyek szabályrendszere is. Az első meetinget (= rendezvényt) 1713-ban, az angliai Ascotban, a királyi birtokon futották. 1750-ben megalakult az angol *Jockey Club* Newmarketben, amely a lóversenyzés legmagasabb irányító szerve lett. Majd kiírták az úgynevezett klasszikus versenyeket, mint pl. 1776-ban a Doncaster St.-Lagert és 1780-ban az első Espom Derbyt. Azt, hogy mely lovakat próbálták ki, az 1793-ban kiadott *General Stud Book*ban jegyzeték fel. Minden olyan ló futhatott a hivatalos versenyeken, amelynek származása az e könyvben szereplő ősökre visszavezethető volt. Az első *Stud Book*ban szereplő lovak utódait nevezzük *angol te-livéreknek*.

³⁸ SCHÖPFLIN, 1931. II. 259.

³⁹ JANSZKY, 1896–1897. 309.

⁴⁰ BFL VII.176.a. – 1922 – 1503 A jogszolgáltatás területi szervei. Stamberger Ferenc közjegyző iratai. Okiratok.

⁴¹ HORVÁTH, 2004a

⁴² SCHÖPFLIN, 1931. II. 259.

A magyar lóversenyzés angol minta alapján szerveződött: Széchenyi István gróf sokat tett a magyar lóversenyzés létrejöttéért is. Fiatalkori angliai útjain barátjával, báró Wesselényi Miklóssal, több angliai lóversenyen és a newmarketi árverésen járva, vásároltak versenylovakat. Felismerve a lóversenyzés fontos sportbéli és gazdasági szerepét, már 1827. június 6-án megrendezték az első hivatalos lóversenyt Pesten. Ami megelőzte a Lánchíd felépítését és a Magyar Tudományos Akadémia megalapítását is. Ebben a korszakban elsősorban angol trénerek és zsokek révén működött a magyarországi lóspport, de a kezdetektől jelen voltak a kiváló magyar szakemberek is.

Az 1848-as szabadságharc idején a lóverseny visszaesett, sőt, két évre meg is szűnt, majd a kiegyezés éveiben új lendületet kapott, a millenniumi évekre virágzásnak indult. Több mint 50 pályán, 1200 lóval, 1300 futamot rendeztek, ami a lósportot – különösen a totalizátor (egyfajta totójáték, amely a kispénzű embereknek is lehetőséget adott a fogadásra) 1871. évi létrehozását követően – komoly gazdasági tényezővé tette. Széchenyi István 1828-ban kiadott *Lovakrul* című könyvében meghatározott egy programot (*Mit kellene tehát velünk tenni*), amelynek mentén a lóverseny magyarországi működését elképzelte. E fontos programpontok közül a harmadik így szól: „*Állandós Készítő Intézetek*”, azaz olyan tréningközpontok, amelyek lehetővé teszik a lovak versenyre való felkészítését.⁴³

Már több mint ötven éve zajlott a magyar lóversenyzés, de még nem volt magyar tréningközpontja. A tulajdonosok jellemzően Angliába vittek lovaikat tréningre, ami igen költséges megoldás volt. Itthon a versenylovak felkészítése jó körülmények között csak a kiegyezés utáni években volt lehetséges, de ezek még kezdetleges, nem kellő színvonalú tréningtelepek voltak. Káposztásmegyeren, Gödön voltak az első tréninglehetőségek, és gróf Esterházy Miklós birtokán, Tatán, ahol versenypálya is volt.

A lóspport egyik fontos szervezete, az előbb gróf Károlyi Gyula, majd gróf Batthyány Elemér vezetése alatt álló Magyar Lovaregylet 1889-ben vásárolt meg Holitscher Fülöptől 300.000 forintos vételáron egy 1200 öl nagyságú területet Alagon. Mindkét elnök szorgalmazta az alagi birtok megvételét egy tréningtelep létrehozására.⁴⁴ Az 1890. június 23-ai lovaregyleti közgyűlés még Károlyi Gyula elnökletével történt, ahol elhangzottak azok az érvek, amelyekkel a területet megvételét szorgalmazták. A közgyűlés úgy döntött, hogy megvásárolja Alag pusztát. A november 28-ai lovaregyleti jegyzőkönyv szerint akkor döntöttek Alag megvételéről, ahol kiépítették a versenypályát és a hozzá tartozó épületegyüttestet. Az első versenyt 1891-ben rendezték meg.⁴⁵ A Széchenyi István

⁴³ SZÉCHENYI, 1828. 94.

⁴⁴ Megjegyzendő, hogy Széchenyi az 1820-as évek elején, amikor barátaival lóra ülvé bejárták Pest környékét, hogy lóversenyterre alkalmas területet keressenek, kilogvált Palotától északra a váci kapun, és felfedezett egy versenypályára alkalmas területet, Alag-pusztát.

⁴⁵ KASZÁS, 2016. 2.

tevékenysége nyomán fellendülő magyar lósporthoz ettől kezdve egyik centruma lett Alag, amely tréningközpontként és versenyhelyszínként is jelentősnek mondható. A Lovaregylet megjelenése és tevékenysége a településre is hatással volt, új létesítmények épültek, jelentősen bővült a lakossága, infrastrukturális fejlődése pedig káprázatosnak mondható. Ebben az időszakban vasútállomás, csendőrség, iskola, községháza épül Alagon, számos villát, és ennek megfelelően nagyszámú cselédlakást építenek a községben.⁴⁶

2. kép: Gróf Batthyány Elemér

lett, sőt, a későbbi években, amikor Angliában futtatott versenylovakat, a nagy szaktekintélyű sportembert az angol Jockey Club is felvette tagjai közé. Ez azért volt megtisztelő számára, mert e klubnak igen ritkán volt idegen országbeli tagja. Ekkor az angolok már ismertek korábbról egy Batthyányt, Batthyány Gusztávot, aki Angliában élt és futtatott, 1875-ben pedig Galopin nevű lovával megnyerte az Epsom Derbyt. 1849-ben, amikor gróf Batthyány Elemér apját, gróf Batthyány Lajost, az első magyar legitim miniszterelnököt kivégezték, édesanyja, Zichy Antónia akaratára megfogadta, hogy semmi olyat nem cselekszik, ami a Habsburgokhoz kötné. Így örökre a lóverseny mellett maradt.

A Magyar Lovaregylet elnöki székébe ülve, ami egybeesik az alagi birtokvéttel, a következő húsz évben az ő irányításával épült fel Alag és lett nemcsak Magyarország, hanem Európa egyik legfejlettebb tréningközpontja is. A newmarketi mintára felépített lovas centrum a mai napig a lóversenyzés központi helye.

A település fejlődését tehát nagymértékben meghatározta a Magyar Lovaregylet jelenléte, ezen belül is gróf Batthyány Elemér (1847–1932), az egylet tizedik elnökének áldozatos szerepvállalása, aki tizenhat éven át töltötte be a posztot, majd ezután – mint örökös igazgatósági tag – fontos szerepet töltött be a magyar lóversenyzés irányításában. A hazai futtatás egy kiváló tehetségű sportembert kapott Batthyány személyében, aki gyermekkorától a lóversenyzésnek szentelte életét. A Batthyány családban kiváló tehetségű férfiak voltak, akik az élet számos területén adtak a nemzetnek tudóst, főpapot, művészt. Gróf Batthyány Elemér fiatalon a Magyar Lovaregylet tagja

⁴⁶ KASZÁS, 2016. 3.

Gróf Batthyány Elemér 1932-ben bekövetkezett halála után évenként emlékversenyen futottak (és futnak) a lovak a tiszteletére. Alagon utcát nevezeték el róla, amelyet néhány évtizedre megváltoztattak, de 1989 után ismét visszakapta eredeti nevét. A Kápolna utca–Nándori utca sarkán gróf Batthyány Elemér mellszobrát, ifj. Vastagh György szobrászművész alkotását, 1942-ben állították fel, amelynek posztamentére a következő verset vésték:

*„Hajdan hős eleink
paripákkal jöttek e honba,
és velük, szent öröke
által nyert diadalt.
Míg dobogó ütemű pata
törtet a célba,
Éltet adó szeretet hirdeti,
s őrzi e gyep...”*

A háború után a szobor eltűnt, de szerencsére egy lelkes alagi zsákba tette, és a magtár padlásán elrejtette. Majd az 1980-as években a már idős lovászember mindezt elmondta a pálya akkori igazgatójának, dr. Fehér Dezsőnek, akinek közreműködésével a szobrot ismét felállították, a pesti pálya ringje mellett. 2002-ben, amikor a pesti pályát újjáépítették, visszahozták Alagra és a helyi szobrászművész, Lengyel István által megtervezett környezetében gróf Batthyány Elemér szobra a Nándori utca–Fóti út sarkára került, ahol ma is látható.

Batthyány Elemér halála után – és a gazdasági válság miatt is – a lóverseny visszaesett, és az utána következő lovaregyleti elnökök sűrűn váltogatták egymást. Az alagi derbi idején herceg Odescalchi Béla (1890–1954) lett a lovaregylet elnöke, aki a Csomádi utca–Királyhágó utca sarkán lakott. A tornyos kúria a mai napig látható a Kossuth Lajos utca–Királyhágó utca sarkán. Odescalchi még egyszer, 1928-tól 1932-ig volt a lovaregylet élén, majd e sort gróf Erdődy Rudolf zárta, aki a lovaregylet 1950-es évi feloszlásáig töltötte be ezt a pozíciót.

Az első alagi versenyek

Az 1880-as években a magyar lóversenyzés Pesten, a ligeti pályán zajlott, a mai Népstadion és a Városliget találkozásánál. E pálya már megnyitáskor magában hordozott néhány olyan szakmai hibát, amelyek miatt a lovaregylet folyton kereste egy új pálya megnyitásának lehetőségét. Érv volt emellett az is, hogy a bérleti viszony bármikor felmondható volt a főváros részéről. E tények ismeretében saját birtokot kerestek, majd találtak Alagon. Az új versenypálya kiépítése kapcsán, a tervezetben olyan megoldások is szerepeltek, hogy a fővárostól az Andrássy út folytatásaként egy sugárutat építenek Alagig, amely még a troliközlekedést is számba vette, amivel a közönség utaztatását tervezték megoldani, de

szállodák építése is szerepelt benne. Ezek mintája a bécsi Práterben lévő freudenauai pálya volt.

A 2800 magyar holdnyi, a Dunakeszi–Fót–Palota által határolt kopár területen mindössze az alagi-majori román kori templomrom, valamint néhány lakás és istálló állt. Három dűlőre (Alagi-dűlő, Dunakeszi-dűlő, Réti-dűlő) és a Nándori-majorra osztották fel a homoksivatagot. Az alagi birtok közepén elterülő 477 kataszteri hold nagyságú szántóföld lett a Nándori-major területe. A telep kiépítését angol szakmérnökök közreműködésével végezték.⁴⁷ Az építkezések nyomán a puszta kultúrtájja változott: a homok megkötésére fenyveseket telepítettek, a gyepesítéshez Angliából hozattak vetőmagot. A Duna parton saját vízműtelep létesült, amely egyenesen a pályákhoz vezette a vizet és kizárólag azok öntözését és az istállók vízellátására biztosította. A lakosság számára vízvezetékot csak külön kérésre kötöttek be. A Fót felé eső (keleti-déli) területen a telepet kiszolgáló majorság épült ki, így a létesítmény a második világháborúig önellátó volt. A Dunakeszi községhez közel eső (nyugati) területeket csak pár évvel később kezdték beépíteni lakó funkciójú szociális létesítményekkel. A két említett terület között helyezkedett el a tulajdonképpeni tréningtelep és a hozzá tartozó pályarendszer. Itt sorakoztak a versenystállók és a trénerlakások. Az épületeket angol mintára a Lovaregylet építette, az ideköltöző idomárok bérelték azokat és az egylet által fenntartott terület használatáért pályabérleti díjat fizettek.⁴⁸

Az alagi versenyeket két nagy csoportra oszthatjuk: egy részüket professzionális lovasok számára írták ki (ők a zsokék, akik főfoglalkozásként űzték a sportot), más részüket azonban olyan úriemberek számára, akik csak kedvtelésből lovagoltak. Az angol szakkifejezés rájuk a *gentleman rider*, amelynek tükörfordításából született a magyar kifejezés: úrlovas. Utóbbiak számára is rendeztek tehát versenyeket Alagon, akik részben az arisztokrata ifjak soraiból, illetve részben a tehetséges – alapvetően lovassági – katonatisztek közül kerültek ki.⁴⁹

A pálya a vasútra merőlegesen Fót irányába terült el, a mai repülőtéri épületek helyén. A pályát – a Magyar Lovaregylet hathatós támogatásával – az Úrlovasok Szövetkezete vette használatba, és itt rendezte meg az első alagi lóversenyt 1891. április 12-én, vasárnap. Délután a Pestről vonattal érkező közönség a mély homokban igen hosszú sétával érte el a fából ácsolt tribünöket. Az első futamot, az 1600 méteres versenyt, Darázs nevű lóval Chernel Viktor nyerte.⁵⁰ A nyitónapon hat futam volt, a fő futamot, az Alagi Díjat, a 4000 méteres gátversenyt a négyéves kancsa, Csicsóné, nyergében gróf Stahrenberggel nyerte. A pesti közönségnek

⁴⁷ LÉVAI, 2010. 18.

⁴⁸ CSOMA, 2009a 13.

⁴⁹ Az Úrlovasok Szövetkezete 1890. február 3-án, a kaposvári megyeháza dísztermében alakult meg, a magyar úrlovas sport támogatásának céljával. Elnöke Jankovich-Besán Gyula lett. CSOMA, 2009b 13.

⁵⁰ *Vadász és Verseny*, 1891. április 16. 146.

tetszett az alagi kirándulás, de nem tetszett a mély homok. Ennek ellenére megígérték, hogy a következő, őszi úrlovas versenyekre újból Alagra jönnek. Az első versenyekről beszámoló *Kincsem Közlöny* azt írta, hogy Alagot már a természet is versenytérnek predesztinálta, valamint, hogy szebb, tetszetősebb versenypályája az egész Monarchiának nincs.

Eredetileg négy gyakorló pályát terveztek, de a megvalósításuk elmaradt. 1892-ben viszont megépült az 1000 főt befogadó tribün, amely nyolc méter magas volt, és a Jakabfy és Szabó budapesti építészeti iroda tervezte. Ezt követően már nem évi kettő, hanem – áprilisban, júniusban és augusztusban – hét verseny megrendezésére is sor kerülhetett. Ekkortól

3. kép: Versenytér, Dunakeszi-Alag

már komolyabb díjakat is kiírtak, mint a Rákosi-díj, valamint a Nagyalagi Akadályverseny, amelyek – komolyabb pénzüsszeggel járó díjak lévén – egyre több lovas, és természetesen egyre több fogadót is Alagra csábítottak. Ezen változásoknak köszönhetően került Dunakeszire Dreher Jenő, és vele együtt barátja, a Beregsomon született, fiatal Pejacsevich Albert gróf (1875–1941),⁵¹ aki az alagi lovas élet egyik meghatározó szereplője lett. A milleniumi lóversenypálya alagi megnyitóján mutatkozott be, majd ebben az évben az úrlovas *champion* (bajnok) címet is megszerezte.⁵² Amikor Irinyi-pusztáról Alagra költözött, Batthyány gróf idomárja lett, mivel annak addigi térnerének, a német származású

⁵¹ CSOMA, 2009a 13.

⁵² A család egyik tagja, Pejacsevich Péter 1828-ban már a lovaregyleti úrlovasok között szerepelt. CSOMA, 2010a 19.

4. kép: Gróf Pejacsevich Albert

Charles Plannernek egy doppinggyanú miatt bevonták a működési engedélyét, és bár később felmentették, Planner elhagyta Alagot. Pejacsevich Albert az első gentleman-trénerként kiváló szaktudásának köszönhetően a legtekintélyesebb futtatók lovait trenírozta.

Ebben az időszakban angol, amerikai, ausztrál és a Monarchia különböző helyeiről ide szerződött zsoké uralták a magyar lóversenyzést. Ezt látván, gróf Pejacsevich kezdeményezte a Pestvidéki Versenyegylet pályanyitását, amelyre 1912. április 21-én, Megyeren sor is került. E pálya segítségével kaptak versenylehetőséget azok a lovasziúúk, akik a Pejacsevich-iskola tanulóiként Alagon sajátították el a lovaglás művészetét. E fiatalok

közül többen olyan magas szintre vitték a versenylovaglást, hogy a két háború közötti évtizedekben már az összes nagy verseny nyerőjén ma-

5. kép: Gróf Pejacsevich Albert lak

gyar zsoké ült, mint Pretzner Imre, Gutai János, Klimscha Albert, Sajdik Sándor, Schejbal József. Sőt, az 1970-es évekig Európa több országában

lovagoltak sikerrel. Egyetlen angol, Teddy Gill maradt itt hírmondónak a háború kitöréséig. Pejacsevich Albert fia, az 1905-ben született János korán a versenylovak közé került, folytatta apja mesterségét. Kiváló tréner lett, apja 1941-ben bekövetkezett halála után e szakmában dolgozott Alagon.

Érdekes intermezzo lehetett Alag életében az az eset, amikor a Festetics Tasziló herceg és Horthy Miklós kormányzó közötti ellentétet a mindkét főméltóság lovait edző Pejacsevich Albert gróf hathatós közreműködésével éppen az alagi pálya tribünjén sikerült feloldani, amikor Festetics herceg békejobbot nyújtott a kormányzónak, aki ezt elfogadta.⁵³

A két legnevezetesebb ugróverseny, amit Alagon futottak, az 1894-ben alapított Rákosi-díj (gátverseny), és a Nagyalagi Akadályverseny volt. E versenyekre már egy évvel korábban nevezni kellett, sokan küldték el nevezéseiket szerte Európából. E két alagi futam egyenrangú volt a liverpooli és a pardubicei versenyekkel. 1901-ben Anglia legjobb ugrólovasa, a liverpooli akadályversenyt is nyert George Williamson nyerte Alagon Almaviva nevű lovával e kora tavaszi nagyversenyt. A futam többi lovain is neves zsokéék ültek. Csompóra Mátyás alagi zsoké ötször nyert ebben a futamban, így ő lett az a hazai lovas, aki megdöntötte az idegenek egyeduralmát. E futamokat hagyományosan minden év tavaszán futották egészen 1942-ig.

A millenniumi versenytér megnyitása

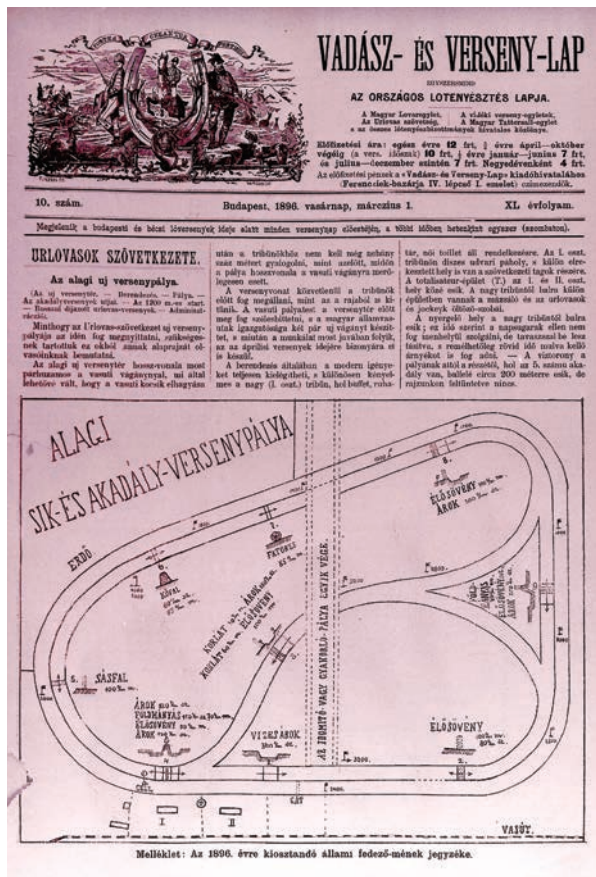
Az Úrlovasok Szövetkezete 1890-ben ajánlatot kapott a Batthyány Elemér gróf vezette Magyar Lovaregylettől arra, hogy az alagi pályát használja, amely felajánlást a Szövetkezet nagy örömmel elfogadott, mivel így állandó helyet nyert. Az alagi lovas élet felfuttatásában jelentős szerepet játszottak, 1894-ben már tizenöt napos volt a versenyprogram, vagyis a szezon minden második hetében sor került valamilyen megméretésre. Ezek során kiderült, hogy az 1891-ben felépített pálya már nem felel meg a követelményeknek, a fokozott igénybevétel korszerűbb terep kiépítését kívánta meg.⁵⁴

Az újkori olimpiák évében, 1896-ban az Úrlovasok Szövetkezete – dr. Magyar László, a lovaregylet vezértitkárának felügyeletével – új pályát épített Alagon: azt a háromszög formájú sík-, gát- és akadálypályát, amelynek egyenese a vasúttal párhuzamos, északon a Kápolna utca határolta, majd az itt álló víztoronytól átlóban a mai reptéri épületegyüttesig, az első pálya nyomvonaláig haladt, onnan pedig a vasút felé fordulva csatlakozott az egyenes pálya utolsó 300 méteréhez.⁵⁵ Az új pálya környezetében kialakították a lóversenyzés szükséges épületeit is, pl. tribünök, mázsaház stb.,

⁵³ TÖRÖK, 1980. 159–160.

⁵⁴ CSOMA, 2009b 13.

⁵⁵ LÉVAI, 2010. 18.

6. kép: Az alagi sík- és akadály-versenypálya (1896)

verseny-tudósító e napra írt, *Úrlovasok* című versével köszöntötte Alagot:

„Ujak a húrok vén hegedőmön,
Tárogatóm ifjodva rivall,
Jártam a tágas alagi mezőkön:
Urlovasokról szóljon a dal!
Urlovasokról, kiket a nyeregbe
Lelkesedés csal, nem a hiu bér;
Akiket izgat gyors paripa röpte
És a jutalmuk pálma, babér.

Áll Alagon már készen a pálya,
Készül a harcra már a lovas,
Nem sok idő s már kap paripára,
Forog az ostor, mélyed a vas.
Árkon, sövényen, gáton, akadályon
Mint a sebes nyíl, átröpül a ló,
Szép lányka, menyecske sóhajtja csodálón,
Hogy a lovassa csókolni való! [...]”⁵⁷

Őszi Kornél lapjában így gratulált mindazoknak, akik a pályaépítésben részt vettek:

⁵⁶ CSOMA, 2009b 13.

⁵⁷ HELTAI, 1896.

„Előre gratulálunk!

De hogy velünk együtt mindenki gratuláljon és a szerencsétkívánókhöz méltán sorakozzék, mutassuk csak be olvasóinknak az új pályát és a mi kirándulásunkat, a mely a milyen kedves, olyan tanulságos és meggyőző is volt arról, hogy az urlovas sport új korszak előtt áll Magyarországon.”⁵⁸

1896. április 5-én 2 óra 30 perckor a starter (indító) lecsapta zászlóját, ezzel elindultak a futamok. Az 1300 méteres Megnyitó-versenyben – a tulajdonosok nagy érdeklődésének köszönhetően – 21 ló indult. A szépszámú közönség, amelynek nagyobbik része különvonatokkal érkezett Pestről, tombolt, amikor a Pejacevich Albert által meglovagolt *Uzsorás* színeit meglátta a célhoz közeledni.⁵⁹ Jól sikerült a bemutatkozó versenynap, a közönség élvezetes futamokat látott, és a fogadási kedv is nagy volt, az ekkor a versenyeken először megjelenő bukmékerek (lóverseny fogadásokat kötők) nagy forgalmat bonyolítottak le.⁶⁰ A következő években megnőtt az alagi versenynapok száma, 1896-ban 16, 1897-ben és 1898-ban már 21-21, 1899-ben pedig 23 versenynap volt.⁶¹

Alag kiépülése

Alagon először a kilenc munkapálya, valamint az egy versenypálya épült ki, illetve az ezekhez kapcsolódó tizennégy istálló, amelyet – a lovaregylet vezetőségének telivérei mellett – eleinte a nagy arisztokrata családok (Esterházy, Festetics, Wenckheim) lovai töltöttek meg. Az 1890-es évek végétől ugyanakkor egyre több, a gazdasági konjunktúra révén vagyonnossá vált iparos nagypolgár is bekapcsolódott a lóversenysportba, és Alagra hozta lovait (pl. Dreher). Az alagi pálya előkelőségét az is jelzi, hogy 1898-ban Habsburg–Lotharingiai Ottó Ferenc (a későbbi IV. Károly magyar király édesapja) itt versenyeztette lovait. Az évek folyamán sok olyan tulajdonos, aki a tizennégy istállóba már nem fért be, Alag dunakeszi oldalán nyitott saját istállót, vagyis gazdasági komplexumot. Ezen istállók középpontja rendszerint a „kastély” volt, azaz a tréner háza, egy kúriaszerű, vakolt téglapépület. A komplexum területén emellett az istállómester háza állt; az egyéb alkalmazottak (pl. az abrakmester) lakásokban éltek. A tré-

⁵⁸ ŐSZI, 1896.

⁵⁹ SZÁRAZ, 1996. 15.; CSOMA, 2010. 19.

⁶⁰ A bukmékerek (ang. *book maker*) által praktizált fogadási forma Angliából érkezett Magyarországra, és lényege, hogy a bukméker mindig a lovak ellen fogad (a verseny előtt közlést tesz ennek mértékét, ez az *odds*), mivel sokkal több az induló ló, mint amennyi nyerhet. A fogadást természetesen bárki tarthatja (a meghatározott *odds*oknak megfelelően), a vesztes fogadásokból nála maradó összegekből tudja kifizetni a nyert fogadók pénzét. A fogadásokat a bukméker kis könyvben vezette, innen ered szakmája megnevezése. Érdekes, hogy ebben az időszakban bukméker csak feddhetetlen előéletű, vagyis „kifogástalan úriember” lehetett, mivel munkája alapja a becsületes pénzkezelés volt, illetve jelentős kezdőtőkére volt szüksége. CSOMA, 2009b 13.

⁶¹ CSOMA, 2009b 13.

ner kúriája előtt volt egy kör alakú jártató, ahol a lovak reggeli átmozgatása történt, ezt vették körbe azok rendszerint téglából készült, vakolatlan épületek, amelyekben a lovaik bokszai voltak.⁶²

A lóversenypálya és a hozzá kapcsolódó épületek emelése mellett a kis település, Alag is fejlődésnek indult, amelynek motorja a Magyar Lovaregylet volt, a munkálatok túlnyomó többségét pedig az Úrlovasok Szövetkezete végezte.

A versenyekre nagyszámú közönség látogatott ki, akiknek biztonsága garantálása érdekében szükség volt egy helyi csendőrőrs felállítására, mivel az 1892-ben létrehozott dunakeszi csendőrség – a távolság miatt – nem volt képes azonnali beavatkozásra, már pedig a tömegben aranybányát látó zsebtolvajok esetében pont erre lett volna szükség. Eleinte a versenyek idejére 20 csendőrt rendeltek ki Dunakesziről Alagra. A Lovaregylet azonban saját területén ajánlott fel egy, az önálló alagi csendőrőrs székhelyéül szolgáló ingatlan felépítésére alkalmas telket. Az új épület 1895-re készült el. Jelenlegi ismereteink szerint a Dunakeszin addig működő, Hanzel Márton parancsnok vezette csendőrség költözött át Alagra, a mai Verseny utcában található épületbe, amelyet lovaregyleti bérleményként használt. Ettől kezdve egészen 1912-ig Dunakeszi és Alag csendőri feladatait az alagi őrsről látták el, amelynek tevékenységét a Lovaregylet folyamatosan támogatta adományokkal.⁶³ 1896-ban a csendőrőrsöt Mitián Demeter parancsnok vezette.⁶⁴

A nagyszámú és gyakran előkelő közönség fogadására az addigi vasútállomás sem bizonyult megfelelőnek, ezért a lovaregylet új épület emelését határozta el. A Mikszáth Kálmán által szerkesztett *Országos Hírlap* is tudósított az építésről, 1898. június 18-án:

„A magyar király államvasutak igazgatósága elhatározta, hogy a dunakeszi állomást 106.000 forint költséggel teljesen újraépítteti, s az alagi oldalra, a nagytribün közelében helyezi el. Maga Dunakeszi község még 60.000 forintot ad az építkezéshez, mely összesen az utakat és a feljárókat hozzák rendbe. A régi állomás épületét lakásokká alakítják át.”⁶⁵

A lap október 14-én újabb információkat közölt a másnap, 1898. október 15-én átadott új állomásról:

„Az alagi versenyekre legközelebb kiránduló sportközönséget kellemesen fogja meglepni az a hatalmas állomási épület, mely az alagi versenytér közvetlen közelében a vendéglővé átalakított kiállítási erdészeti pavillon alján épült. A kereskedelmi miniszter a nagy vasúti kölcsön első részletéből építtette a vácsi osztálymérnökség felügyelete alatt az új állomást, mely a szakértők szerint a máv legmodernebbül berende-

⁶² CSOMA, 2009d 15.

⁶³ LŐRINCZ, 2014. 4.

⁶⁴ CSOMA, 2009c 13.

⁶⁵ CSOMA, 2009c 13.

zett állomása. Az új épület egy kilométer távolban van Dunakesztől, mely hatvanezer forintot az utakat hozta rendbe, hogy az állomás könnyen hozzáférhetővé legyen. Az állomás, mely Dunakesz-Alag nevet kapta, most készült el teljesen s megnyitása e hónap 15-én megy végbe.”⁶⁶

Az egyre komfortosabbá váló Alagon felépült a lovaregyleti szálloda, amely a helyiek és az alagi versenyekre érkezők kedvenc találkahelye lett. Az 1898. március 1-jei *Kincsem Közlöny* is tudósít róla.⁶⁷ E szálloda lett az a közösségi hely, amelyet csak Pavilonként emlegettek. Régebben a Pavilont a 2007-ben lebontott kőépülettel azonosította a helytörténetírás, mára azonban kiderült, hogy az 1898-ban felállított épület azonos volt a budapesti millenniumi kiállításra emelt erdészeti pavilonnal, amely a Kápolna utca–Verseny utca sarkán közvetlenül a pálya mellett lévő dombon állt. Egy alagi képeslap, amely a Dunakeszin működő Lővi Izidor kiadásában jelent meg, ábrázolja ezt az épületet. Az *1896-os Ezredéves kiállítás Architektúrája* című kiadványában ezen épületről részletes leírást kapunk, sőt, a fotóját is közli e mű.⁶⁸ Az 1897-es *Magyar Lovaregyleti Évkönyv* tartalmazza a hírt:

„Az Alagon mindinkább gyarapodó training-versenyüzemből kifolyólag ott úgy hivatássszerűleg mind sűrűbben megforduló egyének, mint istállótulajdonosok és úrlovasok megfelelő elhelyeztetése czéljából, a milleniumi kiállítási erdészeti pavilonnak az egyletre nézve előnyös feltételek mellett való megszerzése s Alagon szálloda és vendéglőként való felállítása határozottat el. A szálloda felszereléséhez szükséges összeg augusztus 25-én megszavaztatott.”⁶⁹

A millenniumi kiállítás bezárása után a fából épült erdészeti pavilont lebontották, majd itt felállították. A Szentés Rezső tulajdonában lévő étterem a pálya vendégeit szolgálta ki egészen 1904-ig. Ekkor – Batthyány Elemér akaratának megfelelően – ettől nem messze, a vasútállomással szemben építették fel azt az angol fogadók stílusát követő épületet, amelyik átvette az erdészeti pavilon szerepét. Az egyik érv az volt az épület áthelyezésére, hogy az akkor még alacsony fenyőerdő fái között az erdészeti pavilon tetejéről be lehetett látni a pályára, így a reggeli galoppok eredményét kileshették a *tautok*, akik a bukmékerek számára nagy segítséget adtak az esélyek pontosabb meghatározására. Ezt unta meg Batthyány, amikor elrendelte az épület áthelyezését.⁷⁰

Az új szálloda (Lovar Egyleti Szálloda) a Magyar Lovaregylet tulajdonában volt, és az alagi versenyekre kilátogatók fontos helye lett. Éttermében mindig ültek versenyrajongók, a távolabbról érkezők szállást is

⁶⁶ CSOMA, 2009c 13.

⁶⁷ SZÁRAZ, 1996. 20.

⁶⁸ LÉVAI, 2012. 2.

⁶⁹ Idézi LÉVAI, 2012. 2.

⁷⁰ CSOMA, 2009c 13.

7. kép: A lovaregyleti pavilon

kaphattak. A szezon idején zsokék, trénerek és szakújságírók is látogattak, de az istállótulajdonosok is rendszeresen betértek. Itt találkoztak a bálók vendégei, itt ünnepelték a derbik győzteseit, de az alagi csikóárverésre érkezők is itt szállhattak meg. Krúdy Gyula, Heltai Jenő, Szép Ernő és még sok más író és művészember, akik rajongtak a turfért, alagi látogatásuk alkalmával szívesen voltak a Pavilon vendégei. Az itt szerzett benyomásaikat később felhasználták műveikben.⁷¹ A második világháborúig a Pavilon az alagiak közkedvelt találkozóhelye volt, ezután tovább működött, de elvesztette varázsát. Némileg leromlott, majd megszűnt mint vendéglátóhely, végül 2006 márciusában lebontották.⁷²

Amikor 1906-ban a lovaregylet versenyeit Alagon rendezte, a tréningpályák kiépítése gyors ütemben folytatódott. Ekkor épült az Alagot híressé tevő Téli pálya. Legfőbb értéke a homok, ami kevés vizet tartalmaz, ezért télen sem fagy keményre, ez lehetőséget ad a lovak téli tréningezésére is. A pálya elhanyagoltnak tűnik, mert a pusztai területen a karbantartott futópályák azt a látszatot keltik, mintha gondozatlanok lennének, de az érzékeny idegzetű telivéreknek ez nyugalmat áraszt, szabadon vágázhatnak a homokon. Nincsenek műtárgyak, fehér korlátok, célkarikák, amelyek a versenyzésre emlékeztetnek. A pálya Fót felé vezető részein kanyargós vonalvezetésű, majd visszafordulva, enyhén emelkedő egyenes szakasz következik, amely a lovak felkészítésének kiválóan megfelel. E pálya az angol newmarketi tréningpályák utolsó ezer méterének felfelé emelkedő vonalvezetésére hasonlít. A Téli pálya előnye az, hogy korán, azaz akár télen is elkezdhetik a lovakkal a felkészítő

⁷¹ CSOMA, 2009c 13.

⁷² Helyére társasházat építettek, amelyen emléktábla őrzi a múltat: „1898–2007. Itt állt a Magyar Lovaregylet szállodája, a Pavilon. A Pavilon lakóház 2008-ban épült.”

munkát, azokra a tavaszi európai versenyekre, amelyekre a fagy miatt más pályákon lehetőség nincs. A Téli pálya a mai napig a versenylovak felkészítésének speciális helye immáron több mint egy évszázada.

Közben a tatai tréningtelep elnéptelenedett, igen sok ott dolgozó angol tréner, zsoké, lovasz átköltözött az épülő Alagra. A lovaregyleti elnök, Batthyány, akinek eredményes versenyistállója volt, Alagra hozta lovait, és itt Peter Price-ra, majd később Charles Planner gondjaira bízta. A Monarchia derbijét 1892-ben Gagával, 1893-ban pedig Gourmand nevű lovával megnyerte. A Monarchia neves futtatói, látva e sikereket, maguk is Alagra hozták versenylovaikat, így Gustav von Springer báró (1842–1920), vagy Alphonse James de Rothschild báró (1827–1905). A világ különböző helyeiről ide érkezők, akik sokan a családjukkal jöttek, vagy itt alapítottak családot, a Csomádi utca–Mihály utca–Fóti út határolta északi területen kialakított newmarketi stílusú villanegyedben laktak. Közel a vasútállomáshoz, arra merőlegesen a tréningközpont bejáratáig építették fel azt az egyforma házakból álló csoportot, a Lovásztelepet, amely a lovaszok lakóházaiként szolgált.

Érdekes színfoltja volt az alagi lovas életnek a falkavadász sport, amely szintén Angliából indult világhódító útjára. Lóháton kopókkal szarvast, rókát, nyulat hajtanak egy arra kijelölt természetes térben. Az úrlovas sport kedvelői, az arisztokraták szívesen hódoltak e tevékenységnek. Magyarországra a falkavadászatot is Széchenyi István hozta, az első falkavadász egyesület, 1824-ben is az ő kezdeményezésére jött létre, majd 1830-ban gróf Károlyi István (1787–1881) fóti birtokán is létesült falkavadász központ.⁷³ Színvonalas falkavadász napokat rendeztek jól kikapcsolt lovakkal. Az 1913-ban megalakult Alagi Falkavadász Társaság a Gödöllő–Fót–Megyer vonalon rendezte hajtásait, amelyeken a király és a királyné is többször részt vett. A kopók a fóti Károlyi-birtokon álltak, amelynek tulajdonosa, gróf Károlyi Mihály lett a Társaság elnöke.⁷⁴ 1939-ben még voltak rendezvények Fót–Palota–Mogyoród területén. Gróf Batthyány Elemér részese volt azoknak a falkavadászatoknak, amelyeket a gödöllői kastélyból Palota felé indulva rendeztek az 1800-as évek utolsó évtizedeiben. Amikor a falka visszafelé indult a gödöllői kastély irányába, Erzsébet királyné nemegyszer feltartotta lovát és a lovaregyleti elnökkel, gróf Batthyány Elemérrel felszaladtak a Téli pálya puha homokján. A kiváló lovas hírében álló Erzsébet kedvelte a sebes vágót, nemkülönben Batthyány.

1910. február 28-án a dunakeszi testületi ülésen úgy határoztak, hogy engedélyezik Alag elválását Dunakeszitől. Május 18-án az új település nevét határozták meg, e dátumot tartjuk Alag megalakulása időpontjának. Július 27-én került sor az alagi képviselő-testület első gyűlésére, amelyen Molnár Gyulát választották a község bírójának (1910–1939), és Hajnal Jenőt a jegyzőjének (1910–1932). Az önállóvá vált Alag rohamo-

⁷³ MÜHLBACHERNÉ SZÁHLENDER, 2010. 8.

⁷⁴ MÜHLBACHERNÉ SZÁHLENDER, 2010. 8.

san fejlődött, és a lóversenyzés a legvirágzóbb évtizedeit élte egészen a második világháborúig. Hamarosan megépült a községháza, hogy az önálló település képviselő-testületének legyen állandó ülés helye. Amíg el nem készült az épület, Pretzner Imre zsolé Batthyány utcai villájában üléseztek. Az 1910 novemberében, dr. Osváth Alberttől és nejétől 17.830 koronáért megvásárolt Szent Imre tér melletti telken a községháza mellett a jegyző lakását, illetve az új iskolát is fel kívánták építeni. Az épülettervek közül Goldberg Simonét fogadta el a testület 1911. április 5-ei ülésén, az új iskolát és községházát 1912-ben adták át. Az önállóvá vált község 1910 őszén Szabó József pestúj helyi lakos 333 négyszögöles telkét is megvásárolta, ahol szeméthyűjtő telepet és dögkutató létesített. Az egyre gyarapodó számú lakosság ellátására községi piac létesítése is szükségessé vált, amely először 1911. június 3-án nyitotta meg kapuit a Fóti úton, a Batthyány utca sarkán, nem messze a vasútállomástól. A piac megnyitása további fejlesztéseket indukált: 1911 novemberében községi hússzék és vágóhid is üzemelni kezdett Alagon, amely mellett – akárcsak Dunakeszin – községi jégvermet működtettek. Hamarosan italmérés, szatócsbolt és cipésműhely is létesült.⁷⁵ A piac mellett, a település gazdasági életének központi szereplője volt a Keresztény Szövetkezetek Központi Fióközlete, a „Szövi”, amely a Fóti út és a Kossuth Lajos utca sarkán helyezkedett el. Az 1890-es években épül ház Hädl Fülöp tulajdonában állt, akinek fűszer- és csemegeüzlete itt működött, ugyanakkor cukrászda is működött benne.⁷⁶ 1911-ben a Fóti út 2. sz. alatt, Szlatónyi Béla igazgatása alatt létrejött az Alagi Takarékszövetkezet, a község első pénz- és hitelintézete, amely elsősorban a lóversenysporthoz kapcsolódó pénzügyi tranzakciókra szakosodott, így legnagyobb betétesei a Magyar Lovaregylet és az Úrlovasok Szövetkezete voltak, valamint Alag község.⁷⁷

Az alagi mindennapokat nemcsak a lovaregylet vezetői, tagjai, a trénerék és zsolék alakították, de feleségeiknek és más nőrokonainak is fontos szerep jutott. Így például Pejacsevich Albert második feleségének, aki oroszlanrészt vállalt férje mellett Alag felvirágoztatásában. A Hadi-segélyező Bizottságban, az Amerikai Gyermekegélyező Akcióban, az Alagi Női Jótékonyági Egyesület keretén belül fáradozott az alagi közélet jobbításán. A *Sportélet* 1917. január 13-ai számában minderről így írt:

„Az alagi női jótékonyági egyesület, amely gr. Pejacsevich Albertné védnöksége alatt áll, s mely nemes céljai közt főleg a lovászszeremélyzet hadi árváit gyámolítja, az év közben ismételten gyakorolt jótékonyágát karácsonyi felruházással tetőzte be. Az évközben istállótulajdonosaink, trainereink és jockeyink által a nemes célra juttatott adományokból az egylet 32 lovászygyermeket és 12 olyant, kik az alagi lovaregyleti dominium szeremélyzetéhez tartoznak, ruházott fel tetőtől talpig téli köntösbe, s az alagi lovászszeremélyzet közel 200 tagját vendégelte meg a szent estén. A nemes szívü

⁷⁵ CSOMA, 2009e 15.

⁷⁶ HALÁSZ, 2010. 5.; CSOMA, 2009e 15.

⁷⁷ CSOMA, 2009e 15.

grófnó s segitőtársai: az alagi intelligencia hölgytagjai ezidén is folytatni fogják áldásos működésüket s remélni lehet, hogy azok a jótékony adományok, melyeket a sporthoz tartozók a mult évben a nemes czél oltárára juttattak, ezidén sem fognak elmaradni. Megörökítésre érdemesnek tartjuk, hogy tavaaly istállótulajdonosaink közül gr. Zichy Béla, gr. Sigray Antal, gr. Pejacsevich Albert, Dreher Antal, Őszi Kornél, Verebély Dezső, trainereink közül Beeson János, Szigeti Nándor, jockeyink közül Pretzner Imre, Csiszár Lajos, Smutny Ferencz, Tausz Viktor s mások juttattak neves összegeket egy-egy nagy győzelmük után.”⁷⁸

Másutt ezt olvashatjuk: „Ugyanakkor gróf Pejacsevich Albertné által az alagi nős lovaszok gyermekei részére rendezett karácsonyi ünnepélyre 600 P engedélyeztetett.”⁷⁹

Az önállóvá vált Alagon pezsgő élet folyt. A sport magas színvonalra emelkedett. A villanegyedek házai a newmarketi hagyományos építézet jegyeit hordozták, és az itt lakó *sportsmanek* rájuk jellemző stílusban éltek napjaikat. Voltak, akik megtanultak magyarul, és voltak, akik a helyiek számára igen érdekesen ejtették a magyar szót. Voltak, akik családot alapítottak, de sokan hazamentek az első világháború után. Egy közkedvelt, magyarrá vált hölgy volt Mary Reeves, aki az egyik legeredményesebb alagi trénerhez, Mravik Pálhoz ment feleségül és lett sok alagi gyerek első angoltanárnője. A Lovaregylet tevékenységének köszönhetően tehát számos angol telepedett le Alagon, ahol valóságos kolóniájuk jött létre. Közöttük olyan családokkal, mint a Reeves vagy a Hesp.

Angol kolónia Alagon

Alagi tréningtelep jelentőségére az 1892-ben ide költöző Peter Price hívta fel a figyelmet azáltal, hogy idomított lovaival hamarosan kétszer megnyerte az Osztrák Derbyt. Őt követte John Reeves 1895-ben, majd Thomas Ball 1897-ben, és mások. Az alagi angol kolónia megalapítója John Reeves (1846–1930), az ő égisze alatt fejlődött Alag a magyarországi lóversenyzés központjává. John Reeves nagyapja, és apja is lovakkal foglalkozott, ő maga 12 évesen, zsekéként Ascotban nyerte meg élete első versenyét. Tekintettel arra, hogy kis testsúlyát a kamaszkort követően elvesztette, zsekéként nem tudott továbbdolgozni, és lóidomári karrierbe fogott. 1867-ben került az Osztrák–Magyar Monarchia területére, ahol Johann (II.) Liechtenstein herceg (1840–1929) trénereként tevékenykedett. Ezen állásának köszönhetően a korabeli Monarchia legmagasabb köreibe volt bejáratos, I. Ferenc József császárt és nejét, Erzsébetet többször kísérte el lovas vadászataira. 1881-ben került Hugo Henckel von Donnersmarck grófhhoz (1811–1890), Oroszvárra, ahol Reeves 1886-ig tartó pályafutása során számos sikert könyvelhetett el. 1885-től Apponyi Albert gróf lovait is idomította. Oroszvár nem biztosított megfelelő körülményeket a lovak felkészítéséhez, ezért John

⁷⁸ *Sportélet*, 1917. január 13.

⁷⁹ *Kivonat*, 1940. XXVI.

Reeves 1887-ben hamarosan Salmhof bei Marcheggbe költözött, és számos főúr lovait trenírozta, majd 1895-ben Alagra érkezett. Családja is követte a neves idomárt, fiával, Herberttel (1869–1936) hozta ide az ausztriai Oberweidenből Rothschild báró lovait. Öccse, Alex apjuk nyomdokaiba léptett, Reeves lányai közül Huberta Alagon maradt, amelynek társadalmi és sportéletében központi szerepet játszott. Alagi lakhelyét (ma a telepvezetői iroda) angol módon rendezte be, és kertjét is ennek megfelelően alakíttatta ki. Az ekkorra már jómódú Reeves hatalmas szakkönyvtárral, értékes festményekkel, régi családi képekkel rendelkezett, és szívesen rendezett nagyobb fogadásokat, estélyeket. Reeves megbecsültségét jól jelzi, hogy 1905-ben legidősebb lánya, Jenny esküvőjén gróf Batthyány Elemér, gróf Szapáry Iván, gróf Pejacsevich János (nejével és Albert fiával együtt), valamint Magyar László, a Lovaregylet vezértitkára is részt vett. A násznagyok a kor nagy futtatói, báró Üchtritz Zsigmond (1846–1925) és Lossonczy Gyula voltak. A szertartást a dunakeszi plébános, Révész István celebrálta. Az is nagyra becsültségét jelzi, hogy 1917-ben – bár Reeves egy „ellenséges nemzet szülötte” volt – a Lovaregylet igazgatósága megünnepelte a tréner 50 éves magyarországi működését, ahol a hazai lovassport apraja és nagyja is megjelent. John Reeves Bécsben halt meg, 1930-ban, hamvai azonban Alagra kerültek. Idősebbik fia, Herbert, illetve annak lányai, Connie és Mary szintén Alagon éltek.⁸⁰

A másik neves alagi angol família, a Hesp család tagjai közül Robert Hesp (1825–1887) 1846-ban érkezett a kismartoni Esterházy-kúriába, ahol falkamesterként, vadászlovak felkészítésével foglalkozott. Később Kisbéren, a Batthyány család szolgálatába szegődött, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc alatt, illetve után is náluk szolgált. Az emigrációból 1851-ben tért vissza, előbb Csákón, majd Fóton, a Károlyiak birtokán ismét falkavadászattal foglalkozott. 1868-ban, Csikváron kezdett lovakat idomítani, és hamarosan kizárólag versenylovak tréningezésével foglalkozott. A hagyományos angol módszerek helyett a lovak egyedi tulajdonságait vette figyelembe, így válhatott a világhírű Kin-csem trénerévé is. Angol nőt vett feleségül: 1861-ben, Birminghamben Maria Reynoldsszal kötött házasságot. Frigyükből öt fiú és négy leánygyermek született. Közülük Ede Róbert (1863–1922) 1903-ben helyezte át Alagra gödi lóidomító telepét. (Mind az öt fiú a lósportban dolgozott.) A család az idők során elmagyarosodott, majd 1914-ben magyar állampolgárságért folyamodott. Ede Róbert angol nőt, Emma Bensont (1866–1937) vette feleségül, fiúk, Hesp József (1885–1945) szintén tréner lett.⁸¹

A két nagynevű család mellett Alagon élt és dolgozott Henry Huxtable (1849–1903), aki 15 évesen kezdte hazájában pályafutását, majd 1888-ban Németországba, egy év múlva pedig Magyarországra szer-

⁸⁰ HESP, 2011a 10–12.

⁸¹ HESP, 2010. 2–3.

zódott. Győzelmei és jó természete a közönség kedvencévé tette, majd Batthyány Elemér gróf az alagi istálló trénerének szerződtette. Két fiát is lovasnak nevelte, egyik lánya, Emily May angol zsoké felesége lett. Fiútestvérei halálát követően a mai Fóti úton található Huxtable-villát ő örökölte, és ott is lakott.⁸² Henry Huxtable egyik fia, Harry H. Huxtable (1877–1916) Newmarketben született, és Angliában is tanult, ahol megnyert néhány versenyt. 1898-ban érkezett apjához vissza, Magyarországra, és szintén Alagon dolgozott, ahol az akadályversenyeken zsokéként szép sikereket ért el. Életének utolsó éveiben sokat betegeskedett, teljesen visszavonult. Alagon halt meg, és itt is temették el 1916-ban.⁸³

Thomas Ball 1897-ben került az alagi istállóba trénerként, feleségét Magyarországon temette el, 1901-ben. Ezután is itt maradt, és hatalmas sikereket ért el, leghíresebb lova, Rascal háromszor nyerte meg a Királydíjat. Az első világháború kitörését követően magyar állampolgár lett, a békekötés után visszavonultan élt, majd visszautazott Angliába.⁸⁴

Edward Geoghegan (1866–1905) Írországból született, és 1888-ban érkezett Alagra, akadályzsokéként. Ő volt az 1890-es évek egyik legeredményesebb zsokéja, akinek háromszor is sikerült megnyerni a Monarchia legnehezebb akadályversenyét, a pardubicei Nagy Akadályt. Sikerült győznie a legnagyobb osztrák akadályfutamban, a *Große Wiener Sommer-Steepchase*-ben is. 1897-ben 89 lovaglásból 21 győzelemmel „ugróchampion” (ugrató bajnok) lett. Két súlyos bukást követően, 1900-ban, az Úrlovasok Szövetkezetének idomárjaként Alagon helyezkedett el, ahol – különösen a katonatisztek lovaival – szép sikereket ért el. Itt halt meg 39 évesen, a kor népbetegségében, tüdőbajban. Edward Geoghegan halálát követen öccse, William vette át az istállóját, aki világháború kitörésekor – akárcsak Thomas Ball – magyar állampolgár lett, és bevonult. 1918 után, Alag közelében még egy ideig magánidomárként működött, majd hamarosan Ausztriába költözött, ahol szép sikereket ért el.⁸⁵

Henry Barker (1862–1909) egy newmarketi ügyvéd fia, 11 éves korában már lovagolt versenyen, ahol nyert. Az 1880-as években, Angliában már keresett lovasnak számított, és Archibald Primerose, Rosebery lordjának (későbbi 5. earljének, illetve Anglia 1894–1895 közötti miniszterelnökének) zsokéja lett. Amikor Rosebery lord eljegyezte Hannah de Rothschildot (akit később el is vett), felajánlotta Barkernek, ha feleségül veszi kínossá vált barátnőjét, az 50.000 font hozományt kap, de mindkettejüknek örökre el kell hagyni Angliát. Barker elfogadta az ajánlatot, és a házasságkötés után Németországba szerződött. A badenbadeni versenyen azonban egy akadályban elbukott, két gerinccsigolyáját eltörte. Szerencséjére felépült a súlyos sérülésből, és újabb megbízást is

⁸² HESP, 2011b 4.

⁸³ HESP, 2011c 4.

⁸⁴ HESP, 2011a 4.

⁸⁵ HESP, 2011a 4–5.

kapott: Rudolf Wiener-Welten (1919-ig Rudolf Freiherr Wiener von Welten, 1864–1938), aki lovakat tenyésztett Magyarországon, Ausztriába szerződött. További számtalan bukást, sérülést követően, búcsút kellett mondania a versenyzésnek, és előbb Tatára, majd Alagra szerződött trénernek, utóbbi helyen John Reeves keze alatt dolgozott, segédtrénerként. Itt élt egészen 1909-ben bekövetkezett haláláig.⁸⁶

Hitch György (1868–1954), pontosabban George Hitch az angliai Mildenhallban született, és 1892-ben érkezett az Osztrák–Magyar Monarchiába, ahol az ausztriai Oberweidenben abrakmesterként helyezkedett el. Az 1900-as évek elejétől már Tatán dolgozott Heath idomár mellett, akinek 1912-ben bekövetkező halálakor átvette az istállóját. 1915 márciusában letette a magyar állampolgársági esküt, majd 1919-ben kiköltözött Alagra. Az 1920-as években érkezett pályafutásának csúcsára, és sikerei a határon túl is ismertté tették a nevét. Többször hívták Olaszországba, de Alagon maradt, és itt is hunyt el.⁸⁷ George Hitch idősebbik fia, Willy (1902–1920) lovászfíúként kezdte pályafutását, édesapja keze alatt. Nem tudjuk, milyen sikereket érhetett volna el, mert 18 évesen agyhártyagyulladásban meghalt, Alagon temették el. George Hitch kisebbik fiát, Hitch Róbertet (1906–1983) trénernek szánta, és ennek megfelelően oktatta, a fiú folyamatosan átvette visszavonuló édesapja istállóját, amelyet sikeresen vezetett. A háborút követően – mondvacsinált politikai okokból – eltávolították a szakmából, csak adminisztrátori megbízást kapott, majd 1955-ben visszatért, és haláláig lovakkal foglalkozott.⁸⁸

John Beeson édesapját, id. John Beesont még Esterházy Miklós gróf (1839–1897) hívta Angliából Tatára, az 1860-as évek közepén, ahol rábízta lovai felkészítését. Az ifjabb John (1859–1933) már Tatán született, magyar iskolába járt. A korszak egyik legeredményesebb idomárja, Henry Milne mellett tanulta a szakmát, akinek oldalán segédtréner, majd idomár lett, és végül Milne egyik lányát vette el feleségül. Égészen 1919-ig Tatán élt, majd Ausztriába költözött. Végül 1932-ben megbízást kapott a Magyar Lovaregylettől: Alagon alkalmazták lovászfelügyelőnek, itt halt meg 1933-ban. Fia, János abrakmesterként dolgozott Alagon, majd külföldre távozott (ahol idomárkodott), hazatértét követően tisztviselőként dolgozott.⁸⁹

William Peasnall (1857–1920), a kétszeres champion zsoké, amikor versenyzői pályafutását befejezte, Dreher Antalnál (1810–1863) lett abrakmester, Remeteségen. Amikor Dreher lovai Tatáról Alagra kerültek, Peasnall is itt telepedett le, Robert Hesp egyik lányát, Franciskát vette nőül. Peasnall haláláig Dreher alkalmazottja maradt. Patrick Larassey (1842–1911) pályafutása Hesp Róbertnél kezdődött, lovasként, majd annak fiánál, Edénél lett abrakmester. Larassey lányát William Hesp vette

⁸⁶ HESP, 2011a 5.

⁸⁷ HESP, 2011a 5.

⁸⁸ HESP, 2011b 4–5.

⁸⁹ HESP, 2011b 4.

feleségül. Rövid ideig idomárkodott is, de Krausz Lajos futtató – a sikeres szezon ellenére – megtagadta járandóságát, így kénytelen volt jogos pénzéért bírósághoz fordulni. Ezután visszatért Hesp Edéhez abrakmesternek. Bolton Ferenc (Frank, Francis) Szemere Miklósnál volt eleinte abrakmester, majd sikeres tréner. Szemere Miklós azonban – a még jobb eredmények reményében – istállóját az amerikai tanulmányútról hazatért unokaöcsre, Szemere Kálmánra bízta, így Bolton abrakmester lett, csikókkal foglalkozott, majd a két háború között vidéki versenyekre készítette fel lovakat.⁹⁰

1. táblázat: Az Alagon idomított legsikeresebb lovak (1891–1910)

év	ló neve	nyert verseny	tréner	zsoké	tulajdonos
1892	Gaga	Osztrák Derby	Peter Price	George Sopp	gr. Batthyány Elemér, Keczer Miklós
1893	Gourmand	Osztrák Derby	Peter Price	Fred Barrett	gr. Batthyány Elemér, Keczer Milós
1898	Áruló	Osztrák Derby	John Reeves	Robert Adams	br. Hermann Königswarter
1899	Pardon	Osztrák Derby	John Reeves	Robert Adams	br. Hermann Königswarter
1905	Patience	Osztrák Derby Német Derby	Charles Planner	Robert Huxtable	gr. Festetics Tasziló
1907	Styrian	Osztrák Derby	Thomas Ball	Janek Géza	gr. Wenckheim Dénes
1910–12	Rascal	Király-díj (3)	Thomas Ball	Carlslake Janek G.	gr. Teleky László
1910	Rascal	Osztrák Derby	Thomas Ball	Janek Géza	gr. Teleky László

Alag színes világához nemcsak az angolok, de más nációk is hozzátartoztak. Az amerikai, indián származású Jim Morgan 1900. évi, magyarországi megjelenéséről a *Starttól a célig* című könyvben, Krúdy Gyula, a kiváló író és szenvedélyes lóverseny-látogató írt.⁹¹ Jim Morgan földijére, a fekete Winkfieldre, akit a herceg Hohenlohe–Oeringen istálló alkalmazott, szintén rácsodálkoztak az alagiak, amikor a közéletben találkoztak velük. Érdekes figurák voltak ezek a pöttömnyi izomemberek, akiknek a szerződésük szerint könnyűnek kellett lenni, amit csak a folytonos koplalással tudtak elérni. Janek Géza, a legkiválóbb magyar zsoké még *pace-maker*t (iramdiktáló) is fogadott maga mellé, és beöltözve róttá az alagi utcákat.

⁹⁰ HESP, 2011b 5.

⁹¹ KRÚDY-PÁLMAI, 1922. 117.

Irodalmárok, művészek, tudósok Alagról

A 19–20. század fordulója tájékán az Alagon járt írók, költők a versenyeken szerzett intuícióikat műveikben később felhasználták. A legendás múlt, amit már lassan-lassan elfeledünk, híres versenylovak, virtuóz zso-kék, küzdelmes versenyek, a társadalmi élet prominens személyiségei, no meg a művészvilág kiválóságai tették oly izgalmassá a békeidők szép napjait Alagon. Újságírók, festők, költők, színészek éltek és jártak a köz-ségben, és itt szerzett élményeik gyakran tükröződnek vissza alkotása-ikban.

Az alagi versenynapokon már a Nyugati pályaudvaron (ahol a pálya-belépőt is meg lehetett váltani) óriási tömeg tolongott. Kinn a pályán hal-talmas embersereg izgulta végig a futamokat, majd utána a Pavilionban az utolsó vonat indulásáig vagy sokszor reggelig beszélgettek a verse-nyekről. Az itt éjszakázó társaságban a „toll bajnokai” erősen képvisel-tették magukat, akik nemcsak a kávéházi asztalok körül, hanem a turfon, a zöld gyepen, Pesten, Megyeren vagy Alagon is szinte mindig ott voltak.

A leghíresebb tollforgatók közé sorolhatjuk Heltai Jenőt, aki már fia-talon nagy rajongója volt e sportnak. Akárcsak a Nyugat asztaltársasá-gához tartozó Szép Ernő (1884–1953), aki rendszerint maga is kijárt a pályára, mert nagyon szerette a lovakat. Több versének élményanyagát az alagi délutánokon szerezte. Vidor Marcell (1876–1945) költő egy egész kötetét (1943. Galopp) töltötte meg az alagi lóversenyekhez kapcsolódó írásaival. Egykor Alagon élt, és 1934. október 31-ei halálát követően itt is nyugszik Szerémi Zoltán, a Vígszínház neves művésze is, aki élete utolsó éveiben az alagi tréneről, Mravik Páltól vett villában lakott.⁹²

Az alagi lóversenysporthoz kapcsolódó művészvilág egyik kiemelkedő alakja volt az 1894. január 31-én született, németújfalui Konrád Ignác, aki fiatal éveiben állatkerti állatok megfestésével foglalkozott, majd később Alagra ment, hogy a versenylovakat mozgásukban tanulmányozza, és rajzolja meg. Lóportré-készítői karrierje akkor kezdődött, amikor az ismert versenyló-tulajdonos, Geist Gáspárné megbízta lovának megfes-tésével, és a kész művet nagy elragadtatással fogadta, illetve arra ösztö-nözte Konrádot, hogy további képeket fessen. A festő harcolt az első világháborúban, majd a hadifogságból hazatérve Alagra ment, és ott tovább folytatta művészetét. A hadifogságban szerzett betegségei alagi éveiben is hátráltatták munkájában, hallása szinte teljesen megszűnt, családjával szűkös körülmények között élt Tisza utcai házában. Ekkor a Magyar Lovaregylet a festő segítségére sietett, őt és családját támogatta, sőt, a házába egy olyan műtermet építettek számára, amelybe a meg-festendő lovakat is be tudta vinni. Híres képe, a *Reggeli munka Alagon*, a budapesti Múcsarnokban kiállítva nagy sikert aratott. E képnek három változatát festette meg, amelyek közül az egyik a Horthy család két tagja, a kormányzó és Horthy Jenő, az alagi tréner is látható. A képet há-

⁹² SZÁRAZ, 2010. 2–3.; SZERÉMI, 1929. 217.

lából a nehéz időkben való támogatásért a lovaregyletnek ajándékozta. Munkásságára hamar felfigyeltek: az 1922-ben Budapesten járt amerikai üzletember, Ralph Beaver Strassburger megbízásából Franciaországba ment, majd onnan amerikai felkérésnek is eleget tett. Később a washingtoni lóversenypálya elnökének John D. Schapirónak is megfestette versenylovát. A kép annyira jól sikerült, hogy Schapiro a kor legnagyobb lóportré-festőnek nevezte Konrádot, és meghívta az Egyesült Államokba, ahová többször is elutazott.⁹³

8. kép: Konrád Ignác: Reggeli munka Alagon

Konrádnak alagi tanítványa volt Engel Károly, aki fiatalon a mester mellett tanulta meg a lóportréfestészet fortélyait, a 30-as években több kitűnő versenylováról készített portrét, majd Németországba ment, ahol elismert lófestő volt. Idősebb korában Alagon festett Neogrády Antal (1861–1942) festőművész, aki az alagi villanegyed egyik Batthyány utcai házába költözött. Festményein visszatükröződik a lósport világa. Sírja a Fóti úti alagi temetőben van.

Az egyre jobban fejlődő Alagról, Herrmann Antal (1851–1926), a kiváló néprajztudós, aki az 1910-es években Vácon élt, 1912-ben közölt írást az egyik helyi lapban.⁹⁴ Zolnay László (1916–1985) régész egyetemista éveiben több nyarat töltött Alagon rokonoknál és ismerősöknél. 1986-ban, *Hírünk és hamvunk* címmel megjelent kötetében élvezetesen eleveníti fel alagi élményeit.⁹⁵

⁹³ KONRÁD, 1991. oldalszám nélkül; KONRÁD, 2010. 11–12. 1994-ben, Konrád Ignác halálának 100 éves évfordulóján Alagon képeiből kiállítást rendeztek.

⁹⁴ HERMANN, 1912. 77. A cikk újraközlése: HÁLA, 2010. 14–15.

⁹⁵ ZOLNAY, 1986. 127–129.

Dunakeszi közigazgatása

A szabadságharc utáni osztrák rendszer az addigi magyarországi közigazgatás teljes megváltoztatására törekedett. Nem volt kivétel ez alól Pest-Pilis-Solt vármegye sem, amelybe Dunakesz⁹⁶ község tartozott. Az 1849-től szorososan összefonódó katonai és polgári kormányzás 1851-es szétválasztásakor a közigazgatási szervezet csúcsára a császár által kinevezett helytartó került. Ebben az évben az országot az 1849-ben kialakított katonai kerületekkel azonos öt polgári kerületre osztották, amelyeket főispánok irányítottak. Egy polgári kerület több, járások alkotta vármegyét fogott össze. A vármegyéket megyefőnökök, a járásokat járási biztosok (szolgabírók) vezették. A közigazgatási szervezet alján a községek álltak.⁹⁷ A katonai kerületeket 1856-ban, a polgári kerületeket pedig 1860-ban szüntették meg. 1860 végén újjászervezték a szabadságharc leverése előtti törvényhatóságokat, az autonóm megyei hatóságokat, az uralkodó főispánokat nevezett ki a vármegyék élére. Visszaálltak a hagyományos járási hatóságok is, élükön a főszolgabírókkal.⁹⁸

Pest-Pilis-Solt vármegye területe, neve és járási beosztása (ezzel együtt Dunakeszi hovatartozása) 1849-et követően több alkalommal is változott, az alábbiakban ezeket a változásokat foglaljuk össze. Az 1849 októberében bevezetett „*ideiglenes közigazgatási rendezet*” a járások számának nagymértékű felemelésével átalakította a vármegye régi területi felosztását. A tizenhét „*ideiglenes*” járás közül Dunakeszi a Váciba került.

Egy újabb, de megint csak rövid ideig működő közigazgatási struktúra felállítására 1850 elején került sor. A vármegyében három megyefőnökség alakult (pesti, kecskeméti, kalocsai).⁹⁹ A pesti főnökséghez tartozó hét kerület közül Dunakeszi (958 magyar nemzetiségű lakossal) és Alag puszta (30 lakossal) a Váci kerületbe tartozott.¹⁰⁰ 1851. január 1-jétől a vármegye területét két részre, Pest-Solt (székhelye: Kecskemét) és Pest-Pilis megyére (székhelye: Pest) osztották. Utóbbi nyolc járása közül Dunakeszi továbbra is a váciban szerepelt.¹⁰¹ 1860. december 10-től, Pest-Solt és Pest-Pilis megye egyesítése után a vármegye neve újra Pest-Pilis-Solt lett. Öt járást alakítottak ki. Dunakeszi változatlanul a Podmaniczky Ármin báró, majd 1861-től Hörl Antal főszolgabíró vezette Váci járásba tartozott.¹⁰² 1874. október 28-án ezt a közigazgatási egységet

⁹⁶ A község 1900-ig használt neve.

⁹⁷ RESS, 2009. 116.

⁹⁸ MARJANUCZ, é. n. A korlátozott alkotmányos időszak azonban csak rövid ideig tartott. I. Ferenc József császár és a magyar országgyűlés tárgyalásainak kudarcát után 1861-ben a törvényhatósági autonómia megszüntetésére is sor került, amely állapot egészen 1865 szeptemberéig fennállt. Ld. RESS, 2009. 118.

⁹⁹ RÁDYNÉ RÁCZ, 1990. 304–305.

¹⁰⁰ RÁDYNÉ RÁCZ, 1990. 331. II/4. sz. táblázat

¹⁰¹ RÁDYNÉ RÁCZ, 1990. 308–310.

¹⁰² RÁDYNÉ RÁCZ, 1990. 318–320.

két részre osztották, Dunakeszit a Váci felső járáshoz sorolták. Ez az állapot egészen 1898-ig, a két rész újraegyesítéséig fennállt.¹⁰³ 1876 szeptemberétől a Kiskunság hozzácsatolásával a vármegye elnevezése Pest-Pilis-Solt-Kiskunra változott.¹⁰⁴

Ahogy fentebb említettük, a közigazgatás szervezeti piramisának alján a községek álltak. Ezek első számú vezetője a bíró volt, aki a település általános igazgatását szervezte, irányította és felügyelte. A falu legtekintélyesebb, legmódosabb emberei tölthették be ezt a tisztséget, akik kiterjedt rokonsággal, széles körű patrónus-kliens kapcsolathálóval rendelkeztek. A szabadságharc leverése után a járási szolgabíró jelölte ki azt a személyt, akit a község lakosainak kötelező volt bíróként elfogadni. (Rövidesen változott a helyzet, és a szolgabíró három jelöltje közül választhattak a község arra jogosult tagjai.) A bíró megválasztása 1871-ig általában egy évre szólt. Munkáját a település vezető testülete, az esküdtekből álló tanács segítette, amelynek szintén ő állt az élén. A jegyző nem választott tagja, hanem alkalmazottja volt a tanácsnak. Legtöbbször nem is a helybeliek közül „fogadták fel”, ám szolgálatba lépése után kötelező volt a településen laknia. Megbízatása általában határozatlan időre szólt. Ő végzett a község igazgatásával kapcsolatban felmerülő minden írásbeli tevékenységet.¹⁰⁵ A törvények, rendeletek, utasítások végrehajtása felett őrködve lényegében összekötő szerepet játszott a felsőbb közigazgatási szervek és a község között. A jegyzők feladatköre és ezzel együtt személyük fontossága egyre inkább növekedett, a 19. század második felére a helyi közigazgatás első számú vezetőjévé váltak.¹⁰⁶

1850-ben Dunakeszi bírója ifj. Száraz János,¹⁰⁷ jegyzője pedig Branik János¹⁰⁸ volt. Száraz Jánost elsőként egy 1843-ban kelt iraton említették bíróként.¹⁰⁹ Valószínűsítjük, hogy 1841-ben került a község élére, hiszen 1841. január 7-én temették id. Száraz Jánost, a település addigi bíróját.¹¹⁰ Branik János jegyzői kinevezésének időpontját elődje, Diviaczky Ferenc egy 1857-ben kelt leveléből ismerjük, amelyben jelzi, „*Dunakesz községnek általam szervezett levéltárát [...] 1849-ik év Január 27-én Bránik Já-*

¹⁰³ MNL PML IV. 448. A Váci felső járás főszolgabírójának iratai (1872–) 1876–1897; MNL PML IV. 449. A Váci járás főszolgabírójának iratai (1884–) 1898–1944

¹⁰⁴ 1876. évi XXXIII. tc. I. fejezet 1.§.

¹⁰⁵ Kocsis, 2000. 587–591.

¹⁰⁶ „Az 1886. évi XXII. törvény életbelépése után a községi jegyző egyre aktívabban kapcsolódott be a községi ügyek intézésébe. Az 1890-es évektől kezdve már gyakran ő terjesztette a képviselő-testület elé a tárgyalandó ügyeket.” SZÁNTÓ, 1994. 53.

¹⁰⁷ MNL PML IV. 223. A Váci cs. kir. Szolgabíróság közigazgatási iratai, 2. kötet, 1295. folyószám.

¹⁰⁸ MNL PML IV. 223. 1 doboz, 14. ügyiratok; A név saját aláírásként többféle alakban is szerepel: Bránik, Branik, Brányik, a legtöbbször a Branik változat volt használatos.

¹⁰⁹ MNL PML IV. 223. 1. doboz, Vegyes iratok, 37/1853 (Blaskó János 1843-as végrendeletének hitelesítése).

¹¹⁰ *Halotti anyakönyv 1835–1856*, III. VPKL PL, Dunakeszi-Fő Római Katolikus Plébánia iratai, Anyakönyvek, 38. (Szádóczi Bálint gyűjtése).

9. kép:
Dunakeszi 1845-től használt pecsétje

gyonleltárt Katona János helyettes jegyző szignált,¹¹⁵ egy 1854. szeptember 11-én kelt levelet pedig a község jegyzőjeként már Fellner László írt alá.¹¹⁶ Fellner 1854-es megbízásának pontos dátumát tartalmazó dokumentumot nem találtunk. Az 1850-ben még püspökszilágyi jegyzőként dolgozó, majd 1851 áprilisában [vác]dukai és [vác]bottyáni ügyvezetőnek kinevezett¹¹⁷ Fellner három évig töltötte be a dunakeszi jegyzői tiszteletet.¹¹⁸ Egy 1857. december 30-án kelt jegyzéket már az utódja, Hainesz József szignált.¹¹⁹

*nos barátomnak resignáltam [átadtam].*¹¹¹ Az említettekén kívül más dunakeszi előljáró vagy tisztségviselő neve az 1850-et követő időszakban először egy 1852. március 30-án kelt iraton található, amelyet a település törvénybírójaként (bíró-helyetteseként) Sipos Bálint hitelesített.¹¹² Sipos hosszú ideig – az 1850-es években végig, de még 1868-ban is – viselte a törvénybírói tisztséget.¹¹³

Branik János jegyző neve 1854-ig található meg a Dunakeszivel kapcsolatos főszolgabírói iratokon.¹¹⁴ Egy 1854. február 16-ai va-

¹¹¹ GVML, 6. c. A volt Grassalkovich-uradalom (Gödöllő–Hatvan) ügyészének (Bartal János) vegyes iratai. Úrbérrendezéssel kapcsolatos (községenként) iratok. Dunakeszi úrbérrendezés. Diviaczky Ferenc Galsa kerületi jegyző levele Bartal Jánosnak 1857. dec. 30-án; Diviaczky 1850-ben a Váci járás szolgabírójaként szerepelt. MNL PML IV. 223. 6. kötet, 1718. jegyzőkönyvi szám; MNL PML IV. 223. 2. kötet, 1831. folyószám.

¹¹² MNL PML IV. 223. 1. doboz, Vegyes iratok (Blaskó János 1843-as végrendeletének másolata); Az 1850-et követő néhány évtizedben – egészen 1892-ig – Dunakeszi közigazgatásáról és előljáróiról igen kevés anyag áll rendelkezésünkre. Az 1892. évet (innenől állnak rendelkezésre a Pest Megyei Levéltárban Dunakeszi község iratai) megelőző időszak kutatásában döntően csak a fennmaradt járási főszolgabírói anyagok Dunakeszire vonatkozó irataira támaszkodhatunk.

¹¹³ MNL PML IV. 259. d. Pest-Pilis-Solt Vármegye Számvevőségének iratai, Községi számadások, 5. doboz, 44 Dunakeszi 1862–1871, Dunakeszi 1867–1868–1869, 1868. október 28-án kelt 1869. évi költségvetési tervezet.

¹¹⁴ MNL PML IV. 223. 1. doboz.

¹¹⁵ MNL PML IV. 223. Vegyes iratok (özv. Száraz Mártonné vagyionleltára).

¹¹⁶ GVML 6. c.

¹¹⁷ MNL PML IV. 223. 2. kötet, 1027. folyószám; MNL PML IV. 223. 3. kötet, 589. folyószám.

¹¹⁸ MNL PML IV. 225. b. A Váci cs. kir. Vegyes Szolgabírórság iratai, Közigazgatási iratok, 1. doboz, Katonaállítási kimutatások, 1857., Dunakeszi újoncozási kimutatások (1857. június 12.).

¹¹⁹ MNL PML IV. 225. b. Összeírási jegyzék 1857–58.

1856. május 29-én a bírói székben is változás történt, ifj. Száraz Jánost Karti András váltotta a község élén. A pontos dátumot egy, a dunakeszi bírók 1860-as években kelt számadásait tartalmazó iratanyagból ismerjük, amelyben fellelhető Karti András korábbi jelentéseinek felülvizsgálati anyaga is.¹²⁰ Karti személyéről szinte semmit sem tudunk azon kívül, hogy a dunakeszi gazdának Száraz Rozália volt a felesége.¹²¹

Karti és Hainesz neve többször megjelenik a dunakeszi plébánia Jaczkó Károly plébános által vezetett *Historia Domus*ában is. Az 1857-ben érkezett plébános és az elöljáróság között feszült volt a viszony, amit jól érzékeltetnek Jaczkó 1858–1859. évi bejegyzései.

*„[...] örömet igen sokat megzavarta a munka elején Karti András bíró és Hainesz József jegyző, oda működven, hogy a szállást, és élelmezést megígérő lakosságot annak megtagadására bírják [...] De csak hamar nyomába jöttem a galádságnak, mely Hainesz József jegyző fondorkodása volt, oda izgatva a népet, hogy először csak adóját tudja, legyen képes leróni, ezután adakozzék az egyházra [...] mint a községi jegyző s bíró teszi itt, hogy a népnek figyelmét a papra terelvén, ők szabadon gazdálkodhassanak a lakosok véres verejtékéből [...]”*¹²²

A másik fél véleményét Karti Andrásnak egy 1861. augusztus 31-én kelt, az alispánnak címzett levélből ismerhetjük meg, amelyben korábbi bírói működésével kapcsolatban megjegyzi:

„Dunakeszin még a plébános is nehezítette a dolgot, aki mindenkinek, ki tőle egyszer pénzt kér, ellensége lesz.”

Karti szerint Jaczkó a lakosságot, sőt, a községi és a járási vezetőket is ellene hangolta.¹²³

Karti András bírói működése egyébként sem volt minden feszültségtől mentes, ugyanis a plébánossal történt állandó összetűzései mellett pénzügyi elszámolási problémák is felmerültek a hivatali ideje alatt. Ezt bizonyítja egy későbbi, 1862. április 3-án kelt kérelem, amelyben Karti a főszolgabírótól egykori bírói számadásainak újabb vizsgálatát, és a község által zárolt tőkéjének zár alóli felmentését kéri.¹²⁴

Hainesz József neve 1857-től 1860 tavaszáig szerepelt jegyzőként a községi iratokon.¹²⁵ A plébános és a jegyző közötti feszültség úgy elmérge-

¹²⁰ MNL PML IV. 259. d. 5. doboz, 44 Dunakeszi 1862–1871, 1863–64, Dunakesz Község Bírója Karti Andrásnak Bevételei és Kiadásairól, a Cs. Kir. Szolgabírói Tekintetes hivatali rendelése nyomán történt kinevezés Május hó 29-ik napjától kezdve. 856. <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:XCBB-1TF> (letöltve: 2016. február 23.)

¹²¹ <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:XCBB-1TF> (letöltve: 2016. február 23.)

¹²² HD, I. 1858, 1859. évi bejegyzések.

¹²³ MNL PML IV. 259. d. 5. doboz, 44 Dunakeszi 1862–1871, 1863–64, 155/861.

¹²⁴ MNL PML IV. 321. b. Váci járás váci kerületének (Hörl Antal főszolgabíró) iratai, Közigazgatási iratok, 1. doboz, sz. n.

¹²⁵ MNL PML IV. 321. b. 1527/43. Egy 1860. március 10-én kelt jelentés alapján még Hainesz József a jegyző.

sedett, hogy Jaczkó lelkipásztor *Historia Domusba* írt bejegyzése szerint

„püspök Ő méltósága [...] Hainesz jegyzőt [...] eltétette az én sokszoros esedezésemre, s jött helyébe Kühnel Ignác volt aszódi jegyző [...]”¹²⁶

Kühnel, még fiatal turai ügyvédként mint hadnagy szolgált a szabadságharcban.¹²⁷ Egy visszaemlékezés szerint 1849 augusztusában, Jászladányban „a solnoki cigánybandával éjjeli zenét adott” az ott tartózkodó Petőfi Sándornénak, „ki ezt a meglepetést igen jó néven vette”.¹²⁸ Később neves budapesti ügyvédként praktizált, 1871-ben a Központi Honvédegylet bizottsági tagjaként Jókai Mórral együtt fáradozott egy honvédménház létrehozásán.¹²⁹

Kühnel jegyzősködése alatt, 1860-ban zajlott Dunakeszin a fent bemutatott módon az úrbéri rendezés. Nem sokkal ezután azonban neki is el kellett hagynia a községet. Jaczkó plébános egy újabb bejegyzését idézve:

„Izgatta a népet ellenem Kühnel Ignác jegyző is [...] neki a faluból menni kellett, menni azért, mert a sokat húzott nép hozzám fordulván kéré a tőle megszabadítást.”¹³⁰

A jegyzőváltás legkorábbi nyoma egy 1861. december 18-án kelt irat,¹³¹ amelyet már az a Szena Sándor hitelesített, aki dunakeszi kinevezése előtt Sződ község jegyzőjeként dolgozott.¹³²

1860-ban a bírói székben is változás történt. November elsejével Karti Andrászt az a Száraz István váltotta a község élén,¹³³ akit Dunakeszi egyik legjelentősebb előjárójaként tart számon a helytörténet, hiszen 1860. november 1-jétől (több megszakítással) harminc éven keresztül töltötte be a községben a bírói hivatalt.¹³⁴ Száraz István 1816-ban született Dunakeszin. Az 1840-es évek közepéig fuvarosként dolgozott, majd gazdálkodni kezdett. Részt vett az 1848/49-es szabadságharcban, ahol hősiességéért kitüntetést is kapott. Két feleségétől, Varga

¹²⁶ HD, I. 1859, 1860. évi bejegyzések; MNL PML IV. 321. b. 1. doboz, 116/93. Egy 1860. július 16-án kelt jelentés alapján már Kühnel Ignác a jegyző.

¹²⁷ HORVÁTH, 1999. 44.

¹²⁸ NAGY, 1884/1. 153–156.

¹²⁹ *Vasárnapi Újság*, 1871. jún. 4., 292.

¹³⁰ HD, I. 1860. évi bejegyzések; A Jaczkó Károlyt 1869 szeptemberében követő Szandt (?) Ferenc adminisztrátor bejegyzése szerint Jaczkót 1869. augusztus közepén a budai irgalmasokhoz szállították „örütség gyanujába esvén”. HD, I. 1869. évi bejegyzések.

¹³¹ MNL PML IV. 321. b. 1. doboz, sz. n.

¹³² MNL PML IV. 321. b. sz. n.

¹³³ MNL PML IV. 259. d. 5. doboz, 44 Dunakeszi, 1862–1871, 1860–1861–1862–1863, 6383/870. iratok.

¹³⁴ A helytörténeti munkák eddig a Száraz gyászjelentésén szereplő 31 éves bírói működést vették alapul, ám jelen kutatás a 30 éves bírói működést valószínűsíti. A hivatalban eltöltött idő – adatok hiányában – nem határozható meg pontosan.

Erzsébettől, majd Szócs Juliannától született tizenkét gyermeke közül tíz érte meg a felnőttkort. Népes családjának tagjai így felmenői számos mai dunakeszi családnak.¹³⁵ Fiatalkorától részt vett a település közéletében, 1856-ban például esküdtként szerepelt egy dunakeszi katonaállítási kimutatásban.¹³⁶ Száraz bírói működésének első szakasza 1860. november 1-jétől 1863. október 31-ig tartott.

A dunakeszi bírói hivatalt 1863. november 1-jén Kis József vette át Száraz Istvántól.¹³⁷ Kis bírónak választása előtt a jegyző személyében is változás történt, ám ennek pontos dátumáról nem találtunk adatokat. 1862 augusztusában még Szena Sándor volt a jegyző,¹³⁸ de 1863 januárjában már Kozina Lajos nyújtott be egy Dunakeszin

10. kép: Id. B. Száraz István

létesítendő postakiadó-állomásról szóló kérelmet.¹³⁹ Az új jegyző hamar összetűzésbe került a felettes hivatallal. 1863. október 13-án Kozina, hivatali fegyelem megsértése miatt – tekintve eddigi feddhetetlen magaviseletét – szigorúbb fegyelmi büntetés mellőzésével Hörnl Antal főszolgabíró által „komolyan megdorgáltatni rendeltetett”.¹⁴⁰

A Száraz Istvánt követő Kis József mindössze fél évig, 1863. november 1-jétől 1864. április 30-ig viselte a bírói tisztelet.¹⁴¹ Őt 1864. május 4-én Sziráki János követte,¹⁴² aki három év után távozott a bírói székből. Helyét 1867. június 20-tól újra Száraz István vette át, megkezdve ezzel bírói működésének második szakaszát.¹⁴³

¹³⁵ LŐRINCZ, 2014. 1.

¹³⁶ MNL PML IV. 225. b. 1. doboz, Katonaállítási kimutatások, 1857. iratköteg, Összeírási jegyzék 1856–57.

¹³⁷ MNL PML IV. 259. d. 5. doboz, 44 Dunakeszi 1862–1871, 1863–64, 6343/870.

¹³⁸ MNL PML IV. 321. b. 1. doboz, sz. n.

¹³⁹ MNL PML IV. 254. b. Pest-Pilis-Solt Vármegye alispánjának iratai 1861–1867 (–1871), Közigazgatási (elnöki) iratok 1861–1867 (–1871) 178. kötet, 449. ikt. sz.

¹⁴⁰ MNL PML IV. 321. b. 2. doboz, 1865, Vándorkönyvek, 399/39. Az ügy háttéréről nem találtunk iratokat.

¹⁴¹ MNL PML IV. 259. d. 5. doboz, 44 Dunakeszi 1862–1871, 1863–64, 6343/870.

¹⁴² MNL PML IV. 259. d. 5. doboz, 44 Dunakeszi 1862–1871, Dunakeszi 1864–1865–1866–1867, 6384/870.

¹⁴³ MNL PML IV. 259. d. 5. doboz, 44 Dunakeszi 1862–1871, Dunakeszi 1864–1865–1866–1867, 6384/870.

Ebben az időszakban – a többi magyarországi településhez hasonlóan – Dunakeszi is részt vállalt Pesty Frigyes (1823–1889) tudományos munkájában, aki hatalmas vállalkozásba kezdett, amikor 1863. február 2-án kelt levelében a helytartótanács előtt bemutatta a magyarországi földrajzi nevek összegyűjtésére irányuló tervét. Ezt követően nyomtatta ki a kérdőíveket, majd az azokra beérkező válaszokat összesítette, feldolgozta. A kérdőív Dunakeszire is megérkezett, amelyre az alábbi dokumentumot küldte meg a község vezetése:

„Helynevek Dunakesz községből Pest megyéből.

Váczi járás, határos, délről Káposztás Megyer és Alagi puszták, keletről alagi pusztá, éjszakknak gödi pusztá, és nyugotrul a' Duna. A' község határához tartozand pusztá alag. A' község nevének eredete nem tudatik. Lakosai pápista vallású magyarok. Dülők nevei – és pedig Gödi pusztával határos és a' Dunától kezdet Malomárok, a vaspályától keletnek, belső, középső és külső tetétlen, Dunamelletti dülő, kert alja, Kaposztás kertek, hegy alja, székes, Nagy nádas kis nádas. A' községnek utcái, Nagy, Kis és templom utza.

A' község határában, és pedig a' gödi határtól kezdve a' Duna mellett a falu felé, és inét a' falu alatt a hegy aljaig a' hegy alján végig egész a' megyeri határig víz telyes forrasok léteznek, melyek is a' Duna mellett a' malomarkaba két zuhanyt képeznek.

Kelt Dunakesz 1864dik évi februar hó 3n.

Kornig jegyző Kis Jozef Biro”¹⁴⁴

Úgy tűnik, Pesty Frigyesnek további információkra is szüksége volt, mert 1865-ben a község ismét a helyneveiről küldött jelentést, amely – tévesen – a Duna-parti római hídfőállásokat török építésűnek, az Árpád-kori alagi romtemplomot pedig római korból származónak írja le.

„Pest Megye Váci járás Dunakeszi Község. Helynevek kimutatása.

Dunakeszi községnek egyéb neve nem volt, annak eredetéről, vagy a' község népesítéséről adatok nem léteznek.

Népessége 980. tiszta magyar és pápista [római katolikus] vallású; a községben létez 203 ház három utcákban ú[gy]m[int]: Fő, Templom, és Kis utca.

A község határához tartozik Alag. A határ fekvése, keletnek, Csomád és főtí határ, délnek Fót és káposztásmegyeri határok, nyugatra a Duna folyama, északnak a Gödi pusztá.

<i>Területe</i>	<i>Szántó föld</i>	<i>3325 [...]</i>
<i>hold</i>	<i>Kert és rét</i>	<i>401 [...]</i>
	<i>Szőlő</i>	<i>91 [...]</i>
	<i>legelő</i>	<i>1822 [...]</i>
	<i>terméketlen</i>	<i>1151 [...]</i>
	<i>összesen</i>	<i>6792 [...] hold</i>

következő dülőkben a három káposztás dülők a falu körül, Hegyalja, Nádás, Székes, Parlag, Kenderáztató, Borjúdelelő, Úrrét, Kertalja, Dunarájára, Telek, Rév, Malom árok, Tetétlen külső, Tetétlen középső, Tetétlen első, és az urasági Dunakeszi dülő. A szőlődülők pedig Telki, Vác út, Kis és Nagy Somló. nagyobb részt róna fekvésűek, kis

¹⁴⁴ PESTY, 1984. 114.; A helynévtárba a jegyző neve hibásan került be, a jelentés idején (egészen 1868 augusztusáig) Kozina Lajos viselte a tisztelet.

és nagy Somlón kívül, mely hegy és egyen nevezet, a legelő részek homok dombosak névtelenek.

A Gödi határ Duna mellékétől kezdve a falu felé, – a falu alatt és innen a folyópart dűlő egész hosszában számtalan források léteznek, melyek közül a malomárki dűlőben Csurgó név alatt ismeretes forrás a legerősebb és melyen egy igen szépet mutató sziklán általi egy öles magas zuhatag létezik. A falu feletti források egy patakban összefolynak és a Kertalja és Dunárajáró dűlők közt a Dunába veszi folyását.

A Dunakeszi Monostori rév mellett a Duna két partján léteznek a törököktől épített hídfő romok, úgy az Alagi major mellett egy, a rómaiaktól származható templom van. A határban földminőség: a Duna melletti dűlőkben iszapos, televényes, a Sziktó dűlőkben némi szikes, parlag és kenderáztató televényes növény (humusz) föld, Kertalj és Malomárok feketés homok, a többi dűlőkben fehér és futó homok.

*Dunakeszi község előljárósága
Kelt 1865 évi december 30.*

Sziráki János bíró.”¹⁴⁵

A jegyzői hivatalt továbbra is Kozina Lajos töltötte be, akinek ha fizetéséről nem is, de egyéb járandóságáról értesülhetünk egy 1868. január 26-án kelt, a főszolgabírónak felterjesztett kérelemből. Ebből megtudjuk, hogy a jegyzőnek három szekér széna természetbeni juttatást adtak. (A lelkész hat, a kántortanító szintén három szekér széna illetményben részesült.) Száraz István bíró kérte, hogy – mivel a községi rétek mennyisége és minősége miatt a szénaellátás akadályokba ütközhet – a Dunakeszihez tartozó Teleki dűlőben a jegyző részére – a szénailletmény örökvltság fejében – hét hold földet biztosítsanak. (A lelkésznek tizennégy, a kántortanítónak hét hold járt volna, de az ő ügyük a váci püspökséghez tartozott.)¹⁴⁶

Ugyancsak Kozina Lajossal kapcsolatos az az 1862. február 2-án kelt irat, amelyben egy, a közszolgálatban, vagy közalkalmazásban álló egykori honvédek összeírására utasító rendeletre válaszolt Dunakeszi bírójá. Száraz István jelentette, hogy a községben

„két volt honvéd létezik, az egyik jelenlegi jegyzőnk Kozina Lajos, a másik Bodnár János asztalos.”¹⁴⁷

Kozina dunakeszi jegyzői tevékenysége azonban még 1868-ban véget ért. Egy augusztus 7-ei bejegyzésben a jegyző elmozdítása végett kiadott szolgabírói rendeletről, illetőleg az elmozdítás okainak megvizsgálását kérő községi folyamodványra hozott alispáni utasításról értesülhetünk.¹⁴⁸ Egy augusztus 23-án kelt főszolgabírói körölvényből megismerhetjük az elmozdítás okait is.

¹⁴⁵ PESTY, 1984. 114–115.

¹⁴⁶ MNL PML IV. 326. Váci járás főszolgabírójának (Podmaniczky Ármin, 1870-től Ráday Pál) közigazgatási iratai, 2. doboz, 385.

¹⁴⁷ MNL PML IV. 326. 552/13.

¹⁴⁸ MNL PML IV. 326. 12. kötet, 2556. iktatószám.

„A dunakeszi jegyző, – mióta főszolgabíró vagyok egyik volt a leghanyagabb jegyzőknek, minden jelentését csak sürgetésre kaphattam meg, és mind emellett jelentései hanyagul voltak kiállítva, – eddig is csak azért tűretett hivatalában, mert nem akartam az odavaló plébános alaptalan lépéseinek feláldozni, hittem, hogy megváltozik; – nekem örömem nincs egy család apát kenyerétől megfosztani, de a hol hanyagságot, és rosszakaratot látok, ott félre kell tennem a szívet, és szigorúnak kell lennem; mert akarom, hogy a jegyző a nép érdekét képviselje, de hogy a tisztviselő rendeletei ellen is mindig okoskodjon, és a népet izgassa mindenki ellen a maga érdeke előmozdítása tekintetéből, azt nem tűrhetem, s így járt el a dunakeszi jegyző. Kelt Aszódon augusztus 23-án 868 Podmaniczky Ármin”¹⁴⁹

Egy 1868. október 13-ai vármegyei bizottmányi végzés ugyan a jegyző dunakeszi hivatalba történő visszahelyezése ügyében rendelkezett, de az alispánhoz felterjesztett iratokban szerepelt Kozina lemondása is.¹⁵⁰ 1868. november 11-én Kozina Lajos – mint volt dunakeszi jegyző – kérvényt nyújtott be a megürült veresegyházi jegyzőség elnyerésére.¹⁵¹ Kozina utódja az a Kis János lett, aki megválasztását követően 21 esztendőn keresztül töltötte be a dunakeszi jegyzői hivatalt. Kis János nevével először egy 1868. december 29-én kelt, a község újonozási költségeiről szóló kimutatáson találkozhatunk.¹⁵²

1870. január 1-jétől a bírói székben is változás történt. Egy 1870. október 6-ai végzés, amely Dunakeszi volt bírójának, Száraz Istvánnak 1867. június 20-tól az 1869. év december utolsó napjáig készített számadásairól szól, megemlíti, hogy „a következő 1870-ik évi utód bíró Kis János”.¹⁵³ Az új bíró – aki tehát névrokona volt az éppen szolgálatban lévő jegyzőnek – hivatali idejének végéről nem találtunk pontos adatot. Valószínűleg az 1871. évi községi törvény elfogadása után – még ugyanazon esztendő végén – megtartott községi választáson történhetett a következő bírócserre.¹⁵⁴ A település vezetését (immár harmadik alkalommal) újra Száraz István vette át, aki ettől fogva 1895. január 26-ig állt Dunakeszi élén.

A községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. törvény – amely megadta a jogot, hogy a települések önállóan intézhessék saját belügyeiket – a községi önkormányzat jogát egy új „szerv”, a felerészben választottakból, felerészben *virilisekből* (legtöbb adót fizetők) álló képviselő-testület kezébe adta. A hat évre választott képviselők száma a népességhez igazodott, minden száz fő után választottak egy-egy képviselőt. A képviselő-testület határozatait a községi előljáráóság hajtotta végre, amely a nagyközségekben (mint Dunakeszi) a bíróból és helyetteséből, legalább

¹⁴⁹ MNL PML IV. 326. 4. doboz, 2730.

¹⁵⁰ MNL PML IV. 326. 12. kötet, 3314. iktatószám.

¹⁵¹ MNL PML IV. 326. 3800. iktatószám.

¹⁵² MNL PML IV. 259. d. 5. doboz, 44 Dunakeszi 1862–1871, Dunakeszi 1867–1868–1869.

¹⁵³ MNL PML IV. 259. d. 5. doboz, 44 Dunakeszi 1862–1871, Dunakeszi 1867–1868–1869, 6385/870.

¹⁵⁴ CSIZMADIA, 1976. 135.

négy tanácsbeliből (esküdtből), pénztárnokból, jegyzőből, közgyámból és esetleg a községi orvostól állt. Az előjáróság tagjait három évre választották, a jegyzők kivételnek számítottak, az ő megbízatásuk határozatlan időre szólt.¹⁵⁵ Jelentős változásnak számított, hogy a törvény a szolgabíró helyett a képviselő-testület számára biztosította a községi bíró jelölésének jogát. Ahogyan korábban a szolgabírónak, a testületnek is három alkalmas jelöltet kellett megneveznie.¹⁵⁶

A községi szabályrendeletek megalkotását (amelyek a helyi közigazgatási apparátus tevékenységét szabályozták) szintén az 1871. évi törvény rendelte el. Dunakeszi első ismert szabályrendeletét, amelyet *Dunakesz község rendszabályai* név alatt fogadott el a képviselő-testület, 1872. május 21-én szignálta Száraz István bíró és Kis János jegyző. Ebben a település magát önálló nagyközségként szervezte. A rendelet első fejezete négy oldalon keresztül foglalkozott a bíró feladataival, kötelezettségeivel. A harmadik fejezet rendelkezett az előjárók és a tisztviselők fizetéséről. A jegyző 400, a bíró 200, az albíró (törvénybíró) 30, a pénztárnok 100 forintot kapott egy évre. Az ötödik fejezet a felerészben választott, felerészben virilis tagokból álló képviselő-testület munkájával kapcsolatban megállapította, hogy

*„Közgyűlés évenként 4 és pedig február, május, augusztus és november hónapok első hétfőjén fog tartatni.”*¹⁵⁷

Dunakeszi első ismert költségvetését 1877. szeptember 15-én írta alá Száraz István bíró.¹⁵⁸ A kiadások között szereplő fizetési adatokból kiderül, hogy a bíró és a jegyző éves fizetése (200 és 400 forint) 1872 óta nem változott. Összehasonlításképp megemlíjtük, hogy ugyanekkor a tanító (lakbérrel együtt) 340, a szülésznő 100, a községi orvos 120, a lelkész pedig 208 forintot kapott egy esztendőre. A költségvetés végén szereplő számvevői észrevétel szerint

*„a [...] jegyzői nyugdíj alapra a község még egy krajcárt sem fizetvén, figyelmeztetik a község, hogy hátramaradása késedelmi kamat fizetési kötelezettséget von magaután, s a község tartozása ily fizetési hanyagság mellett egyre mindég szaporodik, s hova tovább terhesebbé válik.”*¹⁵⁹

¹⁵⁵ CSIZMADIA, 1976. 131–132.

¹⁵⁶ PALÁDI-KOVÁCS, 2000. 589.

¹⁵⁷ MNL PML IV. 476. b. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei községek szabályrendeleteinek levéltári gyűjteménye (1869–) 1876–1944 (–1950), Községi szabályrendeletek (1887–1950) 6. doboz, 337 f. Dunakeszi, 2. Alkalmazottak fizetéséről, 58.

¹⁵⁸ MNL PML IV. 413. c. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Számvevőségének iratai, Megyei, városi és községi költségvetések, 32. doboz, Dunakeszi kv. 1878–1926, 1878, Költségvetés Dunakesz adóközség bevételei, s kiadásairól az 1878. közigazgatási évre.

¹⁵⁹ MNL PML IV. 413. c. 32. doboz, Dunakeszi kv. 1878–1926, 1878, Költségvetés Dunakesz adóközség bevételei, s kiadásairól az 1878. közigazgatási évre.

Az 1879. szeptember 22-én tartott képviselő-testületi ülés jegyzőkönyve szerint a bíró fizetését a község csökkenteni kívánta. A testület, folyó év július 6-ai végzéssel új szabályrendeletet alkotott, amely a bíró fizetését 100 forintban határozta meg. A törvény azonban előírta, hogy amíg a vármegyei hatóságtól a szabályrendelet módosításának helybenhagyása vissza nem érkezik, addig a fennálló szabályrendelet marad érvényben, így a 200 forintot meghagyták.¹⁶⁰ Az 1880-as évek költségvetéseiből kiderül, hogy a bírói fizetés csökkentése nem valósult meg, a következő tíz évben végig 200 forint maradt.¹⁶¹ A jegyzői fizetés viszont emelkedett, 1885-ben 400-ról 450, majd 1891-ben 500 forintra.¹⁶²

A vármegye egy-egy járás községeinek közvetlen felügyeletét és ellenőrzését továbbra is a főszolgabíró útján gyakorolta, aki szinte korlátlan hatalommal rendelkezett a járásban. Hatáskörét az 1886. évi XXII. törvénycikk tovább bővítette, amikor – az 1871 előtti gyakorlatnak megfelelően – visszaadta számára a községi bírójelölés jogát. A főszolgabíró járásának községeit sűrűn látogatta, azokkal állandó összeköttetésben állt. Közvetlenül irányította a községi szervezet megújítását. Kitűzte a képviselő-testület választását, jelölte az elöljárók nagyobb részét, elnökölt a képviselő-testület és az elöljárók megválasztásán. Felügyeleti joga a községi tisztviselők felett széles körű volt. Megbírásolhatta, fegyelmi eljárás elé állíthatta, és fel is függeszthette őket. A megürült tisztviselői állásokra az új választásig saját hatáskörében állított helyettest. A községi jegyzőket a főszolgabíró havonta, vagy negyedévenként ún. tisztiszéki ülésekre hívta össze, amelyeken megbeszélték a megjelenő rendeletek végrehajtását. A községekben ő volt az elsőfokú rendőr-, a járásokban pedig elsőfokú iparhatóság. Hatásköre kiterjedt a községek közlekedésrendészeti, tűzrendészeti, építésrendészeti, közegészségi, közjótékonyági ügyeire, valamint a földművelésügyi igazgatásra. Ő irányította és felügyelte a válás- és közoktatásügyi igazgatást, és a katonai közigazgatást is. A járás területén így a főszolgabíró akarata érvényesült, a községi önkormányzat lényegében csak látszólagos volt.¹⁶³

1889. október 23-án Kis János jegyző, aki 1868 óta állt Dunakeszi szolgálatában, megvált hivatalától. A *Budapesti Hírlap* jelentése szerint

„a régóta üresedésben levő újpesti jegyzői állást tegnap töltötték be választás útján. Két jelölt volt kandidálva: Kiss János dunakeszi-i jegyző és Balla Zádor kispesti jegyző.

¹⁶⁰ MNL PML IV. 413. c. 1880, Költségvetés Dunakesz 1880. évre.

¹⁶¹ MNL PML IV. 413. c. 1881, Költségvetés Dunakesz 1881. évre; MNL PML IV. 413. c. 1886, Dunakesz községe 1886. évi költségvetése.

¹⁶² MNL PML IV. 413. c.; MNL PML IV. 476. b. 6. doboz, 337 f Dunakeszi, 1. Szervezési szr. és módosításai, 1.

¹⁶³ BOROSY András: *IV. 421–449. fondok ismertetője*, Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára online, <http://www.pestmlev.hu/kateg-99-1-.html> (letöltve: 2016. február 29.)

*Kiss Jánost választották meg nagy szótöbbséggel. Az így megüresedett dunakeszi-i jegyzőséget pedig ideiglenesen Zsoldos János csövári jegyző tölti be.*¹⁶⁴

Kis János két éven keresztül volt jegyző Újpesten,¹⁶⁵ további szolgálatairól nem találtunk adatokat. A Dunakeszin őt ideiglenesen váltó Zsoldos Jánostól¹⁶⁶ a jegyzői hivatalt rövidesen Bíró Ödön vette át. Kinevezésének pontos dátumát nem ismerjük, neve először (és utoljára) az 1891. szeptember 4-i közgyűlésen elfogadott új községi szabályrendeleten jelenik meg, amely az alábbi, fontosabb intézkedéseket tartalmazza:

„Dunakesz község szabályrendelete

I. fejezet 1. § Dunakesz község ez idő szerint 6821 kat. hold területtel s hozzátartozó A-lag pusztával együtt 1562 lélekkel bír, magát még 1872. év május 21-én tartott községi képviselő testületi közgyűlésben 14/kgy. számú határozatával – mint önálló nagy község szervezte, ezen szervezkedés érintetlenül hagyatik, illetve utólag megerősítettik. IV. fejezet 7. § A község képviselőtestülete áll 30 tagból; ezek fele a legtöbb adót fizetőkől készült névjegyzék évenkénti kiigazítása után [...] a másik fele három évenként évre [...] választás útján nyeri megbízatását.

9. § [...] községi képviselői állásért fizetés nem jár

V. fejezet 15. § [...] a bíró helyettese a törvénybíró

VI. fejezet 17. § A községi elöljáróság áll: a bíróból, törvény bíró, hat tanácsbeli (esküdt), pénztárnok és közgyám, a községi jegyző és körorvosból.

19. § A községi elöljárók közül a bíró, a törv.bíró, a jegyző, a pénztárnok, közgyám és orvos, a közegek és szolgák, így a községi szülésznő rendes fizetést kapnak.

VIII. fejezet 29. § A helyettes bíró (törvényes bíró) teendői [...] a bírót távolléte és/vagy akadályoztatása esetén minden teendőiben helyettesíti.

*XV. fejezet 44. § a bíró évi fizetése 200 frt., a törv.bíró fizetése 40 frt., a községi jegyző fizetése 500 frt. [...] a jegyzői földek és kertek haszonélvezete, melyek kat. t. jövedelme 99 frt. 7 kr., mint szabad lakás és 4 öl tűzifa 60 frt. értékben. pénztárnok 100 frt., közgyám 50 frt., körorvos 182 frt 80 kr., körállatorvos 70 frt., községi szülésznő 100 frt. [...] Száraz István bíró, Bíró Ödön jegyző”*¹⁶⁷

1892. május 18-a fontos dátum Dunakeszi történetének kutatása szempontjából. Ettől a naptól található meg levéltári forrásként (kötevekben) a község képviselő-testületének gyűléseiről készült jegyzőkönyvek. Az első kötetet az ezen a napon jegyzővé választott Kovách Antal nyitotta meg az alábbi bejegyzéssel:

*„Közgyűlési jegyzőkönyvek Kovách Antal községi jegyző hivatalos működésének megkezdésétől, ki 1892. évi május hó 18-án választatott meg Dunakesz község jegyzőjévé.”*¹⁶⁸

¹⁶⁴ *Budapesti Hírlap*, 1889. okt. 24., 6.

¹⁶⁵ SÍPOS, 2001. 434.

¹⁶⁶ Zsoldos később szintén Újpestre került, ahol 1893-tól 1903-ig vezette a jegyzői hivatalt. SÍPOS, 2001. 434.

¹⁶⁷ MNL PML IV. 476. b. 6. doboz, 337 f Dunakeszi, 1. Szervezési szr. és módosításai, 1.

¹⁶⁸ MNL PML V. 1031. C a, Dunakeszi nagyközség iratai 1892–1950 (–1956), Polgári kori iratok 1892–1944 (–1951), Képviselő-testületi iratok, 1. kötet, címloldal.

Kovách Antal több mint 27 évig, 1919. december 16-ig töltötte be a községben a jegyzői, majd a főjegyzői posztot, ezzel az egyik legjelentősebb vezetőnek számít a település történetében. Jegyzővé választásával egy időben családot is alapított Dunakeszin.¹⁶⁹ Sándorházi és menyői Nagy Török Rózsával kötött házassága azonban tragédiák sorozatát hozta, gyermekeit sorra veszítette el. Hétéves Olga lánya 1900 májusában, az öt-éves Margitka pedig alig egy hónapra rá hunyt el.¹⁷⁰ A haláluk után született Editkét egyéves korában, 1902 augusztusában veszítették el.¹⁷¹ László fiát, ki egy ideig jegyzősegédként is dolgozott a községházán, 1920 márciusában temették.¹⁷²

De térjünk vissza Kovách hivatali idejének elejére, az 1890-es évek első felére. A megválasztott jegyző – a régebbi gyakorlatnak megfelelően – a községházán kialakított jegyzői lakásba költözött be. A bírói székben továbbra is Száraz István ült, aki egy 1894-es vármegyei pénzkézelési szabályrendelet alapján elveszítette a községi vagyon feletti kezelési és felügyeleti jogot, amelyet az akkori törvénybíró, Sipos János vett át. Ezzel kapcsolatban az 1894. augusztus 19-én tartott közgyűlésen kimondták,

„hogy a községnek 32000 f[o]r[in]t tiszta értékű vagyona felett a felügyeletet az eddigi 40 forint fizetés mellett elvállalni nem lehet, a törv[ény]bíró fizetése 80 forintra emeltessék fel”,

illetve

„hogy a bírói fizetés 200 frt-ról 150 frt-ra szállítassék le, mert a közs[égi]. bíró most már [...] nem kezeli a község vagyonát.”¹⁷³

Érdekes összehasonlítani a fenti összegeket Kovách Antal jegyző fizetésével, amely ekkor 659 forint és 7 krajcár volt. (Ez a vármegyében átlagosnak számított, volt ugyan néhány kiugró bér a nagyobb települések esetében, Soroksáron 1401, Újpesten és Rákospalotán 1200, Kiskőrösön 943 forint, de általában a jegyzői fizetések 400 és 700 forint között mozogtak.)¹⁷⁴ A községi elöljárók (bírók, törvénybírók) és tisztviselők (jegyzők) juttatása közötti markáns különbség magyarázata az, hogy az elöljárók községi hivataluk mellett gazdálkodásból szereztek jövedelmük döntő részét, községi fizetésük inkább tiszteletdíjnak tekinthető, míg a tisztviselők jövedelme csak a hivatali fizetésből és a juttatásokból származott.

¹⁶⁹ *Budapesti Hírlap*, 1892. máj. 26., 7.

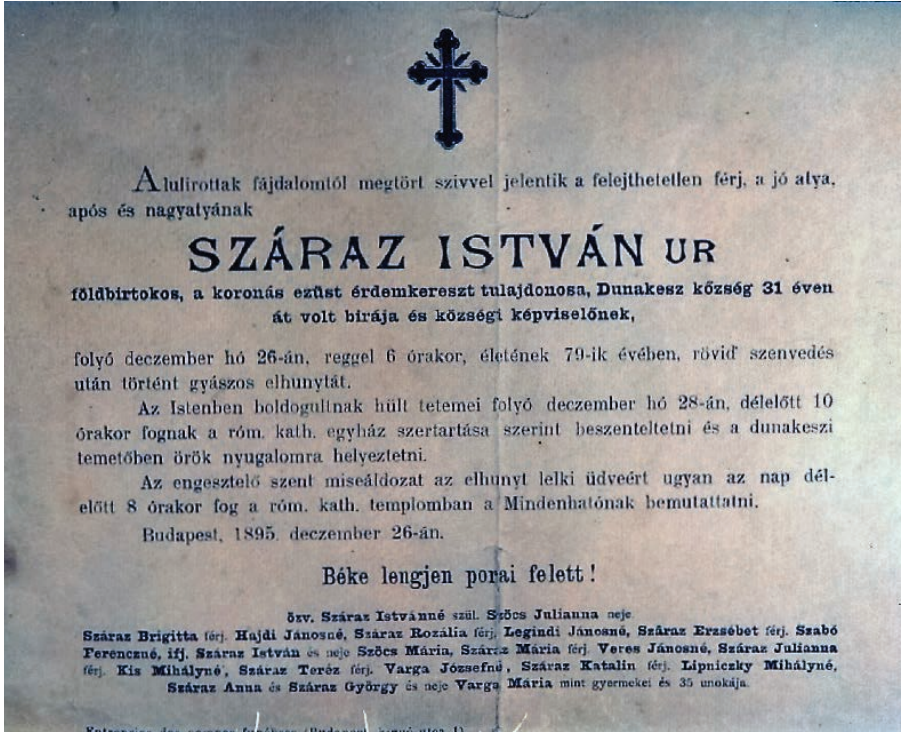
¹⁷⁰ *Budapesti Hírlap*, 1900. máj. 27., illetve 1900. jún. 16.

¹⁷¹ *Budapesti Hírlap*, 1902. aug. 3., 8.

¹⁷² MNL PML V. 1031. C a, 5. kötet, 11.

¹⁷³ MNL PML V. 1031. C a, 1. kötet, 54–55.

¹⁷⁴ MNL PML IV. 478. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei tisztviselők nyilvántartásainak levéltári gyűjteménye, 2. doboz, 6. Községi vezetőjegyzők nyilvántartása, 1894. községi jegyzői illetmények.

11. kép: Id. B. Száraz István gyászjelentése

1894 decemberében a hat, illetve három évvel azelőtt választott tíz rendes, és négy póttag képviselői megbízatása lejárt, így a járási főszolgabíró rendelete szerint a képviselő-választást december 6-ra tűzék ki.¹⁷⁵ 1895. január 26-án a települési előljárók körében is megtörtént a tisztújítás. A bírói székben a régóta hivatalban levő B. Száraz Istvánt a korábban képviselőként dolgozó Blaskó Károly váltotta.¹⁷⁶ Száraz még egy éven keresztül, egészen 1895. december 26-án bekövetkezett haláláig, községi képviselőként vett részt a település közéletében. Fia, a később szintén bírónak választott ifj. B. Száraz István ekkor már hosszú évek óta a képviselő-testület tagja volt.

A B. Száraz család községben betöltött gazdasági szerepéről az 1895. évi VIII. törvénycikk alapján elkészült, az ország jelentősebb gazdaságait részletesen bemutató agrárstatisztikából kaphatunk képet. Az ugyanezen év őszén végrehajtott összeírás szerint Dunakeszin hat, 100 kataszteri holdnál nagyobb földterülettel rendelkező birtok működött. A sorban ugyan utolsóként szerepelt Száraz Istvánék családi gazdasága, ám az adatokból kiderül, hogy felszereltségében csak ez vette fel a versenyt a legnagyobb gazdálkodónak számító Magyar Lovaregylet birtokával. Ősz-

¹⁷⁵ MNL PML V. 1031. C a, 1. kötet, 61.

¹⁷⁶ MNL PML V. 1031. C a, 1. kötet, 65.

szehezonlításkeppen a 3. táblázatban közöljük a statisztika Dunakeszire vonatkozó adatait.¹⁷⁷

3. táblázat: Dunakeszi legnagyobb gazdálkodói (1895)

A gazdálkodó neve	A gazdaság területe (hold)	A gazdaságban dolgozók száma, eszközök, háziállatok
Magyar Lovaregylet	1528	15 cseléd, 1 rosta, 2 eke, 1 szecskavágó, 1 borona, 2 henger, 5 igásszekér, 4 szarvasmarha, 8 ló, 4 sertés
Farkas Ödön (földbirtokos)	711	4 cseléd, 2 ló
Kund Pál Lajos (földbirtokos)	223	2 ló
Lazarevics Júlia (kereskedő)	122	n. a.
Mihalik Jánosné, özv. (magánzó)	151	n. a.
B. Száraz István (földműves)	139	3 cseléd, 1 járgány, 1 cséplőszekrény, 2 rosta, 3 eke, 1 szecskavágó, 1 borona, 4 igásszekér, 13 szarvasmarha, 6 ló, 7 sertés

1896 áprilisában elfogadták a község első építkezési szabályrendeletét, amelynek megalkotása a nagyarányú építkezések miatt már elodázhatatlanná vált.¹⁷⁸

1897. június 30-án az előjáróság jelentést küldött Ivánka Pál főszolgabírónak a község aktuális állapotáról. A jelentésből megtudhatjuk, hogy az előző évi pénztári számadás vizsgálata munkaerő hiányában elmaradt. A községi épületek és földek nyilvános árverési úton mind haszonbérben voltak. Az árvíz 25.000 forint kárt okozott, és a peronoszpóra újbóli megjelenése miatt permetezni is kellett. A közegészségügyi állapotok azonban kedvezően alakultak, járvány nem ütötte fel a fejét. A községben gyártelep, kisiparos szövetkezet, háziipar, munkásszövetkezet nem működött. Az iskolai férőhelyek száma nem volt elegendő, egy új tanterem létesítése, és egy tanítói állás szervezése is tárgyalás alatt állt.¹⁷⁹

Az 1897. november 11-én tartott közgyűlésen a képviselő-testület elhatározta, hogy „tavaszkor egészen új és a célnak megfelelő községházat építtet”, mert az akkori „rozoga épületben” a hivatali munka szinte lehetetlen, az ott-tartózkodás pedig az egészségre is ártalmas.¹⁸⁰

¹⁷⁷ GAZDACZIMTÁR, 1897. II. 246–247.

¹⁷⁸ MNL PML V. 1031. C a 1. kötet, 96.

¹⁷⁹ RIHG Y Iratok, 73/2., 1897/853 sz. jelentése Dunakesz község előjáróságának.

¹⁸⁰ MNL PML V. 1031. C a 1. kötet, 131.

A község akkori közéletének érdekes dokumentuma a kerületi csendőrparancsnokság 1897 novemberében kelt jelentése, amely szerint Dunakeszi segédjegyzője, a nyitrai születésű Somorjai Lelkes Nándor néhány helybeli lakos által befizetett 16 forintnyi összeggel ismeretlen helyre szökött. A csendőrségi nyomozás a jelentés megírásakor még nem járt eredménnyel.¹⁸¹

1897. december 23-án megtartották a háromévenként esedékes előjárósági tisztújítást. A bírói hivatalra a jelölést hárman kérvényezték a főszolgabírónál, az addigi bíró, Blaskó Károly, a törvénybíró, Sipos János, valamint Mészáros János esküdt. A szavazás első fordulójában Blaskó 69, Sipos 60, Mészáros 14 voksot kapott. Mivel Blaskó nem szerzett abszolút többséget, így második szavazást rendeltek el. Ezen Sipos 81, Blaskó pedig 55 szavazatot kapott, így az 1885 óta a község törvénybírájaként működő Sipos János ültetett a bírói székbe.¹⁸² Az új törvénybíró Legindi János lett.¹⁸³

A századfordulóhoz közeledve Dunakeszi mind területileg, mind lélekszámban rohamos fejlődésen ment keresztül. Ennek legfőbb oka az alagi részen 1889-ben megtelepedett Magyar Lovaregylet tevékenysége volt, amely néhány év alatt tréningtelepet és versenypályát épített a területen. A fejlesztések hatására az egykori kies puszta lassan benépesült a lóverseny szakembereivel, majd pedig a turf (lóversenyzés) szerelmeseivel. Egymás után épültek a trénernek, a futtatók házai, villái, és 1899 áprilisában két új településrész is elnevezést kapott. A jegyzőkönyvek szerint

*„a Csomádi út [a mai Kossuth Lajos u.] és Fóti út között parcellázott és parcellázandó telkek valamint a Csomádi út és Fischer telep közti telekrész a fóthi határig nyerne Dunakesz villatelep nevet, a meglevő utcák a következő nevet nyerik: Verseny, Battyányi, Károlyi, Szent Mihály, Kereszt utca, továbbá Fóthi út és Csomádi út; házzámozással az előjáróság bíztatik meg”, továbbá elfogadták „az úgynevezett Fischer telep házhely tulajdonosainak azon kérvényét, hogy ezen telep »Új Dunakesz« hivatalos elnevezést nyerjen”.*¹⁸⁴

Az 1900. február 18-ai ülésen elfogadott pótszabályrendelet szerint a település nevét Dunakeszről Dunakeszire módosították.¹⁸⁵ A névváltozás miatt hamarosan új, hivatalos pecsét is készült, amely egészen az 1940-es évek végéig használatban volt.

1900 márciusában, mivel a pénztárban nem volt annyi fedezet, amennyi a növekvő kiadásokra elég lett volna, a községnek ideiglenes, 500

¹⁸¹ RIHGY Iratok, 98.

¹⁸² RIHGY Iratok, 106/4., Dunakesz község. Szavazók és szavazatok feljegyzése előjáró választás alkalmával 1897-ik évben.; RIHGY Iratok, 105/6.; Sipos János 1885-ben Mogony Jánostól vette át a törvénybírói tiszteletet. MNL PML IV. 413. c. 32. doboz. Dunakeszi kv. 1878–1926, 1886, Dunakesz községe 1886. évi költségvetése.

¹⁸³ MNL PML V. 1031. C a 1. kötet, 135–136.

¹⁸⁴ MNL PML V. 1031. C a 1. kötet, 198–199.

¹⁸⁵ MNL PML IV. 476. b. 6. doboz, 337 f. Dunakeszi, 1. Szervezési szr. és módosításai, 11.

12. kép:

Dunakeszi 1900-tól használt pecsétje

községházát (a hivatalos helyiségeket, a jegyzői lakást és a jegyzősegédi szobát) főszolgabírói utasításra kiürítették, mert egy helyszíni szemle során megállapították, hogy az ott-tartózkodás az emberi egészségre tényleg ártalmas. Mivel az új községháza építésének ügyében közel három év alatt semmilyen előrelépés nem történt, a képviselő-testület Sipos János bírót és Legindi János törvénybírót bízta meg, hogy keressenek megfelelő épületet a hivatali helyiségek és a jegyzői lakás számára. Továbbá újra határozatot hoztak arról, hogy az új községháza építése ügyében haladéktalanul intézkedni kell.¹⁸⁷ Az 1900. július 8-ai ülésen a felmerülő lehetőségek közül a képviselők amellet tették le a voksukat, hogy

„az új községház a kiskorcsma, mészárszéki épület és László József féle ház lebontásával nyერendő területen építtessék [...] a Börtön tér befoglalása nélkül”.¹⁸⁸

A tervek elkészítésére és az építés felügyeletére Szalkovits Károly miniszteri mérnököt kérték fel, kinek tervei alapján egy év múlva, 1901-ben el is készült a mai napig ugyanazt a funkciót betöltő épület.¹⁸⁹

1900. december 21-én és 27-én megtartották a hatévenként esedékes képviselő-választást és a háromévenként kiírt előjárósági tisztújítást. Az új képviselő-testület december 23-án tartotta alakuló ülését az alábbi tagokkal. Virilis képviselők: a Magyar Lovaregylet képviselője, Molnár Gyula, özv. Kovács Józsefné, Fürst Lajos, Kund Pál Lajos, Révész István, Radványi Lajos, Ruthart János, Bazsanth Vince, Bódi Elemér, Legindi János, Fürst Fülöp, Tischler Ármin, Kropacsek Károly, ifj. László József, az ál-

¹⁸⁶ MNL PML V. 1031. C a 2. kötet, 8.

¹⁸⁷ MNL PML V. 1031. C a 2. kötet, 12–13., 14–15.

¹⁸⁸ MNL PML V. 1031. C a 2. kötet, 18–19.

¹⁸⁹ MNL PML V. 1031. C a 2. kötet, 22., 25.

lamvasutak képviselőjében pedig Szkoszfelder [?] József. Választott képviselők: ifj. B. Száraz István, D. Száraz János, Blaskó Károly, Sipos István, id. Sipos János, Tóth József, Szabó János, Tóth István, N. László István, Alsó Veres József, Mészáros János, Lipniczki Mihály, Palkovits Károly, Gombai István, id. Sziráki János, F. László József, Kalmár Sándor, Asztalos József, ifj. Sipos János.¹⁹⁰

A bíróválasztás ellen, amely alapján az addigi bíró, Sipos János folytathatta hivatalát, Lengyel János és társai fellebbezést nyújtottak be. Az 1901. január 20-ai ülésen azonban

*„egyhangulag lelkesedéssel határozatképp kimondatott, hogy a képviselőtestület feltétlen bizalommal és ragszkodással viseltetik a törvényesen megválasztott bíró, Sipos János személyéhez”*¹⁹¹

Három hónap múlva a vármegye közgyűlésén is elutasították a bíróválasztás ellen beadott fellebbezést.¹⁹² Sipos János azonban nem tudta kitölteni újbóli hároméves hivatali idejét. Az 1901. december 1-jei ülésen bejelentették a halálhírét. (Az október 27-ei ülést még ő vezette.) A bírói teendőket a törvény értelmében a törvénybíró, Legindi János vette át.

*„A képviselőtestület Sipos János községi bíró halálára szomorú szívvel vissza emlékezik, kéri nevét ezen közgyűlési jegyzőkönyvben megörökíteni, mint olyannak, aki a néppel közszeretettel élt és a község érdekeit odaadó s ernyedetlen szorgalommal őrizte.”*¹⁹³

13. kép: Blaskó Károly

Legindi János majd fél éven keresztül, 1902. március 26-ig helyettes bíróként állt a település élén. Az ekkor tartott tisztújítás alkalmával azt a Blaskó Károlyt választották meg a község vezetőjének, aki korábban, 1895. január 26. és 1897. decembere között már viselte ezt a hivatalt.¹⁹⁴

¹⁹⁰ MNL PML V. 1031. C a 2. kötet, 40–42.

¹⁹¹ MNL PML V. 1031. C a 2. kötet, 43.

¹⁹² *Budapesti Hírlap*, 1901. ápr. 16., 9.

¹⁹³ MNL PML V. 1031. C a 2. kötet, 70.

¹⁹⁴ MNL PML V. 1031. C a 2. kötet, 79.

Blaskó első indítványainak egyike volt, hogy Kovách Antal jegyzőnek – tízéves működése alkalmából – főjegyzői címet adományozzanak. A képviselő-testület a javaslatot elfogadta, és azt a törvényhatósághoz felterjesztette. A hatósági határozatot nem ismerjük, de 1902 májusától Kovách már főjegyzőként szerepelt a testületi jegyzőkönyvekben. (Ez annak fényében érdekes, hogy a jegyzői állást hivatalosan majd csak 1905 októberében szervezték át egy pótszabályrendelet elfogadásával főjegyzői állássá.)¹⁹⁵

A község pénzügyeivel továbbra is gondok voltak. Még 1901-ben újabb 3000 korona kamatmentes kölcsönt kellett felvenni a telkes gazdáktól, és 1903 januárjában is 1500 korona ideiglenes kölcsön felvételéről döntött a képviselő-testület. Nem csak a községi pénztár küszködött hiánnyal, a tisztviselők is gyakran kérvényezték fizetésük emelését. 1903. október 18-án Kovách Antal főjegyző, Bohunka Lajos és Hajnal Jenő segédjegyzők kértek (és kaptak) fizetésemelést arra hivatkozva, hogy itt, a főváros mellett a megélhetési viszonyok drágák.¹⁹⁶ (A két fiatal segédjegyző személye fontos, hiszen Bohunka később Dunakeszi, Hajnal pedig az 1910-ben különvált Alag főjegyzője lett.) A fizetések arányairól a község költségvetési előirányzataiból kaphatunk képet. Az 1904. évre tervezett előirányzat szerint a bíró 300, a törvénybíró 160, a jegyző (pótlékkal együtt) 1400, a három jegyzősegéd 800, a községi orvos 1200 korona fizetést kapott, a községi tanítók bére 600 korona volt.¹⁹⁷

1904 januárjának végén ismét képviselő-testületi és elöljárósági választásokat tartottak. Blaskó Károly utódja a bírói székben az addigi törvénybíró, Legindi János lett.¹⁹⁸ Új törvénybírónak D. Száraz Jánost választották meg.¹⁹⁹

1905 márciusában főszolgabírói rendelet született arról, hogy bevezetik a községházára a telefont. A képviselő-testület határozata kimondta, hogy

„a község rohamos fejlődése és az ezzel járó közigazgatási ügyek gyorsabb lebonyolítása indokoltá tesz, hogy a községháznál is legyen távbeszélő állomás”.²⁰⁰

Mint korábban jeleztük, 1902 májusától Kovách Antal egy testületi határozat értelmében főjegyzőként szerepelt a jegyzőkönyvekben annak ellenére, hogy csak az 1905. október 3-ai testületi ülésen elfogadott pótszabályrendelet rendelkezett arról, hogy a jegyzői állást főjegyzőivé szer-

¹⁹⁵ MNL PML V. 1031. C a 2. kötet, 84., 196–197.

¹⁹⁶ MNL PML V. 1031. C a 2. kötet, 45., 104., 133.

¹⁹⁷ MNL PML IV. 413. c. 32. doboz, Dunakeszi kv. 1878–1926, 1904, Dunakeszi község költségvetési előirányzata 1904-ik évre.

¹⁹⁸ MNL PML IV. 449. b. 176. doboz, 1572.

¹⁹⁹ MNL PML V. 1031. C a 2. kötet, 146–147.

²⁰⁰ MNL PML V. 1031. C a 2. kötet, 173.

vezzék. Az előterjesztő Révész István plébános, képviselő és vármegyei bizottsági tag az ülésen úgy érvelt, hogy

„Ezt kívánja a község tekintélye [...] valamint az 1904. évi XI. tc. 1. §-ának első sora is nagyközségek főjegyzőiről tesz említést, községünk pedig szervezésénél fogva nagy-község.”

A képviselő-testület határozata szerint

„a jegyzői állás főjegyzői állássá szerveztetik a mostani jegyzői javadalmaztatással, az erre vonatkozó pótszabályrendelet elfogadtatott...”²⁰¹

1906. július 22-én egy újabb pótszabályrendelet egy adóügyi jegyzői és még egy segédjegyzői állás szervezéséről rendelkezett. Az indoklás szerint a nagymértékű parcellázás, és ennek következtében az idegek letelepedése, valamint az alagi versenystállók szaporodása következtében a község lakosság száma rohamos növekedésnek indult (ekkor kb. 3600 fő volt), ezért

„ily körülmények között nem csak a közigazgatási, de különösen az adóügykezelés annyira szaporodott, hogy egy jegyző a közigazgatás és az adóügy pontos kezelésére képtelen, így az adóügyi jegyzői állás szervezése elodázhatatlan.” (1896-ban 715, 1906-ban 1598 adófizető volt a községben.)²⁰²

Így két önálló hatáskörű jegyzői állás került kialakításra, amelyek ügybeosztása szerint a főjegyző intézte a közigazgatási ügyeket, valamint a költségvetés és pénztári utalványok ellenjegyzését, az adóügyi jegyző pedig az állami, vármegyei és a községi adóügyekért felelt.²⁰³ Az új adóügyi jegyzői posztra az addig segédjegyzőként tevékenykedő Hajnal Jenőt választották meg. Hajnal segítőtje, a pénztári ellenőrnek kinevezett másik korábbi segédjegyző, Bohunka Lajos lett. Segédjegyzőként ekkor a – rövidesen, 1908. július 13-án elhalálozott – fiatal Bajnok Imre dolgozott.²⁰⁴

1907 januárjában a törvénybíró személye is változott, D. Száraz Jánost a temetőgondnokként is tevékenykedő Lipniczki Sándor követte.²⁰⁵ Dunakeszi bírása továbbra is Legindi János maradt.

A községi elöljárók és tisztviselők fizetéséről és juttatásairól (valamint az időközben megváltozott segédjegyzői állásokról) az 1909-es szabályrendeletből kaphatunk képet, amely a 4. táblázatba foglaltakat határozta meg.²⁰⁶

²⁰¹ MNL PML V. 1031. C a 2. kötet, 196–197.

²⁰² MNL PML V. 1031. C a 2. kötet, 218–219.

²⁰³ MNL PML IV. 476. b. 6. doboz, 337 f Dunakeszi, 2. 24.

²⁰⁴ MNL PML V. 1031. C a 2. kötet, 231., 278., 323.

²⁰⁵ MNL PML V. 1031. C a 2. kötet, 232., 242., 362.

²⁰⁶ MNL PML IV. 476. b. 6. doboz, 337 f Dunakeszi, 1. Szervezési szr. és módosításai, 32.

**4. táblázat:
Dunakeszi elöljáróinak és tisztviselőinek fizetése és juttatásai (1909)**

név	tisztség	éves fizetés (korona)	egyéb juttatás
Legindi János	bíró	300	
Lipniczki Sándor	törvénybíró	160	
Kovách Antal	főjegyző	1600	a község házában 4 szobás, 1 konyhás szabadlakás fűtéssel, valamint több kert, föld hasznélvezete
Hajnal Jenő	adóügyi jegyző	1600	600 korona laktér és 3 öl tűzifa
Glausius Ferenc	adóügyi segédjegyző	1000	a község házában 1 szobás lakás
Piszter Sándor	közigazgatási segédjegyző	1000	300 korona laktér és 1 öl tűzifa
	jegyzősegéd	800	a község házában 1 szobás lakás

Az 1909. szeptember 7-én megtartott tisztújításon Legindi Jánost ifj. B. Száraz István váltotta a bírói székben.²⁰⁷ Ifj. B. Száraz István 1856. április 15-én született az egykori legendás dunakeszi bíró, Száraz István és annak első felesége, Varga Erzsébet ötödik gyermekeként.²⁰⁸ A gazdálkodó az 1880-as, 1890-es évektől községi képviselőként vett részt a település közügyében.

A tisztújítás alkalmával a törvénybíró személyében is változás történt, Lipniczki Sándor helyére a korábban már kétszer is a község bírájaként szereplő Blaskó Károly került. A további megválasztottak: pénztáros F. Tóth János, közgyám Alsó Veres József, esküdtek: Lipniczki Mihály, Legindi János, G. Veres János, Kurucz János, F. Tóth József, ifj. Szabó Ferenc, D. Száraz János, Blaskó Vince.²⁰⁹ A jegyzői hivatalra továbbra is, immár tizenhetedik éve, az egyre többet betegeskedő Kovách Antal

14. kép: ifj. B. Száraz István

²⁰⁷ MNL PML V. 1031. C a 3. kötet, 27.

²⁰⁸ *Kereszteltek anyakönyve 3. kötet 1816–1856*, Dunakeszi Rk. Egyházközség, 151.

²⁰⁹ MNL PML V. 1031. C a 3. kötet, 27.

töltötte be.²¹⁰ Vezetésük alatt történt a község életének, közigazgatásának egyik legnagyobb változása, amikor is 1910-ben az addig Dunakeszhez tartozó Alag és Újdunakeszi telepek egyesülve, és kiválva az anyaközségből, Alag néven önálló nagyközséggé alakultak.

5. táblázat: Dunakeszi bírók 1850 és 1910 között

név	hivatali idő
ifj. Száraz János	1841 (?)–1856. május 29.
Karti András	1856. május 29.–1860. október 31.
B. Száraz István	1860. november 1. – 1863. október 31.
Kis József	1863. november 1.–1864. április 30.
Sziráki János	1864. május 4.–1867. június 20.
B. Száraz István (másodsor)	1867. június 20.–1869. december 31.
Kis János	1870. január 1.–1871 (?)
B. Száraz István (harmadszor)	1871 (?)–1895. január 26.
Blaskó Károly	1895. január 26.–1897. december 23.
Sipos János	1897. december 23.–1901. november
Legindi János (helyettes bíró)	1901. november–1902. március 26.
Blaskó Károly (másodsor)	1902. március 26.–1904. január
Legindi János	1904. január–1909. szeptember 7.
ifj. B. Száraz István	1909. szeptember 7.–1914. május 23.

6. táblázat: Dunakeszi jegyzői 1850 és 1910 között

név	hivatali idő
Branik János	1849. január 27.–1854
Fellner László	1854–1857
Hainesz József	1857–1860
Kühnel Ignác	1860–1861
Szena Sándor	1861–1863(?)
Kozina Lajos	1863(?)–1868
Kis János	1868–1889. október 23.
Zsoldos János	1889. október 24.–1891(?)
Bíró Ödön	1891(?)–1892. május 18.
Kovách Antal	1892. május 18.–1919. december 16.

²¹⁰ MNL PML V. 1031. C a 3. kötet, 31.

Dunakeszi és Alag gazdaság- és társadalomtörténete

Dunakeszi és Alag demográfiája és társadalmi tagozódása
(1850–1910)

A 18. századi bevándorlás, illetve más, a népességet érintő mozgások oda vezettek, hogy Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye többnemzetiségű, multikulturális régióvá vált. Területén ekkortól (egészen a második világháborúig) magyarok, németek, szlovákok, horvátok, szerbek és zsidók is éltek. Fontos kiemelnünk, hogy a 18. századi beköltözők nagyon különböző kultúrájú területekről jöttek, ahol a házasodási szokások és a termékenység szintje is igen változatosak voltak, és tudjuk, hogy a nemzetiségi hovatartozás nagyon különböző módokon képes befolyásolni a demográfiai viselkedést (pl. az öröklés, házasodás és háztartáskialakítás hagyományai is mások és mások lehetnek).²¹¹

A magyarországi demográfiai folyamatok vizsgálata során komoly területi különbségeket lehetett kimutatni a 18. század végétől kezdve. Vannak olyan régiók, ahol a születéskorlátozás már ekkor elkezdődött, míg más területeken egészen a 19. század második feléig nem volt tapasztalható.²¹² Országos szinten csak az 1850-es évektől volt érzékelhető.²¹³ Ezzel párhuzamosan ugyanakkor a halandóság viszonylag magas maradt a 19. században, és csak lassan következett be e téren pozitív változás (elsősorban 1873, az utolsó kolerajárvány után).

Dunakeszi fekvéséről, népességéről a 19. század egyik legkiválóbb leíró statisztikusa és geográfusa, Fényes Elek *Magyarország geographiai szótára* című munkájának 1. kötetében a következőket találjuk:

*„Dunakesz. Pest-Pilis v[ár]m[egye], magyar falu, Pesthez 1 postaállásnyira, a váczai országutban: 980 kath[olikus], 7 ev[angélikus] lak[os]. Kath[olikus] paroch[iális] templom. Vendégfogadó. Postahivatal. Határa nagyrészt homokos, de marhatartásra jó; fája szűken van; szőlőt az alagi pusztán tart. A gödöllői [Grassalkovich] uradalomhoz tartozik.”*²¹⁴

A 2. kötet *Pótlékok és igazítások* című fejezetében az első leírt pusztá alatt szerepel

„Alag, pusztá, Pest-Pilis vármegyében, Dunakeszi mellett, a gödöllői uradalomhoz tartozik. Kiterjedése 2702 h[ektár] szántó föld, déz[s]más szőlők. Földe homokos.”

Ugyanebben a fejezetben olvashatjuk még, hogy

²¹¹ ŐRI, 2010. 373–374.

²¹² ANDORKA, 1998. 435–436.

²¹³ DÁNYI, 1991. 127.

²¹⁴ FÉNYES, 1851. I. 286.

„Dunakeszi helységben, Pest-Pilis vármegyében uradalmi majorság 1000 h. föld, déz[s]más szőlők. Egész úrbéri telek 23 [db] 16/32.”²¹⁵

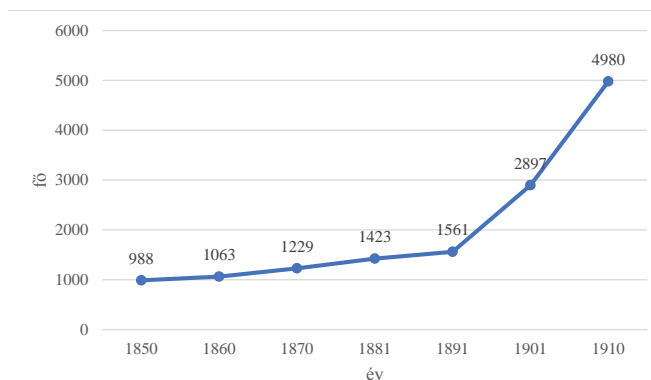
A tárgyalt korszak első népszéírása az 1850. és 1857. évi népszámlálás, amelyet a szabadságharc leverését követően, a Bach-korszakban rendeltek el a bécsi hatóságok. Az összeírás fontosságát Fényes *Magyarország statistikája* című művének bevezetőjében is elismeri, ugyanakkor rámutat arra is, hogy a pontos adatok ismeretében az osztrák hatóságok akár nem kívánatos előnyökhöz is juthatnak:

„Hazáját minden honfinak ismerni szép és hasznos [...], ám a legfontosabb statistikai adataink mély statustitkok gyanánt őriztetnek. A magyar nem örömet ismerteté meg erejét, mert nem akará, hogy ellenségei által megméréssék.”²¹⁶

Mindazonáltal a kiegyezésig tartó időben sem bizonyultak eltorzítottan a magyarországi népszámlálások.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye területén a születésszámok – és alapvetően a népességszám is – az első világháborúig folyamatosan emelkedtek, az igazi fordulatot majd ez utóbbi esemény okozza. A Dunakanyar régióban, ahová a Duna jobb és bal partját is sorolhatjuk, a természetes szaporodás alacsony maradt. A legnagyobb termékenység a római katolikus népességet jellemezte e területen.²¹⁷ A lakosság szám folyamatos emelkedése figyelhető meg Dunakeszin is. Az alábbi diagram jól mutatja, hogyan nő a település lakossága a vizsgált időszakban, és milyen ugrás-szerű fejlődés figyelhető meg az 1890 és 1910 közötti két évtizedben.

1. ábra: Dunakeszi lakosságszáma 1850 és 1910 között

²¹⁵ FÉNYES, 1851. II. 343. A dézmás vagy dézsmás szőlő „olyan szőlőbirtok, amely után a birtokos évente a termés bizonyos hányadával (1/9, 1/8, 1/7, 1/6, 1/5 rész) tartozott a szőlőföld feudális tulajdonosának.” ORTUTAY, 1977. 580.

²¹⁶ FÉNYES, 1842. III.

²¹⁷ ÓRI, 2006. 308–309., 321.

Minden település, így Dunakeszi (és Alag) életében is fontos a lakosság élet- és halálozási mutatóinak ismerete. Az 1901 előtti időszakra vonatkozóan csak a lakosságszám változását ismerjük, de az 1901 és 1910 közötti korszakban az élve születések és halálozások arányát, továbbá a halál okát is tudjuk, tekintettel arra, hogy a településen orvos működött, aki a halál okait megállapította. Ezáltal tudjuk, hogy az adott időszakban az 1410 élve születésre, 705 haláleset jutott, amelyből 165 esetben valamely fertőző betegség, 544 főnél valamely más betegség, 24 esetben erőszakos halál, míg 3-nál bizonytalan volt a halál oka (ugyanakkor, a statisztikai adatok szerint, tíz év alatt nem történt a településen gyilkosság).²¹⁸

1. táblázat: A halálozás okai Dunakeszin főben (1901–1910)

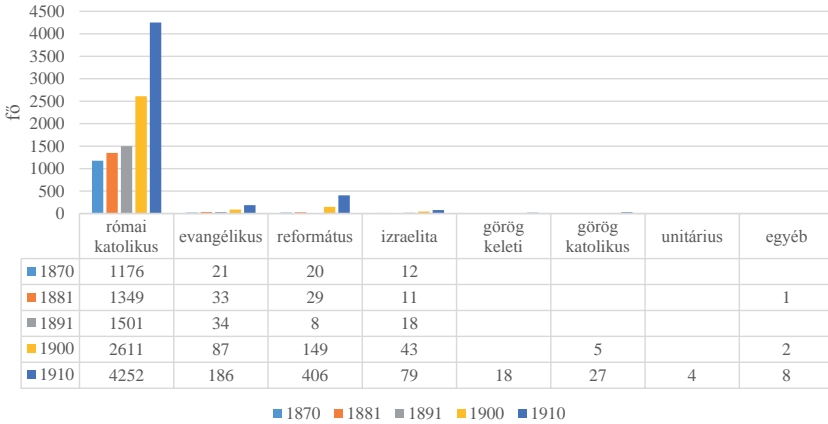
fertőző betegségek		betegségek		erőszakos halál	
kanyaró	1	gyermekek TBC-je	17	baleset	11
skarlát	14	vele született gyengeség	89	öngyilkosság	13
diftéria	14	agykori végkimerülés	48	bizonytalan	3
hastífusz	2	apoplexia	15		
hasmenés	1	görcsök	26		
vérhas	1	tüdő- és mellhártyagyulladás	92		
fertőző tuberkulózis	95	hydrops	12		
gyermekágyi láz	1	egyéb	248		
egyéb	5				

A felekezeti megoszlás Dunakeszi esetében abszolút katolikus dominanciát jelez, amelyhez a reformált irányzatok, illetve a más vallások csak kis számban társulnak. Az országos szinten megfigyelt tendenciák, miszerint a katolikus lakosság számaránya a legnagyobb, és egyre növekvő számot mutat, továbbá, hogy őket az evangélikus vallás hívei követik, és az izraeliták aránya folyamatos növekedést mutat,²¹⁹ Dunakeszi esetében is megállják a helyüket. Abban azonban a település eltér az országos tendenciáktól, hogy a római katolikus, majd az evangélikus vallást nem a görög keleti, illetve görög katolikus vallás hívei követik számarányukat tekintve, hanem a reformátusok. Ennek oka, hogy a görög katolikus és görög keletiek inkább az ország keleti és délkeleti részén voltak jelen nagyobb létszámban, az északi térségekben nem.²²⁰

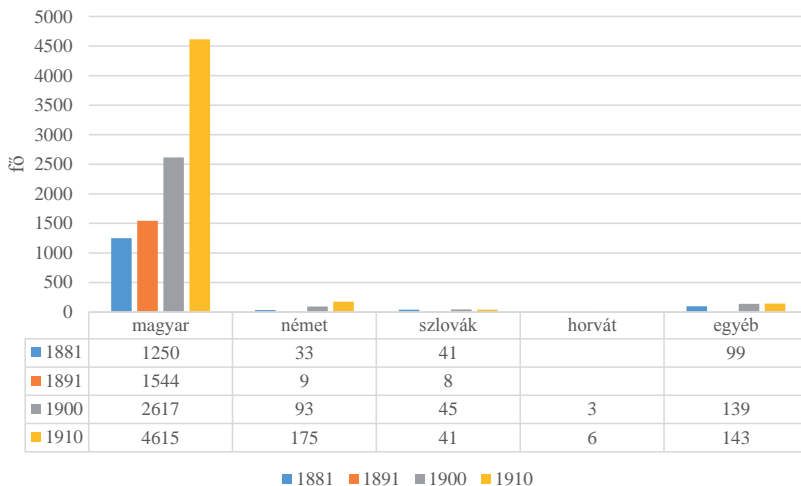
²¹⁸ NÉPMOZGALOM, 1913. 198–199.

²¹⁹ NÉPSZÁMLÁLÁS, 1900. I. 7*

²²⁰ NÉPSZÁMLÁLÁS 1900. I. 8*

2. ábra: Dunakeszi lakossága vallási megoszlás szerint (fő)

A népesség tekintetében indokolt leírni, hogy a török kort követő bevándorlás során Pest-Pilis-Solt vármegye ezen északi területein színes nemzetiségi kép bontakozott ki, amely azonban Dunakeszi esetében nem érzékelhető markánsan. A faluban az újratelepülést követően a magyar ajkú lakosság volt túlsúlyban, ami a 19. század második felében, illetve a 20. század elején még mindig megfigyelhető. A diagram azt is jól jelzi, hogy Dunakeszi a megyei átlagot mutatja a nemzetiségi arány változásait illetően, vagyis a nem magyar anyanyelvűek száma csökken. Fontos hangsúlyozni, hogy ebben az időszakban megyei viszonylatban magas a katolikus vallású, magyar anyanyelvű lakosság bevándorlása.²²¹

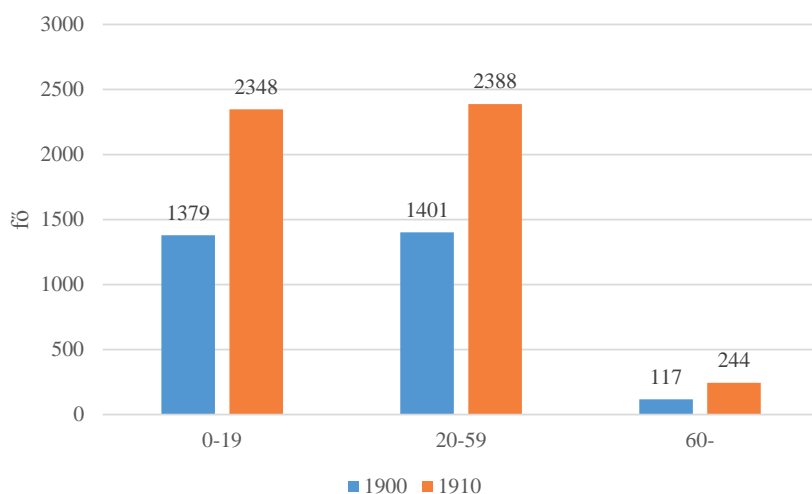
3. ábra: Dunakeszi lakosságának nemzetiségi megoszlása (1881–1910)

²²¹ ŐRI, 2010. 380–383.

Dunakeszi lakosságát tekintve elmondhatjuk, hogy fiatal közösségről van szó, ahol a 19 év alattiak száma a vizsgált időszakban közel azonos a 20 év felettiek számával. Ez természetesen összefüggésben van a gyermekvállalási kedv nagyságával, illetve a születéskorlátozás kisebb mértékével. A korszakban a régióra a korai házasságkötés, illetve a házasságot nem kötők alacsony száma volt a jellemző, ami 1873-ig, az utolsó nagy kolerajárvány idejéig, magas gyermekhalandósággal párusult. A gyermekhalandóság ezt követően lassan csökken, ezzel párhuzamosan azonban a termékenység is, ami a modern társadalmi struktúrák magyarországi, illetve régiós megjelenését mutatja.²²²

A grafikonon jól látszik, hogy az 1900., illetve az 1910. évi népszámláláskor a lakosság korára kivetített mutatók Dunakeszi esetében a kis- és fiatalkorú lakosság nagy arányát mutatják, míg a 60 feletti korosztály létszáma igen alacsony. Utóbbi a mezőgazdaságból élőkre jellemző mutató. A legnagyobb arányban ugyanakkor az aktív, keresőképes lakosság képviselteti magát a településen. Mindez egészséges korfa kialakulását jelzi számunkra.

4. ábra: Dunakeszi lakossága korcsoportonként (1900, 1910)

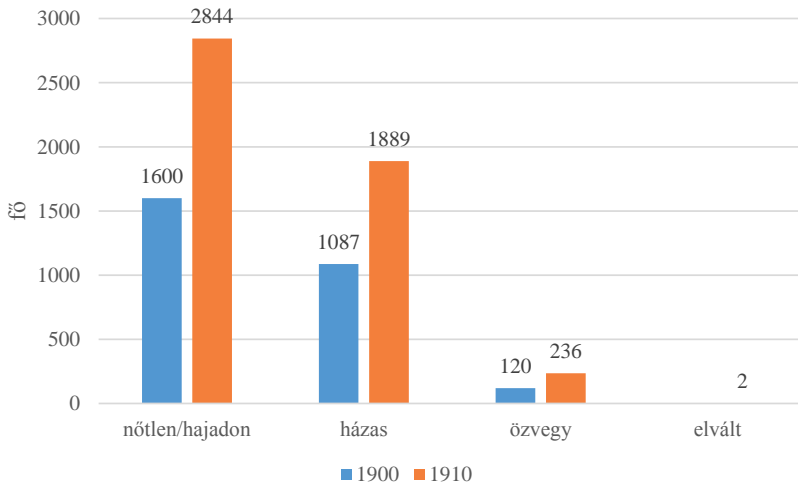

Amennyiben a dunakeszi lakosság házasságkötéseit vizsgáljuk, láthatjuk, hogy a fent leírt tendenciák, miszerint korán kötnek házasságot, illetve alacsony a házasságot nem kötők részaránya, itt is kimutatható. A nőtlenek/hajadonok esetében figyelembe vesszük, hogy a 19 év alatti korosztály létszámát kivonva 221 (1900), illetve 496 (1910) főt kapunk, míg a házasok létszáma ugyanekkor 1087 (1900) és 1889 (1910) fő. Megjelenik ugyanekkor a településen az elvált kategória is, 1910-ben két főt

²²² ŐRI, 2006. 304.

sorolhatunk ide. Ebben az időszakban viszont országos szinten rendkívüli módon megnőtt a válások száma (1900: 18.474 fő, 1910: 39.342 fő).²²³

5. ábra: Dunakeszi lakosságának családi állapota (1901, 1910)

Az 1900. évi népszámláláskor – a Magyarországra vonatkozó modernkori statisztikák közül első alkalommal – már olyan összehasonlító adatokat is meg tudtak adni, amelyek a népesség foglalkozására vonatkozóan készültek, 1869-ben, 1880-ban, 1890-ben és 1900-ban. Tehették ezt annak ellenére, hogy a két korábbi statisztika készítése során még nem voltak olyan egyértelmű irányelvek, amelyek az adatok egységes keretbe foglalását biztosították volna. Az 1900. és 1910. évi azonban kellően részletesnek mondható e tekintetben. A tendenciákat tekintve tudjuk, hogy 1869 és 1900 között folyamatosan csökkent az önálló birtokosok és a gazdasági cselédek száma, miközben a mezőgazdasági munkásoké emelkedő számot mutatott. Kiemelkedő a női segítő családtagok nagy létszámú megjelenése a gazdaságban 1890 és 1900 között, ami részben a női kereset szükségességét, részben pedig a munkakör elhatárolásának nehézségeit jelzi (ti. nehéz volt megmondani, hogy egy, a mezőgazdaságból élő családnál a női családtag eltartott vagy segítő családtag, ez sokszor a kérdező biztoson múlt).²²⁴ Majd 1900 és 1910 között újabb változások figyelhetők meg: az önállóan gazdálkodók létszáma országos szinten ismét emelkedésnek indult, a gazdasági tisztviselőké, a munkásoké és napszamosoké, még inkább a segítő családtagoké pedig csökkent (a statisztikai adatfelvétel problémáit itt is szem előtt kell tartani).²²⁵ Mindezeket figyelembe véve, a mezőgazdasági foglalkoztatottakra vonatkozóan elsősor-

²²³ NÉPSZÁMLÁLÁS 1900. I. 4*

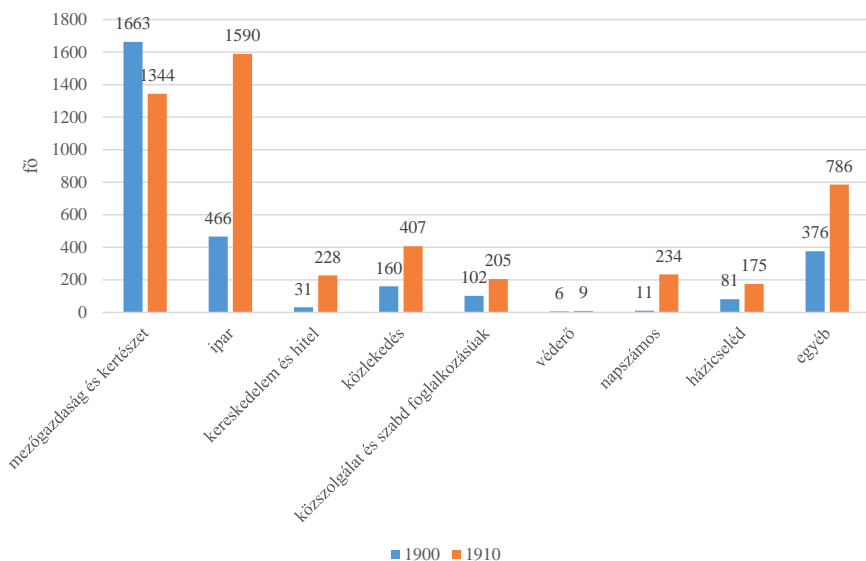
²²⁴ NÉPSZÁMLÁLÁS 1900. II. 15*

²²⁵ NÉPSZÁMLÁLÁS 1910. II. 11*

ban megállapításokat tehetünk, de következtetések levonására ezen adatok nem alkalmasak. Ami bizonyos: az 1900 és 1910 közötti időszakban a mezőgazdaságból élők létszáma országos szinten stagnál, ami részben a más foglalkoztatási ágazatok előretörésével, részben a nagyarányú kivándorlással magyarázható.

Dunakeszi lakossága 1900-ban alapvetően a mezőgazdaságból élt (718 kereső és 945 eltartott). Iparból jóval kevesebben éltek (195 kereső és 271 eltartott), és csak egy olyan ipari vállalat volt, amely 20 főnél többet foglalkoztatott – ez pedig a települési vízvezetékét kiépítő, 63 segédmunkást foglalkoztató cég volt. A mezőgazdaságból élők esetében – az országos átlaggal ellentétben – Dunakeszin nagyszámú kisbirtokos és bérlő élt (144 fő), akikhez csak csekély számú (17 fős) napszámos tartozott. A segítő családtagok száma ugyanakkor magas (108 férfi és 117 nő).²²⁶ 1910-ben – az időközben kettévált Alagon és Dunakeszin összesen – 1344 fő (543 kereső és 801 eltartott) élt mezőgazdaságból, ami az előző adatrögzítés óta eltelt tíz év alatt csökkenő tendenciát mutatott. Az iparból élők aránya ugyanakkor növekedett, összesen 1590 fő élt ebből az ágazatból. Az iparágak közül a gép- és hajógyártásban dolgozók létszáma nőtt feltűnően, az 1900. évi 7-ről 1910-re 160 főre; illetve megjelentek új iparágak is, mint a téglagyártás, a fonó- és szövőipar, a papíripar, valamint a sokszorosító- és műipar.

6. ábra: Dunakeszi lakossága foglalkozási ágankénti megoszlásban (1900, 1910)*

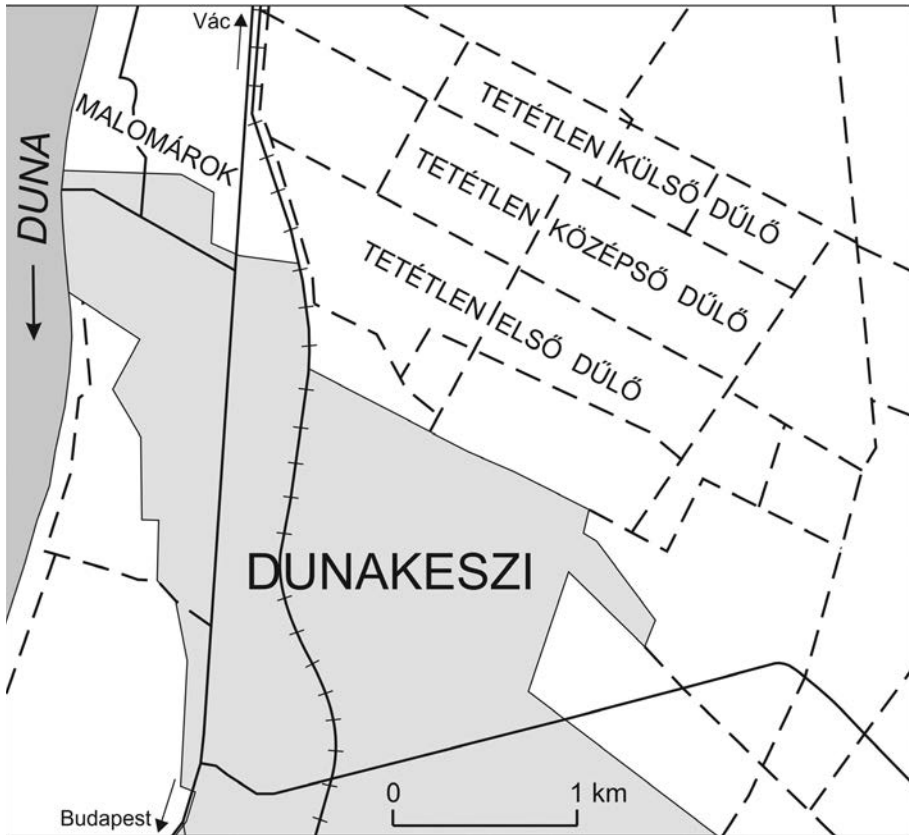
* A könnyebb értelmezhetőség érdekében a kereskedőket és az eltartottakat nem ábrázoltuk külön.

²²⁶ NÉPSZÁMLÁLÁS 1900. II. 398.

Paradicsomtermesztés Dunakeszin

Dunakeszi gazdasági és társadalmi fejlődését tekintve nagy szerepet játszott a korszakban a paradicsomtermesztés megindulása.

Az egyik legfontosabb zöldségnövényünk, a Közép- és Dél-Amerikából származó, Európában a 16. századtól ismert, Magyarországon először a 17. század közepén említett, és hazánkban a 18. században még főleg dísnövényként jelen lévő paradicsom nagyobb arányú termesztése Budapest környékén indult meg a 19. század végén.²²⁷ Termesztését a fővárostól északra lévő területen, a Duna mellékén a paradicsomkultúra felvirágoztatásában vezető szerepet játszó három település, Dunakeszi, Fót és Rákospalota lakossága a szerbektől tanulta meg az 1870-es, 1880-as években, és közülük is Dunakeszi járt az élen.²²⁸ A kertészkedéshez szükséges tudásanyag a paradicsomkultúra meghonosodása előtt megvolt: a falu már a 18. század végén intenzív árutermelést folytatott, fő terménye

15. kép: Dunakeszi határának északi része a paradicsomtermesztés területével

²²⁷ KÓSA, 1981. 131., 133., 180.

²²⁸ BOROSS, 1956. 134.

a paprika volt.²²⁹ (Ezzel lehet kapcsolatban a település régi, feltehetően 18. századi eredetű falucsúfolója.²³⁰)

A kezdeti korszakban (1870–1880) a paradicsom termesztése a három Budapest környéki településen még az ún. vizeskertekben folyt, és még csak kis mennyiségben szállították azt hátikákban (hátikosarakban) és lúgzókban (kád, sajtár) a fővárosba, az akkori Homok téri piacra (ma Vámház körút, a Szabadság híd pesti hídfőjénél).²³¹ Dunakeszin a földtani–földrajzi viszonyok is kedvezők voltak: a település északi részén lévő, jó fekvésű, észak–dél irányú lejtőkön elhelyezkedő dűlők (Első, Középső, Tetétlen, Malomárok) barna homokja kiválóan alkalmas volt a növény termesztésére.

A második korszak (1890–1914) első felében, az 1890-es években a paradicsom termesztése – először Dunakeszin és Fóton – a kertekből kikerült a szántóföldekre, és a férfiak is bekapcsolódtak. Feladatuk a kertekben csak a föld előkészítése volt, a többi munkamozzanat elvégzése a nők feladata volt. A kezdeti magról ültetést az 1890-es években felváltotta a palántanevelés, eleinte ládáknban, rossz edényekben, amelyeken (és az első melegágynon) még nem volt üveg, csak másra már nem használt rongyokkal takarták be azokat. Az üveges melegágynok a módosabb gazdáknál az első világháború előtt jelentek meg. A földekre a palántákat teknőkben, kosarakban hordták ki. Az érett paradicsomot az 1890-es években köténybe szedték, e célra az

16. kép: Paradicsommal megrakott stráfkocsi Asztalos Mihály portáján, a bakon ülő Asztalos László kezében egy 1 kilogrammos „befőzni való paradicsom” látható

²²⁹ BOROSS, 1956. 134.

²³⁰ Erről bővebben ld. HÁLA, 2008. 2.

²³¹ BOROSS, 1956. 150.; BOROSS, 2001. 6.

1900-as évek elején kezdtek kari kosarakat alkalmazni. A Budapestre szállítás kerek kosarakban, zsuppal (rozsszalmával) bélelt lőcsős kocsikban és dongás paradicsomputtyokban történt. Ez utóbbiak nemcsak szállítóeszközök, hanem mértékegységek is voltak. (A fonott kosarakban és a lőcsős kocsikban ömlesztve szállítás emléke ma is él a településen.)

Az 1900-as évek elején kezdtek a piacokon mérlegeket használni (ezek feleslegessé tették a dongás paradicsomputtyokat). Ugyanakkor nagy előrelépést jelentett a stráfkocsik megjelenése, használatba vétele, két okból: több áru fért rájuk, mint a lőcsős kocsikra, jó rugózásuk pedig megóvta a szállított terményt az összetöréstől. Elmondható, hogy az első világháború kitörésére kialakult az a paradicsomtermelési technika, amely később is jellemezte Dunakeszit. Budapest főváros közelsége és az oda vezető viszonylag jó út is kedvezett a paradicsomtermesztés, illetve a szántóföldi kertkultúra fejlődésének a környékbeli településeken.²³² A kereslet a dunakeszi „Oceán” konzervgyár létrehozásával tovább növekedett, amelyet a helybeli gazdák és néhány környékbeli település lakói igyekeztek kielégíteni.

A paradicsomtermesztés harmadik korszaka 1914-ben kezdődött, és Boross Marietta alapján 1948-ig,²³³ e sorok írója szerint a termelőszövetkezet megalapításáig (1961) tartott. Jellemzője a nagyarányú termelés igazi kialakulása, amelyhez Budapest növekvő igénye mellett hozzájárult a konzervgyár létrehozása is.

17. kép: Asztalos Mihály dunakeszi gazda (ül) saját termesztésű paradicsomával az 1948. évi budapesti Országos Mezőgazdasági Kiállításon és Tenyészállat Vásáron, mellette Pálinkás István kereskedő

²³² BOROSS, 1956. 129–130., 134., 136–138., 142., 146–147., 150.; BOROSS, 2001. 4.

²³³ BOROSS, 1956. 7.

A dunakesziek törekedtek a jó minőségű fajták termesztésére. Fő terményeik az almához hasonlító, gömbölyű, sima, kissé savanykás, de jó ízű almaparadicsom (a budai almaparadicsom helyi változata²³⁴) és különösen a Dunakeszire legjellemzőbb és legkeresettebb, nagyméretű (időnként az egy kilogrammos súlyt is elérő!), gömbölyű, oldalán kissé gerezdes, lédús és édes befőzni való paradicsom voltak. A nagy talajtani, időjárási, növénytani stb. ismereteket igénylő, családi munkaszervezetben folytatott nagybani szántóföldi paradicsomtermesztés Dunakeszin is a termelőszövetkezet megalapításáig tartott.²³⁵

A paradicsomtermesztésben részt vett a helyi paraszttársadalom minden rétege a nagygazdaktól a kis földű parasztokig. Még azok is, akiknek volt ugyan némi földjük, de lovuk nem. Ők a részükre más által biztosított igás munkát gyalogmunkával dolgozták le. Az évtizedek során a paradicsom Dunakeszi fő terménye lett. A fejlett paradicsomkultúra nagy háttal volt Dunakeszi és több más Budapest környéki település (Rákospalota, Cinkota, Rákoskeresztúr, Fót, Csömör, Mogyoród, Veresegyház) társadalmának alakulására is.

A paradicsom termesztése családi munkaszervezetben folyt, maximálisan és optimálisan négy (esetleg öt) kataszteri holdon vagy ennél kisebb területen. A négy kataszteri hold volt az a terület, amelyet egy átlagos család, nagy munkaráfordítással ugyan, de rendszeren meg tudott művelni. A tehetősebb gazdáknak cselédjeik is voltak (az emlékezet szerint például kunágotai, romhányi, berkenyei nők és férfiak), akik gyakran szinte családtagként éltek együtt a gazda családjával és vettek részt a különféle tevékenységekben. A nagyobb munkáknál (például gödrölés, szedés) napszámok és/vagy rokonok segítségét is igénybe vették. Ha a karók téli karbantartásától kezdve a szedésig minden munkamozzanatot figyelembe veszünk, megállapíthatjuk, hogy az év 12 hónapjából valamilyen formában 8-10 hónapot foglalkoztak a paradicsommal.

Az évtizedek során kialakult a nemek közötti munkamegosztásnak egy rendszere, de a határok nem voltak élesek – néhány munkamozzanatot férfiak és nők (és gyerekek) egyaránt végeztek. Sőt, szükségből (például, ha elhunyt a családfő és nem volt más férfi a háznál) az özvegyasszonynak az eke szarvát is meg kellett fognia, annak ellenére, hogy a szántás kifejezetten férfimunkának számított.

A férfiak feladata volt a szántás, a boronálás, a melegágykészítés, ültetésnél a sorolóval való sorkijelölés, a gödrölés, a fészkek betakarása, a locsolóvíz hordása otthonról és/vagy a Dunáról, a kiültetett palánta locsolása, a karók beverése a földbe, az ekekapázás, szedésnél a terménynek a kocsihoz való szállítása, a piacozás. A nők végezték: a palántanevelést, a szántóföldön a fészkekbe a trágya bejuttatását, a kötözést. Az ültetést és

²³⁴ BOROSS, 1956. 134.

²³⁵ Az 1951 és 1955 közötti tsz-esítési kísérletet követő, 1961. évi kollektivizálás egy virágzó és fejlődő, a település életében kiemelkedően fontos szerepet játszó mezőgazdasági tevékenységnek vetett véget.

a szedést főleg nők csinálták, de ezekben a munkamozzanatokban férfiak is közreműködtek, ugyanúgy, mint például a zsuppszalma-takaró kötésében. Férfiak és nők egyaránt kapáltak. A gyerekek például a következő munkákkal járultak hozzá a család tevékenységéhez: az ültetés utáni locsolás, az ivóvízhordás a földeken, ekekapáznál a ló vezetése, a karók leszúrása, szedésnél a paradicsomnak a kocsihoz való hordása, a kocsikon a rakodás, közreműködés a piacozásban. Voltak munkamozzanatok, amelyek nemektől és kortól függetlenül a család aprajának-nagyjának a részvételét igényelték. Ilyen volt például a palántanevelésnél az üvegtáblák és a zsuppszalma-takarók mozgatásával a hőmérséklet szabályozása és a paradicsom szedése, amikor a család minden mozogni tudó tagja a földeken szorgoskodott.

Vetőmagot leginkább saját termésükből nyertek, időnként, keveset magboltokban is vásároltak – a génállomány frissítése céljából. Szedéskor kinézték a legnagyobb, legszebb, legalkalmasabbnak vélt paradicsomokat.

A település fejlődéséhez nagymértékben hozzájárultak a paradicsom értékesítéséből befolyó összegek. Az elsőrendű, legszebb, legkiválóbb és legtöbb árut Budapest piacaira (Újpest, Lehel tér, Fény utca, Nagycsarnok, Hunyadi tér, Kolosy tér stb.) szállították. A gyakran magasítóval ellátott stráfkocsikon ládákban elhelyezett és általában leponyvázott, lekötött, 10-15 mázsányi áruval főleg a férfiak, általában éjfél tájban indultak Budapestre, hogy a piacon jó helyük legyen. Voltak, akik hálásra mentek, vagyis a piacon aludtak, ők este 9-10 óra tájban indultak útnak. Ővük voltak a legjobb helyek. A fő szezonban tele volt a Váci út kocsikkal és mesze látszottak a járművek himbálózó viharlámpáinak fényei. Ugyanebben

18. kép: Paradicsommal megrakott stráfkocsi Asztalos Mihály udvarában 1948-ban

a napszakban igyekeztek áruval megrakott féderes kocsijaikkal a Váci úton a főváros felé a Dunakanyar településeinek, például Nagymarosnak a gyümölcstermesztői is. Az újpesti remíznél, a vasúti hídnál vámpénzt fizettek. Megérkezve a piacra, a kocsi farával besoroltak a járda mellé az esetleg már ott lévő, korábban érkezett szállító jármű után. Ellátták a lovakat, majd a kocsin éberem aludva, azaz bóbiskolva várták a vevőket virradatig.

Aztán jöttek a helypénzszedők, akik a pénz inkasszálása mellett ellenőrizték a súlyokat, a mérlegeket (mázsa, tányéros kézi mérleg) is. Közben, vagy ezt követően megjelent a pálinkás (pálinkaárus) is, akitől lehetett venni egy-két kupica szíverősítőt. Árujukat egyrészt a kofáknak (kereskedőknek) adták el. Velük a kölcsönös bizalom jegyében általában éven át tartó kereskedelmi kapcsolatok alakultak ki. Gyakran előfordult, hogy egy kofa egyszerre megvett egy kocsi paradicsomot. A napi árnál kevesebbet adott érte, de volt, akinek így is megérte, mert már reggel indulhatott haza, illetve a földekre, ahol már szedték a következő rakomány paradicsomot. Volt, aki nem adta oda olcsóbban. Ő esetleg pórul járt, mert előfordult, hogy az áru a nyakán maradt. A piaci értékesítés másik formájaként közvetlenül adták el árujukat a vevőknek. A háziasszonyok általában 20-30 kg-os ruhás kosarakkal jelentek meg a piacon befőzni való paradicsomot vásárolni.

Dunakeszin 1917/18-ban megépül az „Ocean” Magyar Konzervgyár és Kereskedelmi Részvénytársaság gyártelepe, amit a helyben lévő alapanyag mellett a település Budapesthez való közelsége, illetve a vasúti összeköttetés is motivált.²³⁶ A gyár működése a település számára is fontos volt, mivel felvásárolta a dunakeszi paradicsomot, és számos helybelinek (és nem csak nekik) munkalehetőséget biztosított. A gyár a piaci árnál olcsóbban (annak 50-60 százalékáért) vette át a termést, viszont itt értékesíteni lehetett a hibás, Budapesten nem piacképes paradicsomot is. A gyárba szánt termést a szedésnél az attól kapott ládákból a föld szélére külön rakták, és onnan szállították a feldolgozás helyére. Ez, bár kevesebb, de biztos bevételt jelentett a családoknak és elkelt az az árujuk is, amelyet másutt nem tudtak volna eladni. A gyár szerződést kötött a gazdákkal meghatározott mázsa termésre, amely kontraktust mindkét fél igyekezett maximálisan betartani. Minden paradicsomtermesztő család arra törekedett, hogy szerződést köthessen a gyárral.

A dunakeszi piacon is lehetett helybeli paradicsomot kapni, de ennek árusításával itt csak azok foglalkoztak, akik keveset termesztettek, amellyel nem volt érdemes Budapestre menni. Paradicsoméért gyakran a házaknál, otthonukban is felkeresték a gazdákat, például azok, akik nem termesztették azt, illetve az alagi háziasszonyok. A paradicsom teljesen beépült a dunakesziek táplálkozáskultúrájába is: nyersen, főve és befőzve egyaránt nagy mennyiségben fogyasztották.

²³⁶ BOROSS, 1956. 132.

Dunakeszi és Alag egyházi élete 1850 és 1910 között

A kiegyezést követően, az ország más településeihez hasonlóan, Dunakeszi is fejlődésnek indult, bár üteme – természetesen – lassabb volt, mint a fővárosban vagy a nagyvárosokban. Ekkor épült a községháza – a mai polgármesteri hivatal –, a Szent István Iskola régi épülete és az Eszterlánc Óvoda elődje, amelyek korszerűsítésük után is őrzik eredeti megjelenésüket. 1906-ban készült el a Johanneum-kápolna, de ezekben az évtizedekben folyamatosan épült az árvíz elleni védmű is. 1900-ban az addigi Dunakesz településnevet hivatalosan is felváltja a Dunakeszi névforma, megalakul a tűzoltóság, létrejön az önálló orvosi körzet, önállósul a gyógyszerár, megalakul a népkönyvtár, 1902-től pedig működik a helyi rendőrség.

Révész István tevékenysége

A korabeli községben megindult gyümölcsöző folyamatok elsősorban kiemelkedő képességű, jövőbe tekintő személyiségek tevékenységéhez köthetők. A sikeres változásokban meghatározó szerepe volt Révész Istvánnak, aki közel két évtizedig szolgált a dunakeszi egyházközséget.

Révész István 1862-ben földműves családban született Vácott. Alap-, közép-, és teológiai tanulmányait szülővárosában végezte. 1885-ben ugyanitt Schuster Konstantin megyés püspök szentelte pappá.²³⁷ Ettől az évtől 1887-ig Fóton volt káplán, majd ezt követően Dunakeszi egyházmegyei elöljárója.²³⁸ Révész István az általa megszeretett Fótot nehéz szívvel hagyta el; ráadásul Dunakeszire érkezve élet- és munkafeltételei meglehetősen lehangelők voltak. Erről az időszokról, a kezdetekről, a következő sorokat olvashatjuk a plébánia *Historia Domusában*:

„idejövet a legszomorúbb állapotban találtam úgy a templomot, mind a parochiát [...] A templom teteje teljesen el volt korhadva, a víz évekig befolyt [...] a falak omlásnak indultak [...]. A plébánia jövedelme 1887. évben majdnem kizárólag a párbérből állott, mert a földek holmi kétes értékű szerződés alapján más kezében voltak. A szőlő teljesen tönkrement, úgyhogy a legjobb művelés mellett alig hozott 4 akó bort az 1887. évben. A földek a folytonos használat által ki vannak zsarolva.”²³⁹

Plébánosi teendői – hívei lelki gondozása és a lelkészlak javíttatása – mellett a település életének több területén is jelentős szerepet vállalt. 1888-ban „*került sor Kopolyatetőn a bronzkori urnatemető feltárására, mely munkában érdemlegesen is segédkezett*”.²⁴⁰ 1889. július 20-án jégverés pusztított Dunakeszin, amely teljesen tönkretette az az évi termést. A károk enyhítése, illetve a parasztság eladósodásának megakadályozása

²³⁷ VIZDÁK, 2012. 10.

²³⁸ CHOBOT, 1917. 891.

²³⁹ VPKL PIL DKFI HD, I. 1887–1888. évek

²⁴⁰ CSOMA, 2005. 144.

érdekében, Révész István gróf Károlyi Sándor segítségével megalakította a dunakeszi hitelszövetkezetet, amelybe tömegesen léptek be a kárt szenvedettek. Létrejöttének első félévében a szövetkezet már 12.000 forint kölcsönt adott ki.²⁴¹ A hitelszövetkezet léte a következő évben is sokakat mentett meg a teljes elszegényedéstől, hiszen 1890. szeptember elején a Duna áradása tönkretette a folyó mentén fekvő földek termését.²⁴²

Révész István legfontosabb feladatának a hitélet fellendítését tekintette. 1890-ben megalapította a Jézus Szíve Társulatot, amelynek már az első esztendőben 400 tagja volt,²⁴³ ami bizonyítja, hogy hívei rövid idő alatt elfogadták és lelki vezetőjüként tisztelték a fiatal papot. Tevékenységének eredményei jól ismertek voltak püspöke, Schuster Konstantin előtt is, aki 1891. szeptember 18-án Dunakeszire látogatott, amikor 165 hívőt bérmált meg.²⁴⁴ A céltudatos, híveiért mindenkor odaadóan cselekvő és a település közösségének érdekeit is szem előtt tartó pap 1892-ben hozzálatott a templomépület felújításához. Ebben az esztendőben

„rendbe hozatta a templom tetőzetét, valamint lecseréltette a templom régi, kopott, gömb alakú tornyát egy egyszerű, csúcsos formájúra. Újraöntötték a megrepedt harangot, és annak faállványzatát vasra cserélték.”²⁴⁵

1893-ban készült el a templom új, tíz manuálos orgonája, amely a világhírű Rieger orgonagyárban gyártottak.²⁴⁶ E nagy ívű munkálatok igényes kivitelezéséhez Révész – a hívek adományain és püspöke anyagi támogatásán túl – a templom új kegyurának, a Magyar Lovaregyletnek a pénzübeli segítségére is számíthatott, mivel

„1890 őszén a patronátusságot képező alagi földek Hollitscher Fülöp tulajdonából a Magyar Lovar Egylet birtokába szálltak át, mely nevezett egylet főrangú tagjai között nem egy jó katolikus is van.”²⁴⁷

A Magyar Lovaregylet ekkori elnöke, gróf Batthyányi Elemér személye valóban biztosíték volt a kegyúri kötelek pontos teljesítésére, hiszen Schuster Konstantin váci püspökhöz írt, 1891. augusztus 31-én kelt levelében kijelentette, hogy

„A magyar lovaregylet a dunakeszi patronatussal járó terheket úgy a jelenben mint jövőben is viselni fogja.”²⁴⁸

²⁴¹ VPKL PİL DKFI HD, I. 1889. év.

²⁴² VPKL PİL DKFI HD, I. 1890. év.

²⁴³ *Emlékkönyv*, 1926. 13.

²⁴⁴ VPKL PİL DKFI HD, I. 1891. év.

²⁴⁵ VIZDÁK, 2012. 10.

²⁴⁶ CSOMA, 2008b 66.

²⁴⁷ VPKL PİL DKFI HD, I. 1890.

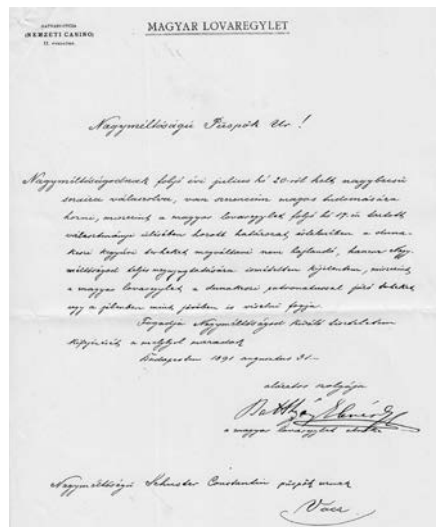
²⁴⁸ VPKL PL, Püspöki Hivaatal iratai, Acta Parochiarum (Plébániai iratok) Dunakeszi 1891. 3662/1891.

A templom épülete megújult, viszont a lakosság számának növekedése miatt szűknek bizonyult. Anyagiak híján új templom építésére azonban csak évtizedek múltán kerülhetett sor.²⁴⁹

Révész István sokoldalú közéleti munkásságának része volt politikai tevékenysége. 1896-tól kezdődően több éven át munkatársa volt a Vácott megjelenő *Váczi Közlönynek*, amelyben egyházi és szociális cikkei mellett politikai témájú írásai is megjelentek. Váci polgárok felkérését elfogadva a Néppárt jelöltjeként indult az 1896-os országgyűlési választásokon.²⁵⁰ A választást Vácott a kormányon lévő Szabadelvű Párt jelöltje nyerte. Révész az eredmény lehangolta, de továbbra is cikkeket írt, publikált a *Váczi Közlönyben*, és országjáró körutakra ment a Néppárt színeiben.²⁵¹ 1901-ben néppárti feladatairól ugyan lemondott, de politikai munkáját Dunakeszi és Fót lakosságát képviselve az 1898-ban és 1904-ben Fóton nyert mandátumával Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye képviselő-testületében is folytatta.²⁵²

Révész István dunakeszi szolgálatának második évtizedében is töretlen határozottsággal szervezte a helybeliek társadalmi életét. Munkájának egyik legragyogóbb eredménye az 1905-ben alapított Katolikus Kör. A plébános

„a dunakeszi egyháznak és a híveknek támogatása mellett egy szép modern épületet emeltetett, amelyben több kisebb helyiségen kívül egy nagyobb, színpaddal felszerelt terem szolgálta a katolikus kultúra ügyét. Az építkezéshez a templomalapból 800 koronás kamatmentes kölcsönt szerzett 8 évi részletre, a hívek pedig kézi és igéserővel járultak hozzá. Az ily módon felépített Katolikus Körben hétköznapiakon az intelligencia, vasárnaponként a földműves és iparos osztály gyülekezett össze és nyert felüdülést. A Katolikus Körben dőlt el a község ügyeinek sorsa, mert Révész plébános 19 esztendei működése alatt híveinek támogatásával községe közéletében minden téren vezető pozícióra tett szert.”²⁵³

19. kép: Batthyány Elemér levele a kegyúri kötelezettség vállalásáról

²⁴⁹ CSOMA, 2008. 66.

²⁵⁰ VIZDÁK, 2012. 11.

²⁵¹ VIZDÁK, 2012. 12.

²⁵² VIZDÁK, 2012. 12.

²⁵³ Emlékkönyv, 1926. 16.

(Az egykori Katolikus Kör épülete ma az Eszterlánc Óvoda otthona.) A kiváló íráskészséggel és szónoki képességgel megáldott Révész István költő is volt, aki egy alkalommal maga szavalta el két versét a Katolikus Kör színpadán. Verseit kötetben is megjelentette.²⁵⁴

1906 szeptemberében egyházmegyei előjárója, gróf Csáky Károly Emánuel püspök a kecskeméti egyházközösség irányításával bízta meg.

„Már mint megválasztott kecskeméti plébános tért vissza Dunakeszire, hogy régi híveitől végleg elbúcsúzzék.”²⁵⁵

A község lakói nehéz szívvel váltak el a szeretett plébánostól, aki jó példájával, személyes képességei gyakorlatával nem csupán híveit tanította, nevelte, hanem Dunakeszi egész közösségének hasznára volt. Az általa alapított intézményekkel maradandót alkotott. Munkássága értékét a katolikus egyház is elismerte: 1903-tól pápai kamarás, 1909-től mislyei prépost, 1912-től pápai prelátus címet viselhetett; 1928-ban XI. Pius pápa címzetes trebennai püspökké nevezte ki, és még ugyanebben az évben Kecskeméten tábori püspökké szentelték.²⁵⁶ Révész István művének megbecsülését jelzi, hogy nevét Dunakeszin ma utca és a helytörténeti gyűjtemény viseli.

Dunakeszi mellett Alag is gyorsan gyarapodott lélekszámban és – a lóspart révén – gazdasági tekintetben egyaránt. Révész István gondos pásztora volt az Alagon lakó híveknek is. Tudatában volt annak, hogy a Dunakeszitől távolabbra eső településrészen élőknek is szükségük van templomra.

A lovaregyleti kápolna Alagon

Az 1910-ig Dunakeszihez tartozó Alagon a római katolikusoknak az 1906-ban felszentelt lovásztelepi kápolna volt a hitéleti központja: itt kötöttek házasságot, itt kereszteltették meg gyermekeiket, innen kísérték ki a Fóti út melletti alagi temetőbe elhunyt hozzátartozóikat.

A lovásztelepi kápolna három grófi család, a Cziráky, az Almássy és a Pejacevich 200.000 aranykoronás alapítványa révén épülhetett meg. A Nepomuki Szent János tiszteletére felszentelt kápolna a fiatalon elhunyt Cziráky Johanna emlékére épült (emléktáblája a jobb oldalon van), később a szintén a családokhoz köthető, 1909. szeptember 14-én, Szingapúr közelében a tengerbe fulladt Beniczky Istvánnak (Cziráky Johanna unokatestvére) és nejének, Waldeck Valériának az emléktáblája is ide került (a bal oldalra).²⁵⁷

²⁵⁴ VIZDÁK, 2013. 12.

²⁵⁵ *Emlékkönyv*, 1926. 16.

²⁵⁶ MKL, 2006. 594.

²⁵⁷ Utóbbi felirata helytelenül, 1900-as évvel került a helytörténeti anyagokba, ezért sokáig úgy vélték, hogy a kápolna építésére a három fiatalon elhunyt családtag emlékkallitása végett került sor, ez azonban nem így történt. LŐRINCZ, 2009. 2.

Jobb oldal:

*„Legkedvesebb leányom CZYRÁKI JOHANNA emlékére
aki 1900. július 10-én 21 éves korában gróf
PEJACHEVICH ALBERTTAL szentségi házasságot kötött
1901. március 16-án az örök hazába költözött
Az emléktáblát a gyászoló édesanya
CZYRÁKYNÉ Gróf ALMÁSSY ERZSÉBET állíttatta.”*

Bal oldal:

*„Örök emlékül szeretett unokámnak
BENICZKY ISTVÁNNAK és nejének WALDECK VALÉRIA
grófnőnek, akik 1909. szeptember 14-én
Singapore közelében halálukat lelték
26 és 23 éves korukban
Bánatos szívvel özv. gróf ALMÁSSY KÁLMÁNNÉ
SZENT ANGYALOK vezessétek őket az Úr színe elé.”*

A kápolna építésének költsége 100.000 aranykorona volt, amely a paplak és a lovászfűük nevelésére emelt elemi iskola felépítésére szolgált. A fennmaradt 100.000 aranykoronát a lovaregylet kezelésére bízták, amelynek kamataiból a kápolna későbbi működtetését fedezték, mint pl. a tanító és a harangozó bérét.

20. kép: A római katolikus kápolna

kotás Vácott jelent meg, majd 1807-ben és 1837-ben is kinyomtatták.⁴ A reformkorban Nicolas Wiseman (1802–1865) püspök romantikus ihletésű regényét, a *Fabiolát*⁵ Holló Mihály fordította angolból magyarra. Holló saját művét, Dunakeszi kegyurának, Grassalkovich (III.) Antalnak az elhunytakor mondott gyászbeszédét is kiadták.⁶ Arról azonban nincs adatunk, hogy a műveltebb papok tevékenysége révén a 18. század legjelentősebb szellemi áramlata, a felvilágosodás, majd a reformkor polgári eszméi eljutottak-e a dunakeszi parasztság felső rétegéhez. Egy kisebb, falusi településen, mint amilyen Dunakeszi ebben a korban volt, a művelődés közvetítésében különösen fontos szerepet töltött be – ha kellően képzett és művelt volt – az elemi iskola tanítója.

Az 1718. évvel kezdődik a település római katolikus anyakönyve,⁷ amelynek az egyik korai bejegyzéséből szerzünk tudomást az első helyi tanítóról, Nagy Györgyről, aki gimnáziumot is végezhetett, hiszen az egyházi szertartások nyelve a latin volt. A temetésért, esketésért stóladíjat kapott. A település papja ekkor Katona Pál volt, aki Váchartyánból látta el szolgálatát Dunakeszin. A pap távollétében keresztelhetett a tanító is. Az anyakönyv további bejegyzései szerint Nagy György a következő két évtizedben is Dunakeszin tanított, hiszen többször keresztelt és házassági tanúként is szerepel a neve. A tanítóról az anyakönyv 1733. július 2-ai bejegyzésében olvashatjuk, hogy leányát, Ilonát kereszteli a helyi pap.⁸

Ezt követően, az 1750-es és 1760-as években Mogony István lett a falu tanítója. Személyéről és tevékenységéről az egyházmegyei látogatás jegyzőkönyvéből azt tudjuk meg, hogy a tanításhoz megfelelő ismeretei voltak, és lakása meglehetősen rossz állapotban volt.⁹ Ugyanezen forrás szerint Dunakeszi lakosainak száma: 617, az általa tanított iskoláskorú nincsen bejegyzés.¹⁰ A helyi főplébánia házassági anyakönyvének tanúsága szerint 1746 és 1763 között nemcsak helyben, hanem Dunakeszi leányegyházaiban, Fóton és Palotán is keresztelt, emellett számos alkalommal szerepelt a neve tanúként.¹¹

A tanítás körülményeiről és a tanító személyéről bővebb információt csak az 1770-es évek elejéről kapunk. A Helytartótanács 1770-ben elrendelte az összes magyarországi népiskola összeírását. A rendelet már a korszakos jelentőségű oktatási törvény, a Mária Terézia királynő által 1777-ben kiadott *Ratio Educationis* előkészítését szolgálta. Az össze-

⁴ SZINNYEI, 1980–1981. VIII. 511.

⁵ VARGA, 2004. 87.

⁶ SZINNYEI, 1980–1981. IV. 1014.

⁷ VPKL PIL DKFI, *Kereszteltek anyakönyve, 1718–1746*, 4.

⁸ VPKL PIL DKFI, *Kereszteltek anyakönyve, 1718–1746*, 75.

⁹ VPKL PL Püspöki Hivatal iratai, Püspöki egyházlátogatások, *Visitatio canonica, Liber 5.*, 733–1773, 419.

¹⁰ VPKL PL Püspöki Hivatal iratai, Püspöki egyházlátogatások, *Visitatio canonica, Liber 5.*, 1733–1773, 419.

¹¹ VPKL PIL DKFI, *Kereszteltek anyakönyve, 1746–1816*. Az 1746–1763 közötti évek bejegyzései a kötetben a 10–109. oldalak között találhatóak.

írást Pest-Pilis-Solt vármegye Váci járásában Bojóky József főszolgabíró végezte.¹² A kérdőpontokban hat kérdésre kellett válaszolni: 1. Ki a tanító? 2. Hány és milyen tanulója van? 3. Mit tanít és milyen módszerrel? 4. Mennyi a jövedelme? 5. Hogyan lehetne jövedelmét emelni? 6. Mióta tart a község tanítót?

A Dunakeszi faluból írt válaszok szerint:

„Gogolák György római katolikus tanító egy év óta viseli a tanítómesteri hivatalt. Mindkét nemű tanulói vannak, összesen kilencvenen, valamennyien katolikusok. Tanít olvasni, írni, egészen a compositio-ig, valamint a római katekizmust, mindezt latinul és magyarul Az instructio szerint kap tíz forintot (nagyjából öt mázsa búza árát), a kántorságért párbért, őszi vetésű terményt, közepes nagyságú kőst és három szekér szénát. Az iskolamesteri állás már emberemlékezet óta létezik.”¹³

A negyedik kérdésre adott válasz szerint a tanító a helyi társadalom megbecsült tagja volt, fizetségébe beletartozott a kántori teendők ellátása fejében kapott ellenszolgáltatás is.

Az iskolának kezdetben nem volt épülete. Az ország legtöbb helyén, így Dunakeszin is, az egyetlen helyiségből álló tanítói lakásban folyt az oktatás. Az iskolások nemre és korra való tekintet nélkül, mind egy szobában tanultak. Az a tény viszont, hogy a gyerekek latinul is (a *compositió*ig, azaz a mondatszerkesztésig) tanultak, a tanító – e korban magasnak számító – képzettségére utal. Latintanítás – az összeírás szerint – Pest-Pilis-Solt vármegye kistelepüléseinek csupán némelyikében volt. A korszak egy későbbi híressége, Csizy Tamás csetneki rektor is a dunakeszi iskolában kezdte tanulmányait.¹⁴ A Dunakeszire vonatkozó jelentések tudósítanak arról, hogy Gogolák György a tanítói és kántori feladatok ellátása mellett a település jegyzőjeként is működött. Tanítói munkájáért 10 forint, jegyzői tevékenységéért 16 forint volt a járandósága.¹⁵ Itt kell megjegyeznünk, hogy az imént közölt forrásokban a helyi tanító neve Georgius Gogolák, az 1773. esztendő követő években viszont rokona, Joannes Gogolák szerepel a település tanítójaként.¹⁶ A templom javára is Gogolák János tett alapítványt.¹⁷

A *Ratio Educationis* három különböző szintű népiskolát írt elő: egytanítós falusi (ilyen volt a dunakeszi is), a kéttanítós mezővárosi és a három- vagy négytanítós városi anyanyelvű elemi iskolát. Erre épült a háromosztályos latin iskola a kétosztályos gimnáziummal. A harmadik fokozat az akadémia és az egyetem volt.¹⁸

¹² SZABÓ–MÉSZÁROS–BOROSY, 1998. 18.

¹³ NOVÁK, 1977. 3.

¹⁴ NOVÁK, 1977. 3.

¹⁵ VPKL PL, Püspöki Hivatal iratai, Acta scholastica (Régi iskolai iratok) 1770–1852, *Informatio scholaris, Informatio de Ludi-Rectore Dunakesziensi, anno 1773.* fol. 4.

¹⁶ VPKL PIL DKFI, *Kereszteltelk anyakönyve 1746–1816*, 190., 193., 204. és 229.

¹⁷ VPKL PL, Püspöki Hivatal iratai. 1. a, *Fundationes Dunakeszi* (1815) fol. 2.

¹⁸ MÉSZÁROS, 1981. 30–47.

„A tantervi előírások és a könyvek a felvilágosult pedagógia hasznossági elvét és gyakorlati szempontjait igyekeztek a vallásos és felsőbbség iránti engedelmességre intő neveléssel egyesíteni. A módszer fő elvei közül az első az együtt tanulás – annyit jelentett, hogy a tanítónak az egész osztállyal kell együtt foglalkoznia, nem mint eddig, a diákokkal egyenként, sorban, külön. Ezt követte [...] a kérdés-felelet formájában történő tanítás”¹⁹

Az iskolalátogatás tartamát a *Ratio Educationis* nem határozta meg, a falusi gyermekeknek addig kellett iskolába járniuk, míg el nem sajátították a tartervben előírt anyagot, ami eltarthatott négy vagy akár nyolc évig is. A rendelkezés hangsúlyozta, hogy a tanügy irányítása az állam joga, az iskolák fenntartása azonban – a tanítóképzést szolgáló mintaiskolák kivételével – továbbra is az egyház feladata maradt. A rendszabály az országot kilenc tankerületre osztotta.²⁰ A dunakeszi iskola a budai tankerülethez tartozott.

1806-ban az udvar kiadta a második *Ratio Educationist*, amely az előző rendelet számos hibáját volt hivatott kijavítani: a túl sok tantárgy tanítását, a gyermekek életkori sajátosságainak (ezáltal szellemi teherbíró képességeinek) figyelmen kívül hagyását.²¹ Az I. Ferenc király (1804–1835) által kibocsátott tanügyi szabályzat kimondta a 6–12 éves kor közötti általános tankötelezettséget. A rendelet szerint azok a szülők, akik nem járatták iskolába tanköteles korú gyermeküket, testi fenyítésben is részesülhetnek.²² Az őket sújtó adók mellett a jobbágyoknak és a zsellérsorban élők számára újabb terhet jelentett gyermekük iskoláztatása. Tavasztól őszig azonban szükség volt a gyermekek ház körüli, mezei munkájára.

„Mindenszentek ünnepe előtt a rendelet felhívására és a tekintetes uradalom megbízásából a szószékről kihirdetik és a szülőknek erősen a lelkére kötik, hogy gyermekeiket Mindenszentek ünnepével az iskolába elküldjék, és így lassan össze is jönnek, ám a tavasz beálltával, amikor elkezdődnek a mezőgazdasági munkák, a nagyobbak lassan elszivárognak, és a kisebbeket is, amint a ludak kiköltik fiókáikat, otthon tartják, hogy azokra vigyázzanak és nem is küldik már őket újra, akármit tegyen is velük az ember.”²³

Az 1828. évi Dunakeszin végzett egyházlátogatás szerint 1818 előtt a kántori lak nagyobb helyiségében folyt az oktatás. Az épületről a vizitáció III. részének első fejezetében a következőket olvassuk:

¹⁹ HORVÁTH, 1988. I. 175.

²⁰ MÉSZÁROS, 1981. 28.

²¹ MÉSZÁROS, 2000. 171.

²² MÉSZÁROS, 1981. 235.

²³ VPKL PL Püspöki Hivatal iratai. Püspöki egyházlátogatások. Liber IX. 1 *Visitatio canonica 1828.* 446.

„néhány lépés távolságra van a templomtól [...] vályogból van, náddal fedve. Nincs jó állapotban, mert már túl régi és a falak sok helyen repedtek [...] Valaha a község építette, de nem ismert, hogy mikor és kinek a költségén.”²⁴

1818-ban az épület túlsó részéhez újabb részt épített a község.²⁵ Az épülethez istálló is tartozott a szarvasmarhák számára. A feljegyzés további szövegéből képet kapunk a diákok, a tanító és az iskoláskorú gyerekek szüleinek nehéz sorsáról. Az iskola tantermét

„a tanító lakásától 1818-ban választották külön, amikor a község a tekintetes Uradalom kőben, fában nyújtott segítségével megépítette ezt az épületet a tanuló ifjúság szolgálatára. Ez az egy van, mindkét nemű gyerekéké. Elég tágas, hogy befogadja az összes gyermeket, aki az iskolalátogatásra alkalmas korban van, 180 diákot tud befogadni. Padok helyett lerakott deszkákat használnak, és nincs is ellátva mással, ami az oktatást szolgálná, csak egy ábécés táblázzal és egy hitvány fekete táblával a számtan gyakorlásához. A terem télidőben éppen csak, hogy meleg.”²⁶

Ez az iskola volt 1897-ig a falu egyetlen oktatást szolgáló intézménye. Nem volt könnyű dolga a gyerekeket oktató Monspart Lőrincnek sem, hiszen a község 178 tanköteles korú gyermekéből iskolaidőben, késő ősztől tavaszig, 162-en jártak iskolába (85 fiú és 77 leány). Az elemista diákok

„olvasni, írni, valamint a Bibliából és számolásból tanulnak. A hittannal azonban alaposan és bőségesen foglalkoznak, amit a nagyobbak, akik már több éve járnak, pontosan tudnak fejből idézni.”²⁷

Monspart Lőrinc elődjéhez, Gogolák Györgyhöz hasonlóan jól képzett iskolamester (*ludimagister*) volt, váci születésű, ekkor 39 éves és már 16 éve tanított Dunakeszin. A vizitáció jegyzőkönyvéből megtudjuk azt is, hogy Monspart

„magyar és német nyelven ugyanolyan jól tud, hívó és jó erkölcsű, az ifjúságot gondosan oktatja [...], orgonán jól játszik. Telkét gondosan műveli. [...] Betegsége miatt felvett egy segédtanítót, a harangozó fiát, a 22 éves, derék és jó erkölcsű Répa Ferencet.”²⁸

²⁴ VPKL PL Püspöki Hivatal iratai. Püspöki egyházlátogatások. Liber IX. 1 *Visitatio canonica* 1828. 445.

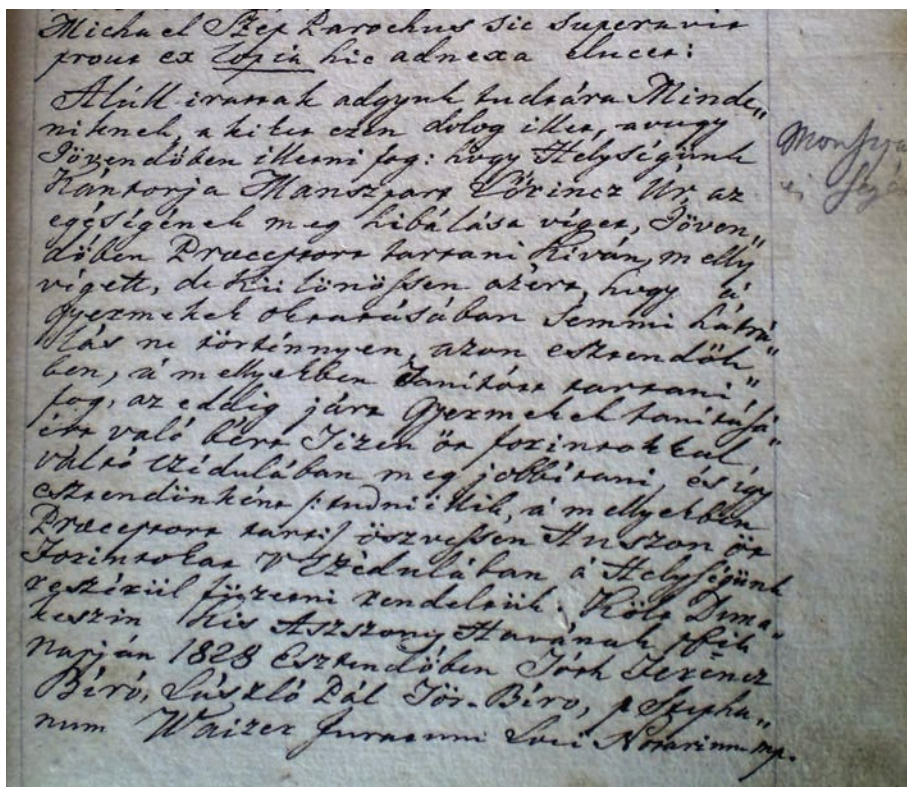
²⁵ VPKL PL Püspöki Hivatal iratai. Püspöki egyházlátogatások. Liber IX. 1 *Visitatio canonica* 1828. 446.

²⁶ VPKL PL Püspöki Hivatal iratai. Püspöki egyházlátogatások. Liber IX. 1 *Visitatio canonica* 1828. 442.

²⁷ VPKL PL Püspöki Hivatal iratai. Püspöki egyházlátogatások. Liber IX. 1 *Visitatio canonica* 1828. 445.

²⁸ VPKL PL Püspöki Hivatal iratai. Püspöki egyházlátogatások. Liber IX. 1 *Visitatio canonica* 1828. 442–443.

Amint a feljegyzésből kiderül, tanítói és kántori feladatát lelkiismeretesen látta el több évtizeden keresztül. Monspart Lőrinc 1789-ben született, Vácott, német nyelvű polgári családban. A tanítóképzésre szolgáló normaiskolát is itt végezte, sőt, tanítói pályáját is itt kezdte. Szülővárosában kötött házasságot Ressler Juliannával, majd 1809-ben, Budán magasabb tanítói képesítést szerzett, és Gödöllőre került, ahol a kántori állást töltötte be. 1812-ben családjával Dunakeszire költözött, ahol október 1-jén megkezdte tanítói pályafutását.²⁹ Monspart Lőrinc 70 éves korában, 1859-ben, Dunakeszin hunyt el.³⁰

2. kép: A falu és Monspart Lőrinc által 1828-ban kötött szerződés a segédtanító alkalmazásáról

Monspart dunakeszi működésének idejére esik a magyar reformkor és a szabadságharc ideje, majd a nyílt abszolutizmus korszaka. A reformkori politikai küzdelmek egyik központi kérdése a nemzeti művelődés előmozdítása, a magyar nyelv jogainak érvényre juttatása volt. A kor kiemelkedő magyar politikusai a nemzeti függetlenségért és a polgári haladásért vívott küzdelemben elsőrendű feladatnak tartot-

²⁹ KOLLÁR, 2016a 11.

³⁰ VPKL PIL DKFI, *Halottak anyakönyve, 1857–1878*, 14.

ták a közoktatás korszerűsítését. Valamennyi reformkori országgyűlés foglalkozott a közoktatás megújításának ügyével,³¹ de a vármegyei gyűlések is folyamatosan napirenden tartották a népoktatás színvonalának emelését. Erre a feladatra a Pest-Pilis-Solt vármegyei közgyűlés 1831-ben állandó bizottságot hozott létre.³² 1838-ban a bizottság vezetésében találjuk gróf Széchenyi István mellett gróf Károlyi Istvánt, Fáy Andrást, Nyáry Pált, gróf Ráday Gedeont. A testület által készített, 1838. augusztus 27-én gróf Széchenyi István által is aláírt jelentés elismerően szólt a dunakeszi iskoláztatásról:

„a gyermekek magyar nyelven taníttatnak, könyvecskékkel el vannak látva, az iskola-épület jó állapotú. Az iskolamester képesítéssel rendelkezik.”³³

A jelentésben foglaltak szerint a településnek 980 katolikus és 7 evangélikus lakója van, 116 gyermek jár iskolába, emellett 10 szülőt intettek meg, mert nem járatta iskolába tanköteles korú gyermekét. A jelentésben a tanítóról szóló elismerés a már több évtizede itt működő Monspart Lőrincet illette.

1845-ben a Helytartótanács kiadott egy rendeletet, ennek nyomán megjelentették az új népiskolai rendtartást *Magyarország elemi tanodáinak szabályzata* címmel, amely 1868-ig volt érvényben.³⁴ A szabályzat szerint a falvakban az alsó elemi iskola feladata a mezei nép célszerű kiművelése. Mit tanultak ebben az időben a gyerekek? Az első osztályosoknak hat tantárgyuk volt: a) *Szentírás* (az ószövetségi történetek érdekes kivonatban), b) erkölcsstan rövid példákban, c) olvasás, d) írás, e) a számtan elemei és f) az első két osztály számára készített olvasókönyvből kérdeztető-felelgető magyarázat olvasás közben. A második osztályban egyvel több tantárgy volt: a) keresztény hitvallás bővebben, b) a *Szentírás* folytatása (Újszövetség alkalmas kivonatban), c) erkölcsstan buzdító példákban és az Evangélium könnyű magyarázata, d) folyamatos olvasás, e) folyamatos írás, f) számtan a négy alapművelettel, pénz- és mértékismerettel, g) áhítatos éneklés gyakorlása.³⁵

Az 1828-as egyházlátogatási jegyzőkönyvben leírtakhoz viszonyítva majdnem húsz évvel később jobb helyzetben volt az iskola és a falu tanítója. A Váci egyházmegyében végzett 1846-os összeírásban ez áll:

³¹ BÉNYEI, 1994. 1–26.

³² MNL PML Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Köz- és Kisgyűlési jegyzőkönyvek, Általános Közigazgatási iratok (1790–1848) IV. 3–c–1., 213. doboz, 18.

³³ MNL PML IV. 3–c/1. 425. doboz, 131–132.

³⁴ A Helytartótanács 1845/25224. számú rendelete. *Magyarország elemi tanodáinak szabályai*, 1845. 1–17.

³⁵ A Helytartótanács 1845/25224. számú rendelete. *Magyarország elemi tanodáinak szabályai*, 1845. 4.

„A tanodai épület egy nagy teremből áll, elkülönítve a kántori laktól, de egy udvarban. A tanítónak van 2 szobája, kamrája, konyhája, istálló 4 darab marhára, szűk udvara. Mindezek tűrhető állapotban vannak, nemkülönben a padok, az asztal, fekete és betűző tábla is jó karban. A tanító rendszeres járandósága: a községtől 10 forint készpénz, minden házaspártól fél pozsonyi mérő rozs, széna 6 szekérrel, 15 forint 47 krajcár kántordíj, a községtől 3 szekér széna, 3 öl fa ezen felül átlagban: 8 forint stóladíj, 6 forint értékben krumpli, a szántóföldről 157 forint 36 krajcár értékben, a kukorica-földről 4 forint értékben és kukoricaföldről juttatott termények. További javadalmi, amit a járandóság közt számba venni nem lehet: közlegelő 3 darab marhára, káposztáskert 1/8 hold föld. A gondnok ad az iskolás gyerekek számára papirost, ténztát, de csak a szegényeknek.”³⁶

A szabadságharc idején élt a törekvés a kor kívánalmainak megfelelő iskolarendszer kialakítására, amelynek tervét báró Eötvös József, az első felelős magyar kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere 1848. július 24-én terjesztette az országgyűlés elé. A 19 paragrafusból álló tervezet szerint az oktatás ingyenes, amelynek terheit a község polgárai viselik, a vallásoktatást el kell különíteni az oktatás többi tárgyától, az oktatás nyelve igazodjék a lakosság többségének nyelvéhez, de a magyar nyelvet tanítsák ott is, ahol nem az a tannyelv. A nevelés fő felügyelete az államé, külön iskolát a felekezetek csak ott tarthatnak fenn, ahol a felekezethez tartozó gyerekek száma eléri az ötvenet.³⁷ Az előterjesztésről, főképp a felekezeti iskolák létéről, éles vita folyt az országgyűlésben.

„A Ház a felekezeti iskolák jogosságát augusztus 10-én nagy többséggel megszavazta, de a javaslatot a felsőház nem tárgyalta, hanem – Eötvös rábeszélő érvelése ellenére – a következő ülészakra utasította.”

1859-ben, Monspart Lőrinc halálával az egytanítós dunakeszi iskolában megüresedett a tanítói állás, amelynek betöltésére a falu előljárói pályázati felhívást tettek közzé az országos terjesztésű Tanodai Lapokban, egyúttal megadták a község által az új tanítónak felajánlott díjazás összegét is.³⁸ A számos pályázatról az egyházi kerületi tanfelügyelő, Neszveda István, a helyi plébános, Jaczkó Károly, Karti András bírósági írnok és Hainesz József jegyző döntöttek: a Váci Püspöki Hivatalnak Horváth Fábián kinevezését javasolták, akinek képességeit kitűnőre értékelték.³⁹ Horváth Fábián lett tehát a falu új tanítója, aki 1860 májusában az egy tan-

³⁶ VPKL Püspöki Levéltár, Acta scholastica 1736–1848 (Régi iskolai iratok), Elemi iskolák állapotát kimutató rovatos jegyzék, 1846.

³⁷ EÖTVÖS, 1957. 105–107.

³⁸ „230 pár után való szokott rozs és stóladíj illetményből, deputatum fejében 3 öl tűzifa, szalma s nád pótlék, 50 font só, 4 itce vaj, 8 font faggyú, és félhízó, tanpénz cím alatt 10 a. é. forint és féltelekből áll.” KOLLÁR, 2016b 19.

³⁹ „Horváth Fábián a rajz elemeit bírja és a gazdaságot gyakorlatilag is. Kitűnő az orgonálás- és éneklésben olyannyira, miként hozzá csak közelítőleg is a megjelent pályázók közül egy sem vehető.” KOLLÁR, 2016b 19.

termes iskolában 120 tanulót (58 fiú és 62 lány) köszönthetett. A létszám igen magas volt, így az osztatlan iskolás csoport tanításához segítségre volt szüksége, amelyet Sztatényi Ede altanító révén kapott meg. Utódja nem töltött el túl sok időt dunakeszi állomáshelyén, 1863-ban lemondott tisztségéről azzal az indokkal, hogy Budán kíván zenei tanulmányokat folytatni. Az új tanító Makáry Lajos lett, aki magát népiesen, éneklő tanítónak nevezte.

Az 1842-ben, Egerben született Makáry középiskolai tanulmányait, majd a kétéves tanítóképzőt kiváló eredménnyel szülővárosában végezte 1859-ben. Ezt követően négy kisebb településen tanított, Dunakeszire a Heves megyei Pélyről érkezett, már házasemberként. Fizetése 120 forint volt, amihez terményekben járt még (átszámítva) 150, földbeli illetékekből pedig 60 forint. Keze alatt 101 gyermek (51 fiú és 50 lány) kezdte meg tanulmányait. Makáry nem alkalmazott segédtanítót, maga oktatta a tanulókat. A magas gyereklétszám miatt azonban ez a metódus az oktatás színvonalának csökkenésével járt együtt. Emiatt, valamint a tanító betegsége miatt Dunakeszi elöljárói 1868. január 28-ai levelükben arra kérték Mikuska Károly körzeti tanfelügyelőt, hogy új, a gyerekek tanítására alkalmas oktatót nevezzen ki a községbe. Mikuska, a püspökhatvani plébános-esperes a falu panaszát megalapozottnak találta,⁴⁰ illetve rögzíti, hogy – a magas tanulói létszám miatt – szükségesnek tartja egy második tanítói állás kialakítását, továbbá új kántorlak építését. Makáry felajánlotta, hogy saját költségén segédtanítót fogad, de 1868. július 9-én elhunyt.⁴¹

A bukott szabadságharc után, majd a nyílt abszolutizmus és a paszszív rezisztencia korszakában a magyarországi oktatási rendszer nem változott alapvetően. Újabb mérföldkövet majd az 1867. évi kiegyezést követően, Eötvös József báró újabb minisztersége idején született meg: a népoktatásról szóló, 1868. évi XXVIII. tc., amelynek kialakításakor az ekkori törvényhozók – az 1848. évitől eltérően – immár nem a felekezeti oktatási intézmények létrehozását tűzték ki célul, hanem a már meglévő felekezeti iskolákra építettek. Az új törvény ugyanis ott rendelte el községi iskola létesítését, ahol nem működött a településen egyházi népiskola; emellett – a szülőket sújtó pénzbüntetés terhe mellett – elrendelte az általános tankötelezettséget 6 éves kortól. Az iskolai oktatás ingyenességét a törvény nem mondta ki, de az igazoltan szegény szülők gyermekeitől nem várta a tandíj megfizetését. A jogszabálynak köszönhetően létrejöttek a hatosztályos elemi népiskolák, amelyeknél minden osztály számára eltérő tananyag oktatását írták elő – ez utóbbi a legtöbb falusi, így a dunakeszi iskolában sem tudott maradéktalanul érvényre jutni.⁴²

⁴⁰ Mikuska jegyzőkönyvben rögzítette, hogy Makáry Lajos „*tökéletesen képtelen hivatása ellátására és június hónapban vizsga fog tartatni.*” KOLLÁR, 2016b 20.

⁴¹ KOLLÁR, 2016b 20.

⁴² PUKÁNSZKY, 1996. 409., 416–419.

3. kép:

Bazsanth Vince kántortanító (1900)

Az új népoktatási törvény elvárásainak teljesítésével került szembe a Makáry Lajos halála után Dunakeszire kinevezett új segédtanító, Rákossy Ferenc, aki csak a tanév első két hónapjában oktatta a dunakeszi tanulókat, helyére hamarosan Trautvein Géza segédtanító került. Ő is csupán az 1868–1869-es tanév végéig látta el a feladatot. Ekkor Horváth Fábián tért vissza a tanítói székbe, és egészen 1872-ig ő maradt Dunakeszi kántortanítója.⁴³

Dunakeszi ekkori plébánosa, Révész István a település egyetlen, római katolikus iskolájának is gondját viselte, hiszen – mint az iskola vezetője és hittanára – nap mint nap tapasztalta az ottani

zsúfoltságot, a szegényes körülményeket. Az áldatlan állapotok rendezése érdekében 1872-ben a község létrehozott egy második tanítói állást, amelyet a Felvidékről Dunakeszire érkezett Bazsanth Vince kántortanító tölthetett be.

A fiatal, nyugdíjazásáig, majd haláláig energikus Bazsanth Vince rövid időn belül a község közéletének egyik meghatározó résztvevője lett. Harminchét éves dunakeszi működése kiemelkedő fejezete a település iskolatörténetének. Felettségi az iskolában tett látogatásai jegyzőkönyvében mindenkor elismeréssel írtak a gyerekekkel elért eredményeiről. Matejka Vilmos esperes, kerületi tanfelügyelő az 1891. szeptember 24-én kelt tankerületi látogatásait összegező jelentésében így ír:

„A maganemesítésben és azoknak terjesztésében az utóbbi évek lefolytán kitüntette magát Bazsanth Vincze dunakeszi kántortanító.”⁴⁴

Évtizednyi idővel később akkori felettsége jelentésében pedig ez áll:

„Bazsanth Vincze páratlan szép eredményt ért el, különben is nem csak a kerületnek, hanem az egész egyházmegyének legjobb tanítója.”⁴⁵

⁴³ KOLLÁR, 2016b 20.

⁴⁴ VPKL PL Püspöki Hivatal iratai, Acta Parochiarum (Plébániai iratok) Dunakeszi 1889/3557.

⁴⁵ VPKL PL Püspöki Hivatal iratai, Acta Parochiarum (Plébániai iratok) Dunakeszi 1900/102.

A lelkes tanító működésének idején alakult meg az iskolaszék, ugyanis az 1876. évi XXVIII. törvénycikk kimondta, hogy a felekezeti iskolák az egyházközség joghatósága alatt állnak, így minden egyházközségnek meg kellett szerveznie az iskolaszéket. A törvény értelmében jelent meg 1877-ben a magyar püspöki kar rendelete, amely meghatározta az iskolaszékek működésének rendjét.⁴⁶ Dunakeszin 1881. január 27-én alakult meg az iskolaszék.⁴⁷ A hívek által választott új, kilenc főből álló testület elnöke a helyi plébános, Mészáros József, világi elnöke Kiss János, jegyzője pedig Bazsanth Vince volt, tagjai között szerepelt továbbá Mogony János gondnok. A szabályzat széles körű jogokat biztosított az iskolaszékeknek. Dunakeszi lakosságának száma az 1880-as népszámlálás adatai szerint 1423 főt tett ki, az 1900-ban végzett népszámlálás pedig már 2897 főt mutatott.⁴⁸ Jelentősen nőtt az iskoláskorú gyerekek száma is. Az 1890/1891-es tanévben az összevont 1–2. osztályban 84 kisdíák tanult Renner Ignác képesített tanítóval; ugyanekkor az iskola másik termében a 116 3–6. osztályos diákot Bazsanth Vince tanította.⁴⁹ Az 1896/1897-ik tanévben az iskola tanulóinak száma már 243 volt.⁵⁰

A nyomorúságos tanítási körülmények megváltoztatásáról már évek óta vita folyt az előljáróság ülésein. 1897-ben Révész István végre hozzáláthatott régebbi tervének megvalósításához: meggyőzte képviselőtársainak többségét egy új katolikus iskola felépítésének szükségességéről. Előterjesztésének ellenzői is voltak, hiszen

„a községben lábrakapott szabadkőműves irányzat csak úgy volt hajlandó új iskolát építeni, ha az nem katolikus jellegű lesz. Hosszas küzdelem után végül is sikerült a plébánosnak győzelmet aratni és akaratát keresztülvinni”.⁵¹

Az iskola zsúfoltsága miatt a régi, elavult tanodai épület, az úgynevezett „Blau-ház” bővítése, amelyről több éven át szó volt, nem jelentett volna jelentős változást. Révész István körültekintő gondolkodása, helyzetfelismerő- és szervezőkészsége teremtette meg az iskolaépítés anyagi alapjait: javaslatára a felparcellázott régi temető árából és az eladott régi iskolaépületből befolyt összeg, kiegészítve a „kegyes alapokból”⁵² felvett 12.000 korona kölcsönrel, az építés árának több mint felét

⁴⁶ *A Magyar Püspöki Kar által megállapított rendszabályok, tantervek, utasítások gyűjteménye.* Bp., 1877. 2–10.

⁴⁷ VPKL PL Iskolai iratok. Sedes scholaris (Iskolaszéki iratok), 1867–1932, Dunakeszi, 1882. 5. cs.

⁴⁸ HELYSÉGNÉVTÁR, 2000. 94.

⁴⁹ Dunakeszi Szent István Általános Iskola irattára, *Dunakeszi Római Katolikus Elemi Népiskola anyakönyve*, 1890/1891. tanév

⁵⁰ Dunakeszi Szent István Általános Iskola irattára, *Dunakeszi Római Katolikus Elemi Népiskola anyakönyve*, 1896/1897. tanév

⁵¹ *Emlékkönyv*, 1926. 14.

⁵² VPKL PIL DKFI HD I. 1893–1897.

tette ki. A közgyűlés az iskolaépítésre 7000 korona összeget szavazott meg.⁵³ Az ő kitartó munkájának köszönhetően az 1897/1898-as tanévben már új modern iskolaépületben tanulhattak a dunakeszi diákok. A Salkovics Károly tervei alapján, Brezina Benő építész által kivitelezett téglalapú épület értékét az 1904-ben kötött épületbiztosításban 26.000 koronában állapították meg.⁵⁴ Az új építményben két 75,5, egy 66 és egy 54 négyzetméteres tanterem volt. 1897. október 1-jétől jóváhagyták a harmadik tanítói állást, amelyet Golka Rozália töltött be.⁵⁵

Alagon sokáig nem volt iskola, majd a településrész hatalmas fejlődése, az ott megtelepülő egyre nagyobb számú lakosság megkívánta egy új intézmény kialakítását. A Révész István dunakeszi plébános kezdeményezésére elkészült lovartelepi kápolnában a mindenkori plébános vezetésével oktatás is folyt.⁵⁶ Új iskola létrehozására akkor került sor, amikor Alag 1910. március 1-jével kivált Dunakesziből, és – az 1868. évi népoktatási törvény értelmében, amely előírta, hogy azon településen, ahol legalább 30 iskolaköteles gyermek él, kötelező oktatási intézményt fenntartani – önálló életet kezdett. Az oktatás október 1-jén kezdődött meg, Pongrácz Antal igazgatósága alatt, két tanteremben (egyik a lovaregyleti kápolna mellett, a másik a Kossuth Lajos utca 12. sz. alatt volt, utóbbi bérlemény). A működéshez szükséges iskolapadokat és más felszerelést Salkovics Károly műszaki tanácsos, községi képviselő szerezte be Budapestről. A következő, 1911/1912-es tanévben két osztály indult, a 44 fős csoportot, az 1–3. osztályosokat Pongrácz Antal, míg az 56 tanulót számláló, 4–6. osztályosokat Bakos Sándor tanította. Ebben az évben a község arról is döntött, hogy megvásárolja dr. Osváth Albert orvos Szent Imre tér melletti telkét, amelyen az új iskolaépület helyet kap. A következő tanévben a diákok már az új iskolában kezdhették meg tanulmányaikat (1. osztály: 59 tanuló – Hajnal Ilona, 2. osztály: 52 tanuló – Pongráczné Regius Margit, 3. osztály: 32 fő – Pongrácz Antal, 4–6. osztály: 56 fő – Bakos Sándor). Az 1913/1914-es tanévben 60 tanuló iratkozott be az iskolába, közöttük 3 német anyanyelvű volt, az intézmény maga pedig az Újpesti Királyi Tanfelügyelői Kirendeltség irányítása alatt működött.⁵⁷

⁵³ MNL PML V. 1031. C a *Dunakeszi képviselői jegyzőkönyvek*, I. kötet 132.

⁵⁴ VPKL PL Schola Dunakeszi, Iskolai iratok, 4978/1908.

⁵⁵ DEÉZSINÉ, 2011.

⁵⁶ CSOMA, 2009e 15.

⁵⁷ ZSIGA, 2008. 10.

DUNAKESZI NÉPRAJZA

Bevezetés

Pest-környék, vagy – ahogy a levéltári forrásokban emlegetik – Pesteleje(i) járás¹ a török korban elszenvedett pusztulás után többféle nemzetiségű és vallású lakossággal települt újjá. A kistáj egészére jellemző, hogy települései Pest, majd az egyesült főváros, Budapest közelsége ellenére viszonylag sokáig (egészen a 20. század első feléig-közepéig) megtartották archaikus jellegüket, vagy annak sok elemét. A 20. század első felében ehhez már sok helyen tudatosan ragaszkodtak, az itt termelt és piacra vitt mezőgazdasági termékek minőségének védjegyeként.

A jelenség több okra vezethető vissza. Erdei Ferenc írta a Pest környéki parasztságról, hogy előbb polgárosodott, mint hogy erre az igénye meglett volna, ezért nem érezte tehernek a paraszti létet, amelynek szívesen viselte külső jegyeit is.² Ugyanakkor a polgárosodás mintájaként szolgáló kisváros nem volt a térségben (Vác a kis távolság ellenére nem játszott fontos szerepet a dunakesziek életében), a közeli fővárossal pe-

1. kép: A Beszálló vendéglő

¹ KÓSA-FILEP, 1975. 159.

² ERDEI, é. n., 53–54.

dig túl nagy volt a kulturális kontraszt, amely így nem szolgálhatott példaként a falun élők számára.

Dunakeszi esetében a szomszédos Budapest gyors fejlődése, a vasúti közlekedés javulása, az intenzív mezőgazdasági kultúrák elterjedése és az ezzel kapcsolatos árucserre, az ipar megtelepülése és az ipari munkavállalás, valamint a javuló lehetőségek miatt nagy számban beköltöző új lakosok révén a változások a 19. század végétől fokozatosan felgyorsultak. A 20. század közepére a Pest környékének egyik legelőnyösebb helyén fekvő Dunakeszin a polgári, majd ipari település maga alá gyűrte a paraszti falut, fokozatosan felszámolva annak hagyományait.

Archaikus voltuk ellenére a Pest környéki települések néprajzi irodalma nem nevezhető gazdagnak. Talán éppen a fővároshoz való közelségük, a feltűnő jellegzetességek hiánya, a falvak tradíciói között csak árnyalatokban meglévő, finom különbségek miatt nem vonzották a néprajzkutatókat – ez alól Dunakeszi sem kivétel. A 19. századi statisztikusok – Fényes Elek, Galgóczy Károly – munkái néprajzi adatot alig tartalmaznak a településről.³ A 20. század elején egyetlen, Dunakeszin is végzett terpegyűjtésen alapuló munka született a Budapestet körülfogó települések női fejviseleteiről.⁴ A két világháború közötti időszakból Veres Erzsébet tanítójelölt pátoszos hangvétellő iskolai dolgozata maradt fenn, amely a népeletnek csak néhány aspektusát írta le.⁵ A későbbiekben a paradicsomkultúrát kellő alapossággal kutató Boross Marietta munkásságán kívül csak Szolnok János, a Néprajzi Múzeum munkatársa gyűjtött adatokat a népi építkezésről,⁶ de publikáció ebből sem született. Sipos Károly festőművész, lokálpatrióta saját élményein alapuló szépirodalmi művei néprajzi adatokban gazdagok, de a szöveg megírásakor a szerző nem elsősorban néprajzi szempontokat érvényesített.⁷ A dunakeszi Révész István Helytörténeti Gyűjtemény anyagának összegyűjtésével és rendezésével, népviseleti és szokásanyag gyűjtésével Szakáll Lászlóné szerzett elvéghetetlen érdemeket, de gyűjtéseit ő sem összegezte.

Szinte minden, a közelmúltban született, Dunakeszi néprajzával foglalkozó cikk és dolgozat Baka József nyugdíjas tanár 1980-as évekbeli gyűjtésében felhalmozott adataira támaszkodik – jelen tanulmány is. Szerzője rengeteg, azóta pótolhatatlan adatot gyűjtött össze. Munkája hiányosságaival maga is tisztában volt, erre utal a címválasztás is – *Néprajzi töredékek Dunakeszin*.⁸ Sajnos kevés témával foglalkozott, sok adatot nem pontosított, sok kérdést nem tett fel – ezeket az elmulasztott lehetőségeket ma már késő pótolni.

A település néprajzi képének megrajzolásához szinte teljesen hiányoznak a szövegesfolklór-műfajokra vonatkozó gyűjtések és adatok, ez

³ FÉNYES, 1837. 425.; GALGÓCZY, 1877. III. 143–145.

⁴ HATHALMI GABNAY, 1906. 95–124.

⁵ VERES, 1940. 1–30.

⁶ SZOLNOKY, 1971.

⁷ SIPOS, 2000. 3–126.

⁸ BAKA, 1989. 1–129.

alól kivételt jelent a lakodalom költészete,⁹ valamint a Sipos Károly által lejegyzett anekdoták.¹⁰

Dunakeszi hagyományos paraszti kultúrájának bemutatása korabeli alapos gyűjtések és szakirodalom hiányában a 21. század első felében nem könnyű feladat – mivel új adatok felszínre hozatalára már csekély a lehetőség, leginkább a meglévő adatok rendszerezését jelentheti.¹¹

A település társadalma

A Dunakeszit a 18. században benépesítő, a Garam mentéről érkező földművelő magyar lakosság az évszázadok során megőrizte magyarságát¹² és katolikus vallását, amelyet büszkén vállalt.¹³ Ez nagyban meghatározta kapcsolatait a környező községekkel, amelyek közül Rákospalota és Fót részben református lakosságú volt, a Sződön, Vácrátóton, Csomádon, Kis- és Nagytarcsán élők többsége pedig szlovák nemzetiségű. Dunakeszit társadalmi-gazdasági kapcsolatai a környékbeli magyar és katolikus településekkel (Veresegyház, Mogyoród és a Szentendrei-szigeten fekvő Szigetmonostor) kötötték össze. Sok szál fűzte a keszietek Rákospalotához is, amelynek katolikus lakói a 19. század első felében a dunakeszi egyházhoz tartoztak. A kapcsolati háló révén ezeknek a településeknek a fiatalságával folyamatos volt a házasodás, amelyet az említett településeken nagy számban előforduló azonos családnevek is bizonyítanak.¹⁴

Dunakeszi lakossága gyorsan növekedett. A 18. század közepén mintegy 1000 főt számláló falu¹⁵ lakossága 1910-re már 3356 főre nőtt.¹⁶ Ez elsősorban a magas gyermekszámnak volt köszönhető, a

2. kép:
Dunakeszi család az 1920-as években

⁹ A lakodalom költészetére vonatkozó hivatkozások részletezése a vonatkozó fejezetnél olvasható.

¹⁰ SÍPOS, 2000. 3–126.

¹¹ Ezúton mondok köszönetet a tanulmány megírásában nyújtott segítségért Szakáll Lászlónénak és László Barbarának.

¹² Forrásmegjelölés nélkül, ellentmondva minden más adatnak, jelentős szlovák lakosságot említ a településen: BOROVSKY, 1911. II. 34

¹³ A 19. század közepén a korabeli statisztika szerint 7 fő evangélikus, valószínűleg 1 család lakott a településen. FÉNYES, 1837. 425.

¹⁴ SÍPOS, 2000. 10.

¹⁵ FERENCZY, 1844. 72.

¹⁶ NÉPSZÁMLÁLÁS 1910. I. 198.; Borovszky az 1900-as népszámlálás 2897 fős adatát említi, de a kötet megjelenési idejében, az 1910-es évről, adatok ismerete nélkül 6000 fős lakosságot valószínűsít. BOROVSKY, 1910. I. 57.

dunakeszi családokban általános volt az 5-8 gyermek, de előfordult 10-12 is. A gyermekhalandóság a korabeli viszonyokat tekintve alacsony volt.¹⁷ A 19. század közepéig gyakran köttettek rokonok, közelebbi-távolabbi unokatestvérek közötti házasságok is.¹⁸

A településen így sok volt az azonos vezetéknevű személy és család, akiket – illetve akiknek a családját – valamely jellegzetes tulajdonságukról, foglalkozásukról, vagy akár egy anekdotából eredeztethető ragadványnévvvel,¹⁹ majd a továbbiakban a ragadványnév kezdőbetűjével különböztették meg. Így lett például a Boltos ragadványnévből B, a Révészből R, a Községháziból K, a Firerből F, vagy a soványságra utaló Cérnából C. A legrégebbi családok közé tartozott a László, a Száraz, a Mogony, a Tarcsai, a Legindi²⁰ és a Tóth família.²¹ Az egymással rokon, népes családok egymás közelében, „*bokrokban csoportosulva*” laktak.²² A családi keretek nem jelentettek szigorú nagycsaládi hierarchiát, a még a családdal együtt élő házas fiatalok lehettek közös konyhán is a szülőkkel (így takarékoskodva saját, önálló házra), de választhatták a külön háztartásvezetést is.²³

A hagyományos paraszti társadalom kereteit hosszú távon épp a sok gyermekből álló család kezdte fellazítani. Dunakeszin a paraszti lakosság többsége törpe- és kisbirtokos volt, a családonkénti magas gyermekszám a birtokok további aprózódásához vezetett. A család földbirtokának mérete határozta meg a földön gazdálkodó férfiak életét, munkáját és lehetőségeit. A földművelés mellett sokan foglalkoztak állattartással és fuvarozással, ami fontos megélhetési forrás volt Dunakeszin. A földből megélni nem tudó fiatalok számára a részesmunka, vagy az idénymunka adott módot keresetszerzésre, de a kitörési lehetőséget már a 19. században egy-egy szakma elsajátítása jelentette, amellyel egyre többen éltek. Ezek kezdetben elsősorban a paraszti gazdálkodáshoz (kovács, bognár)²⁴ és életvitelhez illeszkedő (takács, kékfestő, szabó, csizmadia, cipész) szakmák voltak. Az iparosok munkájuk mellett maguk is kötődtek még a földhöz, legtöbbjüknek volt földje, amit megművelt. A falu növekedésével és az ipari létesítmények

¹⁷ Pl. Száraz István bíró 12 gyermekéből 10 érte meg a felnőtt kort. LŐRINCZ, 2014. 1.

¹⁸ A közeli rokonok házasságából született sérült gyermek helyi neve: *tukora*. Bővebben: SIPOS, 2000. 10–15.

¹⁹ Erre példa a B. László család „brindza” története. Eszerint egyik saját tejtermékeit áruló felmenőjük sajtja a házhoz szállítás során, mire az utolsó házakhoz ért, meg-savanyodott, brinzára hasonlító lett. Erről kapták a ragadványnevüket. László Barbara szíves közlése, 2015. október.

²⁰ A Legindi család neve szerepelt Legéndi, Legendi írásmóddal is, a ma használatos név állítólag hivatali elírás következménye. László Zoltán szíves közlése, 2015. október.

²¹ SOMODI, 2009. 6.

²² SIPOS, 2000. 91.

²³ BAKA, 1989. 94.

²⁴ Kajos István dunakeszi kovács (1870) és Kurucz Péter dunakeszi kerékgyártó (1852) szerepel a váci céhek külső tagjainak névsorában. DURAY, 1912. 154., 156.

megtelepedésével párhuzamosan azonban folyamatosan nőtt a hagyományos paraszti társadalom keretei közül kilépő kézműves, vagy gyáriparból, kereskedelem-ből, szolgáltatásból élők száma. Az iparossal házasodó parasztlány hamar elhagyta tradicionális viseletét, gyermekeik már nem tértek vissza a földhöz. Ugyanakkor a parasztgazdák számára is lehetséges és elfogadott volt bizonyos vállalkozásokat működtetni: a 20. század elején a településen működő nyolc kocsmá és tizenegy szatócsbolt többsége gazdacsaládok tulajdonában volt.²⁵

A község választott elöljárói között is egyaránt voltak gazdák és iparosok, együttműködve őrizték és gyarapították a község vagyonát – az osztatlan, közös szántót, kaszálót, erdőt, intézték a községi kocsmák bérbeadását, ügyeltek a községi alkalmazottak (kisbíró, csőszök) munkájára.²⁶ A falu bírái közül Száraz István állt a leghosszabb ideig a község élén, 1863 és 1894 között.²⁷ A gazdasági válság idején, a szociális gondoskodás szép példaként a munka nélkül maradtak megsegítésére létrehozták a községi ínségmunka rendszerét.²⁸ A helyi társadalom a szorgalommal megszerzett vagyont tartotta a legtöbbre, emellett tisztelte a tudást, a megbízhatóságot és az életkort.

A mindennapokban az iparosokat és gazdálkodókat megkülönböztette egymástól viseletük, fogyasztási és társadalmi szokásaik; külön iparos- és gazdakör működött a településen, más kocsmákba jártak, külön bálákat szerveztek. A gyáripar megtelepedése, az újonnan betelepülők nagy száma sokáig egymás mellett, párhuzamosan élő és működő településrészeket eredményezett. Alag mezőgazdasági bérmunkásainak élete saját majorságuk keretein belül, jól szabályozott rendben mozgott, a falu életében nem vettek részt. A tanulmány a továbbiakban az „ősfalu”, a dunakeszi paraszti lakosság életét és hagyományait mutatja be.

3. kép: N. László István vendéglője

²⁵ SIPOS, 2000. 41.

²⁶ SIPOS, 2000. 19.

²⁷ LŐRINCZ, 2014. 1.

²⁸ SIPOS, 2000. 22.

Hagyományos gazdálkodás

Egy adott település gazdasági életét döntően a földrajzi viszonyok határozzák meg. Dunakeszi a Duna közelsége ellenére nem a folyóhoz települt, így, bár nem élvezte annak előnyeit (halászat, vízi fuvarozás), hátrányai is ritkán érték.²⁹ A vízimolnár- és a révész mesterség egy-egy családot érintett csak, a szakma családon belül öröklődött.

A 19. századi Dunakeszi lakossága zömmel földművelésből és állattartásból élt. Ferenczy József 1844-ben készült megyeleírása szerint – némileg leegyszerűsítve – Dunakeszi lakosai „szekeres fuvarozásból élnek”.³⁰ Galgóczy Károly statisztikai munkájában a 19. század második felének viszonyait mutatta be röviden. Ezek alapján a település lakóinak jellemző tevékenysége a homokos határban végzett földművelés, a kaszálókra és legelőkre alapozott állattartás volt, emellett kertjeikben szőlőt műveltek. A 19. század második felében a település határának fele volt szántó (2876 kataszteri hold), legeltetésre 2426 holdat használhattak, a rétek területe 491, a szőlőké 118 hold volt. Az 1862-ben történt tagosításkor a legelők aránya csökkent a szántók terjeszkedésével.³¹

Az alföldi területek mezőgazdaságára jellemző két fő ágazat, az állattenyésztés és a földművelés mellett meghatározóvá váltak a kerti növények is, azaz Dunakeszin a gazdálkodás több pilléren nyugodott. A 19. századi leírásokban még nem történik említés kertgazdálkodásról. A környező települések közül Rákospalota, Fót, Cinkota már kerti veteményben jeleskedő falvakként kerültek említésre, a *paradicsomalma* termelése kapcsán pedig a Duna menti szerb és bolgár kertészek munkájáról esik szó a térségben.³² Az 1870-es évektől kezdődően Dunakeszi gazdálkodását is alapvetően megváltoztatta a paradicsom.³³

A paradicsom mellett jelentős mennyiségben termelt paprika,³⁴ spárga, burgonya, bab, borsó, uborka és tök legnagyobb részét szintén értékesítették. Nagy mennyiségben vitték piacra a spárgát is, amelynek üzemi termelése Magyarországon az 1920-as években kezdődött, így a keszi gazdák hamar észrevették a növény értékesítésében rejlő lehetőséget. Ebben valószínűleg szerepet játszott a Magyar Lovaregylet Alagi-majorjában folyó növénytermesztés és az osztrák export ösztönző hatása.

²⁹ Az 1890. szeptember elején levonuló árhullám tönkretette a falu répa- és krumpli-termését. HD, Dunakeszi Plébánia, 1890. lapszámozás nélkül.

³⁰ FERENCZY, 1844. 72.

³¹ GALGÓCZY, 1877. III. 144.

³² GALGÓCZY, 1877. II. 139.

³³ Erről ld. jelen kötetben: HÁLA József: *Paradicsomtermesztés Dunakeszin c. fejezetet.*

³⁴ A valószínűleg a 18. század végéről származó tréfás településcsúfoló hazugságvers, amelynek egy sora szerint „Dunakeszin a felhők paprikát esztek”, az ország képtelen állításokkal teli álgeográfiai leírása – így a tényleges paprikatermesztéshez nincs köze. Több változatát lejegyezték, nyomtatásban is megjelent. Arról, hogy Dunakeszin ismerték volna, nincs adatunk. A Régi Magyar Költők Tárában megjelent versre Hála József hívta fel a figyelmet. HÁLA, 2008. 2. 1818-ra datált változata: *Pest vidéki kis tükör.* In: *Borsszem Jankó*, 1876. augusztus 20. 8.

A 19. század második felében készült kataszteri térképen³⁵ a falut körülvevő dűlők közül több viseli a *Káposztás* nevet (pl. *Falu alatti káposztás, Telek és források közti káposztás*), ez volt a település mellett hosszan elnyúló, termékeny konyhakerti övezet, Alsókert, Nagykert, Felsőkert és Vizeskert néven. Nemcsak káposztát, hanem krumplit és sokféle tököt termeltek itt. A terület egy részén 2013-ban közösségi kertet hoztak létre.

A határban – a talaj adottságainak megfelelően – rozstot és kukoricát termeltek. A búzatermesztésre történtek próbálkozások, de az alacsony termés hozam láttán többnyire felhagytak vele.³⁶ A paradicsom a gabonatermesztésre is pozitív hatással volt – ha vetésgörögben a paradicsom után gabonát (akár búzát) ültettek, úgy tapasztalták, hogy jobb lett a gabonatermés.³⁷

A gazdacsaládok saját munkaerejük mellett szegődött idénymunkásokat is foglalkoztattak nagyobb munkákra, ilyen volt a kukoricakapálás, vagy az aratás. A faluban egységes volt a napszám és a részes bér, sokan évről évre állandó munkásokkal dolgoztak. A két világháború közötti időszakban az aratók minden 9–10. csomóért arattak. A gödi uradalomban ugyanekkor jobb feltételek mellett vállalhattak részes munkát, ott minden 8. csomó az aratók jussa lett. Dunakesziről nemcsak a nincstelenek, de a kisebb birtokos gazdák is szívesen elszegődtek Gödre aratni. Az aratás végén a marokszedők mezei virágcsokrot vittek a gaz-

4. kép: Cséplés (1923)

³⁵ *A Habsburg Birodalom Történelmi Térképei, Kataszteri térképek.* <http://mapire.eu/hu/map/collection/cadastral/?zoom=8&lat=46.80359&lon=19.02724> (letöltve: 2015. szeptember 15.)

³⁶ BAKA, 1989. 9.

³⁷ BOROSS, 1951. 114. karton

dának. A faluban számon tartották a jó aratókat. A 20. század elején még kézzel csépeltek – általában négy férfi dolgozott meghatározott ütemben együtt –, de ismert volt a lóval nyomtatás is. A meglévő adatból nem állapítható meg, hogy hogyan terítették szét a kévéket, milyen volt az „ágyzat”, mennyire vigyáztak a zsúpra, vagy csak a gabonaszemekre ügyeltek. A 20. század elején a kézi cséplést felváltotta a járgányos, lóvontatású gép (a járgány egy olyan, a mezőgazdaságban használt korai motortípus, amely a gazdaságban alkalmazott állatok vonóerejét munkagépek hajtására tette alkalmassá, úgy, hogy az állatok haladó mozgását forgó mozgássá alakította át), amely azonban a vastag, hosszú szárú rozssal nehezen birkózott meg, így az 1920-as évektől felváltotta a motoros cséplőgép. A kicséplelt gabona tisztítását szeleléssel, azaz a szélbe dobva végezték, majd a 20. század elején áttértek a kézzel hajtott szelelő rosta használatára.³⁸

A két világháború közötti időszakban sokan takarmánynövényeket (lucerna, lóhere) is vetettek – ez hosszabb távon a szarvasmarha-állomány megnövekedéséhez, fejlettebb tejgazdálkodáshoz vezetett. A gabonafélékből, takarmányból meglévő felesleg a Magyar Lovaregylet révén minden évben gazdára talált.³⁹ A vasút, a főváros közelsége, a konzervgyár és a lovaregylet együttesen az országos viszonyoknál jóval kedvezőbb lehetőséget teremtett a dunakeszi gazdák számára. A Műhelytelep megépülése ugyanakkor visszavetette az állattartást, mivel a nagy alapterületű ipari létesítmény helyén korábban legeltetés folyt.⁴⁰

A szőlő művelése jobbra déli fekvésű dűlőkben zajlott, ilyen volt a Telki, a Kis- és Nagy- Somlyó,⁴¹ a településtől Göd és Fót felé pedig a Felsőök, a Középsők és az Újszőlők. A helyi szőlőkultúrára is nagy csapást mért a 19. század második felében a filoxérajárvány, amely a közelben, a Duna túlsópartján kezdte pusztító útját. Gyümölcsfa szinte minden parasztporta udvarán állt, sokan a földjük végébe is ültettek fát, főleg a dió, a szilva és az őszi- és kajsziabarack volt elterjedt. A legjobb ízű körte és ősziabarack a Körtvélyes-dűlőben termett. Sokan foglalkoztak epertermesztéssel is. A nagy munkaigényű, de jól értékesíthető gyümölcs a Vizeskertekben ideális termőhelyre került.⁴² A Keszin termett gyümölcs nagy része piacra, illetve egy része exportra került.⁴³ A gazdák termésére községi csósz vigyázott, aki illetményét a gazdák által befizetett összegből kapta.

A dunakeszi határban az állattartás feltételei adottak voltak: elegendő hely volt az állatok tavasztól ősziig tartó legeltetésére, ugyanakkor

³⁸ BAKA, 1989. 123.

³⁹ VERES, 1940. 9.

⁴⁰ BOROSS, 1951. 182. karton.

⁴¹ PESTY, 1984. 115.

⁴² Dunakeszi gazdáinak jelentős szerepük volt az epertermelés környékbeli elterjesztésében. Veresegyházra Dunakeszi közvetítéssel került a tahitófalusi eper. HORVÁTH, 1995. 392.

⁴³ ASZTALOS, 2015. 11.

a bőséges, szénatermő rétek a téli takarmányozást is lehetővé tették. Az állatok nem igényeltek sok gondoskodást, az őrzést főleg községi pásztorok végezték. A falu állatállománya már a 19. században számottevő volt – erre utal, hogy ekkor a beltelkektől különálló akolkertekben álltak az istállók.⁴⁴

A településen jelentős marhatartás folyt, köszönhetően a szarvasmarha sokoldalú hasznosíthatóságának és viszonylagos igénytelenségének. A bika tenyészállatként, az ökör hízóállatként és igavonóként egyaránt hasznosult, a tehénnek nemcsak a tejét használták fel, de a rendszeres szaporulatra is számítottak. A település a gazdák munkáját községi bikaistálló fenntartásával segítette. A borjakat eladták, vagy igény szerint felnevelték és később értékesítették, vagy hasznosították. A Szent György-naptól szegődtetett községi pásztorok az időjárástól függően májustól október végéig, november elejéig legeltettek. A pásztorok járandósága a kihajtott állatok mennyiségétől függött, a járandóságukat pénzben és gabonában kapták. A második világháború előtti években áttértek a havi elszámolási rendre.⁴⁵ A gazdák ősszel, tél elején vitték vásárra a borjakat.⁴⁶

A 20. században az igavonásban a ló vette át a szarvasmarha korábbi szerepét. Ebben közrejátszhatott az is, hogy a birtokosztódások miatt csökkenő méretű szántókon a lovas fogatot jobban lehetett használni, igaerejüket kihasználni, mint ökörfogat esetén. Egy említést ismerünk lóval történt járgányos cséplésről is.⁴⁷

Dunakeszin a fuvarozás a 19. századtól biztos megélhetési forrás volt. Lovas kocsival szállították a mezőgazdasági terményt, tüzelőt, építőanyagot, vásári árut Vác, Rákospalota, Gödöllő térségében. A Horányi rév ugyan fontos szerepet játszott a település életében, de csak Szigetmonostorral volt folyamatos a kapcsolat, a Dunántúlra már nem fuvaroztak.

A lótartó gazdaságokban a legények lovagolni is tudtak, és szívesen csillogtatták lovaglótudásukat a szüreti felvonulások alkalmával, vagy a nagyobb községi ünnepeken, püspöklátogatáskor kivonuló lovas bandérium tagjaiként.

5. kép: Gazdalegény lovával (1922)

⁴⁴ Az akolkertekről a népi építészetet bemutató fejezetben, az istállók kapcsán is esik szó.

⁴⁵ BAKA, 1989. 47.

⁴⁶ BAKA, 1989. 5.

⁴⁷ BAKA, 1989. 5.

A község sertéseit is külön pásztor vigyázta. A sertéstartás legfontosabb haszonvételének a hizlalás számított, de nagy keletjük volt a váci, gödöllői vásárban a malacoknak is. Jelentős piacot jelentettek a helyi hentesek, de hizlaltak saját szükségletre is, hiszen a háztartás hús-szükségletének legnagyobb részét is a sertéshús adta.⁴⁸

Mind a gazdálkodásban, mind a munkába nevelődésben fontos szerepet töltött be a baromfitartás. A település víz közeli rétjein, a tarlón libák és kacsák legeltek kis libapásztorok felügyelete alatt. A hizott libák és kacsák a főváros piacain keltek el, de az őszi időszakban a dunakeszi ünnepi étkezést is gazdagította a sült liba, vagy kacska. A tollat eladták, de a férjhez menő lány kelengyéjéhez is szükség volt tollra, a párna- és dunyhatöméshez. Tyúkok minden háznál voltak, biztosítva a háztartás tojásszükségletét és alkalmi húsigényét.⁴⁹

Népi építészet és lakáskultúra

Település, telekelrendezés

Dunakeszi magja, a település legrégebbi része, a Szent István utca és környéke ma is jól körülhatárolható. Nyugati oldalát a Dunára néző löszfal, déli részét a Folyópart, a keletit pedig a vasúti sínek határolták – a településszerkezet kialakulásában a Duna árterülete, az észak-déli irányú főút, majd a 19. század közepétől a vasút nyomvonala játszott meghatározó szerepet. A település magja ma is őrzi 19. századi, kacsARINGÓS utcás, halmazos jellegét, amelyet azonban a 20. századi parcellázások fellazítottak és jellegtelené tették. A Fő utca – egyben a Budapestről Vácra vezető közút – mentén kétoldalt az Alsótabán és a Felsőtabán házai álltak. A 19. század második felében a Felsőtabánban – a Fő utcától a Duna irányába elterülő falurészben – laktak a szegényebbek, a föld nélküli zsellérek.⁵⁰A faluban több községi kút állt, a településről készült kataszteri térkép a mai Dózsa György téren állt kutat örököltte meg.⁵¹

A telkek jellemzően keskenyek, a lakóépületek a telek északi részét foglalták el, míg a gazdasági épületek részben a lakóházhoz építve, részben a telek szemközti oldalán helyezkedtek el. Galgóczy Károly leírásából tudjuk, hogy a 19. század végén a nagyobb gazdasági épületek még nem a lakóházzal közös telken álltak, az istállók övezete a falu szélén, külön telkeken helyezkedett el: „*az istállók külön állottak az akol-kertekben*”.⁵² A külön akolkerti övezet egy 19. század közepéről származó térképen

⁴⁸ BAKA, 1989. 7.

⁴⁹ BAKA, 1989. 8.

⁵⁰ SZOLNOKY, 1971. 35.

⁵¹ *A Habsburg Birodalom Történelmi Térképei, Kataszteri térképek*, <http://mapire.eu/hu/map/collection/cadastral/?zoom=8&lat=46.80359&lon=19.02724> (letöltve: 2015. szeptember 20.)

⁵² GALGÓCZY, 1877. III. 144.

még jól látható.⁵³ Az Alföld északi részére jellemző kertes település azonban a 20. század közepén már csak nyomokban volt kimutatható,⁵⁴ hajdani helyét földrajzi név sem őrzi, az akolkertek helyén lakóépületek állnak. A 20. század elején a szérűskertekben álló istállókat megszüntették, illetve betelepítették a portákkal egy fedél alá. A telek házzal szemközti oldalát foglalták el a többi gazdasági épületek.

Népi építészet

Dunakeszi hagyományos népi építészetéről a 21. század elején már nem könnyű átfogó képet kapni. A 19. század végi szűkszavú forrás egy mondatban foglalta össze a korabeli szerző észrevételeit: „A házak közönségesen alacsony vertfaluak, kis ablakokkal, szalmatető alatt...”⁵⁵ A néhány 19–20. század fordulójáról fennmaradt fénykép, képeslap – amelyek középületeket, kocsmákat örökítettek meg, mint a faluház, az 1926-ban lebontott, *Beszállóként* ismert uradalmi kocsmá, vagy a révcsőárda – sem mutat más képet.

6. kép: A „Faluháza” a 19. század végén

⁵³ A Budapest–Vác vasútvonal építéséhez készített térkép, *Übersichtskarte der im Bereiche des Pester Comitats von M. U.*, 1839, MNL PML XV. 6. (PMT) 42; 41/1–42/6.

⁵⁴ VARGHA, 1958. 52.

⁵⁵ GALGÓCZY, 1877. III. 144.

A vert fal a sík területek jellegzetes falazata, az Alföld egész területén megtalálható. Általánosabban használt a vályogfalnál, bár készítése több szakértelmet igényelt és rokonságot mutat a napjainkban is használatos zsaluzással. A falrakáshoz kissé nedves, szalmával, törekel kevert földet használtak, amit a földbe ásott, egymással szemben a fal szélességének megfelelően leásott gerendák által tartott deszkalapok közé szórtak, majd döngöltek. A zsaluzatot munka közben emelték egyre magasabbra, míg elérte a végleges falmagasságot. A munka során ügyelni kellett az épülő fal egyenletes nedvességszintjére, hogy ne váljon se túl sárossá, se túl szárazzá, hiszen mindkettő ártott volna a fal stabilitásának. Szolnok János, a Néprajzi Múzeum munkatársa 1971-ben végzett népi építészeti gyűjtést Dunakeszin, felmérve az akkor legrégebbnek tartott lakóházakat. Az általa felmért porták mind vert falúak voltak, de említést tett vályogból épült lakóházakról is.⁵⁶

A szilárd alapozás kezdete nem állapítható meg, a 19. századból fennmaradt házak, amelyek építési ideje 1860–1880 közé tehető, már kőalapra készültek, amelynek anyagát az Öreg-hegyi dűlőben bányászott helyi zöld és fehér kő alkotta.⁵⁷ 1980-as évekbeli gyűjtésből származik egy – sajnos pontos adatokkal és tárgyi emlékekkel alá nem támasztott – említés építőáldozatnak nevezhető szokáscelekményről. Eszerint házépítéskor az alapásók kis szobrokat tettek a kiásott árkok sarkába, amelybe cédulát helyeztek. A cédula tartalmazta az építető nevét és az építés évét. A szokás azonban nem lehetett általános, vagy értelmét veszítve emléke elhalványult, több, ezzel kapcsolatos adatról nincs tudomásunk, nem állapítható meg a szobrok anyaga, illetve az, hogy kit, vagy kiket ábrázoltak.⁵⁸

A 19. századi épületek tetőszerkezete szarufás volt, felső harmadán keresztgerendával – kakasülővel szilárdítva. A tető általános formája nyeregtető, a fedőanyag a 20. század elején lehetett nád, de jelentős volt a már a 19. században, építésük óta cseréppel fedett lakóépületek számaránya.⁵⁹ A Galgóczy által említett szalmatető fedés emlékeivel a néprajzkutató a 20. század második felében már nem találkozott.

A dunakeszi lakóházak padlója eredetileg többnyire földes volt, ezeket a 19–20. század fordulóján

7. kép: Dunakeszi lakóház

⁵⁶ SZOLNOKY, 1971. 1.

⁵⁷ SZOLNOKY, 1971. 1.

⁵⁸ BAKA, 1989. 15. A közelmúltban végzett, régi lakóházakat érintő bontásokból ilyen szobor nem került elő (Hegedűs Tamás építészmérnök közlése).

⁵⁹ SZOLNOKY, 1971. 8., 12., 15., 18., 22.

lepadlózták. A döngölt padlót hetente agyagos vízzel felmázolták, majd homokkal felszórták – száradás után a homokot össze is söpörték. A mennyezet gerendával fedett volt, de többnyire mestergerenda használatára nélkül.

A lakóházak külső megjelenését meghatározó elemek a nyílászárók. Dunakeszi népi építészetében az oromfalon elhelyezett két kisméretű ablak és a padlásszinten található két-három szellőzőnyílás általánosnak mondható. Az utcai ablakok esetén gyakori volt a rács használata. Dunakeszi gyűjtőútjáról írt beszámolójában Szolnoky Lajos külön kiemelte a mives megmunkálású egy, vagy kétszárnyas ajtókat (kamra, pince, padlás, gang).⁶⁰

Helyi jellegzetesség a merész színhasználat: a lábazat általában piros volt, de gyakran az utcai homlokzat is színes, az ablakok körül eltérő festéssel. Az udvari homlokzatot általában fehérre meszelték, de a színes – az oromfaltól eltérő színű – fal is előfordult. A munkához szükséges mésszel az évente kétszer (húsvét és búcsú előtt) Pilisvörösvárról érkező sváb mészégető látta el a keszieteket.⁶¹

A Pest megye egészére jellemző oldaltornác neve Dunakeszin többnyire *gang*, de ismert *ambitus*, *falalja*, vagy *falmellék* néven is. Oszlopai fából, vagy téglából készültek – ez utóbbiakat meghagyhatták eredeti anyagukban, vagy vakolt-meszelt, esetleg színesre festett formában. A gang alapja föld, téglá, majd a 20. század közepétől beton. A gangot csipkésre fűrészelt ereszdeszka is díszíthette. Az utcáról érkező a gangajtón keresztül léphetett a portára, a későbbi átépítések során a gangajtók egy részét befalazták – vagy az egész gangból veranda lett. A telek másik oldalán, a gazdasági épületek mellett nyert elhelyezést a tavasztól ősziig gyakran használt nyári konyha is.

Az épületek jellemző eleme a vidéken általános, az istálló feletti tetőzetbe épített, a tetősíkból kiugró, ajtóval ellátott szénahányó, amely átvezetett a gazdálkodáshoz tartozó építmények körébe. A lakóházhoz eredetileg nem tartozott istálló, mivel az külön telken állt. A 19. század végén, a szérűskertek megszűnése után épített, a házhoz toldott istálló általában kisméretű volt, mivel a beltelek adottságai többnyire nem tették lehetővé 20 m²-nél nagyobb istállók építését. Állattartó nagygazdák istállója lehetett 50 m² alapterületű, ilyen állt D. Száraz István családjának Fő utcai portáján. A telek másik oldalára került a szín és a disznóól. A ház elülső traktusához közel állt a kút, a háztól távol a trágyagödör.

Az Alföld egészére jellemző uralkodó házforma a háromosztatú – szoba, konyha, kamra – soros alaprajzi elrendezésű lakóház. A konyhát Dunakeszin nevezték „pitarnak” is. A társadalmi-anyagi lehetőségek függvényében ez az alaptípus bővült hozzáépítésekkel, átalakításokkal Dunakeszin is. A bővítés egyik lehetséges módja volt, amikor a kamrából

⁶⁰ SZOLNOKY, 1971. 35.

⁶¹ SIPOS, 2000. 92.

hátsó szoba lett, az épülethez pedig kamrát és istállót építettek.⁶² A gang végigfuthatott az épület teljes hosszán, de gyakran véget ért az eredeti háromosztatú épületnél, az istállóig már nem ért el. A gangról lehetett a padlásra is feljutni.

Jelenlegi ismereteink nem elegendők ahhoz, hogy a 19. századi dunakeszi lakóházak tüzelőberendezéseit részletesen bemutassuk. A háromosztatú lakóházra jellemző szobai, kívülről fűtött – búbos – kemencének Szolnok Lajos egyetlen szóbeli emlékét találta. A kemencét a ház 1924-ben történt átépítésekor bontották el.⁶³ Az adatközlők emlékei szerint a lakóházak udvarán is állt kemence.⁶⁴ A 19–20. század fordulóján a szobák fűtését már rakott tűzhellyel (*spór*), vagy kályhával oldották meg. A korábban általános szabadkéményeket az 1910–1920-as években alakították át zárt, széles, Dunakeszin *vindófninak* nevezett⁶⁵ mászó kéményre (nevét onnan kapta, hogy tisztítás céljából rendszeresen bele kellett mászni a kéménybe), vagy a keskenyebb cilinderkéményre. Mindkét forma alkalmas volt hús, kolbász füstölésére, ilyenkor csak fával tüzeltek. A legrégebbi konyhai tüzelőberendezések, amelyek akár tárgyi formájukban, akár az emlékezet által elérhetők, már mind a 19. század második feléből származó takaréktűzhely-típusok, ilyen volt a rakott tűzhely, a csikótűzhely és az asztali tűzhely. Ez utóbbiak láthatók a Révész István Helytörténeti Gyűjtemény konyha-kiállításán. A szoba, vagy konyha sarkába vályogból, vagy téglából rakott tűzhelynek vas platnijá, öntött rostélyá, gyári ajtaja és sütője volt. A csikótűzhely nevét jellegzetes formája – az alacsony főzőrész és a vele összeépített megemelt sütőrész – után kapta. Az asztali tűzhely, vagy sparhelt a magyar konyha évtizedeken át meghatározó, fűtésre és sütésre-főzésre egyaránt használatos eszköze Dunakeszin is általános volt.

Érdeemes felidézni, hogy 1971 szeptemberében milyennek látta a néprajzkutató, Szolnok Lajos Tarcsai Rozália házát, a Szent István u. 56. alatt. Az 1890 körül épült lakóépület kőalapozásra, vert falból készült. Tetőszerkezete szarufás, kakasülövel erősítve, formája nyeregvető. Az akkori tulajdonos emlékezete szerint a házat eredetileg is cseréppel fedték. A tulajdonos módos gazda lehetett, mivel az épület öt helyiségből – szoba, konyha, szoba, kamra, istálló – állt, elől hosszú téglázott, szögletes téglaszlopos ganggal. A gang díszítése volt még a fűrészelt ereszeszka. Az istálló az évek során összedőlt, ezt már nem építették újra. A helyiségeket már a 19–20. század fordulóján lepadlózták. Az 1970-es évek elején még helyükön voltak az eredeti nyílászárók, Szolnok külön kiemelte a szép, berakásos konyhaajtót és a kétszárnyú kamraajtót. Az utcafrontot két vasrácsos ablak, az oromfal csúcsát két szellőzőnyílás tagolta. A gangra vezető utcai ajtót befalazták. A ház utcai homlokzatát

⁶² SZOLNOKY, 1971. 8., 22.

⁶³ SZOLNOKY, 1971. 12. Dunakeszi, Attila u. 24. alatti lakóház.

⁶⁴ BAKA, 1989. 82.

⁶⁵ SZOLNOKY, 1971. 8.

sárgára, udvari homlokzatát fehérre meszelték. A házon alacsony, szürke kőből rakott lábazat futott végig. A korábbi szabadkéményt 1918-ban építették át cilinderkéményre.⁶⁶ A 21. század elején a Szent István utcában és a Május 1. utcában még látható néhány olyan lakóház, amely átépített formában ugyan, de a dunakeszi népi építészet néhány jellegzetes elemét megtartotta.

A dunakeszi paraszti társadalom peremén élő egyik szegény család a temetődomb löszfalába vájt barlanglakásban húzta meg magát az első világháború utáni időben, de a lakás alaprajza, mérete, egyéb jellemzői nem ismertek, a lakás az 1950-es évekre már feltöltötték.⁶⁷

Lakáskultúra

A ház a benne élők lakóházzal kapcsolatos igényeinek, szükségleteinek és lehetőségeinek lenyomata. A dunakeszi házbeli élet és térhasználat soha nem képezte néprajzi vizsgálat tárgyát, így csupán a helytörténeti gyűjtemény tárgyai nyújthatnak támpontot a 20. század eleji lakásbelső és funkcionális tagolódás rekonstrukciójához. Pest megye egészére jellemző, hogy a lakótér bútorainak elrendezésében szigorú rend uralkodott, ami a lakóház szobáinak számától függött. Két szoba esetén az utcai volt a tisztaszoba, a konyha túloldalán lévő hátsó szoba pedig az általános lakófunkciót töltötte be. A tisztaszobába kerültek a szebb, értékesebbnek tartott, díszesebb bútorok, a lakószobába – azonos elrendezésben – a kevésbé féltettek. A tisztaszobát a ház lakói jelentős, vagy ünnepi alkalmakkor használták csak, ilyen volt a keresztelőkészlet, lakodalom, halottvirrasztás, vagy halotti tor, leggyakrabban a templombúcsú vendégség. Egyszobás lakóház esetén a szobán belül különültek el a funkciók, az ablak felőli oldalra kerültek a tisztaszobába való, nem mindennapi használatra szánt bútorok.

Az ajtó melletti egyik sarokban állt a tüzelőberendezés, amely a 19. században többnyire még konyhából fűthető, padkával körülvett búbos kemence volt, a 20. században rakott tűzhely, vagy kályha.⁶⁸ A tüzelőberendezéssel szemközti sarokban, az utcai ablakok alatt állt a sarokpad, előtte asztallal. Az asztalra pamutos vászon abrosz került, amelynek csillagos mintáját takács szötte. Ezt később bolti vászontérítő váltotta fel. A Révész István Helytörténeti Gyűjtemény állandó kiállításán (a konyha részben) látható a gyűjtemény egyik legrégebbi és legszebb darabja, az 1890-ből származó, sötétkékre festett, gazdagon virágozott, *Veres István és Kis Veron* feliratú sarokpad – *lóca* –, amit hajdani tulajdonosai az emlékezet szerint nászajándékba kaptak.⁶⁹ A lócához hasonló, kék, virágozott díszítésű bútorok voltak a 20. század elején

⁶⁶ SZOLNOKY, 1971. 18.

⁶⁷ SIPOS, 2000. 11.

⁶⁸ SZOLNOKY, 1971. 12.

⁶⁹ RIHGY Ltsz. 8/2006.

más dunakeszi otthonokban is, de nem maradt fenn több tárgyi emlék.⁷⁰ Készítőjük nevét nem őrizte meg az emlékezet, a korszak, a színhasználat és a díszítőmotívumok alapján valószínűsíthető, hogy a pilisszántói Bogár család terméke került Dunakeszire.⁷¹

Székek nemcsak az asztalnál kaptak helyet, az ágyak elé is 2-3 széket tettek. A másik sarokban és az ajtó mögötti helyen álltak az ágyak. Helyi asztalos készítménye lehetett a polgári mintát átvevő, gombos díszítésű, flóderes ágy, amely általános volt a településen. A 20. század elején a vetett ágyba két vagy három sorban, hat párna és két dunyha dukált, a derékalj tetejére – takarva az ágy elejét – slingelt ágyterítő. A hátsó szoba ágyneműje a mindennapi használathoz igazodva mintás (csíkos, kockás, vagy a Keszin *Kossuth-gombos*nak nevezett apró virágos) volt, az első szobáé fehér vászon, slingelt ágyterítővel és slingelt betétes, a díszítés lyukain kivillanó világoskék, vagy rózsaszín csíkkal. A 19. században használt festett – valószínűleg komáromi – ládából hírmondó sem maradt, a ládát a használatból kiszorító tároló bútorok, a sublót, és az álló szekrény egy-egy darabja bekerült a helytörténeti gyűjteménybe. A sublót nemcsak tároló funkciót töltött be, tetején fényképek, szakrális és dísz tárgyak sorakoztak – a szoba fontos díszítő elemeként és szentsarkaként. A sublótot letakaró terítőt, illeszkedve a tisztaszoba ágybeli textiljeihez, slingeléssel díszítették.

A két ablak között, vagy a sublót felett volt a tükör helye. Az ágyak felett függtek a szentképek és a bekeretezett családi fotók, amelyekből sok megőrződött az utókorra. Különösen kedveltek voltak a *Jézus Szíve* és *Mária Szíve*, valamint *Krisztus mennybemenetele* olajnyomatok. A dunakeszi keretezett fényképek sajátossága az indigókék paszpartu papírra ragasztott, arany- vagy ezüstszerű cirkalmazott, nyomott mintájú papír sordísz, levél, virág, vagy az ugyanilyen betűkből kirakott, a megőrkített(ek) nevét és évszámot tartalmazó másodlagos díszítés. A betűk színe, mérete és formai jellemzői alapján a keretező asztalos temetkezési vállalkozó is lehetett egyben – erre utalnak a 20. század elején készült koporsók díszítéséhez hasonló aranypapír betűk. A keretek készítése valószínűleg a településen évtizedeken át működő asztalos és temetkezési vállalkozó, Kozmann Ede nevéhez köthető.

A konyha jellemző bútora volt a többfiókos *kasznai* és a fölé helyezett tányértartó, amelyre huszonnégy dísztányér fért.⁷² A konyha díszítésében a tányérok jelentették a legfontosabb elemet, még akkor is, amikor a tányértartó már nem volt divatban. A konyha falára akasztott tányérok jellemző színük szerint szortírozták: a kék mintás tányérok a bejárattal szemben lévő, a piros mintásak pedig a bejárattól jobbra eső falra kerültek.⁷³

⁷⁰ Szakáll Lászlóné szíves közlése, 2015. október.

⁷¹ IKVAINÉ SÁNDOR-SZ. TÓTH, 2003. 43.

⁷² Szakáll Lászlóné gyűjtése, év nélkül, lapszámozás nélkül.

⁷³ Tóth Pálnétól (G. Veres Teréz) származó adat. SZÓKE, 2009b 9.

A helytörténeti gyűjtemény anyaga a lakóház bútorainak beszerzési helyéről kevés információt nyújt. Helyi (Kozmann Ede, Rissanek Béla, Wünsch Ferenc) és rákospalotai asztalosok munkái, vagy a váci vásáron beszerzett darabok egyaránt bekerültek a dunakeszi lakóházakba. A hagyományos parasztbútorokat azonban már a 19. században elkezdték felváltani polgári jellegű, flóderes (festett faerezettel díszített) és politúros ágyak, szekrények, asztalok – a helyi asztalosok termékeit paraszti és polgári otthonokban is használták.

A lakóház kamrájában volt a helyük a napi, illetve hosszabb időtartamú használatra szánt élelmiszereknek (zsír, liszt, szemes termények), különböző eszközöknek és szerszámoknak, így például a krumplinyomónak, a famozsárnak, a vajköpülőnek, a kenyérsütéshez, a disznóöléshez használatos teknőknek, szakajtóknak, hurkatöltőknek.

A színben tartották a szekeret, a mezőgazdasághoz szükséges és használatos kisebb és nagyobb eszközöket, az ökrök jármát – ugyanakkor a lószerszám helye valószínűleg az istállóban volt.

Népi táplálkozás

A meglévő adatok alapján a 20. század elejéig követhető vissza a település lakosságának népi táplálkozása. A földrajzi és gazdasági jellemzők következtében egy alapanyagokban gazdag, a hagyományos paraszti táplálkozásnál változatosabb étkezés képe bontakozik ki előttünk. A rendelkezésre álló adatok sajnos nem térnek ki az étkezések pontos rendjére.

A vasút mentén, piacközpontokhoz közel fekvő Dunakeszi zöldségtermelő népe a zöldségeket eladásra termelte, de a háztartások számára is jutott a kertből származó friss zöldborsó, zöldbab, sóska, tök, káposzta, uborka és természetesen paradicsom, amelyek beépültek a konyhai alapanyagok közé. Így, miközben a magyar paraszti lakosság jelentős része 1945 előtt nem evett paradicsomot, Dunakeszin már a 20. század első felében szinte minden konyhán megtalálható volt.⁷⁴ A zöldségféléket nemcsak frissen fogyasztották, a konzervgyár és a pacozás révén megismerkedtek tartósítási technikákkal is. A káposztasavanyítás mellett a paprikát és a zöldparadicsomot is savanyították, emellett a paradicsom és a zöldbab házi eltevése is gyakori volt.

A homokos talajon jól termő gyümölcsök is elsősorban piacra, vagy a konzervgyárba kerültek, de szőlő, dió, eper, málna, körte és kajsziabarack is került alkalmanként az asztalra. A településen belüli árucserét a két világháború között a községháza mögött, a Fő tér déli részén működő, gazdag kínálatú piac biztosította, ahol a helyi termelőkön kívül a környező településekről (Szódról, Csomádról, Szigetmonostorról) is érkeztek árusok. A két világháború között Alagnak már saját piaca volt,

⁷⁴ BAKA, 1989. 11.

a dunakeszivel legnagyobb részben egyező árus körrel. A dunakeszi asszonyok piacra jövet-menet sok terhet voltak képesek megmozgatni, a szállítás eszközei a karos kosár és a hátra kötött lepedő voltak.

8. kép: Az alagi piac

A mindennapok étrendjébe tartoztak a különböző tésztafélék, kifőtt (túróval, dióval, mákkal ízesített) és sült tészták, valamint a kásafélék, így a kukoricalisztből vízzel főzött kukoricakása, a kukoricadarából főzött *málé*, és a kis darabokra szaggatott, ízesített változata, a *gánica*.⁷⁵ A reszelt krumpliból készült lepényt *görhöny* néven ismerték.⁷⁶ Levest nemcsak ebédre, de télen reggelire is fogyasztottak. A tej, a tejtermékek és a tojás minden háztartásban megtalálhatóak voltak, a tehenet tartó gazdaságoknál a vaját is házilag köpülték. Mivel Dunakeszin a baromfitartás is általános volt, az őszi időszakban az ünnepi étkezést gyakran gazdagította hízott liba, kacska és egyéb baromfi – bár úgy tartották, a „*paraszt csak akkor eszik csirkét, ha vagy ő, vagy a csirke beteg*”.⁷⁷ Ez alól a búcsúi és a lakodalmi ételsor kivételt jelentett.

Télen, karácsony előtt került sor a disznóvágásra. A jelentős eseményre a család apraja-nagyja napokkal korábban megkezdte a felkészülést: előkészítették a munkához szükséges eszközöket, edényeket, nyersanyagokat. Mind az előkészületek, mind a munka során élesen elkülönültek a férfiak és nők feladatai. A disznó leszúrását a böllér a háznál végezte, a

⁷⁵ BAKA, 1989. 11.

⁷⁶ BAKA, 1989. 52.

⁷⁷ SÍPOS, 2000. 93.

pörzsölést azonban máshol kellett megejteni, mivel 1880-tól helyi tilalom alá esett. Egy pörzsöléskor keletkezett tűzvész a nádfedelű házakban súlyos károkat okozott, a Templom utcában hat ház égett le. Ettől kezdve a település két végén, az Alvégen, illetve a Felsőfolyónál kijelölt pörzsölő helyre kellett szállítani a leölt állatot. A szükséges szalmát jó előre biztosították, a két kijelölt helyen a gazdák közös kazlat raktak.⁷⁸

A munka menete (bontás, bélmosás, darabolás, a zsír kisütése, tepertősütés, belsőségek abálása – Dunakeszin *megabárolása*⁷⁹ –, hurkatöltés) nem mutatott helyi jellegzetességeket. A disznóölésen részt vevők reggelije sok háznál a frissen kisütött hagymás vér, vagy a frissen abált szalonna volt. A zsírban eltett kisütött hús, a karácsonykor kedvelt kocsonya alapanyagainak sóban tartósítása, a hurka- és kolbászkészítés mind a háztartás téli hús-szükségeit szolgálta. Dunakeszin elsősorban a véres hurka töltésére emlékeztek az adatközlők, de van adat füstölt *fekete hurka* készítésére is. A családi receptek között előfordult előző nap pirított zsemlekockás töltelékanyag, de a 20. század első felében a rizszel kevert töltelék vált általánossá. Az esti disznótoron a munkában segítők mellett a szomszédok, rokonok is a család vendégei voltak, a vacsora általánosan orjalevesből, töltött káposztából, tormamártással kínált főtt húsból, sült hurkából és kolbászból, valamint lekváros leveleshájás tésztából állt. A pecsenyéből, hurkából, kolbászból, tepertőből álló kóstoló széthordása a gyerekek feladata volt, akik a kézbesítéskor apró csemegéket, vagy némi pénzt kaptak cserébe.⁸⁰ A település polgárosulása következtében mind Dunakeszin, mind Alagon több hentes-mészáros is működött, így a hús beszerzése annak sem ütközött nehézségbe, aki nem tartott disznót.

Az ételek tartósítását jelentősen megkönnyítette, hogy a településnek volt saját jégverme, a Fő út Duna felőli oldalán, a községháza mögött, valamint Mészáros Jánosnak a Szent István utca sarkán álló hentesüzleté-

9. kép:

Disznóölés a Lengyel családnál (1937)

⁷⁸ SIPOS, 2000. 7.

⁷⁹ SZŐKE, 2009c 9.

⁸⁰ SZŐKE, 2009c 9.

10. kép: Jégtömbök fuvarozása

A legfontosabb táplálék Dunakeszin is a kenyér volt. A homokos talaj inkább rozstermesztésre volt alkalmas, így a kenyérhez szükséges búzalisztet a váci molnároknál szerezték be, rozsért cserébe. A helyben termelt gabona őrlését Keszin végezték. A 18–19. században a Dunánál, a Malom-árokban működött uradalmi vízimalom. A 20. század első felében, 1914-től az államosításig („Malmos”) Szabó István gazda hengermalma látta el ezt a feladatot. A keszi kenyér többnyire kétharmad részt rozsból, egyharmad részt búzából állt, de sokan sütöttek tisztán rozslisztből is kenyeret. A családok gazdasági helyzetének egyik fokmérője volt a kenyér búzatartalma. Arra is van adat, hogy a lisztbe korpát, komlót is keverték.⁸³ A sütés hagyományos napja a szombat volt, egy-egy ilyen alkalommal két hétre elegendő mennyiség – 5-6 darab, 4-5 kg súlyú kenyér – készült.⁸⁴ A sütés mintegy 2,5-3 órát vett igénybe. A kenyerek kivétele után a még meleg kemencét gyümölcsaszalásra is használták.⁸⁵ A frissen sült kenyeret még melegében vízzel spriccellték meg, hogy szép fényes legyen a héja. A kenyereket a kamrában, kenyértartó polcon tárolták, a megkezdett kenyer helye – konyharuhával letakarva – a konyhában volt. A kenyér megszegését kísérő keresztvetés szokása Dunakeszin is általános volt – a család jólétét szimbolizáló táplálékot kísérő analógiás cselekedet a köszönetnyilvánítás mellett egyben biztosítani kívánta az asztal körül ülők további boldogulását is.

11. kép: Wiedermann János péksége

nek udvarán,⁸¹ ahonnan mindenki meghatározott mennyiségű jeget vihetett haza. A Duna jegéből, vagy a télire a rétre engedett patak megfagyott vizéből január-február folyamán töltötték fel a vermeket. A helyismeretet és némi szakértelmet igénylő feladatot a helyi férfiak évről évre, jó hangulatú – némi italozással színesített – közösségi munkában végezték, egészen a hűtőszekrények elterjedéséig.⁸²

A házikenyér még azután is általános maradt, hogy a házakban lé-

⁸¹ Szakáll Lászlóné gyűjtése, év nélkül, lapszámozás nélkül.

⁸² SIPOS, 2000. 7.

⁸³ BAKA, 1989. 10.

⁸⁴ SZŐKE, 2009a 4.

⁸⁵ SZŐKE, 2009a 5.

vő kemencék jelentős részét lebontották. A Dunakeszin működő pékek (Tóth Gyula, Kardos József, Kuti Ferenc, Wiedermann János)⁸⁶ saját kenyerek készítése mellett, felismerve ennek piaci fontosságát, bérsütést is vállaltak, a sütési díj a kenyér súlyától függött. A sütés figyelése a gyerekek kedvelt foglalatossága volt, hiszen szombatonként őket szalasztották a pékhez a bekészített tésztával, ők mentek a kisült kenyérért is. A pékek emellett egyéb, egyenletes sütést igénylő ételek, pl. lakodalmi hús és kalács kisütését is vállalták.⁸⁷

A kenyérsütés előkészítése azonban a gazdaasszony legfőbb feladata, és hozzáértésének legfőbb fokmérője lett. Aki nem tudott szép, magas, foszlós bélű kenyeret sütni, nem számított igazi háziasszonynak. A kenyérsütés munkamenetét Szőke Kálmánné szemléletesen írta le:

„A leggyakrabban lisztből és langyos vízből csináltak kovászt, melyet a gazdaasszony a kenyérsütés előtti napon készített el. Egy edénybe a korpaélesztőre vizet töltött és meleg helyre tette. A kovász egy megsavanyodott, erjedő tészadarab, amit kinyújtottak és napon vagy búbos kemence szélén szárítottak meg. A kenyérsütést megelőző este feldarabolták, beáztatták vízbe és több órán keresztül kelesztették. Amikor kiszakasztották a tésztát a szakajtóba, a teknőből gondosan összekaparták a maradékot, kerekre formázták, napon megszáritották, ez lett a következő kenyérsütés kovászána az alapja. Ki minő kovászt tesz, olyan kenyeret eszik – szól a közmondás. A kenyérsütéshez szükséges eszközöket, edényeket (teknő, szita, liszt, szakajtó, keresztfa) is már előző napon bekészítették a konyhába, hogy dagasztás idején ne legyenek hidegek, átvegyék a konyha hőmérsékletét. A dagasztóteknőt széklábra helyezték, a teknőn keresztül tett keresztfára rakták a szitát. A dagasztóteknőbe átszitálták az »összemarokkal« kimért lisztet, hogy ez is kellően átmelegedjen. A gazdaasszony néhány óra múlva a teknő egyik végébe húzta a lisztet, a másik végébe pedig a masszát és apránként annyi lisztet kevert hozzá, hogy jó sűrű kovász legyen belőle. A tetejét meglisztezte és a keresztfát, kovászfát a teknőre tette és abrosszal, legtöbbször párnával, vánkossal is letakarta, hogy a kovász meg ne fájzon, mert egyébként nem kelt volna meg a kenyér. A kenyérdagasztásra kora hajnalban került sor. Reggelre a teknővég tele lett a megkelt kovással, amire a gazdaasszony sőt hintett, majd vízzel összegyúrta, s a lisztet a kovással összevegyítve, elkezdett dagasztani, ami rendkívül fáradságos munka volt. Népi mondás, hogy addig kell a kenyeret dagasztani, amíg »nem csöpög a gerenda«. Valójában persze nem a gerenda csöpögött, hanem a dagasztó homloka verejtékezett, de ez a mondás mindenképpen jól visszaadta a munka nehézségét. Ennek a népi bölcsességnek több változata is létezett, mivelénk így mondták: Akkor van kész a dagasztás, ha gyöngyözik a padlás. A masszát addig ütötték, míg »puttyogás«-szerű hangot nem adott. Amikor a gazdaasszony érezte, hogy jó a tészta (elvált a kezétől és a teknőtől is), tetejét meglisztezte, megfelelő darabot kivágott belőle, gyors mozdulatokkal kerekre formálta és a kenyérruhával kibélelt, vagy jól kilisztezett szakajtóba tette.”⁸⁸

A kenyér tiszteletére utal, hogy a leesett kenyérdarabot felvétele után szokás volt megcsókolni. A gyerekek kedvelt csemegéje volt a ke-

⁸⁶ SZŐKE, 2009a 5.

⁸⁷ ASZTALOS, 2015. 11–12.

⁸⁸ SZŐKE, 2009a 5.

nyértésztából szaggatott és formázott mákos gubaszzerű étel – az ujjnyi vastagságú kenyérrudacskákat hagyták kiszikkadni, majd darabokra vágják, forró, mézzel vagy cukorral ízesített tejjel leöntötték, majd cukros mákkal megszórták. Szintén mákkal ízesítették a krumplis tésztajú nudlit. A gyerekek, a betegek fogyasztottak elsősorban lekvárt, ezt nem Dunakeszin főzték, a sződi, szigetmonostori piacozók árusították nagy mennyiségben. A szilvalekvár a böjti ételek közé is bekerült. Édességként fogyasztották a gyerekek a morzsolt, főtt csemegekukoricát, amit levével együtt, kristálycukorral megszórva tálaltak.⁸⁹

Jelentős alkalmakra a háziasszonyok is sütöttek rétest, de a két világháború közötti időszak falusi majálisának leglátogatottabb attrakciója a réteses sátor volt, ahol a helyi pékek által sütött, finomsága miatt híressé vált keszi rétest sokan vásárolták.⁹⁰ A visszaemlékezők szerint pesti cukrászok, vendéglősök is nagy tételben vitték. Sokféle töltelékkel készült, volt mákos, diós, túrós, almás, káposztás, tökös-mákos.⁹¹ A farsangi időszak elképzelhetetlen volt fánk, *pampuska* nélkül.

Az ünnepi alkalmak étrendjére jellemző példa a templombúcsúi vendégség ebédmenüje, amely az alábbi ételeket tartalmazta: húsleves, főtt hús tormával, sült hús dinsztelt káposztával, rántott csirke és túrós rétes.⁹² A karácsonyi ünnepkör ételeit és a lakodalmi ételsort az adott jeles nap leírásakor adjuk közre.

A mindennapi élet

Gyermekélet

A „nagy családban” a gyerekek hamar megkapták első feladataikat, így fiatalon elkezdődött munkára nevelésük. A legelső jelentős, önálló feladat a libapásztorkodás volt. A család saját jószágának őrzése mellett vállalhatta a gyermek más libáinak őrzését is. Ilyenkor szóbeli megállapodást kötöttek, hogy ha Szent Mihály-napig gondját viseli az állatoknak, milyen ruhát, vagy lábbelit kap cserébe. Arra vigyázniuk kellett, hogy a libák „*kárba [tilosba] ne menjenek*” –, de a libák őrzése a gyerekek számára sok játékra is lehetőséget nyújtott. A lányok virágot szedtek, koszorút fontak, kézimunkáztak, a fiúk a közeli kazlakról ugráltak, vagy csúszkáltak le. Közös kunyhót építettek, krumplit sütöttek, vagy fürödtek.⁹³ Kedvelt hely volt a felsőtabáni Folyópart, ahol a hét forrás felduzzasztott vizéből keletkezett, egyik oldalán betonperemmel megerősített kis mesterséges tóban veszélytelenül játszhattak a sekély, nyáron is hús vízben.

⁸⁹ SIPOS, 2000. 46., 74., 4.

⁹⁰ SIPOS, 2000. 55.

⁹¹ BAKA, 1989. 106.

⁹² LÁSZLÓ, 2010. 4.

⁹³ BAKA, 1989. 98.

A Szent István út déli végén levő Alsófolyóban is lehetett fürödni. A dunai fürdőzést – mivel úszni kevesen tudtak – tiltották, ennek ellenére a Duna többször szedett áldozatot a keszi gyerekek közül is.

A dunakeszi fiúk játékaik közül a métázás, a csigázás és a golyózás volt a legkedveltebb. Fiúk egymás elleni játéka volt a *pencezés*, amelyet 70 cm hosszú seprűnyél ütővel játszottak. Ezzel kellett a mindkét végén kihegyezett, kb. 16 cm hosszú hengeres fadarabot – a *pencet* – a 60 lépésnél kijelölt pályán el- és visszazárni. Kézzel nem lehetett a *penchez* érni – és az nyert, aki ellenfelét kiszorította a pályáról.⁹⁴

Mindkét nem tagjai játszottak kukoricacsutka-figurákkal, csutkából készült építményekkel, hordóabroncs-karikával. A lányok már tíz éves korukban saját varrodobozt kaptak, otthon és az iskolában is tanultak kézimunkázni: varrni, kötni, horgolni, hímezni. Játék babáikat maguk öltöztették.⁹⁵ A keszi viseletben meghatározó slingelt és aszúrozott minták készítését is elsajátították, mire elérték a nagylánykorba.

12. kép: Folyópart

A nők élete – női munkák

Nőnek lenni nem volt könnyű a hagyományos paraszti társadalomban. A mindennapi élet szigorú munkarend szerint zajlott, amelybe csupán az ünnepek vittek némi változatosságot. Munkájuk mellett sok gyermeket szültek, de a gyermekszülés csak rövid időre adott felmentést a munkából – az anya a csecsemőjét is magával vitte a mezőre. A lányok, mire elérték a férjhez menő kort, tudtak főzni, kenyeret sütni, mosni, vasalni, takarítani, házat meszelni, baromfit ellátni, veteményeskertet gondozni, mezőn kapálni, paradicsomot kötözni, vagy szedni, varrni és kézimunkázni – de sokan jártak napszámba, részt vettek az aratásban, sőt, a cséplésben is. A dunakeszi nők közül sokan jártak piacozni a fővárosba, főleg a Lehel téri piacra. A 19. század végéig a női munkák közé tartozott még a kender termesztése és feldolgozása (áztatás, törés, tilolás és fonás) is, a munka emlékét a Kenderfődek és a Kenderáztató dűlőnév őrzi.⁹⁶

Az egyik legnehezebb, komoly fizikai megterhelést jelentő női munka a mosás volt, amelynek a férfiak egyetlen fázisában sem vettek részt. Otthon egy nagy üstben vizet forraltak, majd a mosáshoz használ dongás faedényt, a *szapulót* telerakták mosnivaló vászonneművel. A ruhalalom tetejére egy használt vászonlepedő, a *hamuruha* került. Erre rá-

⁹⁴ SIPOS, 2000. 16.

⁹⁵ BAKA, 1989. 100.

⁹⁶ BAKA, 1989. 125.

13. kép: Mosás a Folyóparton

szórták a tiszta fahamut, majd ráöntötték a forró vizet, amelyből így erősen lúgos kémhatású, magas káliumtartalmú mosólúg keletkezett. Napközben többször cserélték a kihűlt vizet forróra, hogy a lúg mindenhol jól átjárja a ruhákat. Másnap a mosott ruhákat, többször fordulva – puttonyban, vagy taligára rakva – levitték a felsőtabáni Folyópartra, ahol a források télen-nyáron kb. 12 fokos vizében mosófa használatával többször kiöblítették a lúgos vizet a vásznakból. A Folyópart mosásra alkalmas helyén egyszerre négyen állhattak a vízben, de a nehezebb munkákat (emelés, kicsavarás) is egyedül végezte mindenki, a segítségnyújtás a mosáskor nem volt szokásban.⁹⁷ A hamulúg helyét a 20. század elején átvette a házi főzésű mosószappan, amelyet faggyúból, lúgban nagy lángon három-négyszer átfőzve készítettek.⁹⁸

⁹⁷ BAKA, 1989. 125–126.

⁹⁸ SZŐKE, 2009a 4.

A hagyományos viselet

„Dunakeszi község népviselete egyike a magyar bokréta színes virágának” – írta büszkén 1940-es dolgozatában Veres Erzsébet tanítójelölt.⁹⁹ Tárgyi emlékek, fotók, visszaemlékezések alapján a település lakóinak viseletét a 19. század végétől a kivetkőzésig, az 1950-es évek végéig tudjuk nyomon követni. A településről ugyanakkor a legkorábbi viselet-emlék 18. századi, egy – feltehetően jómódú családból származó – lánygyermek régészeti feltárásból előkerült gyöngyös pártája.¹⁰⁰

Az öltözet mindig függvénye és mutatója is egyben – az időjárás figyelembevételével – viselője anyagi és társadalmi helyzetének, életkorának, életkörülményeinek.

Különösen érvényes volt ez a hagyományos paraszti társadalmakra, ahol kifinomult jelrendszer utalt a viseletben ezekre a tényezőkre, így egy női viseletből az értő szemlélő kiolvashatta az illető vagyoni helyzetét, családi állapotát, a ruhahordás alkalmát, akár a ruha viselőjének örömet-bánatát is.

A 19. század elején a paraszti viseletek még kevés, többségében házilag előállított, funkcionális darabból álltak. A női öltözké alapdarabjai a vászon ing, pendely, szoknya, kötény, fejrevaló és lábbeli, a férfiaknál ing, gatyá, majd nadrág, lábbeli. A Garam mellékéről a 18. században Keszit benépesítő lakosság ma ismert viseletét már új lakóhelyén alakította ki, a népviselet 19. század második felétől kezdődő felvirágzása idején. A viselet fő jellemzőinek kialakulásakor a Pest tágabb és szűkebb környékéről kiinduló hatások voltak a meghatározók. A palóc jellegű alapviseletre a Galga menti falvak lakosságának öltözké éppúgy hatással volt, mint a velük legszorosabb kapcsolatban álló környező településeké. Dunakeszi, Fót, Mogyoród, Szada, Rákospalota lakossága egymásra kölcsönösen hatóan alakított ki egy, főbb elemeiben hasonló, apró jellegzetességek alapján egymástól megkülönböztethető viseletet. A színek, hímzések a korabeli értő szem számára egyértelműen megkülönböztették az egyes településekről jövők viseletét,

14. kép: Jegyespár fotója (1900 körül)

⁹⁹ VERES, 1940. 24.

¹⁰⁰ Kővári Klára leletmentő ásatása, Dunakeszi, Penny Market áruház építése, 1998–1999, TIM Adattár, A.2135–99, 5–6.

de a szoknya hossza és sziluettje, a kékfestő kötény használata, a felsőtestet blúzszerűen borító szűk felsők és a hímzett ünnepi nyakbavaló kendők az egész Pest-környékre jellemzőek. A dunakeszi viselet különösen a rákospalotaival mutat sok közös elemet, amely a közös élethelyzet (piacozás) mellett a közös beszerzési forrásoknak volt köszönhető.¹⁰¹ 1906-ban írta Dunakeszi, Rákospalota és Fót viselete kapcsán Gabnay Ferenc:

„gyönyörűségem tellett benne három olyan viruló magyar községet együtt találni, melyek az eredeti viselethez híven ragaszkodnak s olyan jó módban élnek, hogy azt meg is tehetik”.¹⁰²

A viselet, különösen a nők ruhadarabjai vagyont, életre szóló befektetést is jelentettek a hagyományos paraszti társadalmakban, gazdagabbá, díszesebbé válásuk pedig általában mezőgazdasági konjunktúrához kötődött. A paradicsomtermesztésből keletkezett bevétel így hozzájárult a dunakeszi viselet kiteljesedéséhez. A településen élő polgári lakosok öltöztete a paraszti lakosságra nem gyakorolt hatást.

A kender termelése és feldolgozása a településen 1900 körül már megszűnt, részben a belterjes mezőgazdasági művelésre való áttérés, részben a termények piaci értékesítéséből következő gazdasági fellendülés miatt. A szövés munkáját Dunakeszin már a 19. század végén sem az asszonyok, hanem takács végezte, a 19. század végén pedig már általános volt a gyári gyolcs és egyéb gyári anyagok használata.¹⁰³

Gyermekviselet

A megszületett gyermek első öltöztete a kockás, vagy csíkos huzatú erős vászonból, kanavászból készült sarkos pólya volt. Ünnepi alkalmakra – pl. keresztelőre – volt fehér vászonpólya is, de mindennapokon a kevésbé kényes mintás pólyába tették a babát. A pólyából kinövő kisgyerekek három éves korukig, nemtől függetlenül *obonyost* viseltek.¹⁰⁴ A korabeli fotók alapján látszik, hogy ez kis ruhácska volt, melynek dereka testhez simult, deréktól pedig ráncolt kis szoknyarészt varrtak hozzá, és a háton gombolták.¹⁰⁵ A ruhadarab párhuzamai a Garam és az Ipoly menti palóc területekről ismertek, tehát a viselet legrégebbi rétegéhez tartoztak.¹⁰⁶ A két-három éves korú gyermekek hordtak a felsőtestüket is takaró mellekötényt a ruhájuk felett.

¹⁰¹ BOROSS, 1964. 77–106.

¹⁰² HATHALMI GABNAY, 1906. 122–123.

¹⁰³ Szakáll Lászlóné gyűjtése, év nélkül, lapszámozás nélkül.

¹⁰⁴ Szakáll Lászlóné gyűjtése, év nélkül, lapszámozás nélkül.

¹⁰⁵ LEGINDI, 2008. 4. Legindi Tímea az *obonyost* alul gombolt, zsákszerű ruhaként írja le. Sajnos tárgyi emlék nem maradt fenn, a fotók alapján nem állapítható meg, hogy a ruhadarab alul összeért. Valószínűbb, hogy hideg időben – akárcsak a palóc területeken – aláöltöztek, lábközt hasított kezeslábast adtak a ruhácska alá.

¹⁰⁶ KERÉKGYÁRTÓ, 1977. 405.; JÓKAI-MÉRY, 1998. 162., 223–224.

A háromévesnél nagyobb gyermekek már nemük szerinti öltözéket kaptak és ettől kezdve a használt anyagok és a szabásvonalak tekintetében nem volt jelentős különbség a gyermek- és ifjúkori ruhájukban. A gyermekkorukban is felnőttes öltözetet viselő gazdafiúkból lett legények, majd gazdák ruházatában leginkább csak méretbeliek az eltérések. A lányok viseleti alapidarabjai is megegyeztek a felnőtt nők ruhadarabjaival, de a hajviseletben, a színhasználatban, egyes jellegzetes darabokban, díszítésükben az életkor, a társadalmi helyzet és az alkalom jól láthatóan megnyilvánult. Az eltérések kifejtésére a női viselet egyes darabjainál kerül sor.

15. kép: Hubináné három gyerekével

Az 1920-as évektől kezdődően, polgári hatásra kezdtek megjelenni a fiúk öltözetében új elemek, mint a boltban vett, végig gombos ing, trikó, kötött kardigán, rövidnadrág, zokni, bakancs. A lányviseletbe bekerülő kötött darabok mellett az öltözet paraszti jellege megmaradt – így gyakori volt, hogy míg a kislány már polgári ruhában járt, lánytestvére paraszti öltözetben.

Férfiviselet

A férfiak pamutos kendervászon, majd bolti vászon (*gyócs*) inget és gatyát, a 20. századtól már csizmanadrágot és *lajbit* – mellényt – viseltek, a gatyá pedig nyáron felső, télen alsó nadrággént funkcionált. Az ing a 19. század végétől jellemzően bevarrott bő ujjú, gombos kezelőjű, pálhás, vállfoltos, kis galléros, elöl gombbal záródó. Az ünnepi ingeket díszítették csak, a gomboláspánt melletti és alatti részre kerülhetett hímzett apró laposöltéses virág, vagy monogram.¹⁰⁷

A téli viselethez *roggyantott* szárú bőr csizma, fekete, vagy sötétkék posztókalap és ugyanilyen színű posztó, szövet, vagy bársony *zakó* tartozott. A zakó zsinóros, vagy duplagombos záródású volt. A módos gazdák téli öltözképt prêmes gallérú posztókabát, a *mikádó* egészítette ki, amelyhez nagy hidegben prêmes sapkát tettek a fejükre. Az ingeket, gatyákat helyben készítették, Dunakeszin csizmadia több is működött, míg a kalapok, posztó ruhák beszerzési helye Vác volt, ahol a vásárban vették,

¹⁰⁷ LEGINDI, 2008. 4.

16. kép: Dunakeszi legények (1920)

bokréta különböztette meg. Szokás volt ugyanakkor, hogy az esküvőre a vőlegény új öltözet ruhát csináltatott.¹⁰⁹

Az 1930-as évektől kötött, bolti ruhadarabok (meleg alsók, szvettek, kardigánok) is bekerültek a férfiviseletbe. A szakmát tanuló, vagy iparban munkát vállaló parasztfiúk már ekkortájt kivetkőztek, a csizmát felváltotta a cipő, bolti inget, öltönyt, nyakkendőt hordtak.

Női viselet

A dunakeszi női viselet alapdarabja a közvetlenül a testre öltött vállfoltos, pálhás, kerek nyakú, elől gombbal záródó, és függőleges hajtásokkal díszített, bevarrott, könyékig érő szűk, vagy ünnepre puffos, slingeléssel díszített ujjú gyolcs *ing* volt. Az egyszerűbb, hétköznapi ing szolgált éjszakai hálóruhaként is egyben. Az ingek mellrészén, a gomboláspánt alatt vagy az ujjak alján levő apró laposöltéses virágot, monogramot helyben rajzolták és hímezték, míg az ünnepi alkalmakkor használt lyukacsos, kivarrt fehérhímzés alapjául szolgáló mintákat valószínűleg Rákospalotán „*ütötték, vagy írták*”.¹¹⁰

17. kép: Vállfoltos gyolcsing

vagy a helyi szabóknál készítették a szükséges ruhadarabokat.¹⁰⁸ A 19. század végére a kerek, vagy egyenes tetejű kalapok helyét átvették a magas, hosszában beütött tetejű, keskeny, hajlított karimájú iparoskalapok.

A vőlegény öltözetét az ünnepeltől csak a zakója hajtókájára tűzött – a 19. század végétől a 20. század közepéig –, egyre kisebb méretű művirág, majd mirtusz

Az ing fölé került egy szűk vászon alsószoknya, a *pendely*, amit még a bugyi elterjedése után is hordtak, épp annak eltakarására.¹¹¹ A 19. században az ing és a pendely még

¹⁰⁸ Szakáll Lászlóné gyűjtése, év nélkül, lapszámozás nélkül.

¹⁰⁹ BAKA, 1989. 83.

¹¹⁰ BOROSS, 1964. 80–81.

¹¹¹ Szakáll Lászlóné gyűjtése, év nélkül, lapszámozás nélkül.

pamutos kendervászonból készült, az 1920-as évektől már bolti gyolcsból.

Az öltözet sziluettjét meghatározta az alsószoknyák hossza és száma. Az ing és pendely felett viselt, egyszerű, derékban ráncolt, alján csipkével díszített legalsó szoknya felett 5-6 sűrűn ráncolt, keményített alsószoknyát hordtak. A sok alsószoknyától az alsótest erősen hangsúlyos, vaskos sziluettet kapott. Fehér szoknya alá csak fehér alsószoknya kerülhetett, színes szoknya alá világos alapszínű tarka alsószoknya is. Idős asszonyoknak az alsószoknyájuk is sötét színű volt.¹¹² A dunakeszi női viselet kifejezetten anyagigényesnek számított, a sűrű, apró ráncolás miatt akár 4 méter anyagot is felhasználtak egy alsószoknyához.¹¹³ Arra gondosan ügyeltek, hogy a szoknya alól az alsószoknya ne villanjon ki, ezt a házból kilépés előtt tükörben ellenőrizték. Valószínűleg a 20. század elején ez még nem volt íratlan szabály, egy 1921-ből származó fotón az alsószoknya csipkeszegélye jól látható.¹¹⁴

A felső szoknya is sűrűn ráncolt, kivéve a kötény alatti területet, amely így szépen kifeküdt, nem emelte meg a szoknyát elől. Az anyaga lehetett, az évszaktól függően, magában mintás selyem, szövet, csinvat (sávolykötésű szövet), az egyik oldalán fényes felületű ebelaszt, kékfestő, flanel, vagy barhent (egyik oldalán bolyhos, sűrűn szőtt pamutszövet). A szoknyák alját piros anyaggal szegték, a *bécsi pirost* Rákospalotán is használták, ott *bécsi rongy* néven emlegették.¹¹⁵ A szoknya hossza a 19–20. század fordulóján boka felett ért, az 1920-as évektől már rövidebb, a térd alatt tenyérynivel végződött.

A paraszti öltözet egyik legfontosabb eleme a *kötény*. Az ünnepi ruhának harmonikus kiegészítője, a hétköznapiak pedig elengedhetetlen része, amely a mindennapi munkavégzésben (pl. veteményezéskor, vagy a termény leszedésekor) nagy segítséget nyújtott.

18. kép: Olter Katalin viseletben

¹¹² BAKA, 1989. 23.

¹¹³ LAKATOS, 2004. 3.

¹¹⁴ László Gyula felvétele, 1921, NM Fotótára, F 39062.

¹¹⁵ BOROSS, 1964. 82.

A hétköznapi kötényhez kék klott anyagot használtak. Az ünnepre való *glancos* kötényt Dunakeszin úgy készítették, hogy a klott anyagot kék, az idősebbeknek szántat fekete festékkel bekenték, majd a befestett anyagot üveghengerrel csiszolták fényesre. A kötényt széles, rávasalt rakások díszítették. Az ünnepi kötény aljára gépi dísztüzés került, hímzett darabok ritkán fordultak elő, inkább csak a kislányok kötényének két felső sarkát hímezték ki.¹¹⁶ Fehér madeira kötényt viseltek a lányok bér-málkozáskor, a lányköri és Mária-lány-viselethez. A kötény rövidebb volt a szoknyánál, anyaga, szabása és a rávasalt hajtások miatt kissé elállt attól.

A dunakeszi nők ritkán jártak csak ingben, jobbára csak nyári munkavégzéskor. Nyáron az ing fölé a lányok nyomott mintás selyem, vagy kasmír, az asszonyok ebelasztból, vagy bársonyból varrt *pruszlikot* vettek. A szűk, elől mélyen kivágott, kapoccsal záródó, a hátközép alján fodros (*seszlis*) bélelt mellény díszítésének egyik eleme a háton lévő íves dísztüzés, a másik az apró virághímzés volt. A hímzett virágok akkor is a pruszlikra kerültek, ha az anyag önmagában nyomott virágmintás, vagy gyári hímzésű *bimbós* anyag volt – annak ellenére, hogy a nyakrakendő alól szinte soha nem látszott ki.

A felsőruházat legjellegzetesebb darabja Dunakeszin a *jupli*. A szűk, hosszú ujjú, elől hajtásokkal¹¹⁷ díszített blúzfélét időjárástól függően sokféle anyagból készítették a helyi parasztvarrónők, vagy ügyes kezű asszonyok. A hozzá szükséges anyagokat Rákospalotán szereztek be, de kékfestő anyagot Dunakeszin is lehetett vásárolni, a 20. század elején még működött kékfestő műhely a településen. A leggyakoribb alapanyagok a selyem, a szatén, a csinvat, az ebelaszt és a kékfestő, télen a szövet és a barhent voltak. Az anyag lehetett önmagában nyomott virágmintás, vagy bimbós. Gyakran a szoknya és a jupli azonos anyagból készült, de nem volt elvárás. A fiatalok fehér, rózsaszín, zöld, világoskék, piros színű juplit varrattak, az asszonyok sötétebb kéket, sötétzöldet, meggyzínűt, az idősebbek lilát, barnát, sötétkéket. A település női viseletét hosszú ideig meghatározó ruhadarab szabása az évtizedek alatt egy jelentős változáson ment keresztül – 1920 előtt a jupli háta egyenes volt, utána a *szívhatú* jött divatba.¹¹⁸ A korabeli fényképek tanúsága szerint a juplit a kötény fölé kihúzva és a köténnyel leszorítva is viselheték. Az 1940-es években a fehér gyöngyház gombos blúzok jöttek divatba.¹¹⁹

Hűvösebb időben került elő Keszin a *nyárika*, vagy *under* nevű bélelt, szűk kacamajka, amely szövetből, matlaszból (dombormintás, selyempamut kettős szövetből), vagy bársonyból készült kabátka volt. Jellegzetessége volt a kerek nyakkivágás, a bársonyszalaggal paszpólozott szél

¹¹⁶ Szakáll Lászlóné gyűjtése, év nélkül, lapszámozás nélkül.

¹¹⁷ Gyakran használták díszítőelemként a *smúzlinak* nevezett szembehólt, azaz a két egymással szembe varrott, vasalt hólt. Szakáll Lászlóné gyűjtése, év nélkül, lapszámozás nélkül.

¹¹⁸ Szakáll Lászlóné gyűjtése, év nélkül, lapszámozás nélkül.

¹¹⁹ VERES, 1940. 25.

és mandzsetta, valamint a kabátka ujjain, a felkaron körülfutó bársony csík. Az elöl kapoccsal záródó szűk felsőt hátul kis fodor, a *seszli* díszítette. A fodor alatt kényelmesen elfért a *nyakrakendő* megkötött csomója.¹²⁰

A *nyárika* viselése az 1920-as években ment ki a divatból, helyét a rákospalotai rőfösüzletben vásárolt fekete, vagy világos (fehér, drapp) gyapjúfonalból készült berliner vette át. A kendő helyi neve *berliner*, míg a kislányok által viselt téli kendő neve – rojtjai formája miatt – *nudlis kendő* volt.¹²¹

Szintén bolti beszerzésű darabként épült be a dunakeszi viseletbe a *trigó*. A rákospalotai Sparber kötőgyár már az 1880-as években gyártott gyapjúból kötött szvetereteket és kardigánokat. Ezek mintájára a berliner kendőket is forgalmazó rákospalotai Schwartz nevű rőföskereskedő boltjában kötőműhelyt rendezett be, és saját gyártású *trigó*kat, azaz duplasoros csontgombbal díszített kardigánokat hozott olcsóbban forgalomba, amelyeknek a Pest környéki településeken, így Dunakeszin is jó felvevőpiacuk volt.¹²²

A Pest környéki települések női viseletének legfeltűnőbb darabja a nyakban viselt színes-díszes, hosszú rojtos nyakbavaló kendő – Keszin *nyakrakendő*. Ezt már kisgyermekkoruktól kezdve, életük végéig minden ünnepi alkalommal viseltek a pruszlik, vagy a jupli felett, amelyet szinte teljesen eltakart. A félbehajtott kendőt a nyakba erősen felhúzták, elöl keresztben átkötötték és hátul *bokorra* kötötték. Ennek viselésében a környező településektől az különböztette meg a dunakeszieket, hogy itt a kendőt meg is csavarták, míg Rákospalotán és Fóton csavarás nélkül tették a nyakba. Anyaga lehetett selyem, kasmír, ebelaszt, színük pedig a szivárvány szinte minden színében tündökölt, különösen kedveltek voltak a halványzöld, tintakék, vagy rózsaszín kendők. Díszítésük gyári hímzésű rózsás volt, amelyet a virág méretétől függően *nagykoszorúnak*, vagy *kiskoszorúnak* mondtak. A kendőket többféle anyagminőségben és árban Rákospalotán szereztek be. A nyakrakendők divatjában az 1920-as évek végétől következett be változás. A dunakeszi konzervgyárba szezonként idénymunkára érkező matyóföldi asszonyok fizetésük kiegészítésére hímzést vállaltak, házról házra járva ellátták a környék településeit hímzett kendőkkel.

19. kép: Barátnők paradicsomvirágos nyakrakendőben

¹²⁰ Szakáll Lászlóné gyűjtése, adatközlő Füstös Erzsébet. Nagyanya, F. Tóth Istvánné, F. Tóth Rozália (1880–1936) téli piacozásra hordott viselete volt a *nyárika*.

¹²¹ Szakáll Lászlóné gyűjtése, év nélkül, lapszámozás nélkül.

¹²² Boross, 1964. 82.

A matyó motívumokkal még színesebbé vált a helyi női öltözet. A dunakeszi nők azonban saját világukhoz alakították a matyó motívumokat – így lett a kendő neve a paradicsomtermesztő településen *paradicsomvirágos* nyakrakendő.¹²³ A szintén paradicsomtermesztő Rákospalotán ugyanezt *paradicsomszélű*nek nevezték. Schwartz üzletében – jóval drágábban – kapható volt hálós kötésű selyem és kasmír rojtos, gépi hímzéses paradicsomvirágos kendő, amelyből módos dunakeszi lányok, asszonyok is vásároltak.

20. kép: Mária-lányok

A nyakba való kendők között külön hely illeti meg a Mária-lányok fehér sifonból készült, keményített, vasalt, slingelt és széles horgolt fodrorral szegélyezett nyakrakendőjét, amelyet szintén elől keresztelve hordtak, de ennek végei hátul hosszan lecsüngtek viselője szoknyájára. A nyakrakendő felöltésére különösen ügyeltek. A helyi női társadalom, amely a Mária-lányoknak kiemelt helyet biztosított, már azt is szóvá tette, ha a kendő fodra nem megfelelően állt.¹²⁴

A lányok nem viseltek fejrevalót, fejük legfőbb éke hosszú hajuk volt, amelyet befonva, szalaggal díszítve hordtak. A hajukat középen választották el, a halántékuknál kétoldalt egy-egy megsodort hajtincset – *sodrékot* – vezettek hátra, ezt megkötötték, majd *hajfonó* madzag segítségével három ágra befonták. A hajfonat végére széles, színes bolti hímzéses szalagból csokros szalagot kötöttek, a *lentmegkötőt*. A szalagcsokrot munkavégzéskor mindig levették, de munkába jövet-menet hordták. Ünnepi alkalmakkor a *lentmegkötő* kiegészült a színes szalagra cserélt, *befonatnak* mondott hajfonó madzaggal, a halántékon megkötött, széles és hosszú, X alakban keresztezett szalagcsokorral, *nagy mászlival* és az erről lelógó keskenyebb szalaggal, a *lógógóval*.¹²⁵ Egy-egy ilyen, az elhasználódás miatt kétfévente kicserélésre kerülő teljes szalagkészlet ára 1906-ban 20-40 korona volt (a napszámber átlaga 2 korona körül alakult).¹²⁶ Az 1920-as évektől a lányok hajviselete egyszerűbbé vált, a középen, vagy oldalt elválasztott, befont hajukba már csak egy szalagot kötöttek.

Az asszonyok a 20. század elején két oldalra elválasztott hajukból egy-egy sodrékot vezettek hátra, az egészet összekötötték, majd fonatlanul,

¹²³ Szakáll Lászlóné gyűjtése, év nélkül, lapszámzás nélkül.

¹²⁴ LEGINDI, 2008. 5.

¹²⁵ HATHALMI GABNAY, 1906. 123.

¹²⁶ HATHALMI GABNAY, 1906. 96.

egy széles kontydeszka át, egy nagyfogú bádofgésűvel a hajtőre visszatűzték. Erre került a fekete főkötő, amire a hajtő alatt megkötött kikötött kendő, végül az áll alatt megkötött kendő került. A kontydeszka olyan nagy volt, hogy a sarkoknál kiszakította a főkötőt. Készítése az 1900-as évek elején a vőlegény feladata volt, az esküvő előtti napon kapta meg a menyasszony, hogy felkészülhessen felkontyolására.¹²⁷A nehézkes, kényelmetlen kontydeszka és a főkötő az első világháború után már nem volt használatban, az asszonyok – kisebb – kontyfésűvel feltűzött hajukra már csak kendőt kötöttek, az időjárástól függően vastagabb, vagy vékonyabb anyagból.

21. kép: Dunakeszi női fejviselet

22. kép:
Dunakeszi asszony kendőben (1918)

Az első gyermek megszületéséig viselhették templomba járásakor a kikeményített, fehér, slingelt, lyukhímzéses finom batiszt kendőjüket (ugyanilyen volt Rákospalotán a lányok téli ünnepi fejkendője),¹²⁸ amelyet már lánykorukban kihímmeztek. A Dunakeszin használt hímzésmotívumok összegyűjtése nem történt meg, a néhány megőrződött tárgy erre nem nyújt lehetőséget – a valószínűleg Rákospalotán üttetett, vagy előrajzoltatott lyukhímzéses, kerek virágcsokor és virágfüzér jellegű motívumok helyi elnevezésére, nevezetes helyi hímzők meglétére nincs adat.

A menyecskék hátra, azaz kikötötték a fejüket – a kendő szebb tartását a beletett papír biztosította. Az asszonyok elől megkötött kendőt hordtak. A kendő megköté-

¹²⁷ HATHALMI GABNAY, 1906. 124.

¹²⁸ BOROSS, 1964. 85.

sére nagy figyelmet fordítottak – aki nem volt olyan ügyes kezű, ünnepi alkalmak, templomba menetel előtt megkért egy hozzáértő *kendőkötő* asszonyt.¹²⁹

A kendők anyaga virágos, magában mintás, vagy gépi hímzésű se-lyem, csinvat, vagy szövet lehetett. Beszerzési helyük a már említett rákospalotai rőfösüzlet volt, ahol a kiváló üzleti érzékű tulajdonos a környező települések igényeinek megfelelően az egyszínű kendőket géppel kihímezte, bimbóztat-ta.¹³⁰ Hétköznapi nyári vékony cérna-kendőjüket „sárgított” kendőnek nevezték a keszi asszonyok, sajátos színét a padlóbeeresztő folyadék-kal történő kezeléstől kapta.¹³¹ 45 év felett a korábbi színes-virágos kendők helyét a kevésbé harsány, apró mintás barnás, lila, majd fekete kendők vették át.

A csizmaviselés az 1920-as évekig volt szokás, munkára tavasztól őszig papucsot húztak. A csizma mellett már a 19. század végétől hordtak magas szárú fűzös, vagy ringlis cipőt. A fekete bőr, lakkbőr lábbeli kényesebb, emiatt ritkábban választott változata volt a bimbós hímzésű bársonybetétes magas szárú cipő. A magas szárú cipőt egészen a kivetkőzésig hordták, de ezzel párhuzamosan az 1920-as évektől sokan viseltek fűzös félcipőt, vagy pántos spanglis cipőt. A lábbeliket vásárban vették, vagy a helyi csizmadiánál, cipésznél készítették, méretre. A cipőkhöz hordott harisnya színe kék, barna, vagy fekete volt, csak a lánykori, Mária-lány és menyasszonyi ruhához húztak fehér harisnyát.

A dunakeszi nők családjuk anyagi helyzetétől függetlenül kevés ékszer viseltek, a magasra húzott nyakrakendő nem is tette volna láthatóvá a gyöngyből fűzött kalárisokat. Fülbevalója sok lánynak és asszonynak volt. A menyasszonyok és a Mária-lányok öltözetét tette teljessé a nyakrakendő felett viselt, Szűz Máriás medálban végződő vékony ezüst, vagy arany nyaklánc.

A mélyen vallásos településen a női viselet legszebb darbjait a templomban hordták. A hónap vasárnapjait öltözetükkel is megkülönböztették. A lányok és asszonyok ruhája hétről hétre vált sötétebbé, a lányok első vasárnap fehérben mentek templomba, második héten rózsaszínben, a következő héten eperszínű ruhát öltöttek, a hónap utolsó vasárnapján pedig ennél is sötétebbet, például bordó ruhát. Más ruhát viseltek kismisén, mást – szebbet – nagymisén. Elsőáldozáskor, bér málkozáskor is fehér viseletet öltöttek a lányok, de nyakrakendő nélkül. A fehér ruhát nem csak templomozáskor hordták a lányok. A Dunakeszi társadalmi életében fontos szerepet játszó báli alkalmak lányviselete is fehér színű volt, amelyhez kék csiszolt klott kötényt kötöttek. Az alkalomhoz illő, egyébként is anyagigényes ruhák kivitelezése komoly anyagi költséget rótt a lányos családokra.¹³²

¹²⁹ Szakáll Lászlóné gyűjtése, év nélkül, lapszámozás nélkül.

¹³⁰ BOROSS, 1964. 87.

¹³¹ Szakáll Lászlóné gyűjtése, év nélkül, lapszámozás nélkül.

¹³² Szakáll Lászlóné gyűjtése, év nélkül, lapszámozás nélkül.

Egy lány életének legnagyobb eseménye az esküvő volt. Ezen a napon minden szem rá és párjára szegeződött. A 19. században még nem volt külön menyasszonyi ruha – mindenki a legszebb, legünnepibb színes ruhájában jelent meg házasságkötés alkalmával és a menyasszonyt a leánytól csupán koszorúja különböztette meg. Az első világháború körüli időszaktól kezdve – igazodva az országszerte végbemenő változáshoz – a menyasszonyi ruha színe fehérré változott, de az 1920-as években még színes nyakrakendővel viselték. A kendő az 1930-as évektől vált fehér alapszínűvé, amelyet kék hímzés díszített.

23. kép: Esküvői fotó (1918)

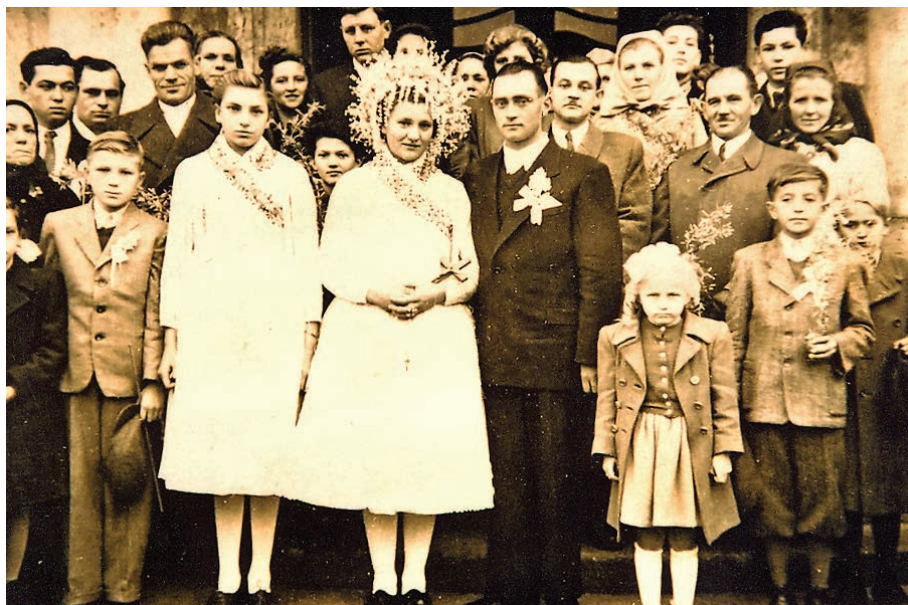
A ruha szabásában és stílusában a helyi öltözethez alkalmazkodott, de drágább anyagból készült, így újmenyecskeként még ünnepi alkalmakon is viselhetette.¹³³ A menyasszony öltözetének legdíszesebb darabja, amitől az ünnepi öltözék menyasszonyi ruhává vált, a fejdísz, a menyasszonyi koszorú volt. Sok háznál a menyasszonyi koszorút a tisztaszobában, a lakodalmas fényképpel együtt, beke-retezve megőrizték. A dunakeszi menyasszonyi koszorú az 1920-as évekig színes művirágokból készült, ezüstmöbökkel és hosszú ezüstszállakkal díszített, *rezgős* koszorú, amely az 1920-as évektől fehérré változott – a virágok mirtuszból készültek, ezüst díszekkel, de a rezgők a koszorún egészen a kivetkőzésig megmaradtak.¹³⁴ A szüzességét elvesztett lány fejére nem kerülhetett koszorú, a megesezt menyasszony kezében vitte *rezgős* koszorúját.¹³⁵

Dunakeszi paraszti lakossága hosszú időn keresztül megőrizte hagyományos viseletét, a 20. század első felében bekövetkezett társadalmi-gazdasági változások, a településen bekövezett életformaváltás azonban egyre erősebben éreztették hatásukat. A paraszti falu a megtelepedett iparnak köszönhetően felduzzadt – és közletről megismerkedett a városi jellegű életmóddal. Egyre több iparos, kereskedő, értelmiségi élt Keszin. Akiknek a föld már nem nyújtott megélhetést, az iparban kerestek maguknak munkalehetőséget, ahol könnyebb, praktikusabb ruhát hordtak. A

¹³³ BAKA, 1989. 83.

¹³⁴ A Révész István Helytörténeti Gyűjtemény állandó kiállításán színes és fehér koszorú is látható.

¹³⁵ Szakáll Lászlóné gyűjtése, László Istvánné Lengyel Máriától származó adat.

24. kép: Esküvői fotó (1951)

kivetkőzést mindenütt, így Dunakeszin is a férfiak kezdték. Azok a lányok, akik iparoshoz, vagy a MÁV Főműhelyben dolgozó munkásemberhez mentek feleségül, hamarosan elhagyták hagyományos viseletüket. Bohunka Lajos főjegyző népviseletet hordó feleségéről már anekdota született.¹³⁶

A dunakeszi paraszti öltözet a 20. század elejétől az 1950-es évekig érdemben alig változott (a szoknya rövidült, kötött darabok kerültek a viseletbe), az 1950-es évek végére azonban gyorsan áttértek a városi ruhára. A hagyományos darabok elhagyását megkönnyítette, hogy 1945 után szinte lehetetlen volt beszerezni a korábban használt alapanyagokat.

A jeles napokhoz kapcsolódó szokások és hiedelmek

A naptári év nevezetes napjaihoz kötődő szokások és a hozzájuk kapcsolódó hiedelmek a hagyomány gazdag rétegét jelentik, amelyek, ha már a szokás gyakorlása és a hozzá fűződő hiedelemháttér meg is szűnt, az emlékezetben sokáig megmaradtak. Az egyik legarchaikusabb, Luca-napi hiedelemadatot Veres Erzsébet tanítójelölt véletlenül mentette meg az utókor számára. Az 1980-as években Baka József még sok, a helyi szokásokra és hiedelmekre vonatkozó adatot gyűjtött, ezek, munkája nélkül, a 21. századra nagyrészt elvesztek volna.

¹³⁶ SIPOS, 2000. 83.

A szokások többségének gyakorlásával az 1950–1960 közötti időszakban hagytak fel, párhuzamosan a társadalmi és életmódbeli változásokkal. Egyes szokások (szüret, lakodalom) fenntartására, megújítására napjainkban is történnek erőfeszítések.¹³⁷

Téli ünnepkör

Borbála napja (december 4.) női dologtiltó nap volt, ezen a napon nem szabadott mosni.

Szent Miklós napja (december 6.) a gyermekek megajándékozásának jegyében telt a 20. század eleji Dunakeszin. A gyerekek kifényesített lábbelijébe főleg gyümölcsök kerültek: alma, dió, mogyoró, esetleg füge, sütemény. A rossz gyerekek vöröshagymát találtak a cipőben, vagy sült tököket – bár ez utóbbi csak az édességvárás fényében tűnt büntetésnek.¹³⁸

Luca napja (december 13.) szokáscelemekedetekben és hiedelmekben gazdag volt Dunakeszin is. Asszonyi dologtiltó nap volt, amelynek legfőbb elemei a tyúkokhoz kapcsolódó termékenységvarázsló eljárások voltak. Az asszonyok aznap nem mehettek át a szomszédba – hogy a tyúkok is otthon üljenek. Nem varrhattak, nehogy bevarrják a tyúkok tojónyílását. A nap reggelén a háziasszony a baromfi etetésekor a magot nem a földre szórta, hanem egy hordóabroncsba, hogy a tyúkok együtt maradjanak, egészségesek legyenek, ragadozó se tegyen kárt bennük.¹³⁹

A nap másik jellemző cselekedete időjárásjóslással volt kapcsolatos. E napon kezdte több asszony a Luca-kalendárium készítését,¹⁴⁰ azaz feljegyezték a következő 12 nap időjárását, hogy ebből vonjanak le következtetéseket a következő év 12 hónapjának várható időjárására. Szokás volt Dunakeszin ennek aznap, 12 órás változata is, amikor reggel 6-tól este 6-ig jegyezték fel az időjárás változását. A lányos házaknál volt szokás a Luca-napi búzaültetés, amely karácsonyra kihajtva a következő évre jó időt és gazdag termést ígért.¹⁴¹

1940-ben idős adatközlők még egy archaikusabb cselekményt is gyakoroltak. A természetfeletti, boszorkányos Lucától való félelmükben bentétek az ajtókat és ablakokat fokhagymával.¹⁴²

A téli ünnepkör szokásrendszeréből kiemelendő a karácsonyvárás és a *karácsony* szokásokban gazdag megünneplése. Ennek első mozzanata az előkészület idejének, az adventnek közös megülése. A nagyobb mun-

¹³⁷ A dunakeszi lakodalmas hagyományőrző rendezvény két évente kerül megrendezésre, a helyi Nyugdíjas Kiránduló Klub szervezésében. A 2015-ös rendezvényről: <http://dunakeszi.hu/a-mi-varosunk/hirek-kozelet/765-dunakeszi-lakodalmas> (letöltve: 2015. november. 2.)

¹³⁸ BAKA, 1989. 46.

¹³⁹ BAKA, 1989. 46.

¹⁴⁰ A kifejezés a néprajzi szakirodalomban általános, Dunakeszi használatáról nincs adat.

¹⁴¹ BAKA, 1989. 46.

¹⁴² VERES, 1940. 14.

kákat befejezték, a portákat rendbe hozták, mert „a Jézuskát nem illik gondozatlan lakásba fogadni”.¹⁴³ Az adventi misén csak az apró gyermekek és a rájuk vigyázó felnőttek nem vettek részt.

25. kép: Dunakeszi központja télen

A második világháborúig a rokon, szomszéd, vagy baráti családok összetársultak adventben, minden este más családnál gyűltek össze, hogy közös énekléssel, imádkozással várják Jézus születésének ünnepét.¹⁴⁴ A szentcsaládjárás – vagy, ahogy Dunakeszin nevezték, „szállást keres a Szent Család” – szokása karácsonyig tartott. A családok előre egyeztettek, hogy melyik háznál mikor tartják az ájtatosságot, hogy méltóképp felkészülhessenek a Szent Család fogadására. A befűtött tisztaszobában a nagy asztalból lett az oltár, ünnepi abrosszal leterítve, virággal, gyertyatartóval, a család saját szentképeivel, szobraival ékesítve. Az esti ájtatosságra érkező vendégek a Szent Családot ábrázoló képpel együtt érkeztek az első házhoz. A bevett beköszöntő formula – „*Dicsértessék a Jézus Krisztus! Szállást keres a Szent Család. Befogadjátok-e?*” – elhangzása után a háziasszony válaszolt: „*Befogadjuk, csak hozzák be!*” A képet elhelyezték a kialakított oltáron, majd közös ima és éneklés következett, amely adventi dalokból, a Szent Családról szóló énekből és az örvende-

¹⁴³ BAKA, 1989. 49–50. (A kéziratban az oldal hibásan, duplán számozva.)

¹⁴⁴ BAKA, 1989. 53. Baka József 10-12 családról és december 10-11-i kezdetről ír, ugyanakkor az egyházi indíttatású szokás országsszerte december 15-től 9 napon át tartott, így általánosan 9 család vehetett részt benne.

tes olvasóból tevődött össze. A közös ájtatosság után a kép az éjszakát a vendéglátó családnál töltötte, a háziasszony vitte tovább másnap este a következő házhoz.¹⁴⁵ Karácsony előtt Dunakeszin néhány szegény, gyermekes családot meg is szoktak ajándékozni, mintha magának a Szent Családnak adnák. Az ajándék elsősorban élelmiszer – kenyér, zsír, szalonna – volt. A templom Szent Antal-perselyéből szintén a rászorulóknak vettek karácsony előtt téli ruhát.

Dunakeszi katolikus lakossága adventben böjtös ételeket fogyasztott, szerda, péntek és szombat böjti nap volt, zsír helyett vajjal, vagy olajjal főztek, az ételeket tejföllel habarták be. Böjti napokon a reggeli a 19. században még kukoricakása volt, ezt a 20. századra felváltotta a tej, vagy tejeskávé kenyérrel.

Karácsony böjtjén a felnőttek többsége nem reggelizett, a gyerekek kenyéret, kalácsot kaptak tejjel vagy kávéval. Az ebéd tejföllel habart bablevesből és mézes-mákos gubából, vagy tésztából állt. Az ebéd végétével az anya minden családtag elé egy szelet kenyéret és almát, valamint hatkrajcárosokat tett. A szokás a család összetartozását jelképezte, emellett az asztalnál ülők jövő évi egészségét kívánta biztosítani. A lovakat is almáról itatták karácsonykor, hogy egészségesek legyenek. Karácsony böjtjén este nem kerültek más ételek az asztalra, a déli maradékot ették meg, de estére elkészült a karácsonyi asztal. A tisztaszobában az asztalt vetőabrosszal takarták le. Az asztal alá szakajtóban egy-egy marék széna és szalma, valamint szemes takarmány került. Az ünnepek végétével a szakajtó tartalmát az állatok kapták, a karácsonyi abrosz morzsáival együtt. A 20. században Dunakeszin már sok háznál állítottak karácsonyfát, ennek helye a fűtetlen szobában volt, ahol sokáig megmaradt – nem mindenhol tették az asztalra, sok helyen a gerendáról lógott lefelé. A karácsonyfa mérete, díszítése az évtizedek során sokat változott. A 19–20. század fordulóján nem volt szokás nagy fenyőfát állítani. A maximum egy méter magas fákat a pesti piacokon vették, karácsonyfatalp helyett takarmányrépából vágott tartóba tették, a jellemző díszítés az alma, ezüstpapírba csomagolt dió, kalácstésztából sült figurák és színes papírból készült lánc volt, amelyet az 1930-as évektől már füge, narancs, ostya, szaloncukor, bolti sütemény és gyertya váltott fel, a fa alá pedig a Kisjézust ábrázoló kis szentképet tettek.¹⁴⁶

Az ünnepi étkezések során a családtagok helye az asztal körül meghatározott volt, a sarokpad utca felőli oldala a felnőtt férfiak helye volt, a nők a tűzhely felőli részen ültek. A karácsonyböjti vacsora zárásaként forralt bort ittak, amiből a gyerekek is kaptak.¹⁴⁷ Az éjféλι miséhez nem kapcsolódott kiemelkedő szokáselem.

Karácsony napján reggel nyolc órakor tartották a faluban a pásztorok miséjét. Ezen nemcsak a tehén-, és disznópásztorok vettek részt, de az

¹⁴⁵ BAKA, 1989. 53.

¹⁴⁶ BAKA, 1989. 54., 56., 59.

¹⁴⁷ BAKA, 1989. 57.

állatokat tartó gazdák és családjuk is. A karácsony napja a család ünnepe volt, ilyenkor többnyire otthon töltötték az időt – látogatóba csak szűk rokonsági körön belül mentek.

Már a reggeli étkezés bőséges és gazdag volt, a felnőttek sült húst, vagy hurkát, kolbászt ettek, a gyerekek ilyenkor süteményt reggelizhettek. Az ebéd menüSORA felvonultatta mindazt, amit egy gazdacsalád télen az asztalra tudott tenni: húslevest, főtt húst tormával, sült húst vagy sült kacsát/libát savanyúsággal, rétest, süteményt. Ebéd után a családok fiataljai kiálltak a kapuba, a gyerekek egymásnak dicsekedtek a kapott ajándékokkal, a lányok viszont szerelmi jóslással múltatták az időt. A hiedelem szerint olyan nevű kedvese lesz a lánynak, amilyen nevű férfi legelőször arra megy karácsony napján.¹⁴⁸

Karácsony estéjén, Dunakeszin a betlehemezés és a karácsonyköszöntés szokása egyaránt ismert volt. Betlehemezni 12–15 éves fiúk jártak, a deszkából készült, 30 x 50 cm alapterületű, istállót formázó betlehemben porcelán állatfigurák között a jászolban szénán feküdt a porcelán Kisjézus. Az egyik fiú alakította az öreg pásztor, ő subát öltött. A házhoz érve a betlehemezők bekopogtak és „*Be szabad-e vinni a Jézuskát?*”, vagy „*Behozhatjuk-e a Jézuskát?*” felkiáltással kértek bebozást. A betlehemben meggyújtották a gyertyákat, majd következett a pásztoros játék: a kint maradt öreg pásztor behívása, a padlóra fekvő, subába betakarózó, majd alvást színlelő öreg pásztor, végül az álmáról kérdező társai.¹⁴⁹ Sajnos az adatközlők a betlehemes szövegét már nem tudták felidézni, de az adattöredék alapján is megállapítható, hogy a betlehemes Dunántúlra jellemző (kevés szereplős, a pásztorokat középpontba állító) típusát adták elő Dunakeszin. A karácsonyi dalok eléneklése után a fiúk pénzt kaptak a háziaktól.

Karácsonyt köszönteni fiúk is, lányok is párosával jártak. Bekopogtak az ablakon, s ha a „*Szabad-e karácsonyt köszönteni?*” kérdésükre kedvező választ kaptak, elénekeltek 1-2 karácsonyi éneket, majd „*Boldog karácsonyt!*” kívántak. A háziasszony a jókívánságért cserébe almát, diót és aprópénzt adott a köszöntőknek.¹⁵⁰

A karácsonyi ünneplés során a gazdák gondoltak azokra is, akik az állataikra egész évben vigyáztak. Bár pásztorokköszöntésről nem maradt fenn adat, tudunk arról, hogy az ünnepek után bort és kalácsot adtak ajándékba a pásztoroknak.¹⁵¹

Az *Istvánokat*, *Jánosokat* a rokonok, barátok megköszöntötték, de a János-napi borszentelés Dunakeszi boros gazdáik közt nem volt szokásban.

Az óév utolsó napján, *Szilveszter* este hálaadó misét tartottak a faluban. A disznóölésből maradt finomságokból (sült húst, hurka-kolbász, kocsonya) álló vacsora után a fiatalok táncmulatságba mentek. Az idősebb-

¹⁴⁸ BAKA, 1989. 55.

¹⁴⁹ BAKA, 1989. 57–58.

¹⁵⁰ BAKA, 1989. 57.

¹⁵¹ BAKA, 1989. 51.

bek, gyerekek nem várták meg az éjfélt, lefeküdtek. Az *Újév* beköszöntét az éjféltkor a Papkertenél elsütött – év közben a községházán őrzött – mészarágyú dörrenése jelezte Dunakeszi lakosainak. A 20. század elején még újév reggelén kívántak egymásnak boldog újesztendőt. A gyerekek is jártak boldog újévet kívánni, némi aprópénz fejében.¹⁵² Az országszer-
te elterjedt újévi hiedelmekkel kapcsolatosan nem maradt fenn adat.

A *tizenketted* a karácsony és vízkereszt közti időszak, amely Dunakeszin is munkára vonatkozó tilalmakkal járt együtt. Ilyenkor nem száradhatott mosott ruha a padláson, nehogy az állatokat dögvész sújtsa.¹⁵³ A tilalom országszer-
te valószínűleg a korabeli hiedelem szerint a család-
dot ilyenkor meglátogató halottakkal kapcsolatosan alakult ki.¹⁵⁴

Január 6-án, *vízkereszt* ünnepén minden család vitt haza a templomból nagyobb üvegben szenteltvizet, hogy Isten áldása legyen a házon és a ház népén. Ezt, a mintegy egyliternyi szenteltvizet az év során apránként használták el. Még aznap meghintették vele a lakószobákat, a konyhát. Ha csecsemő volt a háznál, fekhelyét kereszt alakban megjelölték a vízzel. Idős adatközlők az 1980-as években még emlékeztek olyan esetre, amikor szemmel vert gyereket szentelt vízzel megmosdattak. A haldokló ágyát is meghintették vele, hogy könnyebb halála legyen. *Vízkereszt* napján a gyerekek jártak *Háromkirályokat köszönteni*, de a köszöntő szövege, éneke nem maradt fenn. A vízkereszttel kezdődő *farsang* a mulatságok időszaka volt Dunakeszin is, amely jó alkalmat teremtett a fiataloknak a szórakozásra, ismerkedésre, párválasztásra. A lányt ugyanakkor csak felügyelettel engedték el farsangi mulatságba, ha még nem volt udvarlója, az anyja kísérte el. Ha már komoly udvarlója volt, és a szülőktől engedélyt kért, vele elmehetett. A farsangi mulatságokat a vendéglőkben rendezték, a legtöbb vendéglő állandó zenészeket foglalkoztatott, a legjobb cigányzenészeket Veresegyházihoz hozták.¹⁵⁵

Az iskoláskorú gyerekeknek is tartottak házaknál farsangi mulatságot, ahol egy-két zenész (dudás, majd hegedűs és citerás) muzsikájára táncoltak a gyerekek. Az ilyen alkalmakat *citerának* nevezték.¹⁵⁶ A farsang végéhez, utolsó napjaihoz, *húshagyókedd*hez külön szokások nem kapcsolódtak a településen.

Január 25-ét, *Pál napját* számon tartották a gazdák. A *Pál-forduló*

26. kép: Zenészek (1912)

¹⁵² BAKA, 1989. 61.

¹⁵³ SZŐKE, 2009a 4.

¹⁵⁴ PÓCS, 1990. 666.

¹⁵⁵ BAKA, 1989. 63–64.

¹⁵⁶ BAKA, 1989. 63.

időjárásából a hátralevő tél hosszára és milyenségére következtettek. A nap kedvelt étele volt a bablevés, vagy krumplileves, amelyhez pogácsát sütöttek. Arra azonban már a népi emlékezet nem terjedt ki a gyűjtéskor, az 1980-as években, hogy a *Pál-pogácsa* néven ismert tészta – az országiszerte ismert szokásnak megfelelően – minden családtag számára nevesítve készült-e, szűrtak-e bele libatollat, azaz használták-e haláljósásra.¹⁵⁷

Február 2-án, *Gyertyaszentelő Boldogasszony* napján a családok több gyertyát is szenteltettek a templomban. Szombati délutánokon az ájtatos asszonyok Szűz Mária képe, vagy szobra előtt égették egy kis ideig a szentelt gyertyát. Hagyományosan viharban, villámláskor gyűjtötták meg, hogy védelmet nyújtson a házbelieknek. Szentelt gyertyát tettek a haldokló kezébe is. Gyertyaszentelő időjárásjósó nap is volt. Dunakeszin úgy tartották: „*Lesz még hideg, ha a pap hátára süt a nap a körmeneten.*”¹⁵⁸

Szent Fausztinus pap és *Szent Jovita* diakónus vértanú-testvérek Hadrianus császár uralkodása alatt lettek Bresciában a keresztényüldözés áldozatai. Mivel nem tudták istentagadásra csábítani, vadállatok elé vették őket. Az állatok nem bántották a két ifjút, erre máglyára állították őket, de sértetlenek maradtak. Az éheztetés sem ártott nekik, ezért végül lefejezték mindkettőjüket. Példájuk a hagyomány szerint háromezer embert térített meg.¹⁵⁹ A Magyarországon szinte ismeretlen vértanúk emléknapja – február 15-e – a dunakeszi bortermelő gazdák fogadott ünnepe volt, akik Szent Fausztinus közbenjárását kérték a jó szőlőtermés érdekében. Ezen a napon kimentek a szőlőbe, akár esett, akár fújt, és a szőlő mind a négy sarkán megmetszettek egy-egy tőkét.¹⁶⁰ A szokás eredete, a fogadott nap kiválasztásának oka nem ismert, és Szent Fausztinusnak és testvérének szőlőhöz, borhoz kötődéséről sem hazai, sem európai adatot nem ismerünk.

Tavaszi ünnepkör

A húsvét előtti *virágvasárnap* Jézus Jeruzsálembé való bevonulásának emlékünnepe. Ilyenkor a dunakeszi hívek a Duna-parti bokrokról vágott barkaágakat vitték a templomba szenteltetni. Minden családtag kapott egy barkaágat, amelyet eltettek száraz helyre, hogy távol tartsa a betegséget. Beteg állatot gyógyítottak szentelt barka elégetett füstjével.¹⁶¹

A húsvét megünnepléséhez gazdag hagyományanyag kapcsolódott Dunakeszin. A böjti időszakot a hívek megtartották, a negyvennapos időszak alatt szerdán, pénteken és szombaton böjtöltek; nem ettek húst, nem főztek zsírral és naponta csak egyszer étkeztek. Az asszonyok otthon napköz-

¹⁵⁷ BAKA, 1989. 64.

¹⁵⁸ BAKA, 1989. 64.

¹⁵⁹ <http://www.katolikus.hu/szentek2/NAPTAR/00000002.HTM> (letöltve 2015. szeptember 16.)

¹⁶⁰ BAKA, 1989. 64.

¹⁶¹ BAKA, 1989. 66.

ben is többször imádkoztak, ha alkalmuk adódott rá. Bőjtben nemcsak a templomi öltözet volt sötét színű, otthon is sötét ruhában jártak.¹⁶²

Nagycsütörtök éjjel a temetőben keresztúti ájtatosságot tartottak, *nagypénteken* a templomtoronyban megszólaló *kerepű* (kereplő) hívta a híveket. A *kerepülést* a gyerekek nagyon szerették, ilyenkor a búcsúban, vagy vásáron vett kiskereplőkkel egésznapzajtcsaptak. Ha a felnőttek belefáradtak a zajba, a gyerekeket a mezőre küldték, ott zajongjanak. A nagypénteki szertartás része volt az elsősorban iparosok által elénekelt *passió* és a *Szent Sír-örzés*. Nagypénteken az asszonyok virágokkal díszítették fel a Szent Sírt, ahol pénteken és szombaton óránkénti váltásban örködtek a 20. század első felében a fiatalok, saját egyesületük (Mária-lányok, leánykör, Szívgyárda, cserkészek) ruhájában.¹⁶³

27. kép: Szent Sír a templomban

A *nagyszombat* volt a takarítás, sütés-főzés napja, a háziasszony kalácsot, bejglit sütött, megfőzte a sonkát. A gazda is előre elkészült minden lehetséges munkával, hogy az ünnepek alatt ne kelljen a gazdasággal foglalkozni. A tojásokat csak pirosra festették, a díszítés nem volt szokásban, de az ablakokba egy-egy szép piros tojást kitétek. A gyerekek ilyenkor kaptak új ruhát ajándékba, ezt már nagyszombaton megkapták, hogy a feltámadási körmenetre felvehessék.¹⁶⁴

A *Húsvétvasárnap* már nem főztek, a gazda sem dolgozott. Az állatokat sem hajtották ki, aznap a pásztorok is elmentek a templomba. Az ételek szentelésére általában nem a kora reggeli, hanem a délelőtti misén került sor. A húsvétvasárnapi ebéd kedvelt eledele volt a töltött káposzta. Húsvétvasárnap az 1930-as években tartottak bált is, ez elsősorban az iparos fiatalság szórakozása volt.¹⁶⁵

A 20. század elején a dunakeszi fiatalság is kútvízzel locsolkodott *húsvéthétfő* reggelén. Valamikor a két világháború közötti időben történt egy baleset – egy lány homloka megsérült a locsoló vödörtől –, ekkortájt kezdtek a dunakeszi legények is áttérni a kölnivízzel való locsolásra. Eből az időszakból származik az alábbi locsolóvers:

*„Ma van húsvét napja, második hajnala,
helyben szoktak járni, az ifjak tábora.
Kelj fel, kelj fel kislány, arany nyoszolyádból,
pár hímesed vedd ki, arany kis kaskádból.*

¹⁶² BAKA, 1989. 65.

¹⁶³ BAKA, 1989. 66.

¹⁶⁴ BAKA, 1989. 67.

¹⁶⁵ BAKA, 1989. 68.

*Ha van pár hímesed, rózsavizem készen,
hajtsd le fejed, hadd öntsem meg szépen.”¹⁶⁶*

A lányok a legényeket itallal, dohányáruval kínálták, ajándékba a különösen kedves locsolók virágot is kaptak, amit a kabátjuk gomblyukába tűzhettek. Ahogy Dunakeszin mondták: „*Udvarlónak szegfűt, vőlegénynek rózsát.*” A locsolkodó kislányok piros tojást kaptak. A délután a fiatalok számára a játék ideje volt – a fiúk labdázta, vagy golyóztak, tojásütésről, gurításról nincs adat. A húsvéthétfő volt a rokonlátogatások legfőbb időszaka is, délután táncmulatságot is tartottak.¹⁶⁷

Húsvét után, *fehérvasárnap*, a húsvéti ünnepkör zárónapján látogatták meg egymást a komaasszonyok. A komaság a műrokonság egy fajtája, amelyben a házaspárok többnyire kölcsönösen egymás gyermekeinek keresztszülei. Dunakeszin a lányok közötti szertartásos barátságkötés aktusa, a komálás, vagy mátkálás nem volt ismert. Fehérvasárnap délutánján, ha jó volt az idő, a legények is, a lányok is játszottak, külön csoportokba verődve.¹⁶⁸

Április 24-e, *Szent György napja* a hagyományos paraszti társadalmakban fontos fordulónap, jobbára ez a nap jelentette a tavasz és a nagy mezőgazdasági munkák kezdetét. Dunakeszi gazdái és a helyi előljáróság e naptól számították a községi szezonális alkalmazottak munkaviszonyát, ekkortól élt a mezőőr, szőlőcsősz, tehenes és disznópásztor szerződése.¹⁶⁹ Az első kihajtáshoz azonban nem kapcsolódtak a jószág egészségét, szaporodását, tejhozamát biztosító szokáscselekedetek.

Szent Márk napján, április 25-én búzaszentelő körmenetet tartottak a határban. A menet a falu déli végén lévő Alsó-kereszthez tartott, ott történt a szertartás. A megszentelt búzatáblából a résztvevők húztak egy-egy szálat, otthon a *Bibliában* tartották, de a szentelmény használatáról nem maradt fenn adat.¹⁷⁰ A két világháború közötti időszakban a község közepén is volt egy kis búzatábla, az iskolások részére évről évre ott tartottak körmenetet.

A zöld ág országzerte a természet megújulásának szimbóluma, egyben szerelmi ajándék és az udvarlási szándék kinyilvánítása. Dunakeszi legényei is *május 1-jére* virradó éjszaka állították a *májusfát* a kiszemelt lányok udvarára. A kivágott 2-3, vagy akár 5 méter magas, arányos, letisztított kérgű nyárfát este vitték a lányos házhoz, hogy ott a kapuoszlophoz rögzítsék. Innentől az adatközlők eltérően mondták el a lányok szerepét a májusfa díszítésében. A név szerint nem ismert, 1900 körül született adatközlő szerint a lány tudott róla, készült rá, hogy májusfát kap – és aktívan közreműködött a fa szalagokkal, színes papí-

¹⁶⁶ Szakáll Lászlóné gyűjtése, 1980-as évek, adatközlő Lengyel József.

¹⁶⁷ BAKA, 1989. 69.

¹⁶⁸ BAKA, 1989. 69.

¹⁶⁹ BAKA, 1989. 70.

¹⁷⁰ Szakáll Lászlóné gyűjtése, év nélkül, lapszámzás nélkül.

rokkal, hímzett zsebkendőkkel való feldíszítésében. A lányok versengtek is azon kimondatlanul, hogy kinek a fája szebb. Az 1920 körül született adatközlő úgy emlékezett, hogy a fa feldíszítése is a legények feladata volt, akárcsak az üveg bor felerősítése a fa csúcsára. Az 1930-as évektől vették át a textilszalagok helyét a sérülékenyebb, de jóval olcsóbb színes krepp-papír csíkok. Május 1-jén az eladó korú lányok körbejárták a falut, megbeszélték, ki, kik kapták a legszebb májusfát. Este a legények fogadott zenéssel mentek szerenádot adni a választott lány ablaka alá. A hónap végén, a fa kidöntésekor kisebb táncos mulatságot tartottak, „*kitáncolták a fát*”.¹⁷¹

A polgárosuló Dunakeszi ünnepe volt a két világháború közötti időszakban a településtől távolabb, a Fő úttól a Dunáig terjedő akácerdőben rendezett, jótékony célú *községi majális*, ahol a helyi egyesületek által szervezett egész napos programon sok fogyott a híres keszi rétesből.¹⁷²

A dunakeszi hívek *áldozócsütörtök* előtt három napon át (hétfő, kedd, szerda), testi-lelki javaikért tartottak könyörgő, imádságos napot, úgynevezett *keresztjáró napokat*. E-gyik nap az Alsó-kereszthez, a következő nap a temetői kereszthez, harmadik nap az Újszőlők melletti pléhkereszthez mentek imádkozni. A szokást a későbbiekben is megtartották, de a templomhoz közelebb eső keresztekre esett a választás a távoli keresztek helyett.¹⁷³

Pünkösöd ünnepe Dunakeszin néphagyományokban nem nevezhető gazdagnak. Pünkösöd vasárnap mozsárágyú lövése jelezte a híveknek az ünnep beköszöntét. A leányok és legények játékokkal múltatták az időt, az 1930-as évektől már bált is rendeztek az ünnep mindkét napján. Pünkösdhétfő *doglogtiltó* nap volt.¹⁷⁴

Úrnapja a pünkösöd utáni második hét csütörtökje, amikor a körmeneteknek virágokkal és szentképekkel díszített úrnapi sátrat

28. kép: Úrnapi körmenet

¹⁷¹ BAKA, 1989. 105.

¹⁷² SIPOS, 2000. 55.

¹⁷³ BAKA, 1989. 70. A gyűjtésben közölt napoknak (május 16–17–18.) ellentmond, hogy a *keresztjáró napok* ideje mozgó ünnephez kötött.

¹⁷⁴ BAKA, 1989. 72.

készítenek a település több pontján – ma már a templom körül. A 20. század első felében Dunakeszin négy család állította évről évre a négy sátrat. A sátor vázát több évig használták, a lombot frissen vágják az erdőben. A sátrat díszítő virágokat a család tagjai, rokonok és szomszédok adták össze. A sátorhoz vezető utat vadvirág-szirmokkal szórták tele. A körmenet végén, bontáskor a legszebb virágokat a sátrat állító család tagjai vitték haza, szentelmény gyanánt. A többi virágot a körmenetről hazatérő hívek vették magukhoz. A *választó fűnek*, vagy *világ-megváltó fűnek* nevezett, szentelménynek tartott virágokat megszáritva a népi gyógyászatban hasznosították, beteg gyerek fürdővizébe tették, vagy füstjét lélegeztették be¹⁷⁵ – mint országszerte sok helyen.

Egy jégverés emlékére *Szent Illés napja* a település fogadott ünnepe volt, ilyenkor mezei munkát nem végeztek. A *Historia Domus* feljegyzése szerint 1889-ben a jég éppen a fogadott ünnepen verte el a települést és határát, a tojás nagyságú jégdarabok a templom ablakait is kitörték, a földeken pedig hatalmas pusztítást végeztek.¹⁷⁶

Őszi ünnepkör

Szeptember 4-e, *Rozália napja* is a település fogadott ünnepe volt. Az adatközlők a 20. század végén úgy tudták, hogy valamikor nagy járvány pusztított a faluban és az egész környéken. Valószínűleg az 1739-es pestis – amely azonban Dunakeszin jóval kisebb pusztítást végzett, mint pl. Vácon – elmúltával fogadta meg a lakosság, hogy a pestises védőszent, Rozália névünnepén templomba mennek, és nem végeznek mezei munkát.¹⁷⁷ Talán ennek tudták be, hogy az 1831-es kolerajárvány is csak két áldozatot követelt a faluban.¹⁷⁸

Dunakeszi szőlő- és borkultúrája nem kiemelkedő, az év egyik legjobban várt, jelentős eseménye mégis az évről évre megrendezésre kerülő *szüreti felvonulás*, és az azt követő mulatság volt, amelyet szeptember elején tartottak. Az eseményekről, azok résztvevőiről az 1920-as évektől kezdődően maradtak fenn fényképek. A szüreti ünnepségeket valamelyik egyesület szervezte, jótékony céllal, így belépőjegyet szedtek a vigasság helyszínéül szolgáló vendéglőben, vagy kocsmában. A szüreti mulatság nemcsak a paraszti lakosság ünnepe volt, az iparosok, munkások is szívesen részt vettek a szervezésben és lebonyolításban egyaránt. A lótartó, fuvaros gazdák révén sok ló és kocsin volt a településen, a legények csikósnak és betyárnak öltöztek – bő gyołcsgatyába, bő ujjú ingbe, pitykés mellénybe, fekete, szalaggal és árvalányhajjal díszített kalapba. A lányok, *csikóslánynak* öltözve kocsin vettek részt a felvonuláson. Az erre az alkalomra varratott, népies ruha gyöngyös pártából, zsinóros

¹⁷⁵ BAKA, 1989. 73. Úrnapját június 12-re teszi, noha az mozgó ünnep.

¹⁷⁶ HD, Dunakeszi Plébánia, 1889. bejegyzés lapszámozás nélkül.

¹⁷⁷ BAKA, 1989. 39.

¹⁷⁸ HD, Dunakeszi Plébánia, 1831. 53.

pruszlikból, puffos ujjú ingből és fehér, nemzetiszín szalaggal díszített szoknyából állt – azaz ekkor nem a dunakeszi viseletet öltötték fel. A menetet vezető *főcsikós*, *főcsikóslány* személye a helyi társadalomban betöltött rangot is jelölte.

29. kép: Szüreti mulatság résztvevői (1920-as évek)

A menet és a mulatság nem lehetett meg zenét szolgáltató muzikus cigányok, valamint cigánynak öltözött, a tréfákról gondoskodó bekorozott szereplők nélkül. A szüreti játékokban fontos szerepe volt a bírónak és a bírónénak – ezt a feladatot Dunakeszin az utolsóként esküdött ifjú házaspár látta el. Nekik kellett vigyázni a szőlőre is, mivel Keszin nem volt csósz a szereplők között. A vendéglőben szőlőlugast építettek, amit teleraktak szőlőfürtökkel – aki tánc közben megpróbált elcsenni belőle, de észrevették, büntetéspénzt fizetett, amely szintén a jótékonyági alapot gazdagította.¹⁷⁹ A szüreti mulatságok túléltek a paraszti társadalom átalakulásának korszakát is, a helyi Művelődési Ház, majd az iskolák évről évre szerveztek szüreti ünnepeket.

A *Szent Mihály-napi* (szeptember 29.) *templombúcsú* fogadott ünnep és kiemelkedő jelentőségű esemény volt a település életében. Minden évben sok elszármazott rokon, más településen lakó barát látogatott el Keszire (ez alól csak a közeli Mogyoród képezett kivételt, mivel ott is Szent Mihálykor tartották a templom búcsúját). Ámbár vallási indíttatású ünnepről van szó, profán tartalma jóval erősebb volt, mint a szakrális. A búcsút a Szent Mihály-naphoz legközelebb eső vasárnap tartották, de

¹⁷⁹ BAKA, 1989. 107.; SÍPOS, 2000. 90–91.

már a szombat is ünnepnek számított, különösen a gyerekek körében. A búcsúi mutatványosok már szombaton megérkeztek és felállították a 20. század elején még emberi erővel működtetett körhintát és a hajóhintát a Kistemplom és a Táncsics Mihály utca találkozásánál levő téren. A vasárnapi misén a vendégek is részt vettek, az ünnep rangját jelezték az oltárnál álló Mária-lányok is. A nap fénypontja a búcsúi ebéd volt, a háziasszonyok igyekeztek kitenni magukért a vendégek előtt. A gyerekek, majd a felnőttek is végigjárták a búcsúi árusok hosszú sorát, amely a templomtól indulva a Szent István utca alsó szakaszát és annak környékét foglalta el. A búcsúi ajándékok között a gyermekek körében a különböző édességek, törökméz, vattacukor, mézeskalács, játékok, bugylibicska és zajkeltő eszközök voltak a legkelendőbbek. A felnőttek vallásos búcsúfiát, többnyire szentképet vettek, míg a fiatalok a szerelmi ajándék típusú emléktárgyakat keresték. Ide tartozott a szív alakú mézeskalács, az emlékpohár vagy bögre, illetve a festett, feliratos fakanál. A legény által kiválasztott fakanál átadása a kiválasztott lánynak a visszaemlékezés szerint az alábbiak szerint zajlott:

„A búcsú forgatagában megkeresték a szívüknek kedves lányokat, és finoman, vagy épp kevésbé gyengéden megsuhintották velük a kiválasztottak »hátsófelét«. Abban az esetben, ha a kölcsönös volt a vonzalom, a leány örömmel fogadta ezt a jelképes gesztust, és a fiú átadta a díszes fakanalat a leánynak emlékül.”¹⁸⁰

30. kép: Búcsúvásári kínálat
(1930-as évek)

A férfivá válás fontos mozzanata volt a *sorozás*, illetve a katonai szolgálat. A magyar hadseregben minden évben október 1-jén volt a bevonulás, ezt előzte meg a sorkötelesek vizsgálata. A keszi legények 1930 előtt Vácra jártak sorozásra, 1930 után már helyben kellett jelentkezni.

A vásárban a háztartáshoz szükséges eszközök közül többféle is be lehetett szerezni, a teknővájó cigány családok évről évre visszatérő vendégei voltak áruikkal (sózó-, dagasztó-, mosóteknő) a forgatagnak. A búcsú során több bált is tartottak, szinte minden vendéglő megszervezte a saját bálját, így a helyi és vendég fiatalok akár 12-13 helyszín közül választhattak. A lányok a búcsúi bálba is szülői kísérettel mehettek, általában 16 éves koruk után – a szülők azonban a mulatságban már nem vettek részt, nem táncoltak, csak szemmel tartották a fiatalokat.

¹⁸⁰ LÁSZLÓ, 2010. 5.

A regruták hosszú, a sarkukat verő színes pántlikát tűztek a kalapjukra. Akinek volt kedvese, a lánytól kapott szalagot. Az első világháború előtt ugyan hivatalosan általános sorkötelezettség volt érvényben, valójában a közös hadseregnek kevesebb katonára volt szüksége, így nem vittek el mindenkit. Ha valaki nem vált be, az nagy szégyen volt – aki nem felelt meg, az levette a szalagokat a kalapjáról és szétosztotta a többiek között. A tehetősebbek közül sokan éltek azzal a lehetőséggel, hogy megváltás katonai szolgálatukat. Ennek állított emléket az alábbi dunakeszi daltöredék:

*„Katonának kell lenni a legénynek,
A gazdagnak épp úgy, mint a szegénynek.
De a gazdag kiváltja, ha a lecsót eladja,
De a szegény három évig katona.”¹⁸¹*

Dunakeszin Szent Mihály napja után, miután a legnagyobb mezőgazdasági munkákat bevégezték, több idő maradt a szórakozásra. A fiatalok nagyon várták az Erzsébet (november 19.) és a Katalin (november 25.) névnapokat, ilyenkor a vendéglőkben bálokat rendeztek. A lányt felkérő legény elutasítását nem tartották illendőnek. A lány a későbbiekben számíthatott arra, hogy a sértett legény barátai *kitáncoltatással* büntetik – azaz a teljes kimerülésig nem engedik pihenni.¹⁸²

Mindenszentek (november 1.) előtt Dunakeszin is szokás régóta a sírok rendbetétele, feldíszítése. Mindenszentek napján, szürkületkor közös ájtatosságot tartottak a temetői nagykeresztnél, a templomi előénekesek vezetésével. Halottak napján (november 2.) is sokan kilátogattak, hogy gyertyát gyűjtsanak halottaik emlékére – de Dunakeszin e két naphoz jellegzetes szokáscselekedet nem fűződött. Ugyanakkor úgy tartották, hogy a halottak hetében nem szabad mosni.¹⁸³ A tiltás okát országosan a halottak tisztátalanságával, a halottak nyugalmanak megzavarásával, a mosás által előidézett dögvésszel szokták magyarázni, erre vonatkozó keszi adat nem őrződött meg.

Az ősz végén és a téli időszakban kerültek megrendezésre a szórakozással, meséléssel egybekötött társasmunkák, a Dunakeszin *kukoricacsuhézás*nak nevezett kukoricafosztás és a tollfosztás. A szomszédságból

31. kép: A Mogony-vendéglő

¹⁸¹ BAKA, 1989. 97.

¹⁸² Szakáll Lászlóné gyűjtése, év nélkül, lapszámozás nélkül.

¹⁸³ SZŐKE, 2009a 4.

összejött, vagy rokon nők néhány este alatt megfosztották és szétválogatták az év közben kitépett libatollakat. Az asztalt körbeülték, a megfosztott tollat tették középre. A háziasszony enni- és innivalóval várta a munkában résztvevőket – főtt kukorica, lepény, bukta, forralt bor került az asztalra. A legszebb tollakat félrerakták, abból kenőtoll készült. Ahol több lány együtt volt, ott a legények is megjelentek. Bekiabáltak az ablakon, hogy melyik lánynak ki a kedvese – eközben azért figyelték azt is, melyik lány a legügyesebb a munkában.¹⁸⁴

Az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó szokások és hiedelmek

Keresztelő

A dunakeszi parasztcsaládok sok gyermeket neveltek fel. Ennek ellenére a terhességre, szülésre vonatkozóan nem maradtak érdemi adatok. A megszületett gyermek keresztszüleit a szülők választották – a rokonok, vagy a nagyon közeli barátok köréből. A komasággal létrejött műrokonság legtöbbször a keresztgyermek házasságkötéséig megmaradt. Az első gyermek általában a szülő keresztnevét kapta, a továbbiakban a keresztszülő kiválasztása a gyermek névadását is befolyásolta. A 20. század első felében gyakran választott női név volt a Mária, Erzsébet, Julianna, Katalin, Teréz, Rozália. A fiúk nevének eldöntésekor sokszor esett a választás az István, Ferenc, József, János, Mihály, György nevekre. A kislányok keresztelői ajándéka többnyire fülbevaló volt, a fiúké ruha, vagy paplan. A keresztelőre a komaasszony rétest vitt, a keresztapa bort. A keresztszülők közül sok bérmaszülővé is vált a későbbiekben.¹⁸⁵

Lakodalom

Az emberi élet fordulóihoz kötött szokások legjelentősebb alkalma – e szerepét máig megőrizte – a lakodalom, amely a fiatal pár fogadalmának, új életének közösségi szentesítését jelenti, ugyanakkor látványos cselekményei révén megmozgatja szinte az egész közösséget, s kiemelkedő alkalmat nyújt a mindennapokból való kiszakadásra, evés-ivásra, mulatozásra. Nem véletlen, hogy Dunakeszin is gazdag szokásanyag kapcsolódott hozzá.

Párválasztás

Dunakeszi paraszti családjai sok szálon kötődtek egymáshoz, ezek között a legerősebbek a házasság révén létrejött kötelékek voltak. Az „ősfaluban” mindenki ismert mindenkit, a fiatalok éveken át figyelhették egymást nap mint nap – iskolában, templomban, multságokon.

¹⁸⁴ BAKA, 1989. 119.

¹⁸⁵ BAKA, 1989. 97.

32. kép: Násznép

Tudták, kinek milyen az anyagi helyzete, milyen a munkához való viszonya, milyen a természete. A húsvéti ibolyaszedés, a locsolkodás, a májusfaállítás, a bálokon való közös tánc, a besnyői búcsújárásról hazatérő lányok Fót határától való hazakísérésének szokása már a kialakult vonzalom megerősítését tették lehetővé. A döntő szót azonban a családok mondták ki, a leánykérőbe érkezett legényt sokszor megelőzte a két család közötti előzetes megbeszélés, egyeztetés a vőlegény vagyoni helyzetéről, a lány hozományáról. Ha túl nagy különbség volt a két család anyagi helyzete között, nagy valószínűséggel a házasságról nem lehetett szó. Erre a helyzetre utal a korabeli népdal szövege:

*„Kislány, kislány, dunakeszi kislány,
Elvennélek, ha szegény nem volnál,
De hiába hull a szemed könnye,
Drága neved nincs a telekkönyvbe...”¹⁸⁶*

A legények nősüléskor öt hold földet kaptak. A lányok Keszin férjhez menéskor kapták meg örökség-részüket pénzben, a hozomány része volt még a *staférung* (láda, majd sublót, illetve szekrény több öltözet felső- és alsóruhával, és a háztartás működéséhez szükséges textíliákkal), továbbá kaphatott növendék állatot, leginkább „rugós” borjút. Vörös András és Vörös Veronika 1863-ban történt házasságkötésekor kézzel írott házassági szerződés készült.¹⁸⁷

¹⁸⁶ SZŐKE, 2010a 8.

¹⁸⁷ A ceruzával írott szerződés a Révész István Helytörténeti Gyűjtemény állandó kiállításában látható.

Az első világháború után a pénzromlás mértéke olyan nagy volt, hogy kénytelenek voltak pénz helyett természetben kiadni az örökséget. A két világháború közötti időben már egyre gyakrabban fordult elő, hogy parasztlányok iparoshoz, vagy kereskedelemben, szolgáltatásban dolgozó legényhez mentek feleségül.

Dunakeszin sok házasság jött létre a falun belül, de a környező települések – Rákospalota, Mogyoród, Fót, Veresegyház, Sződ és Szigetmonostor – fiataljaival is házasodtak, mind a legények, mind a lányok. A legtöbb kapcsolat – társadalmi összetételük hasonlósága miatt – Veresegyházzal, Szigetmonostorral és Mogyoróddal kötötte össze Keszit. Fót és Dunakeszi legényei kölcsönösen igyekeztek megnehezíteni a másik településről jött fiataloknak az udvarlást.¹⁸⁸ Más községben lakó fiatal esetén a Dunakeszire más falvakból származott rokonok *kommendáltak* (ajánlották, javasolták).

A falun belül is foglalkoztak jó rábeszélőképességű asszonyok házasságszerzéssel, akiket Keszin *gyalogördögnek* neveztek.¹⁸⁹ A moz-

33. kép: Mészáros János és Hubina Juliska eljegyzési képe (1930 körül)

gás a nők esetében kétirányú volt; menyecskét vittek Kesziről és hoztak Keszire, a férfiak, ha idegenből nősültek, többnyire maradtak otthon – de Rákospalota számukra is vonzó lehetett. Sződ lakosságának szlovák volta nem jelentett akadályt, Fótról többnyire csak katolikussal házasodtak, a fóti református fiatalok kevésbé jöhettek szóba.¹⁹⁰ A vegyes házasság nem volt tiltott, de ritkán fordult elő – ez esetben Dunakeszin a család ragaszkodott ahhoz, hogy a családjukba bekerült református is eljárjon a katolikus templomba. Szintén általános elvárás volt, hogy a más faluból hozott fiatalasszony átvegye a dunakeszi viseletet.

A lánykérésre érkezett legényt keresztanyja, vagy édesanyja kíséerte a lányos házhoz. A beszélgetés kezdetben semleges témákról folyt, amelyet az asszonyok folytattak, később tértek a lényegre.

¹⁸⁸ SIPOS, 2000. 91.

¹⁸⁹ SZÓKE, 2010a 8.

¹⁹⁰ BAKA, 1989. 77.

A legénnyel érkezett nő végül megkérdezte a lányt, hogy elmenne-e hozzájuk menyecskének? A többnyire igenlő válasz esetén a legény egyik sarkában virághímzéses, monogramos jegykendőt kapott, később fényképet cseréltek, vagy közös fénykép készült a párról. Ezután egyeztették a háztűznéző időpontját, amikor a leány szülei látogatták meg a legény családját.

Ha azonban a lány és családja később visszakérte a jegykendőt (kiderült a legényről valami kompromittáló, vagy rosszakarók rossz hírét költötték), az kellemetlen helyzeteket eredményezett. Az önérzetében megsértett vőlegény gyakran kicsinyes bosszút állt – az adatközlők több esetről tudtak, amikor a legény elégette a visszakért jegykendőt, vagy a visszaadott fényképen a lány arcát megrongálta (pl. kiszúrta a szemét).¹⁹¹

A 20. század első felében a paraszti társadalmakban az udvarlásnak nem tulajdonítottak túl nagy jelentőséget, a fiatalok heti két formális alkalommal találkoztak, de nem is illett a vonzalmat kimutatni. Úgy tartották, ha a lány a vőlegényes házhoz „előre odaszaladgál, nem marad az ott meg”.¹⁹²A házasságkötéssel kapcsolatos további teendőket is a két család intézte, a fiatalok ritkán szóltak bele.

34. kép: Eljegyzési kép (1920 körül)

Esküvői és lakodalmi előkészületek

A lakodalmak fő ideje az őszi munkák végétől, Szent Mihály-naptól farsangig tartó időszak volt, amikor kevesebb munka és több pénz tette lehetővé a költséges ünnep megrendezését. Miután egyeztették az esküvő időpontját, megbeszélték a vendégkört, a vendégek számát, a vőfély, a szakácsnő és a zenészek személyét, megtörtént a felkérésük, kezdődhetett a hívogatás a lakodalomba. A meghívást nem papíron, hanem élőszóval adta át a nagyvőfély. Az első meghívást a keresztszülők kapták. Egy 1940-ből származó hívogató vers szövege a következő volt:

¹⁹¹ BAKA, 1989. 80.

¹⁹² SZŐKE, 2010a 8.

„Én általam szeretetteljes bizodalommal fölkerestetvén jó uraim magokat. Tehát elküldött szolgálja vagyok ezen becsületes keresztény atyánkfíának, úgymint N. N. Mivel az Úr Isten az ő fiát annyira fölnevelte a szent házasságra rá is vezérelte és általam magukat meg is keresztette. És kéreti, hogy az ő házánál szombat délebedre és esti vacsorára, egy vagy két tál ételének és a melléje rendelt pár pohár bor italának jó ízűen való elköltésére szíveskedjenek megjelenni. De remélem, hogy jó uraim szíves kérésem meg nem vetik, miszerint elvárva mindnyájatokat, szívesen fogadjuk. E szó mondásom maguknál. Dicsértessék a Jézus Krisztus.”¹⁹³

A násznagy mindkét házasuló fél esetén a bérmakeresztapa lett. Vőfélynek is általában rokont, barátot hívtak, de a nagyvőfély szerepére egyre többször specialistát kértek fel. Ő hozhatta magával saját fiát kisvőfélynek – hogy beletanuljon a feladatokba. A menyasszony a vele egykorú rokon lányokat és barátnőit kérte fel koszorúslánynak.

Jegygyűrűt még a 20. század elején sem volt szokás venni. Sokan esküdtek kölcsönként gyűrűvel, amelyeket a falu elöljárói (pl. jegyző) adtak kölcsön a jeles alkalomra. Az 1920-as évek végétől vált csak általánossá a gyűrűhasználat.¹⁹⁴

Az esküvői ajándékoknál a praktikum és az esztétikum egyaránt szerepet játszott. A násznagy ajándéka volt hagyományosan a külön erre az alkalomra készített, tizenkét darab mintás porcelán tányér és a hozzá tartozó, az ifjú pár nevével és a házasságkötés évszámával személyessé tett nagyméretű rétestányér, amelyek az új otthon konyhájának legféltettebb díszei lettek. A helytörténeti gyűjtemény egyik legszebb darabja a Legéndi János és Kiss Julianna 1911-es esküvőjére készült, rózsás díszítésű, feliratos rétestányér.¹⁹⁵ A helyi hagyomány úgy tartja, hogy a porcelántányérokat Óbudán rendelték meg. A készítő ez esetben Hüttl Tivadar porcelángyára lehetett, amely a polgári ízlést kiszolgáló, aranyos szegélyű, apró mintás készletek gyártása mellett elvállalhatta a paraszti ízléshez igazodó, nagyobb rózsás tányérok és tálak elkészítését, de ezek cégjelzés nélkül kerültek ki a gyárból.

A keresztanya ajándéka volt a két dunyhára és hat párnára elegendő huzatanyag. A rokonok többnyire a konyha felszereléséhez szükséges tárgyakat vettek ajándékba, zománcos edényeket, bögréket, mérleget.¹⁹⁶

A lakodalom előkészületei közül a legkomolyabb munkát a sütés-főzés jelentette. Egy héttel korábban már elkészült a legtöbb szárasztészta (csiga, metélt, apró kocka – *sifli*).¹⁹⁷ Sertést, borjút, baromfit vágtak – úgy számolták, meghívott családonként két tyúk és egy-egy kilogramm hús szükséges. A vendégek is vittek alapanyagot, tyúkot és bort szinte minden meghívott küldött. A romlandó alapanyagok, hús, megpuolt

¹⁹³ VERES, 1940. 16–17.

¹⁹⁴ BAKA, 1989. 80.

¹⁹⁵ Révész István Helytörténeti Gyűjtemény állandó kiállítása, ltsz. n. A Legéndi családnév írására vonatkozóan ld. a 20. jegyzetet.

¹⁹⁶ SZŐKE, 2010a 8.; BAKA, 1989. 80.

¹⁹⁷ SZŐKE, 2010a 9.

szárnyasok a pincébe kerültek, ahol a községi tárolóból hozott jég-tömbök gondoskodtak a kellő hőmérsékletről. A bor minőségére nem igazán fordítottak nagy figyelmet – bár a helyi szőlők és borok színvonala között valószínűleg nem volt jelentős különbség, mai szemmel meglepő, hogy a vendégek által küldött borokat összeöntötték egy hordóba, onnan szolgálták fel.¹⁹⁸ A sütéshez-főzéshez szükséges tűzifát is jó előre bekészítették. A két világháború közötti időben egyre többször vették igénybe a pékségek kemencéjét lakodalmi ételkészítésre.

A lakodalom helyszínének berendezése díszítést nem jelentett; nyáron, az udvaron felállított nagy sátor alatt zajlottak az események, télen a házban. Ilyenkor a felesleges bútorokat kirakták, asztalokat, székeket és lócákat tettek a helyükre. A tánc helyszínéül többnyire az udvar szolgált, még hűvös időben is. Ha esett, a lakodalmas szobában táncoltak, helyet biztosítva a zenészeknek és táncolóknak. A helyszínt a 20. század közepétől már többnyire valamelyik vendéglő biztosította.

A menyasszonyi ruha a 19. század végétől a 20. század közepéig több változáson ment keresztül, erről a viseletet bemutató fejezetben már esett szó. A tisztviselők közül a vőfélyek kalapját színes, hosszú szalagok, rozmaring és bokréta díszítette. Az 1920-as évektől a szalag elmaradt, a kétszárnyú szalagos, mirtuszbokréta a kalapról átkerült a kabát hajtókájára. A koszorúslányok ünneplő öltözkééhez tartozó megkülönböztető díszítés a hajfonatba fonott fehér szalag, alul és felül masnira

35. kép: Esküvői kép (1930-as évek)

¹⁹⁸ BAKA, 1989. 82.

(*maslira*) kötött pántlika volt. A násznagy nem kapott külön lakodalmi díszet. A vőlegény bokrétáját a menyasszony első koszorúslánya tűzte föl, még az esküvőre indulás előtt, a vőlegény otthonában.¹⁹⁹

Esküvő és lakodalom

1895-től, a kötelező polgári anyakönyvezés bevezetésétől kezdve a polgári esküvőt a templomi esküvőt megelőző nap tartották, az egyházi szerzartás a reggeli mise keretében történt. A 20. század első felében a polgári esküvőt is aznap tartották, ennek időpontja 12, vagy 13 órakor volt – ettől függően előtte, vagy utána egy gyors, pörköltből álló ebédet tartottak szűk körben. A templomi esküvő délután háromkor kezdődött, hogy a korán leszálló késő őszi, vagy téli délutánban a násznép még világosan vonulhasson végig a falun. Az 1930-as évektől polgári hatásra az esküvő időpontja több módosuláson ment keresztül: egyfelől a téli időszak helyett egyre többen tartották esküvőjüket nyáron, vagy kora ősszel, ennek köszönhetően a templomi esküvő kezdése későbbre tolódott.²⁰⁰

A polgári esküvőt követően, miután meghozták a zenészeket, a vőlegény házánál gyülekezett a lakodalmas nép. Az esemény hangulatáról a vőfélyek, főleg a nagyvőfély gondoskodott. Dunakeszin a vőfélyversek többféle változatban maradtak fenn. A szövegek nem egyediek – a nyomtatott vőfélykönyvekből a vőfélyek kiválaszthatták a nekik legjobban tetsző verseket. A kántorok, tanítók, versfaragó parasztemberek által papírra vetett, majd nyomtatásban megjelent – sokszor dőcögő rímű, egyre archaikusabbá váló – szövegek a 18. század végétől egészen a 20. század második feléig, folyamatosan variálódva sok esküvőn elhangzottak. A Dunakeszin szerepet vállaló vőfélyek munkáját valószínűleg megkönnyítette, hogy az egyik legkorábbi, Mátyus Péter nevéhez köthető nyolcoldalas füzet – *Vőfélyek kötelessége* címen – 1793-ban Vácott jelent meg először. Szintén Vácott adták ki 1800 körül, az *Újdonnan új vőfény kötelességet* és a *Násznagyok kötelessége* című munkát. Az aktuális ponyvanyomtatványokhoz a váci vásárban lehetett hozzájutni. A *Vőfélyek kötelességét* országszerte használták, mintegy 100 éven át sokszor és sok nyomdában kiadták, versei alapján sok hasonló szöveg született.²⁰¹ Az utolsó nevezetes, az 1930-as években működött dunakeszi vőfély, akinek teljes szövege két variánsban is lejegyzésre került, Sipos János bognármester volt – az általa használt versekben is fellelhető a 18. századi váci vőfélykönyv több sora.²⁰²

A lakodalmas nép a vőlegény házától indult zeneszóval a menyasszony házához, ahol a vőfély előadta a menyasszonykikérő verset:

¹⁹⁹ BAKA, 1989. 84.

²⁰⁰ BAKA, 1989. 84.

²⁰¹ POGÁNY, 1978. 156–160.; TÓTH, 2015. 74–77. A vőfélyversek szövegkiadása: RMKT, 2006. 650–689.

²⁰² Sipos-féle I. és II. változat. Szakáll Lászlóné gyűjtése, év nélkül, lapszámozás nélkül.

„Tisztelt násznagy uraim, elérkeztünk immár,
 a jó akaratnak elvételére már,
 adják hát kezünkbe, nem léssen benne kár.
 Van szép gyülekezet, ki készen várja már,
 adják hát kezünkbe szép ajándékjokat,
 hogy mint szűz virágot vihessük azokat.
 Kérem, ne tartóztassák fel mostani utunkat,
 hogy feltalálhassuk királyi házunkat,
 köszönjük uraim szállás adásukat,
 hogy befogadtak minket, mint uton járókat,
 közölvén velünk mindenféle jókat,
 az Isten fizesse meg magoknak azokat.
 Induljanak hát utánam csendesen,
 mert menni fogunk mi igen rendesen,
 hordozzon utunkban szerencsésen az Isten,
 szerencsés jó éjszakát adjon az Úr Isten.”²⁰³

36. kép: Indul a menet a templomi szertartásra Tóth Pál és G. Veres Teréz esküvőjén

A lakodalom érzelmi csúcspontja a menyasszony-búcsúztató volt, amely az emberi kapcsolatokban történő változás érzelmi feldolgozását szolgálta.²⁰⁴ A menyasszony búcsúját is a vőfély tolmácsolta. A búcsúztató versből öt szöveget gyűjtött Szakáll Lászlóné, amelyekből a variálódás mértéke alapján három tekinthető azonos szövegcsaládhoz tartozónak.

²⁰³ Szakáll Lászlóné gyűjtése, lakodalmas rigmusokat tartalmazó, datálatlan kéziratos füzet, *Maszlik Mánka irka-firka irkája*.

²⁰⁴ GYÖRGYI, 1990. 61.

A vőfélykönyvi eredetű „*Vajda, hegedűknek álljon meg zengése...*”²⁰⁵ vagy a „*Mielőtt elviszik [vagy elvinnék] e ház virágszálát...*” kezdetű búcsúztató versek a teljes magyar nyelvterületen ismertek voltak.²⁰⁶

*„Mielőtt elviszik e ház virágszálát
had mondjam helyette én el búcsúzását.
Mert nem fojthatja el szíve zokogását,
midőn el kell hagyni szülei lakását.
Kedves édesapám az Isten áldjon meg,
eddig lakásom újért cserélem meg.
Bocsássa meg ha ellene vétettem,
vagy ha valamikor rosszat cselekedtem.
Kedves jó anyám tehozzád fordulok,
nagy út áll előttem, melyre most indulok.
Köszönöm jó anyám, amit értem tettél,
a nehéz napokban engem fölneveltél.
Köszönöm jó anyám a te jószágodat,
áldd meg áldásoddal bucsuzó lányodat.
Nekem pedig most már el kell menni innét,
kedves jó szüleim áldjon meg az Isten....”*²⁰⁷

Az alábbi páros búcsúzó formulát még az 1970-es években is használták:

*„Tisztelt vendégsereg, eljött már az idő,
Mikor az ifjú pár búcsúzásra áll elő.
A mi menyasszonyunk, s vőlegényünk ily módon szólánának,
Ha könnyeiktől most szavakhoz jutnának.
Elmondom hát helyettük, mit elméjük gondol
Íly módon szólánának, látom bús arcukról:
A szülői háztól most, mielőtt kilépünk,
Tőletek szüleink bocsánatot kérünk
Mert tudjuk, hogy sokat megbántottunk,
Jószágtokért sokszor megszorítottunk.
Drága jó szüleink, feledjétek el azokat,
S megháláljuk majd jószágtokat.
Köszönjük tinéktek, hogy felneveltetek,
Az Isten áldjon meg ezért titeket!
Nyújtsátok hát felénk szerető kezetek
Hálából titeket hagy csókoljunk most meg.”*²⁰⁸

²⁰⁵ VERES, 1940. 17. Sipos János II. változatú lejegyzett búcsúztatójában nem a kezdőformula, hanem a 3. versszak. A vers megtalálható az 1793-ban Vácott kiadott *Vőfények kötelessége* című füzetben is. POGÁNY, 1978. 134. kép.

²⁰⁶ Példaként két erdélyi gyűjtésű szövegváltozat: ORBÁN, 1868–1873. III. 153.; NAGY, 1943. 6–7., 9.

²⁰⁷ Szakáll Lászlóné gyűjtése, év nélkül, 2. lap.

²⁰⁸ Elhangzott Forróné Veres Klára esküvőjén, 1974-ben. Szakáll Lászlóné gyűjtése, év nélkül, lapszámolás nélkül.

A búcsúztatás után mentek a templomba, a menyasszonyt a két násznagy, a vőlegényt két koszorúslány kísérte. A szertartás végeztével az ifjú pár már együtt ment, a menet a vőlegény, immár ifjú férj házához kanyarodott, ahol az örömanya uzsonnával várta a vendégeket. Itt szokás volt próba alá vetni a menyasszonyt. Egy seprűt a konyhaajtóba tettek – ha a menyasszony elrakta onnan, úgy vélték, házias, jó feleség lesz.²⁰⁹ Innen átvonult a menet a menyasszonyos házhoz, hogy aztán hét órára, a vacsora kezdetére visszaérjenek a vőlegényékhez. A menet oda-vissza vonulása során nagy mennyiségű bor és kalács fogyott.

37. kép: Leselkedők

Dunakeszi lakodalom nem lehetett meg örömkalács nélkül, amely kizárólag lakodalom alkalmával sült, ízesítés nélküli (*pusztakalács*), nagyméretű kerek kalács volt, amelyet hullámos tepsiben sütöttek. A nagy kalácsot azonban csak vitték a menettel – egy fiatalasszony mutatta fel, táncoltatta a nézőközönségnek, csujogatások közepette, de közben a többi, kisebb méretű, fonott kalácsból vágott szeleteket osztogatták. A vonulás közben az alábbi közismert, máshonnan is feljegyzett²¹⁰ rigmusokat kiáltották:

*„Sárgarépa, petrezselyem, öregasszony veszedelem!
Aranygyűrű, karika, a menyasszony Marika!*

²⁰⁹ BAKA, 1989. 88.

²¹⁰ FARKAS, 1988. 120–121.

*Aki miránk haragszik, lelje hideg tavaszig!
Aki miránk báméskodik, az miközénk kívánkozik!
Őrömanya gyere ki, vár a menyed ideki!
Arany bárány, arany kos, esküvőre megyünk most!
Nyisd ki János a kapudat, most hozzuk a hű párodát!
A vőlegény Kovács Miska, a menyasszony Tóth Juliska!”²¹¹*

A másik, kizárólag az esküvőhöz kapcsolódó tárgy a rozmaringos alma, vagy narancs volt. Ezt a koszorúslányok készítették úgy, hogy a rozmarin-
got cukros tejbe mártották, majd aranyporba forgatták és a gyümölcsbe
szúrták. Az elkészült aranyos gyümölcsöt a rangosabb vendégeknek kí-
nálták megvételre egy vers kíséretében:

*„Én messziről jöttem, végre ideértem,
Mint Noé galambja, zöld ág a kezemben.
Dalmátország hegyét mind összekerestem,
Míg végre az aranyát meg is leltem.
Annak aranyából bőven magammal is hoztam,
Míg jöttem, utamban zöld ágamra ráraktam.
Kinek a rozmaringos alma díszlik a kezében
Az jól betekintszen a pénzes erszényébe.
Násznagy uram adja hát ide kalapját
Hadd tűzöm melléje rozmaringnak ágát...”²¹²*

Egy-egy lakodalomban akár 30-40 is elkelt, ahogy reményeik szerint a
következő évben a készítő koszorúslány is. A kínáló vers másik változata
az alábbi fordulattal fejeződött be:

*„Násznagy uram, az a kérésem,
Szép vőlegényt szerezzem majd nékem.”²¹³*

A szokás változatát feljegyezték Rákospalotáról²¹⁴ és Mogyoródról²¹⁵
is. Az esketést végző pap kalácsot, bort és rozmaringos almát is kapott.
A vőfély az esküvő után az alábbi verssel vezette be a menyasszonyt a
lakodalmas házba:

*„Sok fáradásunk nem esett hiába,
Mert egy drága kincset hoztam a hajlékba.
Itt a menyasszony, velem megérkezett,
Tessék násznagy-uram, fogjon vele kezét.”²¹⁶*

²¹¹ BAKA, 1989. 85.; SZÓKE, 2010b 6.

²¹² Békiné Szabó Terka közlése, gyűjtötte Szakáll Lászlóné. SZÓKE, 2010b 6.

²¹³ BAKA, 1989. 86.

²¹⁴ NOVÁK, 1914. 82.

²¹⁵ FARKAS, 1988. 114–115.

²¹⁶ VERES, 1940. 19.

A násznagy imát mondott, majd a lakodalom további levezénylését átvették a vőfélyek, akik az ülésrend kialakulása után megkezdték az ételek kihordását, amelyhez a lakodalmi vacsora ételeinek tréfás-verses bemutatása is hozzátartozott. A verssorok közül több is visszaköszön a Mogyoródon, illetve Rákospalotán gyűjtött lakodalmos szövegekben.²¹⁷

Beköszöntő:

*„Dicsérettel legyen telt ezen hajlék.
Csendben legyünk, hogy beszédem hallék.
Busásan az asztal meg vagyon terítve,
Kés, villa, tányér, el vagyon készítve.
Mindjárt jönnek az étkek sorjába,
Hogy az a sok vendég ne üljön hiába.
Tessék hát uraim helyre telepedni
Így majd a muzsikus is meg fog melegedni.”*

Leveshez:

*„Itt van az első tál étel, behoztam.
Hogy el ne ejtsem mindég imádkoztam.
A szakácsné asszonyunkkal jó megfűszerszámoztam.
Bors, sáfrány, gyömbérrel, még meg is szóztam.
Örülök, ha tálat viszem ki üresen.
Így a vendég gyomra nem marad üresen.
Lássanak hát hozzá uraim, de frissen.
Jó étvágyat kívánok maguknak szívesen.”*

Marhahúshoz:

*„Amit itt hozok az a marhahús.
Ne gondolják, hogy e hús talán vén volna.
Az igaz, hogy megvolt, mikor játszottunk a porba.
Mint fürge gyermek megkergettük sorba.
Most pedig megesszük tisztességes korba.
Tormát is tett a gazdasszony melléje,
az orromat csípi annak erőssége.
De így jó, a magyar így szereti.
Gyomrunk az erős étket igen kedveli,
Te meg Zsiga, mért nem húzod,
szakadozzon szét a húrod.”*

Paprikás csirkéhez:

*„A magyar ember a paprikást kedveli.
Kiváltképpen hússal főzve mód felett szereti.
Nincs is a paprikásnak e világon párja,
Erre vizet inni minálunk nem járja.”*

²¹⁷ NOVÁK, 1914. 92.; FARKAS, 1988. 123–124., 126.

Sült húshoz:

„Behoztam a pecsenyét, mégpedig kétfélét.
 Behoztam a kakast és vele a jércét.
 Hogy jutottam hozzá, elmesélem szépen,
 Hallgassanak reám figyelemmel kérem!
 Szaladt a kakas a jérce meg utána.
 Én meg fogtam magam és futottam utána.
 El is csíptem mind kettőt szerencsésen, hamarjába.
 Leölttem, leforráztam és lábokat összekötöttem,
 És a tepsibe bele is gyömösöltem.
 Szép piros barnára sült.
 Királynak való pecsenye lett belőlük.
 Ízes a falatja, akárki kóstolhatja.”²¹⁸

Kásapénzszedésnek, kásapénzszedő versnek csak töredékesen maradt fenn emléke. A kezét megégető, adományt váró szakácsnő helyett a sülték után a zenész cigányoknak gyűjtöttek pénzt, az alábbi verssel:

„[...] A muzikusoknak nagy bajuk érkezett,
 A végtelenség rájuk következett.
 Mert a hegedűjük összetöredezett,
 Amelyet a minap oly jól összeenyvezett.
 Akinék hát most tánc van kedvébe,
 Tekintsen jól bele teli erszényébe.
 S a vajda majd szép nótát húz örömébe,
 Csak huszast adjanak a hegedűjébe.
 Tízest is elfogad, ha mást nem adnak,
 De még jobban örül, ha tallért mutatnak.
 Mondja, hogy virradatig táncolhatnak,
 ha pénzt számukra bővebbet adogatnak.”²¹⁹

A fő fogások után került az asztalra édesség – erre is mondtak verset:

„Uraim! Itt van a jó finom sütemény
 Nincs ebben sem ánizs, sem mustár, sem gyömbér.
 Cukorral vegyítve, nem is igen kemény.
 Aki ilyennel él, nem bántja a köszvény.
 Behoztam hát végre a jó béleseket
 A mazsola szőlővel telt édességeket.
 Tudom, hogy szeretik az itt levő szüzek
 Annál is jobban öregek és őszek.
 Édes ez uraim, valamint a rá vont méz
 Mindjárt megkívánja az ember, ha ránéz.
 Bátran lehet enni, gyomornak nem nehéz
 Fogja meg hát minden darabot kilenc kéz.”²²⁰

²¹⁸ VERES, 1940. 20–23.

²¹⁹ Sipos-féle II. változat, Szakáll Lászlóné gyűjtése, év nélkül, lapszámozás nélkül.

²²⁰ Sipos-féle I. változat, Szakáll Lászlóné gyűjtése, év nélkül, lapszámozás nélkül. A sütemény feltalálását kísérő vers Veres Erzsébet 1940-ből származó közlésében nem szerepel.

Hogy ne kelljen feleslegesen sokat jönni-menni, az édességeket a sublót fiókjaiba tették, onnan kínálták közvetlenül. Torta csak az 1930-as évektől került az asztalra. Az étkezés végét is vers zárta:

*„Kedves vendégsereg, ördög van a háznál,
Ha nem hazudok, ott járt a szakácsnál.
Vitte a sok ételt, vitte a szakácsot,
Megijedtem én is, becsaptam a rácsot.
Így már több étket nem hozhatok ide,
De azért mulathat mindenki kedvére.”²²¹*

Éjfél előtt az 1980-as évekig szokás volt elénekelni a *Kánai menyegzőt* – a szövege ponyvanyomtatványból származik, többnyire a templomi előimádkozó énekelte.²²² Az utolsó énekes Holovics Pálné volt, halálával ez a szokás elem elmaradt a lakodalom esemény sorából.

Éjfélkor újra tálaltak, a leves kivételével a megmaradt ételek kerültek az asztalra. Az éjjeli falatozás után, általában hajnali két óra tájban került sor a menyasszonytáncra – az ifjú pár közös életének kezdetét megkönynyító ajándékgyűjtő szokásra –, amelyre a jelet a vőfély versben adta meg:

*„Csendet kérek tisztelt vendégsereg,
Mert az én szám most sok szép szóra ered.
Ím eljött ideje a menyasszonytáncnak,
Az első fordulót adjuk az ifjú párnak.”²²³*

A következő tánc a vőfélyt illette:

*„Az asztal közepén van egy üres tányér,
Én kezdem a táncot, a többi még ráér.
Addig szaladjanak haza forintért, bankóért.
Te meg primás húzd rá, az új házaspárért!
Eladó a menyasszony.”²²⁴*

Ezután a tálba, vagy szitába tett pénz fejében bárki táncolhatott a menyasszonnyal. A két világháború közötti időben voltak olyan lakodalmak, amikor a vőfély határozta meg a fizetendő összeget, először magasabbat – aztán, ha a táncoltatók elfogytak, csökkentette a tarifát, végül már ingyen is lehetett táncolni. A végén a vőlegény bedobta a kalapját a tálba, ezzel jelezve a menyasszonytánc végét, majd átadta a menyasszonyt a koszorúslányoknak, vagy a keresztanyjának, akik a másik szo-

²²¹ Szakáll Lászlóné gyűjtése, év nélkül, 9. lap.

²²² SZŐKE, 2010b 7.

²²³ VERES, 1940. 23.

²²⁴ Elhangzott 1974-ben Forróné Veres Klára esküvőjén. Szakáll Lászlóné gyűjtése, év nélkül, lapszámozás nélkül.

38. kép: Menyasszonytánc

maradt ételekből, süteményekből. Az ifjú pár reggel átment a menyecske szüleinek házához, vizitálni – majd kezdődhetett új közös életük első napja. A hagyomány szerint az új asszony feladata volt rendbe rakni a lakodalmas házat, söpörni, súrolni, a meszelést kijavítani. Az idősebb asszonyok közben folyamatosan figyelték, hogy halad a munkával, hogy áll a kezében a söprű. A lakodalom utolsó mozzanataként a kölcsönként bútorokat, eszközöket visszavitték és a maradék ételekből és süteményekből vittek kóstolót mindazoknak, akik segítettek a lakodalmi munkálatokban, így a násznagynak, a szakácsnőnek, a segítőknek, de kaptak a rokonok, szomszédok is.²²⁶ Az ünnepi eseményt az új asszony templomi bemutatása zárta.

Temetkezési szokások

Az emberi élet végéhez, az elmúláshoz kapcsolódó szokásrendszer a népi kultúra egyik legmélyebben gyökerező, napjainkig is bizonyos elemeiben megőrződött szegmense. A végtisztesség megadásában a néphagyományok és az egyházi

bában átöltöztették az új asszonyt menyecskeruhába és haját kontyba csavarták, menyecskekendővel kikötötték.²²⁵ Amikor belépett, immár új öltözékében, a zenekar tust húzott.

A menyasszonytáncból bejött pénzt a vőfély vette magához, az aprót a zenészek kapták. Míg a vendégsereg a menyasszony átöltöztetésére várt, a Dunakeszin *feheltánc*nak nevezett párnatánc (csókkal végződő játékos párvalasztó lakodalmi tánc) mulatták az időt.

Az idősebb vendégek az új menyecske bemutatása után többnyire hazamentek, a fiatalok még reggelig táncoltak. Már világos volt, amikor az összes vendég hazament – ekkor vitték haza a zenészeket, akiknek bőven csomagoltak a meg-

39. kép: Asszonyavatás a templomban

²²⁵ SZÓKE, 2010b 7.; VERES, 1940. 24.

²²⁶ BAKA, 1989. 93.

szertartás együttesen adták meg a méltó búcsúzás lehetőségét. A temetkezési szokások minden esetben jellemzők az adott közösségre, tartalmazták az adott társadalom morális értékítéletét is. A halálhoz fűződő cselekménysor – bár az elhunyról szól – közösségi cselekmények és események láncolata, amely gondoskodik az elhunyt maradványainak elta-
karításáról, az elhunyt emlékének fenntartásáról és a túlélők veszteségeinek feloldásáról.

A haldoklót megkülönböztetett figyelem vette körül, családtagjai nem hagyták magára, mindig volt valaki betegágya mellett. Amikor látszott, hogy közel a végső pillanat, felvette az utolsó kenetet, az egyik kezébe szentelt gyertyát, a másikba kis feszületet tettek, az ágy környékét pedig szenteltvízzel hintették meg, hogy megkönnyítsék számára a végső utat. A halált a lélekharang adta a dunakesziek tudtára. Az elhunytakat az 1950-es évekig otthon ravatalozták fel, 1952-ben szűnt meg a háznál ravatalozás, háztól temetés gyakorlata, tanácsi rendeletre.²²⁷

A társadalmi státusz és a vagyoni helyzet a halálban is megmutatkozott: a drágább keményfa koporsó és a sírhelynek a temető központi helyéhez, a nagykereszthez való közelsége a módosabbak kiváltsága volt.²²⁸

Dunakeszi adat is ismert a halál beállta után a falitükrös letakarásáról, a falóra megállításáról.²²⁹ A hivatalos községközi bejelentés, a koporsórendelés, a temetés elrendezése, a rokonok értesítése a család feladatai közé tartozott, de Dunakeszin már a 20. század első felében működött temetkezési vállalkozó (Kozmann Ede asztalos és testvére),²³⁰ aki e feladatok többségének terhét vette a gyászoló családról. Az elhunyt temetésre való felkészítésének első mozzanatát, a halottmosdatást és -öltöztetést Dunakeszin is, mint sok helyütt, specialista végezte, közeli hozzátartozó sosem. Ezt a szükséges, de alacsony társadalmi státuszú feladatot szegény, idősebb asszonyok, vagy a sírásó felesége látták el, némi pénzért, élelmiszereért és az elhunyt után maradt ruhák egy részéért cserébe.²³¹ Dunakeszin ezt a tevékenységet éveken át Siket Illésné végezte.²³²

A halott mosdatásakor többnyire régi cserép- vagy porcelántálat használtak. Ezt az edényt a munka végeztével összetörték és elásták a kerítés tövébe, a vizet is félreeső helyre öntötték, a mosdatáshoz használt rongyot megszáritás után elégették.²³³

Az elhunyra ünnepi öltözet került. Férfi halottat gyakran temettek hajdani vőlegényi öltözékében, nőket, fiatal lányokat menyasszonyi ruhában. A megkülönböztetést a fejrevaló jelezte: a férjes asszonyok fejére a rezgős menyasszonyi koszorú helyett slingelt fehér kendőt tettek, a parasztlányok fejét széles, rezgős gyöngykoszorú, az iparoslányokét kes-

²²⁷ BAKA, 1989. 113–114.

²²⁸ BAKA, 1989. 110.

²²⁹ BAKA, 1989. 112.

²³⁰ SIPOS, 2000. 61.

²³¹ BAKA, 1989. 111.

²³² SIPOS, 2000. 61.

²³³ BAKA, 1989. 114.

40. kép: Fiatal lány ravatala

keny koszorú és fátyol ékesítette a ravatalon.²³⁴

Férfi halottal vele temethették kalapját, amelyet a mellére helyeztek, jobb kéz felől.²³⁵ Az időseknek a 19. század végén, 20. század elején fehérben történt temetésére egy adat utal.²³⁶ A halottakra lábbelit nem húztak, csak zoknit, vagy harisnyát – ez a kisgyermekes anyákra nem vonatkozott. A Dunakeszin a 20. század második felében is ismert hiedelem szerint úgy gondolták, hogy mivel a kisgyermekes anya gyakran hazajön meglátogatni gyermekét, szüksége lesz a cipőjére, hogy „Lábát a tövis meg ne szúrja.”²³⁷

Az elhunytat az öltöztetés után rögtön koporsóba tették, nyújtópad, ravatal használatát az emlékezet nem őrizte meg. A koporsó aljába, a forgácsra egyszerű fehér vászonlepedő került, a fej alá régi huzattal felhúzott párna. A szemfedelet visszahajtották, csak derékig takarta a koporsóban fekvőt, akinek összekulcsolt kezébe rózsafüzért tettek, mellé gyakran imakönyvét, a koporsó oldalánál, a halott feje mellett pedig szentelt gyertyát gyújtottak.²³⁸ A háznál felravatalozott holttest siratásáról nincs Dunakesziről adat, a virrasztás általános volt. Női halotthoz csak nők mentek *verrasztásra*, férfi halotthoz a nőkön kívül közeli rokon férfiak is, ugyanakkor a férfiak inkább a konyhában töltötték az időt, míg az asszonyok imádkoztak és énekeltek. A virrasztáson részt vevő idősebb nők többsége templomi előimádkozó is volt, kérés nélkül, szívességből virrasztottak mindkét este az elhunyt felett. Az imák és énekek között megemlékeztek az elhunyt életének jelentősebb eseményeiről.²³⁹

A temetés a harmadik napon történt, általában a délutáni órákban. Hogy addig lelassítsák a bomlást és megelőzzék a házban a kellemetlen szagokat, télen a halottas szobába nem fűtöttek be, a nyári melegben pedig a koporsó alá nagyobb edényekben jégtömböt tettek – amiből bőven volt a községi jégveremben.²⁴⁰

A temetés előtt került sor a halottvivők, lobogó- és gyertyavivők kiválasztására. A halott vitelére az elhunyt vérségi, vagy műrokonságába (koma, keresztszülő, keresztgyermek) tartozó férfiakat kérték meg. Női halott koporsója mellett barátnői, férfi halott mellett katonatársai álltak a

²³⁴ SIPOS, 2000. 61.; BAKA, 1989. 114.

²³⁵ BAKA, 1989. 116.

²³⁶ BAKA, 1989. 114.

²³⁷ BAKA, 1989. 111.

²³⁸ SIPOS, 2000. 61–62.

²³⁹ SIPOS, 2000. 62.

²⁴⁰ BAKA, 1989. 112.

gyertyával.²⁴¹ Lány halott szertartásán a Mária-lányok is részt vettek. Az egyházi szertartást követően a Szent Mihály lován vitték ki az elhunytat a temetőbe, általában nyolc ember, két váltásban. Dunakeszi fejlődése, a növekvő lakosságszám, az új településrészek temetőtől való nagyobb távolsága miatt a gyalogos halottvitelt az 1920-as évek közepétől felváltotta a temetkezési vállalkozó gyászhintója.²⁴²

Az ételben-italban gazdag halotti tor nem volt szokásban Dunakeszin. A helyi legendárium szerint egy, valószínűleg még a 19. század második felében történt halotti toron elszabadultak az indulatok, még dulakodásra is sor került. Ettől kezdve szerény, inkább csak a családtagokra kiterjedő csendes vacsorát tartottak a temetés után.²⁴³

A halott után maradt ruhákat, miután a halottöltöztető is vitt belőlük, az öröklési rend alapján a rokonok szétosztották. Különösen nagy keletjük volt a fiatalabb asszonyok után maradt értékesebb viseleti daraboknak. Ha az elhunyt asszonymak volt lánya, a ruhákat ő kapta, ha fia volt, a ruhákat eladták a faluban és az árából készítették az elhunyt sírkövét.²⁴⁴

Dunakeszi régi temetője az élők társadalmának leképezése volt: a régi nagykereszt körül temetkeztek a módos gazdák, a helyi polgárság és a tisztviselők, a második körben temetkezett a falu lakosságának szerényebb jövedelmű többsége, míg a temető szélén kerültek elföldelésre a szegények, az ismeretlenek (pl. Dunába fulladtak), az öngyilkosok.

41. kép: A temető széle

Néphit – A népi gyógyászat emlékei

A néphagyomány legrégebbi rétegei évszázadokon át a hiedelmekben őrződtek meg. A 19. században bekövetkezett történelmi-társadalmi változások nyomán a korábban a népelet szinte minden mozzanatában jelen lévő hiedelemvilág visszaszorult. 1940-ben Veres Erzsébet tanítójelölt büszkén – és némi túlzással – említette dolgozatában, hogy Dunakeszi lakossága – abból következően, hogy a fővárossal több évtizede szoros érintkezésben van – a „*babonát, mely nagyon sok falunak nélkülözhetetlen*

²⁴¹ SIPOS, 2000. 62.; BAKA, 1989. 112.

²⁴² BAKA, 1989. 115.

²⁴³ BAKA, 1989a. 113.

²⁴⁴ BAKA, 1989. 116.

eleme, elhagyta".²⁴⁵ A 20. századi Dunakeszin már valóban csak néhány adatra bukkantak a népelet kutatói. Kozmogóniával, természetfeletti lényekkel kapcsolatos hiedelemadatot egyik gyűjtés sem őrzött meg. A feljegyzett adatok többsége töredékes, nem nyújt lehetőséget a hiedelem hátterének megrajzolására.

A hiedelemadatok többsége bizonyos napokhoz kötődik. Legáltalánosabb a munkavégzés egyes napokra, vagy időszakokra vonatkozó tilalma. A hét napjai közül az egész magyar nyelvterületen a péntek és a vasárnap tilalmas nap volt, amelyet a katolikus Dunakeszin is szigorúan betartottak – a pénteki tilalom jellemzően a női munkákra (mosás, kenyérsütés) vonatkozott, a vasárnapi minden olyan munkára, amelynek elvégzése nem volt feltétlenül minden nap szükséges. Női munkavégzési tilalom volt érvényben Borbála és Luca napján, halottak hetében és a karácsony és vízkereszt közötti időszakban. A fogadott ünnepeken a tilalom a férfiak gazdaságban végzett munkájára is vonatkozott.

Az embert körülvevő természetre, növényekre vonatkozó tudásanyag és a hozzájuk kötődő hiedelmek helyi (de országosan ismert) példája az úrnapi sátor növényeinek – a *világmegváltó fűveknek* a gyógyászati felhasználása.

A segítő szellemek közé sorolható, építőáldozat-imitáció az épülő ház sarkaiba rejtett apró szobor, amelynek eredeti feladata valószínűleg a ház és lakóinak védelme volt. Az emberi világ démonikus lényei közül a személytelen, félelmetes, az általa állított tilalmak megszegőit szigorúan büntető Luca alakja (aki ellen fokhagymával védekeztek) is fennmaradt egy 1940-es feljegyzésben. Luca másik, termékenységvarázsló, a tyúkok szaporulatát elősegítő alakja jóval ismertebb, az erre vonatkozó hiedelem tovább élt.

Minden hagyományos paraszti közösség számára saját települése és otthona volt univerzumának központja, amelyet minden számára ismert módon igyekezett megvédeni minden természeti csapástól, evilági és túlvilági veszedelemtől. Mikrovilágukat, a közösség területét a határban álló keresztetek óvták állandó jelleggel, ugyanezt a célt szolgálták a körmenetek, keresztjáró napok, amelyek archaikus védőhagyományt őriztek. A lakóház védelmét szolgálták a házon kívül és belül lévő szakrális tárgyak és a szentelmények (szenteltvíz, gyertya, barka).

Az emberi élet végével, a halállal kapcsolatos hiedelmek alapja az élet halál utáni folytatásába vetett hit. A halottat tisztelték, de félték is tőle és az élőkre gyakorolt káros hatásától, ezért a vele érintkező tárgyakat (mosdató tál, mosdató kendő) megsemmisítették. A visszajáró halottban is hittek, különösen, ha az elhunytak kiskorú gyermeke volt.

Mágikus eljárásokat főleg a gazdálkodás – földművelés és állattartás – hasznának növelése érdekében alkalmaztak. Ide tartozott a karácsonyi abrosz morzsáinak állatok takarmányába szórása, vagy egyes

²⁴⁵ VERES, 1940. 14.

gazdasági cselekedetek szentek napjaihoz kötése (Szent György, Szent Fausztinus), Luca napján a tyúkok abroncsból etetése, a lovak almáról itatása karácsonykor.

A mindennapi élet, a háztartás mágikus cselekedetei közül Keszin a karácsonyesti, összetartozást elősegítő, egészségvarázsló célzatú közös étkezést (alma és kenyér), valamint a kenyér megszegését kísérő keresztvetést gyakorolták.

Dunakeszin is úgy gondolták, hogy ha a gyermek gyakran felsírt, vagy felsikoltott álmában, ijedős volt, vagy más, megmagyarázhatatlan betegség érte, akkor megrontották, *szemmel verték*. A szemmel verést szentelmények használatával, vagy úgy orvosolták, hogy a ház küszöbére kulcsot tettek és ezen a beteg gyermek átlépett, vagy áttették,²⁴⁶ de használtak erre a célra mágikus elemet tartalmazó fürdőt is (*világmegváltó fűből*).

A településen a jósló eljárások két típusa volt ismert: egyes napok (pl. Luca, Pál) időjárása alapján próbáltak meg következtéseket levonni az adott gazdasági évre vonatkozóan, a másik a lányok szerelemmel és párválasztással kapcsolatos Luca-napi jóslása volt.

Népi gyógyászat

A 20. század elején már állandó orvosa volt Keszinek, ennek ellenére – a fennmaradt adatok alapján²⁴⁷ – jelentős volt a népi gyógyítás, amelyben évszázados megfigyelések figyelembevételével használtak emberi váladékot (nyál), állati eredetű anyagot (lószőr), ásványi és mesterséges anyagokat (só, petróleum, rézgálic, alkohol, tömjén) és gyógynövényeket (kamilla, hársfavirág, hagymafélék). Az orvos nagy tiszteletnek örvendett a faluban, de sokan csak akkor keresték fel, ha a házi gyógymód nem használt.

Főleg kisgyermekes gyógyításában még a 20. század közepén is használtak mágikus gyógyító technikákat. Sokféle betegségre volt gyógymód a forró fürdő. Ebbe tehetek *világmegváltó fűvet*, vagy parazsat, hogy megtisztítsa a vizet. Utána az anya kifordított alsószoknyájába csavarták a kicsit. A csipás, hurutos szemű kisgyerek szemét anyja, vagy apja kinyalta és a nyálát kiköpte.

Megfázásra, torokfájásra, hasfájásra gyógynövényből készült, főleg kamillavirág-teát használtak. A kamilla főzetét fájós szemre is tették. Ismerték a zsíros, vagy vizes borogatás (légzőszervi betegségek, láz ellen) és a fájós fülre tett forró só jótékony hatását. Kisgyerek fájós hasát meleg, pálinkával átitatott kendővel borogatták. Emésztési problémákat kőménymagos teával, vagy szilvalekvárral kezeltek. Kipállást, sebet zsírral gyógyítottak. A Folyóparton szedett tengeri hagyma húsos leve-

²⁴⁶ BAKA, 1989. 32.

²⁴⁷ BAKA, 1989. 28–36. Baka József az 1925-ben született adatközlő nevét nem közölte, az adatok egy személytől származtak.

lét kelésre tették, hogy kifakadjon. Erre a célra paradicsomszeletet, vagy farkasalmalevelet is használtak. A szájpneusz gyógyítására rézgálicos, torokfájásra petróleumos ruhával való törölgetést javasoltak.

A reumát méhcsípéssel és leforrázott szénapelyva forró levével kezelték. A fogfájást tömjénnel mulasztották el. A szemölcsöt lószőrrel kötötték el, hogy leszáradjon. Az égést zsírral, tojásfehérjével kezelték. Ha a szoptatós anya mellett kisebesedett, *csecskováaszt* tettek rá – ez apróra vágott vöröshagymából, rozslisztből, anyatejből és esetleg mézből állt. Néhány asszony a ficamok kezeléséhez is értett, zsíros kézzel simogatva tették vissza a kiugrott bokát, vállat.

A népi vallásosság emlékei

A paraszti lakosság mindennapi életének, önazonosságának meghatározó eleme volt a vallás. A Dunakesziről feljegyzett néprajzi adatokban rendre visszaköszön a katolikus hithez való szoros kötődés. Az egyház nemcsak a templomban és a templomhoz kötődő személyekben és szervezetekben volt jelen, hanem meghatározta az itt élők cselekedeteit, gondolkodásukat, belső világukat, motivációikat, kihatott egész életük szinte minden eseményére.

A gyülekezet tagjainak vallásossága mélyen megélt volt, nem merült ki a templomba járásban. A lakóház oromzatát fém kettős kereszt, szobáinak falát sok-sok szentkép díszítette, a szublóton Jézus Szíve- és Mária Szíve-szobrok álltak, előttük egy pohárban finom olajat égettek, itt imádkoztak péntek estéenként az asszonyok.²⁴⁸

Az ajtókra szegezett, búcsún vett Jézus Szíve-fémkereszt is óvta a ház lakóit. A böjti alkalmakat megtartották, sokan tettek egyéni fogadalmat, például betegségéből való gyógyuláskor.²⁴⁹ Egyéni felajánlásból, egy özvegyasszony ajándékeként került a templom mellékoltárára az 1890-ben készítettett, Sarlós Boldogasszonyt ábrázoló olajfestmény,²⁵⁰ de templomi lobogókat is adományoztak magánszemélyek.²⁵¹ Az ima, a keresztvétel, a rózsafüzér használata a mindennapi élet természetes része volt, de a magánáhitat emlékeinek összegyűjtése nem történt meg. A római katolikus vallás rugalmasan viszonyult a népi vallásosság megnyilvánulásaihoz, fontos feladatának tartotta a régi kegyességi hagyományok megőrzését. A dunakeszi római katolikus kegyesség által megőrzött vallásos szokások többsége – karácsony, húsvét, úrnapja, templombúcsú – jeles napokhoz kötődő, így ezek bemutatása a szokásokat ismertető fejezetben olvasható.

²⁴⁸ BAKA, 1989. 37.

²⁴⁹ BAKA, 1989. 74.

²⁵⁰ Özvegy Pusztai Lőrincné ajándéka, HD, Dunakeszi Plébánia, 1870. lapszámozás nélkül.

²⁵¹ Özvegy Csitai Mártonné, László János és neje. HD, Dunakeszi Plébánia, 1889. bejegyzés lapszámozás nélkül.

Az egyház az azonos hitelveket követők vallási közössége. A népi kegyesség egyik legfontosabb aspektusa a vallásos társulatok, közösségek működése. *Oltáregylet*, *Mária Társulat* is működött a településen, amelyeknek tagjai több alkalommal lobogót, miseruhát készíttettek a templomnak.²⁵² A gazdák 1890-től a Révész István plébános szervezte *Jézus Szíve Társulat*ba léphettek be, amely a vallásos érzület elősegítésén kívül gyakorlati gazdasági tanácsokat és segítséget is nyújtott. A *Katolikus Kör* 1904-től működött – a vallásos közösségi érzés szép példája volt, hogy az első világháború alatt az itthon lévő tagok segítséget nyújtottak a hadbavonultak családjainak, a férfi híján elmaradt mezőgazdasági munkák elvégzésével.²⁵³ A fiatalok az iskolában több vallásos ifjúsági szervezet tagjai lehettek (*Szívőárda*, *cserkészmozgalom*), de két olyan, csak lányok számára fennálló társulat működött, amelynek tagsága a helyi paraszti társadalomban külön rangot és megbecsültséget jelentett.

Az iskoláskorú lányokat két korcsoportban a Szent Ágnesről és Árpád-házi Szent Margitról elnevezett, de általában csak *Leánykör* néven említett szervezet várta. A *Leánykör* tagjai paraszt- és polgárlányok egyaránt lehettek, de viseletük különbözött. A parasztlányok a keszi viseletbe illeszkedő, fehér, selyem blúzából és ráncolt szoknyából álló, köténnyel és slingelt nyakrakendővel kiegészülő ünnepi viseletben vonulhattak a körmenetekben – az öltözet a polgárlányoknak magyaros viseletből állt. Koszorú nem tartozott a leányköri viselethez.

A szervezet tagjait a Miaszszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek Rendje patronálta, a lányokat a mindennapi életben is kamatoztatható gyakorlati ismeretekkel is ellátták: megtanultak varrni, hímezni, kötni, horgolni, főzni, táncolni. A *keszibabák* (míves kivitelű, népviseletbe öltöztetett babák) készítésének hagyománya is a *Leánykör*höz köthető. Ilyen babák voltak a varrás-, hímzéstanfolyamok lezárásának bemutató darabjai, amelyeket aztán tombolán sorsoltak ki, vagy ünnepi alkalmon árúsítottak, hogy a befolyt összegből anyagokat vegyenek. Sajnos

42. kép: Leányköri tagok

²⁵² HD, Dunakeszi Plébánia, 1887., 1889. bejegyzések lapszámolás nélkül.

²⁵³ HD, II. Dunakeszi Plébánia, 1914. 19.

a babákból nem maradt meg egy darab sem, de a keszi viseletet megörökítő – a helytörténeti gyűjtemény kiállításán látható – viseletes babák készítésének ötletét Béki Lajosné, Szabó Terka néni tőlük vette át. A Leánykör paraszti származású tagjai közül kerültek ki általában a Mária-lányok.

Dunakeszi vallásos ünnepei, körmenetei elképzelhetetlenek voltak a gyertyát tartó *Mária-lányok* nélkül. Mária-lány régi, módosabb keszi

43. kép: Mária-lány

családból származó, az iskolát már elvégzett, 16 évét betöltött, feddhetetlen előéletű vallásos, paraszti származású hajadon lehetett. A tagság férjhezmenetel, illetve betöltött 20. év után szűnt meg. A belépő tagok esküt tettek, amelynek szövegét vallásos ponyvanyomtatványból vették át. A rangidős Mária-lány neve *koszorúfő* volt. A menetben két sorban hat-hat gyertyát vittek, a legfiatalabb lány – a *koronatartó* – vitte közepen slingelt kerek párnán Mária koronáját, amely egy szépen díszített, zárt korona alakú selyemvirág-koszorú volt. Nagy ünnepeken az oltár előtt álltak, kisebb ünnepi alkalmakkor a padsorok között. Szomorú kötelességük volt hajadon lány temetésén is testületileg megjelenni, ilyenkor ők vitték a lobogókat. Ha valamelyik lány férjhez ment, a legfiatalabb vette át helyét a sorban, az ő helyére pedig új lányt választott a Mária-lányok vezetője, egy idősebb, a templom-

hoz különösen kötődő asszony. A férjhez menő lány családjából ajánlhatta magát helyett utódot.²⁵⁴

Ünnepi öltözetük (fehér selyem jupli, fehér selyem bimbós ráncolt szoknya, fehér madeira kötény, öt-hat vasalt, keményített fehér alsószoknya és slingelt, szélén horgolt fodorral díszített fehér nyakrakendő) mirtuszkoszorúval egészült ki, amelynek tisztaságára, szépségére vigyáztak – templomba menet közben vitték, csak a sekrestyében tették a fejükre egymás segítségével. A hajukba kötött szalag színe Mária-ünnepeken kék, Jézus Szíve napján és húsvétkor rózsaszín volt. A koszorút a *koszorúfő*, majd évtizedeken át egy helyi specialista, Kiss Rozi néni ké-

²⁵⁴ László Barbara gyűjtése, 2015, adatközlő László Éva.

szította, nyakrakendőjüket maguk hímezték. A lelépő tagok koszorúját és gyertyatartóját az új belépők vették át.²⁵⁵ Az utolsó két Mária-lány 1957-ben ment férjhez. Az 1956. évi úrnapi körmeneten készült még róluk fotó; a hagyományos ünnepi öltözethez viselt, attól elütő csiszolt sötét, kékfestő kötényben vitték a lobogókat.²⁵⁶

Búcsújárás

A katolikusok népi hitéletének egyik legmeghatározóbb eseménye, évről évre visszatérő lelki élménye a búcsújárás, amely kiemeli a résztvevőket a mindennapok nehézségei közül. „A lelki magány paraszti keresése, a keresztény katolikus léleknek színeváltozása ez” – írta Bálint Sándor.²⁵⁷

A dunakesziek búcsújárását meghatározta a települést körülvevő közeli, könnyen megközelíthető, országos hírű búcsújáró helyekből álló szakrális kistáj. Időről időre szerveztek távolabbi kegyhelyek meglátogatására is búcsús csoportot (Rómába, Lorettóba, Mariazellbe), de a kesziek állandó búcsújáró helyei Gödöllő–Máriabesnyő, Vác–Hétkápolna és a budapesti Kármelhegyi Boldogasszony-templom voltak.

44. kép: Dunakeszi búcsúsok Mariazellben

A naptári év első jelentős zarándoklata az 1899-ben felszentelt budapesti Kármelhegyi Boldogasszony-templom július 16-ai búcsújához kötődött. Ide nem szerveztek gyalogos menetet, a hívek vonattal utaztak

²⁵⁵ Szakáll Lászlóné gyűjtése, év nélkül, lapszámolás nélkül.

²⁵⁶ HD, II. Dunakeszi Plébánia, 1956. 66.

²⁵⁷ BÁLINT, 1944. 166.

oda-vissza – a templom mintegy félórás sétával elérhető a Nyugati pályaudvartól.²⁵⁸

Augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján a keszi búcsúok Mária-besnyőre zárandokoltak. A két település távolsága alig több mint 30 km, a búcsúok az utat gyalog tették meg, a csomagok szállítására, illetve a fáradó idősök és gyermekek alkalmankénti felvételére lovas kocsik kísérték a menetet. A zárandoklat a búcsú előtti nap reggelén közös misehallgatással kezdődött, amelynek végeztével az otthon maradottak a pap és a kántor vezetésével, harangzúgás közepette lekísérték a processzió tagjait a temetői kereszthez, ahol összerendeződött a menet. Az élén két lobogót és egy feszületet vittek. Enni-innivalót mindenki vitt magával, de a búcsújáró helyen is lehetett élelmet vásárolni. Kimagasló búcsúvezető egyéniség neve nem maradt fenn, több előénekes asszony váltva vezette az éneklést és az imákat. A búcsúcsoport pihenője a körülbelül félúton lévő mogyoródi erdőben, a „Patkó”-nál volt. Mogyoródon a templomba is betértek egy imára, a mogyoródi hívek harangszóval várták a keszi búcsúokat – „*eljük harangoztak*”.

A kegyhelyen a keszi hívek igyekeztek minél közelebb kerülni az oltárhoz és a megérkezéstől kezdve lehetőleg minden közös ájtatosságon részt vettek. A gyerekek a templomban, vagy a kocsin aludtak – ha valakinek rokona, ismerőse élt Gödöllőn, igyekezett ott szállást szerezni a menettel tartó gyerekeknek, többnyire kislányoknak. A búcsús menet délután két órakor indult vissza Keszire, de előtte még bevásároltak emléktárgyakból (szentkép, imakönyv, rózsafüzér, emlékpohár, mézeskalács).²⁵⁹ A búcsúról hazatérő lányokat a nekik udvarló legény Fót határában várta, onnan együtt jöttek Dunakeszire. A fő búcsútól függetlenül, májusban volt a *Katolikus Kör* által szervezett máriabesnyői férfizárandoklat ideje.²⁶⁰

Szeptember 12-én, Mária neve napján, a váci Hétkápolna búcsúját kereste fel gyalogos zárandoklat keretében a keszi hívek csoportja. A kegyhely közel fekszik Dunakeszihez (kb. 15 km), így elegendő volt délután két óra körül elindulni a búcsúoknak, hogy estére kényelmesen Vácra érjenek. A Budapest felől Vácra igyekvő más csoportok, pl. a rákospalotaiak útközben a dunakeszi templomot látogatták meg, őket is harangszó kísérte Dunakeszin átvezető útjukon.²⁶¹ Sajnos a fennmaradt adatok alapján az egyéni ájtatossági formákra (fogadalom, felajánlás, hálaadás, szemforrás, illetve a Mária-forrás használata) nem lehet megállapításokat tenni.

A szeptember végi, Szent Mihály-napi templombúcsúhoz népi kegyességi megnyilvánulások nem kötődtek, megünneplésében a vendégség dominált.

²⁵⁸ BAKA, 1989. 41. Baka július 15-re tette a búcsú időpontját, helyesen július 16, illetve a hozzá legközelebbi vasárnap Kármelhegyi Boldogasszony ünnepe.

²⁵⁹ BAKA, 1989. 38., 40.

²⁶⁰ HD, II. Dunakeszi Plébánia, 1914. 14.

²⁶¹ HD, II. Dunakeszi Plébánia, 1914. 41.

A népi vallásosság emlékei a településen és a határban álló *feszületek*. A 18. századból nem őrződött meg kereszt, a 19. század első felében, 1832-ben a Pesti út mellett – a régi helyébe állított – új keresztre is csupán a *Historia Domus* bejegyzése utal.²⁶²

A Fő úttól nyugatra, a Dunára vezető út mentén a határban a 20. század közepén még állt egy 19. század eleji pléhkrisztus, amely a lakótelep építésekor tűnhetett el.²⁶³ A temetői keresztet 1956-ban bontották el.²⁶⁴ A település legrégebbi, ma is meglévő keresztje, a *Krupp-kereszt* a 19. század második

45. kép: Út menti feszület

felétől, 1869-től áll a Szent Mihály-templom mellett. Létrejöttének oka nem ismert, kivitelezése érdekes együttműködésben jött létre: Krupp Mátyás, a rév bérlője – a kereszt névadója – adományozta a kőkeresztet, a feszület a hívek adakozásából készült, az aranyozást pedig ingyen, adományként végezte el az aranyozómester.²⁶⁵ 1880 óta őrzi a település déli határát a Fő út mentén a *Déli kereszt*, amelyet az egyházközség híveinek adományából állítottak, Isten dicsőségére. Vác felől az 1930-ban készült *Kummer-féle kereszt* jelezte a település határát, amelyet Kummer Erzsébet emlékére állítottak. Nevét a kereszt alján található tábla megőrizte, de a hozzá kötődő tragikus esemény már feledésbe merült.²⁶⁶ A település központjában Szabó János és neje, Száraz Anna nevét és vallásosságuk emlékét őrzi a datálatlan *Szabó-kereszt*. A két világháború közötti időszakban több feszületet is emeltek keresztényi buzgóságból, vagy fogadalomból – de a többi kereszt már nem a paraszti lakossághoz köthető, összhangban a falu társadalmának alakulásával.

²⁶² HD, Dunakeszi Plébánia, 1832. 54.

²⁶³ CSOMA, 2010. 12.

²⁶⁴ Szakáll Lászlóné szíves közlése, 2015. december.

²⁶⁵ CSOMA, 2010. 11.

²⁶⁶ „Kummer Erzsébet emlékére, aki az erény és a gyermeki szeretet áldozataként halt meg 1930. szeptember 20-án.”

IRODALOMJEGYZÉK

- ÁGOSTON
1998 ÁGOSTON Gábor: *A hódítás ára. A magyarországi török végvárak őrsége, fenntartási terhei és a tartomány pénzügyi helyzete.* In: *Hadtörténelmi Közlemények* 111 (1998) 2. sz. 351–383.
- ANDORKA
1998 ANDORKA, Rudolf: *La population hongroise du XVIIIe siècle à 1914.* In: BARDET, Jean-Pierre–DUPÂQUIER, Jacques (eds.): *Histoire des populations de l'Europe 2. La révolution démographique, 1750–1914.* Paris, Fayard, 1998. 427–439.
- ANONYMUS
1999 ANONYMUS: *A magyarok cselekedetei* – KÉZAI Simon: *A magyarok cselekedetei.* Szerk. BOLLÓK János–VESZPRÉMY László. Bp., 1999.
- ÁNGYÁN–BARCZI
2003 ÁNGYÁN József–BARCZI Attila et al.: *Szakvélemény a dunakeszi AUCHAN melletti terület és bekötő út természeti állapotáról és veszélyeztetettségéről.* Gödöllő, 2003. <https://www.levego.hu/sites/default/files/kiadvany/hirek/dunakeszi.pdf> (A letöltés ideje: 2015. október 11.)
- ASZTALOS
2015 ASZTALOS Mihály: *Helytörténeti emlékek, gondolatok.* In: DHSZ VIII. (2015) 1. sz. 11–12.
- ÁÚO
Árpád-kori Új Okmánytár I–XII. Szerk. WENZEL Gusztáv. Pest, 1860–1874.
- BAKA
1989 BAKA József: *Néprajzi töredékek Dunakeszin.* Dunakeszi, 1989. (kézirat) 1–129.
- BAKÁCS
1982 BAKÁCS István: *Iratok Pest megye történetéhez, 1002–1437.* Bp., 1982.
- BÁLINT
1944 BÁLINT Sándor: *Búcsújáró magyarság.* In: Uő: *Sacra Hungaria. Népünk ünnepei. Tanulmányok a vallásos népelet köréből.* Kassa, Veritas, 1944.
- BALOGH
1979 BALOGH István: *Faluközösség.* In: *Magyar Néprajzi Lexikon.* II. Főszerk. ORTUTAY Gyula. Bp., Akadémiai, 1979. 31–32.
- BALOGH–ERDÉLYI
1956 BALOGH Kálmán–ERDÉLYI Mihály et al.: *Magyarország földtani térképe, 1:300 000.* Bp., Magyar Állami Földtani Intézet, 1956.
- BÁNKÚTI
1996 BÁNKÚTI Imre: *Pest-Pilis-Solt vármegye a Rákóczi-korban, I–II.* Bp., Pest Megye Monográfia Alapítvány, 1996. (*Előmunkálatok Pest Megye Monográfiájához, 2.*)

BARANYAI-FÁBIÁN

2014 A HUDI20034 Duna és ártere kiemelt jelentőségű természetmegőrzési terület fenntartási terve. Szerk. BARANYAI Zsolt-FÁBIÁN Zsófia. Bp., Duna-Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság, 2014. http://dinp.nemzetipark.gov.hu/_user/browser/File/Vedett_teruletetek/Natura2000/Fabian_Zsofi/jovahagyott_fenntartasitervek/HUDI20034_Duna_fenntartasi_terv.pdf (A letöltés ideje: 2015. október 28.)

BARKÓCZI

1994 BARKÓCZI Jolán: *A Magyar Középponti Vasút kisajátítási ügyei Pest megyében.* In: *A Közlekedési Múzeum Évkönyve IX. 1988–1992.* Főszerk. KATONA András, szerk. HÜTTL Pál. Bp., Műszaki, 1994. 269–279.

BÁRTFAI SZABÓ

1938 BÁRTFAI SZABÓ László: *Pest megye történetének okleveles emlékei, 1002–1599-ig.* Bp., 1938.

BÁTONYI

2008 BÁTONYI Pál: *Körtvélyes Kesző és Sárfő magyar földbirtokos családjai 1630–1740. I. rész* In: DHSZ I. (2008) 2. sz. 8–9.

2009a BÁTONYI Pál: *Körtvélyes Kesző és Sárfő magyar földbirtokos családjai, III. rész* In: DHSZ II. (2009) 1. sz. 8–9.

2009b BÁTONYI Pál: *Körtvélyes, Kesző és Sárfő magyar földbirtokos családjai, IV. rész.* In: DHSZ II. (2009) 2. sz. 6–7.

2011 BÁTONYI Pál: *A keszői kurucok és Wattay János. A szatmári béke (1700. április 30.) 300 évfordulója alkalmából.* In: DHSZ IV. (2011) 3. sz. 10.

2012 BÁTONYI Pál: *Báró Orczy István, Dunakeszi zálogbirtokosa.* In: DHSZ V. (2012) 1. sz. 6–7.

BEDNÁR

é. n. BEDNÁR József: *A Váci Egyházmegye plébániáinak története.* Kézirat, Váci Egyházmegyei Könyvtár, [jelzet nélkül].

BELITZKY

1936 BELITZKY János: *Száz év a pesti határ történetéből – 1663 tájától 1756 tájáig.* In: *Tanulmányok Budapest Múltjából, IV.* Szerk. Dr. NÉMETHY Károly. Budapest, 1936. (*Budapest Székesfőváros Várostarténeti Monográfiái, 7.*)

BENDE-LŐRINCZY-TÜRK

2002 BENDE Lívია-LŐRINCZY Gábor-TÜRK Attila: *Honfoglalás kori temetkezés Kiskundorozsma-Hosszúhát halomról.* In: *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve: Studia Archeologica, 8.* (2002) 351–402.

BÉNYEI

1994 BÉNYEI Miklós: *Oktatáspolitikai törekvések a reformkori országgyűléseken.* Debrecen, Csokonai, 1994.

BÉRCZI-JÁMBOR

1998 *Magyarország geológiai képződményeinek rétegtana.* Szerk. BÉRCZI István-JÁMBOR Áron. Bp., MOL Rt.–Magyar Állami Földtan Intézet, 1998.

- BERTÓK
1997 BERTÓK, Gábor: *Ripa Sarmatica: Late Roman counterfortifications on the left bank of the Danube*. In: *Akten des XVI. International Li-meskongress in Rolduc 1995*. Ed. GROENMAN, B.–WAATERINGE, L. van et al. Oxford, 1997. 165–172. (*Oxbow Monograph*, 91.)
- BEUDANT
1822 BEUDANT, François Sulpice: *Carte géologique de la Hongrie et de la Transylvanie*. Paris, 1822.
- B. GÁL
2015 B. GÁL Edit: *Orczy István. Az egri püspöki provizorságtól a királyi tanácsosi címig*. Eger, 2015. (doktori disszertáció: <http://eklektika.ektf.hu/dsr/access/db3e69c0-8511-476c-aa8b-eda8923333a1>, a letöltés ideje: 2016. február 27.)
- BÓDI
1994 BÓDI Zsuzsanna: *A Pest megyei cigányok 1768. évi összeírása*. In: *Néprajzi tanulmányok Ikvai Nándor emlékére, II*. Szerk. NOVÁK László. Szentendre, Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1994. 285–311. (*Studia Comitatus*, 24.)
- BÖCKH–KOCH
1896 BÖCKH János–KOCH Antal et al.: *Magyarország geológiai térképe, 1:1 000 000*, Bp., Magyarhoni Geológiai Társulat, 1896.
- BOEFT
2013 BOEFT, Jan den et al.: *Philological and Historical Commentary on Ammianus Marcellinus XXIX*. Leiden–Boston, Brill, 2013.
- BOGDÁN
1991 BOGDÁN István: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Bp., 1991.
- BONA
1998 BONA Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*, II. Bp., Heraldika, 1998.
- BÓNA
1959 BÓNA, István: *Chronologie der Hortfunde vom Koszider-Typus*. In: *Acta Archaeologia Hungarica*, 9. (1959) 211–243.
1994 BÓNA István: *Az Avar Birodalom végnapjai: viták és új eredmények*. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk. GYÖRFFY György–KOVÁCS László. Bp., 1994. 67–74.
- BONDÁR
2007 BONDÁR Mária: *Élet a történelem előtti korokban: I. A neolitikum, rézkor, korai és középső bronzkor emlékei Pest megyében*. In: *A kezdetektől a honfoglalásig*. Szerk. TORMA István közreműködésével FANCSALSZKY Gábor. Bp., Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2007. 102–110. (*Pest Megye Monográfiája*, 1/1.)
- BÓNIS
1969 BÓNIS Éva: *Die spätkeltische Siedlung Gellérthegy-Tabán in Budapest*. Bp., Akadémiai, 1969.

- 1971 BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Bp., 1971.
- BORHY
2011 BORHY, László: *Die letzten Jahrzehnte der Erforschung des spät-römisch-pannonischen Limes seit Sándor Sopronis „Die letzten Jahrzehnte...“ – Ein Überblick*. In: *Keszthely-Fenekpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia*. Hrsg. HEINRICH-TAMÁSKA, Orsolya. Bp.–Keszthely et al., MTA Régészeti Intézete, 2011. 29–46. (*Castellum Pannonicum Pelsonense*)
- BOROSS
1951 BOROSS Marietta: *Földművelés, kertgazdálkodás*. 1951 (kézirat) Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma 2368. 114. karton.
- 1956 BOROSS Marietta: *A nagybudapesti és pestkörnyéki paradicsom-kultúra gazdasági és néprajzi vizsgálata*. In: *Néprajzi Értesítő*, 38. (1956) 129–161.
- 1964 BOROSS Marietta: *Női népviseletek Rákospalotán*. In: *Rákospalotai Múzeum Évkönyve*, 1. (1964) 77–106.
- 2001 BOROSS Marietta: *A pestkörnyéki paradicsom-termelők és társadalmuk. Különnyomat a dunakeszi Kőrösi Csoma Sándor Általános Iskola 1995–1996. évi Évkönyvéből*. Dunakeszi, 2001.
- BOROSY
é. n. BOROSY András: *IV. 421–449. fondok ismertetője*, Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára online, <http://www.pestmlev.hu/kateg-99-1-.html> (letöltve: 2016. február 29.)
- 1983 BOROSY András: *Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, 1638–1711. I.* 1638–1644, 1656–1665. Bp., Pest Megyei Levéltár, 1983.
- 1984 BOROSY András: *Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, 1638–1711. II.* 1666–1711. Bp., Pest Megyei Levéltár, 1984.
- 1985 BOROSY András: *Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, 1638–1711. III.* 1681–1697. Bp., Pest Megyei Levéltár, 1985.
- 1987 BOROSY András: *Pest–Pilis–Solt Kiskun vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, 1638–1711. V.* 1703–1710. Bp., Pest Megyei Levéltár, 1987.
- 1989 BOROSY András: *Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái 1712–1740, I.* Bp., Pest Megyei Levéltár, 1989. (*Pest Megyei Levéltári Füzetek*, 17.)
- 1990 BOROSY András: *Pest megye és az első hazai vasutak kiépítése*. In: *Fejezetek Pest megye történetéből*. Szerk. EGEY Tibor. Bp., Pest Megyei Levéltár, 1990. (*Pest Megye Múltjából*, 7.)
- 1991 BOROSY András: *Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1712–1740, II.* Bp., Pest Megyei Levéltár, 1991. (*Pest Megyei Levéltári Füzetek*, 20.)

- 1992 BOROSY András: *Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1712–1740, III. Bp.*, Pest Megyei Levéltár, 1992. 1486. (*Pest Megyei Levéltári Füzetek, 21.*)
- 1993 BOROSY András: *Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái 1712–1740, IV. Bp.*, Pest Megyei Levéltár, 1993. (*Pest Megyei Levéltári Füzetek, 22.*)
- 1994 BOROSY András: *Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái 1712–1740, V. Bp.*, Pest Megyei Levéltár, 1994. (*Pest Megyei Levéltári Füzetek, 23.*)
- 1995 BOROSY András: *Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái 1712–1740, VI. Bp.*, Pest Megyei Levéltár, 1995. (*Pest Megyei Levéltári Füzetek, 25.*)
- 1996 BOROSY András: *Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1712–1740, VII. Bp.*, Pest Megyei Levéltár, 1996. (*Pest Megyei Levéltári Füzetek, 26.*)
- 1997 BOROSY András: *Pest-Pilis-Solt vármegye 1728. évi regnicoláris összeírása, I–II. Bp.*, Pest Megyei Levéltár, 1997. (*Pest Megye Múltjából, 8.*)
- 1998 BOROSY András: *Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Igazságszolgáltatási iratok, I. 1589–1660. Bp.*, Pest Megyei Levéltár, 1998. (*Pest Megyei Levéltári Füzetek, 27.*)
- 2000 BOROSY András: *Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái: Igazságszolgáltatási iratok 1721–1740, III. Bp.*, Pest Megyei Levéltár, 2000. (*Pest Megyei Levéltári Füzetek, 32.*)
- 2001 BOROSY András: *Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Közigazgatási és politikai iratok, I. Bp.*, Pest Megyei Levéltár, 2001.
- 2003 BOROSY András, *Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái: Közigazgatási és politikai iratok 1717–1730, III. Bp.*, Pest Megyei Levéltár, 2003. (*Pest Megyei Levéltári Füzetek, 35.*)
- BOROSY–KISFALUDY–SZABÓ
- 1999 BOROSY András–KISFALUDY Katalin–SZABÓ Attila: *Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái: Igazságszolgáltatási iratok 1661–1720, II. Bp.*, Pest Megyei Levéltár, 1999. (*Pest Megyei Levéltári Füzetek, 29.*)
- BOROSY–SZABÓ
- 2002 BOROSY András–SZABÓ Attila: *Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Közigazgatási és politikai iratok, II. 1671–1716. Bp.*, Pest Megyei Levéltár, 2002. (*Pest Megyei Levéltári Füzetek, 34.*)
- BOROVSZKY
- 1893 BOROVSZKY Samu: *Duna-Keszi régiségekről.* In: *Archaeologiai Értesítő*, 13. (1893) 263–264.
- 1910 BOROVSZKY Samu: *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye.* Bp., Országos Monográfia Társaság, é. n. [1910.] (*Magyarország vármegyéi és városai*)

- 1911 BOROVSZKY Samu: *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye*. Bp., Országos Monográfia Társaság, é. n. [1911.] (*Magyarország vármegyéi és városai*)
- BORSY
1989 BORSY Zoltán: *Az Alföld hordalékkúpjainak negyedidőszaki fejlődéstörténete*. In: *Földrajzi Értesítő*, 38. (1989) 211–224.
- BUDAI–KONRÁD
2011 BUDAI Tamás–KONRÁD Gyula: *Magyarország földtana*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar, 2011.
- BURJÁN
2000 BURJÁN Balázs: *A Pesti-síkság fiatal kavicsos üledékeinek görgettség-vizsgálata*. In: *Földrajzi Közlemények*, 124. (2000) 61–74.
2001 BURJÁN Balázs: *Néhány gondolat a Pesti-síkság dunai görgetegeinek származásával kapcsolatban*. In: *Hidrológiai Tájékoztató*, 64. (2001) 40–42.
2002 BURJÁN Balázs: *A Pesti-síkság kavicsos üledékeinek szemcseeloszlási vizsgálata*. In: *Földtani Közlöny*, 132. (2002) 161–173.
2003 BURJÁN Balázs: *Budapest-környéki idős Duna-teraszok nehézsárvány-tartalmának cluster-analízis alapú statisztikai vizsgálata*. In: *Földrajzi Értesítő*, 52. (2003) 3–4. sz. 171–185.
- CIEGER
2000 CIEGER András: *Magyarország politikai kultúrája a dualizmus időszakában*. In: *Múltunk*, 45. (2000) 3. sz. 3–51.
- CHOBOT
1915 CHOBOT Ferenc: *A várczi egyházmegye történeti névtára. I. rész*. Vác, 1915.
1917 CHOBOT Ferenc: *A váci egyházmegye történeti névtára. II. rész: A papság éleadatai*. Vác, 1917.
- ČUJANOVA–JÍLKOVA
1970 ČUJANOVA–JÍLKOVA, Elena: *Mittelbronzezeitliche Hügelgräberfelder in Westböhmen*. Prága, 1970. (*Archeologické studijní materiály*, 8.)
- CSÁNKI
1890 CSÁNKI Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–V*. Bp., 1890–1941. (*Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, IV.*)
- CSÁNYI
1980 CSÁNYI Marietta: *Árokmal körülvett sírok a halomsíros kultúra jánoshidai temetőjében*. In: *Archaeologiai Értesítő*, 107. (1980) 153–165.
- CSAPODY
2005a CSAPODY Tamás: *Passzív rezisztencia szekunder formái Magyarországon 1848 és 1865 között*. In: *Politikatudományi Szemle*, 14. (2005) 1. sz. 183–196.
2005b CSAPODY Tamás: *Deák Ferenc és a passzív rezisztencia*. In: *Magyar Tudomány*, 111. (2005) 3. sz. 301–308.

- CSÁSZÁR
1997 *Magyarország litosztratigráfiai alapegységei.* Szerk. CSÁSZÁR Géza. Bp., Magyar Állami Földtan Intézet, Magyar Rétegtani Bizottság, 1997.
- 2000 *Bouguer anomaly map, 1:200 000.* In: *Danube Region Environmental Geology Programme: DANREG: explanatory notes.* Szerk. CSÁSZÁR, Géza. Wien, Geologische Bundesanstalt, 2000. (*Jahrbuch der Geologischen Bundesanstalt, Band 142/4.*)
- CSIPPÁN
2007 CSIPPÁN Péter: *Ökológiai módszerek a régészetben: Esettanulmány a Dunakeszi–Székes-dűlő őskori településeiről előkerült állapotmaradványok kapcsán.* In: *Archaeológiai Értesítő*, 132. (2007) 83–110.
- CSIZMADIA
1976 CSIZMADIA Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig.* Bp., Akadémiai, 1976.
- CSOMA
2005 *Dunakeszi arcképcsarnok.* Szerk. CSOMA Attila. Dunakeszi, Kölcsey Ferenc Városi Könyvtár, 2005.
- 2008a CSOMA Attila: *Az 1739-es dunakeszi pestisjárvány.* In: *DHSZ I.* (2008) 3. sz. 10.
- 2008b CSOMA Attila: *A római kortól napjainkig. Mozaikok Dunakeszi történetéből.* Dunakeszi, Keszi-Press Médiaszolgáltató Kft., 2008.
- 2009a CSOMA Attila: *Alagi centenárium, II. rész.* In: *Dunakeszi Polgár IX.* (2009) 2. sz. 13.
- 2009b CSOMA Attila: *Alagi centenárium, III. rész.* In: *Dunakeszi Polgár IX.* (2009) 3. sz. 13.
- 2009c CSOMA Attila: *Alagi centenárium, IV. rész.* In: *Dunakeszi Polgár IX.* (2009) 4. sz. 13.
- 2009d CSOMA Attila: *Alagi centenárium, V. rész.* In: *Dunakeszi Polgár IX.* (2009) 5. sz. 15.
- 2009e CSOMA Attila: *Alagi centenárium, IV. rész.* In: *Dunakeszi Polgár IX.* (2009) 9. sz. 15.
- 2010a CSOMA Attila: *Pejacsevich család Alagon.* In: *DHSZ III.* (2010) 1. sz. 19–20.
- 2010b CSOMA Attila: *Keresztek Dunakeszi–Alagon.* In: *DHSZ III.* (2010) 2. sz. 11–12.
- 2011a *Korabeli újságcikkek az első magyar vasútról.* In: CSOMA, 2011c 44–48.
- 2011b *Kéziratos történelem.* Szerk. CSOMA Attila. Dunakeszi, Kölcsey Ferenc Városi Könyvtár, 2011. (http://www.dkvk.hu/feltoltkepek/Keziratos_tortenelem_pdf.pdf, a letöltés ideje: 2016. február 29.)
- 2011c *Lapok Dunakeszi múltjából.* Szerk. CSOMA Attila. Dunakeszi, 2011.
- C. TÓTH
2007 C. TÓTH Norbert: *Lehetőségek és feladatok a középkori járáások kutatásában.* In: *Századok*, 141. (2007) 2. sz. 390–471.

- 2014 C. TÓTH Norbert: *A király helyettesítése a konstanzi zsinat idején*. In: „Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris” *Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából*. Szerk. BÁRÁNY Attila–PÓSÁN László. Debrecen, 2014. 289–316.
- C. TÓTH–HORVÁTH
2016 *Magyarország világi archontológiája, 1458–1526. I.* Szerk. C. TÓTH Norbert–HORVÁTH Richárd et al. Bp., 2016.
- CZEGLÉDI–FÁBIÁN
2011 CZEGLÉDI Noémi–FÁBIÁN Balázs: *„Birodalمام alatt...” (Gróf Grassalkovich Antal): Gödöllő mezőváros élete a 18. században*. Gödöllő, [k. n.], 2011. (*Gödöllői Múzeumi Füzetek, 12.*)
- DANKÓ
1981 DANKÓ Imre: *Köböl*. In: *Magyar Néprajzi Lexikon, III.* Főszerk. ORTUTAY Gyula. Bp., Akadémiai, 1981. 291.
- DÁNYI
1991 DÁNYI Dezső: *Regionális családrekonstrukció, 1830–39, 1850–59*. In: *KSH NKI Történelmi Demográfiai Füzetek, 9.* (1991) 99–156.
- DANYI–DÁVID
1960 *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. Szerk. DANYI Dezső–DÁVID Zoltán. Bp., Központi Statisztikai Hivatal, 1960.
- DÁVID
1990 DÁVID Géza: *A népesség vándormozgalma a Budai szandzsákban, 1546–1559*. In: *Keletkutatás, 1990. tavasz, 40–42.*
- DÁVID–FODOR
2005 DÁVID Géza–FODOR Pál: *„Az ország ügye mindenek előtt való”. A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544–1545, 1552)*. Bp., História–MTA Történettudományi Intézete, 2005.
- DEÉZSINÉ TELEK
2011 *Dunakeszi Szent István Iskola irattára*. In: *Iskolatörténelmi gyűjtemény*. Szerk. DEÉZSINÉ TELEK Ágnes. 2011/1. sz.
- DHSZ Dunakeszi Helytörténelmi Szemle
DKFI Dunakeszi Főplébánia Irattára
- DÖMSÖDI–DÓDA–CSERMENDY
1986 DÖMSÖDI János–DÓDA Béla–CSERMENDY László: *A regionális tőzeg-, lápföld-, lápföldszerű, és lápi mész nyersanyagok katasztere (Háromfa, Tarany, Mezőcsát, Akasztó, Kiskőrös, Sükösd, Nemesnádudvar, Hajós, Sarkad, Nyírbogdány, Nyírtura, Székely, Demecser, Sényő, Dány, Isaszeg, Sülysáp, Gödöllő, Dunakeszi, Veresegyház, Órbottyán, Fót, Göd, Sződliget)*. Bp., Talajjavító- Nyersanyagkutatási és Tervező Iroda, 1986. (MÁFGBA, T.14643)
- DÖVÉNYI
2010 *Magyarország kistájainak katasztere*. Szerk. DÖVÉNYI Zoltán. Bp., MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 2010.
- DSZIÁII Dunakeszi Szent István Általános Iskola irattára, Dunakeszi

- DULAR–Šavel–HVALA
 2002 DULAR, Janez–Šavel, Irena–HVALA, Sneža Tecco: *Bronastodobno naselje Oloris pri Dolnjem Lakošu – Bronzezeitliche Siedlung Oloris bei Dolnji Lakoš*. Ljubljana, Založba ZRC, 2002. (*Opera Instituti archaeologici Sloveniae*, 5.)
- DURAY
 1912 DURAY Kálmán: *A váci céhek*. Vác, 1912.
- EISNER
 1933 EISNER, Jan: *Slovensko v Praveku*. Bratislava, 1933.
- EMLÉKKÖNYV
 1926 *Emlékkönyv Révész István prelátus, plébános kecskeméti lelkipásztori működésének 20 éves jubileumára*. Kecskemét, Kecskemét Római Katolikus Egyháztanács, 1926.
- ENDRŐDI–PÁSZTOR
 2006 ENDRŐDI, Anna–PÁSZTOR, Emília: *Symbolism and Traditions in the Society of Bell Beaker–Csepel Group (A szimbolizmus és a tradíciók szerepe a Harangedény–Csepel Csoport társadalmában)*. In: *Archaeológiai Értesítő*, 131. (2006) 7–25.
- ENGEL
 1977 ENGEL Pál: *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban*. Bp., 1977.
 1996 ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II*. Bp., 1996.
- EÖTVÖS
 1957 EÖTVÖS József: *Válogatott pedagógiai művei*. Vál., szerk., bev., jegyz. FELKAI László, Bp., Tankönyvkiadó, 1957.
- ERDEI
 é. n. ERDEI Ferenc: *Futóhomok*. Bp., Athenaeum, é. n.
- ERDÉSZ
 1998 ERDÉSZ Mihály: *Dunakeszi urbáriuma*. In: *Városunk a történelem sodrában*. Szerk. CSONKA Mária. Dunakeszi, Dunakeszi Városi Könyvtár, 1998.
- ERHARDT
 1958 ERHARDT György: *A Sződliget–Váchartyán–Dunakeszi–Szada közötti terület hidrogeológiai viszonyai*, 1958. (MÁFGBA, T.2380).
- ÉRY
 1994 ÉRY Kinga: *A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában*. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk. GYÖRFFY György–KOVÁCS László. Bp., 1994. 217–225.
- FÁBIÁNCSICS–LINGAUER–KISS
 1986 FÁBIÁNCSICS László–LINGAUER János–KISS Emil Zoltán: *Tetétlen-II. tervezett homokbánya előzetes-részletesfázisú kutatási tervprogramja*. Bányászati Építőipari Gazdasági Társaság, 1986. (MÁFGBA, BBK/BUDTH 2014)

FALLENBÜCHL

1997 FALLENBÜCHL Zoltán, dr.: *Grassalkovich Antal: Hivatalnok és főnemes a XVIII. században*. Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 1997. (Gödöllői Múzeumi Füzetek, 2.)

FARKAS

2000 FARKAS Csilla: *Kora szarmata sírok Füzesabony határában (Füzesabony-Kastély-dűlő I.)*. In: *A népvándorláskor kutatóinak kilencedik konferenciája*. Szerk. PETERCSÁK Tivadar–VÁRADI Adél. Eger, 2000. 15–50. (Heves Megyei Régészeti Közlemények, 2.)

FARKAS

1988 FARKAS György: *Gidres-gödrös Mogyoród*. Mogyoród, Mogyoród Község Tanácsa, 1988.

FARKAS

2004 FARKAS József: *A gödöllői koronaadalom felügyelete és igazgatása a dualizmus idején*. In: *Levéltári Szemle*, 54. (2004) 3. sz. 20–37.

2007 FARKAS József: *A gödöllői uradalom története*. In: *Gödöllő története I. A kezdetektől 1867-ig*. Főszerk. G. MERVA Mária. Gödöllő, 2007. 163–224.

FELD

1985 FELD István: *Újabb kutatások a solymári középkori várban*. In: *Régészeti tanulmányok Pest megyéből*. Szerk. IKVAI Nándor. Szentendre, 1985.

FÉNYES

1837 FÉNYES Elek: *Magyar országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*. Pest, Trattner-Károlyi, 1837.

1842 FÉNYES Elek: *Magyarország statistikája, I–III*. Pest, Trattner-Károlyi, 1842.

1851 FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta, betűrendben, körülményesen leíratik, I–II*. Pest, Kozma Vazul, 1851.

FERCH

2005 FERCH Magda: *Erőd a villában: Rendhagyó római kori ásatás Dunakeszin*. In: *Magyar Nemzet*, 2005. december 17. http://mno.hu/migr_1834/erod-a-villaban-547424

FERENCZY

1844 FERENCZY József: *Tekintetes nemes Pest Pilis és Sólt törvényesen egyesült vármegyékben valamint a Kis Kunságban is található... névtára*. Buda, 1844.

FIGLER

1996 FIGLER András: *Adatok Győr környékének bronzkorához – Angaben zur Bronzezeit in der Umgebung von Győr*. In: *Pápai Múzeumi Értesítő*, 6. (1996) 11–12.

- FODOR
2006 FODOR Pál: *Vállalkozásra kényszerítve. Az oszmán pénzügyigazgatás és hatalmi elit változásai a 16–17. század fordulóján.* Bp., História–MTA Történettudományi Intézete–Magyar–Török Baráti Társaság, 2006.
- FOLTINY
1969 FOLTINY, Stephen: *The Hungarian Archeological Collection of the American Museum of Natural History in New York.* Bloomington, 1969.
- FORRÓ
2005 FORRÓ Katalin: *Kistérségek értékleltára: Dunakeszi kistérség (Dunakeszi, Fót, Göd).* Bp., Száz Magyar Falu Könyvesháza KHT, 2005.
- FÜGEDI
1974 FÜGEDI Erik: *Uram királyom... A XV. századi Magyarország hatalmasai.* Bp., 1974.
1986 FÜGEDI Erik: *Ispánok, bárók, kiskirályok.* Bp., 1986.
1992 FÜGEDI Erik: *Az Elefánthyak – A középkori magyar nemes és klánja.* Bp., 1992.
- FÜLE
1994 FÜLE László: *Szennyeződések érzékenységi vizsgálatok Dunakeszi–Mogyoród–Csomád területén.* In: *Hidrológiai Közlöny*, 74. (1994) 6. sz. 353–361.
- FÜLÖP
1984 *Magyarország földtani térképe, 1:500 000.* Szerk. FÜLÖP József. Bp., Magyar Állami Földtani Intézet, 1984.
1989 FÜLÖP József: *Bevezetés Magyarország geológiájába.* Bp., Akadémiai, 1989.
1990 FÜLÖP JÓZSEF: *Magyarország geológiája: Paleozoikum I.* Bp., Magyar Állami Földtani Intézet, 1990.
2000 FÜLÖP András: *A Dunakeszi-Alagimajori templomrom régészeti kutatása.* In: *Műemlékvédelmi Szemle* (2000) 1–2. sz. 77–107.
- GABLER
2002 GABLER, Dénes: *Terra Sigillata-Funde aus der sarmatischen Siedlung Dunakeszi-Alagi major.* In: *Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag.* Hrsg. KUZMOVÁ, Klára–PIETA, Karol–RAJTÁR, Jan. Nitra, 2002. 97.
- GALGÓCZY
1877. III. GALGÓCZY Károly: *Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monográfiája.* Bp., Weizsmann Testvérek, 1877. III.
- GALLINA
2002 GALLINA Zsolt: *Avar kori kohótelep Kaposvár-Fészerlakon.* In: *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 15. (2002) 79–80.
- GÁNGÓ
2009 GÁNGÓ Gábor: *Az 1868. évi nemzetiségi törvény és következményei.* In: *Korunk*, XX. (2009) 5. sz. 10–15.

GARAM-PATAY-SOPRONI

2003 GARAM, Éva-PATAY, Pál-SOPRONI, Sándor: *Sarmatisches Wallsystem im Karpatenbecken*. Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 2003² (*Régészeti Füzetek, Ser. II. No. 23*).

GAZDACZIMTÁR

1897 *Gazdaczimtár*. Szerk. és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp., Pesti Könyvnyomda Rt., 1897.

GERGELY

2007 GERGELY András: *Magyarország története a XIX. században*. Bp., Osiris, 2007.

GERVERS-MOLNÁR

1972 GERVERS-MOLNÁR Vera: *A középkori Magyarország rotundái*. Bp., 1972.

G. MERVA-HORVÁTH

2007 G. MERVA Mária-HORVÁTH Lajos: *Gödöllő története I: A kezdetektől 1867-ig*. Gödöllő, [k. n.] 2007.

GÖNCZI

1905 GÖNCZI Ferenc: *Göcseji kutak és hácscuk*. In: *Néprajzi Értesítő*, 6. (1905) 8–9.

GRÓF-GRÓH

2007 GRÓF Péter-GRÓH Dániel: *Visegrád római emlékei*. Visegrád, 2007. (*Altum castrum*, 6.)

GROPENGIESSER

1937 GROPENGIESSER, Hermann: *Spätromischer Burgus bei Mannheim-Neckarau*. In: *Badische Fundberichte*, 13. (1937) 117–118.

GVML

Gödöllői Városi Múzeum Levéltára

GYALOG

2013 *Magyarország földtani térképe, 1:500 000*. Szerk. GYALOG László. Bp., Magyar Földtani és Geofizikai Intézet kiadványa, 2013.

GYÖRFFY

1959 GYÖRFFY György: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Bp., 1959.

1975 *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról – Kortársak és krónikások híradásai*. Szerk. GYÖRFFY György. Bp., 1975.

1997 GYÖRFFY György: *A magyar törzsnevek és törzsi helynevek*. In: *Honfoglalás és nyelvészet*. Szerk. GYÖRFFY György-KOVÁCS László-VESZPRÉMY László. Bp., 1997. 221–235.

GYÖRGYI

1990 GYÖRGYI Erzsébet: *A házasságkötés szokásai*. In: *Magyar Néprajz VII. Népszokás – néphit – népi vallásosság* Szerk. DÖMÖTÖR Tekla. Bp., Akadémiai, 1990.

GYULAI

1996 GYULAI Ferenc: *Balatonmagyaród-Hídvépuszta késő bronzkori település növény leletei és élelmiszermaradványai*. In: *Zalai Múzeum*, 6. (1996). 177–179.

- 2002 GYULAI, Ferenc: *Die Pflanzenreste eines spätbronzezeitlichen Röhrenbrunnens*. In: *Budapest Régiségei*, XXXVI. (2002) 305–311.
- IKVAINÉ SÁNDOR–SZ. TÓTH
2003 IKVAINÉ SÁNDOR Ildikó–SZ. TÓTH Judit: *Évszámok tárgyak Pest megye népművészetében*. Szentendre, 2003.
- ILON
1996 ILON Gábor: *A késő halomsíros-kora urnamezős kultúra temetője és tell-települése Németbánya határában – Das Gräberfeld und Tell der Späthügelgräber-Frühurnenfelder in der Gemarkung Németbánya*. In: *Pápai Múzeumi Értesítő*, 6. (1996) 89–208.
- 1999 ILON Gábor: *A bronzkori halomsíros kultúra temetkezései Nagydém–Középrépaszpustán és a hegyközi edénydepot*. In: *Savaria Pars Archaeologica*, 24. (1999) 3. sz. 239–276.
- HAAS
2012 *Geology of Hungary*, Szerk. HAAS János, Bp., Eötvös U. P.–Springer, 2012.
- HAAS–BUDAI
2010 HAAS János–BUDAI Tamás et al.: *Magyarország prekainozoos földtani térképe 1:500 000*. Bp., Magyar Állami Földtan Intézet, 2010.
- HAHN
1981 HAHN György: *A Gödi „Dunamenti” MGTsz Dunakeszi Tetétlen dűlői homok előfordulás mérnökgeológiai vizsgálata*. Magyar Állami Földtani Intézet, 1981. (MÁFGBA, BBK/BUDTH 2014/2)
- 1986 HAHN György: *Dunakeszi II. homokbánya (029. hrsz.-ú) lehatároló, részletes fázisú földtani kutatási terve*. Erdei Termékeket Feldolgozó és Értékesítő V. megbízásából, 1986. (MÁFGBA, 6822)
- HADINGER
1845 HADINGER, Wilhelm Karl, Ritter von: *Geognostische Uebersichtskarte der Oesterreichischen Monarchie*. Wien, K.k. militärisch-geografisches Institut, 1845.
- HÁLA
2008 HÁLA József: *„Paprikaeső”, avagy Dunakeszi régi falucsúfolója*. In: DHSZ I. (2008) 3. sz. 2.
- 2010 HÁLA József: *Sportbál Alagon: A néprajz „ágense” a „magyar Newmarketben”*. In: DHSZ III. (2010). 1. sz. 14–15.
- HALÁSZ
2010 HALÁSZ Erzsébet, dr.: *A „szövi”-ház*. In: DHSZ III. (2010) 1. sz. 5.
- HALAVÁTS
1898 HALAVÁTS Gyula: *A Budapest vidéki kavicsok kora*. In: *Földtani Közlöny*, 28. (1898) 291–299.
- HAMMER-PURGSTALL
1830 HAMMER-PURGSTALL, Joseph von: *Geschichte des Osmanischen Reiches*. Band VI. 1656–1699. Pest, Hartleben, 1830.

- HARMOS
1886 HARMOS Gábor: *Adatok Budavár visszavételéhez Nógrád megyéből.* In: *Századok*, 20. (1886) 2. sz. 157–161.
- HATHALMI GABNAY
1906 HATHALMI GABNAY Ferenc: *Budapest-vidéki haj- és kendőviselet.* In: *Néprajzi Értesítő*, 7. (1906) 95–124.
- HAUER
1867–71 HAUER, Franz, Ritter von: *Geologische Übersichts-Karte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie.* Wien, Beck, 1867–1871.
- HEGEDŰS
2003 HEGEDŰS Károlyné: *Az 1848–49-es szabadságharc emlékei Pest megyében.* Leányfalu, [k. n.], 2003.
- HEGYI
1985 HEGYI Klára: *Török iparosok a hódoltságban.* In: *V. Kézművesipar-történeti Szimpózium, Veszprém, 1984. november 20–21.* Szerk. NAGYBÁKAY Péter–NÉMETH Gábor. Veszprém, MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága, 1985. 32–45.
- 1995 HEGYI Klára: *Török berendezkedés Magyarországon.* Bp., História–MTA Történettudományi Intézete, 1995. (*História Könyvtár, Monográfiák 7.*)
- 2001 HEGYI Klára: *Az oszmán hatalom berendezkedése és működése.* In: *Pest megye monográfiája. I/2. kötet. A honfoglalástól 1686-ig.* Szerk. ZSOLDOS Attila, közreműk. TORMA István. Bp., 2001. 255–328.
- 2007 HEGYI Klára: *A török hódoltság várai és várkatonasága. I–III.* Bp., História–MTA Történettudományi Intézete, 2007. (*História Könyvtár, Kronológiák, adattárak 9.*)
- HEISING
2012 HEISING, Alexander: *Der Schiffslände-Burgus von Trebur-Astheim: Schicksal einer Kleinfestung in Spätantike und frühem Mittelalter.* In: *Das Gebaute und das Gedachte: Siedlungsform, Architektur und Gesellschaft in prähistorischen und antiken Kulturen.* Hrsg. RAECK, Wulf–STEUERNAGEL, Dirk. Bonn, Dr. Rudolf Habelt, 2012. 151–166. (*Frankfurter Archäologische Schriften, 21.*)
- HELTAI
1896 HELTAI Jenő: *Úrlovasok.* In: *Sportélet*, 1896. ápr. 13.
- HELYSÉGNÉVTÁR
2000 *Magyarország történeti statisztikai helysége névtára, 15. Pest megye.* Bp., KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, 2000.
- HERMANN
1912 H. A. [Hermann Antal]: *Sportbál Alagon.* In: *Vác és Vidéke 1* (1912) 9. sz. 77–78.
- HERMANN
2001 HERMANN Róbert: *1848–49: A szabadságharc hadtörténete.* Bp., Korróna, 2001.

- HESP
2010 HESP József: *Az alagi angol kolónia. I. rész: A Hesp család.* In: DHSZ III. (2010) 3. sz. 2–3.
- 2011a HESP József: *Az alagi angol kolónia. II. rész: A Reeves család.* In: DHSZ IV. (2011) 1. sz. 10–12.
- 2011b HESP József: *Az alagi angol kolónia. III. rész.* In: DHSZ IV. (2011) 2. sz. 4–5.
- 2011c HESP József: *Az alagi angol kolónia. IV. rész.* In: DHSZ IV. (2011) 3. sz. 4–5.
- H. HANNY
1992 H. HANNY Erzsébet: *Kelta település nyomai az M0 autópálya sziget-szentmiklósi nyomvonalának közelében.* In: *Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán I. Bp., 1992. 241–276. (BTM Műhely, 5.)*
- HOLL
2004 HOLL Béla: *A váci püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek protestáns vonatkozású bejegyzései a 18. században.* Bp., METEM, 2004.
- HORECZKY
1991 HORECZKY Vera: *Dunakeszi, általános rendezési terve felülvizsgálata.* Bp., Magyar Állami Földtani Intézet, 1991. (MÁFGBA, 8076-II)
- HORVÁTH
1982 HORVÁTH Lajos: *Pest megyei városi, községi és megyei pecsétjei 1381–1876.* Bp., Pest Megyei Levéltár, 1982.
- 1987 HORVÁTH Lajos: *Gödöllő történetének írott forrásai, 1325–1711.* Gödöllő, Városi Helytörténeti Gyűjtemény, 1987.
- 1988 *A magyar nevelés története.* Szerk. HORVÁTH Márton. Bp., Tankönyvkiadó, 1988.
- 1990a HORVÁTH Lajos: *A községi közigazgatás Pest megyében a XVII–XVIII. században.* In: *Fejezetek Pest megye történetéből.* Szerk. EGEY Tibor. Bp., Pest Megyei Levéltár, 1990. (*Pest Megye Múltjából, 7.*)
- 1990b HORVÁTH László András: *Beziehungen zwischen der Tiefebene und Transdanubien in der mittleren Kupferzeit.* In: *Zalai Múzeum 2* (1990) 81–100.
- 1994 HORVÁTH László: *Adatok Délnyugat-Dunántúlkésőbronzkoránaktörténetéhez. Angaben zur Geschichte der Spätbronzezeit in SW-Transdanubien.* In: *Zalai Múzeum, 5.* (1994) 219–235.
- 1995 HORVÁTH Lajos: *Veresegyház története.* Veresegyház, 1995.
- 1997 HORVÁTH Károly: *Dunakeszi III. homok bányatelek bővítés.* Műszaki leírás. HO-VAN Vagyonkezelő Kereskedelmi és Szolgáltató Kft., 1997. (MÁFGBA, BBK/BUDTH 2014)
- 1999 HORVÁTH Lajos: *48-as honvédek a gödöllői járásban, a kultusz élesztői.* In: *'48 kultusza. Tanulmányok.* Szerk. G. MERVA Mária. Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 1999. 21–55. (*Gödöllői Múzeumi Füzetek, 4.*)
- 2000 HORVÁTH Lajos: *Fejezetek Szada község történetéből (1945-ig).* In: *Fejezetek Szada község történetéből.* Szada, Szada Község Önkormányzata, 2000. 9–107.

- 2002 HORVÁTH, László András: *Neolithische Funde und Befunde in der Gemarkung von Dunakeszi*. In: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 53 (2002) 1–40.
- 2003a HORVÁTH László András: *Dunakeszi, Nádas*. In: KISFALUDI, 2003. 129–130.
- 2003b HORVÁTH Károly: „Dunakeszi III.-homok”: *Tájrendezési terv (Hrsz.: 026, 027/4, 027/6)*. Hatósági bizonyítvány. HO-VAN Vagyonkezelő Kereskedelmi és Szolgáltató Kft., 2003. (MÁFGA, 20/2004)
- 2003c HORVÁTH László András: *Dunakeszi: Nádas*. In: KISFALUDI, 2003. 129–130.
- 2004a HORVÁTH József: *A géperejű folyami hajózás hazai története. III*. In: *Aqua Magazin* 2004/59. sz. http://www.uskok.eoldal.hu/cikkek/cikkeim_-irasaim/folyamtorteneti-cikksorozat.html (A letöltés ideje: 2017. április 24.)
- 2004b HORVÁTH, László András: *Angaben zu den Haustypen des mittleren Neolithikums in Ungarn*. In: *Antaeus* 27 (2004) 87–93.
- 2006 HORVÁTH, László András: *Ein neuer Haustyp aus dem mittleren Neolithikum in der Umgebung von Budapest*. In: *Ősrégészeti Levelek*, 7. (2006) 8–23.
- 2015 HORVÁTH Lajos: *Göd „ezeréves” település. Az Árpád-kortól a 18. századig*. In: *Gödi Almanach. A 10 éves Felsőgöd krónikája*. Göd, 2015. 21–42. (*Göd történetének XVII. kötete*)
- HORVÁTH M.
- 2005 HORVÁTH M. Attila: *Régészeti kutatás a tervezett csepeli Központi Szennyvíztisztító telep területén*. In: *Aquincumi Füzetek*, 11. (2005) 177–185.
- HORVÁTH M.–ENDRŐDI–MARÁZ
- 2007 HORVÁTH M. Attila–ENDRŐDI Anna–MARÁZ Borbála: *Régészeti kutatások a csepeli Központi Szennyvíztisztító telep területén*. In: *Aquincumi Füzetek*, 13. (2007) 216–232.
- HORVÁTH–SZILAS
- 2001 HORVÁTH László András–SZILAS Gábor et al.: *Őskori telepek és sírok feltárása Dunakeszi határában (Excavation of prehistoric settlement and graves in Dunakeszi)*. In: *Aquincumi Füzetek*, 7. (2001) 115–127.
- 2003 HORVÁTH László András–SZILAS Gábor: *Előzetes jelentés a Dunakeszi Székesdűlőn végzett őskori telepfeltárásról (Vorbericht über die Ausgrabung der urzeitlichen Siedlungen von Dunakeszi)*. In: KISFALUDI, 2003. 5–17.
- 2004 HORVÁTH László András–SZILAS Gábor et al.: *Megelőző feltárás Dunakeszi–Székesdűlőn*. In: ΜΩΜΟΣ II. Őskoros Kutatók II. Összejövetelének konferenciakötete. Szerk. NAGY Emese Gyöngyvér–DANI János–HAJDÚ Zsigmond. Debrecen, 2004. 209–218.
- HORVÁTH A.
- 1930 HORVÁTH A. János: *Római határerődítések a visegrádi Dunaszorosban*. In: *Váci Hírlap*, 1930. július 13. 2.

- HÓKE
1893 HÓKE Lajos: *Magyarország legújabbkori története*. Nagybecskerek, 1893.
- ILON
1996 ILON Gábor: *A késő halomsíros-kora urnamezős kultúra temetője és tell-települése Németbánya határában – Das Gräberfeld und Tell der Späthügelgräber-Frühurnenfelder in der Gemarkung Németbánya*. In: *Pápai Múzeumi Értesítő*, 6. (1996) 89–208.
- ILLÉSY
1899 ILLÉSY János: *Az Alaghy család története (Hat közlemény, egy címerrajzzal)*. In: *Nagy Iván Családtörténeti Értesítő* 1. Szerk. Dr. KOMÁROMY András–PETTKÓ Béla. Bp., 1899. 57–65., 97–102., 129–141., 185–190., 217–222., 260–270.
- IRÁSNÉ MELIS
1983 IRÁSNÉ MELIS Katalin: *Adatok a pesti-síkság Árpád-kori településtörténetéhez*. Bp., 1983.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR
2006 ISTVÁNOVITS Eszter–KULCSÁR Valéria: *Az első szarmaták az Alföldön: Gondolatok a Kárpát-medencei jazig foglalásról*. In: *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve*, XLVIII. (2006) 203–237.
- 2014 ISTVÁNOVITS Eszter–KULCSÁR Valéria: *Gondolatok az alföldi sáncok kutatásának jelenlegi helyzetéről*. In: *Avarok pusztái: Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára*. Szerk. ANDERS Alexandra–BALOGH Csilla–TÜRK Attila. Bp., Martin Opitz–MTA BTK MÓT, 2014. 73–83.
- JACQUEMYS
1960–1965 JACQUEMYS, Guillaume: *Langrand-Dumonceau, promoteur d'une puissance financière catholique. Vol. I–V*. Bruxelles, Université Libre de Bruxelles, 1960–1965.
- JAKUS
1985 JAKUS Lajos: *Szécsény prókátora Buday Bornemissza Bolgár Pál Bolgárországtól Bolgárfaluig*. Salgótarján, 1985. (*Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*, XI.)
- JÁMBOR–MOLDVAY
1966a JÁMBOR Áron–MOLDVAY Loránd et al.: *Magyarország földtani térképe 1:200 000*. Bp., Magyar Állami Földtani Intézet, 1966.
- 1966b JÁMBOR Áron–MOLDVAY Loránd et al.: *Magyarázó Magyarország 200 000-es földtani térkép sorozatához, L–34–II*. Bp., Magyar Állami Földtani Intézet, 1966.
- JANKOVITS
1992a JANKOVITS, Katalin: *Spätbronzezeitliche Hügelgräber in der Bakony-Gegend*. In: *Acta Archaeologica Hungarica*, 44. (1992) 3–81.
- 1992b JANKOVITS Katalin: *Spätbronzezeitliche Hügelgräber von Bakonyjókó*. In: *Acta Archaeologica Hungarica*, 44. (1992) 261–343.

- JANSZKY
1896–1897 *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*. Szerk. JANSZKY Adolf. Bp., Franklin, 1896–1897.
- JÓKAI–MÉRY
1998 JÓKAI Mária–MÉRY Margit: *Szlovákiai magyar népviseletek*. Pozsony, é. n. [1998.]
- JÓSA
1989 JÓSA Ernő: *Szakovélemény a Dunakeszi II. felhagyott homokbánya kommunális hulladékkal való feltöltéséhez*. Magyar Állami Eötvös Loránd Geofizikai Intézet, 1989. (MÁFGBA, 193)
- 1990 JÓSA Ernő: *Szakovélemény a Dunakeszi 0116/a. hrsz.-ú törmeléklerakó környezeti hatásvizsgálatáról*. 1990. (MÁFGBA, BTFSz 3057)
- JÓSA–VARGA
1971 JÓSA Ernő–VARGA Józsefné: *Geofizikai szakovélemény a Duna bal part Dunakeszi–Szob közötti szakaszának vízföldtani viszonyairól*, 1971. Eötvös Loránd Geofizikai Intézet, 1971. (MÁFGBA, MG-44).
- KÁLDY-NAGY
1970 KÁLDY-NAGY Gyula: *Magyarországi török adóösszeírások*. Bp., Akadémiai, 1970. (*Értekezések a történeti tudományok köréből*, 52.)
- 1977 KÁLDY-NAGY, Gyula: *A budai szandzsák 1559. évi összeírása*. Bp., Pest Megyei Levéltár, 1977. (*Pest Megye Múltjából*, 3.)
- 1985 KÁLDY-NAGY Gyula: *A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok*. Bp., Pest Megyei Levéltár, 1985. (*Pest megye múltjából*, 6.)
- KALICZ
1980 KALICZ, Nándor: *Neuere Forschungen über die Entstehung des Neolithikums in Ungarn*. In: *Problèmes de la néolithisation dans certaines régions de l'Europe*. Hrsg. KOZŁOWSKI, Janusz K.–MACHNIK, Jan. Krakow, [1980]. 97–122.
- 1991 KALICZ, Nándor: *Beiträge zur Kenntnis der Kupferzeit im ungarischen Transdanubien*. In: *Die Kupferzeit als historische Epoche: Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 6.–13.11.1988*. Hrsg. LICHARDUS, Jan–ECHT, Rudolf. Bonn, R. Habelt, 1991. 347–387. (*Saarbrückener Beiträge zur Altertumskunde*, 55.)
- 2001 *Die Protoboleráz-Phase an der Grenze von zwei Epochen*. In: *Cernavodă III–Boleráz: Ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der unteren Donau: Symposium Mangalia/Neptun (18.–24. Oktober 1999)*. Hrsg. ROMAN, Petre–DIAMANDI, S. București, 2001. 385–435. (*Studia Danubia, Series symposia*, 2.)
- KAMODY
1990 KAMODY Miklós: *Indul a postakocsi: 200 éves a miskolci posta*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1990. (*Borsodi Kisonográfák*, 35.)
- KAPOSY
é.n. KAPOSY, György: *Hungary's Secret Concentration Camp*, 11., www.the-rathouse.com/Hungary.pdf (A letöltés ideje 2015. december 28.)

- KARÁCSONYI
1900 KARÁCSONYI János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Bp., 1900.
- KASZÁS
2016 KASZÁS Nóra: *Alag, a magyar Newmarket. 1. rész*. In: DHSZ IX. (2016) 1. sz. 2–5.
- KATONA
2001 *Az aradi vértanúk*. Vál., szerk. az előszót és a jegyzeteket írta: KATONA Tamás. Bp., Neumann Kht., 2001.
- KECSKÉS
1979 KECSKÉS Péter: *Határjárás, határkerülés*. In: *Magyar Néprajzi Lexikon*. II. kötet. Főszerk. ORTUTAY Gyula. Bp., Akadémiai, 1979. 485–486.
- KEMENCZEI
1968 KEMENCZEI Tibor, *Adatok a Kárpát-medencei halomsíros kultúra vándorlásának kérdéséhez*. In: *Archaeologiai Értesítő*, 95. (1968) 159–187.
- 1990 KEMENCZEI, Tibor: *Der ungarische Donaauraum und seine Beziehungen am Ende der Hügelgräberbronzezeit*. In: *Beiträge zur Geschichte und Kultur der mitteleuropäischen Bronzezeit*. Hrsg. CHROPOVSKÝ, Bohuslav–HERRMANN, Joachim. Berlin–Nitra, 1990. 207–228.
- KENNER
1863 KENNER, FRIEDRICH: *Beiträge zu einer Chronik der archäologischen Funde in der österreichischen Monarchie (1859–1861)*. In: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen*, 29. (1863) 285.
- KERÉKGYÁRTÓ
1977 KERÉKGYÁRTÓ Adrienn: *Részletek egy Ipoly menti magyar falucsoport viseleti emlékeiből*. In: *Börzsöny néprajza*. Szerk. IKVAI Nándor. Szentendre, 1977. 399–442. (*Studia Comitatus*, 5.)
- KERÉNYI
2006 KERÉNYI B. Eszter: *A magyar kultúra görög mecénása. Báró Sina Simon szerepvállalása a művészetek és a tudományos élet támogatásában*. In: *Budapesti Negyed*, 14. (2006) 4. sz. 21–31.
- KFVK
Kölcsy Ferenc Városi Könyvtár (Dunakeszi)
- KIRÁLY–TÓTH
2015 KIRÁLY, Ágnes–TÓTH, Krisztián: *Preliminary Report on the Middle Neolithic Well from Sajószentpéter (North-Eastern Hungary)*. Kézirat, *Dissertationes Archaeologicae Ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös Nominatae Ser. 3. No. 3.* (2015) 213–225.
- KISFALUDI
2003 *Régészeti kutatások Magyarországon 2000*. Szerk. KISFALUDI Júlia. Bp., Kulturális Örökségvédelmi Hivatal–Magyar Nemzeti Múzeum, 2003.

- 2004a *Régészeti kutatások Magyarországon 2002.* Szerk. KISFALUDI Júlia. Bp., Kulturális Örökségvédelmi Hivatal–Magyar Nemzeti Múzeum, 2004.
- 2004b *Régészeti kutatások Magyarországon 2003.* Szerk. KISFALUDI Júlia. Bp., Kulturális Örökségvédelmi Hivatal–Magyar Nemzeti Múzeum, 2004.
- 2006 *Régészeti kutatások Magyarországon 2005.* Szerk. KISFALUDI Júlia. Bp., Kulturális Örökségvédelmi Hivatal–Magyar Nemzeti Múzeum, 2006.
- 2008 *Régészeti kutatások Magyarországon 2007.* Szerk. KISFALUDI Júlia. Bp., Kulturális Örökségvédelmi Hivatal–Magyar Nemzeti Múzeum, 2008.
- 2010 *Régészeti kutatások Magyarországon 2009.* Szerk. KISFALUDI Júlia. Bp., Kulturális Örökségvédelmi Hivatal–Magyar Nemzeti Múzeum, 2010.
- KISS
2009 KISS Zsuzsanna: *A Belga Bank Magyarországon. A Banque de Credit Foncier et Industriel tevékenysége Magyarországon az 1860-as években.* In: *A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére.* Szerk. HALMOS Károly–KLEMENT Judit et al. Bp., Századvég, 2009. 352–358.
- K. KOVÁCS
1981 K. KOVÁCS László: *Révész.* In: *Magyar Néprajzi Lexikon, IV.* Főszerk. ORTUTAY Gyula. Bp., Akadémiai, 1981. 386–387.
- KNIEZSA
1938 KNIEZSA István: *Magyarország népei a XI. században.* In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulójára, I–II.* Szerk. SERÉDI Jusztinián. Bp., MTA, 1938. II. 365–472.
- KOCSIS
2000 KOCSIS Gyula: *Önigazgatás, közigazgatás.* In: *Magyar néprajz. VIII. Társadalom.* Főszerk. PALÁDI-KOVÁCS Attila. Bp., Akadémiai, 2000. 585–597.
- KOLLÁR
2016a KOLLÁR Albin: *Hűségesen és eredményesen. Monspart Lőrinc dunakeszi kántortanító emlékezete.* In: DHSZ IX. (2016) 1. sz. 11–12.
- 2016b KOLLÁR Albin: *A dunakeszi római katolikus népiskola tanítói 1859 és 1872 között.* In: DHSZ IX. (2016) 2–3. sz. 19–20.
- KONRÁD
1991 KONRÁD, Hilda: *Konrád Ignác 1894–1969.* Paris, 1991.
- 2010 KONRÁD, Hilda: *Emlékezéseim – Konrád Ignác, a lovak festője.* In: DHSZ III. (2010) 11–12.
- KORABINSZKY
1791 KORABINSZKY János Mátyás: *Novissima Regni Hungariae potamographica et telluris productorum tabula garn. – Wasser und Producten Karte des Königreichs Ungarn.* Wien, 1791.

KOROM-REMÉNYI

2005 KOROM Anita-REMÉNYI László: *Újabb régészeti kutatások Dunakeszi-Székesdűlőn (Recent archaeological investigations at Dunakeszi-Székesdűlő)*. In: *Aquincumi Füzetek*, 11. (2005) 197-210.

KÓSA

1981 KÓSA László: *Paradicsom*. In: *Magyar néprajzi lexikon* IV. Főszerk. ORTUTAY Gyula. Bp., Akadémiai, 1981. 180.

KÓSA-FILEP

1975 KÓSA László-FILEP Antal: *A magyar nép táj-történeti tagolódása*. Bp., Akadémiai, 1975.

KOSÁRY

1965 KOSÁRY Domokos: *Pest megye a kuruc korban*. In: *Pest megye múltjából 1*. Szerk. KELETI Ferenc-LAKATOS Ernő-MARKAI László. Bp., Pest Megye Tanácsa, 1965. 9-95.

KOSZTA

2001 KOSZTA László: *Egyház és intézményei a középkori Pest és Pilis megyében*. In: *Pest megye monográfiája 1/2*. Szerk.: TORMA István-ZSOLDOS Attila. Bp., 2001. 195-223.

KOVÁCS

1966 KOVÁCS Tibor, *A halomsíros kultúra leletei az Észak-Alföldön*. In: *Archaeologiai Értesítő*, 93. (1966) 159-202.

1975 KOVÁCS, Tibor: *Tumulus culture cemeteries of Tiszafüred*. Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 1975. (*Régészeti Füzetek*, 2/17)

1989 KOVÁCS, Tibor: *Die verbliebenen Funde des bronzezeitlichen Gräberfeldes von Dunakeszi im Ungarischen Nationalmuseum*. In: *Communicationes Archaeologicae Hungariae*. Szerk. FODOR István. Bp., 1989. [1990.] 45-72.

2007 KOVÁCS Olivér: *Erőd a nappali alatt*. In: *National Geographic* 5/12 (2007. december) 22-23.

2006 KOVÁCS, Péter: *Tituli Romani in Hungaria reperti: Supplementum*. Bp.-Bonn, Enciklopédia-Dr. Rudolf Habelt, 2006.

2012 KOVÁCS Péter: *Pannonia története Constantinus idején*. In: *Fontes Pannoniae antiquae in aetate Constantini*. Szerk. KOVÁCS Péter. Bp., Pytheas, 2012. 91-92.

KŐHEGYI

1984 KŐHEGYI Mihály: *Kora szarmata aranyleletes női sírok az Alföldön*. In: *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1982*. Debrecen, 1984. 267-355.

KÓSZEGI

1964 KÓSZEGI Frigyes: *A halomsíros kultúra néhány magyarországi leletéről (On some finds of the tumulus culture in Hungary)*. In: *Archaeologiai Értesítő*, 91. (1964) 3-15.

1988 KÓSZEGI Frigyes: *A Dunántúl története a későbronzkorban*. Bp., BTM, 1988. (BTM Műhely 1.)

- 1996 KŐSZEGI, Frigyes: *The bronze finds from Budapest-Flórián tér*. In: *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag*. Hrsg. KOVÁCS Tibor. Bp., MNM, 1996. 175–181.
- KÓVÁRI
2003 KÓVÁRI Klára: *Dunakeszi, Fatelep*. In: KISFALUDI, 2003. 129.
- KÓVÁRI–TETTAMANTI
2003 KÓVÁRI Klára–TETTAMANTI Sarolta: *Dunakeszi, 322. sz. út nyomvonal*. In: KISFALUDI, 2003. 158–159.
- KRISKA
1999 KRISKA György: *Újpest és környékének természeti értékei*. Bp., Flaccus, 1999.
- 2001 KRISKA György: *Szakovélemény*. 2001. https://www.levego.hu/sites/default/files/kiadvany/kozl_bp/dunakeszi_szakov.pdf (A letöltés ideje: 2015. október 28.)
- 2010 KRISKA György: *Számvetés lápügyben*. In: *Élet és Tudomány*, 65. (2010) 15. sz. 454–456.
- KRISKA–SARKADI
2010 KRISKA György–SARKADI Márton: *Mi történik Dunakeszin? Konferencia a lápok érdekében*. In: *Élet és Tudomány*, 65. (2010) 21. sz. 660.
- KRISKA–TENKI–SARKADI
2010 KRISKA György–TENKI Lajos–SARKADI Márton: *A Dunakeszi láp tablóképeken*. http://www.ng.hu/Termeszett/2010/04/A_Dunakeszi_lap_tablokepeken (A letöltés ideje: 2015. október 11.)
- KRISTÓ
1988 KRISTÓ Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Bp., 1988.
- 1995a KRISTÓ Gyula: *A magyar állam megszületése*. Szeged, 1995.
- 1995b *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szerk. KRISTÓ Gyula. Szeged, 1995.
- KRÚDY–PÁLMAI
1922 *Az első amerikai jockey*. In: *Starttól a célig*. Szerk. KRÚDY Gyula–PÁLMAI Henrik. Bp., Légrády Testvérek, 1922. 117–119.
- KULCSÁR
é. n. KULCSÁR Krisztina: *Úton, útfélen – közlekedés a 18. században*. http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/uton_utfelelen_kozlekedes_a_18_szazadban.html (A letöltés ideje: 2016. február 19.).
- KULCSÁR–MÉRAI
2011 KULCSÁR, Valéria–MÉRAI, Dóra: *Roman or Barbarian? Provincial Models in a Sarmatian Pottery Center on the Danube Frontier*. In: *The Roman Empire and Beyond: Archaeological and Historical Research on the Romans and Native Cultures in Central Europe (BAR IS 2236)*. Eds. DOBRZAŃSKA, Halina–DE SENA, Eric C. Oxford, Archaeopress, 2011. 61–80.

- KUSTÁR
2000 KUSTÁR Rozália: *Spätbronzezeitliches Hügelgrab in Isztimér-Csőszpuszta*. In: *Alba Regia. A Szent István Király Múzeum Évkönyve XXIX* (2000) 7–54.
- KUTI–VATAI–BENKŐ
1997 KUTI László–VATAI József–BENKŐ Levente: *Consolid rendszerrel működő hulladéklerakók környezetföldtani értékelése (Cegléd, Marcaltó, Nyíregyháza, Battonya, Dunakeszi)*. Magyar Állami Földtani Intézet, 1997.
- LAKATOS
2004 LAKATOS Ilona: *Dunakeszi viselete*. Szakdolgozat, Népművészeti Szakközépiskola, Fót, 2004.
- LAMMEL–NAGY
1985 LAMMEL Annamária–NAGY Ilona: *Parasztbiblia*. Bp., Gondolat, 1985.
- LÁNG
2014 LÁNG József: *Adatok Dunakeszi postatörténetéhez I*. In: *DHSZ VII.* (2014) 1. sz. 6–8.
- LÁSZLÓ
2010 LÁSZLÓ Barbara: *Templombúcsú Dunakeszin*. In: *DHSZ III.* (2010) 2. sz. 4–5.
- LEGINDI
2008 LEGINDI Tímea: *A dunakeszi fiatalok népviselete*. In: *DHSZ I.* (2008) 1. sz. 4–5.
- LÉVAI
2010 LÉVAI Tibor: *Az alagi versenypályák rövid története*. I. In: *DHSZ III.* (2010) 1. sz. 18.
2012 LÉVAI Tibor: *A Millenniumi Erdészeti Pavilon Alagon*. In: *DHSZ V.* (2012) 3. sz. 2–3.
- LÓCZY–PAPP
1922 *A Magyar Birodalom és a szomszédos országok határos területeinek földtani térképe, 1:900 000*. Szerk. LÓCZY Lajos–PAPP Károly. Bp., Magyar Királyi Földtani Intézet, 1922.
- LŐRINCZ
1976 LŐRINCZ, Barnabás: *Die Duces der Provinz Valeria unter Valentinian I. (364–375)*. In: *Alba Regia*, 15. (1976) 101–104.
1985 LŐRINCZ, Barnabás: *Spätrömische Reichsbeamte und die pannonischen Ziegelstempel*. In: *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 61. (1985) 232–234.
2008 LŐRINCZ Barnabás: *A bélyeges téglák*. In: KELEMEN Márta: *Solva, Esztergom késő római temetői*. Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 2008. 485–486. (*Libelli Archeologici, Ser. Nov. No. III*)
2009 LŐRINCZ Róbert: *A Beniczky házaspár tragédiája. Egy alagi emléktábláról*. In: *DHSZ II.* (2009) 2–3.
2010 [LŐRINCZ Róbert]: *Úrbérrendezés Dunakeszin*. In: *DHSZ III.* (2010) 2. sz. 1.

- 2014a [LŐRINCZ Róbert]: *A dunakeszi bíró*. In: DHSZ VII. (2014) 1. sz. 1.
- 2014b LŐRINCZ Róbert: *A Magyar Lovaregylet dunakeszi-alagi dokumentumai. III. rész: Az alagi csendőrlaktanyával kapcsolatos iratok*. In: DHSZ VII. (2014) 1. sz. 4–5.
- MÁFGBA Magyar Állami Földtani Geofizikai Bányászati Adattár, Budapest
- MAGYAR–GEARY–MÜLLER
1999 MAGYAR, Imre–GEARY, Dana H.–MÜLLER, Pál: *PALEOGEOGRAPHIC EVOLUTION of the Late Miocene Lake Pannon in Central Europe*. In: *Palaeogeography Palaeoclimatology, Palaeoecology* 147 (1999) Nr. 3. 151–167.
- MARJNUCZ
é. n. MARJANUCZ László (et al.): *A magyar állam története 1711–2006*. (digitális tananyag) http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Tortenelem/14Szab%F3_Marjanucz/html/3_7.htm (letöltve: 2016. február 23.).
- MAROSI–SOMOGYI
1990 *Magyarország kistájainak katasztere I–II*. Szerk. MAROSI Sándor–SOMOGYI Sándor. Bp., MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 1990.
- MARÓTI
2003 MARÓTI, Éva: *Römische Gebäude bei Szigetmonostor-Horány*. In: *Provincialia et Archaeologia: Studia sollemnia auctorum hungarorum Eugenio Fitz dedicata*. Hrsg. SZABÓ, Ádám–TÓTH, Endre. Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 2003. 261–296. (*Libelli Archaeologici, Ser. Nova No. I.*)
- MAURITZ
1958 MAURITZ Béla: *Budapest és környékének kőzetei és ásványai*. In: *Budapest természeti képe*. Szerk. PÉCSI Márton–MAROSI Sándor–SZILÁRD Jenő. Bp., Akadémiai, 1958. 119–135.
- MÉSZÁROS
1981 *Ratio educationis totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eadem adnexas. Ratio Educationis*. Az 1777. és 1806. évi kiadás ford., bev., jegyz. MÉSZÁROS István. Bp., 1981. 30–47.
- 2010 MÉSZÁROS Szilvia: *Dunakeszi település környezeti állapotának vizsgálata és értékelése*. Bp., Budapesti Corvinus Egyetem Tájépítészeti Kar, Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék, 2010. (diplomamunka)
- MEZŐSI
1939 MEZŐSI Károly: *A váci egyházmegye a török hódoltság idején Pongrácz György báró püspök egykorú tájékoztatása alapján*. Kiskunfélfő-egyháza, 1939.
- MILE–BAKONYI
1997 MILE Gábor–BAKONYI Sándor: *A Dunakeszi 2. sz. kommunális szilárd hulladéklerakó üzemeltetés alatti vizsgálata: Közbeső jelentés: 1997. III. negyedév*. MÉLYÉPTERV Kultúrmérnöki Kft., 1997. (MÁFGBA, T18751)

- MKL
2006 *Magyar Katolikus Lexikon*. XI. Bp., Szent István Társulat, 2006.
- MKLSZ *Magyarországi középkori latinság szótára I–VI*. Szerk. BORONKAI Iván–SZOVÁK Kornél et. al. Bp., 1987–
- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
- MNL OL DL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár, Budapest
- MNL PML Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára, Budapest
- MNM Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
- MÓCSY
1958 Mócsy, András: *Die spätrömische Schiffslände in Contra Florentiam*. In: *Folia Archaeologica*, 10. (1958) 89–104.
- 1969 Mócsy, András: *Eine spätrömische Uferfestung in der Batschka?* In: *Osjecki zbornik*, 12. (1969) 71–79.
- MOLNÁR
1964 MOLNÁR Béla: *A magyarországi folyók homok üledékeinek nehézsávsávny összetétel vizsgálata*. In: *Hidrológiai Közöny*, 44. (1964) 347–355.
- 2001 MOLNÁR Antal: *Adatok a váci püspökség török kori történetéhez*. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2. (2001) 2. sz. 57–86.
- 2002 MOLNÁR Antal: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon, I. (1572–1647)*. Bp., Balassi, 2002. (*Humanizmus és reformáció*, 26.)
- MRÁV
1999 MRÁV, Zsolt: „*Valentinianus ... in ipsius Quadorum terris quasi Romano iuri iam vindicatis aedificari praesidiaria castra mandavit.*” (*Amm. Marc., XXIX 6, 2*): *Die quadische Aussenpolitik Valentinians I. im Spiegel einer strittigen Textstelle bei Ammianus Marcellinus*. In: *Pannoniai kutatások: A Soproni Sándor emlékkonferencia előadásai (Bölcske, 1998. október 7.)*. Szerk. GAÁL Attila. Szekszárd, Wosinsky Mór Múzeum, 1999. 89–111.
- 2003a MRÁV Zsolt: *Zur Datierung der Schiffsländen an der Grenze der Provinz Valeria Ripensis*. In: *Bölcske: Römische Inschriften und Funde*. Szerk. SZABÓ, Ádám–TÓTH, Endre. Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 2003. 33–50. (*Libelli Archaeologici, ser. Nova No. II.*)
- 2003b MRÁV, Zsolt: *Dunakeszi-Rév fortlet*. In: *Roman Army in Pannonia: An Archaeological Guide of the ripa Pannonica*. Ed. VISY, Zsolt. Pécs, 2003. 171–173.
- 2004a MRÁV, Zsolt: *Archäologische Forschungen 2000–2001 in Gebiet der spätrömischen Festung von Göd-Bócsaujtelep (Vorbericht)*. In: *Communicationes Archaeologicae Hungariae 2003*. Fel. szerk. KOVÁCS Tibor. Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 2004. 83–114.
- 2004b MRÁV Zsolt: *87. Dunakeszi, Dunasor 28*. In: KISFALUDI, 2004a 205–206. (= *L’Année épigraphique 2011*. Réd. CORBIER, Mireille. Paris 2014. 431. no. 1059).
- 2004c MRÁV, Zsolt: *131. Dunakeszi, Dunasor 28*. In: KISFALUDI, 2004b 203–204.

- 2005 MRÁV Zsolt: *Egy alaprajzi kitűzés stádiumában megakadt késő római erődépítkezés Göd-Bócsaújtelepen: I. Valentinianus hazárdjátéka Valeria provincia előterében.* In: *Ókor* IV. (2005) 3. sz. 114–121.
- 2006 MRÁV, Zsolt: 132. *Dunakeszi, Dunasor 28* In: KISFALUDI, 2006. 229.
- 2008 MRÁV, Zsolt: 116. *Dunakeszi, Dunasor 30* In: KISFALUDI, 2008. 208–209.
- 2010 MRÁV, Zsolt: *Dunakeszi, Római utca és Dunasor 30.* In: KISFALUDI, 2010. 196.
- 2015 MRÁV Zsolt: *Egy végzetes római erődépítkezés Göd közelében: I. Valentinianus császár meghiúsult katonai vállalkozása Valeria provincia előterében.* In: *Gödi Almanach*, 17. (2015) 13–20.
- MRT 9
- 1993 *Magyarország régészeti topográfija* 9. Szerk. TORMA István. Bp., 1993.
- MÜHLBACHERNÉ SZÁHLENDER
- 2010 MÜHLBACHERNÉ SZÁHLENDER Magdolna: *Az Alagi Falkavadász Társaság.* In: DHSZ III. (2010) 1. sz. 8–9.
- MÜLLER
- 1964 MÜLLER, Adriaan von: *Die jungbronzezeitliche Siedlung von Berlin-Lichterfelde.* Berlin, Hessling, 1964. (*Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte*, 9.)
- NAGY
- 1858–1865 NAGY Iván: *Magyarország családi czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* I–XII. kötet. Pest, 1858–1865.
- 1884 Ifj. NAGY György: *Petőfi Sándor életéből.* In: *Koszorú: A Petőfi Társaság heti közlönye*, 1884/1. kötet, 153–156.
- 1904 NAGY Géza: *Budapest és vidéke az őskorban.* In: *Budapest Régiségei*, 8. (1904) 85–157.
- 1937 NAGY Lajos: *Az Aquincumi Múzeum kutatásai és gyarapodása az 1923–1935 években.* In: *Budapest Régiségei*, 12. (1937) 261–296.
- 1943 NAGY Jenő: *Lakodalm a kalotaszegi Magyarvalkón.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum, 1943. (*Erdélyi Tudományos Füzetek*, 168.)
- 1991 NAGY Mihály: *57. Szob-Hidegrét.* In: *Az 1989. év régészeti kutatásai.* Szerk. CZEGLÉDY Ilona. Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 1991. 30.
- NAGYVÁRADI–ZOLTÁN
- 1975 NAGYVÁRADI Árpád–ZOLTÁN Tamás: *Földtani kutatási zárójelentés és készletszámítás a vállalat „Dunakeszi” homokbányájáról.* Erdei Termékeket Feldolgozó és Értékesítő Vállalat, 1975. (MÁFGBA, T.5885)
- NÉPMOZGALOM
- 1913 *A magyar szent korona országainak 1901–1910. évi népmozgalma községenkint.* Bp., Athaeneum, 1913. (*Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat*, 46.)

NÉPSZÁMLÁLÁS

- 1900 I. *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. I. rész: A népesség általános leírása községenként.* Bp., Pesti Könyvnyomda Rt., 1902. (*Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 1.*)
- 1900 II. *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. II. rész: A népesség foglalkozása községenként.* Bp., Pesti Könyvnyomda Rt., 1904. (*Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 2.*)
- 1910 I. *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. rész: A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Bp., Athenaeum, 1912. (*Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 42.*)
- 1910 II. *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. II. rész: A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként.* Bp., Athenaeum, 1913. (*Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 43.*)

NEUMANN

- 2003 NEUMANN Tibor: Telekpusztásodás a késő középkori Magyarországon. *Századok*, 137. (2003) 4. sz. 849–884.

NM

Néprajzi Múzeum (Budapest)

NOSZKY

- 1940 NOSZKY Jenő, id.: *A Cserhát-hegység földtani viszonyai.* Bp., Földtani Intézet, 1940. (*Magyar tájak földtani leírása III.*)

NOVÁK

- 1914 NOVÁK József Lajos: *Rákospalota néprajzi leírása.* In: *Néprajzi Értesítő*, 15. (1914) 68–98.
- 1977 *Iskolánk 50 évének története 1927–1977.* Szerk. NOVÁK István. Dunakeszi, [Dunakeszi 3. sz. Általános Iskola és Gimnázium], 1977.
- 2005 *Duna-Keszi Helységnek Urbáriális Tabellája.* In: Mária Terézia úrbéri összeírása Pest-Pilis-Solt vármegyében. Szerk. NOVÁK László Ferenc. Nagykőrös, Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága Arany János Múzeum, 2005. 106. (*Archivum de János Arany nominati, 2.*)
- 2006 NOVÁK László Ferenc: *Pest-Pilis-Solt vármegye népe a XVIII. században.* Nagykőrös, Arany János Múzeum – Nemzeti Emlékhely Alapítvány, 2006. (*Archivum de János Arany nominati, 3.*)

OLÁH–FODOR

- 2014 OLÁH Péter–FODOR László et al.: *A Szentendrei-sziget környéki folyóvízi szeizmikus szelvényezések földtani eredményei.* In: *Földtani Közlöny*, 144. (2014) 4. sz. 359–380.

ORBÁN

- 1868–1973 ORBÁN Balázs: *A Székelyföld leírása.* I–VI. Pest–Budapest, Ráth Mór, 1868–1873.

ORTUTAY

- 1977 *Magyar néprajzi lexikon*, I. Főszerk. ORTUTAY Gyula. Bp., Akadémiai, 1977.

- ORTVAY
1891 ORTVAY Tivadar: *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején – A pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. I. Bp., 1891.*
- ÓRI
2006 ÓRI Péter: *Demográfiai átmenetek Magyarországon. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye a 19. század végén, a 20. század elején.* In: *Demográfia*, 49. (2006) 4. sz. 299–341.
- 2010 ÓRI Péter: *Etnikum, felekezet és demográfiai különbségek a 18–19. századi Magyarországon. Pest-Pilis-Solt-(Kiskun) megye példája.* In: *Demográfia*, 53. (2010) 4. sz. 373–405.
- ÓSI–BUTLER–WEISHAMPEL
2010 ÓSI, ATTILA–BUTLER, Richard J.–WEISHAMPEL, David B.: *A Late Cretaceous ceratopsian dinosaur from Europe with Asian affinities.* In: *Nature*, 465. (7297) 466–468. (2010. május 27.)
- ÓSZI
1896 ÓSZI Kornél: *Végig az új pályán.* In: *Sportélet*, 1896. ápr. 13.
- OSZK Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
- PALÁDI-KOVÁCS
2000 *Bevezetés.* In: *Magyar Néprajz VIII. – Társadalom.* Főszerk. PALÁDI-KOVÁCS Attila. Bp., Akadémiai, 2000.
- PALLOS–KEMENCZEI
2002 PALLOS Lajos–KEMENCZEI Ágota: *A Magyar Nemzeti Múzeum donátorai.* In: *Magyar Múzeumok*, 2002/3. 38–39.
- PAP
2003 PAP József: *A passzív ellenállás, a neoabszolutizmus korának mítosza?* In: *Aetas*, 18. (2003) 3–4. sz. 119–136.
- PATAY
1958 PATAY Pál: *Pest megye régészeti emlékei, II.* In: *Pest megye műemlékei.* Szerk. DERCSÉNYI Dezső. Bp., Akadémiai, 1958. (*Magyarország Műemléki Topográfiája*, 5.)
- PATEK
1968 PATEK, Erzsébet: *Die Urnenfelderkultur in Transdanubien.* Bp., Akadémiai, 1968. (*Archaeologia Hungarica*, 44.).
- PATTANTYÚS-ÁBRAHÁM
2003 PATTANTYÚS-ÁBRAHÁM Miklós: *Szakovélemény a Dunakeszi állomás kijelölt környezetében, négy vágány közben és mentén végzett földradar mérések eredményeiről.* Bp., Magyar Állami Eötvös Loránd Geofizikai Intézet, 2003. (MÁFGBA, AD 2023)
- PÁVAI VAJNA
1941 PÁVAI VAJNA Ferenc: *Az 1938. évi Budapest környéki kiegészítő geológiai felvételi jelentésem.* In: *Magyar Királyi Földtani Intézet évi jelentése az 1936–38. évről.* Bp., 1941. 399–438.
- PAVÚK
1980 PAVÚK, Juráj: *Ältere Linearkeramik in der Slowakei.* In: *Slovenská Archeológia* 28 (1980) 7–90.

- PÉCSI
1959 PÉCSI Márton: *A magyarországi Duna-völgy kialakulása és felszínalaktan*. Bp., Akadémiai, 1959.
- 1967 *A dunai Alföld*. Szerk. PÉCSI Márton. Bp., Akadémiai, 1967.
- PÉCSINÉ DONÁTH
1958 PÉCSINÉ DONÁTH Éva: *Duna-terasz kavicsok görgetettségi vizsgálata*. In: *Földtani Közlöny*, 88. (1958) 57–75.
- PESTY
1882 PESTY Frigyes: *A magyarországi várispánságok története különösen a XIII. században*. Bp., 1882.
- 1984 PESTY Frigyes: *Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából. 1. Pest-Pilis-Solt vármegye és kiegészítések*. Közreadja: BOGNÁR András. Szentendre, Pest Megyei Művelődési Központ és Könyvtár, 1984. (*Pest Megyei Téka*, 6.)
- PETŐ
1999 PETŐ Mária: Újabb adatok a Pesti-Síkság kelta kori történetéhez. In: *Budapest Régiségei*, 33. (1999) 381–387.
- PETRES
1960 PETRES, Éva: *Früheisenzeitliches Gräberfeld in Vál*. In: *Alba Regia*, 1. (1960) 17–42.
- PETRÓCI
1965 PETRÓCI Sándor: *Pest megye újjátelepülése 1711–1760*. In: *Pest megye múltjából: Tanulmányok*. Szerk. KELETI Ferenc et al. Bp., Pest Megye Tanácsa, 1965. (*Pest Megye Múltjából*, 1.)
- PINTYE
2009 PINTYE Gábor: *A Kárpát-medence szarmata települések csontfésűi*. In: *Archaeologiai Értesítő*, 134. (2009) 165–195.
- PÓCS
1990 PÓCS Éva: *Néphit*. In: *Magyar Néprajz VII. Népszokás – néphit – népi vallásosság*. Szerk. DÖMÖTÖR Tekla. Bp., Akadémiai, 1990.
- POGÁNY
1978 POGÁNY Péter: *A magyar ponyva tüköre*. Bp., Magyar Helikon, 1978.
- POROSZLAI
1993 POROSZLAI Ildikó: *Százhalombatta bronzkori története – Százhalombatta in der Bronzezeit*. In: *4000 év a 100 halom városában*. Szerk. POROSZLAI Ildikó. Százhalombatta, 1993. 9–22.
- PUKÁNSZKY
1996 PUKÁNSZKY Béla: *Magyar neveléstörténet 1849–1919*. In: PUKÁNSZKY Béla–NÉMETH András: *Neveléstörténet*. Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996. 409–484.
- PURJESZ
1958 PURJESZ István: *A török hódoltság Pest megyében a XVII. század második felében*. In: *Levéltári Közlemények*, 28. (1958) 173–200.

- PÜSKI
1996 PÜSKI Levente: *A polgárosodás másfél évszázada (1867–1914)*. In: *Magyarország a XX. században. I. Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás*. Főszerk. KOLLEGA TARSOLY István. Szekszárd, Ba-bits, 1996. 11–23.
- RA
Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II. Szerk. BORSA Iván–SZENTPÉTERY Imre–ZSOLDOS Attila. Bp., 1923–2008.
- RÁDYNÉ RÁCZ
1990 RÁDYNÉ RÁCZ Katalin: *Pest-Pilis-Solt vármegye közigazgatásának szervezeti és területbeosztási változásai 1848–1867 között*. In: *Fejezetek Pest megye történetéből: Tanulmányok*. Szerk. EGEY Tibor. Bp., Pest Megyei Levéltár, 1990. 304–305. (*Pest Megye Múltjából*, 7.)
- RÉCSEY
é. n. RÉCSEY Gyula: *A Szob–Dunaföldvár közötti dunai hajóút kitűzési terve*. KDV-KÖVIZIG, <http://www2.vizugy.hu/WEB/kdvkovizig/images.nsf> (A letöltés ideje: 2015. augusztus 8.)
- REISZIG
1910 REISZIG Ede: *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye községei*. In: *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye I*. Szerk. BOROVSZKY Samu. Bp., 1910. 25–166.
- REMÉNYI
2003 REMÉNYI László: *Megjegyzések a Kárpát-medence középső bronzkori „virágkorának” kérdéséhez*. In: *Ősrégészeti Levelek*, 5. (2003) 51–64.
- RESS
2009 RESS Imre: *A neoabszolutizmus kora (1849–1867)*. In: *Levéltári kézikönyv*. Szerk. KÖRMENDY Lajos. Bp., Osiris–Magyar Országos Levéltár, 2009. 115–121.
- RIHGY
RÉVÉSZ István Helytörténeti Gyűjtemény, Dunakeszi
- RMKT
2006 *Régi magyar költők tára XVIII. század. Közköltészet 2. Társasági és lakodalmi költészet*. Szerk. CSÖRSZ-RUMEN István–KÜLLŐS Imola. Bp., Universitas, 2006.
- RÓMER
1864 RÓMER Flóris: *Pannoniai újabb kiadatlan római feliratok, II*. In: *Archaeológiai Közlemények*, 4. (1864) 49–81.
- 1877 RÓMER Flóris: *Kiadatlan római feliratok XIV*. In: *Archaeológiai Közlemények*, 11. (1877) 31–50.
- RÓNAI
1955 RÓNAI András: *Jelentés Dunakeszi–Újpest közötti (4962/4) síkvidéki felvételéről*, 1955. (MÁFGBA, T.343)
- 1985 RÓNAI András: *Az Alföld negyedidőszaki földtana*. Bp., Földtani Intézet, 1985. (*Geologica Hungarica, Series Geologica*, 21.)
- SÁFÁR
1982 SÁFÁR Iván: *Földtani jelentés a Dunakeszi Lapos dűlőben végzett földtani kutatásról*. Szakvélemény, 1982. (MÁFGBA, BBK/BUDTH 2011)

SCHAFARZIK–VENDL

1929 SCHAFARZIK Ferenc–VENDL Aladár: *A káposztásmegyeri vízmű környéke*. In: SCHAFARZIK Ferenc–VENDL Aladár et al.: *Geológiai kirándulások Budapest környékén*. Bp., Stadium Sajtóvállalat Rt., 1929. 24.

SCHÖPFLIN

1931 *Magyar Színművészeti Lexikon. A magyar színjátszás története. A színjátszás és drámairodalom enciklopédiája*. Szerk. SCHÖPFLIN Aladár. Bp., Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete, 1931.

SCHRAMEK

2009 SCHRAMEK László Péter: *Adalékok a megyei adóalap meghatározás 17–18. századi történetéhez*. In: *Tanulmányok Pest megye múltjából, III.* Szerk. HALÁSZ Csilla–TÓTH Judit. Bp., Pest Megyei Levéltár, 2009. 9–48. (*Pest Megye Múltjából, 14.*)

2014 SCHRAMEK László: *Pestisjárvány Pest megyében (1739–1742)*. In: *Tanulmányok Pest megye múltjából, V.* Szerk. KISS Anita. Bp., Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára, 2014. 153–207. (*Pest Megye Múltjából, 17.*)

SCHULTHEISZ

2006 SCHULTHEISZ Emil: *A magyarországi járványok történetéből*. In: Uő: *Fejezetek az orvosi művelődés történetéből*. S. a. r. GAZDA István. Piliscsaba, MATI, 2006. 196–207. (*Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára, 62.*)

SEBŐK–FARAGÓ

2013 SEBŐK Katalin–FARAGÓ Norbert et al.: *Egy különleges kút és leletei Polgár–Csószhalom késő neolitikus településéről*. In: *Archaeológiai Értesítő*, 138. (2013) 29–79.

SIDÓ–KISKOVÁCS

1997 SIDÓ Szabolcs–KISKOVÁCS Ferenc: *Dunakeszi II. sz. hulladéklerakó környezetvédelmi műszaki védelem kiépítése*. In: *Magyar Építőipar*, 1997/3–4. sz. 122–123.

SIMON V.

1990 SIMON V. Péter: *Pest megye népképviselői átalakulása 1848-ban*. In: *Fejezetek Pest megye történetéből: Tanulmányok*. Szerk. EGEY Tibor. Bp., Pest Megyei Levéltár, 1990. 263–293. (*Pest Megye Múltjából, 7.*)

SIMONENKO–MARČENKO–LIMBERIS

2008 SIMONENKO, Aleksandr–MARČENKO, Ivan I.–LIMBERIS, Natal'ja Ju: *Römische Importe in sarmatischen und maiotischen Gräbern zwischen Unterer Donau und Kuban*. Mainz, Von Zabern, 2008. (*Archäologie in Eurasien, Band 25.*)

SIPOS

2000 SIPOS Károly: *Régi keszi történetek*. Dunakeszi, 2000.

2001 *Dokumentumok Újpest történetéhez: 1840–1949*. Összeáll., szerk. SIPOS András. Bp., Budapest Főváros Levéltára, 2001.

- SOMODI
2009 SOMODI Elekné: *A K. László család története*. In: DHSZ II. (2009) 3. sz. 6–7.
- SOMOGYI
1961 SOMOGYI Sándor: *Hazánk folyóhálózatának fejlődéstörténeti vázlat*. In: *Földrajzi Közlemények*, 85. (1961) 25–50.
- SOÓS
1974 Soós Imre: *A hódolt szolgabíró és hódolt esküdt Heves megyében a XVII. században*. In: *Archívum*. Szerk. Kovács Béla. Eger, 1974. 5–33. (*Heves Megyei Levéltár Közleményei*, 2.)
- SOPRONI
1978 SOPRONI, Sándor: *Der spätrömische Limes zwischen Esztergom und Szentendre*. Bp., Akadémiai, 1978.
- STASZIC
1815 STASZIC, Stanisław: *Carta geologica totius Poloniae, Moldaviae, Transilvaniae, et partis Hungariae, et Valachiae*. [Varsó], 1815.
- SZABÓ
1855 SZABÓ József: *Göd és Dunakeszi forrásvizeinek geológiai viszonyai*. In: *Mathematikai és Természettudományi Értesítő* III. kötet 2–3. füzet 1885. 130–132.
- 1887 SZABÓ József: *Göd környéke forrásainak geológiai s hidrográfiai viszonyai*. Bp., 1877. (*MTA Értekezések a Természettudományok Köréből*, 17/1.)
- 1999 SZABÓ Gábor: *A bronzkor Csongrád-megyében (Történeti vázlat a készülő régészeti állandó kiállítás kapcsán)*. In: *Múzeumi Füzetek–Csongrád*, 2. (1999) 62–65.
- 2004 SZABÓ Gábor: *A tiszacsegei edénydepó: Újabb adatok a Tisza-vidéki késő bronzkori edénydeponálás szokásához (Das Gefäßdepot von Tiszacsege. Neue Angaben zur Sitte der spätbronzezeitlichen Gefäßdeponierung in der Theißgegend)*. In: *Studia Archaeologica*, 10. (2004) 81–113.
- 2005 SZABÓ Miklós: *A keleti kelták – A késő vaskor a Kárpát-medencében*. Bp., L'Harmattan 2005.
- SZABÓ–BORHY
2015 SZABÓ Miklós–BORHY László: *Magyarország története az ókorban: Kelták és rómaiak*. Bp., L'Harmattan 2015.
- SZABÓ–MÉSZÁROS–BOROSY
1998 *A tanítók összeírása 1770/71-ben Pest-Pilis-Solt vármegyében és Fejér, Hont, Nógrád vármegyék egyes helységeiben*. Szerk. SZABÓ Imre, bev. MÉSZÁROS István, ford. BOROSY András. Bp., TIT Teleki László Ismeretterjesztő Egyesület, 1998.
- SZAKÁLY
1969 SZAKÁLY Ferenc: *Parasztvármegyék a XVII–XVIII. században*. Bp., Akadémiai, 1969. (*Értekezések a Történeti Tudományok Köréből*, 49.)

- 1991 SZAKÁLY Ferenc: *Nemesi vármegyeszervezet és török hódoltság. A „menekült vármegye” fogalmáról és szervezetéről.* In: *Történelmi Szemle* 1991/3–4. sz. 137–185.
- 1995 SZAKÁLY Ferenc: *Pest-Pilis-Solt megye XVI–XVII. századi dica- és dézsmajegyzékei.* Bp., Pest Megye Monográfia Alapítvány, 1995.
- 1997 SZAKÁLY Ferenc: *Magyar intézmények a török hódoltságban.* Bp., MTA Történettudományi Intézet, 1997.
- 2001 SZAKÁLY Ferenc: *A hódolt megye története.* In: *Pest megye monográfiája. I/2. kötet. A honfoglalástól 1686-ig.* Szerk. ZSOLDOS Attila, közreműk. TORMA István. Bp., 2001. 329–543.
- SZÁNTÓ
1994 SZÁNTÓ Mária: *A községi jegyző helye, szerepe a magyar önkormányzati rendszerben: Helyzetelemzés egy községi jegyző mindennapjain keresztül I.* In: *Comitatus: Önkormányzati szemle, IV.* (1994) 4. sz. 51–59.
- SZÁRAZ
1996 SZÁRAZ György: *Százéves az alagi lóversenypálya.* Dunakeszi, 1996.
- 2010 SZÁRAZ György: *„Alag, Rólad szól ez az új versalak”.* Irodalmi kalandozás a hajdani Alagon. In: *DHSZ III.* (2010) 1. sz. 2–3.
- SZARKA
1932 SZARKA Gyula: *A Váci Múzeum-Egyesület 1931-ben: Titkári jelentés.* Vác, 1932.
- 1947 SZARKA Gyula: *A váci egyházmegye és püspökei a török hódítás korában.* Vác, 1947. (*Vácegyházmegye Múltjából, IV.*)
- 2008 SZARKA Gyula: *A váci püspökség gazdálkodása a török hódítás korában, 1526–1686.* A bevezetőt írta és a kéziratot gondozta: MOLNÁR Antal. Vác, Vác Város Levéltára, 2008.
- SZÉCHENYI
1828 SZÉCHENYI István, gróf: *Lovakrul.* Pest, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István, 1828.
- SZENDREI
1889 SZENDREI János, dr.: *Az orsz. rég. és embertani társulat novemberi ülése.* In: *Archaeologiai Értesítő, 9.* (1889) 439.
- SZENTES
1949 SZENTES Ferenc: *Összefoglaló jelentés az 1948–49. évi pestkörnyéki felvételeiről.* In: *Magyar Állami Földtani Intézet évi jelentése, 1949.* Bp., 1952. 11–16.
- 1958 SZENTES Ferenc: *Budapest és környékének földtani térképe, (1:50 000).* In: *Budapest természeti képe.* Szerk. PÉCSI Márton–MÁROSI Sándor–SZILÁRD Jenő. Bp., Akadémiai, 1958.
- SZEPESY
1993 Ammianus Marcellinus: *Róma története.* Ford. SZEPESY Gyula. Bp., Európa, 1993. 545–548., 566–572.
- SZERÉMY
1929 SZERÉMY Zoltán: *Emlékeim a régi jó időkből* Bp., Budapesti Színészek Szövetsége, 1929.

- SZIGETHY
2011 SZIGETHY Kilián: *Az 1848/49-es szabadságharc Dunakeszin*. In: CSOMA, 2011c 49.
- SZILÁGYI
2001 SZILÁGYI Miklós: *Halászat*. In: *Magyar Néprajz II. – Gazdálkodás*. Főszerk. PALÁDI-KOVÁCS Attila. Bp., Akadémiai, 2001. 104–193.
- SZILÁGYI–FÜZESI
2014 SZILÁGYI, Márton–FÜZESI, András et al.: *A Palaeolithic mammoth bone deposit and a Late Copper Age Baden settlement and enclosure: Preliminary report the rescue excavation at Szurdokpüspöki–Hosszú-dűlő II–III. (M21 site No. 6–7)* In: *Dissertationes Archaeologicae*, 3. (2014) 2. sz. 405–412.
- SZILAS
2002 SZILAS, Gábor: *Die Freilegung eines bronzezeitlichen Brunnens besonderen Typs in Dunakeszi*. In: *Budapest Régiségei*, XXVI. (2002) 291–303.
- SZINNYEI
1980–1981 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. (Reprint) Bp., 1980–1981.
- SZOLNOKY
2000 SZOLNOKY Lajos: *Népi építészeti gyűjtés*. Bp., 1971. (kézirat) Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma 11498.
- SZŐKE
2009a SZŐKE Kálmánné: *Múltidéző emlékek városunk helytörténeti gyűjteményében. I.* In: DHSZ II. (2009) 1. sz. 4–5.
2009b SZŐKE Kálmánné: *Múltidéző emlékek városunk helytörténeti gyűjteményében. II.* In: DHSZ II. (2009) 2. sz. 9.
2009c SZŐKE Kálmánné: *Múltidéző emlékek városunk helytörténeti gyűjteményében. III.* In: DHSZ II. (2009) 3. sz. 9.
2010a SZŐKE Kálmánné: *Dunakeszi lakodalmas I.* In: DHSZ III. (2010) 2. sz. 8–9.
2010b SZŐKE Kálmánné: *Dunakeszi lakodalmas II.* In: DHSZ III. (2010) 3. sz. 6–7.
- SZŰCS
2002 SZŰCS Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Bp., 2002.
- TAGÁNYI
1880 TAGÁNYI Károly: *Magyarország címertára*. Bp., 1880.
- TARI
1994 TARI Edit: *Korai szarmata sír Újszilváson*. In: *A kőkortól a középkorig: Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára*. Szerk. LŐRINCZY Gábor. Szeged, 1994. 259–261.
2000 TARI Edit: *Pest megye középkori templomai*. Szentendre, 2000.
- T. BÍRÓ
2003 T. BÍRÓ Katalin: *A termelő gazdálkodás kezdetei Magyarországon*. In: *Magyar régészet az ezredfordulón*. Szerk. VÍSY Zsolt. Bp., Teleki László Alapítvány, 2003.

TETTAMANTI

2001 TETTAMANTI Sarolta: *A honfoglalás kora és kora Árpád kor.* In: *Pest megye monográfiája I/2.* Szerk. TORMA István–ZSOLDOS Attila. Bp., 2001. 9–32.

THAMÓ-BOZSÓ–CSILLAG

2015 THAMÓ-BOZSÓ, Edit–CSILLAG, Gábor et al.: *Luminescence dating of feldspar from Danube terrace sediments on the Pest Plain (Hungary).* In: *Acta Mineralogica-Petrographica, Abstract Series, 9.* Szerk. KISS G. B., Szeged, 2015. 65.

THOROCZKAY

2016 THOROCZKAY Gábor: *Néhány megjegyzés a Szent István-i egyházszervezés folyamatához.* In: *Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák.* Szerk. THOROCZKAY Gábor. Bp., 2016. 79–90.

TIHELKA

1969 TIHELKA, Karel: *Velatice Culture Burials at Blučina.* Prága, Nemzeti Múzeum, 1969. (*Fontes Aarchaeologici Pragenses, 13.*)

TIM

Tragor Ignác Múzeum, Vác

TOČIK

1964 TOČIK, Anton: *Die Gräberfelder der karpatenländischen Hügelgräberkultur.* Prága, 1964. (*Fontes Archaeological Pragenses, 7.*)

TORMA

1993 *Pest megye régészeti topográfiája: A szobi és a váci járás (XIII/2).* Szerk. TORMA István. Bp., Akadémiai, 1993. (*Magyarország régészeti topográfiája, 9.*)

TÓTH

2009 TÓTH, Endre: *Die spätrömische Militärarchitektur in Transdanubien.* In: *Archaeológiai Értesítő, 134.* (2009) 31–61.

2015 TÓTH Arnold: *Vőfélykönyvek és vőfélyversek a 19. században.* Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 2015. 74–77.

TÓTH–HORVÁTH

2003 TÓTH György–HORVÁTH István et al.: *Integrált hidrogeológiai és hidrogeokémiai értékelések.* Bp., 2003. (Magyar Állami Földtani, Geofizikai és Bányászati Adattár, T.20945)

TOWNSON

1797 TOWNSON, Robert: *Travels in Hungary, with a short account of Vienna in the year 1793.* London, Robinson, 1797.

TÖRÖK

1980 TÖRÖK Imre: *Kedves lovakról, furcsa emberekről.* Bp., Magvető, 1980. 159–160.

1981 TÖRÖK Katalin: *Szekérszéna.* In: *Magyar Néprajzi Lexikon, IV.* Főszerk. ORTUTAY Gyula. Bp., Akadémiai, 1981. 615.

TRAGOR

1908 TRAGOR Ignác: *Vác története 1848–49-ben.* Vác, 1908.

- TRINGLI
1989 TRINGLI István: *A váci püspökség török kori urbáriumai*. In: *Váci könyvek*, 4. (1989) 107–138. (*A Vak Bottyán Múzeum Közleményei, Új sorozat*)
- 2001 TRINGLI István: *Pest megye a késő-középkorban*. In: *Pest megye monográfiája I/2*. Szerk. TORMA István–ZSOLDOS Attila. Bp., 2001. 75–195.
- 2009 TRINGLI István: *Megyék a középkori Magyarországon*. In: *Honoris Causa – Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk. NEUMANN Tibor–RÁCZ György. Bp., 2009. 487–519.
- TROGMAYER
1975 TROGMAYER, Ottó: *Das bronzezeitliche Gräberfeld bei Tápé*. Bp., Akadémiai, 1975. (*Fontes Archaeologici Hungariae*)
- URBÁN
1983 URBÁN Aladár: *Vác 1848–49-ben*. In: *Vác története*, II. Szerk. SÁPI Vilmos. Szentendre, 1983. 269–288. (*Studia comitatensia*, 14.)
- URBANCSEK
1960 URBANCSEK János: *Az alföldi artézi kutak fajlagos vízhozama és abból levonható vízföldtani és ősföldrajzi következtetések*. In: *Hidrológiai Közlemények*, 40. (1960) 398–403.
- VADAY
1982/1983 VADAY, Andrea: *Das Gräberfeld der Jazyges Metanastae in Mezőcsát-Hörcsögös*. In: *Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 12/13 (1982/1983) 166–188., 382–391.
- VARGA
1997 VARGA Lajos: *A váci egyházmegye történeti földrajza*. Vác, 1997.
- 2000 VARGA Kálmán: *A gödöllői kastély évszázadai*. Bp., Műemlékek Állami Gondnoksága, 2000.
- 2004 VARGA Lajos: *Dunakeszi egyháztörténetének vázlatos ismertetése*. Dunakeszi, 2004. (*Különlenyomat a dunakeszi Kőrösi Csoma Sándor Általános Iskola 2003–2004. évi évkönyvéből*. Szerk. NÉMETH Gábor)
- 2013 VARGA Kálmán: *Három nemzedék: A Grassalkovich család*. In: *Rubicon*, 2013/8. 32–43.
- VARGHA
1958 VARGHA László: *Adatok Pest megye népi építészetéhez*. 1958. (kézirat) Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma 19112. 52.
- VASS
1972 VASS Előd: *Török adatok Rákoscscaba és Rákoskeresztúr hódoltsági történetéhez*. In: *Tanulmányok Budapest múltjából, XIX*. Szerk. TARJÁNYI Sándor. Bp., Budapesti Történeti Múzeum, 1972. 87–113.
- 1983 VASS Előd: *Vác a török korban*. In: *Vác története I–II*. Szerk. IKVAI Nándor–Dr. SÁPI Vilmos. Szentendre, Pest Megyei Múzeumok Igazgatósa, 1983. I. 77–121. (*Studia Comitatensia* 13–14.)
- 2011 VASS Gyula: *Az első magyar vasútvonal születése*. In: CSOMA, 2011c 41–43.

VASS–MOLNÁR–SÁPI

1983 VASS Előd–MOLNÁR Lajos–SÁPI Vilmos: *Vác a késői feudalizmus idején és a reformkorban*. In: *Vác története I*. Szerk.: Dr. SÁPI Vilmos. Szentendre, Pest megyei Múzeumok Igazgatósága, 1983. 121–268. (*Studia Comitatusiensia*, 13.)

VÉGH

2006 VÉGH András: *Buda város középkori helyrajza I–II*. Bp., 2006.

VERES

1940 VERES Erzsébet: *Dunakeszi nagyközség rövid ismertetése*. 1940. (kézirat). RIHGY, 1–30.

2007 *A Dunakeszi kistérség környezetvédelmi programja és hulladékgazdálkodási terve, helyzetelemzés 2007–2012*. Szerk. VERES Lajos. H. n, Hazai Térségfejlesztő Zrt., 2007. <http://www.dunakeszikisterseg.eu/downloads/download--200710081403463263003-helyzetelemezs-dunakeszikistrsg.pdf?PHPSESSID=5198e5ed0faa8e43440f87315b5c8f0d> (A letöltés ideje: 2015. szeptember 8.)

VESZTRÓCZY

2014 VESZTRÓCZY Zsolt: *Történetírás és magyarságkép. A Matica slovenská történeti munkássága az egykorú vizsgálati jegyzőkönyv tükrében, 1875*. In: *Lymbus. Magyarástudományi forrásközlemények*, XII. (2014) 289–318.

VITÁLISNÉ ZILAHY

1989–1990 VITÁLISNÉ ZILAHY Lídia: *A monori orvoslók*. In: *Orvostörténeti Közlemények*, 1989–1990. 95–100.

VIZDÁK

2012 VIZDÁK Kamilla: *Révész István tábori püspök, mint Dunakeszi plébánosa*. In: DHSZ V. (2012) 3. sz. 9–12.

2013 VIZDÁK Kamilla: *Révész István tábori püspök, mint Dunakeszi plébánosa. II*. In: DHSZ VI. (2013) 1. sz. 10–12.

VOLENTICS

2008 VOLENTICS Gyula: *Mária Terézia sződi látogatásának szájhagyománya és a plébánia építésének története*. Bp., 2008. (*Sződi Helytörténeti Füzetek*, 2.)

VPKL PL Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Vác

VPKL PIL Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Plébániai Levéltár, Vác

V. VADÁSZ

1992 V. VADÁSZ Éva: *Későbronzkori település nyomai az M0 autópálya szigetszentmiklósi nyomvonalának közelében*. In: *Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán*. Szerk. HAVASSY Péter–SELMECZI László. Bp., BTM, 1992. 224. (*BTM Műhely* 5.)

WELLMANN

1933 WELLMANN Imre: *A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása különös tekintettel az 1770–1815. esztendőkre*. Bp., Stephaneum, 1933.

- 1965 WELLMANN Imre: *Pest megye parasztsága és az úrbérrendezés*. In: *Pest megye múltjából: Tanulmányok*. Szerk. KELETI Ferenc et al. Bp., Pest Megye Tanácsa, 1965. 155–202. (*Pest Megye Múltjából, 1.*)
- 1967 WELLMANN Imre: *A parasztnép sorsa Pest megyében kétszáz évvel ezelőtt tulajdon vallomásaik tükrében*. Bp., Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 1967. (*Mezőgazdaságtörténeti Tanulmányok, 3.*)
- WINKELBAUER
- 2004 WINKELBAUER, Thomas: *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*. Teil 1. In: HERWIG, Wolfram (Hrsg.): *Österreichische Geschichte 1522–1699*. Wien, Carl Ueberreuther, 2004.
- WILLVONSEDER
- 1937 WILLVONSEDER, Kurt: *Die mittlere Bronzezeit in Österreich*. Wien–Leipzig, 1937. (*Bücher zur Ur- und Frühgeschichte, 3.*)
- ZACHAR
- 2002 ZACHAR József: *Dunakeszi és a sorsfordító 1848–49*. Dunakeszi, 2002. (*Különlenyomat a dunakeszi Kőrösi Csoma Sándor Általános Iskola 2000–2001. évi évkönyvéből*)
- ZAJOVICS–KOVÁCS
- 2005 ZAJOVICS András–KOVÁCS Bea et al.: *Dunakeszi – Barracuda tó – szabályozási terve*. KASIB Mérnöki Manager Iroda Kft., 2005. (MÁFGBA, BBK/BUDTH 778)
- ZÁVODSZKY
- 1931 ZÁVODSZKY Levente: *A Grassalkovich-ok*. In: *Turul*, 1931. 66–83.
- ZOLNAY
- 1986 ZOLNAY László: *Hírünk és hamvunk*. Bp., Magvető, 1986. 127–129.
- ZÜRCHER
- 1973 ZÜRCHER, Andreas C.: *Die bronzezeitlichen Funde von St. Moritz*. In: *Zeitschrift für Bündner Geschichte, Landeskunde und Baukultur*, 1973. 3–4. sz. 52–64.
- ZSIGA
- 2008 ZSIGA Bernadett: *Az alagi elemi népiskola alapítása és első évei*. In: DHSZ I. (2008) 1. sz. 10.
- ZSILÁK
- 1991 ZSILÁK György: *Földtani-építésföldtani szakvélemény*. Bp., Magyar Állami Földtani Intézet, 1991. (MÁFGBA, 8076-II)
- ZSOLDOS
- 1997 ZSOLDOS Attila: *Az Árpádok és alattvalóik – Magyarország története 1301-ig*. Debrecen, 1997.
- 2011 ZSOLDOS Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Bp., 2011.

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. DUNAKESZI ÉS KÖRNYEZETÉNEK TERMÉSZETI VISZONYAI

1. kép: Dunakeszi és környéke Korabinszky János Mátyás bányákat és ásvány-előfordulásokat is feltüntető, 1791-ben készült térképén (KORABINSZKY János Mátyás: *Novissima Regni Hungariae potamographica et telluris productorum tabula* garn. – *Wasser und Producten Karte des Königreichs Ungarn*. Wien, 1791. 14.)
2. kép: Dunakeszi és környéke aljzattérképe (HAAS János–BUDAI Tamás et al.: Magyarország prekainozoos földtani térképe 1: 500 000. Bp., Magyar Állami Földtan Intézet, 2010. 34. [részlet])
3. kép: A geológiai képződmények felszíni elterjedése Dunakeszin és tágabb környezetében (Magyarország földtani térképe, 1:500 000. Szerk. GYALOG László. Bp., Magyar Földtani és Geofizikai Intézet, 2013. [részlet])
4. kép: Dunakeszi és közvetlen környezete földtani térképe (JÁMBOR Áron–MOLDVAY Lóránd et al.: *Magyarország földtani térképe 1:200 000 Budapest*. Bp., Magyar Állami Földtani Intézet, 1966. 32. [Részlet az L-34-II. Budapest jelű térképlapból.]
5. kép: A terület földtani felépítése egy nyugat-délnyugat-kelet-északkeleti irányú szelvény mentén (JÁMBOR Áron–MOLDVAY Lóránd et al.: *Magyarország földtani térképe 1:200 000 Budapest*. Bp., Magyar Állami Földtani Intézet, 1966. 32. [részlet])
6. kép: A Dunakeszi révátkeléstől északra a Duna partján felszínre bukkanó miocén, a „középső riolittufa” szintbe sorolt mállott riolit tufit rétegek (Thamó László felvétele)
7. kép: A teraszok elhelyezkedése a terület domborzati térképén ábrázolva Pécsi Márton nyomán (A berajzolt vonalak [teraszok] forrása: *Magyarország geomorfológiai térképe 1:500 000*. Szerk. PÉCSI Márton. Bp., MTA Földrajztudományi Kutató Intézete, 1972. Az kép alapját képező térkép forrása: *Magyarország nemzeti atlasza*. Szerk. PÉCSI Márton. Bp., MTA Földrajzi Kutató Intézete–Kartográfiai Vállalat, 1989. 11.)
8. kép: Szelvény a pomázi Kőhegy és Dunakeszi között (PÉCSI Márton: *A magyarországi Duna-völgy kialakulása és felszínalaktan*. Bp., Akadémiai, 1959. 47.)
9. kép: A Tőzegtavak mellett felszínre bukkanó pleisztocén kavics (Thamó László felvétele)
10. kép: Szelvény Budakalász és Dunakeszi között (PÉCSI Márton: *A magyarországi Duna-völgy kialakulása és felszínalaktan*. Bp., Akadémiai, 1959. 47.)
11. kép: A Dunakeszi Tetétlen-II. homokbánya egyik fala, a folyóvízi homokban vékony kavicsrétegek (alsó kép bal oldala), a futóhomokban növények gyökerei körüli mészkiválás (alsó kép jobb oldala) fordul elő (Thamó László felvétele)

- 12. kép: A Tőzegtavak mellett a pleisztocén kavicsra települt löszös homok és homokos lösz (Thamó László felvétele)
- 13. kép: A Duna partját borító kavics és a partfalat alkotó fiatal öntésüledékek (Thamó László felvétele)
- 14. kép: A Tőzegtavak hétvégi házakkal sűrűn beépített része (Thamó László felvétele)

2. DUNAKESZI TERÜLETÉNEK ŐSTÖRTÉNETE

Újkőkör

- 1. kép: Neolitikus házak alaprajza az 1996-os ásatásból (Endrődi Anna és Horváth Attila feltárása)
- 2. kép: Neolitikus ház rekonstruált rajza (LÜNING, J.: *Zur Verbreitung und Datierung bandkermaischer Erdwerke*. In: *Archäologisches Korrespondenzblatt* 18. (1988) 2. Abb. 46 után)
- 3. kép: Neolitikus szoborfej a 1777-es objektumból, Dunakeszi-Auchan (Horváth László András feltárása)
- 4. kép: Neolitikus agyag szoborfej a 2170-es objektumból, Dunakeszi-Auchan (Horváth László András feltárása)

Rézkor

- 5. kép: Korsó feltárás közben, Dunakeszi–Alag (Kulcsár Valéria felvétele)
- 6. kép: A restaurált korsó, Dunakeszi–Alag (Orlik Edit felvétele)
- 7. kép: Korsó, Dunakeszi–Alag (Orlik Edit felvétele)
- 8. kép: Edények az alagi badeni településről, Dunakeszi–Alag (Orlik Edit felvétele)
- 9. kép: Korsó, Dunakeszi–Alag (Orlik Edit felvétele)
- 10. kép: Fazék, Dunakeszi–Alag (Orlik Edit felvétele)
- 11. kép: Fazék, Dunakeszi–Alag (Orlik Edit felvétele)
- 12. kép: Belső díszes tál, Dunakeszi–Alag (Orlik Edit felvétele)
- 13. kép: Pohár, Dunakeszi–Alag (Orlik Edit felvétele)
- 14. kép: Halbárka alakú edény, Dunakeszi–Alag (Orlik Edit felvétele)
- 15. kép: Kétosztású tál, Dunakeszi–Alag (Orlik Edit felvétele)
- 16. kép: Mericék, Dunakeszi–Alag (Orlik Edit felvétele)
- 17. kép: Orsógomb és „spulni”, Dunakeszi–Alag (Orlik Edit felvétele)
- 18. kép: Összeroskadt hombáredény feltárás közben, Dunakeszi–Alag (Kulcsár Valéria felvétele)
- 19. kép: Hombáredény restaurálás után, Dunakeszi–Alag (Orlik Edit felvétele)
- 20. kép: Áldozati gödörbe temetett szarvasmarha ásatási fotója, Dunakeszi–Alag (Kulcsár Valéria felvétele)
- 21. kép: Rajz az áldozati gödörről, Dunakeszi–Alag (Rajzolta: Pintér Erzsébet)
- 22. kép: Gödörbe temetett, részleges zsugorítású halott, Dunakeszi–Alag (Kulcsár Valéria felvétele)

2.3. Bronzkor

23. kép: Kora bronzkori tárolóverem amforával (Reményi László felvétele, 2004)
24. kép: A 438. számú, kora bronzkori nő, zsugorított csontvázas sírja (Reményi László felvétele, 2004)
25. kép: A 391. számú, kora bronzkori zsugorított csontvázas sír (Horváth László felvétele, 2000)
26. kép: Kora bronzkori arany korong (Tóth Csilla felvétele)
27. kép: Bronz tűk a vatyai kultúra temetőjéből, Dunakeszi–Kopolya (Tibor Kovács: *Die verbliebenen Funde des bronzezeitlichen Gräberfeldes von Dunakeszi im Ungarischen Nationalmuseum*. In: *Com. Arch. Hung.* 1989. Abb. 12.)
28. kép: Válogatás a vatyai urnatemető edényeiből, Dunakeszi–Kopolya (Tibor Kovács: *Die verbliebenen Funde des bronzezeitlichen Gräberfeldes von Dunakeszi im Ungarischen Nationalmuseum*. In: *Com. Arch. Hung.* 1989. Abb. 1.)
29. kép: Válogatás a vatyai urnatemető edényeiből, Dunakeszi–Kopolya (Tibor Kovács: *Die verbliebenen Funde des bronzezeitlichen Gräberfeldes von Dunakeszi im Ungarischen Nationalmuseum*. In: *Com. Arch. Hung.* 1989. Abb. 4.)
30. kép: Az észak-dunántúli mészbetétes kerámia import edényei a temetőből, Dunakeszi–Kopolya (Tibor Kovács: *Die verbliebenen Funde des bronzezeitlichen Gräberfeldes von Dunakeszi im Ungarischen Nationalmuseum*. In: *Com. Arch. Hung.* 1989. Abb. 11.)
31. kép: A lelőhely ábrázolása az I. katonai felmérés térképén (<http://mapire.eu/hu/map/firstsurvey>)
32. kép: A késő bronzkori település kiterjedése Dunakeszi területén (A Google műhold felhasználásával készítette: Kangyal Orsolya)
33. kép: Ívelt oldalú cölöpvázás épület feltárás közben, Dunakeszi–Székes-dűlő (Szilas Gábor felvétele)
34. kép: Paticsfal szerkezeti vázlata (SABJÁN Tibor–BUZÁS Miklós: *Hagyományos falak*. Bp., Terc, 2003. 40. alapján)
35. kép: A Dunakeszin előkerült ívelt oldalú épület rekonstrukciója a Százhalombattai Régészeti Parkban (Németh Gabriella felvétele)
36. kép: Deszkaszerkezetes rováskút bontás közben, Dunakeszi–Székes-dűlő (Szilas Gábor felvétele)
37. kép: Bodonkút bontás közben, Dunakeszi–Székes-dűlő (Szilas Gábor felvétele)
38. kép: A bodonkút rajza és rekonstrukciója, Dunakeszi–Székes-dűlő (SZILAS, Gábor: *Die Freilegung eines bronzezeitlichen Brunnens besonderen Typs in Dunakeszi*. In: *Budapest Régiségei XXVI.* [2002], Abb. 2. 1.)
39. kép: A bodonkút betöltéséből előkerült leletanyag részlete, Dunakeszi–Székes-dűlő (SZILAS, Gábor: *Die Freilegung eines bronzezeitlichen Brunnens besonderen Typs in Dunakeszi*. In: *Budapest Régiségei XXVI.* [2002], Abb. 3–4.)
40. kép: Szájukkal lefelé fordított edények egy áldozati gödör betöltésében, Dunakeszi–Székes-dűlő (Szilas Gábor felvétele)

- 41. kép: Késő bronzkori bekarcolt díszű hombáredény, Dunakeszi–Székes-dűlő (Tóth Csilla felvétele)
- 42. kép: Késő bronzkori kétfülű tárolóedény, Dunakeszi–Székes-dűlő (Tóth Csilla felvétele)
- 43. kép: Késő bronzkori, mészbetéttel kitöltött, bekarcolt díszű, fekete, fényezett felületű edény, Dunakeszi–Székes-dűlő (Tóth Csilla felvétele)
- 44. kép: Hőtől deformálódott, ívelt oldalú lándzsahegy késő bronzkori hamvasztásos sírból, Dunakeszi–Székes-dűlő (Tóth Csilla felvétele)

3. A DUNAKESZI TÉRSÉG AZ ÓKORBAN

A kelták emlékei

- 1. kép: A 2133. sz. kelta ház fotója (Horváth M. Attila felvétele)
- 2. kép: A 2133. sz. kelta ház dokumentációs rajza és metszetei (Rajzolta: Cserne Lászlóné)
- 3. kép: Az 1549. sz. kelta ház (Horváth M. Attila felvétele)
- 4. kép: A 2571. sz. kelta ház (Horváth M. Attila felvétele)
- 5. kép: A 2025. sz. méhkas alakú kelta tároló gödör (Horváth M. Attila felvétele)
- 6. kép: A 2026. sz. méhkas alakú kelta tároló gödör (Horváth M. Attila felvétele)
- 7–11. kép: A 2110. sz. kelta kút bontása és felszedése. (Horváth M. Attila felvétele)

Dunakeszi a római császárok idején

- 12. kép: Dunakeszi–Székesdűlőn előkerült jazig-szarmata lelet. 1. A lelőhely elhelyezkedése. 2. A két szarmata sír elhelyezkedése. 3–4. a 118. sz. sír fotója és részletrajza (Reményi László felvétele; részletrajz: Korom Anita)
- 13. kép: A 118. sz. szarmata sír leletei, Dunakeszi–Székesdűlő (Tóth Csilla felvétele)
- 14. kép: Dunakeszi–Alagi-major, a szarmata telepen előkerült 138. sz. gödör, gyermek és kölyökkutya váza (Kulcsár Valéria felvétele)
- 15. kép: Válogatás a szarmata telep szürke, korongolt kerámiájából, Dunakeszi–Alagi-major (A táblát összeállította: F. Bodnár Katalin)
- 16. kép: Válogatás a szarmata telep szürke, korongolt kerámiájából, Dunakeszi–Alagi-major (A táblát összeállította: F. Bodnár Katalin)
- 17. kép: Válogatás a szarmata telep szürke, korongolt kerámiájából, Dunakeszi–Alagi-major (A táblát összeállította: F. Bodnár Katalin)
- 18. kép: Válogatás a szarmata telep szemcsés, korongolt kerámiájából, Dunakeszi–Alagi-major (A táblát összeállította: F. Bodnár Katalin)
- 19. kép: Válogatás a szarmata telep szemcsés, korongolt kerámiájából, Dunakeszi–Alagi-major (A táblát összeállította: F. Bodnár Katalin)
- 20. kép: Válogatás a szarmata telepen előkerült germán kerámiából, Dunakeszi–Alagi-major (A táblát összeállította: F. Bodnár Katalin)

21. kép: Dunakeszi–Alagi-major, válogatás a szarmata telep kézzel formált kerámiájából, Dunakeszi–Alagi-major (A táblát összeállította: F. Bodnár Katalin)
22. kép: Válogatás a szarmata telep „kisleleteiből”, Dunakeszi–Alagi-major (A táblát összeállította: F. Bodnár Katalin)
23. kép: Válogatás a szarmata telepen előkerült római import kerámiából, Dunakeszi–Alagi-major (A táblát összeállította: F. Bodnár Katalin)
24. kép: Aföldi sáncrendszerek (1. Csörsz-árok; 2. Kunsági sánc; 3. Körös-völgyi sánc; 4. „Nagy római sánc”; 5. a Cziráky Gyula által rekonstruált sánc-szakaszok; 6. „Kis római sánc”; 15. Dunántúli sáncok (ISTVÁNOVITS Eszter–KULCSÁR Valéria: *Gondolatok az alföldi sáncok kutatásának jelenlegi helyzetéről*. In: *Avarok pusztái: Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára*. Szerk. ANDERS Alexandra–BALOGH Csilla–TÜRK Attila. Bp., Martin Opitz–MTA BTK MÓT, 2014.)

Rómaiak Dunakeszin

25. kép: Az erőd Duna árterében fekvő leszakadt faldarabjai egy régi családi fotón (Schmidt Mária tulajdona)
26. kép: A talapzatra emelt és konzervált faltömb felett elhelyezett emléktábla (Mráv Zsolt felvétele)
27. kép: A Dunakanyar védelmi rendszere I. Valentinianus császár uralkodása alatt (Mráv Zsolt felvétele)
28. kép: Ahogy egykor a Csörsz-árok kinézhetett (Rekonstrukció a debreceni Nagyerdőben) (Mráv Zsolt felvétele)
29. kép: Az „erődépítő” I. Valentinianus császár képe egy arany pénzérmén (Mráv Zsolt felvétele)
30. kép: A Göd melletti Bócsa-Újtelep közelében fekvő nagyméretű ovális erőd egy légifelvételen (Mráv Zsolt felvétele)
31. kép: Göd–Bócsa-Újtelep, az alaprajzi kitűzés fázisában megakadt erőd kerek tornyának és kijelölt falainak régészeti kutatása (2001) (Mráv Zsolt felvétele)
32. kép: Egy átkelő védelmére egymással szemben felépült szigetmonostorhorányi és dunakeszi kikötőerődök (Mráv Zsolt felvétele)
33. kép: Baltis istennőnek szentelt, másodlagosan beépített római oltárkő a dunakeszi kikötőerőd falából (Magyar Nemzeti Múzeum)
34. kép: A dunakeszi kikötőerőd alaprajza és környezete a 2002–2009. között zajlott ásátások eredményei alapján (Feketével jelölve a feltárt sötét-szürkével a kiegészített falak) (Mráv Zsolt felvétele)
35. kép: A feltárt délkeleti saroktorony (Mráv Zsolt felvétele)
36. kép: A Dunához lefutó déli erőd fal és a délkeleti saroktorony rajza (Mráv Zsolt felvétele)
37. kép: A déli erőd fal és a saroktorony (2002) (Mráv Zsolt felvétele)
38. kép: Az erőd falazási módja (A szabálytalanul rakott kövek között a fugákat habarccsal kenték ki) (Mráv Zsolt felvétele)

39. kép: A feltárás során kibontott déli erőd fal (2005) (Mráv Zsolt felvétele)
40. kép: A központi torony külső falának vakolattöredéke kváderköves burkolatot imitáló vörös sávossal festéssel (Mráv Zsolt felvétele)
41. kép: A központi torony délkeleti külső sarka (2009) (Mráv Zsolt felvétele)
42. kép: A kikötőerőd központi tornyának nyugati fala (2009) (Mráv Zsolt felvétele)
43. kép: A dunakeszi kikötőerőd rekonstruált alaprajza (Mráv Zsolt felvétele)
- 44–45. kép: Ahogy egykor a dunakeszi kikötőerőd kinézhetett (Rekonstrukció: Mráv Zsolt; 3D-grafika: Orbán Gábor, 2009)
46. kép: Az erőd területéről előkerült leletek, különböző méretarányban (1–2. téglabélyegek; 3. csontfésű töredékei; 4. mázaskerámia-korsó perem- és fültöredéke; 5. játéktábla [tégla bekarcolt négyzethálós]) (Mráv Zsolt felvétele)
47. kép: A délkeleti saroktorony padlóján talált nagyméretű tárolóedény töredéke (Mráv Zsolt felvétele)
48. kép: Rómer Flóris egynapos dunakeszi ásatásának alaprajza, 1877
49. kép: A déli erőd fal és a délkeleti saroktorony műemléki helyreállítás után a Dunasor 28. sz. ház alagsorában (Mráv Zsolt felvétele)
50. kép: A kikötőerőd történetét és leleteit bemutató kiállítás (Mráv Zsolt felvétele)

4. A HONFOGLALÁS ÉS A KÖZÉPKOR DUNAKESZI TERÜLETÉN

1. kép: MRT 9. 76.
2. kép: GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV. Bp., 1998. 499.*
3. kép: MNL OL DL 74832.
4. kép: GYÖRFFY, 1998. 505.
5. kép: PÓR Antal–SCHÖNHERR Gyula: *Az Anjou-ház és örökösei.* In: *A magyar nemzet története.* Szerk. SZILÁGYI Sándor. Bp., 1895. III. 522. oldal utáni tábla
6. kép: BUZÁS Gergely–KOVÁCS Olivér: *Udvari élet a magyar királyi palotákban.* In: *Archaeologia – Altum Castrum Online* 10.
7. kép: ILLÉSY, 1899. III. 135.
8. kép: MRT 9. 82.
9. kép: MNL V. Bp., 1982. 434.

5. DUNAKESZI TÖRTÉNETE 1526 ÉS 1711 KÖZÖTT

1. kép: A mohácsi csata. In: *Tabula Hungariae. Lázár térképe és változatai.* Ingolstadt, 1528, részlet (Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, Apponyi gyűjtemény, App. M. 136.)
2. kép: Georg Houfnagel: Buda látképe 1617-ben (*Buda Citerioris Hungariae Caput Regni avita sedes. vulgo Ofen 1617*)

3. kép: Pest-Pilis-Solt megye újratelepülése a tizenöt éves háború után (SZAKÁLY, 2001. III. sz. melléklet)
4. kép: Pest-Pilis-Solt megye 1668-ban lakott helységei (SZAKÁLY, 2001. IV. sz. melléklet)
5. kép: Dunakeszi pecsétje (HORVÁTH, 1982.283.)
6. kép: Pest és Solt megye vallási megoszlása a 17. század utolsó negyedében (SZAKÁLY, 2001. VI. sz. melléklet)

6. DUNAKESZI TÖRTÉNETE 1711–1849

1. kép: Simon Ferenc: Orczy István (1669–1749) portréja (http://simonferenc.hupont.hu/felhasznalok_uj/3/1/31417/kepfeltoltes/1315.jpg)
2. kép: A Wattay család címere (https://lh6.googleusercontent.com/-ZkbaQgtoeVA/UCDb_GChbEI/AAAAAAAAAId8/efom9A6LxjE/s323/002843.jpg)
3. kép: I. Grassalkovich Antal portréja (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/c/c0/Grassalkovich_I._Antal.jpg/200px-Grassalkovich_I._Antal.jpg)
4. kép: Althann Mihály Frigyes váci püspök portréja (<http://muzeumvac.hu/feltoltepek/26.-kep-Althann-Mihaly-Frigyes.jpg>)
5. kép: A dunakeszi plébánia (Csoma Attila képeslapgyűjteményéből)
6. kép: III. Grassalkovich Antal portréja (http://npg.hu/images/jcollection/grassalkovich_antal_iii_1.jpg)
7. kép: A Pest–Vác vasút első menetrendje (CSOMA, 2008b 48.)
8. kép: Az isaszegi csata, Than Mór festménye (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8d/Than_Mor_Isaszegi_csata.jpg)

7. DUNAKESZI TÖRTÉNETE 1850-1910

1. kép: Báró Sina Simon (ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Barabás Miklós litográfiája, Bécs, Reiffenstein és Rösch, 1887. [1] t. fol., papír, litográfia; 219 x 169 mm, lapméret 324 x 231 mm)
2. kép: Gróf Batthyány Elemér (SZÁRAZ, 1996.)
3. kép: Versenyter, Dunakeszi-Alag (SZÁRAZ, 1996.)
4. kép: Gróf Pejacsevich Albert (SZÁRAZ, 1996.)
5. kép: Gróf Pejacsevich Albert lak (SZÁRAZ, 1996.)
6. kép: Az alagi sík- és akadály-versenypálya (1896) (SZÁRAZ, 1996.)
7. kép: A lovaregyleti pavilon (SZÁRAZ, 1996.)
8. kép: Konrád Ignác: Reggeli munka Alagon (SZÁRAZ, 1996.)
9. kép: Dunakeszi 1845-től használt pecsétje (TAGÁNYI, 1880.)
10. kép: Id. B. Száraz István (RIHGY II/1.)
11. kép: Id. B. Száraz István gyászjelentése (RHIGY II/2.)
12. kép: Dunakeszi 1900-tól használt pecsétje (MNL PML levéltárismertető. Bp., Pest Megyei Levéltár, 2004. 98.)
13. kép: Blaskó Károly (RIHGY II/8.)

14. kép: Ifj. B. Száraz István (RHIGY II/3.)
15. kép: Dunakeszi határának északi része a paradicsomtermesztés területével (rajzolta: Petelényi Antal)
16. kép: Paradicsommal megrakott stráfkocsi Asztalos Mihály portáján, a bakon ülő Asztalos László kezében egy 1 kilogrammos „befőzni való paradicsom” látható (Asztalos Mihály magángyűjteményéből)
17. kép: Asztalos Mihály dunakeszi gazda (ül) saját termesztésű paradicsomával az 1948. évi budapesti Országos Mezőgazdasági Kiállításon és Tenyészállat Vásáron, mellette Pálinkás István kereskedő (RHIGY I/132.)
18. kép: Paradicsommal megrakott stráfkocsi Asztalos Mihály udvarában 1948-ban (RHIGY I/133.)
19. kép: Batthyány Elemér levele a kegyúri kötelezettség vállalásáról
20. kép: A római katolikus kápolna (SZÁRAZ, 1996.)

8. MŰVELŐDÉS ÉS OKTATÁS (1712–1910)

1. kép: Manigay György plébános jelentésének részlete a dunakeszi kántortanítóról 1773-ban (VPKL PL, Püspöki Hivatal iratai, Acta scholastica [Régi iskolai iratok], Informatio scholaris, Informatio de Ludi Rectore Dunakesziensi, anno 1773. fol. 4.)
2. kép: A falu és Monspart Lőrinc által 1828-ban kötött szerződés a segédtanító alkalmazásáról (Részlet a *Historia Domusból*)
3. kép: Bazsanth Vince kántortanító (1900) (Balogh Imre tulajdona, RHIGY X/1/a)

9. DUNAKESZI ÉS ALAG NÉPRAJZA

1. kép: A Beszálló vendéglő, képeslap (RHIGY VII/9)
2. kép: Dunakeszi család az 1920-as években (RHIGY X/24)
3. kép: N. László István vendéglője (RHIGY I/79)
4. kép: Cséplés, 1923 (RHIGY I/135)
5. kép: Gazdalegény lovával, 1922 (RHIGY XVIII/31)
6. kép: A „Faluháza” a 19. század végén, képeslap (RHIGY VII/10)
7. kép: Dunakeszi lakóház (Szolnoky Lajos felvétele, RHIGY XXI-B/13/b. Az eredeti felvétel a Néprajzi Múzeumban található)
8. kép: Az alagi piac (KFVK Petanovits-gyűjtemény, Piros album)
9. kép: Disznóölés a Lengyel családnál, 1937 (RHIGY I/72)
10. kép: Jégtömbök fuvarozása (RHIGY I/210)
11. kép: Wiedermann János péksége (RHIGY I/48)
12. kép: Folyópar (KFVK Petanovits-gyűjtemény, Piros album)
13. kép: Mosás a Folyóparton (KFVK Petanovits-gyűjtemény, Piros album)
14. kép: Jegyespár fotója, 1900 körül (RHIGY I/177)
15. kép: Hubináné három gyerekeivel (RHIGY I/167)
16. kép: Dunakeszi legények, 1920 (RHIGY VI/106)

17. kép: Vállfoltos gyolcsing (A RIHGY-ben látható)
18. kép: Olter Katalin viseletben (RIHGY I/178)
19. kép: Barátnők paradicsomvirágos nyakrakendőben (RIHGY VI/92)
20. kép: Mária lányok (RIHGY VI/26/a)
21. kép: Dunakeszi női fejviselet (RIHGY XXI-B/5/a. Az eredeti felvétel a Néprajzi Múzeumban található)
22. kép: Dunakeszi asszony kendőben, 1918 (RIHGY VI/127)
23. kép: Esküvői fotó, 1918 (RIHGY VI/110)
24. kép: Esküvői fotó, 1951 (RIHGY VI/44)
25. kép: Dunakeszi központja télen, 1931 (RIHGY VII/61)
26. kép: Zenészek, 1912 (RIHGY XIX/11)
27. kép: Szentsír a templomban (RIHGY VI/46)
28. kép: Úrnapi körmenet (RIHGY VI/33)
29. kép: Szüreti multság résztvevői, 1920-as évek (RIHGY II/146/a)
30. kép: Búcsúvásári kínálat, 1930-as évek (KFVK Petanovits-gyűjtemény, Piros album)
31. kép: A Mogony-vendéglő (RIHGY I/84)
32. kép: Násznap (RIHGY I/147)
33. kép: Mészáros János és Hubina Juliska eljegyzési képe, 1930 körül (RIHGY I/89)
34. kép: Eljegyzési kép, 1920 körül (RIHGY VI/105)
35. kép: Esküvői kép, 1930-as évek (RIHGY VI/112)
36. kép: Indul a menet a templomi szertartásra Tóth Pál és G. Veres Teréz esküvőjén (RIHGY VI/50)
37. kép: Leselkedők (RIHGY VI/53)
38. kép: Menyasszonytánc (RIHGY VI/54)
39. kép: Asszonyavatás a templomban (RIHGY VI/52)
40. kép: Fiatal lány ravatala (RIHGY VI/7)
41. kép: A temető széle (KFVK Petanovits-gyűjtemény, Piros album)
42. kép: Lányköri tagok (RIHGY VI/57)
43. kép: Mária lány (RIHGY VI/40)
44. kép: Dunakeszi búcsúsok Mariazellben (RIHGY VI/68)
45. kép: Útmenti feszület (RIHGY VI/1)

MUTATÓ

- Abdurrahman Abdi Arnavut pasa, budai beglerbég (1684–1686) 178
Adams, Robert, zsolokai 313
Afrika 293
Agárdi András, keszi lakos 193, 196
Ágics Márton, dunakeszi r. kat. csizmadia, nemzetőr-honvéd 281
Ágnes, Erdő lánya 135
Ágosegyház puszta 213
Ágoston Gábor 157, 445
Ahmed bég, defter-kethüda, ziámetbir-tokos 164
Ahmed pasa, Köprülüzáde Fázil, oszmán nagyvezír (1661–1676) 166
Ajnácskő → Hajnáčka
Alag → Dunakeszi
Alagi Albert, Mihály fia 143, 149
Alagi Balázs 142
Alagi Bereck, Mihály fia 143, 149
Alagi Bocho 129, 140–141
Alagi Chanady András 159
Alagi Chanady Imre 159
Alagi Chanady László 159
Alagi Csanádi János 145
Alagi Demeter 137, 140–141
Alagi Demeter, Kozma fia 141, 152
Alagi Gáspár 145, 162–164, 172
Alagi Imre, Pető fia 141
Alagi István, Tamás fia 142
Alagi Kozma, Demeter fia 137, 140–141, 143–144
Alagi Mátyás, Miklós fia 142
Alagi Menyhért 143
Alagi Mihály 143–145
Alagi Miklós, Bocho fia 140
Alagi Miklós, Imre fia 141–142
Alagi Miklós, Miklós fia 143–144, 148–149, 152
Alagi Pető 141, 143
Alagi Sebestyén 143
Alagi Tamás, Pető fia 14–142, 144, 152
Alberd, keszi lakos 163
Albert (1817–1895), Habsburg-Tesceni, főherceg 285
Alberti Miklós 144–145
Alföld (tájegység) 11, 68–69, 88, 91, 94, 100–101, 379–380
Ali, Dur, a budai azabok agája, szerémi szandzsákbég 163–164
Almádi András, dunakeszi plébános (1747) 260
Almássy Kálmánné, grófWenckheim Stefánia (1837–1917) 355
Almásy Pál (1818–1882), gróf 293
Alpi-hegységrendszer 23
Alpok, Déli-Alpok (hegység) 11, 16, 18, 23–24, 32
Alpokalja 27
Alsónémedi (Pest megye) 29–30, 33, 53
Althann Mihály Frigyes (1682–1734), gróf, váci megyés püspök 220, 256–257
Ambrus János, keszi lakos 194
Amerikai Egyesült Államok 315
Amerikai Természettudományi Múzeum (New York) 64
Ammianus Marcellinus (330 k.–395 /400 k.), római történetíró 103
Anders Alexandra 461
Andorka Rudolf 338, 445
András, II., magyar király (1205–1235) 190
András, III., magyar király (1290–1301) 133
Andrássy Mihály, gödöllői uradalmi prefektus 269
Anglia 296, 298, 301, 311–312
Ángyán József 39, 445
Anonymus (kb. 12. század vége–13. század eleje) 121, 123, 132
Apafi Mihály, II., erdélyi fejedelem (1676–1713) 176
Áporka (Pest megye) 221–222
Apponyi Albert (1846–1933), gróf, politikus 309
Aquaworld Resort (Budapest) 71
Arad (Arad, RO) 285
Aranyművesek szigete 238
Armudluk → Dunakeszi

Ároktő (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) 98
Árpád fejedelem (?845–907) 123, 126
Ascot (Berkshire, GB) 294, 309
Assisi Szent Ferenc (1182–1226), a ferences rend megalapítója 256
Aszód (Pest megye) 324
Asztalos József, dunakeszi képviselő 333
Asztalos László 346
Asztalos Mihály 376, 389, 445
Asztalos Mihály, dunakeszi paradicsom-termesztő 346–347, 349
Atlanti-óceán 21
Augustus, római császár (Kr. e. 27.–Kr. u. 14.) 101
Ausztria 67, 132, 311–312
B. Gál Edit 213, 447
Babenbergeek (Ostmarkon [ma: Alsó- és Felső-Ausztria] uralkodó dinasztia) 132
Babos Károly (ELTE Növényrendszertani Tanszék) 74
Bač (SRB) 112
 Szentantal 112
Bach, Alexander (1813–1893), osztrák politikus, ügyvéd 285–286
Bács → Bač
Bädeni (Bágy, RO) 144
Bag (Pest megye) 224
Bágy → Bädeni
Bahamáak 19
Bajmóc (Bojnice, SK) 209
Bajnok Imre, segédjegyző 335
Bajtay Istvánné Láng Erzsébet, Pest megye alispánjának özvegye 221
Baka József (1924–1997), néprajzkutató 370, 372, 375–378, 380, 382, 385–386, 388, 390–392, 396–397, 403–415, 417–418, 420–424, 427–428, 432–435, 437–438, 442, 445
Bakács István 129, 133–134, 141–142, 148, 152, 445
Bakics Pál (?–1537), szerb despota, magyar főúr, hadvezér 139
Bakony (hegység) 21–22, 69, 76
Bakonyi Sándor 43, 468

Bakos Sándor, alagi tanító 368
Balassa Imre, Pest megyei nagybirtokos 180–181
Balassa János, balassagyarmati, gróf, bányavidéki főkapitány (1555–1562) 172
Balassagyarmat (Nógrád megye) 17, 254
Balatonboglár (Somogy megye) 68
Balatonmagyaród (Zala megye) 68, 73
 Hídvépuszta 73
Balázs, szabó, alagi lakos 149
Bálint Sándor 440–441, 445
Balkán (hegység/régió) 47, 83
Ball, Thomas, alagi tréner 309–311, 313
Balla Zádor, kispesti jegyző 326
Balogh Csilla 461
Balogh István 191, 445
Balogh Kálmán (1915–1995) geológus, egyetemi tanár 16, 445
Balogh Péter, jobbágy 149
Baltis, szíriai istennő 106–107
Bánfi Miklós 141
Bánkúti Imre 209, 445
Banská Bystrica (Besztercebánya, SK) 178
Barabás Miklós (1810–1898), festő 291
Bárány Attila 452
Baranyai Zsolt 37, 446
Barbaricum 95
Barczy Attila 39, 445
Bardet, Jean-Pierre 445
Barker, Henry (1862–1909) zsoké, majd alagi tréner 311
Barkóczi Jolán 273–275, 446
Barrett, Fred, zsoké 313
Barsy János szolgabíró 176
Bartal János, Gödöllő–Hatvan ügyésze 318
Bártfai Szabó László 121, 133–136, 138, 142, 145, 148–149, 152, 159, 445
Bátonyi Pál 173, 175–176, 178–179, 206, 208–209, 212–213, 217, 221, 445
Batthyány Ádám, II., gróf, országbíró, horvát bán, Dunán-inneni főgenerális (1662–1703) 204

Batthyány Elemér (1846–1932), gróf, a Lovaregylet elnöke (1891–1907) 295–297, 299, 301, 305, 307, 310–311, 313, 352–353
Batthyány Lajos, németújvári, gróf (1807–1849), Magyarország miniszterelnöke 271, 276, 285
Batthyány(-Strattmann) Gusztáv (1803–1883), herceg 296
Bazsanth Vince (1849–1909), kántortanító, dunakeszi virilis képviselő 332, 366–367
Bécs → Wien
Bécs–Győri Vasúttársaság 275
Bednár József (1837–1880), r. kat. pap 255–256, 258, 446
Beeson, János 309, 312
Beeson, John, angol tréner (1859–1933) 312
Beeson, John, id. 312
Bekény Anna, Alaghy 145, 172
Bekény Benedek, Alaghy 145
Bekény Dénes, Mikófalvi, Kürti Katalin férje, litteratus, budafelnehévízi udvarbíró, kincstári alkalmazott 144–145, 147, 149, 151–152
Bekény Gáspár, Alaghy 145
Bekény János, Alaghy (1523k.–1567) 172
Bekény Judit, Alaghy (1560-as évek–1591) 172
Bekény Péter, Sajónémeti, kancelláriai jegyző 144
Békési-medence 27
Béki Lajosné, Szabó Terka, dunakeszi lakos 428, 440
Béla, IV., magyar király (1235–1270) 121, 126–127, 131–132
Belitzky János (1909–1989), történész, levéltáros 217, 446
Bellók Mátyás, dunakeszi esküdt (1770, 1782) 250
Bélteky Pál, Pest-Pilis-Solt vármegyei alispán 186
Bem József (1794–1850) lengyel származású magyar honvéd tábornagy 281

Bende Livia 124, 446
Beniczky István (1882–1909), báró 354–355
Beniczky Ödön (1822–1874) 278
Benkő Levente 43, 467
Benson, Emma (1866–1937) 310
Bényei Miklós 363, 446
Bér (Nógrád megye) 196
Bérczi István 16, 446
Beregsom → Шом
Berlin–Lichterfelde (D) 75
Bernecebaráti (Pest megye) 127
Bernert Zsolt főmuzeológus, Magyar Természettudományi Múzeum 90
Bertók Gábor 106, 447
Berzeviczy Gergely (1763–1822), közgazdasági író, egyházkerületi felügyelő 271
Besztercebánya → Banská Bystrica
Beudant, François Sulpice (1787–1850) francia geológus és mineralógus 15, 447
Bia(l) → Biatorbágy
Biatorbágy (Bia, Bial, Pest megye) 221–222
Bicske (Pest megye) 48
Birmingham (GB) 310
Bíró Ödön, dunakeszi jegyző (1891?–1892) 327, 337
Bisztrai Tibor 292
Blaskó János 318
Blaskó János, dunakeszi esküdt (1829) 250
Blaskó Károly, dunakeszi bíró (1895–1897, 1902–1904), dunakeszi képviselő, törvénybíró 329, 331, 333–334, 337
Blaskó Vince, dunakeszi esküdt, dunakeszi törvénybíró (1848) 250, 277, 336
Bódi Elemér, dunakeszi virilis képviselő 332
Bódi Zsuzsanna 244, 447
Bodnár János, dunakeszi asztalos, honvéd 323
Bodnár Katalin, F. 486, 447
Boeft, Jan den 104, 447
Bogdán István 214, 447
Bognár András 473

- Bohunka Lajos, dunakeszi segédjegyző, pénztári ellenőr, főjegyző 334–335, 404
- Bojnice (Bajmóc, SK) 209
- Bojók József, a váci járás főszolgabírója 359
- Bojsza György, dunakeszi esküdt (1830. nov.) 250
- Bojsza Mihály, dunakeszi esküdt (1848) 250
- Bollók János* 445
- Bolton Ferenc (Frank, Francis) abrakmester, tréner 313
- Bona Gábor 281, 447
- Bóna István* 68
- Bondár Mária* 62
- Bónis Éva* 84, 447
- Bónis György* 141, 145, 447
- Bonus, római tiszt 106
- Borhy László* 84, 102, 448, 476
- Boronkai Iván* 469
- Boross Marietta (1922–), néprajzkutató, muzeológus 345, 346, 347, 348, 350, 370, 375–376, 394, 396–397, 399, 401–402, 448
- Borosy András* 173–176, 181, 184, 185, 186–192, 193–195, 200, 204–205, 207, 209, 211–220, 224, 228, 235, 238–239, 252–254, 272–275, 326, 359, 448–449, 476
- Borovszky Samu (1860–1912), történész 64, 147, 174, 371, 449–450, 474
- Borsa Iván 474
- Borsy Zoltán 29, 450
- Boskowitz Zsigmond, a Pest–Bécsi Teher-gőzhajózási Társaság igazgatója 294
- Bottyán János (1643–1709) generális 208
- Böckh János (1840–1909) bányamérnök, geológus 15, 447
- Bőd (Bács-Kiskun megye) 200
Ragancs-puszta 200
- Bölcske (Tolna megye) 118
- Börcs (Győr-Moson-Sopron megye) 73
Paphmlok-dűlő 73
- Börzsöny (hegység) 11, 16, 23–26, 29, 127
- Branik János, dunakeszi jegyző (1849–1854) 317–318, 337
- Bratislava (Pozsony, SK) 156, 221, 224, 233, 254, 272
Oroszvár 309
- Brazília 293
- Brenner, fő hadi komisszárius 204
- Brescia (I) 410
- Brezina Benő, építész 368
- Bruxelles (Brüsszel, B) 156, 293
Brüsszel → Bruxelles
- Bucsú Mihály, keszi lakos 194
- Buda (ma Budapest része) 121, 139, 144, 149, 151, 155, 157–158, 166–168, 173, 178, 197, 199, 201–203, 207, 209, 211, 238, 272, 294, 362, 365
- Budai János, dunakeszi plébános 256
- Budai Pál → Bornemissza Buday Bolgár Pál
- Budai Tamás* 16, 450, 457
- Budai-hegyek 11
- Budai-hegység 18, 22–23, 26, 28
- Budajenő (Pest megye) 26
- Budakalász (Pest megye) 28, 31, 53, 173, 176, 222
- Budakeszi (Pest megye) 19, 139, 148
- Budaörs (Pest megye) 19
- Budapest 11, 15–16, 20, 24–27, 30, 33–34, 36, 41, 48, 58–59, 83–84, 121, 256, 290, 294, 315, 346–350, 369–370, 378–379, 442
- Andrássy út (VI. ker.) 297
Aquincum (III. ker.) 101
Belvárosi plébániatemplom 255
Békásmegyér (III. ker.) 70, 83
Bojtár utca (III. ker.) 70
Bokor utca (III. ker.) 70
Bolgárföld (XXIII. ker.) 173
Budafelnehív (II. ker.) 123, 207
Cinkota (XVI. ker.) 130, 184, 280, 348, 374
Csepel-sziget 31, 84–85, 129–130
Deák Ferenc utca (V. ker.) 294
Fény utca (II. ker.) 349

Flórián tér (III. ker.) 70
Ganz utca (II. ker.) 70
Gellért-hegy (I. ker.) 18, 70, 83–84
Gubacs (XX. ker.) 221
Harbor Park (XXII. ker.) 70
Homoktéri piac → Központi Vásárcsarnok
Homoktövis-lakópark (IV. ker.) 71
Hunyadi tér (VI. ker.) 349
Káposztásmegyer (IV. ker.) 34, 134, 140, 143, 160, 189, 238, 295, 307, 314, 322
Kármelhegyi Boldogasszony-templom (XIII. ker.) 441–442
Kispest (XIX. ker.) 31
Kolosy tér (III. ker.) 349
Központi Vásárcsarnok (IX. ker., Fővám tér 1–3.) 346, 349
Kőbánya (X. ker.) 272
Lánchíd 295
Lehel tér (XIII. ker.) 349
Mátyás-hegy (III. ker.) 18
Nagycsarnok → Központi Vásárcsarnok
Nagytétény (XXII. ker.) 83
Népstadion → Puskás Ferenc Stadion
Olasz utca 141
Óbuda 123, 157, 254, 422
Pestszentlőrinc (XVIII. ker.) 221
Puskás Ferenc Stadion (XIV. ker.) 297
Pusztadombi út (III. ker.) 70
Rákos 279
Rákoscaba (XVII. ker.) 28, 134
Rákoskeresztúr (XVII. ker.) 27, 196, 348
Rákospalota (XV. ker.) 31, 35–36, 130, 142, 176, 184–186, 189–190, 242, 256–258, 275, 280, 295, 298, 307, 328, 345, 348, 358, 371, 374, 377, 393–401, 420, 428–429
 Irinyi-puszta 299
Rákos-patak (Gödöllőtől Budapestig) 84

Rákosszentmihály (XVI. ker.) 25, 173–174, 176, 221, 222
Sas-hegy (XI. ker.) 18
Sopron út (XI. ker.) 70
Soroksár (XXIII. ker.) 33, 173, 221, 266, 328
Soroksár–Rétek dűlő 85
Szabadság híd 346
Szabadság-hegy (XII. ker.) 18, 28
Szent István-bazilika (V. ker.) 292
Szentlőrinc → Pestszentlőrinc
Szentmihály → Rákosszentmihály
Tej utca 141
Újmajor-dűlő (Rákospalota) 36
Újpest (IV. ker.) 12, 327–328, 349
Váci út (XIII. és IV. ker.) 349–350
Várhegy (I. ker.) 84
Városliget (XIV. ker.) 297
Városligeti-tó (XIV. ker.) 33
Víziváros 101
 Zrínyi utca (V. ker.) 294
Budapesti Történeti Múzeum 47–48, 50, 58, 70, 118
 Acquincumi Múzeuma 118
Buday Bornemissza Anna 173, 175–176, 189
Buday Bornemissza Bolgár Pál 173–175, 179–180, 187–189, 191, 195, 197, 200, 212
Buday Bornemissza Sára 173, 175–176, 189
Bugyi Beke fia János 152
Bujdosó Istók 207
Bulgária 133
Burján Balázs 30, 450
Butler, Richard J. 21, 472
Buzár Ágota, Magyar Természettudományi Múzeum 90
Bükk (hegység) 22, 27
C. Tóth Norbert 129, 136, 138, 451–452
Carlslake, zsoké 313
Cegléd (Pest megye) 199, 204, 278
Celestius, római tiszt 103
Chernel Viktor, chernelházi, huszárőrnagy, zsoké 298

Chobot Ferenc (1860–1931), prépost-plébános 255–256, 258–260, 293, 351, 450
Chropovský, Bohuslav 463
Cieger András 287, 450
Cifka Péterné (Elischer Brigitta) (?1932–2015) művészettörténész 66
Cirpi → Dunabogdány
Cockerill Vállalat → *Société pour l'Exploitation des Etablissements John Cockerill*
Constantius, II., római császár (337–361) 101
Corbier, Mireille 469
Corvin János (1473–1504), herceg, I. (Hunyadi) Mátyás király természetes fia 138
Čujanova-Jílkova, Elena 77, 450
Czeglédi Noémi 224, 452
Czeglédy Ilona 470
C(z)ibinger Péter, dunakeszi lakos, vendégfogadó 247
Czirák Gyula (1867–1912), régész 98
Czirák Johanna (mh. 1901), Pejacsevich Albert felesége 354–355
Czirákné Almássy Erzsébet (1857–1938), gróf 355
Csákó → Csákó-puszta
Csákó-puszta, Kiscsákó (Békés megye) 310
Csáky Károly Emánuel, gr., váci püspök (1900–1919) 354
Csanád → Csomád
Csánki Dezső (1857–1933), történész, levéltáros, történeti topográfus, vallás-és közoktatásügyi államtitkár 148, 450
Csány (Heves megye) 173
Csányi Marietta 67, 450
Csapody Tamás 285–287, 450
Császár Géza 16, 33, 451
Csát → Csót
Csávolszky József (1843–1905) váci kanonok, választott püspök, a Váci Múzeum és Régészeti Bizottság elnöke 63
Csécse (Nógrád megye) 173
Cseh-masszívum 32
Csehország 67, 83

Cserhát (hegység) 26, 127
Csermely László 37, 452
Cserszegtomaj (Zala megye) 77
Csév → Csévharaszt
Csévharaszt (Pest megye) 143
Csévi Miklós 135
Csibor Ilona, dunakeszi lakos 244
Csibor Judit, dunakeszi lakos 244
Csikvár → Szabadbattyán
Csillag Gábor 65, 479
Csippán Péter (1974–), régész (ELTE) 59–60, 78, 80, 451
Csiszár Lajos, zsolé 309
Csitai Mártonné, özv., dunakeszi lakos 438
Csizmadia Andor 324–325, 451
Csizy Tamás, csetneky rektor 359
Csobánka (Pest megye) 222
Csódi-hegy 26
Csoma Attila 173, 239, 258, 275, 298–299, 301–306, 308, 351–353, 368, 443, 451
Csomád (Pest megye) 24–25, 44, 130, 137, 159–160, 164, 280, 322, 371, 385
Közép-hegy 151, 159
Csomádi András, a váci püspök familiárisa 144–145
Csompora Mátyás, alagi zsolé 301
Csonka Mária (1954–) ny. könyvtárigazgató, Dunakeszi 453
Csontmező → Kölesd
Csorba László 285–286
Csorgál János 194–195
Csorich, Anton, von Monte Creto, báró (1795–1864), császári altábornagy 279
Csót (Veszprém megye) 140, 143
Csömör (Pest megye) 173–174, 176, 221–222, 348
Csömöri-patak 12
Csörög (Pest megye) 225, 267
Csörsz Rumen István 474
Csörsz-árok 98–99, 101, 187–188, 194
Csővár (Pest megye) 19–20, 24
Csővári-rögök 18–19, 21–23
Dabas (Pest megye) 121
Dacia provincia 74

Dani János 460
Dankó Imre 256, 258, 452
Danyi Dezső 235, 452
Dányi Dezső 338, 452
Darvas Ferenc 208
Dávid Géza (1949–) turkológus, törté-
néisz 157, 162, 166, 452
Dávid János, dunakeszi bíró (1809,
1813, 1818, 1820), dunakeszi törvény-
bíró (1816, 1823) 250
Dávid Zoltán 235, 452
De Sena, Eric C. 466
Deák Ferenc (1803–1876), politikus, jo-
gász, államférfi 286–287
Deák Julianna, alagi lakos 248
Debrecen (Hajdú-Bihar megye) 276,
279
 Nagyerdő 101
Deézsiné Telek Ágnes 368
Dél-Amerika 345
Dél-Németország 82, 311
Délvidék 136
Demjendi István, dunakeszi licenciátus
200
Dercsényi Dezső 472
Dercsényi Pálné, báró, Geymüller Henri-
ka, Göd pusztá 268
Dersffy Ferenc (?–1606) 172–173
Dersffy Orsolya (1593–1619) 172–173
Deva (Déva, RO) 133
Deva → Deva
Diamandi, S. 462
Dinnyés András, keszi lakos 189, 202,
205, 216
Dinnyés Balázs, keszi lakos 194
Dinnyés István, dunakeszi bíró (1728)
249–250
Dinnyés István, keszi lakos 194
Diósjenő (Nógrád megye) 17
Diviaczky Ferenc, dunakeszi jegyző
(1846–1848) 251, 276, 317–318
Dnyeper (folyó, RUS, UA, BY) 88
Dobay János esküdt 176
Dobrzańska, Halina 466
Dóda Béla 37, 452
Domahida → Domănești

Domănești (Domahida, RO) 207
Domitianus római császár (81–96) 94
Don (folyó, RUS) 88
Donji Lakos (Alsólakos, SLO) 73
Dorka, özvegy, dunakeszi zsellér 202
Dorog (Komárom–Esztergom megye)
22
Dorog–Esztergomi-medence 22
Dömötör Tekla 456, 473
Dömsödi János 37, 452
Dövényi Zoltán 11, 452
Dráva-mellék 77
Dráva–Száva-vidék 59
Drégelypalánk (Nógrád megye) 17
Dreher Antal (1810–1863) 309, 312
Dreher Jenő, ifj. Dreher Antal fia 298
Drinápoly → Edirne
Drobn(y)i Ádám, dunakeszi postames-
ter (1790–1794) 254
Drusus Caesar → Nero
Dular, Janez 73, 453
Dumonceau, Rosalie, André Langrand-
Dumonceau felesége 293
Duna (folyó) 11–14, 28–38, 41–42, 47–
48, 50, 54, 58–59, 61, 63, 70–71, 82–84,
88, 95–97, 99–102, 105–109, 111–113,
117–119, 121, 123–124, 129, 139, 149,
155, 157, 166, 218, 230, 238, 272, 279–
280, 298, 322–323, 339, 345, 348, 352,
374, 376, 378, 387–388, 391, 413, 435,
443
Duna menti Regionális Vízmű Zrt. 44
Dunabogdány (Pest megye) 26, 101
Dunafalva (Bács-Kiskun megye) 113–
114, 118
Dunaharaszti (Pest megye) 33
Dunakanyar 11, 30, 32, 84, 101–102,
107, 115–116, 120, 123, 339, 350
Dunakesz → Dunakeszi
Dunakeszi (Pest megye) 11–18, 20–21,
23–45, 47–52, 54–60, 62–63, 65–67,
69–76, 78, 81–83, 85, 87, 89–100, 104–
105, 107, 114, 117–118, 120–127, 129–
131, 134, 136–140, 147–152, 155–162,
165–170, 172–176, 179–182, 184–209,
211–220, 222–225, 227, 229–232,

235–236, 238–240, 242–244, 246–249,
251–271, 273–282, 285, 289–293, 298–
299, 304–305, 308, 316–332, 334–348,
350–354, 357–362, 365–372, 374–382,
384–390, 393–395, 398–399, 401–410,
412–415, 417–420, 424, 427, 432–442
Auchan 40, 60, 70, 89
Alag (1910 és 1950 között önálló
település, előtte és utána Duna-
keszi része) 16, 54–58, 93, 97–98,
121–123, 130–131, 137, 141–142,
144–148, 150–153, 160, 162–165,
172–174, 182, 187–188, 202, 215,
217, 220–221, 223–225, 228, 248,
262, 289–290, 293–294, 296–297,
299–312, 314–315, 322, 334, 337–
338, 340, 344, 351, 354, 368,
373, 385, 387
Alagi-dűlő 298
Alagi-major 52, 54, 92, 94–96,
98, 100, 323, 374
Hidegkút 149
Homokút 149
Kissziget 149
Téli pálya 306
Alsókert(ek) 375, 413
Alsótabán 228, 378
Alvég 387
Attila utca 228, 382
Barrakuda-tó 12
Bartók Béla utca 228
Batthyány utca 308, 315, 331
Belső Tetétlen-dűlő 322
Borjúdelelő-dűlő 322
Buy-Way (bevásárlóközpont) 89
ClearWater Kft. (Bem utca 7.) 34
Csomádi út → Kossuth Lajos utca
Csórszakai-dűlő 70
Csurgó (patak) 323
Deszkáskert 266
Diófa utca 126
Dózsa György tér 378
Duna sor 69, 110
Dunakeszi Alagi Versenyló Tré-
ningtelep 40
Dunakeszi Késő Római Kikötőerőd

Alapítvány 120
Dunakeszi repülőtér 40
Dunakeszi Szennyvíztisztító Telep
44
Dunakeszi Tőzegtó Környezetvé-
delmi Alapítvány 40, 34
Dunakeszi Vízmű 27
Dunakeszi–Alsó 12, 35
Dunakeszi-dűlő 298
Dunamenti Sporthorgász Egyesü-
let 13
Dunamelletti-dűlő 322
Dunarájáró-dűlő 322–323
Dunasor 110–111, 118–119
Első-dűlő 346
Eszterlánc Óvoda 351, 354
Falusi-tó 71
Fatelep 52, 58, 67
Fehér homok 216
Felsőfolyó 387
Felsők 376
Felsőkert 375
Felsőtabán 378
Fischer telep 331
Folyópart 378, 390–392
Fóti út 297, 307–308, 311, 315,
331, 354
Fő utca 322, 378, 381, 387, 413,
441
Guba-hegy 188
Hegyalja-dűlő 322
Hegyrejáró-dűlő 36, 48, 50, 54,
125, 188
Horányi rév 377
Hosszú-völgy 216
Johanneum-kápolna 351
Kápolna utca 297, 301, 305
Káposztáskertek-dűlő 322
Károlyi utca 331
Kavicsbánya-tó 12
Kenderáztató-dűlő 322, 391
Kenderfődek 391
Kereszt utca 331
Kertalja-dűlő 322–323
Királyhágó utca 297
Kis utca 322

Kiscsurgó 12
Kisnadas-dűlő 322
Kis Soml(y)ó-dűlő 322, 376
Kistemplom utca 228, 416
Kopolya 48, 64–67, 69, 187
Kopolya-domb 58
Kopolya-dűlő 54
Kopolyatető 63
Kossuth Lajos utca 297, 307–308,
331, 368
Könyves Kálmán utca 125
Körtvélyes-dűlő 376
Középső-dűlő 346
Középső Tetétlen-dűlő 322
Középsők 376
Külső Tetétlen-dűlő 322
Lapos-dűlő 35–36
Május 1. utca 228, 383
Malom-árok 12, 126, 217, 388
Malomárok-dűlő 322–323, 346
MÁV állomás 33–34
MÁV Járműjavító Vállalat 34
MÁV Sporthorgász Egyesület 13
MÁV Műhelytelep 404
Mihály utca 307
Monostori rév 323
Műhelytelep 376
Nádas 50, 52, 71
Nádas-dűlő 58
Nagy Soml(y)ó-dűlő 322–323,
376
Nagy utca 247, 251, 322
Nagycsurgó 12
Nagykert 375
Nagynádas-dűlő 322
Nándori-major 298
Nándori utca 297
Nyúzó-völgy 216
Öreg-hegyi dűlő 380
Papkert 409
Parlagdűlő 70, 322
Pesti út 443
Réti-dűlő 298
Rév utca 107
Révdűlő 48, 125, 322
Római utca 110, 119

Sárfű (Sárfő) 173, 175–176, 182,
188–190, 194
Szabadságliget → Dunakeszi–Alsó
Székesdűlő 48, 50, 59–60, 70–71,
73–76, 78–79, 81–82, 85, 89–90,
187, 322
Szent Imre tér 308, 368
Szent István Iskola 351
Szent István utca 378, 382–383,
387, 391, 417
Szent István-kápolna 259, 266,
268
Szent Mihály utca 331
Szent Mihály-templom 292
Sziktó-dűlő 323
Szondy utca 126
Szürkő-tanya 188, 190–192, 197,
219
Táncsics Mihály utca 416
Tel(e)ki-dűlő 322–323, 376
Templom utca 322
Tetétlen Első-dűlő 322
Tetétlen-dűlő 31–32, 35–36, 346
Tetétlen-pusztá 267
Tisza utca 314
Tőzegtavak 12, 31–33, 39, 42
Újdunakeszitelep 337
Újszőlők 48, 91, 376
Úrrét 187
Úrrét-dűlő 322
Váci út-dűlő 322
Verseny utca 304–305, 331
Vizeskert(ek) 12, 375–376
Vízművek 34

Duna menti Regionális Vízművek Zrt.
34–35
Dunamenti Sporthorgász Egyesület 12
Dunamenti-síkság 11
Dunántúl (tájegység) 62, 69, 77, 88, 101,
123, 126, 208, 377, 408
Dunántúli-dombság 28
Dunántúli-középhegység 18, 21, 23–24,
27
Duna-part 14, 16, 113, 117
Dunapataj (Bács-Kiskun megye) 200

Duna-Tisza köze 30, 61, 88–89, 91, 94, 100, 124, 126
Dunaújváros (Fejér megye) 68
Dupâquier, Jacques 445
Duray Kálmán 372, 453
Dvornikovich Mihály (1655–1705), váci püspök 202
Dzsáfer bin Abdullah, javadalombirtokos 165
Eberhard Henrik, pesti harangöntőmester 268
Echt, Rudolf 462
Edirne (Drinápoly, TR) 166
Eger (Heves megye) 365
Egey Tibor 474, 475
Eisenstadt (Kismarton, A) 197
Eisner, Jan 67, 453
Emőd (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) 194
Endrődi Anna, régész, BTM 49, 61, 84, 453, 460
Engel Károly, festő 315
Engel Pál (1938–2001), történész, középorkutató 133, 134–136, 142, 453
Eötvös József (1813–1871), báró, jogász, író 365, 453
Erdei Ferenc (1910–1971), szociológus 369, 453
Erdély (RO) 94, 285–286
Erdélyi Mihály 16, 445
Erdélyi Nagyfejedelemség 285
Erdész Mihály 218, 227, 453
Erdő, Seywredus fia, keszi birtokosa 131–135
Erdődy Rudolf, gróf 297
Erdőkertes (Pest megye) 27
Erdőkürt (Kürt, Nógrád megye) 145
Erhardt György 16, 453
Ernusz Zsigmond, pécsi püspök 144
Érsekújvár → Nové Zámky
Éry Kinga (1932–), régész 126, 453
Erzsébet (1837–1898), Wittelsbach [Sissi], magyar királyné 307, 309
Erzsébet királynő, Kostromanics (1339 vagy 1340–1387) 136

Esterházy (Mária) Leopoldina, galánthai hercegnő (1776–1864), Grassalkovich (III.) Antal felesége 290
Esterházy Ferenc, gróf, a Grassalkovich-birtokok zörgondnoka 264
Esterházy Leopoldina (1776–1864), Grassalkovich (III.) Antal felesége 269–270, 358
Esterházy Miklós József (1839–1897), gróf 295, 312
Esterházy Miklós, gróf, galánthai, Magyarország nádora (1625–1645) 173
Esterházy Pál, báró, galánthai (1587–1645) 173
Esterházy Pál, gróf, galánthai, nádor (1681–1713) 178
Északi-középhegység 27
Észak-Magyarország 50, 254
Esztergom (Komárom-Esztergom megye) 19, 21–22, 101–102, 157
Eszterháza → Fertőd
Étsy János, dunakeszi vasúti ór 275
Európa 11, 49, 69, 272, 296, 300
Fábián Balázs 224, 452
Fábián fia Tamás 152
Fábián Zsófia 37, 445
Fábiánics László 36, 453
Fallenbüchl Zoltán, dr. 220–221, 224, 454
Falusi-tó → Nádas
Fancsalszky Gábor 447
Faraghó Mihály, paraszt-alhadnagy (Gödöllő) 185
Faragó Norbert 75, 475
Farkas Csilla 90–91, 454
Farkas György 427–429, 454
Farkas József, történész–levéltáros 224, 290–291, 293, 454
Farkas Ödön, dunakeszi földbirtokos (1895) 330
Fáy András (1786–1864), író, politikus 363
Fehér Dezső, dr., alagi pályaisgazgató 297
Fekete Nagy Gyula 133
Fekete-tenger 88, 90–91
Feld István 138–139, 454

- Fellner László, dunakeszi jegyző (1854–1857) 337
- Felsőlendva → Grad
- Felső-Magyarország 254
- Felső-Tisza 279
- Felvidék 126, 208, 292, 366
- Fényes Elek (1807–1876), statisztikus, földrajzi író 278, 338–339, 370, 454
- Ferch Magda* 119, 454
- Ferdinánd, I. (Habsburg), magyar és cseh király (1526–1564), német-római császár (1556–1564) 155–157
- Ferdinánd, III. (Habsburg), magyar és cseh király, német-római császár (1637–1657) 180
- Ferenc Ambrus, keszi lakos 159
- Ferenc József (1830–1916), I., magyar király (1848/1867–1916) 285, 287, 309, 316
- Ferenc, I., magyar király (1804–1835) 360
- Ferenczy József 371, 374, 454
- Festetics Tasziló (1850–1933), herceg, nagybirtokos 301, 313
- Figler András* 73, 454
- Filakovo (Füle, SK) 170, 173, 175–176, 179–180, 190, 192–193, 198
- Filep Antal* 369, 465
- Fodor István* 465
- Fodor László* 33, 471
- Fodor Pál* 157, 168, 452, 455
- Folta → Fót
- Foltiny, Stephen* 64, 455
- Forgách Ádám, gróf, gimesi és gácsi (1601–1681) 166
- Forró Katalin* 14, 455
- Forróné Veres Klára, dunakeszi lakos 426, 431
- Forster György, csendbiztos 117
- Fót (Pest megye) 11, 25, 30, 33–36, 42, 98, 123, 140, 149, 164–165, 169, 176, 181, 184, 188–189, 193–194, 256–258, 262, 267, 280, 298, 307, 310, 322, 346, 348, 351, 353, 358, 371, 374, 376, 393–394, 399, 420, 442
- Sikátor(puszt) 121, 130, 140, 142–144, 149, 152, 160, 164–165, 189
- Földközi-tenger 65
- Földvári István, monori református prédikátor 262
- Fővárosi Közterület-fenntartó Zrt. 36, 42–43
- Fővárosi Hulladékhasznosító Mű 42
- Franciaország 136, 271
- Frigeridus, római tiszt 103–104, 106, 115, 118
- Fügedi Erik* 138, 142, 455
- Füle László* 44, 455
- Fülek → Filákovo
- Fülöp András (1972–), régész 140, 141, 143–144, 146, 455
- Fülöp József (1927–1994) 16, 17, 455
- Fürst Fülöp, dunakeszi virilis képviselő 332
- Fürst Lajos, dunakeszi virilis képviselő 332
- Füstös Erzsébet, dunakeszi lakos 399
- Füzesabony (Heves megye) 90
- Kastély-dűlő 90
- Füzesi András* 53, 478
- G. Merva Mária* 224–225, 454, 456, 459
- Gaál Attila* 469
- Gabinus, a kvádok király 103
- Gabler Dénes (1939–), régész 95, 455
- Gács → Halič
- Galga (folyó) 393
- Galgamácsa (Pest megye) 28
- Galgóczy Károly (1823–1916) 228, 370, 374, 378–380, 455
- Gallienus római császár (253–260) 91, 95
- Gallina Zsolt 75, 455
- Galsa, kerületi jegyző 318
- Ganausz József, dunakeszi vasúti őr 275
- Gángó Gábor* 288, 455
- Garai András 136
- Garai Anna (1440 körül–1457 után) 137
- Garai Jób (1447–1481), Garai László fia 137–138

Garai László (1410–1459), nádor 137
Garai Miklós, nádor (1366–1433) 136
Garai Pál, I. (?–1352?), Károly király idején macsói bán 136
Garam (folyó) 279, 371, 393–394
Garam Éva 101, 456
Gáspár Mihály, dunakeszi lakos 244
Gáspár Mihály, ifj., dunakeszi lakos 244
Gazda István 475
Geary, Dana H. 27, 468
Gechei Imre fia Miklós 141
Gechei Miklós 141–142
Géchy Gábor, Bornemissza Buday Sára férje 175
Géczy Anna, Wattay István özvegye 221–222
Gede → Hodejov
Geist Gáspárné (szül. Kleiner Helén) 314
General Company for the Promotion of Landcredit Ltd. (GB) 293
Geoghegan, Edward (1866–1905), angol zsolé, majd tréner 311
Geoghegan, William, alagi tréner 311
Gerecse (hegység) 30
Gergely András 456
Gerő Mihály, dunakeszi plébános (1729–1732) 259
Gervers-Molnár Vera (1939–1979), régész 146–147, 456
Géza fejedelem (945–997) 129–130
Gill, Teddy, zsolé 301
Gizella, Bajor, I. (Szent) István király felesége (984–1065) 129
Glatter, J. 117
Glausius Ferenc, dunakeszi adóügyi segédjegyző 336
Góbis János, dunakeszi esküdt (1848) 250
Gódor Mihály, keszi lakos 159
Gogolák György, dunakeszi tanító, kántor 359, 361
Gogolák János, dunakeszi kántortanító 264–265, 359
Goldberg Simon, építész 308
Golka Rozália, alagi tanító 368

Gombai István, dunakeszi képviselő 333
Göd (Pest megye) 11, 15–16, 19–20, 23–25, 30, 33, 44, 54, 104–105, 120, 131, 134, 136, 216, 218, 224–225, 268, 295, 322, 375–376
Bócsa-Újtelep 104
Gödöllő (Pest megye) 28, 98, 151, 184–185, 196, 221–225, 269, 278, 307, 318, 362, 377, 441–442
Gödöllői-dombság 11–12, 28–29, 121, 126
Gödöllő–Máriabesnyő 441
Gönczi Ferenc 75, 456
Görgei Ármin (1812–1877), görgői és toporczi, honvédezredes, táblabíró, ügyvéd 280
Görgei Artúr (1818–1916), görgői és toporczi, honvéd tábornok, fővezér 279–281
Grad (Felsőlendva, SLO) 134, 136
Grassalkovich (I.) Antal (1694–1771), báró/gróf, királyi személynök, kamaraelnök 213, 216, 220–221, 224, 226–229, 231–233, 247, 259–260, 291
Grassalkovich (II.) Antal (1734–1794), gyaraki, herceg, főispán 232
Grassalkovich (III.) Antal (1771–1841), gyaraki, herceg, királyi kamarás, főispán 233, 264–266, 269, 290
Gritti, Lodovico (?1480–1534), velencei kereskedő, Magyarország kormányzója (1530–1534) 157
Groenman, B. 447
Gróf Péter 102, 456
Gróf Dániel 102, 456
Gropengießler, Hermann 112, 456
Grynaeus András (1968–), régész 74
Gulyás Mihály, dunakeszi jegyző (1768) 230, 251
Gutai János, zsolé 300
Gyalog László, geológus (MFGI) 16, 18, 456
Gyombola Gábor 48
Győr (Győr–Moson–Sopron megye) 272, 285

Györfly György (1917–2000), történész 121, 123, 124, 447, 453, 456
Györgyi Erzsébet 425, 456
Györke Pál, keszi lakos 194
Gyula, Horka fia 132
Gyulai Ferenc 68, 78, 80, 456–457
Gyuróka István, dunakeszi szolgalegény 259
H. Hanny Erzsébet 85, 459
Haas János (1947–), geológus 16, 457
Habsburg Birodalom 375, 378
Habsburg Monarchia 271
Hädl Fülöp, dunakeszi fűszer- és csemegeüzlet-tulajdonos 308
Hadrianus római császár (117–138) 410
Hahn György 35–36, 457
Haidinger, Wilhelm Karl, Ritter von (1795–1871) osztrák geológus és mineralógus 15, 457
Hainesz József, dunakeszi jegyző (1857–1860) 319, 337, 364
Hajdú Zsigmond 460
Hajnáčka (Ajnácskő, SK) 208
Hajnal Ilona, alagi tanító 368
Hajnal Jenő, dunakeszi segédjegyző, adóügyi jegyző, Alag közjegyzője (1910–1932) 307, 334–336
Hála József (1949–), néprajzkutató, muzeológus, geológus 315, 346, 374, 457
Halász Csilla 475
Halász Erzsébet 308, 457
Halaváts Gyula 30, 457
Halič (Gács, SK) 170, 178, 180
Halil bég, Csandarlizáde, az első magyarországi török adóösszeírás elkészítője 158, 162
Hallstatt (A) 83
Halmos Károly 464
Hammer-Purgstall, Joseph von 166, 457
Hammerschmidt Ferenc császári szállási prefektus 238
Hanzel Márton, csendőrparancsnok, Dunakeszi–Alag 304
Harmos Gábor 178, 458
Hartyán → Váchartyán

Hartyáni János, (vác)hartyáni lakos 172, 192
Hartyányi János, alispán
Hatala Péter (1832–1918); tüzérvéltanár, hittérítő, nyelvész, orientalista 280
Hathalmi Gabnay Ferenc 370, 394, 400–401, 458
Hatvan (Heves megye) 105, 224, 318
Hauer, Franz, Ritter von (1822–1899) osztrák geológus 15, 458
Havas Zoltán (1979–), régész, BTM Acquincumi Múzeuma 118
Havassy Péter 482
Haynau, Julius Jacob von (1786–1853), császári hadvezér 281, 285–286
Heath, tatai idomár 312
Hegedűs Károlyné 281, 458
Hegedűs Tamás építész mérnök 380
Hegyhátszentmárton (Vas megye) 136
Hegy Klára (1940–), történész–oszmánista 157, 158–161, 163, 167–170, 174, 458
Heinrich-Tamáská Orsolya 448
Heising Alexander 108, 111, 458
Heltai Jenő (1871–1957), lóverseny-tudósító, író, költő 302, 305, 458
Henc fia János fia Miklós 141
Henckel, Hugo, von Donnermarck, gr. (1811–1890) 309
Hermann Antal (1851–1926), néprajzkutató 315, 458
Hermann Róbert 279–281, 458
Herrmann, Joachim 463
Herwig, Wolfram 482
Hesp Ede Róbert (1863–1922) 310, 313
Hesp Franciska 312
Hesp József 310–313, 459
Hesp József (1885–1945), alagi tréner 310
Hesp, Robert (1825–1887), tréner 310, 312
Himfi Benedek (?–1380) bolgár bán 141
Hirschberg Attila, dunakeszi vállalkozó (Reokorr) 119
Hitch George/György (1868–1954), alagi tréner 312

- Hitch, Róbert (1906–1983) 312
 Hitch, Willy (1902–1920) 312
 Hodejov ([Vár]Gede, SK) 173
 Holitscher Fülöp (Philipp) (1822–1904), gyártulajdonos, Alag birtokosa, író 293–294, 352
 Holl Béla (1922–1997), piarista szerzetes, irodalomtörténész 219, 259, 459
 Holló Mihály, dunakeszi plébános 269–271, 273–274, 358
 Holovics Pálné, dunakeszi lakos 431
 Homok téri piac → Vámház körút
 Hont (Nógrád megye) 17
Horeczky Vera 33, 36, 459
 Horka, Tétény vezér fia 132
 Horthy Jenő (1877–1953) 314
 Horthy Miklós (1868–1957), nagybányai vitéz, Magyarország kormányzója 301
 Horvát Ferenc, törvényszéki bírós
Horváth A. János 117, 460
 Horváth András, keszi lakos 202, 205
 Horváth Elek, váci fődiakónus 265
 Horváth Fábián, dunakeszi tanító 364, 366
 Horváth Ferenc, törvényszéki bírós 277
Horváth István 12, 30, 35, 479
Horváth József 294, 460
Horváth Károly 36, 42, 459–460
Horváth Lajos 185–186, 192, 200, 216–218, 220, 224–225, 249, 251, 253, 320, 376, 456, 459–460
Horváth László 68, 73, 459
Horváth László András 47, 49, 52, 58, 70, 459–460
Horváth M. Attila 71, 84, 460
Horváth Márton 360, 459
Horváth Richárd 138, 452
 Horváth Simon, keszi lakos 194
 Horváth Zsigmond 233
 Horvátország 82, 286
 Houfnagel, Georg (1542–1600), festő, grafikus 168
 Hőke Lajos (1813–1891), ügyvéd, megyei aljegyző 286, 461
 Hörl Antal, a váci járás főszolgabírája (1861–1867) 316, 319
 Hradec Králové (Königgrätz, CZ) 287
 Huba 123
 Hubina Juliska, dunakeszi lakos 420
 Hubina Mihály, dunakeszi esküdt (subjudex, 1820) 250
 Huszár János, szolgabíró 207
 Huxtable, Emily 311
 Huxtable, Harry H. (1877–1916), zsoké 311
 Huxtable, Henry (1849–1903), alagi tréner 310–311
 Huxtable, Robert, zsoké 313
 Hüszejn aga, budai ziámetbirtokos
 Hüszejn pasa, Szári, budai beglerbég (1663. május–1664. október) 166
 Hüszzrev Efszáni, ziámetbirtokos 164
Hüttl Pál 446
 Hüttl Tivadar (1841–1910), porcelángyáros 422
Hvala, Sneža Tecco 73, 453
 Ibériai-félsziget 83
 Ibrahim aga 190
 Ibrahim pasa, Arnavut Uzun, budai begler-bég (1670–1672, 1673–1675, 1677–1683) 176
 Ibrahim, a budai beglerbég csausa 162–163, 165
Ikvai Nándor 481
Ikvainé Sándor Ildikó 384, 457
 Illésy János (1861–1905), levéltáros 137, 140, 141–142–145, 152, 461
Ilon Gábor 68, 77, 457, 461
 Ilona, Alagi Kozma fia Demeter özvegye 152
 Imre, ács, alagi lakos 149
 Imre János vármegyei praepceptor 203
 Imrefa 221–222
 Ipoly (folyó) 124, 126–127, 394
 Ipolydamásd (Pest megye) 26
 Irásné Melis Katalin 146, 461
 Isaszeg (Pest megye) 127
 István király, I. (Szent), magyar király (1000–1038) 124, 127, 129–130, 146

István (Ferenc Viktor) főherceg, Habsburg–Lotharingiai, magyarnádor (1847–1848) 275
Istvánovits Eszter 91, 98, 461
Isztambul (Konstantinápoly, TR) 157
Isztimér (Fejér megye) 77
Itália 83
Ivánka fia Miklós 133
Ivánka Imre (1818–1896), politikus 293
Ivánka Pál főszolgabíró 330
Jacquemyns, Guillaume 293, 461
Jaczkó Károly dunakeszi plébános 319–320, 364
Jakus Lajos 173, 461
Jámbor Áron (1933–) geológus 16, 45, 446, 461
Janek Géza, zsolé 313
Jankovich-Besán Gyula, az Úrlovasok Szövetkezetének elnöke 298
Jankovits Katalin 69, 461
János fia Conch, keszi birtokosa 131
János fia János, keszi birtokosa 131
János fia Péter, keszi birtokosa 131
János György, dunakeszi mészáros 209, 211
János, I. (Szapolyai), magyar király (1526–1540) 155, 172–173, 199
János, III. (Sobieski), lengyel király (1674–1696) 178
Jánossi Mihály, keszi lakos 194, 196
Jánossy György, dunakeszi postamester ([1810]–1812–1847) 254–255
Janszky Adolf 294, 462
Jászai Mari (1850–1926), színésznő 294
Jászladány (Jász-Nagykun-Szolnok megye) 320
Jellačić, Josip (1801–1859), horváth bán, császári-királyi tábornagy 278
Jeruzsálem (IZR) 410
Jókai Mária 394, 462
Jókai Mór (1825–1904) író, politikus 293, 320
Jósa Ernő 30, 34, 39, 42–43, 462

József, (Habsburg) főherceg (1776–1847), 1796-tól Magyarország nádora 275
József, II., magyar király (1780–1790) 235, 240, 254
Juhász György, keszi lakos 191–192, 194
Juhász Istók, dunakeszi lakos 216
Juhász István, keszi lakos 194
Juhász János, dunakeszi parasztispán 217
Juhász János, keszi lakos 202, 205
K. Kovács László 220, 464
Kovács László 447, 453, 456
Kada Elek, kecskeméti polgármester 62
Kadocsa 123
Kajos István, dunakeszi kovács 372
Kál (Heves megye) 222
Kalász → Budakalász
Káldy-Nagy Gyula 158, 161–165, 462
Kalicz Nándor 49, 52, 462
Kalmár Sándor, dunakeszi képviselő 333
Kámánházy László Mihály (1750–1817), váci püspök (1808–1817) 265
Kamody Miklós 254, 462
Kangyal Orsolya műszaki rajzoló, grafikus, Aquincumi Múzeum 91
Kán nembeli László 133
Kántor Miklós, főtí lakos 187
Kapitány András, dunakeszi plébános 263–264
Kaposy György 64, 462
Káposztáskeszi → Dunakeszi
Káposztáskesző → Dunakeszi
Karácson Berta, keszi lakos 202, 205
Karácsonyi János (1858–1929), történész, nagyváradi kanonok 132–133, 463
Karancseszi (Nógrád megye) 124
Kárász Endre (?1827–?), dunakeszi lakos, kitüntetett hadnagy a szabadságharc idején 281
Kardos József, dunakeszi pék 388
Karlóca → Сремски Карловци/Sremski Karlovci

- Károly Róbert, I. (Anjou), magyar király (1310–1342) 133, 136, 140
- Károly, I. (Nagy), frank király (768–814) 126, 146
- Károly, II., angol király (1660–1685) 294
- Károly, III., magyar király (1711–1740) 213, 221
- Károly, IV. (1887–1922), magyar király (1916–1918) 303
- Károly, V. (Habsburg), német-római császár (1519–1556) 156
- Károly, V., lotaringiai herceg (1643–1690), császári hadvezér 178
- Károlyi Ferenc (1705–1758), Nagykárolyi, gróf, főispán 222
- Károlyi Gyula (1871–1947), nagykárolyi, gróf, politikus, a Lovaregylet elnöke (1880–1890) 295
- Károlyi István (1787–1881), gróf 270, 307, 363
- Károlyi Sándor (1831–1906), gróf, politikus 352
- Kárpát-medence 24, 27–28, 47, 52, 59, 62, 67–68, 77, 79, 83, 87–90, 94, 121, 124, 126
- Kárpátok, Nyugati-Kárpátok (hegység) 16–17, 24, 26, 32, 88, 121
- Kartal (Pest megye) 142, 147
- Karti András, dunakeszi bíró (1856–1860) 291, 319–320, 337, 364
- Kassa → Košice
- Kaszás Nóra* 295–296, 463
- Katkó, özvegy, dunakeszi zsellér 202
- Katona András* 446
- Katona János, dunakeszi helyettes jegyző (1854) 318
- Katona Pál, pap 358
- Katona Pál, váci kanonok, váchartyáni plébános 255
- Katona Tamás* 285, 463
- Kaulman Félix, Jókai Mór regényhőse 293
- Kechew-i Miklós 141
- Keczer Miklós (1837–1907) 313
- Kecskemét (Bács-Kiskun megye) 199, 203–204, 208, 278, 316, 354
- Kecskés Péter* 187, 463
- Kelemen Márta 467
- Kelet-Dunántúl 107
- Kelet-Európa 287
- Kelet-Franciaország 67
- Keleti Ferenc* 465, 473, 482
- Kemence-patak 127
- Kemenczei Ágota* 64, 472
- Kemenczei Tibor* 68, 69, 463
- Kenner, Friedrich von (1834–1922), osztrák régész 117, 463
- Kenyeres János, dunakeszi r. kat. szolga, nemzetőr-honvéd 281
- Kenyeres Mihály, dunakeszi esküdt (1848) 250
- Kenyeres Mihály, dunakeszi pintér 248
- Kenyeres János, idi., dunakeszi esküdt (1830. nov.) 250
- Kerekes Ádám, fóti főbíró 191–192
- Kerekes Dóra (1975–), történész-oszomanista 275
- Kerékgyártó Adrienn* 394, 463
- Kerényi B. Eszter* 292, 463
- Kerepes (Pest megye) 28, 163, 184, 279
- Keresztény Szövetkezetek Központi Fióküzlete („Szövi”, Dunakeszi, Pest megye) 308
- Keszi → Dunakeszi
- Kesző → Dunakeszi
- Keszői Péter, budai polgár 148
- Kétegyháza (Békés megye) 52
- Kézai Simon* 445
- Kezeu-i Domokos 148
- Kezew-i Orzag János 148
- Kezu → Dunakeszi
- Kezu-i György 148
- Király Ágnes* 75, 463
- Kis János, dunakeszi bíró (1870–1871) 337
- Kis János, dunakeszi esküdt (1830. nov.) 250
- Kis János, dunakeszi jegyző (1868–1889) 324–327, 337

Kis József, dunakeszi bíró (1863–1864)
321–322, 337
Kis Péter, dunakeszi bíró, házas zsellér
231
Kis Veron, dunakeszi lakos 383
Kisbér (Komárom-Esztergom megye)
310
Kisfaludi Júlia 460, 463–464, 469–470
Kisfaludy Katalin 189–191, 193, 211–
212, 219, 448
Kisgyarmat → Sikenička
Kiskesző 196
Kiskovács Ferenc 43, 475
Kiskőrös (Bács-Kiskun megye) 77, 204,
208, 328
Kiskunlacháza–Pereg (Pest megye)
221–222
Kiskunság 121, 317
Kismarton → Eisenstadt
Kisnémedi (Pest megye) 163, 187, 194,
196
Kiss Anita 475
Kiss Emil Zoltán 36, 453
Kiss G. B. 479
Kiss János, az iskolaszék világi elnöke
367
Kiss Julianna 422
Kiss Pál, dunakeszi bíró (1770) 250
Kiss Rozi, dunakeszi lakos 440
Kiss Zsuzsanna 293, 464
Kisserjéni Szegedi Ferenc 145
Kistarcsa (Pest megye) 28, 371
Kisszentmiklós 225
Klement Judit 464
Klimscha Albert, zsöké 300
Kmety György (1813–1865), honvédtá-
bornok 280
Kniezsa István 124, 127, 464
Koca Gergely, keszi lakos 163
Koca Gergely fia Gergely 163
Koch Antal 448
Kocsis Gyula 317, 464
Koháry István, ezredes, dunántúli vice-
generális 204
Kollár Albin 362, 364–366, 464
Kolláry József, alagi lakos 248

Kollega Tarsoly István 474
Kollonich Lipót, gróf (1631–1707), bí-
boros, esztergomi érsek 178
Komárom (Komárom-Esztergom me-
gye) 132–133, 279–280
Komáromy András, dr. 461
Konrád Gyula 16, 450
Konrád Hilda 315, 464
Konrád Ignác, németújfalui (1894–
1969), festő 314–315
Konstantin, I. (Nagy), római császár
(306–337) 101
Konstantinápoly → Isztambul
Korabinszky János Mátyás (1740–1811)
tanár, könyvkereskedő, térképész 14–
15, 464
Kornig jegyző 322
Korom Anita 47, 60, 71, 82, 89, 465
Koroncó (Győr-Moson-Sopron megye)
77
Bábota 77
Korotnai János 145
Kósa László 345, 369, 465
Kosányi István, keszi lakos 194, 196
Kosáry Domokos 171–172, 175, 178–179,
201–202, 204, 207–209, 465
Kosd (Pest megye) 84
Kosdi-dombság 11
Košice (Kassa, SK) 179
Kossuth Lajos (1802–1894), államférfi
271, 275
Kosztá László (1962–2015), régész 130,
465
Kovách Antal, dunakeszi (fő)jegyző
(1892–1919) 327–328, 334, 336–337
Kovách Edit (mh. 1902. aug.) 328
Kovách László (mh. 1920. márc.) 328
Kovách Margit (mh. 1900. jún.) 328
Kovách Olga (mh. 1900. máj.) 328
Kovács Bea 44, 482
Kovács Béla 476
Kovács Józsefné, özv., dunakeszi virilis
képviselő 332
Kovács Miska, keszi lakos 202, 205
Kovács Olivér 119
Kovács Péter 101, 107, 465

Kovács Tibor 66–68, 77, 465–466, 469
Kovácsi → Nagykovácsi
Kozina Lajos, dunakeszi jegyző
(1863?–1868) 321–324, 337
Kozłowski, Janusz K. 462
Kozmann Ede, dunakeszi asztalos, te-
metkezési vállalkozó 384–385, 433
Kozsdi Dimitre, keszi lakos 163
Kozsdi Imre, keszi lakos 363
Kőhegyi Mihály 90, 465
Kölesd (Tolna megye) 138
Königgrätz → Hradec Králové
Königswarter, Hermann von (1864–
1915), báró 313
Körmendy Lajos 474
Kőrös (folyó) 194
Körtvélyeskeszi → Dunakeszi
Körtvélyeskesző → Dunakeszi
Kőszegi Frigyes (1933–2006), régész
66, 69–70, 77, 465–466
Kővári Klára, régész 58, 91–92, 393, 466
Közel-Kelet 47
Közép-Amerika 19, 345
Közép-Duna-vidék 68, 88
Közép-Duna-völgyi Környezetvédelmi,
Természetvédelmi és Vízügyi Felügye-
léség 41–42
Közép-Duna-völgyi Vízügyi Igazgatóság
35
Közép-Európa 48, 82, 98, 146, 287
Közép-Franciaország 83
Középponti Vasúti Vállalkozó Társaság
272
Közép-Szlovákia 96
Központi Bányászati Fejlesztési Intézet
36
Krausz Lajos, lófuttató 313
Kriska György (1964–) biológus 38, 40,
466
Kristó Gyula (1939–2004) 121, 127,
129, 132, 133, 466
Kristovics János, dunakeszi szabó 248
Kropacsek Károly, dunakeszi virilis kép-
viselő 332
Krúdy Gyula (1878–1933), író, hírlapíró
306, 313, 465

Krupp Mátyás, a dunakeszi rév bérlője
443
Kubán-vidék (tartomány, RUS) 91
Kufstein (A) 285
Kulcsár Gabriella (1972–), régész, Eöt-
vös Loránd Tudományegyetem 92
Kulcsár Krisztina 254, 466
*Kulcsár Valéria (1958–), régész, Szegedi
Tudományegyetem* 55, 91–92, 96, 99,
461
Kummer Erzsébet, dunakeszi lakos 443
Kund Elemér, dunakeszi földbirtokos,
Kund Pál fia 64
Kund Pál Lajos, dunakeszi földbirtokos
(1895), virilis képviselő 63–64, 330,
332
Kurtakeszi → Marcelháza
Kurucz András, dunakeszi esküdt
(1734) 249
Kurucz András, dunakeszi lakos 216
Kurucz András, dunakeszi paraszthad-
nagy 185–186
Kurucz István, keszi lakos 202, 205
Kurucz János, dunakeszi esküdt 336
Kurucz József, dunakeszi esküdt (1846,
1848) 250
Kurucz Péter, dunakeszi kerékgyártó
248, 372
Kustár Rozália 77, 467
Kuti Ferenc, dunakeszi pék 388
Kuti László 43, 466
Kuzmová, Klára 455
Kühnel Ignác, dunakeszi jegyző
(1860–1861) 291, 320, 337
Külber (?), festő 292
Küllős Imola 474
Kürt → Erdőkürt
Kürti Katalin, Alagi Miklós unokahúga
144
La Tène (CH) 83–84
Lackfi István 142
Laczkovics László, Pest-Pilis-Solt vár-
megye jegyzője 209
Lajos, I. (Nagy), magyar király (1342–
1382) 134

Lajos, II. (Jagelló), magyar és cseh király (1516–1526) 138–139, 155–156, 199
Lakatos Ernő 465
Lakatos Ilona 397, 467
Lammel Annamária 357, 467
Láng József 254, 467
Langrand-Dumonceau, André (1826–1900), bankár 294
Larassey, Patrick (1842–1911) 312
László Barbara 371–372, 390, 416, 440, 467
László Éva 440
László Gyula (1910–1998), régész–történész 397
László István, dunakeszi esküdt (1848) 250
László István, N., dunakeszi képviselő 333, 373
László János, dunakeszi lakos 438
László József, F., dunakeszi képviselő 333
László József, ifj., dunakeszi virilis képviselő 332
László Pál, dunakeszi törvénybíró (1809, 1813) 250
László Rozália, Torma Ferenc postamester özvegye 255, 268
László Zoltán 372
László, IV. (Kun), magyar király (1272–1290) 133
Lazarevics Júlia, dunakeszi kereskedő (1895) 330
Leányfalu (Pest megye) 143
Legéndi János 420
Legéndi János, ifj., dunakeszi törvénybíró, képviselő, bíró (1901–1902 [helyettes], 1904–1909), esküdt 331–334, 336–337
Legéndi Tímea (1987–), dunakeszi lakos 394, 395, 400, 467
Lengéndi Zsófia, Alagi Miklós fia Miklós felesége 148
Lengyel István (1952–), dunakeszi szobrászművész 297
Lengyel Istvánné, Lengyel Mária 403
Lengyel János 333

Lengyel József 412
Lengyel Királyság 271
Lengyelország 82
Lépes (?) János, keszi lakos 194
Leszkovszky János (1717–1769), dunakeszi plébános (1747–1769) 239, 259–262, 271
Lévai Tibor 298, 301, 305, 467
Levedi törzsfőnök 122
Levegő Munkacsoport 39
Lichardus, Jan 462
Liechtenstein, Adam I. (1657–1712), herceg 204
Liechtenstein, Johann II. (1840–1929), herceg 309
Limberis, Natal'ja Ju 91, 475
Lingauer János 36, 453
Lipniczki Mihály, dunakeszi képviselő, esküdt 336
Lipniczki Sándor, dunakeszi temetőgondnok, törvény-bíró 333, 335–336
Lipót, I. (Habsburg), magyar király (1657–1705), német-római császár (1658–1705) 175, 179, 201–202
Lóczy Lajos (1849–1920) geológus 15, 467
Lonta István, korponai várkapitány 189, 194
Lontó → Lontov
Lontov (Lontó, SK) 196
Loretto (A) 441
Losonc → Lučenec
Lossonczy Gyula 310
Lotharingiai Károly → Károly, V., lotaringiai herceg
Lőrincz Barnabás 103, 115, 467
Lőrincz Róbert 291–292, 304, 321, 354, 372–373, 468
Lőrinczy Gábor 124, 446, 479
Lővi Izidor, dunakeszi lakos 305
Lučenec (Losonc, SK) 170, 180
Lupicinus, római katonai tribunus 115
Machnik, Jan 462
Mágócsi Mihály, dunakeszi szolgabíró 209, 232
Mágócsy András (mh. 1590) 172

- Mágócsy Ferenc (mh. 1611), országos főkapitány, főispán 172–173
- Mágócsy Mihály 209
- Magyar Állami Eötvös Loránd Geofizikai Intézet 34, 42
- Magyar Imre* 27, 468
- Magyar Királyság 153, 155–156, 285
- Magyar László, dr., vezértitkár, Magyar Lovaregylet 301–302, 310
- Magyar Nemzeti Múzeum 54, 63–64, 66–67, 85, 110, 118–119, 123, 291
- Magyar Természettudományi Múzeum 90
- Magyar Tudományos Akadémia 39, 291, 295
- Magyarország 15, 40, 47, 50, 52, 83, 124, 132, 136, 153, 203, 211, 272, 285, 287, 289, 296, 307, 310–312, 343, 345, 363, 374, 410
- Mainz (D) 107
- Makai Pál 189
- Makáry Lajos, dunakeszi tanító 365–366
- Makkai László 465
- Manigay György (?1739–1785), dunakeszi plébános (1769–1785) 260–263, 271, 357
- Mannheim (D) 112
Neckarau 112
- Maráz Borbála* 84, 460
- Marcelháza (Kurtakeszi, Komárom-Esztergom megye) 132
- Marcellianus, római tiszt 103
- Marčenko, Ivan I.* 91, 475
- Mária királynő (1382–1385, 1386–1387), I. (Nagy) Lajos lánya 136, 141, 199
- Mária Terézia, magyar királynő (1740–1780) 227, 230, 251, 254, 291, 358
- Mária, (Habsburg, 1505–1558), magyar és cseh királyné, II. Lajos király felesége 156
- Márianosztra (Pest megye) 26
- Mariazell (A) 441
- Marjanucz László* 316, 468
- Marker Miklós, dunakeszi vasúti őr 275
- Maros-vidék 61
- Marosi Sándor* 11, 12, 13, 468, 477
- Maróti Éva* 105, 468
- Maszlik Manka 425
- Matejka Vilmos, esperes, kerület tanfelügyelő 366
- Mátra (hegység) 26
- Mátyás, I. (Hunyadi), magyar király (1458–1490) 137
- Mátyus Péter 424
- Mauritz Béla* 32, 468
- MÁV Sporthorgász Egyesület 12
- Maxentius, római tiszt 106
- Maximinus, római tiszt 103
- May, zsoke 311
- Mechanikai Laboratórium 38
- Medlek → Melk
- Medlink → Melk
- Megyei Ájtatos Alapítványok Kezelősége 269
- Megyeri-rév 123, 138
- Mehmed aga 170
- Mehmed aga, budai ziámetbirtokos 165
- Mehmed bég, Dur Ali fia 164
- Melk (Medlek, Medlink, A) 132
- MÉLYÉPTERV 34
- Mende (Pest megye) 28
- Mérai Dóra* 96, 466
- Méry Margit* 394, 462
- Mészáros István 359–360, 468, 476
- Mészáros János, dunakeszi hentes 387
- Mészáros János, dunakeszi lakos 420
- Mészáros János, dunakeszi képviselő, esküdt 331, 333
- Mészáros József, dunakeszi jegyző (1809, 1816) 251
- Mészáros József, plébános, az iskolaszék elnöke 367
- Mészáros Szilvia (Corvinus Egyetem) 12–13, 44, 45, 468
- Mezopotámia (ókori terület) 47
- Mezőcsát–Hörcsögös (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) 90
- Mezősi Károly* 200, 468

Migazzi, Christoph Anton von (1714–1803), bécsi érsek, bíboros, váci püspök (1756–1757, 1762–1786) 261
Miháld (Zala megye) 133
Mihalik Jánosné, özv., dunakeszi magánzó (1895) 330
Mihály Lőrinc, dunakeszi bíró (1734) 249
Miklós Zsuzsa, régész (1948–) 54
Mikszáth Kálmán (1847–1910), író, újságíró, országgyűlési képviselő 304
Mikuska Károly (1807–1873), körzeti tanfelügyelő, püspökhatvani plébános-esperes 365
Mildenhall (GB) 312
Mile Gábor 43, 468
Milne, Henry, tatai idomár 312
Mitián Demeter, csendőrparancsnok, Dunakeszi–Alag 304
Mócsy András 112, 469
Modori Marcellus szolgagyőri várjobbágy 132
Moesia provincia 94
Mogon Ferenc, dunakeszi törvénybíró (1782) 250
Mogon István, dunakeszi esküdt (1848) 250
Mogony Gergely, dunakeszi bíró (1768) 230–231, 249–251
Mogony István, dunakeszi tanító 358
Mogony János, dunakeszi törvénybíró 331
Mogony János, gondnok 367
Mogony Veronika, dunakeszi lakos 263
Mogyoród (Pest megye) 16, 20, 22–24, 26–28, 44, 184, 187, 196, 239, 307, 348, 371, 393, 415, 420, 428–429, 442
Mogyoródi-patak 12–13, 38, 71, 140, 149, 151
Mohács (Baranya megye) 139, 145, 174
Moldvay Loránd 16, 461
Molnár Antal 199–200, 469, 477
Molnár Béla 32, 469
Molnár Gyula, dunakeszi virilis képviselő, Alag bírója (1910–1939) 307, 332

Molnár János, dunakeszi esküdt (1829) 250
Molnár János, keszi lakos 194
Molnár Lajos 207, 481
Monor (Pest megye) 261
Monostor → Szigetmonostor
Monspart Lőrinc (1789–1859), dunakeszi tanító 361–364
Montecuccoli, Raimondo, gróf (1609–1680), császári hadvezér, hadtudós 156
Morgan, Jim, amerikai indián Alagon 313
Morvaország (Csehország része) 67
Mráv Zsolt 102–106, 115, 118–119, 469–470
Mravik Pál, alagi tréner 309, 314
Munkács → Мукачеве
Мукачеве (Munkács, UA) 285
Musztafa pasa, Kara, nagyvezír (1676–1683) 178
Musztafa, II., oszmán szultán (1695–1703) 201
Mühlbacherné Száhlender Magdolna 307, 470
Müller Pál 27, 468
Müller, Adriaan von 75, 470
Mümin bin İljasz, tímárbirtokos 165
Nádasdy Ferenc, nádasdi, gróf (1785–1851), váci püspök (1823–1845) 268
Nádkay Balázs 200
Nádkay Ferenc 200
Nádkay Szabó András 195
Nagylucsei Orbán, kincstartó, győri püspök 144
Nagy András, keszi lakos 163
Nagy Emese 460
Nagy Géza (1855–1915), régész 54, 63–64, 470
Nagy György, dunakeszi tanító 220, 358
Nagy György, ifj. 320, 470
Nagy György, jobbágy 187
Nagy György, váci bíró (1619–1620) 188
Nagy Ilona 357
Nagy Ilona, Nagy György tanító lánya 358

- Nagy Iván 172–173, 470*
 Nagy János, dunakeszi esküdt (1809) 250
 Nagy János, keszi lakos 163
 Nagy János, korábban Mindszenti, majd dunakeszi plébános 264
Nagy Jenő 426, 470
 Nagy Lajos (1897–1946), régész 118, 470
 Nagy Mihály (1957–), régész 110, 470
 Nagy Mihály, dunakeszi esküdt (1809, 1829) 250
 Nagy Miklós, keszi lakos 163
 Nagy Péter, dunakeszi bíró (1782) 250
 Nagy Török Rózsa, sándorházi és menyői, Kovách Antal jegyző felesége 328
 Nagy Zsigmond, keszi lakos 163
Nagybákay Péter 458
 Nagybörzsöny (Pest megye) 17, 26
 Nagykovácsi (Pest megye) 22, 222
 Nagykőrös (Pest megye) 196, 278
 Nagymaros (Pest megye) 28, 350
 Nagyrévi Lőrinc 142
 Nagyrévi Margit 142
 Nagyszombat → Trnava
 Nagytarcsa (Pest megye) 28, 371
Nagyváradai Árpád 35, 470
 Napóleon, I. Bonaparte (1769–1821), francia császár (1804–1814, 1815) 271
 Nápolyi László 134
 Naszály (hegy) 18–19, 22–23
 Naszuh aga, budai tímárbirtokos 165
 Nemeskéri János, régész 54, 66
Németh András 473
 Németh Erzsébet, (rákos)palotai özvegyasszony 242
Németh Gábor 458
Némethy Károly, dr. 446
 Németország 67, 75, 289, 310–311, 315
 Nemzeti Lóverseny Kft. 38
 Nemzeti Ökológiai Hálózat 40
 Nemzeti Színház 291
 Néprajzi Múzeum (Budapest) 307, 380, 397
 Neogrády Antal (1861–1942), festő 315
 Nepomuki Szent János 354
- Nero Claudius Drusus Germanicus, római császár (Kr. e. 38–9.) 88
 Neszveda István (1811–1890), egyházi kerületi tanfelügyelő 364
 Neumann Tibor 152, 471, 480
 Newmarket (Suffolk, GB) 294, 311
 Nézsa (Nógrád megye) 22
 Nézsa–Csóvári-dombság 11
 Nigrovi(c)s Bertalan József, dunakeszi postamester (1795–1804) 254
 Nitra (Nyitra, SK) 166
 Nógrád (vára) 166, 198, 206–207
 Nógrádkövesd (Nógrád megye) 26
 Nógrádverőce → Verőce
 Norris Locomotive Works (gyár, Philadelphia, USA) 275
 Noszky Jenő, id. 16, 471
Novák István 359, 471
Novák József Lajos 428–429, 471
Novák László 447
Novák László Ferenc 227, 235, 245, 251, 471
 Nové Zámky (Ľubica, SK) 156, 166, 169
 Nyáregyháza (Pest megye) 143
 Nyáry Pál (1805–1871), politikus, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja 363
 Nyitra → Nitra
 Nyugat-Európa 48
 Nyugat-Szlovákia 96
 Oberweiden (A) 310, 312
 Óceán-árok 12, 33, 37–39, 41–42, 44, 48, 50, 70, 140
 Ócsa (Pest megye) 33
 Odeschalchi Béla (1890–1945), herceg 297
 Offenbach István, régiségkereskedő 63–64
 Óföldségek (Csongrád megye) 73
 Gencshát 73
Oláh Péter 33, 471
 Olaszország 312
 Olmütz → Olomouc
 Olomouc (Olmütz, CZ) 285
 Olter Katalin, dunakeszi lakos 397

Ónod (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) 194
Orbán Balázs 426, 471
Orczy István (1669–1749), báró, alispán, jászkun főkapitány 193–195, 212–213
Orczy Lőrinc, (1718–1789), orci, báró, főispán, tábornok, költő 200, 203
Ordódy (II.) György, II. Rákóczi Ferenc ezredese 212
Oroszvár → Bratislava
Országos Meteorológiai Szolgálat 41
Országos Ökológiai Hálózat 38
Országos Régészeti és Embertani Társulat 64
Ortutay Gyula 339, 445, 452, 463, 465, 472, 480
Ortvay Tivadar 130, 472
Osváth Albert, dr., orvos 308, 368
Oszmán Birodalom 156, 160, 166–167, 169
Osztrák–Magyar Monarchia 300, 307, 309, 312
Ottó Ferenc (1865–1906), Habsburg–Lotharingiai, főherceg 303
Órbottyán (Pest megye) 22, 24
Ördög-árok → Csörsz-árok
Óri Péter 337–338, 341–342, 472
Ósi Attila 21, 472
Ószi Kornél (1869–1939), író, újságíró, lótenyésztő 302, 303, 309, 472
Ötveny (Győr-Moson-Sopron megye) 148
Pákosztáskesző → Dunakeszi
Paládi-Kovács Attila 192–193, 325, 464, 472, 478
Pálffy János, III. (1663–1751) gróf, erdődi, császári tábornagy 208–209, 218
Pálkás István, kereskedő 347
Palkovits Károly, dunakeszi képviselő 333
Pallos Lajos 472
Pálmai Henrik 313, 466
Palota → Rákospalota
Palotai-sziget 34

Pannonia (tartomány) 84, 88, 93–94, 97
Pannon-medence → Kárpát-medence
Pannon-tó 27–28
Pap József 286, 472
Pápay János, Wattay Pál ügyvédje 176
Papp János, plébános 259
Papp Károly (1873–1963) geológus 15, 467
Paratethys 23–24, 27
Párkány → Štúrovo
Pásztohy Katalin, Alaghi Bekény János felesége 172
Pásztor Emília 61, 453
Pásztor János, keszi lakos 194
Patay Pál (1914–), régész 65, 101, 456, 472
Patek Erzsébet 69, 472
Pattantyús János, keszi lakos 202
Pattantyús-Ábrahám Miklós 33, 472
Páty (Pest megye) 22
Pávai Vajna Ferenc 33, 472
Pavúk, Juráj 49, 473
Peasnell, William (1857–1920), zsoké, tréner 312
Pécel (Pest megye) 52
Pécsi Márton 14, 29, 468, 473, 477
Pécsiné Donáth Éva 30, 473
Pejacsevich Albert (1875–1941), gróf 298–301, 303, 308–310, 354
Pejacsevich Albertné, gróf 308–309
Pejacsevich Péter (1804–1887), gróf 299
Pejacsvich János, gróf 301, 310
Pély (Heves megye) 365
Pelyhes János, paraszthadnagy (Rákospalota) 185
Perczel Mór (1811–1899), honvédtábornok 279
Perőcsény (Pest megye) 17
Pest (ma Budapest része) 11, 121, 127, 139, 150, 166, 169, 173, 178, 203, 206–209, 211, 222, 252–254, 265, 268–269, 272, 275, 279–280, 285, 295, 297–298, 303, 314, 316, 338, 369–370, 393, 399
Pest-Buda 279

Pesti-(hordalékkúp) síkság 11, 13, 25, 29–30, 121, 126
Pesty Frigyes (1823–1889), történész, országgyűlési képviselő 132, 190, 321–322, 323, 376, 473
Petercsák Tivadar 454
Péteri/y pusztá 213, 221
Pető Mária 84, 473
Petőfi Sándor (1823–1849), költő 275
Petőfi Sándorné 320
Petres Éva 69, 473
Petrik Tamás, keszi lakos 202, 205
Petróci Sándor 235, 237, 473
Petrovay László, Pest-Pilis-Solt vármegye labanc alispánja 207
Pettkó Béla 461
Pfaffenhofen (D) 95
Pieta, Karol 455
Piliny (Nógrád megye) 175
Pilinyi Benedek 173
Pilinyi Mihály 174
Pilis (hegység) 18–19, 22–24, 26, 29
Pilismarót–Basaharc (Komárom-Esztergom megye) 28, 53, 84
Pilisi-hegvek 11
Pilisvörösvár (Pest megye) 381
Pilisszentiván (Pest megye) 22
Pinka Donát, sződi kasznár 277
Pintér Mihály, dunakeszi lakos 264
Pintye Gábor 98, 473
Piszter Sándor, dunakeszi közigazgatási segédjegyző 336
Pius, XI. (1857–1939) pápa (1922–1939) 354
Planner, Charles, alagi tréner 300, 307, 313
Plichta János, korábban vecsési, majd dunakeszi plébános (?–1824) 265–266
Pócs Éva 409, 473
Pócsmegyer (Pest megye) 267
Podjeb rád Katalin (1449–1464), I. (Hunyadi) Mátyás király felesége 137
Podmaniczky Ármin (1825–1885), báró, a váci járás főszolgabírója 316, 323–324
Pogány Péter 424, 426, 473

Pomáz (Pest megye) 173, 176
Kőhegy 30
Pongrácz Antal, alagi igazgató 368
Pongrácz György, báró, váci püspök (1669–1676) 130, 200
Pongráczné Regius Margit, alagi tanító 368
Poroszlai Ildikó 77, 473
Poroszország 287
Posádka (Udvarnok, Udvarnok–Szolga-
győr, SK) 12–128
Pósán László 452
Pósta Béla (1862–1919), régész (MNM) 63–64
Požarevac–Kostolac (SRB) 98
Pozsony → Bratislava
Prebély 222
Pretzner Imre, zsoké 300, 308–309
Price, Peter, angol tréner 307, 309, 313
Primerose, Archibald (1847–41929), Rosebery lordja, majd 5. earlje, angol miniszterelnök (1894–1895) 311
Puchner Antal Szaniszló, báró (1779–1852) császári lovassági tábormnok 285
Pukánszky Béla 365, 473
Purjesz István 158, 169, 474
Pusztai Lőrincné, özv., dunakeszi lakos 438
Pusztaszentmiklós 184, 187
Pusztay István, keszi lakos 202
Püski Levente 287–290, 474
Püspökszilágyi (Pest megye) 196
Ráckeve (Pest megye) 199
Rácz György 480
Rácz György, zsellér 215
Rácz Jancsi, keszi lakos 202, 205
Ráday Gedeon (1806–1873), gróf, Nógrád vármegyei főispán 363
Ráday Pál, a váci járás főszolgabírója 323
Radványi Lajos, dunakeszi virilis képviselő 332
Rádyné Rácz Katalin 316, 474
Raeck, Wulf 458
Rajna (folyó) 59, 95, 107

Rajna-vidék (tájegység, D) 107
Rajtár, Jan 455
Rákóczi György, II., felsővadászi, erdélyi fejedelem (1648–1660, megszakításokkal) 166
Rákóczi Ferenc, II., felsővadászi, erdélyi fejedelem (1676–1735) 206–208
Rákossy Ferenc, segédtanító 366
Ramberg, Georg Heinrich (1786–1855), császári altábornagy 279
Ráskai Balázs (?–1517), budai várnagy, főkamrás, tárnokmester, krakkói követ 138
Rátót → Vácrátót
Récsey Gyula 11, 474
Reeves, Alex 309
Reeves, Connie 310
Reeves, Herbert (1869–1936) 310
Reeves, Huberta 310
Reeves, Jenny 310
Reeves, John, alagi tréner 309–310, 312–313
Reeves, Mary 309–310
Reiszig Ede, ifj. (1873–1946), történész 118, 474
Reményi László, régész 47, 60, 62, 71, 82, 89, 465, 474
Remeteség 312
Renner Ignác, dunakeszi tanító 367
Répa Ferenc, dunakeszi segédtanító 361
Ress Imre 316, 474
Ressner Julianna, Monspart Lőrinc felesége 362
Révbér → Solt
Révész István (1862–1929), plébános, képviselő, vármegyei bizottsági tag 63–64, 310, 332, 335, 351–354, 366–368, 439
Révész István Helytörténeti Gyűjtemény (Dunakeszi) 370, 382–383, 403, 419, 422, 474
Reynolds, Mary 310
Rheinzabern (D) 95
Rieger orgonagyár 352
Rimaszécs → Rimavská Seč
Rimavská Seč (Rimaszécs, SK) 134

Rissanek Béla, dunakeszi asztalos 385
Roggendorf, Wilhelm Freiherr von (1481–1541), alsó-ausztriai nemes, császári hadvezér 157
Roma (Róma, I) 83, 101, 103, 106, 441
Róma → Roma
Római Birodalom 88, 94, 101–102, 105, 115
Roman, Petre 462

Rómer Flóris (1815–1889), régész, művészettörténész 109–110, 114–115, 117–118, 474
Romhányi-rög 18, 22, 25
Rónai András (1906–1991) földrajztudós, geológus 16, 29, 474
Rothschild, Alphonse James de (1827–1905), báró 307
Rothschild, Hanna de (1851–1890) 311
Ruthart János, dunakeszi virilisképviselő 332
Rutska Péter, dunakeszi vasúti ór 275
Rüdiger, Fjodr Vasziljevics (1784–1856), orosz tábornok 280
Sáffár Iván 36, 475
Sahmán ziámetbirtokos 165
Sajdik Sándor, zsoke 300
Salgaro, Joseph Anton, provizor 214
Salgótarján (Nógrád megye) 25
Salkovics Károly, műszaki tanácsos, képviselő, tervező 368
Salmhof bei Marchegg (A) 310
Samuel Ludvik, téglavető/teglarius (mh. 1786) 247
Sankt Moritz (CH) 75
Sánta Ferenc, keszi lakos 200
Sánta István, sződi református prédikátor 200
Sánta János, keszi lakos 202, 205
Sánta Lőrinc, keszi lakos 194, 200, 202, 205
Sánta Máté, keszi lakos 202, 205
Sánta Péter, keszi lakos 189, 191–192, 194–195, 200
Sápi Vilmos 207, 480, 481
Sarkadi Márton 40, 466

Sárközfölde 143
Sarolt, István király édesanyja 132
Sáros → Sárospatak
Sárospatak (Borsod-Abaúj-Zemplén me-
gye) 144
Saturninus, római tiszt 106
Šavel, Irena 73, 453
Savoyai Jenő (1663–1736), gróf, császá-
ri hadvezér 202–203

Schafarzik Ferenc (1854–1927) geoló-
gus 15, 30, 34, 475
Schapiro, John D, a washingtoni lóver-
senypálya elnöke 315
Schejbal József, zsoké 300
Schenk fő hadi komisszárius 202
Schöpflin Aladár 294, 475
Schramek László Péter 214, 238–239,
475
Schultheisz Emil 238, 475
Schuster Konstantin (1817–1899), váci
püspök (1886–1899) 351–352
Schveidler főkomisszárius 203
Schwartz rőfkereskedő (Rákospalota)
399–400
Schweitzer Ferenc, geológus 48
Sebők Katalin 75, 475
Seller Marci, keszi lakos 202, 205
Selmecz László 482
Septimius Severus római császár (193–
211) 95
Serédi Gáspár (?–1553), felső-magyar-
országi főkapitány (1526–1553) 145
Serédi Jusztinián 464
Serédy Veronika, Alaghy Bekény Gáspár
felesége 172
Seress Pál, dunakeszi adminisztrátor
264
Seywredus → Siegfried
Sídó Szabolcs 43, 475
Siegfried (Seywredus), keszi birtokosa
131–133
Sigray Antal, gr. (1879–1947) 309
Sikátor Miklós, keszi lakos 163
Sikenička (Kisgyarmat, SK) 196
Siket Illésné, dunakeszi lakos 433

Silberer, Victor, főszerkesztő, Allgemeine
Sport-Zeitung 302
Simon László (1956–), régész 92
Simon V. Péter 240, 277–278, 475
Simon, komáromi várjobbágy 132
Sina György, hodosi és kizidai (1783–
1856), báró, bankár, nagybirtokos 272,
290
Sina Simon, hodosi és kizidai, báró (1810–
1876), földbirtokos, diplomata 290–293
Sipos András 327, 476
Sipos András, keszi lakos 195, 202, 205–
206
Sipos Bálint, dunakeszi esküdt (1848)
250
Sipos Bálint, dunakeszi törvénybíró 318
Sipos István, dunakeszi képviselő 333
Sipos István, keszi lakos 202, 205–206
Sipos János, dunakeszi esküdt 331
Sipos János (mh. 1832), dunakeszi es-
küdt (1830. nov.) 250
Sipos János, dunakeszi bognármester
424, 426
Sipos János, dunakeszi törvénybíró, bíró
(1897–1901) 328, 332, 337
Sipos János, id., dunakeszi képviselő 333
Sipos János, ifj., dunakeszi képviselő 333
Sipos Károly (1925–), festőművész
370–373, 381, 383, 386–388, 390–391,
413, 420, 430, 433–435, 475
Smutny Ferenc, zsoké 309
Société Belgique de Crédit Foncier et In-
dustriel de Bruxelles (B) 293
Société pour l'Exploitation des Etablis-
sements John Cockerill (1842-ben ala-
pított belga társaság) 275
Solferino (I) 286
Solt-Révbépuszta (Bács-Kiskun me-
gye) 222
Solva → Esztergom
Solymár (Pest megye) 22, 137, 139, 151,
222
Шом (Beregsom, UA) 299
Somodi Elekné 372, 476
Somogyi Lőrinc, parasztkapitány (Sza-
da) 185

Somogyi Sándor 11–13, 29, 468, 476
Somorjai Lelkes Nándor, dunakeszi segédjegyző 331
Soós Gergely, keszi lakos 195
Soós Imre 181–182, 476
Sopp, George, zsoke 313
Soproni Sándor (1926–1995), régész 101–102, 105, 110, 112, 119, 456, 476
Spanyolország 59
Sparber kötőgyár (Rákospalota) 399
Springer, Gustav von (1842–1920), báró 307
Stamberger Ferenc, közjegyző 294
Stahrenberg, Wilhelm Heinrich, gróf, huszár főhadnagy, zsoke 298
Starhemberg, Gundaker Thomas, gróf (1663–1745), pénzügyi szakember, az Udvari Kamara elnöke 215, 221, 224
Staszic, Stanisław (1755–1826) katolikus pap, geológus, filozófus 15, 476
Steuernagel, Dirk 458
Strassburger, Ralph Beaver (1883–1959), amerikai üzletember 315
Štúrovo (Párkány, SK) 166, 279
Svájc 75
Svédország 289
Svodin (Szőgyén, SK) 133
Sweet Point Édesipari Magánvállalkozás 34
Symuna, komáromi várjobbágy 132
Sz. Tóth Judit 384, 457
Szabadbattyán (Fejér megye) 310
Szabó Ádám 468, 469
Szabó Attila 184, 189–191, 193, 211–212, 219, 449
Szabó Ferenc, ifj., dunakeszi esküdt 336
Szabó Gábor 67, 69, 476
Szabó György, dunakeszi esküdt (subjudex, 1820) 250
Szabó István hatvani kapitány 207
Szabó István, Malmos, dunakeszi molnár 388
Szabó Imre 359, 476
Szabó János, dunakeszi esküdt (1830. nov.) 250
Szabó János, dunakeszi képviselő 333

Szabó János, dunakeszi lakos 443
Szabó József 15, 476
Szabó József, pestújhelyi lakos 308
Szabó Máté 207–208
Szabó Miklós 84, 476
Szada (Pest megye) 184–185, 187, 393
Szadai Tamás 140
Szadai Tamás lánya Erzsébet 140
Szakács András, keszi lakos 163
Szakács Mihál, keszi lakos 163
Szakáll Lászlóné, dunakeszi ny. iskolaigazgató, helytörténész 370–371, 384, 388, 394, 396, 398–400, 402–403, 412, 417, 424–426, 428, 430–431, 441, 443
Szakály Ferenc (1942–1995), történész 157, 160–162, 171–176, 178, 180–184, 185, 186–188, 190, 193–195, 196–200, 477
Szalkovits Károly, miniszteri mérnök 332
Szandt (?) Ferenc, adminisztrátor 320
Szádóczki Bálint 317
Szántó Mária 317, 477
Szapáry István (1829–1902), gróf 310
Száraz Anna, dunakeszi lakos 443
Száraz György 303, 305, 314, 477
Száraz István, alsó, dunakeszi esküdt (1848) 250
Száraz István, B., dunakeszi földbirtokos (1895) 330
Száraz István, B., id., dunakeszi bíró (1860–1863, 1867–1869, 1871–1895) 320–321, 323–325, 327–329, 336–337, 372–373
Száraz István, B., ifj., dunakeszi bíró (1909–1914) 329, 333, 336–337
Száraz István, D. 381
Száraz István, dunakeszi bíró (1816) 250
Száraz István, dunakeszi vasúti őr 275
Száraz István, felső (mh. 1830), dunakeszi esküdt (1830. nov.) 250
Száraz István, id., dunakeszi lakos 264
Száraz István, id., dunakeszi bíró (1830. nov.), dunakeszi törvénybíró (1820) 250

- Szárász István, ifj., dunakeszi esküdt (1829) 250
- Szárász János, D., dunakeszi esküdt, képviselő, törvénybíró 333–336
- Szárász János, dunakeszi bíró 276
- Szárász János, dunakeszi esküdt (1809) 250
- Szárász János, id. (mh. 1847), dunakeszi bíró 250
- Szárász János, ifj., dunakeszi bíró (1841–1856) 317, 319, 337
- Szárász János, ifj., dunakeszi bíró (1846, 1848), dunakeszi esküdt (1829) 250
- Szárász Mártonné, özv. 318
- Szárász Rozália, Karti András felesége 319
- Szárász Vendel, dunakeszi r. kat. szolga, nemzetőr-honvéd 281
- Szárd-Piemonti Királyság 286
- Szarka Gyula* 64, 157, 199–200, 202, 477
- Szászdy István, keszi lakos 202, 206
- Szávoszt-Vass Dániel 117
- Százhalombatta (Pest megye) 62, 77
- Százhalombattai Régészeti Park 72
- Széchenyi István (1791–1860), gróf, államférfi, író 271, 275, 295, 307, 363, 477
- Szécsény (Nógrád megye) 170, 180
- Szécsi Herceg Péter, Miklós fia 135
- Szécsi János, Miklós fia 135
- Szécsi Miklós hátszegi várnagy és ispán 134–136
- Szécsi Miklós, Péter fia, asztalnokmester, megyésispán, szlavón bán, országbíró, nádor 134, 137
- Szécsi Pál mester, somogyi ispán, asztalnokmester 134
- Szécsi Péter mester, borostyáni várnagy 134
- Szeged (Csongrád megye) 29, 281
- Szegedi Kis István (1505–1572), református teológus 199
- Szeliga János, dunakeszi plébános 263
- Szemere Kálmán 313
- Szemere Miklós (1856–1919), diplomata, író, jogász 313
- Szena Sándor, dunakeszi jegyző (1861–1863?) 320–321, 337
- Szendehegy (Nógrád megye) 22
- Szendrei János, dr.* 64, 477
- Szent Mária Magdolna-templom 144
- Szentendre (Pest megye) 19, 22, 101–102, 112, 220, 238
- Dera-patak 112
- Szentendrei-sziget 11, 31, 33–34, 102, 105, 178, 208–209, 371
- Szentes Ferenc (1907–1982) geológus 16, 477
- Szentes Rezső, alagi étteremtulajdonos 305
- Szentgotthárd (Vas megye) 156
- Szentkirály (Bács-Kiskun megye) 221–222
- Szentmártonkáta (Pest megye) 143
- Szentpétery Imre* 474
- Szép Ernő (1884–1953) költő, regény- és újságíró 306, 314
- Szép Mihály, dunakeszi plébános (1824–?) 234, 242, 266–269, 292
- Szepes Gyula* 104, 478
- Szerb Vajdaság 286
- Szerbia 133, 167
- Szerdahelyi Gábor, tripoliszi címzetes püspök, váci püspök 264
- Szerémség 167
- Szerémy Zoltán (1861–1934), színész 314, 478
- Szigethy Kilián, dunakeszi plébános 276, 282, 478
- Szigeti Nándor, tréner 309
- Szigetmonostor (Pest megye) 11, 105, 120, 220, 239, 371, 377, 385, 420
- Horány 11, 117
- Szürkő-sziget 33
- Szigetszentmárton (Pest megye) 53
- Szilágyi Márton* 53, 478
- Szilágyi Miklós* 190, 478
- Szilárd Jenő* 468, 477
- Szilas Gábor* 47, 70, 75, 460, 478
- Szilas-patak 12
- Szimonyenko, Alekszandr Vlagyimirovics, ukrán régész 91–92, 475

Szinán bég, a budai szandzsák mírálaja 165
Szingapúr 354
Szinnyi József 358, 478
Szirák (Nógrád megye) 124
Sziráki János, dunakeszi bíró (1864–1867) 321, 323, 337
Sziráki János, dunakeszi törvénybíró (1770) 250
Sziráki János, id., dunakeszi képviselő 333
Sziráki Mátyás, dunakeszi esküdt (1830. nov, 1848) 250
Szirákkeszti → Szirák
Szkoszfelder (?) József, dunakeszi vasúti képviselő 333
Szlatényi Ede, dunakeszi altanító 365
Szlatónyi Béla, az Alagi Takarékszövetkezet igazgatója 308
Szlovákia 50, 208
Szlovénia 73
Szob (Pest megye) 26, 34, 84, 107, 118
 Hidegrét 107
Szokolya (Pest megye) 26
Szolagyőr → Posádka
Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok megye) 205–207, 276
Szolnoky Lajos (1923–), néprajztudós, Néprajzi Múzeum 370, 378, 380–383, 478
Szovák Kornél 469
Szócs Julianna, id. B. Száraz István, dunakeszi bíró felesége 321
Szód (Pest megye) 24, 130–131, 133–134, 136, 184, 187, 196, 200, 224–225, 320, 371, 385, 420
Szódliget (Pest megye) 24
Szógyén → Svodin
Szóke Béla Miklós 48
Szóke Kálmánné 384, 387–389, 392, 409, 417, 419–422, 428, 430, 432, 478
Сремски Карловци/Sremski Karlovici (Karlóca, SRB) 201
Szulejmán, I. (Nagy), oszmán szultán (1520–1566) 155, 157
Szunyogh Imre, szolgabíró 202

Szurdokpüspöki (Nógrád megye) 53
Szűcs Jenő 132, 478
T. Bíró Katalin 48, 479
Tacitus, Publius Cornelius (Kr. u. 55 vagy 56–117 és 120 között), római történetíró 88
Tahitótfalu (Pest megye) 107, 178, 209
 Bolhavár 107
Takács Máté, keszi lakos 159
Tápé (Szeged) 77
Tápiószele–Szumrák-dűlő (Pest megye) 90
Tarcsei Rozália, dunakeszi lakos (Szent István u. 56.) 382
Tari Edit (1958–), régész 90, 130, 479
Tari Pál (mh. 1747), dunakeszi plébános 260
Tariska István, mogyoródi jobbágy 189
Tarjányi Sándor 481
Tartsai István (mh. 1832), dunakeszi esküdt (1830. nov.) 250
Tata (Komárom-Esztergom megye) 295, 312
Tatabányai-medence 22
Tausz Viktor, zsoké 309
Tázlár (Bács-Kiskun megye) 173
Teleky László, gróf 313
Tenki Lajos 40, 466
Terentianus, római katonai tribunus 115
Tétény vezér 131
Tethys-óceán 18, 23
Tettamanti Sarolta 91, 123, 466, 479
Thamó Emese 45
Thamóné dr. Bozsó Edit geológus 31, 479
Tholdy Anna, Bornemissza Buday Bolgár Pál felesége 173, 200
Thorockay Gábor 130, 479
Thököly Imre, késmárki, gróf (1657–1705), kuruc hadvezér, felső-magyarországi, majd erdélyi fejedelem 176
Thury Boldizsár, dunakeszi plébános 264–265
Thurzó Elek, betlenfalvi (1490–1543), országbíró 139

Thurzó György, bethlenfalvi, gróf (1567–1616), nádor, Árva vármegye főispánja 180
Tihelka, Karel 77, 479
Tischler Ármin, dunakeszi virilis képviselő 332
Tisza (folyó) 59, 82, 88, 94, 98
Tiszafüred (Jász-Nagykun-Szolnok megye) 77
Tiszántúl (tájegység) 94, 98, 100, 126
Tisza-vidék 61
Točik, Anton 68, 479
Torma Ferenc, dunakeszi postamester ([1804]–1807–1810) 254–255, 264, 268
Torma István 48, 54–55, 65, 69–71, 105, 110, 447, 458, 465, 470, 479, 480
Tótfalu → Tahitótfalu
Tóth Arnold 424, 479
Tóth Csilla 91
Tóth Endre 102, 468, 469, 479
Tóth Ferenc, dunakeszi bíró (1829), törvénybíró (1830. nov., 1846) 250
Tóth Gergely, keszi jobbágy 170, 189, 191–193, 195, 198, 202
Tóth György 12, 30, 35, 479
Tóth Gyula, dunakeszi pék 388
Tóth István, dunakeszi képviselő 333
Tóth Istvánné, F., Rozália (1880–1936), dunakeszi lakos 399
Tóth János, F., dunakeszi pénztáros 336
Tóth János, főti lakos 191–192
Tóth János, keszi lakos 170, 195, 202, 206
Tóth József, dunakeszi képviselő 333
Tóth József, F., dunakeszi esküdt 336
Tóth Judit 475
Tóth Krisztián 463
Tóth Lőrinc, keszi lakos 195–196
Tóth Mátyás, keszi lakos 202, 206
Tóth Pál, dunakeszi lakos 425
Tóth Pál, paraszthadnagy (Gödöllő) 185
Tóth Pálné, G. Veres Teréz, dunakeszi lakos 384, 425
Townson, Robert (1762–1827) természettudós, utazó 15, 480

Török András, dunakeszi vasúti pénztáros 275
Török Imre 301, 480
Török Katalin 228, 480
Törökszentmiklós– Szakállas (Pest megye) 194, 196
Tragor Ignác 276, 278, 280–281, 480
Tragor Ignác Múzeum (Vác) 54–55, 58, 63–64, 66, 107, 393
Traianus római császár (98–118) 94, 118
Trautvein Géza, segédtanító 366
Treburi (D) 107
Astheim 107
Trieste (Trieszt, I) 272
Trieszt → Trieste
Tringli István (1960–), történész 121, 127, 148, 149, 151–152, 200, 480
Trnava (Nagyszombat, SK) 259
Trogmayer, Ottó 67, 77, 480
Tulli Antal, alagi lakos 248
Tura (Pest megye) 207
Túró András, keszi lakos 163
Túró Benedek, keszi lakos 163
Túró Pál, keszi lakos 163
Túró Petri, keszi lakos 163
Tügyesi Benedek, keszi lakos 195
Türk Attila 124, 446, 461
Újfalusy László, divékujfalusi (1667–1727) 191
Újfehértó (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) 98
Újlengyel (Pest megye) 62
Vatya-pusztá 62
Újszász (Jász-Nagykun-Szolnok megye) 213
Újszilvás–Gólya (Pest megye) 90
Ulászló, II. (Jagelló), magyar király (1490–1516) 138–139, 145
Ulcisia → Szentendre
Ullmann Móric (1782–1847), bankár, nagykereskedő 272
Ural, Dél-Urál (hegység) 88
Uray György (1935–1998), dunakeszi tanár, színpadi rendező 54, 66
Urbán Aladár 278–281, 480

Urbancsek János 29, 480
Uri Mihály, parasztkapitány, rákoscsabai 183
Ursicinus, római tiszt 106
Üchtritz Zsigmond (1846–1925), báró 310
V. Vadász Éva 70, 482
Vác (Pest megye) 16, 22–24, 26, 28, 30, 62–63, 84, 97–98–99, 120, 134, 157–158, 166, 173, 178, 185, 187, 194, 199, 204, 209, 216, 218, 220, 252–253, 259, 272, 278–280, 315, 351, 353, 357, 362, 369, 377–379, 414, 424, 441–443
 Csörögi-rét 96
 Hétkápolna 441
 Kavicsbánya 84
 Pesti-Duna-völgy 11, 13,
 Szék-hegy 53
Vácegres (Pest megye) 143, 196
Váchartyán (Pest megye) 130, 140–141, 184, 187, 255, 358
Vácrátót (Pest megye) 184, 187, 371
Váci Múzeum Egyesület 63
Váci Múzeum és Régészeti Bizottság 63
Vaday Andrea 90, 480
Vajta (Fejér megye) 140
Valentinianus, I., római császár (364–375) 101–103, 106, 115–116, 120
Valeria provincia 106–107
Vámosmikola (Pest megye) 194, 196
Vámosy István alispán (1643–1661) 174
Vannius, kvád király (Kr. u. 19–50) 88–89
Vány (Pest megye, elpusztult) 222
Várad Adél 454
Varga Erzsébet, id. B. Száraz István, dunakeszi bíró felesége 321, 336
Varga Józsefné 30, 34, 462
Varga Kálmán 220, 233, 480
Varga Lajos (1934–), történész 200, 255, 259–260, 290, 293, 357–358, 480
Várgede → Hodejov
Vargha László 379, 481
Vasad (Pest megye) 143
Vass Előd 157, 166, 171, 183, 207, 481

Vass Gyula 274, 481
Vastagh György, ifj. (1868–1946), alsó-torjai, szobrászművész 297
Vasvár (Vas megye) 156
Vatai József 43, 466
Vay Miklós (1802–1894), vajai, báró, államférfi 271
Vecsés (Pest megye) 150
Vég János, szadai jobbágy 189
Végh András 141, 144, 481
Végles → Víglásh
Vendl Aladár (1886–1971) geológus, hidrológus 15, 30, 34, 475
Vepor-hegység 17
Verebély Dezső 309
Veres Erzsébet, dunakeszi tanítójelölt 370, 376, 393, 398, 404, 422, 426, 428, 430–432, 435–436, 481
Veres Gergely, dunakeszi bíró 202, 205
Veres István, dunakeszi lakos 383
Veres János, G., dunakeszi esküdt 336
Veres József, Alsó, dunakeszi képviselő, közgyám 333, 336
Veres Lajos 35, 38, 41, 45, 481
Veresegyház (Pest megye) 16, 22–24, 27–28, 169, 184–185, 187, 280, 348, 371, 376, 409, 420
Verőce (Nógrádverőce, Pest megye) 28, 107, 112, 114, 118, 120, 127, 267
 Dunamező-dűlő 107
Verseg (Pest megye) 143
Vértesszőlős (Komárom-Esztergom megye) 28
Veszprémy László 445, 456
Vesztróczy Zsolt 288, 481
Viatornius, római tiszt 115
Viczy Károly, hédervári, gróf (1802–1867), császári és királyi kamarás 290
Vidor Marcel(l) (1876–1945), költő, író, újságíró 314
Vietoris János, gödöllői uradalmi kormányzó 266
Víglaš (Végles, SK) 138
Villanova örgróf 252
Viminacium → Kostolac

- Vincze György, parasztkapitány (Veres-
egyház) 185
Vindobona → Wien
Visegrád (Pest megye) 19, 29, 101, 199
 Siprik-domb 101
 Gizella-major 101
Visegrádi-hegység 11, 26, 106
Visegrádi-szoros 29
Visy Zsolt 469, 479
Vitálsiné Zilahy Lídia 262, 481
Vizdák Kamilla 351–354, 481
Vízgazdálkodási Kutató Intézet 34
Volentér György, dunakeszi jegyző
(1770) 251
Volentics Gyula 200, 481
Volga (folyó, RUS) 11
Vossem (B) 293
Vörös Gergely, keszi lakos 195
Vörös István, archeozoológus 113, 116
Vörös László, Kezeu-i Domokos fia 148
Vörös Mihály, dunakeszi esküdt (1734)
249
Waateringe, L. 447
Waitzer István, dunakeszi jegyző (1835–
1841) 251
Waldeck Valéria Katalin (1886–1909),
grófnő Beniczky István felesége 354–
355
Wattay Farkas, Wattay István és Géczy
Anna fia 222–223
Wattay István 191
Wattay János 176, 178–179, 191, 207–
208, 213, 223
Wattay Katalin, Wattay János lánya 213
Wattay Pál, I., Dunakeszi birtokosa 173,
175–176, 181, 190, 194–195
Wattay Pál, II., Pest vármegyei alispán,
Dunakeszi birtokosa 176, 192, 223
Weishampel, David B. 21, 472
Wellmann Imre (1909–1994), törté-
nész, levéltáros, muzeológus 214–215,
218, 221, 224, 225, 227–235, 247, 256,
263, 482
Wenckheim Dénes, (I.), gr. (1861–1933)
313
Wenzel Gusztáv 445
Wertner Mór (1849–1921), történész,
geológus, orvos 133
Wesselényi Ferenc, hadadi és murányi,
gróf (1605–1667), nádor, főispán 175,
181
Wesselényi Miklós (1796–1850),
hadadi, báró, politikus, „árvízi hajós”
271, 295
Westerndorf (D) 95
Wiedermann János, dunakeszi pék 388–
389
Wien (Bécs, A) 106, 115, 157, 175, 178,
197, 224, 233, 254, 272, 288, 294
 Práter 298
Wiener-Welten, Rudolf (1864–1938)
312
Williamson, George, ugrólovás 301
Willvonseder, Kurt 67, 482
Windisch-Grätz, Alfred Candidus Ferdi-
nand von (1787–1862), herceg, császá-
ri-királyi tábornagy 279–280
Winkelbauder, Thomas 166, 482
Winkfield, afroamerikai Alagon 313
Wiseman, Nicolas (1802–1865), püs-
pök 358
Woywoda fia János 131
Woywoda, a telki apátság patrónusa
131
Wrbna-Freudenthal, Ladislaus von
(1795–1849), császári altábornagy 279,
282
Wünsch Ferenc, dunakeszi asztalos 385
Xántus János Múzeum (Győr) 64
Zachar József (1943–2009), hadtörté-
nész 276, 278–279, 280–282, 482
Zajovics András 44, 482
Zalai-medence 22
Závodszy Levente 220, 482
Zichy Antónia Erzsébet (1816–1888),
zichy és vázsonykői, gróf 296
Zichy Béla, gróf (1851–1928) 309
Zolnay Judit, Wattay (I.) János özvegye
221
Zolnay László (1916–1985), régész 315,
482
Zoltán Tamás 35, 470

Zosimos, római történetíró 103
Zovárd 123
Zrény(i) Tamás, keszi lakos 195, 202,
206
Zrínyi Ilona, grófnő (1643–1703) 194
Zürcher, Andreas C. 75, 482
Zsidó → Vácegres
Zsiga Bernadett 368, 482
Zsigmond István, paraszthadnagy (Sza-
da) 185
Zsigmond, I. (Luxemburgi), magyar ki-
rály (1387–1437) 134–136, 173
Zsilák György 33, 482
Zsoldos Attila (1962–) 123, 129–131,
133, 458, 465, 474, 477, 479, 480, 483
Zsoldos János, jegyző (1889–1891?)
327, 337
Zsombor, Horka fia 132

SZERZŐINK

Ezúton szeretnék köszönetet mondani azoknak az embereknek, akik munkájukkal segítették a monográfia létrejöttét – az alkotóknak, akik összefoglalták nekünk Dunakeszi történelmét. Bízom benne, hogy a jövő nemzedékei újabb köteteket töltenek majd meg annak a munkának a folytatásával, melyet mi hagyunk számunkra örökül.

Dióssi Csaba
Dunakeszi Város Polgármestere

BISZTRAI TIBOR 1973-ban végzett az egri Hittudományi Főiskolán könyvtár, majd 1987-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, demográfus szakokon. 2012. évi nyugdíjba vonulásáig a Központi Statisztikai Hivatal munkatársa volt. Ezt megelőzően az MTA Könyvtárában, valamint az Országos Idegennyelvű Könyvtárban dolgozott. Kutatási területe az MTA kiadói tevékenysége a reformkorban, valamint Dunakeszi népességfejlődése a kezdetektől 1990-ig.

CSUKOVITS ANITA 1988-ban diplomázott az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, történelem és néprajz szakokon. Jelenleg a váci Tragor Ignác Múzeumban dolgozik, főmuzeológusként. Tudományos publikációi mellett számos kötet szerkesztésében, kiállítások rendezésében, katalógusok készítésében is részt vállalt(t). Kutatási területei a vallási néprajz, a népszokások, valamint a népművészet.

DR. ENDRÓDI ANDREA 1978-ban diplomázott az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, (őskori) régészet szakon. Ezt követően a Budapesti Történeti Múzeumban kezdett dolgozni, amelynek jelenleg megbízott főigazgató-helyettese. 1997-ben szerzett PhD-fokozatot. Kutatási területei a badeni kultúra, a kora bronzkori Harangedény-Csepel Csoport kutatása Budapest területén, továbbá a kulturális, településtörténeti és kronológiai kapcsolatok a Kárpát-medence regionális csoportjaival.

DR. HÁLA JÓZSEF 1983-ban diplomázott az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, néprajz szakon. Ezt követően a Magyar Állami Földtani Intézetben, illetve az ELTE Néprajzi Tanszékén dolgozott. Kutatási területe a földtan és a néprajz kutatás- és tudománytörténete, a bányászat története és néprajza, kőfaragás, népi építészet, ásványok és kőzetek a népi kultúrában, néphit, népszokások, népmondák.

HARASZTI SZABÓ PÉTER 2011-ben végzett a Károli Gáspár Református Egyetemen, történelem, majd 2013-ban az Eötvös Loránd Tudományegyetemen szintén történelem MA-n. 2013-tól az ELTE Történelemtudományi Doktori Iskolájában, a középkori magyar történelem programban

vesz részt, egyúttal a Magyar Tudományos Akadémia és az ELTE Egyetem történeti kutatócsoportjának tagja. Kutatási területei a középkori egyetem-, társadalom-, intézmény- és családtörténet.

HESP JÓZSEF 1941-ben született, és a kezdetektől a Nemzeti Lóverseny Kft.-nél dolgozik. Volt lovász, istállóvezető, versenyzési osztályvezető, galopp és ügető versenytitkár, illetve a *Turf* c. lap rovatvezetője, amelynek mindmáig ír cikkeket, tanulmányokat. Jelenleg is hendikepperként dolgozik. Kutatási területe a lóversenyzés története.

DR. HORVÁTH LÁSZLÓ ANDRÁS 1979-ben diplomázott az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, történelem és régészet szakokon. Ezt követően a Csongrád Megyei Múzeumi Igazgatóságon, majd a Magyar Országos Levéltárban, a zalaegerszegi Göcseji Múzeumnál, végül a Budapesti Történelmi Múzeumban dolgozott, ahonnan 2016-ban ment nyugdíjba. Kutatási területe a neolitikum, a rézkor, valamint a kora és középső bronzkor, az őskori vallás, továbbá a hódoltság kori falutörténet.

HORVÁTH M. ATTILA 1989-ben végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, régészet szakon. 1982 óta a Budapesti Történelmi Múzeum munkatársa, 1990 óta régésze. Kutatási területe az őskor és a népvándorlaskor.

DR. KERÉKES DÓRA 1999-ben diplomázott az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, történelem, majd 2001-ben török történet szakokon. Ezt követően a Balassi Bálint Intézetben, majd a Magyar Országos Levéltárban dolgozott. 1999 óta az ELTE Középkori és Kora Újkori Tanszékén tanít. Kutatási területe az Oszmán Birodalom és Európa diplomáciai és kulturális kapcsolatai.

KOLLÁR ALBIN 1974-ben diplomázott a Pécsi Tanárképző Főiskolán, magyar–oroszl, 1979-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetemen német nyelv és irodalom tanári szakon, majd 2001-ben a Budapesti Műszaki Egyetemen közoktatásvezető szakon. 1973 és 1978 között a Dunakeszi 3. sz. Általános Iskola, majd ezt követően, egészen 2008-ig a Dunakeszi 4. sz. Általános Iskola (1984-től Kőrösi Csoma Sándor Általános Iskola) munkatársa, később hosszú időn keresztül igazgatója volt. Kutatási területe a dunakeszi művelődés és iskoláztatás története.

KOROM ANITA 2002-ben diplomázott a Szegedi Tudományegyetemen, történelem és régészet szakokon. Ezt követően a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal munkatársa lett, 2004 óta pedig a Budapesti Történelmi Múzeumban dolgozik. Kutatási területe a szarmata barbarikum.

KŐVÁRI KLÁRA 1974-ben végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, régészet és történelem szakokon. Ezt követően, egészen 2013. évi nyugdíjba vonulásáig a váci Tragor Ignác Múzeum munkatársa volt Szakmai pályája során részt vett a Magyarország Régészeti Topográfiája három Pest megyei kötetének elkészítésében. Kutatási területei a neolitikum és a rézkor.

DR. KULCSÁR VALÉRIA 1982-ben diplomázott az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, régészet és történelem szakokon. Jelenleg a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Régészeti Tanszékén dolgozik, docensként. Korábban a kecskeméti Katona József Múzeumban, majd az aszódi Petőfi Múzeumban dolgozott. Kutatási területe a római kori Barbaricum, illetve a kora népvándorlás kor.

LŐRINCZ RÓBERT 2007-ben végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, informatikus könyvtáros szakon. Jelenleg a DÓHSZK Kölcsey Ferenc Könyvtárának szakmai igazgatója, a *Dunakeszi Helytörténeti Szemle* felelős szerkesztője, valamint az *Újpesti Helytörténeti Értesítő* munkatársa, és számos cikk, kötet (társ)szerzője, szerkesztője. Kutatási területe Újpest és Dunakeszi helytörténete.

MRÁV ZSOLT 1997-ben diplomázott az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, régészet szakon (római provinciális régészet specifikáción). Jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tárának régésze, szakmuzeológusa. Kutatási területei a római provinciák őslakos elitjei, a római hadsereg és a határvédelem, a császárkori latin epigráfia, illetve a római bronz- és ezüstművesség.

SZÁDÓCZKI BÁLINT 2009-ben végzett a Pázmány Péter Tudományegyetemen, latin-történelem szakokon. Jelenleg a penci Cserhátliget Általános Iskolában történelemtanár. Részt vett a *Codex Diplomaticus Arcanum* adatbázis fejlesztésében, illetve több kötetben fordítói tevékenységet végzett. Kutatási területe a 18. századi magyarországi történelem, valamint az egyház- és művelődéstörténet.

SZÁRAZ GYÖRGY 1969-ben érettségizett a budapesti Piarista Gimnáziumban, majd az Országos Széchényi Könyvtárban dolgozott. Alagi születésénél fogva régóta foglalkozik Alag történetével, illetve a magyar lóversenyzés múltjával. 1996-ban könyvet írt az alagi lóversenypálya száz éves történetéről. A magyar lóversenyzésben bírói és más pozíciókat is betöltött, 2011 óta a Magyar Lovaregylet elnöke.

SZILAS GÁBOR 2000-ben végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, régészet szakon. Ezt követően a Budapesti Történeti Múzeum Ős- és Népvándorlaskori Főosztályán kezdett dolgozni, amelynek jelenleg megbízott főosztályvezetője. Kutatási területe a késő bronzkor, a településszerkezet és a temetkezési szokások. Számos ásatást vezetett és kiállítást rendezett.

THAMONÉ DR. BOZSÓ EDIT 1982-ben diplomázott az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, geológus szakon. Ezt követően a Magyar Állami Földtani Intézetben, a későbbi Magyar Földtani és Geofizikai Intézetben kezdett dolgozni, amelynek jelenleg tudományos főmunkatársa. 1998-ban megszerezte a földtudomány kandidátusa, PhD-fokozatot. Kutatási területe a homokok és homokkövek ásványi összetétele (mikromineralógia), a lumineszcens kormeghatározás, valamint az üledékes kőzetan.